DE INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR J. E. JASPER EN MAS PIRNGADIE.

II

DE WEEFKUNST.

DE INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË.

DE INLANDSCHE KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLANDSCH INDIË

DOOR

J. E. JASPER EN MAS PIRNGADIE.

II.

DE WEEFKUNST.

VAN REGEERINGSWEGE GEDRUKT EN UITGEGEVEN TE 'S-GRAVENHAGE
DOOR DE BOEK- & KUNSTDRUKKERIJ v/h MOUTON & Co. — 1912.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING.

INDS overoude tijden zijn vooral uit Voor-Indië verschillende weefsels in den Archipel ingevoerd.
Zoowel naar Java als naar de buitenbezittingen werden de vreemde doeken door den handel overgebracht.
Ook de Europeesche textiel-industrie heeft een belangrijken invloed uitgeoefend op de weefkunst der inheemsche bevolking, en die invloed heeft zich zóóver uitgestrekt, dat door import èn van garens, èn van minderwaardige katoentjes, de nijverheid van het weven in verschillende streken van Nederlandsch-Indië achteruit- of te niet gegaan is.
De Hindoesche invloed heeft niet nadeelig gewerkt, was niet van zoo'n overstelpenden aard, als de Europeesche, welke meer op mercantiele doeleinden gericht was.
De Hindoesche invloed heeft zoowel in de techniek als in het ornament veel blijvends achtergelaten, dat men nog in de hedendaagsche textiel-nijverheid van Nederlandsch-Indië kan aantreffen.
Nog altijd bestaat het officieele groot-kostuum van regenten o.m. uit Hindoesche *tjindé*-stof. Steeds is voor een bijzonder soort weefsel de naam *plèkat* bekend, aldus geheeten naar de plaatsnaam Palikat. Zelfs in de Minahassa vindt men de zijden *tjindé*'s als erfstukken terug en behoorden zij nog niet zoo heel lang geleden tot de kleederdrachten der Alfoersche priesters.
Uit prof. A. R. Hein's: Die bildende Künste bei den Dayaks haal ik hier nog het volgende aan: „Diese Hinweisungen auf die zweifellos feststehende Thatsache, dass ein Hindu Einfluss von heute nicht mehr genau zu begrenzendem Umfange auf Borneo stattgefunden hat, finden ihre Ergänzung in der manchmal bis zu völliger Gleichartigkeit gesteigerten Uebereinstimmung des dayakischen Decors mit den indischen Textilproducten."
Niet alleen gewone, zeer eenvoudige weefsels, dienend voor dagelijksch gebruik, maar ook sierweefsels waren, toen de import nog niet nadeelig werkte, op Java bekend; men denke slechts aan het z.g. *kain kasang* of *kain goebah*, dat nu nog in een gedeelte van Midden-Java vervaardigd wordt en vroeger als gordijnen of ter versiering van woningen diende.
Het witte goed, dat men noodig had bij het batikken, bestond niet anders dan uit eigen weefsel. Hier en daar is dit nu en dan nòg wel het geval, maar over het algemeen kan men zeggen,

dat het inheemsche batik-katoen vervangen is door uit Europa ingevoerd fabrieksgoed. Er is een tijd geweest, — bij het bestaan nog der Oost-Indische Compagnie —, dat men getracht heeft van de Inlandsche weefnijverheid partij te trekken voor Europeesche doeleinden, maar de pogingen, welke men daartoe aanwendde, bestonden hoofdzakelijk in den opkoop van hetgeen ongecontrôleerd afgeleverd werd, en waren niet genoeg op economische resultaten berekend, dan dat zij van groote, blijvende waarde genoemd konden worden.
Al tijdens het bestuur van Raffles maakte men in Europa Inlandsche motieven na. In „The History of Java" lezen we: „A very extensive and valuable assortment of these cottons (English printings), imitated after the Javanese and Malayan patterns, was recently imported into Java by the East India Company and on the first sale produced very good prices; but before a second trial could be made, the natives had discovered that the colours would not stand."
Ondanks dat gebrek, die onvolledigheid en minderwaardigheid van gedrukte katoentjes, hebben deze vooral door hun geringe prijzen de eigen weefsels meer en meer verdrongen. Er zijn gelukkig nog vele streken in den Archipel aan te wijzen, waar de bevolking ten behoeve van haar kleeding nog immer de voorkeur geeft aan de in eigen land vervaardigde doeken, welke over het algemeen veel sterker zijn dan de ingevoerde weefsels.
Met het gebruik van heldere, bonte kleuren op deze weefsels heeft de import-handel op sommige plaatsen helaas den zin der bevolking voor sobere, warme tinten bedorven.
Ondanks al die ongunstige omstandigheden is de weefkunst in den Indischen Archipel blijven bestaan als een handwerk, waarmee vaak op zeer artistieke wijze door toepassing van bijzondere procédé's motieven worden weergegeven, welke, wat hun ontwerp betreft, Europeesche meesters tot leering zouden kunnen strekken.
Mejuffrouw Martine Tonnet schrijft in haar opstel: Oude vormen in nieuwe Nederlandsch-Indische kunst (Elsevier's geïllustreerd Maandschrift 1907): „De primitieve stadiën, waarin het weeftoestel op vele plaatsen nog verkeert en de echt-inlandsche (Maleisch-Polynesische) benamingen der deelen wijzen erop, dat deze kunst (de weefkunst) tot het oerbezit van het Maleisch-Polynesisch ras mag worden gerekend."
En uit de „Gids voor de Nederlandsch-Indische tentoonstelling van Krefeld van 1906" citeer ik hier de woorden van professor A. W. Nieuwenhuis: „Es kann wohl nicht geleugnet werden, dass die Javanen die Verzierungen dieser Periode (Hindu Periode) ziemlich sklavisch nachahmen, aber andere Insulaner, wie die Bataks von Sumatra und die Dajaks von Borneo, verwenden wohl einzelne Namen und Motive, die von der Hindu Ueberlieferung herrühren, aber diese Völkerstämme der Binnenländer haben sich seit Jahrhunderten wieder selbständig weiterentwickelt und ach gelernt mit jenen Elementen ganz frei umzugehen."
Vermeld dient hier te worden, dat lang vóór die Hindoe-periode de weefkunst in Indië ook uit andere landen een bepaalden invloed heeft ondergaan.
In het werk: Teppich-Erzeugung im Orient (herausgegeben vom k.k. österreichischen Handelsmuseum) komt o.m. voor: „Chaldaea war den fruchtbaren Ebenen Indiens mit seinen industriellen vorarischen Bevölkerungen weit näher als Egypten, es bildete den ersten Knotenpunkt für den Verkehr auf der Ueberlandroute zwischen dem Indischen Ocean und dem Mittelmeere. Chaldaea übte zweifelsohne einen früheren und zu allen Zeiten direkteren Einfluss auf die Civilisation des Ostens, und zwar nicht allein auf ganz Vorderasien, sondern auch auf Indien."
En uit de Illustrierte Geschichte des Kunstgewerbes (herausgegeben in Verbindung mit W. Behncke, M. Dreger, O. von Falke u. a.) citeer ik: „Reichen Anteil an der Verbreitung orientalischer kunstgewerblicher Arbeiten nehmen vom Anfang des 1en Jahrtausends v. Chr. die Phönizier, deren Handel den gesamten antiken Weltkreis umfaszte." En verder: „Am leichtesten läszt sich der alt-byzantinische Ursprung bei den Geweben erkennen, deren Muster bestimmte Darstellungen, besonders Darstellungen der menschlichen Figur enthalten."

Meer dan op Java en Madoera vormen in de buitenbezittingen de eigen weefsels de kleeding der bevolking. Luxe- en dagelijksch gebruik dier kleeding worden bijna overal van elkaar onderscheiden.

Bij het nagaan, hoe de weefkunst in den Indischen Archipel verbreid is, komt men tot de overtuiging, dat de Inlandsche weefsels te onderscheiden zijn in vier hoofdsoorten, n.l. gewone, katoenen weefsels, zijden weefsels, goud- en zilverweefsels en i k a t weefsels ([1]).

Men zou daaraan nog kunnen toevoegen: de doeken, die vervaardigd zijn van palmbladreepen, aloëvezels en k o f f o, en met uitzondering van sommige soorten geen bepaalde kunstwaarde hebben en voor primitieve, praktische doeleinden gebruikt worden.

Katoenen weefsels komen bijna overal op Java en Madoera voor, meestal in gekleurde ruit- of streeppatronen, waarin men diverse, gemakkelijke variaties weet aan te brengen. Lijnpatronen, ontstaan door een verspringenden, doorgaanden of niet-doorgaanden inslag, ziet men meer op de weefsels van West-, dan van Midden- en Oost-Java.

De kleur der doeken is voor sommige gebieden kenmerkend De bevolking van Zuid-Sumatra maakt evenéens van katoenen doeken gebruik, waarop echter veel meer lijnpatronen worden aangebracht, dan op die van Java en Madoera.

Het sobere in tinten is in de weefsels van dit gebied immer blijven bestaan.

Ingewikkelder worden de patronen, al naarmate men Noordelijker gaat, en zoo zijn die van de Bataksche, katoenen weefsels gecompliceerder, dan elders op Sumatra en gebaseerd op geometrische verdeeling van het veld.

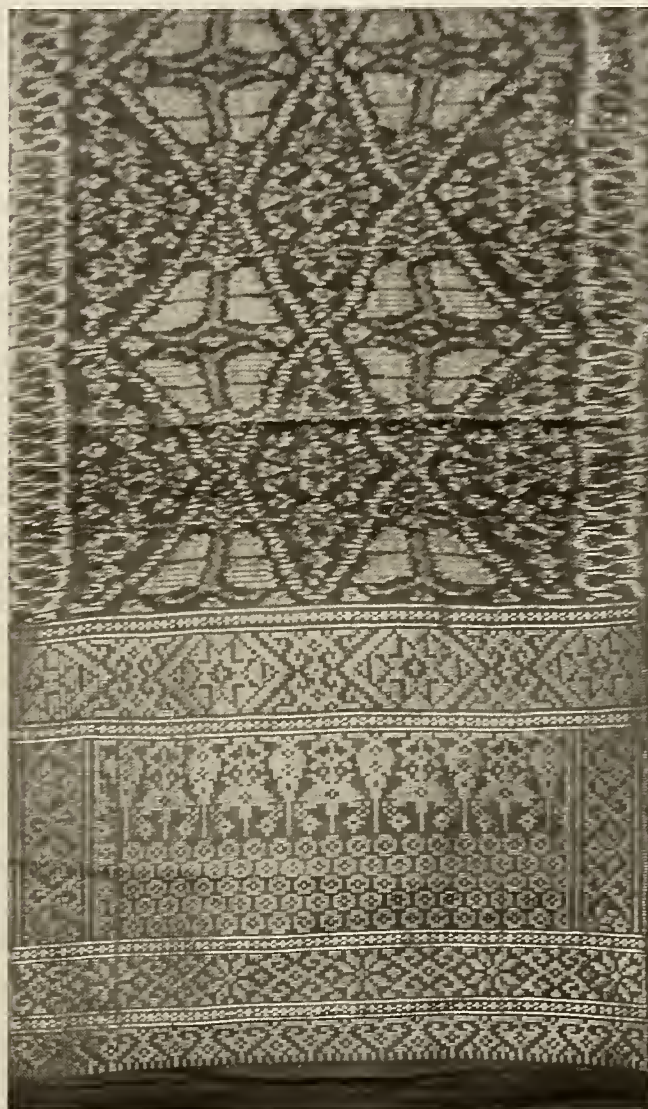

Fig. 1. Geïkatte, met zilverdraad doorweven, zijden tjindèn uit Grësik. Patroon: koepon.

Over het algemeen kan men waarnemen, dat, waar de bevolking nog de in eigen land vervaardigde weefsels als kleeding draagt en die doeken dus nog niet verdrongen zijn door Europeesche katoentjes, de weefkunst druk beoefend wordt. Zoo worden Makassaarsche en Boegineesche doeken, bekend om hun ruit- en streeppatronen en hun gedurfde, felle tinten, nog in groote hoeveelheden gemaakt en zelfs uitgevoerd.

Kadjang en Saleijer hebben mede als weefcentra eenige vermaardheid.

In de Minahassa is het weven van gewone, katoenen kleedjes bijna geheel verdwenen, o.a.

([1]) Het z.g. i k a t t e n van weefgarens is — in het kort verklaard — het uitsparen van patronen, door de garens vóór de onderdompeling in de verschillende verfstoffen, plaatselijk te omwinden. In het betrekkelijke hoofdstuk hierachter zal op dit procédé uitvoerig worden teruggekomen.

door den invoer van Javaansche batiks, welke door de inheemschě bevolking als kleeding gedragen worden. De mooiste en door lijnpatronen het best versierde weefsels treft men aan op de Ambonsche en Timorsche eilandengroepen.
Omtrent de verbreiding van gewone, zijden weefsels dient hier opgemerkt te worden, dat deze doeken nog gemaakt worden ter hoofdplaats Banjoewangi, op Bali en Lombok, in een gedeelte van Midden-Java, waar zij d r i n g i n heeten, voorts bijna op geheel Sumatra (met uitzondering van de gebieden der primitieve volksstammen) en in de kustlanden van Borneo. Zijden changeant weefsels komen het meest uit Batoe Bahra (Sumatra's Oostkust). De luxe-weverij met goud- of zilverdraad als materiaal bestaat nog op enkele plaatsen van Java, voorts op bijna geheel Sumatra, in den Riouw-Archipel, in de Maleische landen van Borneo, in Zuid-Celebes, op Soembawa, Bali en Lombok.
De i k a t weefsels, welke men evenzoo luxe-doeken zou kunnen noemen, komen nu aldus verbreid voor:
a. met g e ï k a t t e schering: Pekalongan, Banjoemas, Cheribon, Preanger Regentschappen, Benkoelen, Palembang, Riouw en Onderhoorigheden, Bataklanden, Atjeh- en Onderhoorigheden, Dajaklanden, Minahassa, Ambonsche en Timorsche eilandengroepen;
b. met g e i k a t t e n inslag: Grĕsik, Soerakarta, Benkoelen, Palembang, Banka, Riouw en Onderhoorigheden, Gorontalo, Bali;
c. met g e i k a t t e schering en g e ï k a t t e n inslag: alleen in de dessa Tenganan op het eiland Bali (1).
Ook bij de i k a t weefsels dient men de zijden van de katoenen doeken te onderscheiden. Bij de meest primitieve volksstammen, als de Bataks, de Dajaks, de Alfoeren, de Timoreezen, zijn de i k a t s van katoen; in de Ambonsche eilandengroep worden zelfs l o n t a r b l a d vezels volgens dit procédé bewerkt.
Op grond van het feit, dat het i k a t t e n van de schering in het Oostelijke gedeelte van den Indischen Archipel het meest ontwikkeld is en zeer veel op gebruiksdoeken toegepast wordt, zou men kunnen aannemen, dat van daar dit procédé over de overige eilanden verspreid is (2). Maar ook de invloed van Britsch-Indië heeft zich ten opzichte hiervan laten gelden; hij moet over Sumatra het eiland Java hebben bereikt en Oostelijker zijn doorgedrongen.
Het feit, dat het i k a t t e n van de schering nog bestaat in een klein gedeelte van Banjoemas, Cheribon en Pekalongan en dat op het van daar afkomstige k a i n k a s a n g of k a i n g o e b a h figuren voorkomen, welke een treffende overeenkomst hebben met enkele doeken uit den Timor-Archipel, kan de eerste hierbovenaangehaalde stelling bewijzen, terwijl de tweede waarschijnlijkheid krijgt door de groote gelijkenis in i k a t patronen tusschen Rottineesche s l i m o e t s en Britsch-Indische t j i n d é's en door het feit, dat de Britsch-Indische wijze van het i k a t t e n van schering en inslag beiden nog op Bali op katoenen garens wordt toegepast.
Ik haal hier uit G. P. Rouffaer's: „Over i k a t s, t j i n d é's, p a t o l a's en c h i n é's" het navolgende aan:
„Wanneer we dan, ter wille der overzichtelijkheid, ook ditmaal samenvatten hetgeen ons nu, een jaar na de 3de groeptentoonstelling van „Oost en West", bekend is omtrent de verbreiding van het i k a t t e n in het Oosten, dan constateeren we allereerst, dat het buiten ons Indië, deels als i k a t t e n van den ketting, deels als i k a t t e n van den inslag, deels, doch zeldzaam, als beide, bekend is uit geheel Turkestan — waarheen de zijde-industrie in de 4de eeuw na Christus door

(1) W. O. J. Nieuwenkamp's Bali en Lombok.
(2) In zijn verslag eener studiereis schrijft de heer J. A. Loeber: „De aanwezigheid van i k a t t e n in het zuiver gebleven Melanesië is mooi aansluitend bij het feit, dat de Timorgroep een beslist centrum van deze weeftechniek is en doet het oude vermoeden, dat aan de Hindoes de ontwikkeling van het Indisch weefsel zou verschuldigd zijn, geheel te niet.

de list van een prinses uit China het eerst werd overgeplant (zie Silberman I, p. 27) — uit Perzië (?), gansch Voor-Indië, een deel van het Maleische Schiereiland (met name de oude, belangrijke havens aan de Oostkust, Trengganο en Kelantan), Achter-Indië (Kambodja, Siam, Laos) en Zuid-China (?)".

Merkwaardig is, dat, wat de weefmethoden betreft, een scherpe grens over het gebied van Nederlandsch-Indië te trekken is, een grens, aan beide zijden waarvan treffende verschillen ter zake te constateeren zijn. In enkele streken van den Indischen Archipel bezit de bevolking nog de allerprimitiefste kleeding van geklopte boomschors en is het weven nog absoluut onbekend. Op Java, Sumatra, Borneo, Celebes (van dit laatstgenoemde eiland enkel het meest Noordelijke, vroeger door Alfoeren bewoonde gebied uitgezonderd), Bali, Lombok en Soembawa is het spinnewiel in gebruik, terwijl het overige, meer Oostelijk gelegen deel van den Indischen Archipel het gebied is, waar de weefster bij het bereiden der garens zich van het oer-primitieve spintolletje bedient. Veelal wordt hier ook zonder kam geweven, en evenals bij Bataks en Dajaks de spoel zonder spoelkoker gebruikt.

K o f f o weefsels worden voornamelijk op de Sangir- en Talaud-eilanden vervaardigd, zijn er als kleeding echter geheel verdrongen door batiks en katoentjes.

A g ĕ l weefsels komen op Java en Madoera, in Zuid-Celebes en vooral op Boeton voor en dienen bijna uitsluitend als stof voor transportzakken, zeilen en netten.

Het weven van banden treft men aan op Java (z.g. s t a g è n s of buikbanden), op Sumatra (passementwerk), in Zuid-Celebes (kaartweefsel) en in den Timor-Archipel.

Van de aanverwante onderdeelen der weefkunst worden hier genoemd en later uitvoerig behandeld: het borduren (Java, Sumatra en de Maleische landen van Borneo); het kantslaan (voornamelijk Palembang en de Padangsche-Bovenlanden), het t r a w a n g- of à-jour-werk (voornamelijk Palembang en de Padangsche Bovenlanden) en het kralenrijgen (het kunstigst in het Dajakgebied, in Noord-Celebes en op de Sangir- en Talaud-eilanden). In de goud- en zilverdraad-borduursels wordt vooral bij de vorsten van Sumatra's Oostkust een luxe gelegd, welke zich kenmerkt door dikwijls overvloedig gebruik van het schitterende materiaal. Men past de borduurkunst toe voor weelde-artikelen, als: kussen-versieringen, kleeden, matten, enz.

Het garenkant wordt voor Europeesch gebruik vervaardigd. Met het à-jour-werk versiert men ook eigen kleeding. Het kralenrijgsel dient meestal tot garnituur van weefsels of van vlechtwerk of als overtrek van doozen.

Wat het materiaal voor het weven betreft, bijna overal gaat de aanplant van katoen meer en meer achteruit door den invoer van geïmporteerde garens.

Zijde-teelt komt slechts in heel enkele streken van den Archipel en in onbeduidende mate voor.

Goud- of zilverdraad, noodig voor de luxe-weefsels, wordt uit Europa ingevoerd.

A g ĕ l wordt opgeleverd door g ĕ b a ng palmen, waarvan nergens een geregelde aanplant bestaat.

Bij het kleuren der garens gebruikt men niet overal meer plantaardige verfstoffen, welke in vele nijverheidcentra verdrongen zijn door aniline-soorten.

De heer J. A. Loeber Jr. heeft het reeds in zijn „Het weven in Nederlandsch-Indië" (Bulletin van het Koloniaal museum te Haarlem no. 29) opgemerkt: „Doch ook op dit gebied laat Europa zich gelden. Het voert gekleurde garens in. Alleen op afgegeven plaatsen en in „behoudende" kringen worden de oude en mooie, plantaardige kleurstoffen gebruikt".

De meest bekende kleurrecepten zijn thans in het betrekkelijke hoofdstuk hierachter weergegeven.

De door Inlanders gebruikte werktuigen voor het weven zijn dikwijls van een belachelijke gebrekkigheid. Soms is bij den aanvang van den arbeid tot het verkrijgen van een doek zelfs geen enkel werktuig voorhanden. De huisvlijt wordt dan improviseerend beoefend. Bij den spontaan opgekomen of opgewekten lust tot arbeiden maakt men zich uit aanwezig materiaal datgene, wat de verschillende verrichtingen ietwat zou kunnen vergemakkelijken. Die werk-

tuigen zijn dan hulpmiddelen in den waren zin van het woord. Dat dus vooral handigheid van de weefster de hoofdvereischte is voor het verkrijgen van een bruikbaar resultaat, spreekt van zelf. Natuurlijk zijn er ook speciale, van oudsher bekende werktuigen in gebruik, welke, vergeleken bij de praktische machines van de Europeesche katoen-industrie, al genoeg aantoonen, dat de weefkunst in den Archipel zich gehandhaafd heeft op het reeds eeuwen geleden bestaande ontwikkelingstandpunt. Zij heeft geen industriëele vlucht genomen en zich niet gestoord aan een rationeele arbeidsverdeeling, zij is individueel handwerk gebleven, waarmee dan ook artikelen worden verkregen van een meer sprekende artisticiteit. Verwondering mag 't zeker baren, dat bij de toepassing van de verschillende, soms ingewikkelde technieken volstrekt niet gedacht wordt aan het inconvenient van de gebrekkige werktuigen. Voor dat euvel deinst de weefster, ook al is haar werk moeilijk en langdurig, volstrekt niet terug; wat haar werktuigen niet verrichten kunnen, doet zij met haar vingers.
De volgorde in de immer toegepaste procédé's laat zich door geen technisch bezwaar wijzigen, ja, men zou kunnen zeggen, dat de Inlandsche weefster elke zich voordoende moeilijkheid altijd weet te overwinnen met hetzelfde vernuft, als waarmee de functie van sommige werktuigen bedacht is en met dezelfde kalmte, als waarmee de arbeid immer wordt uitgevoerd. De Inlandsche vrouw over het algemeen heeft de groote deugd, dat zij ijverig is. Te midden van haar huishoudelijke zorgen en beslommeringen vindt zij nog eenige oogenblikken, om zich even het lendenjuk van het weeftoestel aan te spannen en een paar slagen te weven. Het huilen van een kind, de thuiskomst van den echtgenoot, het bezoek van een buurvrouw, enz. doet haar arbeid afbreken. Straks neemt ze het werk echter weer moedig ter hand.
In de buitenbezittingen, waar de bevolking hier en daar zich tevreden stelt met een karig levensonderhoud, bestaat het streven niet, om ook met weefnijverheid een, zij 't ook geringe bijverdienste te verkrijgen.
Er zijn streken, waar wel veel geweven wordt, doch hoofdzakelijk voor eigen gebruik, en waar zelfs op de binnenlandsche pasars het product niet verhandeld wordt.
Welke waarde aan het weven wordt gehecht, blijkt uit sommige, oude gebruiken en bovendien uit vele staaltjes van bijgeloof, welke op Java bijna geheel verdwenen zijn, doch in de buitenbezittingen hier en daar nog voorkomen. Volgens mij dooor den regent van Blora gedane mededeelingen, heeft de z.g. p o e s o e h t ĕ l o n (tĕlon is afgeleid van het woord tĕloe) een bijzondere, suggestieve kracht. De p o e s o e h t ĕ l o n is de voor het spinnen gereed gemaakte k a p a s-rol, vervaardigd in een huis, waar vrouw, moeder en grootmoeder bijeenwonen. Zoo'n k a p a s-rol (p o e s o e h t ĕ l o n), heimelijk weggehaald, wordt als i s a r a t gebruikt door de echtgenoote, die voorkomen wil, dat haar man met andere vrouwen dan haar zelf verkeert. De p o e s o e h t ĕ l o n moet echter elken avond in water gedrenkt en overdag als een lijk in wit katoen gewikkeld worden, terwijl men die elken Vrijdagavond beofferen en bewierooken moet.
Zoo wordt het i k a t t e n een geheimzinnige kunst genoemd, welke men niet beoefenen kan zonder in het bezit te zijn van de ware e l m o e.
In Pekalongan moet de weefster den nacht, voorafgaande aan het beginweven van een g e ï k a t t e k a i n k a s a n g, wakend doorbrengen, terwijl bij de te bezigen toestellen wierook wordt gebrand. Bij de Soendaneezen wilde het vroegere gebruik, dat het meisje eerst dàn mocht trouwen, wanneer ze zelf één kleedje (s a m p i n g) had afgeweven.
Volgens hun opvatting dienden de geluiden, veroorzaakt door het aanslaan van de sabel, het schuiven en omkeeren van dit werktuig over het sabelsteunbankje (r o r o g g a n) en het kepperen van de geluidenmakers aan den kettingboom, om N j i P o h a t j i B a n a s p a t i op te roepen. Bij het opzetten der draden voor het z.g. h a n j a m t j a j o e t, een bijzonder soort weven, moeten eenige plechtigheden plaats hebben, als het branden van wierook bij het scheringtoestel en het prevelen daarover van een spreuk. Na afloop van het op schering spannen moet de weefster

eerst even gaan slapen (di toendan hèès höla). Bij verzuim zou haar dit zwaar kunnen opbreken. (Uit het opstel van X. X. X. „Buitenzorgsch weefwerk", voorkomende in het tijdschrift „Het Daghet" van 1906).
Waarom de hierbovengenoemde Nji Po hatji Banaspati den titel van Po hatji dewata höjök (de godheid, die alles in gereedheid brengt voor het weven) aannam, wordt omschreven in een legende, opgenomen in de brochure „Buitenzorgsch weefwerk" van Banaspati.
Het blijkt, dat volgens die Soendasche legende de genoemde godin zich haar weeftoestel schiep uit verschillende deelen van haar eigen lichaam.
Uit hetzelfde werk haal ik hier nog aan: „Ook in de Prijangan kent men aan het weefkatoen een groot vermogen toe. Zoo moet de sasadjèn (het offer) bij het ngroewat (een onttoovering b.v. door het opvoeren van een pantoen-verhaal) o.m. ook strengen kantèh (garen) in 4 kleuren bevatten, welke dan in de doa (bezweringsgebed) als 4 slangen of draken (naga's) worden aangesproken".
De Padang-Pandjangsche weefster heeft gewoonlijk een klein zakje met gebrande rijst (sirieh pati) aan een lat van haar weefstoel hangen. [1] Voordat zij een nieuwen doek begint te weven, brandt zij wat rijst, eet de helft daarvan op, doet de andere helft in een zakje en hangt dit boven haar werk, in het geloof, dat dit haar voor het maken van fouten zal behoeden.
Het verward raken der scheringdraden dicht bij den kettingboom is in Siloengkang het teeken, dat een onheil, een sterfgeval nabij is. Men mag dan niet voortgaan met den arbeid, moet de garens met al wat er aan bevestigd is (ophalers, kam, enz.) op het erf weggooien. Eerst als dit heeft plaats gehad, mag men de garens terughalen en weder in orde maken.
In Kota Gedang bestaat het gebruik, dat men, wanneer een weefsel afgeleverd moet worden, een kip slacht; de eene helft van de geslachte kip wordt aan den besteller of de bestelster gegeven; de andere helft komt aan de weefster.

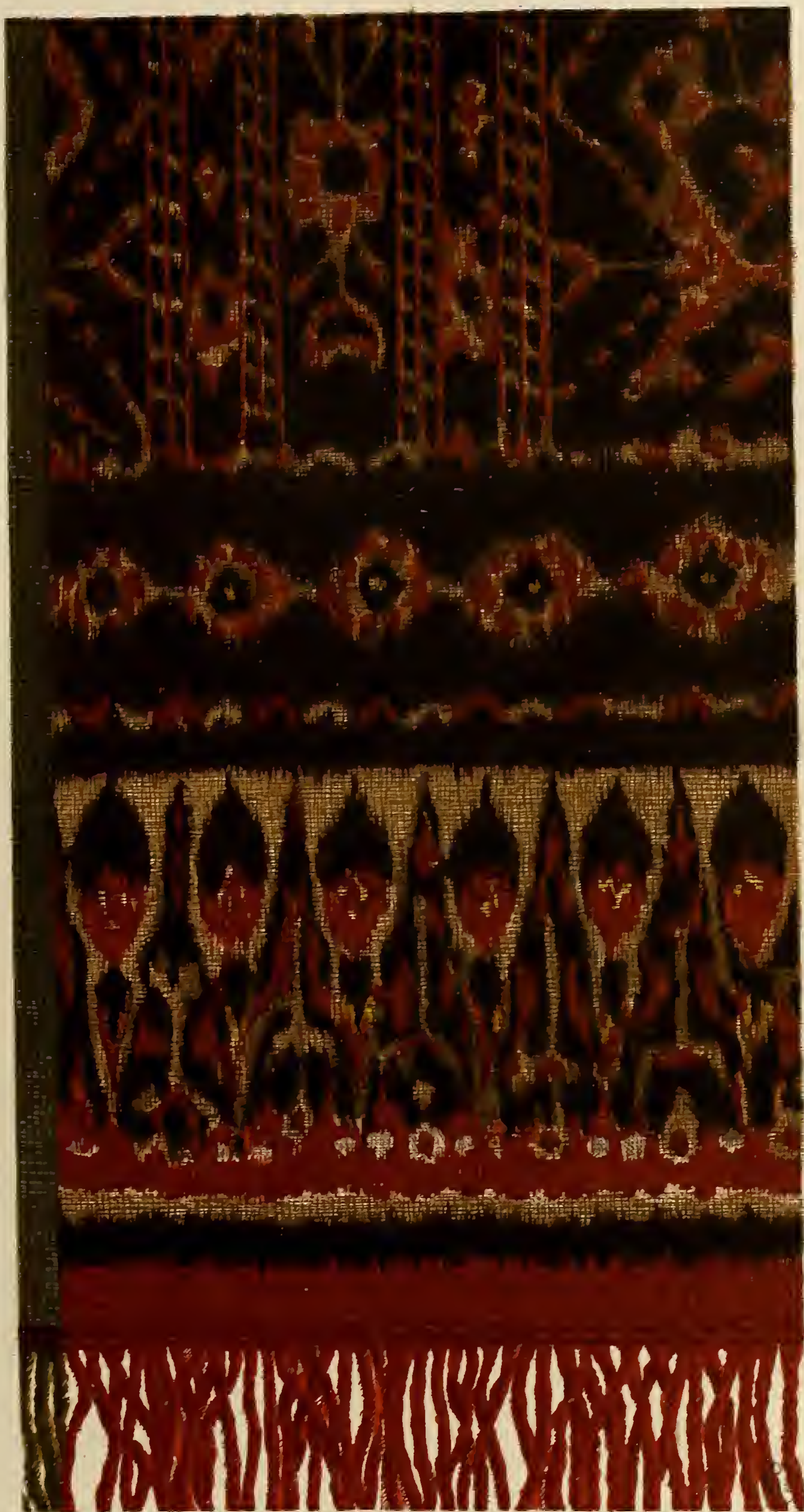
Fig. 2. Weefsters uit de nĕgĕri Boengo Tandjong (afd. Batipoeh en X Kotta) aan den arbeid.

In het Toba-gebied der Bataklanden wordt bij het kleuren der garens wel eens de geest van den overleden vader of grootvader der weefster aangeroepen, om den arbeid niet te doen mislukken. En nadat de mengsels der kleurstof bij elkaar geplaatst zijn, wordt bij het toegevoegde offer van sagoe sagoe (kleine koekjes), napoeran, (sirihbladeren) hapal hapal (een grassoort), gambiri (gambir), pira nimanoek (een kippenei), gestampte rijst, enz. het navolgende gebed uitgesproken: „Ale simangot ni daopoeng, simangot ni damang, onma pelean moe pasoe pasoe na hoepahoeli on (kom, geest van grootvader, geest van vader, zegen, wat ik hier werk!)."
In Atjeh en Onderhoorigheden, waar aan het kleuren der garens veel zorg wordt besteed, zijn bij het verven van zijde eenige verbodsbepalingen (pantang) bekend, welke men in acht dient te nemen, wil men den arbeid met goeden uitslag bekroond zien.

---

[1] Dit zakje is zichtbaar in fig. 2.

Iedere man of vrouw, jong of oud, kan de bewerking van het verven (Atjehsch: l h a p) verrichten. Vreemdelingen echter mogen daarbij niet tegenwoordig zijn, anders bederft de kleurstof. Met vreemdelingen worden bedoeld allen, die niet bij den arbeid van het zijde-kleuren betrokken zijn. Huis- en kamponggenooten kunnen dus uitgesloten worden. Daarom wordt in de kampong altijd bekend gemaakt, dat men op een bepaalden dag dezen arbeid zal verrichten. Ook wordt de plaats, waar de verfstof gekookt wordt, door een scherm of kain afgesloten, om onbescheiden blikken te weren. Indien 't echter toch toevallig mocht gebeuren, dat een vreemdeling het werk ziet, dan moet hij wat van de verfstof proeven, (door den vingertop in de vloeistof te doopen en dien af te likken), door welke handeling de p a n t a n g opgeheven, het bederf van het bereide mengsel voorkomen wordt. Het is echter gewenscht, dat de vreemdeling zich zoo spoedig mogelijk hierna verwijdere.
Degenen, die bezig zijn den arbeid van het kleuren te verrichten, mogen niet spreken over den dood of over doode menschen en dieren. Het is aan zwangere en menstrueerende vrouwen verboden, om bij het werk haar hulp te verleenen of er naar te kijken. Gebeurt dit laatste toevallig toch, dan kunnen zij als vreemdelingen beschouwd worden en moeten zij het hierboven omschreven voorschrift van het proeven van de verfstof in acht nemen.
Degenen, die aan den arbeid van het kleuren der garens willen deel nemen, moeten zich vóór den aanvang van den arbeid baden, wanneer zij in den afgeloopen nacht den cöitus hebben uitgeoefend.
In Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's werk: „Het Gajoland en zijn bewoners" treffen we aan: „Wanneer de door een vrouw bereide indigo geen fraaie kleur schijnt te willen geven, dan is dit een i n t è n, een voorteeken, dat aan één van haar bloed- of aanverwanten een ongeluk overkomen zal."
In sommige kustlanden van Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling hecht men veel waarde aan de z.g. s a r o e n g s p a m i n t a n, de saroengs, die tot bijzondere ruitpatronen geweven zijn en de kracht bezitten, om de zieke, die zulk een kleedingstuk draagt, te doen genezen.
De eigenaardigheid dient hier vermeld te worden, dat in de afdeeling Landak (Wester-afdeeling van Borneo) het weven „p a n t a n g" (verboden) is!!!
Als reden voor dat „p a n t a n g" zijn, geeft een overlevering het volgende op:
In vroegere tijden deden de vrouwen in het Landaksche wel aan weven. Op zekeren dag was een vrouw daarmee bezig, toen er iemand in haar nabijheid in een vlaag van razernij de menschen, die in zijn bereik kwamen, wilde dooden.
Alle aanwezigen vluchtten; alleen de wevende vrouw kon zich niet spoedig genoeg verwijderen en viel als slachtoffer van den amokmaker.
Naar aanleiding daarvan werd het weven vervloekt en de volgende eed gezworen: „Op diegenen, die het weven beoefenen, zal geen zegen rusten!"
Iets dergelijks treft men aan op het eiland Wetter, waar de bevolking een eed afgelegd heeft, nooit anders meer dan van geïmporteerde weefsels gebruik te zullen maken. De kwestie is n.l., dat volgens oude verhalen het gebruik of misbruik van het z.g. verboden patroon r i m a n o e vroeger zóó dikwijls aanleiding heeft gegeven tot bloedige oorlogen, dat het zielental op genoemd eiland ten gevolge daarvan belangrijk verminderd is. In zijn werk „Quer durch Borneo" schrijft Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis: „Nach Ansicht der Bahau wird nicht nur die Kraft der Hähne, sondern auch die der Männer durch die Berührung mit etwas Weiblichem beeinträchtigt. Die Kajanmänner vermeiden es daher, einen Webstuhl oder getragene Frauenkleider anzurühren; tun sie dies, so werden sie „d a w i e", d.h. schwach und haben auf der Jagd, beim Fischfang und im Kriege keinen Erfolg".
Waar het weven nog veel voorkomt, zoo bijvoorbeeld in Zuid-Celebes, zijn de oude gebruiken, welke in verband staan met het volkskarakter, ook meer blijven bestaan.

Plaat 1. GEÏKATTE, KATOENEN SLIMOET UIT ROTTI.

(Zie blz. 4, 184, 287 en 288.)

In Zuid-Celebes verbindt men aan den arbeid van het garenspinnen een feest, dat gevierd wordt met fluitspel en het zingen van kéloengs (liedjes). Zoo moet men de klaargemaakte klossen eerst één nacht „te slapen leggen", voordat men de garens op schering mag spannen.
Men legt ze zacht op een mat neer, sprenkelt er een beetje droog zand over en brandt er een potje wierook bij.
Degene, die den arbeid van het op schering spannen der garens moet verrichten, spreidt dan bij het „te slapen leggen" der garens haar handen over de klossen uit en prevelt een gebedje.
Niet iedere weefster kent zoo'n gebedje (waarvan verschillende teksten bestaan).
Zoo worden hier b.v. de 2 navolgende gebedjes genoemd:
„Bànnang sikâdé kadêkoe, tamaringâi tagânna, tamaringâi talâbi, kôntoe tampârang djâina, kôntoe pârang lombasâna, tamaêsana, niâlle mamôle môle". „Mijn lief, weinigje garen! Gij moogt niet onvoldoende zijn, laat er steeds wat van u overblijven! Moge gij gelijk een zee zijn, die nimmer opdroogt, en gelijk een vlakte, die onafzienbaar is, opdat ik u nog dikwijls moge gebruiken!" Zoo gemoedelijk en vertrouwelijk wordt het garen toegesproken.
Een ander gebedje is: „Bôenga wâttang asâna ri lângi na no rilînoe ri asêngi wênnang", d. w. z. „Bloem van wâttang (een soort gierst) heet gij in den hemel; op de aarde neergedaald, draagt gij den naam van garen!" Volgens het onder de Makassaren en Boegineezen heerschende bijgeloof mag de weefspoel niet door mannen vastgehouden worden. Dit is voor hen kasipâlli (d.i. ongewenscht, niet goed), daar zij anders impotent zouden worden. Ook voor het weven kennen sommige weefsters een gebedje, zoo, b.v.: „Koebalîjo adjânna pâlla toedâkkoe na panôpa oerîkkoe, barâka la illâha", d.w.z. „Moge ik u (het weeftoestel) zoo gauw bedienen, als mijn zitplaats geen tijd heeft, om warm te worden en de rijstpot vol kookt. Zoo is de zegen van Allah!"

Fig. 3. Geïkatte kain Bèntenan met menschenfiguren.

Enkele andere gebruiken, in Zuid-Celebes in zwang, dienen hier nog te worden vermeld. Is een weefsel klaar, dan moet het op een z.g. goeden dag van het weeftoestel worden gesneden. Is het voor gebruik en niet voor verkoop bestemd, dan wordt het bij de goembang, een keukenpot met water, gelegd, opdat het koel blijve en den drager of der draagster ervan geluk moge aanbrengen.
Op het eiland Soembawa bestaat het gebruik, om op de plank van het scheringtoestel een bordje met water, rijst en pinang te plaatsen; men zegt, dat de garens daardoor niet gauw zullen breken. Ook is het noodig, om voor het begin van het weven een goeden dag te kiezen.
In de Minahassa moest eertijds, voordat het weven van een geïkatte kain Bèntenan met

menschenfiguren plaats had, (zie fig. 3), een offerfeest gegeven worden. Voor den hoogst enkelen keer, waarop tegenwoordig zulk een doek vervaardigd wordt, kan het dure feest door een goedkoop offeren aan de van wokablad gemaâkte sasangatan (verblijfplaats der huisgeesten) vervangen worden; bovendien moet dan ook nog een bord met rijst en pinang bij het weeftoestel geplaatst worden.

Volgens het bijgeloof op de Sangir- en Talaud-eilanden mag in de omgeving van de plaats, waar het kleuren van garens plaats heeft, geen lawaai gemaakt worden, opdat de arbeid niet mislukke. Hangen de gekleurde strengen hoté (koffo) aan de lijn te drogen, dan worden er takjes met kalongang bladeren tusschen geplaatst, om te zorgen, dat de geest Tongang, wanneer die de garens aanvat, daarin geen vlekken doet ontstaan.

Er is nog een ander bijgeloof, volgens hetwelk opmerkingen van een jaloersche voorbijgangster over de te drogen hangende, gekleurde garens, zooals b.v. in met quasi-verwondering uitgesproken zinnen: wat is het garen bleek! hoe licht is de tint! enz. aan de kleur kwaad kunnen doen. Om dit nu te voorkomen, hangt men over de lijn ook wat mawohang bladeren, een wilde tjikra-tjikri-soort (mawohang beteekent: zich over iets verwonderen, zich verwonderd over iets uitlaten), opdat die opmerkingen van naijverige weefsters geen uitwerking mogen hebben. Geraken de scheringdraden verward, dan is dit volgens de Sangireesche weefster tongang, d.w.z. het voorspelt ziekte of ongeluk. Men mag de draden niet eer ordenen, dan nadat men pèsangblad (een zeer grof aanvoelend blad, dat wel wat van de bekende daoen ampelas heeft) tusschen de schering gestoken heeft. En dan nog moet men de draden een poosje laten liggen en mag men eerst den volgenden morgen met het ordenen beginnen.

Voor het opspannen van de schering moet een goede dag worden gekozen. Goede dagen zijn: bij volle maan en bij vloed, twee of drie dagen vóór volle maan (de tweede dag vóór volle maan wordt batangeng oe pangoempia en de derde dag vóór volle maan sehang oe pangoempia genoemd).

Nooit mag men de schering van koffo garens opspannen bij eb, want de eb vreet veel koffo; evenmin mag men dat werk doen bij haresse, d. i. wanneer men 's morgens de maan ziet, dus eenige dagen na volle maan, want dan breekt de draad telkens.

Als men weeft en men hoort in de kampong een sterfgeval aankondigen, dan moet men dadelijk met het werk ophouden. Niet alleen wordt anders het garen onsterk, maar ook de geest van de doode zal zich op de weefster wreken en haar een ziekte bezorgen, want hij zal in de onderwereld vertellen, dat zij bezig was een lijkkleed voor zich zelf te vervaardigen.

Is een weefsel in kalkwater gedompeld (voor de nabewerking) en moet het naar de rivier gebracht worden ter afspoeling, dan zullen er druppels kalkwater op den grond vallen. Geen man mag over die druppels loopen, opdat hij geen blennorrhaea krijge. Even vóór het weven moet de weefster manahagi of tangkapisse, d.w.z. een bepaald bezweringsformulier uiten. Het is der weefster verboden, om te drinken, wanneer zij in het weefgetouw zit, ook mag zij niet hierover heen stappen, terwijl kinderen niet op den kettingboom mogen zitten.

Op Bali, en wel te Sambiran [1], waar nog de z.g bali aga, dat zijn de oorspronkelijke bewoners van Bali, wonen, mag de persoon, wier tanden spoedig gevijld zullen worden, niet anders dan kleeren dragen, waarvan de grondstof (katoen) op Bali verkregen en gesponnen is. Bij het tandenvijlen wordt wel tien- en meermalen van kleeren verwisseld, die steeds mooier mogen worden, en na een paar verwisselingen ook van zijde mogen zijn en doorweven met goud- of zilverdraad. Na afloop van het vijlen moeten echter weder de eenvoudige, katoenen kleeren aangetrokken worden en moet de patient die minstens drie dagen aanhouden.

---

(1) Vide het opstel: „de Weefkunst in de afdeeling Boeleleng (Bali)" van den controleur J. J. Fraser (Tijdschrift voor het B.B. December 1908).

HOOFDSTUK II.

HET WEEFMATERIAAL.

A. KAPAS OF KATOEN. (GOSSYPIUM, BEHOORENDE TOT DE MALVACEAE).

INDS overoude tijden is de kapas of katoen als weefmateriaal in Indië bekend geweest.

Professor Dr. A. Oppel wijst er in zijn werk: Die Baumwolle op, „dasz im Altertum die Verwendung der Baumwolle zu Bekleidungszwecken ausser in Indien nur in Vorder- und Mittel-Asien, wahrscheinlich in gewissen Teilen Hinterindiens und der ostasiatischen Inselwelt stattfand. In die beiden letztgenannten Gebiete ist sie von Indien aus gelangt, dessen Einfluss hier überhaupt bis zum Auftreten der Araber und des Islams vorherrschend war."

Niet overal op Java, waar de weefkunst beoefend wordt, komt de aanplant van kapas (Gossypium Indicum) of katoen voor; vaak maken Javaansche weefsters gebruik van het materiaal, dat ingevoerd is.

Kapas wordt op kleine stukken veld nog geplant in de afdeeling Mĕnganti van het onderdistrict Goenoengkĕndĕng der afdeeling Soerabaja en voorts in het noordelijke gedeelte der residentie Soerabaja, in enkele dessa's van Pasoeroean, op Madoera, in Rembang, Madioen, Kediri en Banjoemas, de Vorstenlanden. Op groote uitgestrektheden grond wordt de kapas in Noord-Demak verbouwd. (1) Meerendeels plant men éénjarige katoen of kapas gèndjah (ook kapas mori genaamd, Gossypium micranthum of Gossypium javanicum), hier en daar ook de overjarige kapas of kapas taoen, (Gossypium vitifolium).

Kleine katoenaanplantingen komen ook nog voor in de bergstreken der districten Bandjarhardja, Bantarkawoeng, Randoedongkal, Dårå en Kadjèn der residentie Pekalongan; voorts in de Preanger Regentschappen en in sommige bergdessa's van de afdeeling Krawang. In Rembang en Demak kent men twee hoofdsoorten: kapas walåndå en kapas djåwå. De kapas walåndå heeft een groote vrucht (boengkoel) met een fijnpluizigen inhoud en draagt lila-

---

(1) Behalve in dit gedeelte van de residentie Samarang is de katoencultuur ook nog van eenige beteekenis in de residentie Palembang en op het eiland Lombok.

bloemen; de kapas djåwå heeft een kleine vrucht, grof pluis en witte bloemen. Voorts kent men er nog de soorten: gadjih, pandak, gågå en taoen.
In Banjoemas spreekt men eenvoudig van kapas reuma, (d.i. de kapas, welke op droge velden geteeld is), of van kapas Plèmbang, kapas Inggris, enz.
Uit het landbouw-overzicht van de onderzoekingen der Welvaartscommissie haal ik hier nog het volgende aan:
„In den cultuurtuin te Tjikeumeuh werd in 1886 een kleine aanplant van katoen aangelegd, waarin men Nieuw-Orleans, Nynce en Upland katoen aantrof. Buitenzorg bleek echter niet geschikt te zijn, daar zij een warm en droog klimaat verlangt. Van de éénjarige katoensoorten, die in den Archipel groeien, vindt men talrijke varieteiten. De overjarige soorten kunnen volgens Teijsmann 20—25 jaren produceeren. In 1859 deed hij een handleiding 't licht zien nopens de

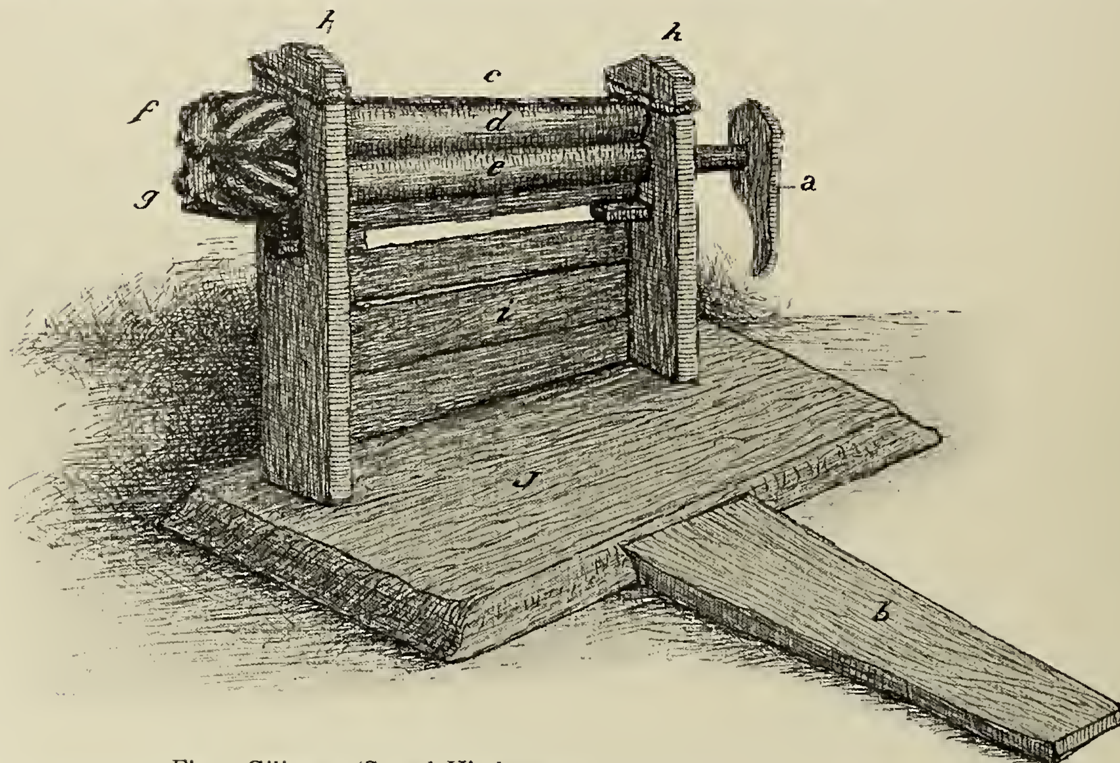

Fig. 4. Gilingan. (Soend. Hindĕusan.)

a = Ontel-ontèl. Soend. alĕt.
b = Sloekon. Soend. oendjar.
c = Tanding.
d en *e* = Goeloeng.
f en *g* = Blimbingan. Soend. tjalintjing
hh = Såkå.
i = Alag-alag. Soend. hindĕsan.
j = Doempal.

katoenteelt in den Oost-Indischen Archipel, waarin zeer belangrijke gegevens voorkomen.
Sedert 1904 werden door 't gouvernement rentelooze voorschotten gegeven ter bevordering van de katoenteelt in Demak. De Demaksche katoen wordt door Chineezen opgekocht en naar Singapore uitgevoerd. 't Koloniale verslag van 1907 vermeldt, dat in die afdeeling 16000 baoe's met katoen, ook New-Orleans soorten beplant werden. Uit Samarang en Soerabaja werden naar 't buitenland uitgevoerd ± 526906 en 31200 K.G. gezuiverde katoen, meest naar Singapore, Hongkong, Japan en Australië en ruim 1587700 en 1523700 K.G. ongezuiverde, vooral naar Singapore, Hongkong en Japan. Proeven op kleine schaal met Egyptisch katoenzaad langs 't stroomgebied van de Tjitandoej in Soekapoera en met Sea-Island katoen in Soekaboemi gaven weinig sprekende uitkomsten. In 't Verslag omtrent de te Buitenzorg gevestigde technische afdeelingen van het departement van landbouw over 1905 vindt men vermeld, dat, hoewel tal van

proeven, zoowel van Staatswege als door particulieren genomen, vroeger reeds geleerd hebben, dat in 't algemeen de voorwaarden in Nederlandsch-Indië niet gunstig zijn voor het verbouwen van katoen, er niettemin streken kunnen zijn, die op dien regel een gunstige uitzondering maken (de residentie Palembang wordt tot die streken gerekend)."

Het Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederlandsch-Indië van F. S. A. de Clercq onderscheidt de navolgende katoensoorten:

de kapas besar of kapas gedé (Gossypium arboreum L), de kapas djawa of kapas lemboet (Gossypium indicum Lam), de kapas gèndjah of kapas mori (Gossypium micranthum Cav.), de kapas beureum of kapas mèrah (Gossypium purpurascens Poir), de kapas blanda of kapas hideung (Gossypium religiosum L.), de kapas benggala, kapas inggris of kapas taoen (Gossypium vitifolium Lam).

Door J. E. Teijsman (vide zijn Handleiding voor de katoencultuur in den O.-I. Archipel) worden, als in Nederlandsch-Indië gekweekt of ingevoerd, genoemd: kapas djawa (ook kapas hoema of kapas gaga), kapas Plèmbang, kapas van Sumatra's Westkust, kapas dakka (van Bengalen op Java ingevoerd), kapas mèrah, kapas hoema besar (van Bali afkomstig) en verder: New-Orleans, Siam-, Cambodja-, Cochinchina-, Nangkin- en Sea Island-soorten, longue soie van Algiers en Egyptisch katoen. Van de heesterachtige of overblijvende katoensoorten wordt door genoemden schrijver opgegeven: kapas kosta, kapas kompa of kapas besar (Gossypium vitifolium) en kapas randoe (Gossypium micranthum).

In de „Bijdragen tot de kennis van de voornaamste voortbrengselen van Nederlandsch-Indië" (uitgegeven door de Maatschappij tot nut van het Algemeen) komt voor: „Inderdaad schijnt het mij toe, dat kapas kosta oorspronkelijk de naam is van Gossypium micranthum, en dat Gossypium vitifolium, vermoedelijk door de O. I. C. uit Suriname naar Java overgebracht, bij de Inlanders den naam kreeg van kapas blanda, d.i. Hollandsch katoen. Het is echter duidelijk, dat bij Hooyman (Berigt omtrent het katoenspinnen en weven, door J. Hooyman in het IIe Deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van K. en W. 1780) kapas blanda de naam is van Gossypium micranthum. Het schijnt dus, dat deze beide namen in het spraakgebruik met elkander verwisseld zijn."

Fig. 5. Gèblèg.

De heer R. A. de Monchy Jr. onderscheidt in zijn „De katoencultuur" (uitgave van de vereeniging ter bevordering der katoencultuur in Nederlandsch-Indië), de plant naar de zaden in 2 hoofdsoorten, n.l. 1° waarvan de zaadkorrels met lange vezels bedekt zijn (deze vlokken laten zich gemakkelijk van de rijpe zaadkorrels verwijderen), en 2° waarvan de zaadkorrels niet alleen met de lange katoenvezels, maar ook nog met een kort, donzig vlies van geel- of groenachtige haartjes bedekt zijn (de eigenlijke katoenvezels laten dan moeilijk los). Voorts noemt hij de kapas djawa of Gossypium indicum de inheemsche soort, de kapas blanda of Gossypium hirsitum de in 1861 uit New-Orleans ingevoerde katoensoort, de kapas rampit (van Borneo), een meerjarige plant, de kapas benar (van Borneo) een éénjarige plant. „Wel wordt ook de kapas benar door de Inlanders op Borneo geteeld, doch deze katoen is van een te korte en te grove stapel, om in spinnerijen tot garens versponnen te kunnen worden."

De heer D. J. G. van Setten noemt in zijn: Eenige gegevens voor de katoencultuur in Nederlandsch-Oost-Indië (Mededeelingen, uitgaande van het Departement van Landbouw): 1. de kapas djantoek, een eenjarige soort van Lombok, 2. de kapas bajan, boomachtige soort,

met witte vezel van inferieure kwaliteit, 3. kapas djawa, inheemsche soort, 4. kapas blanda, een geïmporteerde New-Orleans-soort, 5. kapas oeloe of kapas ketjil, de in Palembang veel gekweekte soort, welke weer verdeeld wordt in twee variëteiten: kapas knédai en kapas nasi, 6. de kapas boeloe koetjing (Palembang), welke onderscheiden wordt in boeloe koetjing kasar, boeloe koetjing aloes en boeloe koetjing ratoe.

Het spinnen van kapas tot garens wordt bijna overal op Java uitgevoerd door oude vrouwen. Die hebben er den tijd voor, zijn er ook zeer handig in; de jongere vrouwen laten zich dus de garens door de ouderen gereedmaken, althans, wanneer niet van Europeesche garens gebruik gemaakt wordt. Hieronder zal beschreven worden, hoe het materiaal gewoonlijk bereid wordt.

Nadat het geöogst, de schil van de vruchten gehaald, de katoen gedroogd is, worden de zaden of kernen ([1]) hiervan verwijderd met behulp van een gilingan of rolpers ([2]) (zie fig. 4), bestaande uit twee cylinders, welke veelal van sawo-, of trĕnggoeloeng- of walikoekoenhout vervaardigd en aan de einden zoodanig van schroefdraden voorzien zijn, dat men ze tegen elkaar in kan draaien. Wordt de ruwe kapas er aan den eenen kant tusschen gestoken en brengt men de rollen van het werktuig in beweging, dan verkrijgt men aan de andere zijde het van de zaden gezuiverde materiaal.

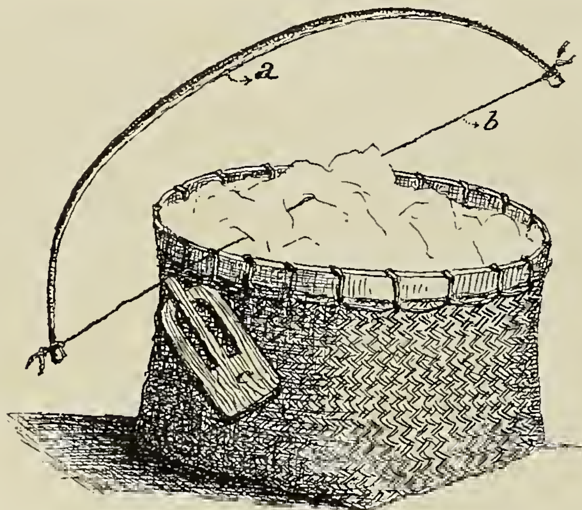

Fig. 6.
a = Poesoe, ook wel gĕndèwå poesoe [Soend. pĕténg].
b = Boesoer, of sĕndĕng [Soend. pondoh].
c = Djĕdoel of bĕdoel of bĕtoet [Soend. tjĕtik].

Dat is het z.g. ontkorrelen of ontkernen. ([3]) Meestal bevat de gilingan een verlengstuk *b.*, waarop de nijvere haar been zet, terwijl van boven een touw *c.* aangebracht is, dat de ontkernde kapas met de rol weer naar de voorzijde meedraait. De zwengel *a.*, waarmede men de cylinders draait, heeft, gelijk de teekening aanduidt, geen handvat, dat men gemakkelijk kan vasthouden. Hoe de onderdeelen van de gilingan in het Javaansch genoemd worden, kan men op fig. 4 nagaan.

De gilingan is evenals bijna alle andere werktuigen, dienend voor de bereiding van katoen tot weefklare garens, ook in vele andere streken in den Archipel in gebruik. ([4]) Het ontkorrelen van de kapas walondå heeft soms niet met de gilingan, doch ook wel met de handen of vingers plaats.

De tweede bewerking is het kloppen ('nggĕblèggi) van het materiaal, waartoe men een van rotan ijl gevlochten klopper of gĕblèg bezigt. (zie fig. 5 en fig. 7.) Dan volgt als derde bewerking — soms 2 à 3 malen achtereen uitgevoerd — het z.g. kaarden, d.i. het geven van een gelijke richting aan de vezels, waarvoor de kapas tusschen den duim van de linkerhand en een in de rechterhand gehouden stuk gekloofde bamboe (pindi) wordt uitgekamd (di pindi of di pĕpĕs) (zie fig. 8). Het kloppen en het kaarden worden niet overal toegepast. Dikwijls worden deze twee bewerkingen eenvoudig achterwege gelaten.

Dan gaat men, na het 'nggiling of ontkorrelen te hebben uitgevoerd, dadelijk over tot het uitpluizen (moesoni, van woesoe) ([5]) hetgeen geschiedt met een gespannen boog en een

---

([1]) Javaansch: woekoe of klĕntĕng.
([2]) Soendaneesch: hindeusan.
([3]) Jav. 'nggiling; Soendan.: ngahindeusan.
([4]) Ook is het werktuig in Britsch-Indië bekend, waar het door de inboorlingen „churka" genoemd wordt.
([5]) Madoereesch: ngĕbbhak; Soend. mĕtĕng.

tokkelaar. (zie fig. 6 en fig. 9). De boog bestaat uit een djatihouten staaf (poesoe of woesoe) ([1]) en een koord (boesoer of sĕndĕng), dat die staaf in spanning houdt.

De tokkelaar of djĕdoel (ook wel bĕdoel of bĕtoet geheeten) ([2]) is een stukje hout ([3]) — soms met een haakje er aan, — waarmee men op het boogkoord tokkelt, hetwelk bij de kapas gehouden wordt, zoodat tengevolge van de snelle rukjes van het veerkrachtige koord de bijeengevlokte katoen lichtelijk uiteengeplozen wordt. Men houdt den boog bij het midden van het hout in de linkerhand vast, terwijl de rechterhand met de djĕdoel de bovenomschreven beweging uitvoert.

Gewoonlijk heeft deze bewerking 's morgens vroeg of 's avonds plaats, wanneer er absolute windstilte heerscht; men heeft dan geen kans, dat het pluisel wegwaait ([4]). Ten slotte wordt dit gerold (di glintir) tot rollen, (poesoeh), bij welke bewerking men eenvoudig een bamboezen cylindertje en een platte plank of de bodem van een wan gebruikt. (zie fig. 10). De Soendaneesche werkster heeft er een speciaal, net plankje (dadampar) en een liniaal (panggéléng) voor; het plankje wordt bij het maken van kapas-rollen op den schoot gehouden; de liniaal of panggéléng, met een dot kapas aan den top wordt op dat plankje onder de handpalm uitgerold. De Javaansche werkster doet 't dikwijls op steen, of op een omgekeerde wan, enz.

Fig. 7. Het kloppen ('nggĕblèggi).

Fig. 8. Het kaarden (mindi).

Het materiaal is dan gereed, om gesponnen te worden en heeft dan den naam van poesoehan. De behandeling, welke het materiaal in Pasoeroean ondergaat, waar in de dessa Semedoe, Watoekoersi en Penoenggoel nog kapas bereid wordt door Madoereesche vrouwen, is als volgt:

1. het ontkorrelen of ontkernen (giling) met de pĕnggilingan;
2. het uitpluizen met den boog (kĕbĕk) en den tokkelaar (tjĕtèk);
3. het draaien (di lĕlĕs) tot rollen (lĕlĕs) middels een ronde liniaal (panglĕlĕssan).

De katoenen garens van buitenlandsch fabrikaat (zij worden ter onderscheiding van de lawé djåwå of Inlandsche garens gewoonlijk met den naam van lawé mori aangeduid) hebben sinds lang de inheemsche garens voor het grootste gedeelte als materiaal voor het weven vervangen en zijn thans voor vele weefsters de grondstof bij uitnemendheid. Zij worden in groote hoeveelheden door Europeesche firma's geïmporteerd en vinden verder hun weg door den tweede- en derdehandshandel naar de meest afgelegen pasars in het binnenland. Aangezien het weven, ondanks den belangrijken invoer van goedkoope, machinaal geweven goederen, een nog altijd zeer geliefkoosd onderdeel van huisvlijt is, dat wijd en zijd tal van beoefenaarsters vindt, behoeft het geen betoog, dat er in katoenen garens een uitgebreide en levendige handel bestaat.

([1]) Madoereesch: kĕbbhak.
([2]) Madoereesch: tjĕtèk; Soend. tjĕtik.
([3]) De boog, het koord, de tokkelaar heeten in Banjoemas respectievelijk pĕténg, pondoh en tjĕtik.
([4]) In de Preanger Regentschappen wordt het aldus uitgeplozen materiaal opgevangen in een bijzondere soort mand, welke tjampego genoemd wordt.

De verschillende import-firma's voeren garens van allerlei fabrikaat en kleur in zoo vele variëteiten in, dat het voor een leek eenvoudig onmogelijk is, een weg te vinden tusschen de nummers en merken van garens in alle mogelijke dessins en kleuren, die zoo al aan de markt gebracht worden.
In den garenhandel wordt echter een duidelijk onderscheid gemaakt tusschen de garens van Europeesch (lawé Europa) en die van Britsch-Indisch fabrikaat (lawé Bombay of lawé sĕlat); de laatsten zijn over 't algemeen grover en goedkooper dan de eersten.
De geïmporteerde garens zijn fijner, goedkooper, doch minder sterk dan de Inlandsche. Goederen, van Inlandsche garens geweven, zijn als regel veel duurder, dan die van ingevoerde garens, en ook zooveel langer te gebruiken.
De katoen (loetan), welke in de Lampongsche districten als materiaal gebezigd wordt, koopen de weefsters gewoonlijk van rondtrekkende, Palembangsche handelaren.
Ongekleurde, eigen gesponnen garens worden ook wel rondgevent door lieden van de afdeeling Toelang Bawang, waar de kapas geplant wordt.
De bewerkingen, welke het materiaal hier ondergaat, zijn in het kort de navolgende:

Fig. 9.
Het uitpluizen (moesoni).

1. Droging van de uit de opengebarsten vrucht gehaalde katoen;
2. ngĕbĕbik, d.i. het met de hand uiteenrafelen;
3. het ontkorrelen of ngĕlĕlĕs.
Om de pitten te verwijderen, gebruikt men een stuk bamboe van een groote soort, één geleding lang, en waarvan men aan de ronde zijde een reep heeft afgesneden, waardoor het stuk vast kan blijven staan.

Fig. 10.
Het maken van rollen (poesoeh).

Dit stuk bamboe heet katoeng. Deze katoeng zet men dus met den platten reep op den grond; de uitgerafelde katoen legt men er op en door middel van een rond gemaakt stuk niboenghout, anak lĕlĕs genaamd en ongeveer 3 d.M. lang en circa 1 c.M. dik, drukt men rollend over het materiaal, waardoor de pitten er uit gedrukt worden.
Zoowel het ngĕbĕbik als het ngĕlĕlĕs is het werk van kleine meisjes.
De Lampongsche katoeng en anak lĕlĕs hebben dus ongeveer dezelfde functies als de beide tegen-elkaar-in draaiende, houten cylinders van het Javaansche ontkerningstoestel, dat eveneens in Toelang Bawang bekend is onder den naam van lĕlĕssan.
4. Het mĕgas of kloppen met de pĕgas, waarna de plakken kapas opgevouwen worden tot dikkere lagen of kĕping;
5. het mingi of kaarden, hetgeen met een scherp mes gebeurt. De bewerker legt een kĕping op de rechterknie en schraapt het materiaal in één richting uit;
6. het voor de tweede maal mĕgas of kloppen en het weder opvouwen van de kapas tot lagen of kĕpings, welke 1.2 c.M. dik, 2 d.M. breed en 3.5 d.M. lang zijn;
7. het draaien van de kapas tot rollen of kĕloeloengs, hetgeen geschiedt met behulp van een loeli of dun rotan-staafje.

Hierna is het materiaal gereed, om tot garen gesponnen te worden.
Uit het bovenstaande merkt men, dat het uitpluizen met boog en tokkelaar, gelijk deze arbeid wordt uitgevoerd op Java, in de Lampongsche districten niet bekend is.
Ook in Benkoelen wordt nog kapas geplant en wel op ladangs, na den rijstoogst.
De bewerking van het materiaal is ongeveer dezelfde als in de Lampongsche districten; de liniaal en het stuk bamboe, waarmee men het ontkernen uitvoert, heeten in Benkoelen echter respectievelijk anak gidan en andasan mipis, ook wel anak gidan en tĕpangan (deze laatste, soms een heel dikke bamboe, wordt aan de oppervlakte, waar de kapas op komt, van geharceerde inkepingen voorzien).
De van pitten ontdane kapas heet er loeloep. Deze stof wordt na droging met een rotanklopper, pĕnĕpoek, (1) geslagen, en tot rolletjes gedraaid, waarna het materiaal weefklaar is.
In Palembang wordt in de Lengkajap en Oeloe Ogan-marga's veel kapas geplant; in de benedenstreken gebruikt men meer ingevoerde katoen. Het Javaansche ontkerningstoestel met de twee cylinders komt in Palembang weer te voorschijn; het is er onder den naam van pipisan bekend.
Over de Palembangsche wijze van bereiding van het materiaal behoeft hier niet uitgeweid te worden; zij is precies dezelfde als de hierboven beschrevene.
De voor het spinnen gereed gemaakte kapasrollen worden er evenals in Benkoelen loeli genoemd.
In de Menangkabausche streken komt het weven met kapèh (kapas) nog weinig voor. Meer in het binnenland, zooals b.v. in de Batang-Hari districten, waar de katoenen weefsels niet zoo verdrongen zijn door Europeesche katoentjes en Javaansche batiks, komt de bewerking van kapas nog in enkele kampongs voor. In de Batang-Hari districten kent men twee soorten katoen, n.l. de kapèh gadang en de kapèh kètè. De kapèh gadang levert de beste soort kapas, doch daar de vruchten nagenoeg het geheele jaar door rijpen en het oogsten daardoor lastig is, wordt aan den aanplant weinig meer gedaan; slechts op enkele woonerven wordt zij hier en daar nog aangetroffen.
Aan de cultuur van de kapèh kètè werd vroeger zeer veel gedaan; thans komt zij nog maar in enkele kampongs voor. De heester wordt ± 5 M. hoog, en gewoonlijk na afloop van den rijstoogst op de ladangs uitgepoot.
De bereiding van het materiaal is in de Padangsche Bovenlanden zeer primitief en bestaat uit de navolgende bezigheden:
I. het ontkorrelen of ontkernen (andjoedjoet), hetgeen met de hand plaats heeft;
II. het drogen (djĕmoer);
III. het kloppen (mĕgas) met een rotanklopper op een stuk buffelhuid;
IV. het rollen of ngaloeli (over de dij) van de kapas tot rollen (loeli).
De verschillende werkzaamheden, noodig voor het bereiden der garens, worden in de Bataklanden als volgt uitgevoerd en genoemd:
1. het mamolagi (Toba'sch), d.i. het met de hand uit elkaar halen van de kapas;
2. het mamipis. d.i. het ontkernen, waarvoor in de Bataklanden precies hetzelfde toestel bekend is als op Java, n.l. de pipisan (Toba'sch), of de baling (Timoersch), of de djintĕra (Karosch), in constructie overeenkomend met de Javaansche panggilingan;
3. het mamoesoer, d.i. het uitpluizen van de kapas middels de boesoer (Tobasch; toptop, Timoersch; tĕptĕp, Karosch), den uitpluizingsboog, waarmee men op precies dezelfde wijze te werk gaat, als de Javaansche weefster met haar woesoe;

(1) De pĕnĕpoek van Benkoelen heeft een eenigszins anderen vorm dan de gĕblèg van Java.

4. het mamalé (Toba'sch) d.i. het draaien van de kapas tot rollen, door telkens wat van het materiaal met een rond stokje (palé palé) over een plankje (pamaléan) te rollen.
In het gebied van Atjeh en Onderhoorigheden bestaan katoenweverijen voornamelijk in het gedeelte van de Gajo- en Alaslanden, welke aan de Batakstreken grenzen.
In de kustlanden van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo schaft men zich ingevoerde, gekleurde of ongekleurde, katoenen garens aan.
Slechts hier en daar wordt nog van eigen geteelde kapas gebruik gemaakt.
De bewerking, welke dit materiaal ondergaat, is: het ontkorrelen (manggiling) met dezelfde soort houten pers (gilingan), als op Java gebruikelijk, het uitpluizen (memboesoer), het kloppen (memegas of mehambat), en daarna het draaien tot rollen (meloeli). Het uitpluizen (memboesoer) geschiedt niet evenals op Java met een uitpluizingsboog en een tokkelaar, doch met een gewone rotanstaaf, waarvan één eind in vieren gespleten is. Dit eind houdt men in de kapas, terwijl het andere tusschen de handpalmen heen en weer gedraaid wordt.
Door deze beweging wordt de kapas van zelf uit elkaar geplozen.
Ook in de Wester-afdeeling van Borneo koopt men liever ingevoerde garens, dan zelf het materiaal, de kapas, te moeten bewerken.
De katoen werd vroeger in dit gewest aangeplant op de erven, tusschen pisang, suikerriet enz., doch de prijzen van het bereide materiaal daalden zoo sterk, dat de cultuur niet meer loonend was. Hier en daar vindt men nog een overjarige katoensoort, doch men oogst er weinig of in het geheel niet van.
Sedert een twintigtal jaren worden er via Pontianak Europeesche garens ingevoerd.
In Zuid-Celebes maakt men bijna overal gebruik van ingevoerde, gekleurde garens en wel het liefst in diverse, helle kleuren, als vuurrood, paars, violet, helblauw, groen, enz., waarmee men het schotsbonte kleurpatroon weeft, dat voor Zuid-Celebes zoo typisch is. De ingevoerde garens worden bânnang djâwa genoemd (omdat zij van Java worden aangebracht) ter onderscheiding van de zelf gesponnen garens of bânnang Toeratêija, naar de Toeratêija-landen geheeten, waar de bevolking nog zelf veel garens maakt.
De bewerking van de kâpasa (kapas) is in 't kort als volgt:
1. het ontkorrelen (alolîsi) met de houten pers (lolîsang) ([1]), welke er ongeveer als die van Java uitziet;
2. het uitpluizen (abîssoro) middels boog (bîssoro) en tokkelaar (kôbi);
3. het slaan van de kapas met een rotanklopper (papêpé kâpasa);
4. het met een bamboezen staafje (palôli) draaien der kapas tot spinklare rollen (lôli).
Uit het bovenstaande is op te maken, dat de kapasbewerking in Zuid-Celebes bijna precies dezelfde is als die, welke op Java wordt uitgevoerd.
Katoenen garens zijn zelfs tot in de Toradjalanden doorgedrongen; alleen de bewoonsters van Baroepoe en de Makki's maken gebruik van eigen gesponnen garens.
De bewerking van de grondstof (katoen wordt in de Toradja-landen kapa genoemd) is in het kort als volgt:
1. het ontkorrelen met de pers (risoeang; vergelijk hiermee het Makassaarsche lolîsang en het Boegineesche lelôesang);
2. het drogen, het met de hand uit elkaar pluizen en het draaien tot spinklare rollen.
Vroeger spon men te Bima eigen garens, kafa nae (Bimaneesch) of benang, (Soembawasch); gaandeweg is men er gemakshalve van Europeesche garens (kafa mampida) gaan gebruik maken.

([1]) Makassaarsch: lolîsang; Boegineesch: leloêsang.

De wijze, waarop men de kapas of woenta (Bimaneesch) bereidt, is ongeveer dezelfde, als in Makassaarsche en Boegineesche landen en komt in het kort hierop neer:

1. de kapas ontdoen van de pitten door ze met de pers (lili) te bewerken;
2. het uitpluizen middels de benti (boog met tokkelaar);
3. het bekloppen met de rotan klopper (bôe);
4. het met de taliri (rond, bamboe staafje) draaien tot spinklare rollen (loeroe).

In Noord- en Midden-Celebes (Donggala) worden nog heel weinig eigen garens gesponnen; meestal maakt men er gebruik van ingevoerde garens. Alleen in de afdeeling Gorontalo komen nog kleine aanplantingen van kapas voor.

De bewerking van het materiaal is, dat de kapas met de lilihita (hetzelfde werktuig als de pers, die op Java gebruikt wordt) ontkorreld, met de rotanklopper geklopt en met den boog (boesoer) uitgeplozen wordt, waarna men ze met de hand tot spinklare rollen draait.

In het Alfoersche gebied van Noord-Celebes komt men aan de grens van dat gedeelte van den Archipel, waar slechts de meest primitieve werktuigen voor de bereiding van het materiaal gebruikt worden.

In de Minahassa bijvoorbeeld wordt de kapas, na van de schil ontdaan en gedroogd te zijn, ontkorreld, niet met de gewone, houten rolpers, maar op de z.g. laligisan, een houten plank van ongeveer 2 voet lang en ½ voet breed, waarover met een ronde liniaal over de kapas gerold wordt, zoodat de pitten wegspringen. Het uitpluizen geschiedt met de papitik, een gespannen boog. De aldus uitgeplozen kapas (pindi) wordt in de pojoe gedaan, een ronde rol (vervaardigd van den darm van de koeseh, een soort wilde kat) en is dan spinklaar.

Om de pindi of kapas gelijkmatig in de vrij lange pojoe of rol te krijgen, maakt men gebruik van een lang stuk woka blad, waarmee men eerst de in te brengen grondstof omwikkelt.

Op de Talaud-eilanden maakt men hoofdzakelijk gebruik van koffo; een enkele maal bedient men zich ook van kapas als materiaal. Dit ondergaat slechts de bewerking, dat het met behulp van een bamboezen roller (äadoeta), welke men over de kapas rolt, van de pitten wordt ontdaan (mangadoeta; de van pitten gezuiverde kapas heet sangaren dadoeta). Een andere manier van zuivering heeft plaats, door eenvoudig met de vingers de pitten uit de grondstof te knijpen; in dat geval heet de gezuiverde kapas sangaren toekka. Daarna volgt het uitpluizen middels den boog (lalintia) en ten slotte het met de hand rollen tot spinklare rollen (loeli).

In de residentie Ternate en Onderhoorigheden wordt tegenwoordig alleen geweven op Makean, waar men van ingevoerde, Europeesche garens gebruik maakt.

De bevolking der Ambonsche eilanden gebruikt bij het weven als grondstof zoowel kapas als katoenen garens, die er in verschillende kleuren worden ingevoerd.

De kapasplant komt er nog slechts sporadisch voor.

De bewerking van kapas is ongeveer dezelfde als die, welke in de Minahassa wordt uitgevoerd. Het primitieve werktuig voor het ontkorrelen van het materiaal bestaat uit een eenvoudige plank (Lettisch: nijarmoe) met een ronde bamboe liniaal (Lettisch: nijarmoeanne) [1]. Na het ontkorrelen trekt men de kapas bij kleine hoeveelheden telkens met de hand uiteen en heeft dan het uitpluizen middels den boog (Lettisch: poenroe, Kissersch: boesar) plaats. Het vormen van spinklare rollen blijft gewoonlijk achterwege, men doet het materiaal in kleine, ronde van koli- of lontarblad gevlochten mandjes (Lettisch: sikroe, Kissersch: ahwioere), die bij het spinnen in de linkerhand gehouden worden (zie fig. 11). Wat dus de pojoe is in de Minahassa, is de sikroe op Letti, de ahwioere op Kisser.

In de onderafdeelingen Larantoeka en Solor van de residentie Timor en Onderhoorigheden groeit de kapas voornamelijk op de strandplaatsen, waar men ze in de maanden November en

---

[1] Op Kisser heet dit werktuig nadle.

December in afzonderlijke tuinen of tusschen de padi en djagoeng plant. In groote hoeveelheden is de kapas er verkrijgbaar, daar men ze verbouwt, om te voorzien in de behoefte aan weefmateriaal. Ook worden in Timor en Onderhoorigheden van uit Makasser katoenen en zijden garens ingevoerd, maar het liefst gebruikt men toch het eigen verbouwde materiaal.

De wijze, waarop dit bewerkt wordt, komt in het kort hierop neer:

1. het verwijderen van de vruchtschil met de hand;
2. het ontkorrelen met de houten rolpers, die er precies uitziet als die van Java.
Bij de strandbevolking in de onderafdeeling Solor heet het toestel beha; bij de bergbevolking in de onderafdeelingen Larantoeka en Solor noemt men het mènalo;
3. het uitpluizen met boog en tokkelaar. Het toestel heet in het Larantoekasch: pana en in het Soloreesch: boehoe;
4. het vormen van spinklare rollen (Larantoekasch en Soloreesch: golo), hetgeen geschiedt met een ronde bamboe liniaal en een platte plank.

Uit het bovenstaande is op te maken, hoe deze bereidingswijze afwijkt van die, welke in den Ambonschen Archipel toegepast wordt. De invloed van Java laat zich opmerken aan het gebruik van een houten pers als ontkorrelingstoestel.

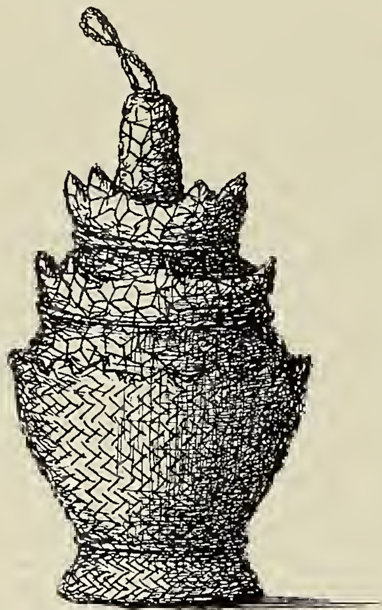

Fig. 11. Een kapas mandje uit den Ambon-Archipel.

Kapas (Sasaksch: boenge) komt op Bali en Lombok ook nog voor. De bewerking van dit materiaal komt er overeen met de Javaansche bereidingsmethode. Nadat de kapas door middel van de rolpers (Balineesch: pamipisan; Sasaksch: goeloeng) ontkorreld is, heeft het uitpluizen (Balineesch: mĕnjĕtèt) plaats middels den boog (Balineesch: panjĕtèttan; Sasaksch: bĕtoeg) en den tokkelaar (Sasaksch: sĕtèk). Ten slotte wordt met een rond staafje (Sasaksch: pĕngoesoep boedjoel) de kapas tot spinklare rollen (Sasaksch: boedjoel) gedraaid.

In de afdeeling Djembrana werd vroeger veel katoen gebruikt; tegenwoordig koopt men er ook ingevoerde garens (1).

B. ZIJDE.

Als materiaal in de zijde-weverijen dient gewoonlijk de ruwe, Chineesche zijde, welke te Soerabaja per bundel of bantal wordt ingeslagen. Deze zijde heet om haar kleur en den vorm, waarin zij voorkomt, soetrâ

(1) De uitvoer van Inlandsche katoensoorten heeft in 1907 bedragen (vide de statistiek van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten in Nederlandsch-Indië over het jaar 1907),

van Samarang: 1.486.500 K.G. gezuiverde katoen à *f* 0.50 per K.G. = *f* 743 250 (naar Nederland, België, Duitschland, Singapore, Hongkong, Japan en Australië) en 1.490.733 K G. ruwe katoen à *f* 0.10 = *f* 149.073 (naar Nederland, Singapore, Hongkong en Japan);

van Soerabaja: 1.109.122 K.G. ruwe katoen à *f* 0.10 = *f* 110.912 (naar Nederland, Singapore, Hongkong, Japan);

van Palembang: 154069 K. G. gezuiverde katoen à *f* 0.50 = *f* 77034.— (naar Nederland, Frankrijk, Engeland, Singapore) en 4986097 K.G. ruwe katoen à *f* 0.10 = *f* 498609.— (naar Nederland en Singapore);

van Bali: 275242 K.G. ruwe katoen à *f* 0.10 = *f* 27524.— (naar Singapore en China).

Of totaal voor geheel Nederlandsch-Indië tot een waarde van *f* 1666402.—, waartegenover staat een invoer van weefgarens tot een totale waarde van *f* 3291026.—.

De uitvoer van Inlandsche katoensoorten heeft in 1908 bedragen:

van Samarang: 994648 K.G gezuiverde katoen à *f* 0.50 per K. G. = *f* 497324.— (naar Nederland, Engeland, België, Duitschland, Amerika, Singapore, Hongkong, China, Japan en Australië), benevens 3188472 K.G. ruwe katoen à *f* 0.10 = *f* 318847.— (naar Nederland, Engeland, Singapore, Hongkong en Japan);

koening of soetrå mĕntah bantallan; elke bundel bevat 15 strengen (koening = geel; mĕntah = ongekookt, bantallan = in den vorm van kussens of dikke strengen). In de residentie Soerabaja wordt dit materiaal nog gebruikt in de kampong Ampèl ter hoofdplaats, waar nu en dan nog een enkele songkèt (goud- en zilverweefsel) wordt vervaardigd, en ook in de tjindèn-weverijen te Gresik. Bijna altijd ondergaat het materiaal de voorbewerking van koken, alvorens men er de weefklare garens van bereidt.
De ruwe zijde toch heeft een donkergele kleur en moet door koking met een sterk looghoudend vocht (gewoonlijk asch van padistroo met water) lichtgeel en tevens voor nadere kleuring vatbaar gemaakt worden. In het hoofdstuk over de bereiding der garens zal hierop uitvoerig worden teruggekomen.
In de afdeeling Banjoewangi komt alleen de zijde-weefkunst voor in kampong Mandar, ter afdeelingshoofdplaats Banjoewangi. Daar koopt men het zijde-garen per kati van Boelèlèng op. Ook in Soerakarta wordt hier en daar de zijde-weefkunst beoefend; het materiaal, hetwelk daar soetrå of songå genoemd wordt, koopt men ongekleurd per streng of per pond.
Het weven met zijde komt in overig Midden-Java wel voor, doch zoo uiterst zeldzaam, en dan alleen op speciale bestelling, dat het hier gerust buiten beschouwing kan worden gelaten.
In de Lampongsche districten koopt men het materiaal als weefklare, gekleurde garens van rondreizende Palembangsche handelaren. De zijde-teelt komt in Toelang Bawang, Benkoelen, ook in Atjeh nog slechts weinig voor. (1) De uitvoerige beschrijving daarvan en van de wijze, waarop het ruwe materiaal verkregen wordt, valt buiten het kader van dit werk. In het kort kan gezegd worden, dat wanneer de vlinder het zijden omhulsel, (kepompong) verlaten heeft, dit in kokend water gedompeld wordt, (ngoeloek). Het wordt vervolgens met een stukje hout opgevischt; en een dan aan dat stokje zich hechtende draad wordt zoo lang mogelijk uitgetrokken, terwijl men met een ander stokje het zijden omhulsel tegenhoudt. „Voor de afhaspeling", zegt J. E. Teysman in zijn: Beknopte handleiding voor de kultuur van de Bombyx Mori of tamme zijdeworm van Siam, „moet men de cocons met de floschzijde er om in bijna kokend water werpen. Ze worden met een stokje goed omgeroerd, zoodat de floschzijde van meerdere cocons zich vereenigt en zich gemakkelijk laat afscheiden, waarna men naar verkiezing 10 tot 20 en zelfs meer cocons tegelijk, tot één draad vereenigd, kan afwinden en men het dus in zijn macht heeft, om fijnere of grovere draden te vervaardigen. Onder dit afhaspelen worden in denzelfden pot met heet water andere cocons geworpen, en evenals de vorige van de floschzijde ontdaan, om steeds draden in gereedheid te hebben voor degenen, die mochten afbreken, of tot aanvulling van die draden, waarvan de cocon geheel is afgehaspeld, waardoor men een gelijkdradigen, doorloopenden draad verkrijgt van alle cocons, die men wenscht af te haspelen, tot zoolang een geheele streng zijde verkregen is".
Een zeer uitvoerige beschrijving van de verzorging der zijde-rupsen en de behandeling der

---

van Soerabaja: 1035530 K.G. à ƒ 0.10 = ƒ 103553.— (naar Nederland, Engeland, Singapore, Hongkong en Japan);
van Palembang: 112717 K.G. gezuiverde katoen à ƒ 0.50 = ƒ 56359.— (naar Nederland, Engeland, Singapore) en 4503124 K.G ruwe katoen à ƒ 0.10 = ƒ 450312 — (naar Nederland, Hongkong en Singapore).
van Bali en Lombok: 916084 K.G. ruwe katoen à ƒ 0.10 = ƒ 91608.— (naar Singapore en Hongkong).
Dus totaal voor geheel Nederlandsch-Indië tot een waarde van ƒ 1519183.—, waartegenover staat een invoer van weefgarens in 1908 in geheel Nederlandsch-Indië van ƒ 3661092.—.
(1) Volgens het artikel: De zijdeteelt in Indië, voorkomende in de korte berichten voor landbouw, nijverheid en handel (uitgegeven door het Departement van Landbouw en Nijverheid) 1e jaargang nos 18 en 19 wordt de zijdeteelt in Groot Atjeh voornamelijk nog gedreven in de moekims Mon Tasië, Pi Jeuëng en Aneu' Batèë, in Noordkust van Atjeh sporadisch nog in de onderafdeelingen Pidië. Bireuën, Lho' Seumawè en Meergebied en Dörötstreek. Wat de Lampongsche districten betreft, wordt in nagenoeg alle kampongs van de onderafdeeling Sekampong aan zijdecultuur gedaan.

cocons komt voor in het werk: De Atjehsche zijde-industrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman bewerkt door H. W. Fischer. In Atjeh worden de eerst gedroogde cocons in een pot met even kokend water gedaan. Na met een stokje in het water voorzichtig geroerd te hebben, haalt men met datzelfde stokje de week geworden massa der cocons op, zoekt daarvan een draadje uit en windt dit voorzichtig op een garenwinder op. De aldus verkregen zijde noemt men dan soetra meukaj.

„Wat de zijde-teelt in Atjeh betreft", schrijft de heer G. P. Rouffaer in den Catalogus der tentoonstelling van Oost-Indische weefsels, enz. te 's Gravenhage, 1901, „kan reeds van 1500 A.D. af streng en in onafgebroken reeks aangetoond worden, dat zij steeds aan de Oost- en Noordkust gebloeid moet hebben, en een belangrijk export-artikel zelfs leverde aan uitvoerhavens, gelijk Pasei (het oude Samoedra) en Pedir. Alleen tegenover de zijde uit China moest de Atjehsche zijde het verliezen in kleur en fijne kwaliteit. Op volkomen stelligen grond — het te bewijzen, zou hier niet op zijn plaats zijn — mag men dus zeggen, dat de zijde-teelt in Atjeh minstens vier eeuwen oud is."

De verdere bewerking van zijde, zooals die wordt toegepast in heel Zuid-Sumatra en in de Menangkabau-streken, komt in hoofdzaak overeen met de Javaansche methoden.

Ook op het eiland Banka (alleen in de districten Muntok en Koba) wordt met zijde geweven, welk materiaal er uit Singapore wordt ingevoerd.

In de Maleische landen van Sumatra's Oostkust, in Riouw en in Atjeh en Onderhoorigheden gebruikt men zijden garens, welke uit Singapore of Penang ingevoerd worden.

Ook in de Maleische landen van Borneo wordt met ingevoerde zijde-garens geweven.

Zijde wordt in Zuid-, Noord- en Midden-Celebes gebruikt tot vervaardiging van bonte, geruite doeken. Men bedient zich gewoonlijk van ingevoerde, gekleurde garens, welke men zich per kati aanschaft. Meer dan met katoen wordt op Bali en Lombok met zijde gewerkt. Dit materiaal wordt er door Chineesche handelaren ingevoerd van Singapore en is afkomstig van China. Het wordt verkocht in strengen (déling), welke bij een aantal van 5 tot 8 samengebonden zijn tot een paloengan, wegende ongeveer een kati. (1)

C. GOUD- OF ZILVERDRAAD.

Dit materiaal, hetwelk in de zijde-weverijen, zoo b.v. voor de songkèts van Soerabaja en ook door kantklopsters gebruikt wordt, komt hier niet anders voor dan als invoerartikel. Men onderscheidt echt en onecht gouddraad. Ook is het z.g. klèngkam (genoemd naar het Fransche woord clinquant), d.i. goud- of zilverlint, bekend. Borduursters bezigen ook het z.g. giem, imitatie goud- of zilverdraad, dat in doosjes in den handel voorkomt. Ook in Soerakarta gebruikt men goud- of zilverdraad voor zijden weefsels en borduursels. In de Lampongsche districten koopt men echt gouddraad in rolletjes van Palembangsche handelaren.

In de Menangkabau-streken wordt goud- of zilverdraad aangeduid met bĕnang Macao.

In de Maleische landen van Sumatra's Oostkust en in Atjeh (de Atjehsche benaming voor goud- of zilverdraad is kathab) wordt het ingevoerd van Penang of Singapore.

Ook komt het, gelijk later blijken zal, in de Maleische landen van Borneo, zelfs in sommige Dajak-streken, in Celebes en Onderhoorigheden (voornamelijk Saleijer, Bira en Soembawa) en in Noord- en Midden-Celebes (Donggala) voor.

Goud- of zilverdraad wordt op Bali, waar men dit materiaal veel gebruikt, van Singapore ingevoerd, men koopt het per kati of ook meer in detail per strengetje. De prijzen voor goud- en zilverdraad zijn:

(1) De invoer van ruwe zijde in geheel Nederlandsch-Indië heeft in 1907 en 1908 respectievelijk bedragen: *f* 227.062 en *f* 235.361.

in Soerabaja, voor gouddraad *f* 1.25 per pond.
in de Lampongsche districten en in Benkoelen, voor gouddraad *f* 0.04 per rolletje ter lengte van 5 M.
in Sumatra's Westkust:
De prijs van goud- en zilverdraad (bĕnang Macao) varieert al naar de soort en de kwaliteit van *f* 2.50—*f* 15.— de pohon, wegende ongeveer ½ Amsterd. pond; de goedkoope soort heet de tjap boelan, de duurdere soorten zijn de tjap harimau en djawi.

tjap boelan	(zilverdraad)	*f* 2.50	per A. pd.
„ mangkoeto	(gouddraad)	*f* 3.—	„ „ „
„ Sultan	(idem)	*f* 3.—	„ „ „
„ oepah	(idem)	*f* 3.—	„ „ „
„ andjieng	(idem)	*f* 4.75	„ „ „
„ karbau	(idem)	*f* 11.—	„ „ „
„ gadjah	(idem)	*f* 12.—	„ „ „
„ harimau	(idem)	*f* 12.—	„ „ „
„ djawi	(idem)	*f* 15.—	„ „ „

(Zie „De Inlandsche nijverheid ter Westkust van Sumatra" in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw deel XLIX).

D. PALMBLADEREN.

Agĕl is een weefmateriaal, waarvan men zich vooral op Madoera bedient voor de vervaardiging van grove weefsels. Ook in Pasoeroean, Kediri, Jogja, Tjilatjap, Pekalongan komt het voor.
De agĕl wordt verkregen van het jonge, nog niet ontwikkelde blad van den gĕbangpalm, (Corypha umbraculifera, of Corypha gebanga), welke in het Madoereesch potjok heet.
Deze palmsoort groeit zeer langzaam, bereikt de hoogte ongeveer van een klapperboom, heeft een rechten, donkerbruinen stam, en waaiervormige, donkergroene bladeren, welke 1 à 1½ M. lang en breed zijn. De boom sterft uit, zoodra de vruchten tot rijpheid zijn gekomen.
Geregelde aanplantingen van gebang vindt men op Madoera niet; van een bijplant door de bevolking is totaal geen sprake. Men treft de boomen overal verspreid aan, op erven, weiden en heuvels; zij gedijen beter op drassigen bodem, dan bij voorbeeld op de steenachtige heuvels, in het Noorden der afdeeling Soemĕnĕp; voor de verspreiding zorgen de „kalongs", die de vruchten her- en derwaarts met zich medevoeren. Denkt de Madoerees er over het algemeen niet aan, om den bestaanden aanplant van dezen nuttigen boom systematisch te vergrooten, waarvoor voldoende gelegenheid bestaat; zelfs de nog jonge plantjes, welke hier en daar zijn opgekomen uit de door „kalongs" verspreide vruchten, worden weinig of niet ontzien; het komt vaak voor, dat men ze bij het snijden van gras of bij het schoonwieden van den grond uit onverschilligheid met den arit wegkapt, of het jonge boompje van de weinige bladeren, die het bezit, ontdoet, om met de dadelijk verkregen bladreepen het een of ander te kunnen vastbinden.
De meeste gĕbangboomen treft men op Madoera aan in het district Baratdaja (afdeeling Soemĕnĕp) en het onderdistrict Batang Batang van het district Timordaja; visschers van Giliradja halen het materiaal voor hun netten uit de bosschen bij Djangkar, in Bezoekie, waar de gĕbang de langste bladeren schijnt op te leveren.
In het jonge, nog waaiervormig gesloten blad, dat het aanzien heeft van een rechte, stijve staaf van 1 à 1½ M. lang, en geheel aan den top van den boom, midden tusschen de overige, reeds ontwikkelde bladeren wordt aangetroffen, vindt men de grondstof voor de agĕl. Eerst als de boom 10 à 12 jaren oud is, kunnen daarvan de jonge bladeren geoogst worden voor de agĕlbereiding.

Dit jonge blad heet in het Madoereesch pòpòs (Javaansch: poepoes of poetjoek). Men oogst het zeer onsystematisch, dikwijls eenige malen achter elkaar, zoodat de groei van den boom daardoor te veel belemmerd wordt. In Tjilatjap oogst men gewoonlijk twee malen per jaar gemakshalve van boomen, welke een manshoogte bereikt hebben.
Na dus de pòpòs, poepoes of poetjoek van den stengel gesneden te hebben, haalt men de nog aangekleefde, jonge, lichtgeelgroene bladreepen met de hand van elkaar en scheidt men ze met een mes van de nerven. Zoowel het bereiden van het materiaal als het weven der agĕl geschiedt door vrouwen. De reepen, welke men uit de pòpòs verkrijgt, zijn 2 à 3 c.M. breed, en daarvan nu wordt de vezelachtige bladhuid afgescheiden, door ze één voor één met een houten mesje (zie fig. 12) te bestrijken (njĕrod). Deze bewerking heeft als volgt plaats. De weefster houdt het mesje (panjĕrod; Javaansch: sĕdèttan, of pĕpĕs) in haar rechterhand, plaatst het op den bovenkant van een bladreep en trekt dezen met haar linkerhand tusschen het mesje en haar rechterwijsvinger door.
Door den druk, welke met het mesje uitgeoefend wordt op den bladreep, die op den wijsvinger rust, geraakt bij het schurend doorhalen de vezelachtige bladhuid los. Deze wordt met de punt van hetzelfde mesje even aan den kant van den bladreep opgelicht en eenvoudig met de vingers van het blad afgetrokken.

Fig. 12. Een bamboe mes voor agĕl bewerking.

Het is juist deze bladhuid, welke, gelijkend op een doorzichtig, vliesachtig, wit lint, de superieure agĕl moet vormen.
Door de bovenomschreven bewerking is dus elke bladreep gescheiden in twee deelen, n.l. de bovenste strook of de vezelachtige huid, door den Madoerees kobal genpemd (d.i. dus aan de zijde, welke, wanneer het blad zich geheel ontwikkeld had, naar de zon gekeerd zou zijn) en de benedenste strook of de z.g. sobak. In Tjilatjap worden deze bladstrooken respectievelijk agĕl en gadjih genoemd.
De kobal levert de goede agĕl draden, welke sterk zijn, en niet dan met eenige krachtsinspanning met de handen stuk te trekken zijn; van de sobak daarentegen, waarvan de vezels zichtbaar ijler zijn, verkrijgt men den inferieuren agĕl-draad, welke gemakkelijk breekt.
Aanvankelijk worden bij de bereiding van het materiaal deze twee deelen van elken bladreep van elkander afgezonderd gehouden. De benedenstrook wordt van de inferieure vezel of de sobak ontdaan, door deze met hetzelfde mesje van het bladgeraamte te lichten en met de vingers hiervan af te scheuren.
Na dezen arbeid is dus elke bladreep vervormd tot 3 strooken, n.l. de kobal, de sobak en het bladgeraamte.
Dit laatste, hetwelk op ruw zeeflinnen gelijkt, wordt als geheel onbruikbaar weggegooid. De verkregen vezelachtige strooken worden uitgewasschen, des nachts in water gelegd en des morgens gedroogd, waarna ze gereed zijn om tot draad te worden bereid.
De Madoereesche vrouw kan per dag 3 à 4 jonge gĕbangbladeren (pòpòs) tot weefklaar agĕl-materiaal bereiden.
De onderste bladreep (Madoereesch: sobak, Tjilatjapsch: gadjih) ondergaat in Tjilatjap een andere bewerking en wordt zelfs gebruikt als materiaal voor saroengs, badjoes en buikbanden. Men scheurt n.l. de reepen met een getand mesje, om overal even smalle linten te verkrijgen, welke gedurende een nacht in kalkwater geweekt worden, om er een licht-bruingele kleur aan te geven. Na gedroogd te zijn, worden de linten gestoomd (di rawoen), gedroogd, gewasschen, weer gedroogd, met stukken wit goed flink ingewreven (di oeroetti) en ten slotte tot garen aan elkaar geknoopt.
In Pĕmalang (residentie Pekalongan) bereidt men de agĕl vezels, maar koopt de versche jonge

bladeren (poepoes) van den gĕbang-palm uit het onderdistrict Bantarbolang. [1] Per 100 jonge bladeren betaalt men er *f* 0.30—*f* 0.50. Tegenwoordig begint men er zelf gĕbangpalmen te planten.

Gewoonlijk wordt in Pekalongan de agĕl-grondstof voor het weven geheel klaar gekocht in te zamen gevlochten strengen (een streng = sa golèk).

Men begint met de streng, die uit losse reepen van 0.80—1.40 M. lengte bestaat, uit elkaar te halen en die dan weer tot kleine strengen samen te binden (di gĕndĕl), opdat ze niet door elkaar zouden raken.

Vervolgens worden ze gedurende 3 dagen en 3 nachten geweekt (di koem) in zout of brak water en daarna worden met de hand de dunnere reepen uit elkaar getrokken, di soewiri, zoodat één draad verdeeld wordt in 5—8 dunnere draden.

Deze draden worden nog eens gedurende 3 dagen en 3 nachten geweekt in zout water, daarna uitgewasschen (di koembah) in versch water en vervolgens in den wind te drogen gehangen (di ingin-ingin).

Door vervolgens een bos draden in de eene hand te nemen en die door de andere hand te trekken (di loeroetti), trekt men de korte, onbruikbare draden er mede uit.

De dunne strengen, gĕndĕl, worden vervolgens bij 6 tegelijk in 3 dubbele strengen door elkaar gevlochten, (di kèpang), zoodat men een op een haarvlecht gelijkenden bundel verkrijgt. De grondstof is nu tot verder gebruik gereed.

Alleen in de twee dessa's Wĕrdi en Kĕdawoeng van het district Wiradèsa der afdeeling Pekalongan bereidt men het materiaal zelf uit de poepoes van den gĕbangpalm. Deze bereiding komt in hoofdzaak overeen met die, welke hierboven beschreven is, zoodat er verder niet meer over uit te weiden valt.

Wat op Java gĕbang-palm genoemd wordt, heet in het Makassaarsch: koêala; in het Boegineesch: aka, en in het Boetonneesch: mangka. [2]

In geheel Zuid-Celebes en vooral op het eiland Boeton komt deze boom voor, welke door de Maleisch sprekende bevolking eenvoudig met den naam koeal wordt aangeduid.

Evenmin als op Java, heeft in de hierboven genoemde streek geregelde aanplant plaats. De vezels van de jonge, nog niet ontloken bladeren worden door de Makassaren en Boegineezen agĕl of agil (Javaansch: agĕl) en door Boetonneezen pamàntoe genoemd. De niet ontloken bladeren (balénĕ mangka) worden in Boeton bij bossen van 10—15 stuks verkocht.

Vijf, acht of tien bossen kosten, al naar gelang van de dikte *f* 1.—.

De bewerking, die het materiaal in Boeton ondergaat, is in het kort de volgende:

1. De afgesneden reepen van het jonge blad worden met een bamboe gladgestreken (di kaossi).
2. Na eenige dagen wordt de bovenreep, welke de superieure vezels bevat (tonĕ mangka) van den benedenreep of de inferieure vezels (taine mangka, d.i. het vuil van den koeal) gescheiden.

De tonĕ mangka wordt in bundels bijeen gebonden, welke in groote hoeveelheden (naar schatting ± 1000 pikoels 's jaars) als agĕl naar Makasser en Java uitgevoerd worden.

De agĕl van Boeton wordt in verschillende kwaliteiten verkocht. Die van Roembia kost per pikoel van ongeveer 1000 bundels *f* 5—*f* 6; die van Lakara per pikoel van 200 of 300 bundels *f* 3—*f* 3.50 per pikoel, die van Langkolomé per pikoel van 100—150 bundels hoogstens *f* 1.50. De laatste soort is de inferieurste.

---

(1) De meeste gegevens betreffende de weefkunst in de residentie Pekalongan zijn geput uit de uitvoerige en belangrijke, onuitgegeven verhandeling daarover van den controleur Ch. J. I M. Welter.

(2) De gegevens betreffende den koealpalm van Boeton, zijn voor het grootste gedeelte ontleend aan de nota van den assistent-resident C. A. van Affelen van Saemsfoort.

Een fijnere soort agĕl, welke onmiddellijk bereid wordt van jonge koealbladeren, (zonder dat deze na het kaossi gedroogd worden), heet bij de Makassaren en Boegineezen papas en bij de Boetonneezen pondoli.
De verkregen linten van de superieure bovenstrook van een bladreep worden in smalle reepjes gescheurd, welke gedurende een nacht in zoet water geweekt en den volgenden dag gedurende een kwartier in kokend water gelegd worden.
Deze uiterst sterke vezels worden niet uitgevoerd en in Boeton enkel als randen van agĕl-weefsels gebruikt.
Een ander soort materiaal, dat veel op agĕl lijkt, zijn de bladreepen van den lontarpalm (Borassus flabelliformis); men bedient er zich van op een deel van den Ambonschen eilanden-groep, zoo b.v. op Ceram, de Tenimber-eilanden, enz. en zelfs op Nieuw-Guinéa. Men neemt de nog jonge lontarbladeren, ontdoet deze van de harde nerven en splijt ze met een mes tot dunne reepjes, welke eenvoudig aan elkaar gebonden worden.
De overige vezelstoffen worden behandeld in het hoofdstuk over de bereiding der garens.

HOOFDSTUK III.

DE BEREIDING DER GARENS.

A. KATOEN.

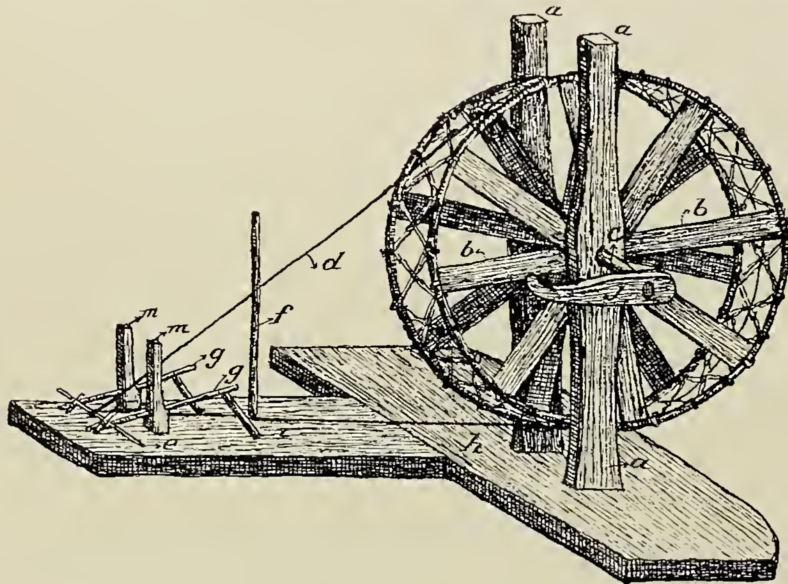
E eerste bewerking, welke de zuivere kapas ondergaat, om tot garen te worden gevormd, is het spinnen of ngantih (Javaansch en Madoereesch: ngantih, Soendaneesch: ngantèh), dat bijna overal op Java plaats heeft met behulp van een vrij primitief spinnewiel (Javaansch: djontrå, Madoereesch: kantihan, Soendaneesch: kintjir), hetwelk uit de navolgende onderdeelen bestaat (zie fig. 13 en 14):

Tusschen de twee opstaande staven *a* (Javaansch: adjoeg adjoeg, of såkå, of adĕg adĕg; Soendaneesch: tihang kintjir) is het rad *b* (Javaansch: lar of ook larlarran) om een horizontaal ingestoken as *c* (Javaansch en Madoereesch: indĕn; Soendaneesch: indjĕn) opgesteld. Aan de as is een handvat j (Javaansch en Madoereesch: ontèl-ontèl; Soendaneesch: alĕt) bevestigd. Het geheel staat op een plank h (Javaansch: doempal of tlapakkan; Soendaneesch: panghĕlĕt oendjar), welke een verlengstuk i (Javaansch: bantallan; Soendaneesch: oendjar) heeft. Het rad is zoodanig samengesteld, dat op den omtrek ervan een koord *o* (Javaansch: klamĕt; Soendaneesch: ramat) zigzagsgewijze kan gespannen worden, hetgeen dient, om de draaibeweging gevoeglijk te kunnen overbrengen op een rondgaand snoer-zonder-eind d (Javaansch: klindĕn of klindjĕn; Madoereesch: klĕndhĕn; Soendaneesch: klindĕn), dat om het rad en dikwijls met een kruising ook om het spinstokje *e* (Javaansch en Soendaneesch: kisi; Madoereesch: djĕddjhĕr) loopt. Tengevolge van die kruising in het rondgaande snoer, dat veelal goed met was ingesmeerd wordt, draait het in werking gebrachte spinstokje, hetwelk op een plank vlak tegenover het rad opgesteld is, in een tegengestelde richting van die, waarmee men — gewoonlijk met de rechterhand — dat rad in het rond beweegt. Het rad is dus een drijfwiel met breede velg en toch van lichte constructie, daar de spaken ervan uit bamboe of uit houten plankjes bestaan.

Het spinstokje, bestaande in een ronde bamboe- of houten staaf, is voorzien van een punt, waarmee het materiaal uit de in de linkerhand gehouden rol tot garen gedraaid wordt. Telkens wanneer op deze wijze een eindje garen (Javaansch: lawé, (Ngoko), of bĕnang (Krâmâ); labaj, Madoereesch; kanteh, Soendaneesch) gevormd is, laat de spinster dit door het draaiende

stokje op het dikkere gedeelte hiervan opwinden. Voor het spinnen wordt op het spinstokje eerst een reepje katoen of een stukje katoengaren gewonden, de z.g. b i b i t van het garen.

Op dezelfde plank, waarop de k i s i opgesteld is tusschen twee staven g (Javaansch: k o e p i n g a n; Soendaneesch: t j e u l i l a m b i n g, aldus genaamd, omdat zij veelal k o e p i n g s, d.w.z. ooren bevatten), ([1]) welke door twee vertikale stijlen m (Javaansch: d l a d j o e g, of a d j o e g-a d j o e g; Soendaneesch: ĕ n t ĕ n g) gestoken zijn, bevindt zich ook tusschen klos en rad een vertikaal geplaatste staaf f (a d j o e g-a d j o e g, of p a g o e l l a n geheeten), welke dient, om het snoer regelmatig steeds in hetzelfde vertikale vlak te doen draaien. Bijgaande figuren toonen overigens duidelijk aan, hoe het Javaansche spinnewiel samengesteld is, dat in zijn onderdeelen echter niet overal precies dezelfde constructie vertoont.

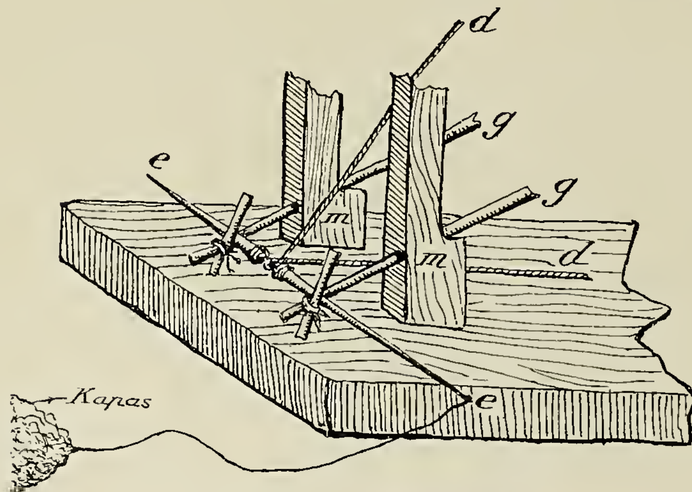

Fig. 13. Spinnewiel met onderdeelen.

Ook het Soendaneesche spinnewiel (k i n t j i r) komt met het Javaansche in hoofdzaak overeen. In Banjoemas kent men voor sommige onderdeelen de navolgende, verschillende benamingen.

h. en *i.* k a r a n g h o e l o e (Javaansch: d o e m p a l, of t l a p a k k a n en b a n t a l l a n).

j. o t ĕ l a n (Javaansch: o n t è l-o n t è l).

m. e u n t e u n g (Javaansch: d l a d j o e g of a d j o e g-a d j o e g).

g.g. t e u l i l a m b i n g (Javaansch: k o e p i n g a n).

In het Buitenzorgsche wordt het rad van het spinnewiel met den wijsvinger (t j o e r o e k) van de rechterhand in het rond gedraaid en het is zelfs verboden (p a m a l i), om hierbij een kruk te gebruiken. (Zie het opstel van X.X.X. „Buitenzorgsch weefwerk” in het tijdschrift „Het daghet”).

Hoe het spinnen plaats heeft, behoeft hier niet uitvoerig omschreven te worden. De Javaansche nijvere, vlak bij het gebrekkige werktuig op den grond zittend, draait met de rechterhand het rad in ’t rond, en houdt de rol kapas in haar linkerhand vlak bij de k i s i, door de draaiende trilling waarvan het materiaal tot garen bereid wordt.

Het n g a n t i h of spinnen (zie fig. 15) vereischt zekere handigheid, zonder welke de werkster een groven, niet overal even dikken draad verkrijgt, of dezen herhaaldelijk ziet afbreken. In dit laatste geval moeten telkens de einden bij elkaar gevoegd en tusschen duim en wijsvinger van

([1]) De staven zijn van b a m b o e, de eigenlijke ooren van bijeengevlochten of gebonden padistroo.

de linkerhand ineengedraaid worden, alvorens men met het spinnen behoorlijk kan voortgaan. Het verkrijgen van een groven draad bij het spinnen is een euvel, dat zelfs bij de bekwaamste nijvere voorkomt, wanneer het materiaal nog niet goed droog of onrijp geoogst is.

Na het ngantih heeft het haspelen of nglikassi plaats (Madoereesch: ĕtokelli) met den likassan of haspel (Madoereesch: tokĕllan, ook wel: baj labaj; Banjoemasch: lawajan), een soort raamwerk, dat de nijvere bij het midden van de verbindingsstaaf of -staven – zie figuren 16, 17, 18 en 20 — vasthoudt, terwijl zij het garen van den in de linkerhand gehouden kisi of klos op een systematische wijze, welke adan adan heet (d. i. begin, opzet) in kruisrichting over het primitieve toestel afwikkelt (van *a* naar *b*, naar *c*, naar *d*, naar *a*, enz., zie fig. 18). Heeft men b.v. 5 malen rondgewonden, dan verkrijgt men een streng of anggit van 5 oetas, en elke anggit wordt met een enkele beweging van den duim der linkerhand, welke den haspel vasthoudt, in een vorige anggit met een losse lus verbonden.

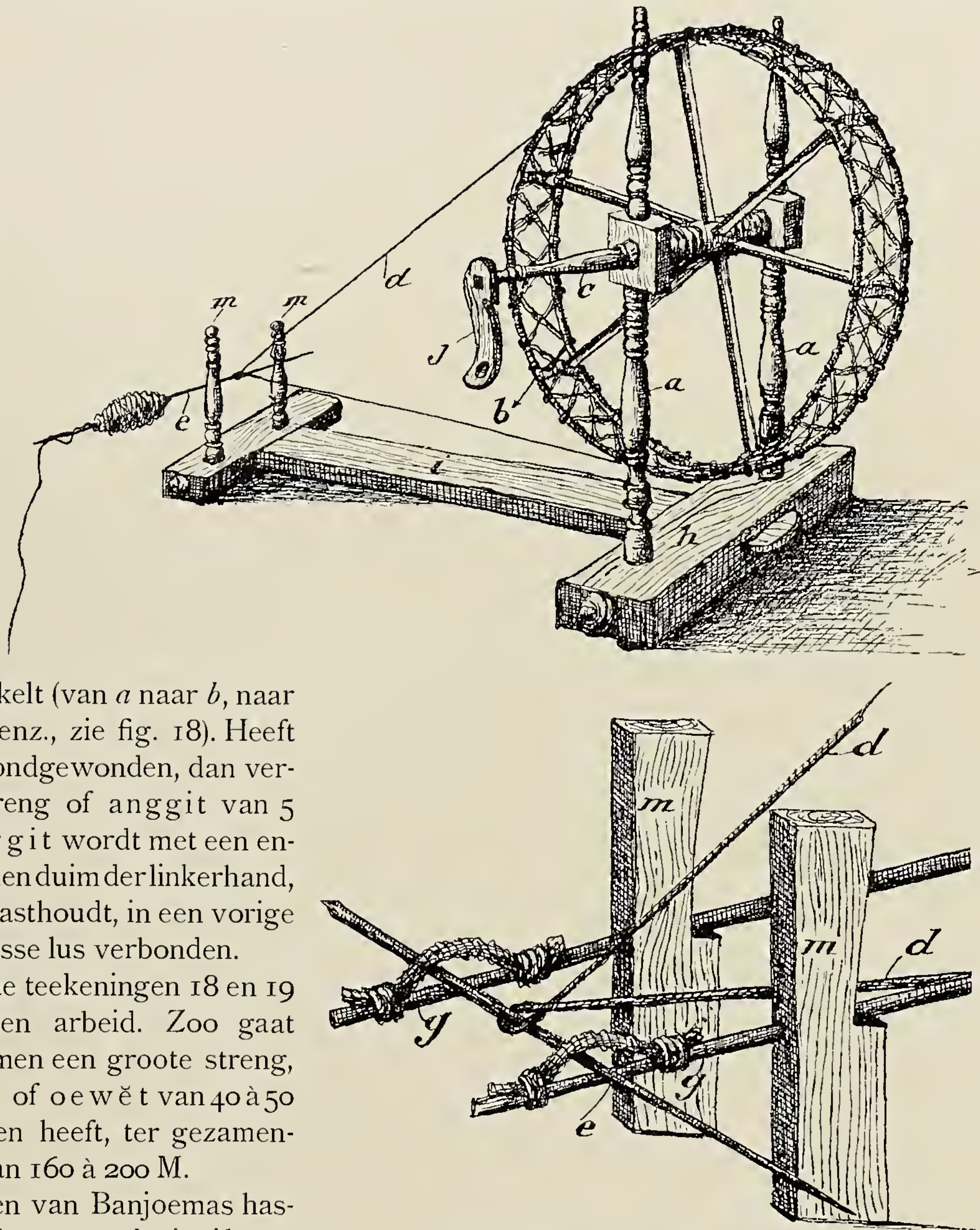

Fig. 14. Spinnewiel met onderdeelen.

De hierbij gevoegde teekeningen 18 en 19 verduidelijken dezen arbeid. Zoo gaat men voort, totdat men een groote streng, toekĕl, of oekĕl, of oewĕt van 40 à 50 anggits verkregen heeft, ter gezamenlijke draadlengte van 160 à 200 M.

In de Soenda-landen van Banjoemas haspelt men voort, totdat men 1 kriwil van 20 kajoeh verkregen heeft, (1 kajoeh = 5 njéré; 1 njéré = 6 lĕr of draden). Twee kriwils vormen één wĕsi. Heeft men 3 kriwils gehaspeld, dan heeft men voldoende garens, om een kain lèbar te kunnen weven.

In dien vorm worden de weefgarens, indien zij niet door de bereidster zelf als weefmateriaal gebruikt worden, op de markt gebracht en in het Soerabajasche per streng verkocht.

In Blora vormen 5 omslagen op de likassen een boel-boellan.

Een kawan vormt 4 boel boellan = 20 omslagen.

Een oewĕt of streng vormt 40 boelboellan = 200 omslagen.

Een halve oewĕt van 100 omslagen heet doeni.
In Kedoe zijn de aanduidingen van de hoeveelheden der garens als volgt:

1 glintir = 10 lĕr bĕnang (draden).
1 kajoeh = 10 glintir.
1 wĕsi = 10 kajoeh.
1 gĕmoeh = 10 wĕsi.

In Banjoemas kent men de volgende aanduidingen:

1 wĕsi = 2 kriwil.
1 kriwil = 20 kajoeh.
1 kajoeh = 5 njéré.
1 njéré = 6 lĕr (draden).

In de afdeeling Brĕbĕs (residentie Pekalongan) werd opgegeven, dat uit 1 kati kapas een streng (wĕsi) garen kan worden gemaakt ter lengte van ± 4000 M.
Uiteraard is het aantal strengen, dat men uit 1 kati spinnen kan, afhankelijk van de lengte dier strengen, welke weer bepaald wordt door de lengte van den haspel en het aantal omwindingen.

Fig. 15. Het spinnen (ngantih).

Afgescheiden dus van plaatselijke omstandigheden, als min of meer geïsoleerde ligging, moet dus de prijs per eenheid, d. i. per streng, veel variaties toonen, vooral omdat die eenheid niet constant is en men er op de eene plaats iets anders onder verstaat dan op de andere.
De bovenstaande voorbeelden wijzen zulks reeds genoeg uit.
Alleen in de geïsoleerd gelegen streken, waar de invoer van garens heel gering is, kan het spinnen eenigermate loonend genoemd worden. Op den duur zal waarschijnlijk ook hier het inlandsch handwerk het moeten afleggen tegen de buitenlandsche, machinaal bereide garens.
Wat nu de Europeesche garens betreft, welke op Java worden ingevoerd, ter zake worden hier eenige toelichtingen uit de reeds genoemde nota van controleur Welter overgenomen.
De eenheid van geïmporteerde garens is de baal (Javaansch: bal). De nummers geven niet alleen de kwaliteit, maar tevens het aantal onderdeelen per eenheid aan. Hoe hooger de nummers, te fijner de kwaliteit. De baal is onderverdeeld in pakken, (gĕblok) en deze weer in strengen (golèk, of ook wel alo genoemd). Speciaal bij de roode garens heeten de strengen kong. De strengen van verschillende nummers en van verschillende fabrikaten hebben verschillende lengten.
Een streng is weer verdeeld in kleinere strengen, welker aantal varieert met de kleur.
Zoo heeft een streng of golèk wit garen 10 kriwil; een kriwil telt weer 7 à 10 dunnere strengetjes, hada genoemd, en 1 hada telt 50 à 80 draden of lĕr.
Bij de roode garens telt 1 golèk 40 kriwil en bij de gele en groene 10 kriwil, elk van 10 hada à 50 — 60 lĕr. De prijzen zijn afhankelijk van kwaliteit en kwantiteit, zoodat het kan voorkomen, dat een grover nummer per baal meer kost dan een fijner, omdat er meer garen in zit. Bij gekleurde garens bepaalt bovendien de nuance van kleur den prijs.

In de Soendaneesche streken van het gewest Pekalongan vormen 5 omslagen op den haspel een njéré. Vijf njéré's te zamen worden door het doorhalen van een touwtje gemarkeerd tot een kawan; 10 kawans worden weer gemarkeerd door een zwarten draad; 40 kawans vormen een wĕsi. Men windt nooit meer garen, dan één wĕsi op elken haspel. Soms worden ook wel 10 draden tot een njéré bijeengevoegd, maar dan telt de wĕsi ook slechts 20 kawans. Indien de draad b.v. 3 maal om den haspel geslagen is, is een omwinding 3 M., een njéré 30 M., 1 kawan 150 M. en 20 kawans of 1 wĕsi 3000 M. lang. Indien de draad 4 maal om den haspel geslagen is, heeft dus een wĕsi garen een lengte van 4000 M. Geregeld doorwerkende, kan men in 10 dagen een wĕsi garen spinnen; tusschen ander werk door, dus als nevenarbeid (sambèn) spinnende, maakt men een wĕsi in 15 à 20 dagen.

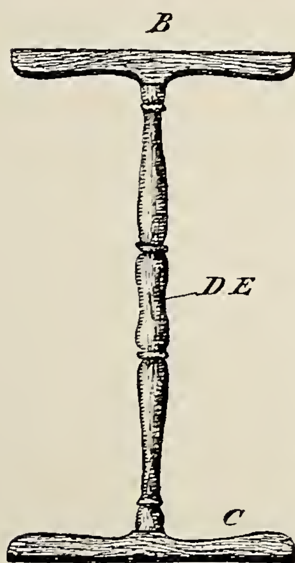

Fig. 16. Een haspel.
Soend. lawajan of haspel.
B.C. Daoen lawajan.
D.E. Watang lawajan.

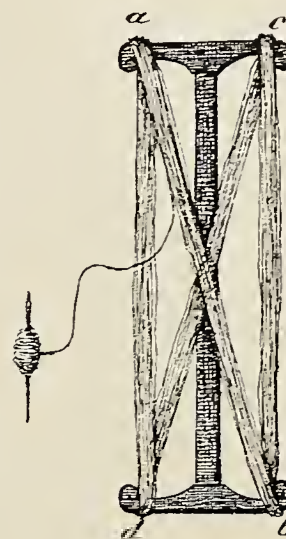

Fig. 18.
Een haspel.

In Cheribon is de wijze, waarop men de hoeveelheden garen aanduidt, als volgt: 1 toekĕl = 50 kawan; 1 kawan = 5 njéré; 1 njéré = 5 hĕlai of omslagen op den haspel. Een andere aanduiding is: 1 toekal = 30 kawan, 1 kawan = 5 erel, 1 erel = 5 njéré, en 1 njéré = 5 lĕmbar of omslagen.

In Mĕnganti (Soerabaja) bestaat de gewoonte, om de gehaspelde garens in de bladeren van den papaja- of katèsboom (Carica papaja L. behoorende tot de Passifloraceae) of in stroo te wikkelen en daarna in water te koken, en wel zoolang, totdat eenige in den kookpot gedane rijstkorrels gaar geworden zijn. Men zegt, dat de garens ten gevolge van deze bewerking sterk worden. Inderdaad verkrijgt men door het koken het resultaat, dat het materiaal van vettige onreinheden wordt gezuiverd.

Op Madoera kookt men de garens in water, waarin men de bladeren van de gladde bamboesoort: perrèng talè gelegd heeft.

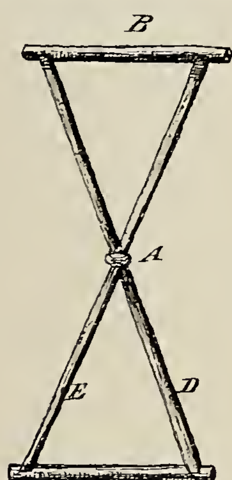
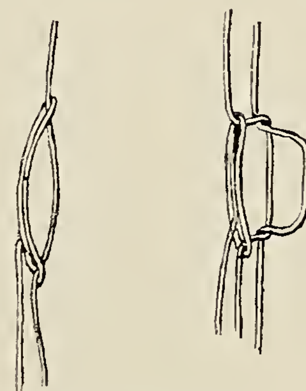

Fig. 17. Een haspel.
Jav. likassan of haspel.
A. Tali tĕpoengan.
B. Poeloeng of koeloeng.
D.E. Sèrong of watang.

Fig. 19.
Afscheiding der omhalen.

In de Soenda-eilanden van Banjoemas, zoo b.v. in Madjenang, worden de garens eerst gekookt, daarna in koud water uitgewasschen en met een houten hamer geklopt (di gĕboegan). Daarna kunnen de garens worden gekleurd.

In strengen worden de garens met rijststijfsel gepapt of in rijstwater gekookt (soms ook nog boven een pot kokend water uitgestoomd), om ze harder en steviger te maken. Dit heet in het Javaansch njĕkoelli en in het Soendaneesch ngarasi. Het inwrijven van het garen met de rijstpap heet in het Javaansch ngoelĕmmi en in het Soendaneesch ngagaleuj.

Na de garens gedroogd te hebben, hangt men ze strak aan de oedå-oedå, om ze met een borstel (sikat) van idjoek- of klappervezels af te borstelen (njikat), zoodat ze glad worden (zie fig. 21).

De oedå-oedå, ook wel tĕngker genoemd, (Madoereesch: oda; Soendaneesch: galodoggan of glodoggan) is niets anders, dan een om een spil draaibare, ronde bamboe- of houten staaf, om welke men een streng garen plaatst, en wel zoodanig, dat de werkster in de gelegenheid is, om, op den grond zittend, haar beenen over een tweede staaf (tĕngkĕr) te plaatsen, die men ter bezwaring van de streng garen aan de andere zijde hierdoor gestoken heeft. De oedå-oedå is zoodanig ingericht, dat de streng garen gemakkelijk rondgedraaid kan worden (zie fig. 22, 23 en 25). De Madoereesche oda bevat soms meer snijwerk en zou met een grooten pennenstandaard vergeleken kunnen worden (zie figuur 25).

Fig. 20. Het haspelen der garens.

De Soendaneesche glodoggan is precies gelijk aan de Javaansche oedå-oedå en ontleent haar naam aan de bovenste bamboerol, welke glodog heet (de benedenste bamboerol noemt men in het Soendaneesch titindih).

Nadat dus met den borstel het stijfsel overal egaal gestreken is (di sikat), wordt het garen in den wind gedroogd en op de oendar (ook wel: ingan; in het Madoereesch: olakan of ondar; in het Soendaneesch: hoewingan) gezet, den afwinder, een toestel, bestaande uit een vertikalen bamboe-cylinder (brombongan), welke om een vertikale spil (adĕg-adĕg) draaien kan, en aan de bovenzijde waarvan gaten gemaakt zijn, door welke men vier houtjes (watang lar) steken kan, elk aan het eind voorzien van een soort haak, (lar) ([1]), waarmee de streng gesteund wordt (zie fig. 24 en 26).

De primitiefste manier, om het garen af te winden (ngoeloer; Soendaneesch: ngelek), wordt in de dessa's toegepast en bestaat hierin, dat men de oendar in werking brengt en den draad losjes in een mand (kĕmarang) of aarden pot (pĕngaron) opstapelt, onderwijl hierin nu en dan steentjes leggend, om het garen te bezwaren, en tevens te voorkomen, dat het zich verwart (koesoet of roewĕd).

Hoe de Soendaneesche garenafwinder of hoewingan samengesteld is, — in hoofdzaak precies als de Javaansche oendar, — wordt door figuur 26 verduidelijkt.

Aangezien bij het weven veelal dubbele draden gebruikt worden, haspelt men twee strengen garen tegelijk op den haspel. Door te beginnen met van den garenafwinder de beide uiteinden der draden af te haspelen, verkrijgt men van zelf een dubbelen draad.

Fig. 21. Het borstelen der garens.

Niet altijd wordt het garen afgewonden in een mand of aarden pot; men doet dat ook wel eens op klossen, welke voor de volgende bewerking van het op schering spannen gemakkelijker te hanteeren zijn.

[1]) Lar beteekent eigenlijk vleugel; soms hebben dan ook de haken den vorm van vogels. In de Preanger worden zij tjeuli oendar genoemd, en hebben zij den vorm van golèks of naga's.

De klos (Soendaneesch: oelakan, of palĕd) is een klein, hol stukje bamboe; daardoor is een klein stokje (glégér of gligir) gestoken, waarom de klos draaibaar is. Het rondgaande snoer van het spinnewiel is om den klos geslagen. Men kan de spil van den klos natuurlijk vastmaken op de plaats, waar anders het spinstokje zich bevindt, maar de Soendaneesche werkster, op den grond zittend, vindt het soms verkieslijker, om die spil of glégér met de teenen van haar voet vast te houden, terwijl ze met de rechterhand het rad ronddraait.

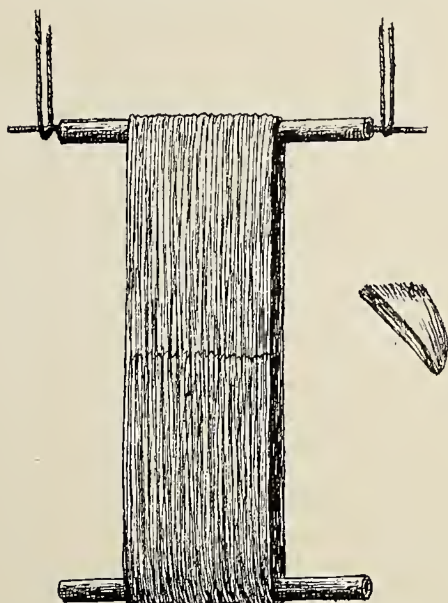

Fig. 22. Jav. oedå-oedå, of Soend. glodoggan voor het stijven van garens. Rechts: borstel van klappervezels.

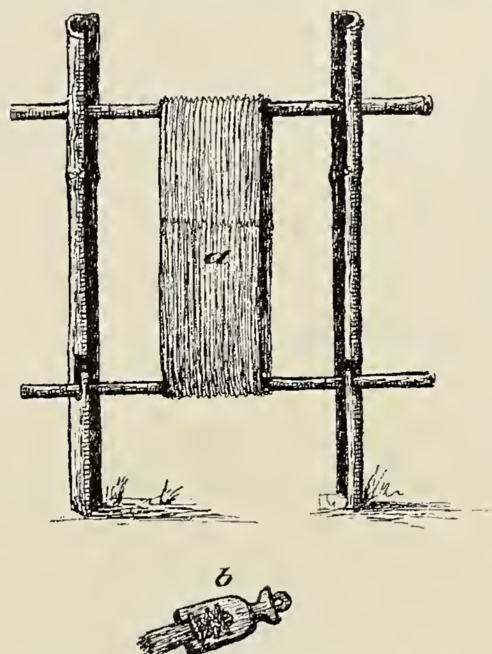

Fig. 23. Madoereesche oda voor het stijven van garen. *b*. Borstel van idjoek.

In plaats van een klos kan men een spoel (een dun bamboezen stokje) gebruiken en op de plaats van het spinstokje instellen. Bij het overwinden op de spoel verkrijgt men dus den inslag.

Het spinnewiel, dat in de Lampongsche districten en ook in Benkoelen gebruikt wordt, is ongeveer hetzelfde als het Javaansche en heet tĕkĕw of kintjir; het spinstokje wordt langan of mata kintjir genoemd.

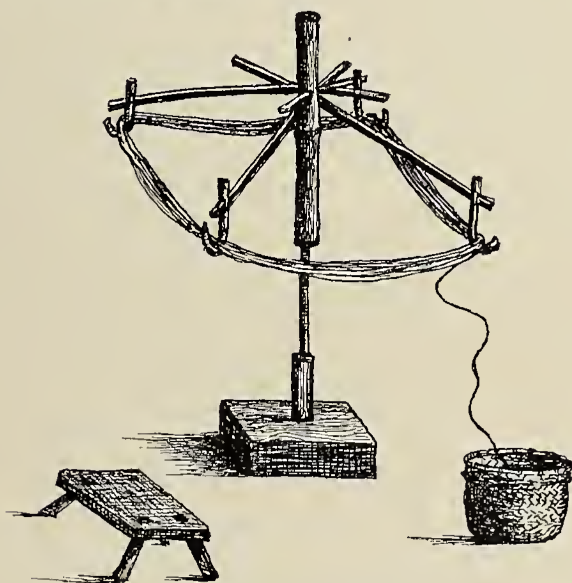

Fig. 24. Oendar of garenafwinder.

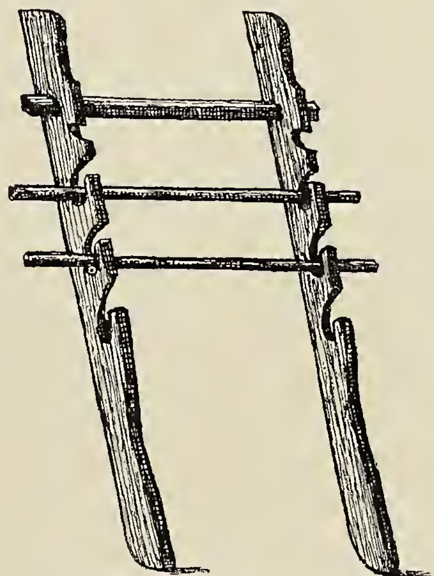

Fig. 25. Madoereesche oda voor het stijven van garen.

Na het spinnen brengt men ook hier het garen over op den haspel of labajan. Deze bestaat evenals de Javaansche haspel uit twee stukken bamboe, elk van ongeveer 3 d.M. lengte, op een afstand van circa 4 d.M. van elkaar bevestigd aan 2 kruiselings vastgemaakte stukken

bamboe (roejoen genaamd), welke laatste in het midden weder met rotan (tali gotji) aan elkaar verbonden zijn.

Er bestaan echter 3 soorten labajans, nl.: de labajan koear (groote soort), de labajan bĕngoeng (middelsoort) en de labajan kolok (kleine soort).

De draden worden als volgt geteld: Bij de labajan koear telt men bij 10 hĕlai, twee aan twee (ongai wo), terwijl bij de labajan kolok bij 5 hĕlai, doch dan bij vieren geteld wordt (ongai pa). Dit aantal hĕlai heet bij beide echter tĕnahi.

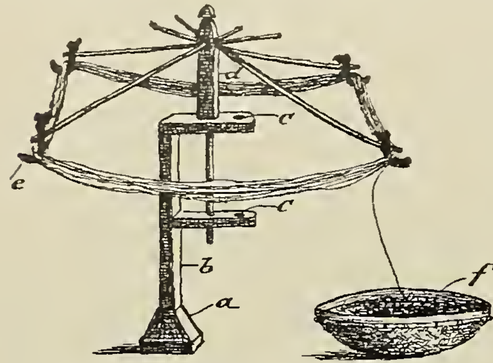

Fig. 26. Soendaneesche hoewingan.
a. Soekoe. *c*. Imah-imah. *e*. Daoen.
b. Tihang. *d*. Toetoenggoel. *f*. Ajakan.

Dus: 10 hĕlai = 1 tĕnahi; 2 tĕnahi = 1 ngajam; 10 ngajam = 1 toewĕr en 4 toewĕr = 1 toekal.

Na de kleuring worden de garens evenals op Java gesteven en geborsteld.

Vervolgens worden de garens op den garenafwinder gespannen en ten behoeve van de schering op bamboe klossen (tang) gewonden.

In Seroewai kent men de volgende termen voor garenhoeveelheden:

1 toekal = 40 pĕroet en 1 pĕroet = 10 hĕlai.

De bereiding van het materiaal tot weefklare garens, zooals dit geschiedt in Palembang en in de Padangsche Bovenlanden behoeft hier geen nadere beschrijving en is precies dezelfde als de Javaansche methode; zelfs de namen der werktuigen (garenafwinder = oendar of daoen oendar; klos voor het scheringgaren = oelakan, enz.), zijn dezelfde als die, in de Javaansche weverijen in gebruik.

Opmerking verdient, dat in de Batang-Hari districten het spinstokje aan het toestel voor het spinnen bevestigd is op de manier, zooals in fig. 28 is aangegeven.

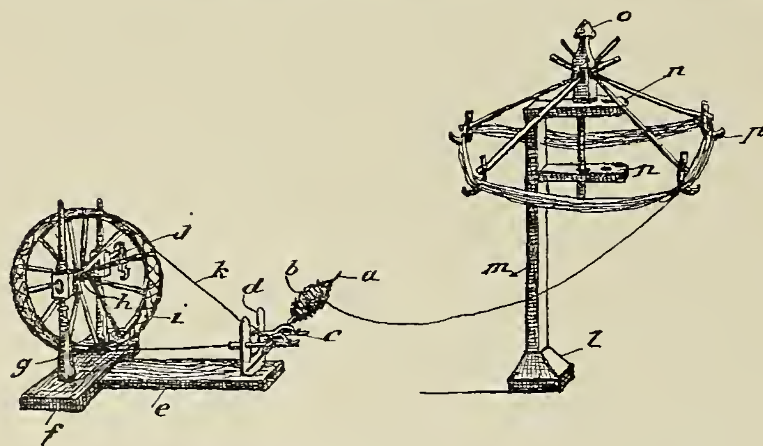

Fig. 27. Het overwinden of opklossen der garens volgens Soendaneesche manier.
a. Glégér. *f*. Panghĕlĕt oendjar. *k*. Klindĕn.
b. Oelakan. *g*. Tihang kintjir. *l*. Soekoe.
c. Tjĕli-lambing. *h*. Indjĕn. *m*. Tihang.
d. Enkĕng. *i*. Ramat. *n*. Imah-imah.
e. Oendjar. *j*. Alĕt. *o*. Toetoenggoel.
p. Daoen.

In de Menangkabau-streken, waar veel van Europeesche garens gebruik gemaakt wordt, zijn de benamingen, vóor de hoeveelheden garens de navolgende:

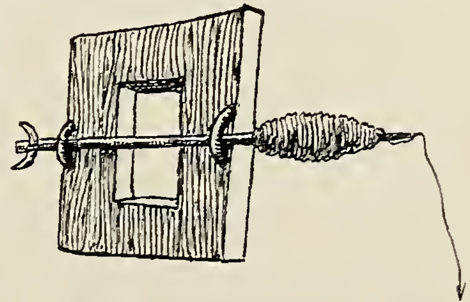
1 paloe = 10 getèh = 30 toeka's = 70 peroet's (kleine strengen).

Voor het spinnen (manggati, Tobasch) gebruikt men in de Bataklanden een spinnewiel, dat weinig of niet verschilt van het reeds beschrevene. Dit werktuig wordt in de Toba- en Timoerlanden sorha en in het Karogebied sĕrka genoemd. Het spinstokje heet porbatoe ihot ihot.

In de Tobalanden worden tegenwoordig niet altijd eigen gesponnen garens (hoeroetan) gebruikt; men bedient zich bij het vervaardigen van een weefsel gemakshalve ook van Europeesche garens, welke gewoonlijk dan met den naam van bonang worden aangeduid.

Na het spinnen volgt het haspelen (mangiran, Toba'sch). De haspel, op dezelfde wijze ge-

construeerd als de Javaansche likassan, wordt in het Tobasch iran, in het Timoersch tjapean en in het Karosch sampéan genoemd.
Daarna kunnen de garens worden gekleurd (zie hierachter) en met stijfsel bestreken. Het van rijstpap gemaakte stijfsel wordt genoemd indahan ni bonang (Tobasch), of kantji (Karosch). Het afborstelen daarna heet mangoenggas (Tobasch), manossa (Timoersch), of sisir (Karosch). Het raam, waaraan de garens voor de uitvoering van deze bezigheid tijdelijk bevestigd worden, heet oenggas of antaran.
De strengen komen nu op de panghoelhoelan (Tobasch), of hoelhoelan (Timoersch), of kioengĕn (Karosch), d.i. de garenafwinder, die op ongeveer dezelfde wijze, als hierboven reeds beschreven, geconstrueerd is. Het garen wordt van den garenafwinder niet op klossen, maar in kluwens (hoelhoel, Tobasch en Timoersch; koelkoel, Karosch) gewonden.
In de kustlanden van de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo wordt voor het weven gewoonlijk gebruik gemaakt van ingevoerde, gekleurde of ongekleurde garens. De eenvoudige bewerking, welke deze garens ondergaan, is, dat de strengen, welke men koopt, eerst in stijfselwater gekookt, daarna gedroogd en eerst dan op den garenafwinder (boeroeng boeroeng of aroewing) geplaatst worden, om dadelijk middels het spinnewiel (djintĕra) op klossen (galèndrong) of spoelen (boeloe boeloe) overgewonden te worden.
Het werk met den haspel wordt hier dus niet uitgevoerd, vandaar, dat het stijven der garens aan het afwinden voorafgaat.

Fig. 28. Onderdeel van een spinnewiel.

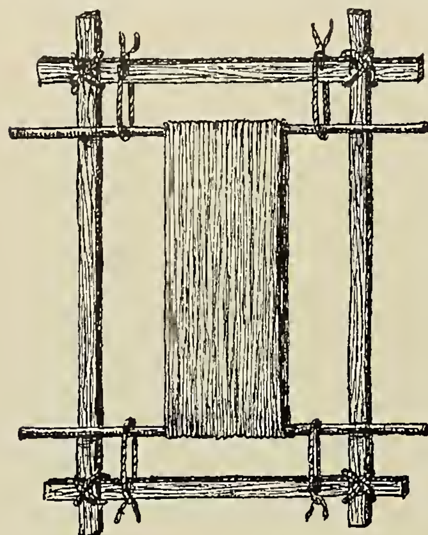
Waar nog van eigen geteelde kapas gebruik gemaakt wordt, is de bereiding tot garens in de kustlanden der Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo dezelfde als de op Java gevolgde methoden. Het spinnewiel is ook van precies dezelfde constructie.
De hoeveelheden garens, welke op den haspel (lawajan) verkregen worden, duidt men aan met de volgende termen:

1 gintil = 40 rihan.
1 rihan = 20 lĕmbar.

Ook in de Westerafdeeling van Borneo koopt men liever ingevoerde, Europeesche garens, dan het materiaal, de kapas, zelf te moeten bewerken.
Zoo koopt men in Boven-Kapoeas de garens bij ikats (strengen) in, waarvan men 15 noodig heeft, om een saroeng van 1.80 M. lengte te kunnen weven.
De eerste bewerking, die de garens ondergaan, is die van het stijven (sikat); zij worden daartoe op het stijvingsraam (perkakas tengkar) gespannen, dat er anders uitziet en primitiever is, dan het toestel, hetwelk gewoonlijk hiervoor gebruikt wordt. Het is in fig. 29 afgebeeld.
Na droging (djĕmoer of redai) wordt het middels den gewonen garenafwinder (roein) afgewonden (oentai) en op Javaansche manier losjes in een mand opgestapeld of op klossen overgebracht.
Waar bij de Dajaks nog eigen garens gesponnen worden, gebruikt men den z.g. primitieven spintol, welke later zal worden beschreven. Een enkele maal gebruikt men ook de draden, welke uit een stuk katoen worden gerafeld.
In zijn werk „Quer durch Borneo" schrijft Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis: „Alle auf diese primitive Weise vorgenommenen Prozeduren erfordern viel Zeit und Mühe.
Infolgedessen bevorzugen die Eingeborenen den bei ihnen eingefürhten europäischen Kattun, der nicht teuer und nach ihrer Ansicht schön bedruckt ist, und verfertigen das eigene Fabrikat nur noch für starke, grobe Kleidung; in den reichem Familien wird auch noch zum Luxus gewebt".
Het spinnen (angânni) van eigen geteelde katoen komt in Zuid-Celebes alleen nog hier en daar

voor, zooals b.v. in de Toerateya landen. In Midden Celebes wordt het enkel nog uitgevoerd door bewoonsters van Baroepoe en de Makki's. Elders maakt men eenvoudig gebruik van ingevoerde, gekleurde garens, welke zelfs tot in de Toradjalanden doorgedrongen zijn.

Hoe het Makassaarsche spinnewiel (tîngkérè) ([1]) geconstrueerd is, moge eenigszins blijken uit de hierbij gevoegde schets (fig. 30) Het rad van het spinnewiel heet râoeng tîngkéré, het rondgaande touw: ôtéré bântang en het spinstokje: âna tîngkéré. Dit spinstokje wordt gewoonlijk met djagoeng-blad bekleed en om die bekleeding rolt men het gesponnen garen op.

Fig. 29. Perkakas tengkar.

Men verkrijgt dus met het angânni het garen om een cylindrisch ineengerold djagoengblad, dat als klos (poêsoe) dienst doet.

De haspel, welke in Zuid-Celebes er precies uitziet als op Java, heet lawêjang (Makassaarsch), of angoênjang (Toerateysch), adjoenang (Boegineesch). Na het opwinden der garens heeft het stijven met rijstpap plaats, hetgeen in het Makassaarsch nipakânre en in het Toerateijsch atâssi heet. Hierna worden de garens gespannen op den garenwinder ([2]) (Makassaarsch: pangoenoêkkang, ook wel roîng genoemd; Toerateijsch: pangoeloêkang), welke van dezelfde constructie is als de Javaansche oendar.

Van den garenwinder wordt het garen overgewonden op den klos (poesoe), bestaande in een ineengerold stukje djagoen g-blad. Dit overwinden geschiedt op de gewone wijze met gebruikmaking van het rad van het spinnewiel. Hiermee is dus de inslag of pâkkang gereed gekomen, terwijl voor de ânè of schering eveneens eerst het garen gewonden wordt om stukjes maisblad, of ook wel om bamboe klossen. Heeft men zoo van garens in verschillende kleuren verscheidene klosjes gereed gemaakt, dan worden die gestoken in de stelen van den top van een verdroogd klapperblad, dat bij de punt ergens als een sieraad opgehangen wordt (zie fig. 31).

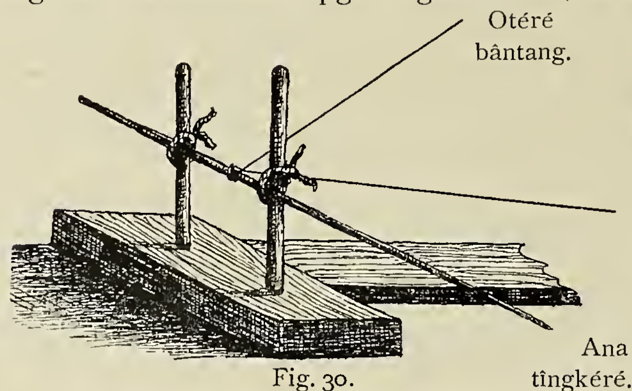

Fig. 30.
Onderdeel van het Makassaarsche spinnewiel.

Op het eiland Soembawa spon men vroeger veel eigen garens, kafa nae (Bimaneesch), of bĕnang (Soembawasch), die per bantal verkocht werden; gaandeweg is men er gemakshalve van Europeesche garens (kafa mampida) gaan gebruik maken.

Over het Bimaneesche spinnewiel (djanta) behoeft niet te worden uitgeweid, daar het in hoofdzaak van dezelfde samenstelling is als het Javaansche. Van het spinstokje (saradjoe) worden de garens gewonden op den haspel (Bimaneesch: ale), waardoor men strengen of pôntè's verkrijgt. Vóór het kleuren van garens dompelt men deze eerst in klapper- of kemiriolie en aschwater, (zie het hoofdstuk over het kleuren van garens) en na het kleuren worden ze op de gewone wijze gesteven.

De garens worden dan op den garenwinder (roë) gespannen en met behulp van het spinnewiel overgebracht op de spoel (taliri) of op klossen.

([1]) Boegineesch: gânra.

([2]) Gemakshalve wordt de garenafwinder (oendar) garenwinder genoemd.

In Midden-Celebes maakt men gewoonlijk gebruik van ingevoerde, gekleurde garens. De strengen worden eerst gereinigd, vervolgens gesteven met gekookte sagoe en op het stijvingsraam (bestaande uit twee horizontale bamboes) gespannen, om geborsteld te worden. De overige bewerking komt op hetzelfde neer als de hierboven methoden. Dit is ook het geval met de bereiding van katoenen draden in Gorontalo.

In het Alfoersche gebied van de Minahassa betreedt men de grens van dat gedeelte van den Archipel (Oostelijk gedeelte), waar de weefkunst op primitieve wijze beoefend wordt en ook de bereiding van het garen gebrekkig plaats heeft. De rolpers, elders in het gebruik voor het ontkorrelen van de kapas, wordt er vervangen door een plank en een liniaal; het spinnewiel is er onbekend.

Fig. 31.
Het bewaren der klossen.

Om garen te spinnen, maakt de Ratahansche nijvere gebruik van een hoogst eenvoudig instrumentje, dat ongeveer denzelfden dienst doet als het spinnewiel.

Het is de z.g. wawilingen, (zie fig. 34 en 35), een stokje, dat aan het eene einde van een looden, tolvormig gewichtje en aan het andere einde van een knopje met inkepingen (in één dier inkepingen kan de draad vastgezet worden) voorzien is.

De rol met kapas in de linkerhand houdend, en van tijd tot tijd met duim en wijsvinger van die hand wat kapas uit de rol trekkend, zet de werkster een reeds gevormd stukje draad vast in een inkeping van den knop en draait de wawilingen op een aarden bord of schoteltje rond. Van dit schoteltje wordt de bodem met een beetje asch belegd, opdat de looden tol niet uitglijden kan.

Is nu het instrumentje in beweging, dan wordt het even opgetild; het blijft hangend een tijdje ronddraaien en vormt de kapas daardoor tot garen, dat op het benedeneind van de wawilingen wordt opgerold. Het garen, meestal vrij dik, wordt daarna op de saikan (zie fig. 32) tot strengen gehaspeld, (beginpunt *A*), om dan de kleuring te ondergaan.

Nadat het garen gekleurd is, wordt het tot ronde kluwens (soemboeën) opgewonden en kan het op schering gespannen worden.

J. Nordon schrijft in het Kol. Weekbl. „Oost en West" van 1903: „Een saikan vol garen noemt men een ikat, 10 ikat heet soengkamei en 10 kamei een soemboekoe".

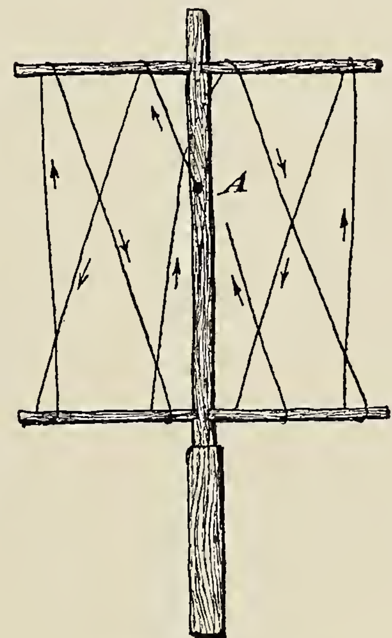

Fig. 32. Saikan.

Op de Talaud-eilanden bereidt men hoofdzakelijk garens van koffo. (Zie rubriek over vezelstoffen in dit hoofdstuk).

Waar men op deze eilanden met kapas werkt, worden de garens met precies hetzelfde tolletje gesponnen, als hierboven reeds voor de Minahassa beschreven is. Zulk een primitief spin-instrument wordt op de Talaud-eilanden met den naam van tingkarana aangeduid.

Om op een gemakkelijke wijze garens te verkrijgen, past de Talaureesche weefster het z.g. mangaäsa toe, d.w.z. zij tornt de draden van een op een houten raam gespannen stuk katoen of keper één voor één uit en verbindt ze dan aan elkaar tot garen, dat zij tot vervaardiging van eigen weefsels gebruikt.

In de residente Ternate en Onderhoorigheden wordt tegenwoordig alleen nog maar op Makean geweven en dan met ingevoerde, gekleurde garens, die, voordat zij bewerkt worden, eerst in

sagoepap gekookt worden. De overige bewerking komt op hetzelfde neer als de hierboven omschreven methode.

Na op den garenafwinder (oendal) gespannen te zijn, worden de garens met behulp van de djĕtĕra of het spinnewiel op de pĕlting overgebracht.

Gelijk in het hoofdstuk II reeds aangeduid is, wordt bij het spinnen van garens op de Ambonsche eilanden niet van rollen kapas gebruik gemaakt, doch van ronde mandjes (Lettisch: sikroe; Kissersch: ahwioeroe), waarin men het materiaal gestopt heeft (zie fig. 33).

Fig. 33. Sikroe of ahwioere.

Het spin-instrument is de in fig. 34 afgebeelde sanoenoemamde (Lettisch) of pokraoewe (Kissersch) of niornaoe (Babbersch), welke aan het benedeneinde met een schelp of een stuk hout bezwaard wordt.

De sikroe met kapas houdt de werkster in de linkerhand, de sanoenoemamde draait zij met de vingers van de rechterhand rond, de punt van dit werktuig hangend in de ruimte tusschen twee toonen van een vooruitgeschoven voet.

Wat dus de wawilingen is in de Minahassa, is de sanoenoemamde op Letti en de pokraoewe op Kisser; de wijze van spinnen komt in deze twee genoemde landstreken dus precies op hetzelfde neer.

Overigens kent men op Letti dezelfde werktuigen als in de Minahassa; de garenafwinder heet er oeinwenne (Kissersch: dodomore, Babbersch: oeingeni).

Fig. 34. Sanoenoemamde of pokraoewe of niornaoe.

Voor het op schering spannen worden de garens van de oeinwenne op kluwens gewonden. Het stijven der garens heeft plaats met de worteltjes van een soort zeewier, afkomstig van het eiland Loeang en onder den naam van sawar bekend. Brengt men de fijngestampte worteltjes van die plant samen met kokend water, dan ontstaat er een slijmige massa als agar agar, of gelatine, waarmee de garens worden ingesmeerd.(1)

Op Kisser wordt de haspel oeloe alië (Barbersch: oeloegali) genoemd en heeft men de navolgende termen, om de hoeveelheden garens aan te duiden:

4 omhalen = 1 wenedi
10 wenedi = 1 mata
10 mata = 1 naik.

Ook hier maakt men meer en meer gebruik van gekleurde, Europeesche garens, welke er voornamelijk uit Makassar worden ingevoerd.

Op het eiland Babber bestaat de gewoonte, om het garen na de kleuring eerst ter droging op te winden op van rotan gemaakte ringen (hailëoe) en daarna pas op steentjes, om ronde kluwens te kunnen verkrijgen.

Fig. 35. Timoreesch spintolletje.

In het vorige hoofdstuk over het materiaal hebben we reeds gezien, hoe de bereidingswijze, welke gevolgd wordt in de residentie Timor en Onderhoorigheden, eenigen beschavenden invloed heeft ondergaan van Java.

Nog duidelijker wordt dit bij vergelijking van de in gebruik zijnde spintoestellen. In het Oostelijke gedeelte van den Archipel bedient de weefster zich gewoonlijk van het hierboven reeds afgebeelde spintolletje; in de residentie Timor en Onderhoorigheden wordt dit primitieve werk-

(1) De Directeur van Landbouw deelt mede, dat dergelijke zeewieren ook aan de kusten van Java ingezameld en in gekookten toestand gegeten worden.

tuig eveneens gebruikt, maar is toch ook het Javaansche spinnewiel (Javaansch: djontrå) bekend, dat door de strandbevolking van Larantoeka djantra en door de bergbevolking en ook in de onderafdeeling Solor moetè genoemd wordt.

Het spintolletje heet in het Larantoekasch edan en in het Soloreesch tanoere; het spinnen, dat precies hetzelfde is, als de reeds omschreven methode, wordt tarek leloe (Larantoekasch) of poetè leloe (Soloreesch) genoemd.

Eigenaardig is, dat voor het spinnen, hetzij met het spinnewiel, of met het spintolletje, de kapas eerst gewogen wordt aan een datjin of datjing, waarvan het gewicht, een stukje lood, niet verschuifbaar is. Laat men door een spinster het garen bereiden uit het materiaal, dat men haar afdraagt, dan weegt men eerst de kapas en constateert later, of het gewicht van het geleverde garen met dat van de grondstof overeenkomt of niet.

Wat men aan kapas voor het garenspinnen afweegt, is gewoonlijk ongeveer 1/10 Amsterdamsche pond of 1/10 kati, d. i. ongeveer 1 thail. Na het spinnen windt men het garen tot kluwens op en wikkelt men het op den haspel (Larantoekasch en Soloreesch: belawa) tot strengen, welke arbeid lawa benang (Larantoekasch) of lawa kapak (Soloreesch) genoemd wordt. De haspel ziet er precies uit, als die, welke op Java gebruikt wordt.

Elke bundel van 20 draden op de belawa wordt losjes vastgebonden en heet 1 kanoema. Twintig kanoema's vormen 1 belawa.

Het stijven heeft plaats met gekookte djagoengpap, en daarna worden de strengen aan het bamboe stijvingsraam (ékëeng of bleang) gehangen, met steenen bezwaard en met klappervezels glad geborsteld.

Hierna komen de strengen op den garenafwinder (Larantoekasch en Soloreesch: manoewé) en worden de garens afgewikkeld en weder tot kluwens gewonden.

Op Bali en Lombok wordt slechts weinig met kapas geweven. Waar dit materiaal op de genoemde eilanden gebruikt wordt, ondergaat het ongeveer dezelfde voorbewerking als op Java en heeft er dus het spinnen (mengantih) plaats met een spinnewiel (Balineesch: djantĕrĕ; Sasaksch: ara), dat op ongeveer dezelfde wijze geconstrueerd is als de Javaansche djontrå. Daarna worden de garens op den haspel (Balineesch: pĕnglikassan; Sasaksch: adjoen) gewonden, gekleurd, gesteven en geborsteld, (Balineesch: sikat; Sasaksch sikat). Ten slotte spant men de strengen op den garenafwinder (Balineesch: oendar; Sasaksch: andir), om ze op klosjes (Balineesch: oelakan; Sasaksch: ompoe ompoek) of spoelen (Balineesch: plĕting; Sasaksch pĕniring) te kunnen winden, al naar gelang men garens voor de schering (Balineesch: dihi; Sasaksch: pianè) of voor den inslag (Balineesch en Sasaksch: pakan) moet gebruiken.

Bali en Lombok — en ook Soembawa, gelijk wij hierboven reeds zagen —, liggen dus buiten het gebied, waar het spinnen van garens op oerprimitieve wijze met het spintolletje geschiedt ([1]).

B. ZIJDE.

Het bereiden van ruwe zijde (soetrå mĕntah) tot weefklare garens komt ongeveer op hetzelfde neer als de vervaardiging van katoenen garens, doch er zijn afwijkingen, welke hier vermeld dienen te worden.

---

(1) De invoer van katoenen weefgarens in Nederlandsch-Indië bedroeg volgens de betrekkelijke statistieken van den handel, de scheepvaart en de in- en uitvoerrechten:

in 1907: ƒ 1.479.305 (voor de buitenbezittingen) en ƒ 1.811.721 (voor Java en Madoera) of totaal: ƒ 3.291.026.

in 1908: ƒ 1.509.060 (voor de buitenbezittingen) en ƒ 2.152.032 (voor Java en Madoera) of totaal: ƒ 3.661.092.

De invoer heeft gewoonlijk plaats uit Nederland, Frankrijk, Duitschland, Italië, Zwitserland, Engelsch-Indië en Singapore.

Fig. 36. Javaansche zijde-weefster bij haar djontrå of spinnewiel; rechts: de oendar.

In de allereerste plaats komt de oendar of de garenafwinder te pas. (Zie fig. 36). Deze is op een andere wijze samengesteld, als de hierboven reeds beschreven oendar voor katoenen garens, doch bezit eveneens een voetstuk met horizontaal staande, ijzeren spil, adjoeg adjoeg, om welke een bamboe koker draaien kan. Rondom dien koker zijn aan den onderkant daarvan 4 of 6 buigzame bamboe latten verbonden, terwijl aan de bovenzijde respectievelijk twee of drie bamboestokken zijn doorgestoken, zoodat het toestel dus van boven 4 of 6 uitsteeksels heeft. De buigzame bamboelatten worden met touwtjes aan de einden der doorgestoken stokken verbonden en daardoor in spanning gehouden. Men verkrijgt hierdoor een vierkant of zeskantig raamwerk van draden en bamboes, dat horizontaal om een ijzeren spil kan draaien. De streng ruwe zijde wordt om de touwtjes gespannen, hetgeen van boven plaats heeft; blijkt de omtrek van de vierhoekige of zeshoekige oendar grooter te zijn, dan die van de streng, dan heeft men eenvoudig de lussen, waarmee de touwtjes van boven aan de doorgestoken stokken verbonden zijn, binnenwaarts te verschuiven, waardoor die omtrek kleiner wordt.

De touwtjes spannen de streng zijde uit in vierhoeks- of zeshoeksvorm.

Van de oendar wordt de dunne, zijden draad overgebracht (di kèrèk) op den klos of klètèk, die van gladde bamboe moet zijn en waarvoor dan ook de z.g. bamboe toeloep gebruikt wordt. De holle, cylindrische klètèk is ongeveer 12 à 20 c.M. lang en heeft een diameter van ongeveer 2 c.M.

Voor het ngèrèk, d. i. het overbrengen van den zijden draad, wordt gebruik gemaakt van de djontrå of het spinnewiel. (Zie fig. 36).

De spinster gaat vlak bij de djontrå en oendar zitten, draait het rad van het eerstgenoemde werktuig met de rechterhand rond, terwijl de linkerhand vlak bij den klos den dunnen draad

Plaat 2 *A*. GEÏKATTE ZIJDEN DOEK UIT RIOUW-LINGGA.
(Zie blz. 175 en 267.)

Plaat 2 *B*. EEN VAN LONTARBLADREEPEN VERVAARDIGD, GEÏKAT WEEFSEL UIT DE TENIMBER EILANDEN.
(Zie blz. 4 en 276.)

vasthoudt, welke zich van de oendar afwikkelt. Het spreekt van zelf, dat de djontrå bij de zijde-weverijen anders ingericht is, dan die, welke men bij het spinnen van katoen noodig heeft. Een eigenlijk spinnewiel heeft men toch, waar de zijde reeds als garens wordt ingeslagen, niet noodig; de djontrå is dus eigenlijk niet anders dan een rad, waarmee men de ronddraaiende beweging overbrengt op den klos of klètèk, welke op de plaats van de kisi of het spinstokje kan worden opgesteld.

Het ngèrèk van zijde is een van de meest tijdroovende werkzaamheden, welke aan het weven voorafgaan; herhaaldelijk toch breekt de dunne draad af, moet men de einden daarvan verbinden (njamboeng) [1]), omdat de ruwe zijde mĕtĕt of mĕtĕl, d. i. onsterk is, en bovendien dikwijls in elkaar verward geraakt.

Voor het ngèrèk of afwinden van één streng is een arbeid van ongeveer 4 à 5 dagen noodig; het afwinden van 1 kati zijde, hetgeen b.v. in Grĕsik als taakwerk wordt uitgevoerd, duurt 20 dagen; de spinster ontvangt daarvoor gewoonlijk een loon van *f* 2.—.

Er zijn ook gedeelten van de opgespannen streng, welke zich door de meerdere stevigheid van den draad gemakkelijker laten afwikkelen; dit garen wordt op een afzonderlijken klos of klètèk gewonden en voor de schering (loengsèn) bestemd, terwijl men het onsterke garen later versterkt door verdubbeling of rangkĕppan (vijfvoudige of tienvoudige verdubbeling).

Gesteld, dat men de zijden draden wil vertiendubbelen, dan is daarvoor een vertikale, houten standaard noodig (lèrèkkan, of andanandan), waarin onder elkaar tien houten klossen in bamboe spillen kunnen worden gestoken. De tien draden van deze tien klossen worden op de djontrå verbonden aan de z.g. kisi of het spinstokje, — nu heeft men het eigenlijke spinnewiel noodig —, ([2]) een dunne spoel met bamboezen verlengstuk, dat aan de punt met een lapje wit katoen omwonden is, ten einde er den draad goed op te kunnen laten pakken. De kisi dient hier voor twee doeleinden, n.l. 1e. om de tien draden in elkaar te draaien tot één, hetgeen juist plaats heeft door het rondtrillende verlengstuk; 2e. als klos, om den aldus verkregen, vertiendubbelden draad op te winden (zie fig. 37).

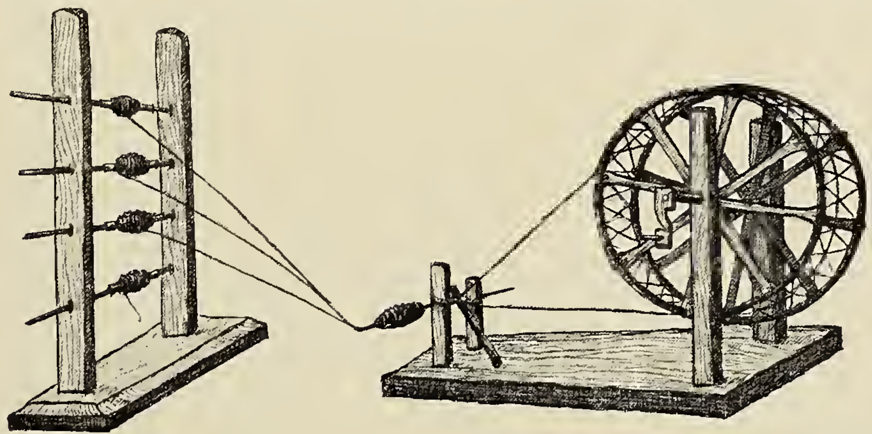

Fig. 37. Het verdriedubbelen van draden met gebruikmaking van de lèrèkkan en de djontrå.

De nijvere zit tusschen djontrå en lèrèkkan, draait met haar linkerhand het wiel rond, zoodat de kisi met het bamboe verlengstuk mee ronddraait, houdt met haar linkerhand de tien draden vast op ongeveer 1/4 M. afstand van het verlengstuk, en laat dan kalm het rondtrillende bamboe-staafje de dunne garens ineendraaien. Als een ineengedraaid eind garen verkregen is, wordt het rad een beetje teruggedraaid en windt men alweer middels de djontrå

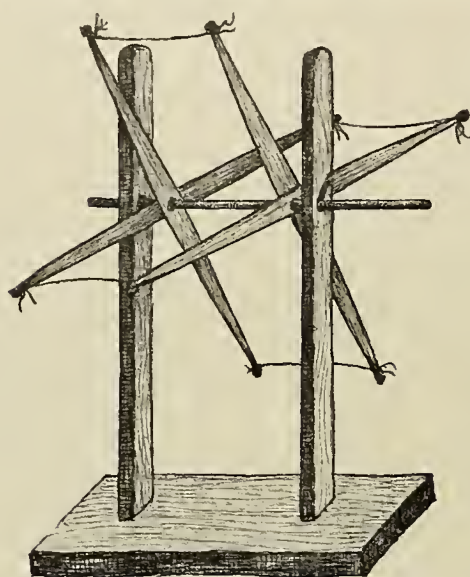
[1]) Dit verbinden geschiedt niet door het leggen van een knoop, maar door de draden bij hun einden eenvoudig in elkaar te draaien (plintir), hetgeen bij het harige van het materiaal voor de dunne draden een voldoende sterk verband geeft.

[2]) Men ziet hieruit, dat de djontrå voor 3 doeleinden is te gebruiken:
a. (met kisi) voor het ngantih of spinnen van katoen.
b. (met kisi) voor het ngrangkĕp of verdubbelen van draden.
c. (zonder kisi, doch met een klos) voor het ngèrèk of afwinden van een streng garen.

den verkregen, vertiendubbelden draad op het midden-gedeelte van de kisi op, welke dus als klos fungeert.

Ondertusschen rolt de linkerhand weer tot een kort eindje de garens der op de lèrèkkan gespannen klossen af.

Bij dit telkens afwikkelen van de draden kan meteen worden nagegaan, of er een draad gebroken is; de werkster heeft eenvoudig na te gaan, of alle tien klossen, wanneer zij aan de draden trekt, wel om hun bamboezen spilletje draaien. Van den klos of klètèk, die niet draait, is natuurlijk de draad gebroken, zoodat de einden daarvan even moeten worden gezocht en aan elkaar verbonden.

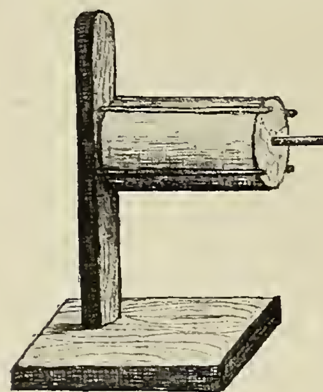

Fig. 38. Lajang roewing of garenafwinder.

Van de kisi wordt de vertiendubbelde draad weer middels de djontrå overgewonden op een bamboe klos en van dezen op den haspel of likassan. Het overwinden op den bamboezen klos is een soort tusschenarbeid, noodig om het opwinden op den likassan te kunnen uitvoeren (zie fig. 17).

De likassan dan bestaat uit twee evenwijdig aan elkaar loopende bamboes, welke aan elkaar verbonden zijn door 2 langere, diagonale bamboes.

De werkster houdt den haspel met de linkerhand bij zijn midden, d.w.z. op de plaats, waar de diagonale bamboes elkaar kruisen en heeft in haar rechterhand een dunne spil of lidi, om welke een klos of klètèk rollen kan. Zij beweegt de likassan in zoodanige wenteling, dat de draad zich van de klètèk afwikkelt en kruisgewijs op den likassan windt.

Om geen verwarring van draden te krijgen, laat de werkster telkens tien malen den draad haar hand passeeren en legt bij elke tien omhalen met haar vingers een lossen knoop in den verkregen streng d.w.z. zij verbindt de nieuwe streng van tien draden met de vorige, door beiden even met de vingers van de linkerhand om- of door elkaar heen te halen.

Fig. 39. Oelak.

Het haspelen van zijde is dus ongeveer hetzelfde als het haspelen van katoen, hierboven reeds met eenige plaatjes verduidelijkt.

Zoo moeten b.v. op den likassan 100 strengen, elk van tien vertiendubbelde draden worden gemaakt, ongeveer gelijkstaande met de hoeveelheid garens van twee klètèks.

Al deze strengen worden dan van den likassan afgenomen en moeten worden gekookt.

De ruwe zijde toch heeft een donkergele kleur en moet door koking met een sterk looghoudend vocht lichtgeel en tevens voor nadere kleuring vatbaar gemaakt worden.

De strengen worden dan gekookt in asch van rijststroo en water, totdat de zijde wat stroef aanvoelt, en daarna gedroogd. Eerst hierna kunnen de garens gekleurd worden. Zij worden vervolgens weer om den oendar of garenafwinder geplaatst en eindelijk middels de djontrå tot draad op bamboezen klossen gewonden.

Meestal wordt voor zijden weefsels als schering enkelvoudig en als inslag verdubbeld garen (vijfvoudig of tienvoudig) gebruikt.

De zijde-weefkunst wordt ook beoefend ter hoofdplaats Banjoewangi in kampong Mandar en hier en daar in Soerakarta.

De bereiding der zijde-garens is er precies dezelfde, als welke hierboven reeds omschreven is. Enkel dient te worden vermeld, dat de garenafwinder er ook wel r o w è n g genoemd wordt, terwijl de klos, waarop het garen gewonden wordt, g a l è n d r o n g heet.

De in de Lampongsche districten, Palembang en Banka gevolgde methode van het bereiden van zijde tot weefklaar materiaal is in hoofdzaak dezelfde als de hierboven omschrevene. In het kort komt zij hierop neer:

1. De streng zijde wordt geplaatst op den garenafwinder, (l a j a n g r o e w i n g, zie fig. 38),

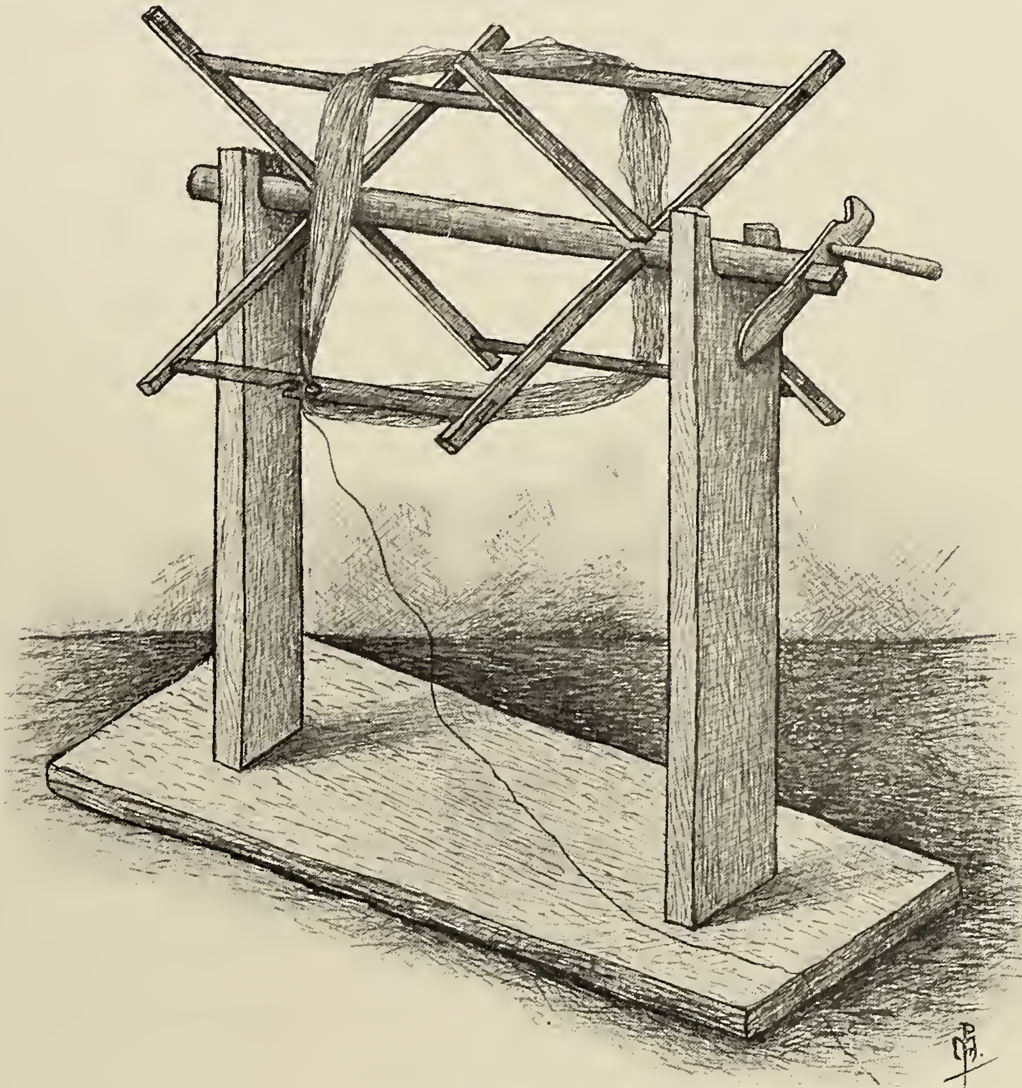

Fig. 40. Garenafwinder.

die op Banka niet gelijk de Javaansche o e n d a r een vertikale, doch een horizontale as heeft.

2. Van de l a j a n g r o e w i n g wordt het zijde-garen overgewonden op den o e l a k of grooten, houten klos, (zie fig. 39), waarbij men zorgt, dat men tegelijkertijd drie soorten garens van elkaar onderscheidt: fijne-, middel- en grove soort.

Elke soort wordt op een afzonderlijke plaats op den o e l a k gewonden.

3. Van den o e l a k of grooten klos windt men elke soort garen op een kleinen b a m b o e klos of g l o n d o n g a n op, met gebruikmaking van het spinnewiel (r a h a t), waarvan men het spinstokje (k i s i) vervangt door den klos. Tegelijk worden de fijne garens verdubbeld, d. w. z. men windt van deze soort 2 draden tegelijk op een g l o n d o n g a n op.

4. Men haspelt de garens op den haspel (i r a k, zie fig. 41).

Een toekal = 50 rahè en een rahè = 40 hĕlai (omhalen).
5. Men wascht de gehaspelde garens in aschwater en spoelt ze daarna met zuiver water af [1].
Op ongeveer dezelfde wijze worden de zijden garens, — meest uit Europa ingevoerd, — in de Menangkabau-streken behandeld.
1. De garenafwinder heet er oelang aliëng of oendandiä (in Siloengkang: boelang pantiëng, zie fig. 43) en heeft evenals de Javaansche oendar een vertikale as.

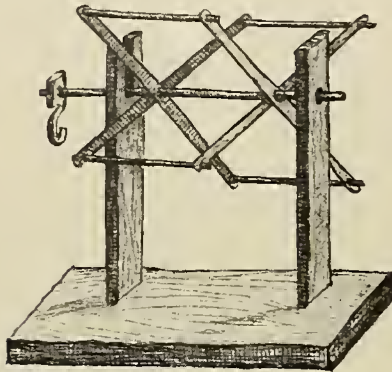

Fig. 41. Irak.

2. De klos, waarop het schering-garen (taga) gewonden wordt, heet gantang koempalan of taboeng koempalan (zie fig. 42). Het overwinden van de garens van den garenafwinder op den klos heet koempal. Het overwinden van de inslaggarens (pakan) heeft plaats op de dunne bamboe spoel (boeloe toeriëng), welke bij het spinnewiel (kintjie) op de plaats bevestigd wordt, waar het spinstokje (mato kintjie) zich gewoonlijk bevindt.
3. Het overwinden gebeurt met gebruikmaking van een rad (gadego).
4. De haspel, welke er uitziet als de Javaansche likassan, wordt door de Menangkabauers ilaq genoemd.
1 paloe = 10 gĕtèhs = 30 toeka's = 70 paroet's (kleine strengen).
5. De gehaspelde garens worden in aschwater, vermengd met wat tamarinde, gewasschen en met zuiver water afgespoeld.
Ongeveer hetzelfde is het in de Maleische landen van Sumatra's Oostkust gevolgde procédé, om strengen zijde tot weefklare garens te bereiden. In Batoe Bahra waar de zijde-weefkunst vrij hoog staat en in andere Maleische landen van Sumatra's Oostkust, ook in den Riouw-Archipel, worden de verkregen garens voor de schering (lonsan) verdriedubbeld en voor den inslag verzesdubbeld. Men plaatst hiervoor 3 of 6 klossen in den tanggo tanggo of klossenstandaard en windt de draden op de gewone wijze met gebruikmaking van de rahat of het spinnewiel (waarvan het spinstokje is weggenomen) om één klos op. Deze bewerking heet menjering.

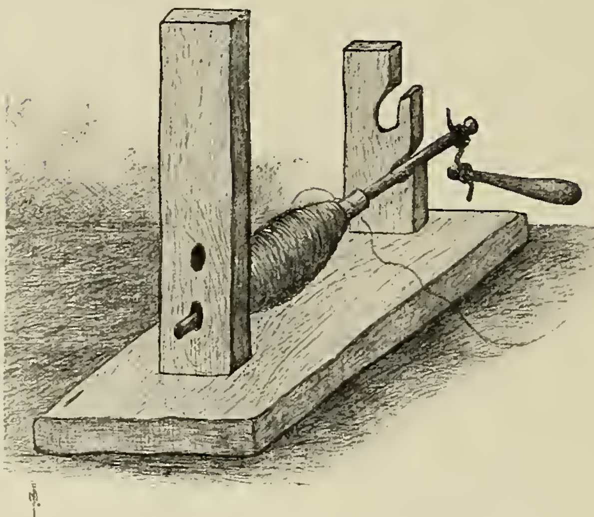

Fig. 42. Koempalan uit Siloengkang.

Ook hier wordt de haspel (hoendar of oelak) niet in de hand gehouden, maar evenals de hierboven afgebeelde irak van de Lampongsche districten om een horizontale spil gedraaid.
Op den haspel worden de garens van elke soort van elkaar gescheiden. Zoo heet de fijnste en dunste soort zijde, die uit een streng gehaald wordt, in Riouw boeloe koetjing (kattenhaar).
De namen voor de verschillende hoeveelheden garens zijn in de Maleische landen van Sumatra's Oostkust: 1 toekal = 50 pĕroet; 2 pĕroet = 20 oerat (een oerat, een omhaal op den haspel, is ongeveer 2.36 M. lang).

---

[1] Volgens J. E. Teysman (vide zijn Beknopte Handleiding voor de kultuur van de Bombyx Mori of tamme zijdeworm van Siam) wordt de gele zijde ontkleurd met het sap van de Cucurbita farinosa of baliegoh, en in de Lampongs met het sap der wortels van den kandoerie.

Het uitwasschen van ruwe, zijden garens heeft plaats met kokend water, waarin asch van klapperbladeren en van doerianschillen gedaan is (de doerian is de vrucht van de Durio zibethinus Murr, behoorende tot de Malvaceae).

De bereiding van zijden garens, gelijk die plaats heeft in Atjeh en Onderhoorigheden komt ongeveer op hetzelfde neer als die, welke hierboven reeds uitvoerig beschreven is. Afwijkingen in gevolgde methoden dienen hier echter vermeld te worden.

Over het algemeen kan men zeggen, dat op Sumatra aan het weefklaar maken van zijden garens nog de meeste zorg besteed wordt in Atjeh en Onderhoorigheden. Evenals elders worden de strengen ruwe zijde eerst op den draaibaren garenafwinder (Atjehsch: ilang) geplaatst en van hier overgewonden op de bamboe klossen of boeloh, welke in Atjeh gewoonlijk van een steel (simpèë) zijn voorzien. (zie fig. 44). Waar echter elders hoogstens 3 à 4 soorten draad van de op den garenafwinder geplaatste streng worden verkregen, splitst de Atjehsche nijvere haar zijden garens in 7 soorten, waarvan de eerste het grofst en de laatste het fijnst is. (1) Zij gebruikt dus bij dit werk 7 klossen of boelohs. Telkens als zij bij het afwinden een andere garendikte voelt, breekt ze den draad af en windt de soort dan op den speciaal daarvoor bestemden klos op. Dat bij dit sorteeren-op-het-gevoel een groote bekwaamheid vereischt wordt, behoeft geen nader betoog.

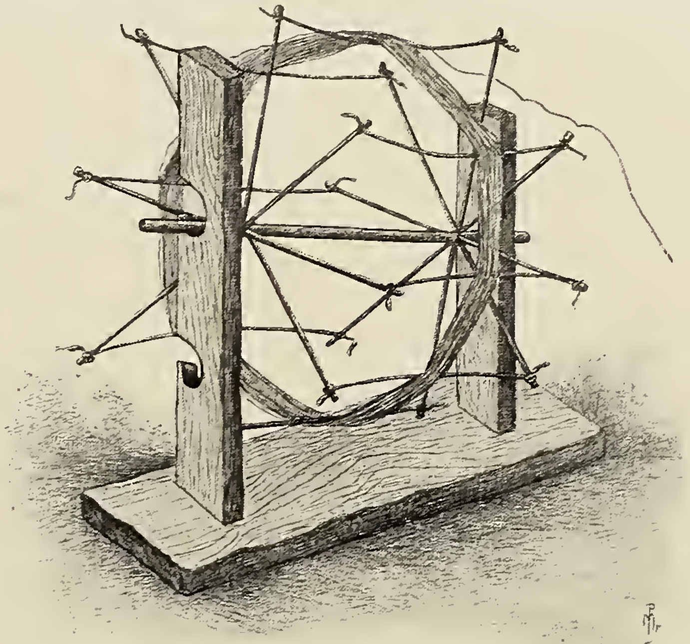

Fig. 43. Boelangpantiëng uit Siloengkang.

Hierna gebruikt de nijvere het spinnewiel (tjeureukha) met spinstokje (soedjòë), om de grofste draden (van de 1e en 2e soort) nog na te spinnen, dus door ineendraaiing sterker te maken. Nergens, waar de zijdeweefkunst beoefend wordt, treft men deze bewerking aan.

Ook de wijze van spinnen is anders. Terwijl de Atjehsche vrouw met de rechterhand het rad van het spinnewiel ronddraait, den na te spinnen draad in haar linkerhand houdt, knelt zij den klos of de boeloh tusschen haar ter zijde gebogen hoofd en den linkerschouder. Met de linkerhand wordt de draad van de boeloh afgewonden en dadelijk daarna op het spinstokje gebracht. De fijnere draden, zoo van de nos. 3 tot 7, worden verdubbeld, verdriedubbeld, enz. met gebruikmaking van een looden tolletje (boh peunjeuring).

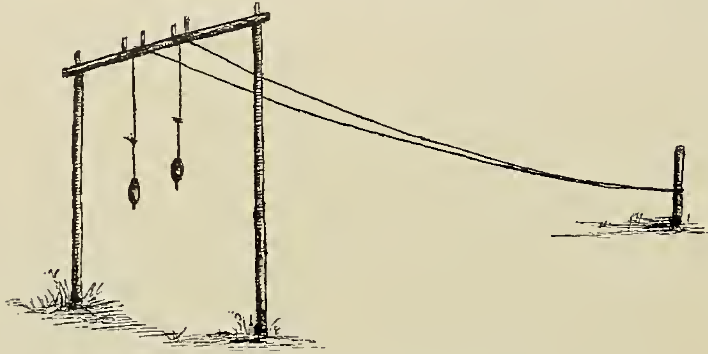
Fig. 44. Boeloh.

De uiteinden van 2, of 3, of 4 zijden draden worden aan de steeltjes van de tolletjes gebonden. De andere uiteinden worden aan een paal bevestigd en over een horizontaal stuk sĕrdang-bladnerf (de sĕrdang is de Livistona altissima Zoll, behoorende tot de Palmeae) geleid, waarop lidi's (poerih) gestoken zijn, om te voorkomen, dat de draden verschuiven. (Zie fig. 45). Het werktuig noemt men dang of sĕrdang. De tolletjes (boh peunjeuring) worden in snel-draaiende beweging gebracht, zoodat de draden zich ineenwringen.

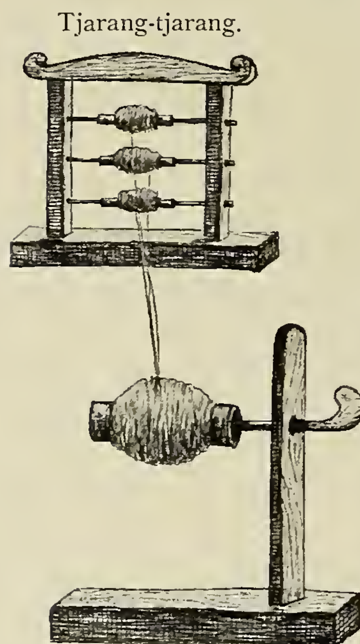
De haspel (ireun), waarop nu de gereedgemaakte draden gewonden worden, is evenals het

(1) De namen dezer 7 soorten zijn vermeld in het werk: De Atjehsche zijde-industrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman, bewerkt door H. W. Fischer.

Javaansche werktuig een handhaspel, bestaande uit een lang stuk hout met 2 vertikale staven er aan.
De Atjehsche namen voor de verschillende hoeveelheden gehaspelde garens zijn:
een omhaal = 1 oerat
20 oerats = 1 pĕroet
80 oerats = 4 pĕroets = 1 rihan
10 rihan = 1 toe
12 toe = 1 hali kain, d.w.z. voldoende voor de schering van één kain.

Fig. 45. Het verdubbelen van draden.

Na het haspelen heeft het ontkleuren van de zijde plaats, waarvoor men het volgende procédé volgt:
Klapperdop en -bast, benevens de nerven van klapperbladeren met de bladscheeden (peuleupeuëh oe) worden samen verbrand. De daardoor ontstane, tot poeder gestampte asch wordt in koud water gedaan en daarin flink uitgewrongen. Dit water wordt daarna door een doek gefiltreerd, nadat men het een nacht lang heeft laten staan. Men kookt het gefiltreerde vocht en dompelt er de strengen zijde in. Het koken duurt ongeveer 1½ uur, totdat de zijde geheel wit en soepel is geworden. Ten slotte wordt het materiaal in driemaal vernieuwd, schoon, koud water uitgespoeld.
Hierna kunnen de strengen zijde gekleurd worden.

Tjarang-tjarang.

Ngampakang.
Fig. 46. Het verdubbelen van draden.

Na de kleuring worden zij weer op den garenafwinder gespannen. Het garen wordt op de bamboe klossen overgebracht en is dan gereed, om op schering gespannen te worden.
Over de bereiding van zijden garens in de Maleische landen van Borneo behoeft hier niet uitgeweid te worden, daar die in hoofdzaak overeenkomt met hetgeen er hierboven reeds over geschreven is. Enkel dient vermeld te worden, dat bij het verdubbelen, verdriedubbelen der garens, de spoelen in een soort standaard worden geplaatst, welke men tjarang-tjarang noemt. De klos (galèndrong), waarop de twee of drie draden tegelijk moeten worden overgenomen, plaatst men in de spil van een eenvoudig werktuig, dat voor het opwinden dient en ngampakang genoemd wordt. Het op deze wijze verdikken van den draad wordt memintal genoemd. (Zie fig. 46).
De namen der hoeveelheden zijden garens, welke op den haspel gewonden worden, zijn:
1 toekal = 50 raih;
1 raih = 50 hĕlai (omhalen op den haspel).
Voor het loog, dat dienen moet, om er de zijden-garenstrengen in uit te koken, neemt men asch van doerian schillen, of van pisangbast of van kapok vruchtschillen.
In Celebes en Onderhoorigheden wordt zelden van zijden garens gebruik gemaakt. De wijze, waarop deze bereid worden, komt in hoofdzaak overeen met die, welke hierboven reeds beschreven is. Ook op het eiland Soembawa weeft men een hoogst enkele maal met zijden garens (Bimaneesch: kafa sabè).

Meer dan in deze laatstgenoemde landstreken maakt men in Noord- en Midden-Celebes (Donggala) van zijden garens gebruik.
De strengen worden om den garenwinder gebracht, en middels het rad van het spinnewiel op klossen gewonden. Die klossen komen op een standaard, opdat de draden verdubbeld, verdriedubbeld, enz. kunnen worden op één klos. Deze bewerking heet i-jampa (= gelijk van dikte maken).
Daarna wordt het garen gehaspeld, uitgeloogd, gedroogd en weer op klossen gewonden. De wijze, waarop de zijden garens op Bali en Lombok worden verkregen, komt in het kort hierop neer:
1. Het afwinden (Balineesch: (ngĕlihing) (1) der garens van den garenafwinder (Balineesch: oendar, Sasaksch: andir) op den klos (oelakan) (2), waarbij gebruik wordt gemaakt van een rad (Balineesch: dĕdèngkrèk). De oendar draait niet evenals het Javaansche, gelijknamige werktuig om de spil van een standaard, doch wordt opgehangen, zooals figuur 47 aangeeft;
2. het verdubbelen, verdriedubbelen enz. der garens voor den inslag.
Ten onrechte wordt dit op Bali gantih, spinnen, genoemd (3).
Het geschiedt met gebruikmaking van den klossenstandaard (dĕrèrèk) (4), waarop twee of drie klossen worden gespannen, van welke de garens gezamenlijk middels het rad van de djantĕrĕ worden overgewonden op de spoel (pĕngèrèk).
De klossenstandaard is ongeveer van dezelfde constructie als die van Java;

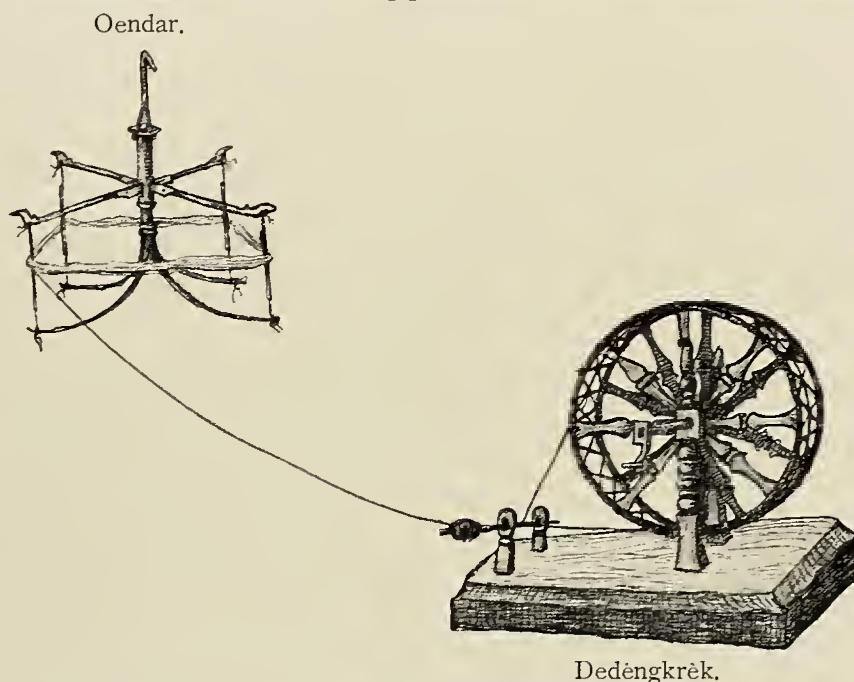

Fig. 47. Het opwinden der garens volgens Balineesche wijze.

3. het haspelen (nglikas) op den haspel, (Balineesch: pĕnglikassan; Sasaksch: adjoen), die hetzelfde voorkomen heeft als de likassan van Java.
De gebruikelijke termen, om de hoeveelheden gehaspelde garens aan te duiden, zijn in Boelèlèng:
1 omhaal = oetas.
10 oetas = 1 tjĕlĕdan.
4 tjĕlĕdan = 1 angkĕp.
5 angkĕp = 1 galah.
2 galah = 1 madé.
2 madé = 1 toekĕl.
4. Het uitlogen van de gehaspelde garens, door ze te koken in een oplossing van padistroo-

(1) Javaansch: ngèrèk.
(2) Javaansch: klètèk.
(3) Javaansch: ngrangkĕp.
(4) Javaansch: lèrèkkan.

asch (padistroo = goembang; Javaansch: mĕrang) in water. Dit koken heet ngĕmpoek, d.i. eigenlijk: soepel maken.
5. Het kleuren en fixeeren (zie de rubriek over het kleuren van zijden garens).
6. Het stijven en afborstelen (sikat) der garens.
7. Het weder opspannen der strengen op den garenafwinder en het overwinden (ngĕlihing) op den klos (Balineesch: oelakan; Sasaksch: ompoe ompoek) of op de spoel (Balineesch: pleting; Sasaksch: peniring), al naar gelang men de schering- of de inslaggarens moet hebben.

Fig. 48. Balische weefster in het weefgetouw.

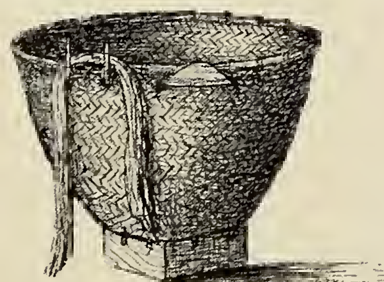
C. AGĔL. (Zie Sub D van Hoofdstuk II).

De bereiding van agĕl-bladreepen tot weefklaar garen, zooals deze werkwijze veel op Madoera en ook in Pasoeroean, Jogjakarta en Tjilatjap wordt toegepast, is zeer eenvoudig. Men scheurt de vezelachtige bladreepen, die bereid zijn en sobak of kobal heeten, (zie het hoofdstuk over materialen), eenvoudig met de vingers tot smallere reepjes, welke een breedte hebben van 2 tot 10 m.M., en welke men tot draad aan elkaar knoopt. Men windt het aldus verkregen agĕl garen dan om bamboe klossen op.
In dergelijke reepen, zoowel van de kobal (superieure soort, dichte vezels), als van de sobak (inferieure soort, ijle vezels) en gebonden tot lange bossen wordt agĕl draad uitgevoerd, voornamelijk naar Soerabaja en verder op Java, waar zij o. m. dient als bindtouw, waarmee tabaksbalen worden toegenaaid.
Een pikoel Madoereesch agĕl draad in dien vorm, en inhoudende ± 300 bossen, kost te Soera-

Plaat 3. GEÏKAT, KATOENEN WEEFSEL UIT DE TOBA-BATAKLANDEN.
PATROON: ragi hoeting.
(Zie blz. 172 t/m 175 en 266.)

baja *f* 6.50. (1) Dat de breedte van op zulk een wijze verkregen agĕldraad ongelijkmatig is, spreekt van zelf. En dit gebrek is natuurlijk ook aan het weefsel te zien.
Het opwinden van den agĕldraad heeft plaats op een klos, hetgeen men met de handen, of middels de djontrå of het spinnewiel doet.
In Pekalongan wordt het agĕl-materiaal eerst bereid tot gevlochten strengen (gĕndĕl) (zie hoofdstuk over materialen), waarvan de garens door afsnijding der knoopen in die strengen los worden gemaakt. Men verkrijgt dus vele eindjes agĕldraad van 0.80 — 1.40 M. lang.
Al die draden worden nu één voor één aan elkaar gelascht met een fijnen knoop, en dan worden de uiteinden van dien knoop afgesneden, zoodat de lasschingen bijna niet te zien zijn.
In een mand liggen de losse draden verzameld, terwijl een klein bosje gestoken is tusschen twee bamboestokjes in den wand van de mand, waarin tevens een mesje is vastgehecht, op de wijze zooals in nevenstaande figuur is aangegeven.
De tusschen de beide stokjes gereed liggende agĕldraden worden aan elkaar geknoopt, en de uiteinden van den knoop, door ze op het mesje te drukken, afgesneden.
Men heeft nu een langen agĕldraad verkregen en kan er dus toe overgaan, dien op schering te spannen.

Fig. 49. Agĕlbewerking.

Op Boeton onderscheidt men de pamantoe (of ruwe agĕl) van de pondoli (of fijne agĕl).
De eerste soort is de gewone agĕl, welke in bundels uitgevoerd wordt; de tweede soort is zorgvuldiger bewerkt en wordt nooit uitgevoerd.
Het maken van garen komt eenvoudig hierop neer, dat men de linten met de hand of middels een mesje tot fijne reepjes of draden scheurt (pasisiriah) en dezen aan elkaar verbindt tot garen.
De draden van de pondoli worden vóór het gebruik eerst een nacht in water geweekt en den volgenden dag gedurende een kwartier in kokend water gelegd, hetgeen geschiedt, om ze een lichtere kleur te geven en ze sterker te maken.
Deze pondoli wordt alleen gebruikt voor de randen van het agĕlweefsel.
Worden het splijten der agĕlreepen en het aaneenknoopen der draden in den regel door vrouwen en meisjes uitgevoerd, het opwinden van het verkregen garen (op een houten staafje) is het werk van mannen. Het geschiedt door het staafje over het ontbloote dijbeen te rollen, zoodat het garen van zelf op den klos gewonden wordt.
Wie van de bereiding, enz. van agĕl meer wil weten, leze het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Ned. Indië van 1908, in welk tijdschrift eenige over agĕl handelende nota's van den heer van Affelen van Saemsfoort en van schrijver dezes voorkomen.
Het is niet gemakkelijk, om met de agĕl te concurreeren tegen de jute of goeni, en wel om de eenvoudige reden, dat die bladvezels niet geheel af te zonderen zijn, in den oorspronkelijken staat, d. i. in bladlinten moeten blijven, en dus uit den aard der zaak minder sterk zijn, dan de stengelvezels.
Maar worden die bladlinten uiterst dun genomen en een weinig ineengedraaid, dan verkrijgt men een materiaal, waarvan zakken te weven zijn, die, hoewel toch niet zoo sterk als de goeni-zakken, heel goed te gebruiken zijn voor het transport van verschillende soorten handelswaar.
Nu is het enkel de kwestie, dit bedrijf van zakkenweverij zoodanig te leiden, dat aangegeven verbeteringen allerwegen worden toegepast en men, van de huisvlijt partij trekkende, deze meer en meer verbreidt tot een vaste industrie. Juist die voorbewerking, welke de agĕldraad noodig

(1) Ook van Makasser wordt veel agĕl draad te Soerabaja ingevoerd, waar het materiaal *f* 10.— (1e kwaliteit), *f* 7.— (2e kwaliteit) en *f* 6.— (3e kwaliteit) per pikol kost.

heeft, om geschikt te worden voor weefmateriaal, is door haar uitvoerigheid kostbaarder, dan de behandeling van de goeni; en die omstandigheid vooral zal een bezwaar opleveren, om behoorlijk tegen de laatstgenoemde vezelsoort te concurreeren. De prijs van het agĕl weefsel is belangrijk lager te maken, wanneer een rationeele arbeidsverdeeling wordt toegepast.

D. VEZELSTOFFEN.

Men heeft in verschillende richtingen gepoogd, om sommige producten van vezelbewerking op de wereldmarkt te brengen, doch over het algemeen hebben de in Indië genomen proeven geen groot succes gehad. Wat de redenen daarvan zijn, laat zich begrijpen. Ter zake is 't nog een zoeken en tasten naar de juiste bereidingsmethode, welke zich het best aanpast aan de plaatselijke omstandigheden.

Geregelde cultuur van het materiaal was niet altijd gemakkelijk voor te bereiden; de productie in het groot ondervond door verschillende, onverwachte oorzaken vertraging; arbeiders waren nog niet geroutineerd, en de bestelde machines, uitgevonden in andere centra van dezelfde soort landbouwnijverheid, voldeden niet, omdat ze waren geconstrueerd tot verwerking van bijzondere grondstofvariëteiten, tot vervaardiging van een artikel van bepaalde kwaliteit.

Het kan zijn nut hebben, de aandacht te vestigen op de voornaamste vezelstoffen, welke bij de inheemsche bevolking in Nederlandsch-Indië bekend zijn, en op de wijze, waarop zij door deze verwerkt worden.

Allereerst dient dan de klappervezel genoemd te worden.

Vooral op de buitenbezittingen, op sommige eilanden, waar de bewoners hun heil zoeken in de gemakkelijke, goede winsten opbrengende copra-bereiding, zijn klappervezels in enorme hoeveelheden te krijgen. Er zijn in onzen archipel eilanden, die vol staan van klapperboomen, ten gevolge waarvan er bijna geen bouwgrond meer is voor de teelt van andere gewassen. Bij duizenden en nog eens duizenden heeft men er de boomen geplant, toen het toenemende nut van copra en de steeds grooter wordende vraag naar dit uitvoerartikel een goede toekomst van deze cultuur aangaven.

De vezels gooit men er als waardeloos weg, of gebruikt men slechts als brandstof. In Borneo's Westerafdeeling moet men ze ver in zee brengen, om er de rivieren niet mee te verstoppen.

De vezels zitten in den z. g. vruchtbast tusschen een taaie, kurkachtige zelfstandigheid, welke als het cement is, dat een dikken wand van kostbare draadjes in verband houdt. Die overal doorgedrongen, veerkrachtige, lichtbruin-gele kurkstof zoodanig te verwijderen, dat de schoone, gladde vezels overblijven, die hetzij in de borstel- of bezemfabrieken, of in de touwslagerijen, dan wel in de fabrieken voor loopers, vloerkleeden, enz. gebruikt kunnen worden, is de toer, over de uitvoering waarvan menig ondernemend industriëel al bedenkelijk het hoofd heeft geschud. De prijzen, welke men op de wereldmarkt voor dit onder den naam van „coir" bekende artikel over had, schenen niet zoo hoog te zijn, dat een machinale bereiding in het groot bepaald loonend zou wezen, terwijl het voor een aanvangende industrie moeilijk ging te concurreeren tegen de kokosvezelondernemingen van Ceylon, Madras, Malabar en Cochin, welke de markt op goede wijze van het product voorzagen.

De afnemers hebben o. m. geklaagd over de kortheid van de vezel der Javasche klappers. De vrucht moet ook een middelmatigen leeftijd hebben, om goede vezels te kunnen opleveren. Is de klapper te oud, dan zijn de vezels moeilijk af te scheiden; is de vrucht te jong, dan zijn de vezels niet sterk.

Er wordt hier en daar door een inboorling reeds iets aan vezelbewerking gedaan; er komen op passers van hoofdplaatsen voetenvegers, matjes, borstels, e. d. voor, gemaakt van klapper-

vezels; ook worden dergelijke voorwerpen wel eens langs de huizen rondgevent ([1]). Nu is de gewone, inlandsche bereidingsmanier hier ongeveer precies dezelfde, als die op Ceylon wordt toegepast.

De vrucht legt men gedurende een bepaalden tijd in water, ten gevolge waarvan het kurkachtige vezelvleesch een soort rottingsproces ondergaat, waardoor het, na het bekloppen, met de vingers van de vezels af te grissen is.

En wat nu de kortheid van de vezels betreft, hier dient gewezen te worden op de klappers van het eiland Bali. Zij zijn grooter dan die van Java, en zouden een product kunnen opleveren, dat aan de ten opzichte van lengte gestelde eischen kan voldoen.

Het bestek van dit opstel laat niet toe, over de totstandkoming van een vezelindustrie, waarover trouwens door deskundigen reeds veel gesproken en geschreven is, uit te weiden; het is mijn bedoeling hier enkele nuttige vezelstoffen te noemen, die bij de inheemsche bevolking van Indië bekend zijn.

Een andere vezelsoort, welke veel op klappervezel gelijkt, is die van den lontarpalm (Borassus flabelliformis); deze boom komt veel in Zuid-Celebes voor en is er onder den naam van tâla bekend.

De vezels dan, evenals de idjoek of doek aan de oksels der bladscheeden aan te treffen, zijn lichtgeel tot bruin, buigzaam, dun, laten zich gemakkelijk kleuren en worden hoofdzakelijk als fijn vlechtmateriaal gebruikt.

Niet altijd hebben ze een zuiver ronde doorsnede, maar dan kunnen ze gemakkelijk bewerkt worden, door ze tusschen de twee mesjes van een trekplank tot draad uit te trekken. Hetzelfde zou kunnen gebeuren met uitgekozen arèn-vezels ([2]) (de arènpalm is de Arenga Saccharifera Labill), welke door de inlandsche bevolking tot verschillende doeleinden, zoo b.v. voor het maken van bezems, het bedekken van huizen, enz. gebruikt worden. Als draad uitgetrokken of uitgezocht, kan de arèn-idjoek of de lontar-idjoek (de lontarpalm is de Borassus flabelliformis) waarschijnlijk wel een goed en deugdelijk materiaal zijn voor verschillende handelsartikelen.

Het primitieve instrument — laten we dit een rond-schaver noemen — (het is in mijn werk over de vlechtkunst beschreven), waarvan de inboorling gebruik maakt, bestaat eenvoudig uit een plank, waarin twee mesjes vlak naast elkaar worden gestoken. Men behandelt elke vezel als metaaldraad en trekt die tusschen de twee mesjes uit. Het toestel ziet er uit als dat, waarmee men b.v. in Grĕsik rotanreepen op egale breedte schaaft. Het is voor verbetering vatbaar, kan vervolledigd worden; men kan er meer capaciteit aan geven; het blijft vernuftig door zijn logischen eenvoud.

Minder bekend en ook minder voorkomend, dan de lontar-idjoek, doch even lenig en taai is de z.g. rĕsam ([3]) (hoofdnerf van den stengel van de Gleichenia linearis Clarke, behoorende tot de Filices), die er bijna precies als de lontar-idjoek uitziet en veel in het Palembangsche binnenland als vlechtmateriaal voor mutsen gebruikt wordt.

Rĕsam wordt bereid uit de dunne hoofdnerf van een in het bosch groeiende varensoort, waarvan de stengel gekneusd en van vleezige bestanddeelen ontdaan wordt, zoodat de hoofdnerf, het hart, overblijft. Deze nerf is donkerbruin, bijna even dik als de idjoek van den lontarpalm, nog soepeler, taaier, sterker en veel langer. Men kan deze vezelsoort, welke uitmuntende eigenschappen bezit, vergelijken met een dikken draad, die met zwart was aangestreken is. Wil men

---

([1]) De Javaansche naam van klappervezel is sĕpĕt klåpå; de prijs hiervan bedraagt op Java ± *f* 0.10—*f* 0.15 per 100 klapperdoppen.

([2]) Het spreekt van zelf, dat de vezels bij praktisch gebruik, gesorteerd moeten worden; ongesorteerd kosten ze op Java ± *f* 10.— per pikol.

([3]) Dit materiaal is reeds beschreven in het werk over de vlechtkunst. (De Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië, door J. E. Jasper en Mas Pirngadie. I. Het vlechtwerk).

de lange vezel nog dunner maken, dan trekt men die door een blikje, waarin verschillende gaatjes van in grootte afnemenden diameter gemaakt zijn.

Voor zoover ik weet, heeft men nog niet gepoogd, om dit merkwaardige, door de Indische bosschen opgeleverde product op de Europeesche markt te brengen. Aanvankelijk zal het natuurlijk niet in groote hoeveelheden uitgevoerd kunnen worden.

Ook op Banka komt dit materiaal onder den naam van rěsam of rěsěm voor; men noemt er de bereide vezels inas. Voor de 1e soort betaalt men er f 1—f 1.50 per 100 draden, voor de 2e soort f 0.50—f 0.75 per 100 draden.

Van de meer bekende soorten noem ik hier de bereide bastvezels van den waroeboom (Hibiscus tiliaceus L, behoorende tot de Malvaceae) en van den so-boom (Gnetum gnemon L, behoorende tot de Gnetaceae).

De waroe groeit bijna overal op Java; iedere Inlander kan hem aanwijzen als een plant, die geen vruchtbaren bodem behoeft, geen sekure verzorging vereischt, gemakkelijk en gauw groeit en een bijzondere, voor sommige doeleinden gewilde houtsoort oplevert.

De so of ěso komt niet zoo veelvuldig voor, en is meer bekend om zijn op eikels lijkende vruchten, die, hetzij gekookt, of tot kripik bereid, onder den naam van malindjo of blindjo op pasars verkocht worden. Vooral in de residentie Bantam komt deze boom veel voor; hij is er onder den naam van „tangkil" bekend en levert de honderdduizenden vruchtjes, welke als kripik uitgevoerd worden.

De schors nu van deze boomsoorten, met een kapmes van den stam te scheiden, wordt hier en daar door de inlandsche bevolking van Java, zoo b.v. in de Vorstenlanden, ook op de buitenbezittingen, op eenvoudige wijze bereid tot een materiaal, dat in de inlandsche huishouding zijn nut heeft.

Men legt de schorsreepen gedurende eenigen tijd in water, doet ze dus een soort rottingsproces ondergaan, en verwijdert daarna de glibberig geworden, vleezige deelen gemakkelijk van de vezels, spoelt deze in schoon water uit en heeft ze enkel nog in de zon te drogen, om ze te kunnen gebruiken.

De vezels van so-bast zijn lichtgeel tot lichtbruin; die van waroe-bast dikwijls spierwit. Die vezels, zoowel van de eerstgenoemde als van de andere boomsoort, zijn in de lengte-richting aan elkaar verbonden tot linten, die gemakkelijk tot smalle reepjes gescheurd kunnen worden. Wil men de eigenlijke vezeldraden gebruiken, dan zal men deze door middel van een hekelmachine moeten verkrijgen. De Inlander, die geen verdere bewerking, dan de hierboven omschrevene kent, en voor wien natuurlijk het met de hand afzonderen van de vezeldraden een tijdroovende arbeid zou zijn, gebruikt de onder den naam van „loeloep" bekende vezelreepen tot het draaien van touw, of voor de vervaardiging van zakkengoed (bagor).

Van de bastvezels noem ik nog die van de rameh-, ten rechte ramiplant (Boehmeria nivea Gaudich, behoorende tot de Urticaceae), een lange heester, welke sporadisch in den indischen archipel voorkomt, en van welke plant bekend is, dat zij een goeden, vruchtbaren bodem noodig heeft.

„Men kan rameh door zaad voortplanten," — aldus Dr. P. van Romburgh in het Tijdschrift Teysmannia 6e deel, — „maar daar de zaden uitermate klein zijn, vereischt deze wijze veel zorg. Beter gaat het met stekken en afleggers, maar het meest te verkiezen is vermenigvuldiging door middel van verdeeling der wortels van oude planten."

De inlandsche bevolking behandelt dit materiaal ongeveer als de bastreepen van de twee hiervoren genoemde boomsoorten, met dit verschil echter, dat de stengelschil niet in water geweekt behoeft te worden.

Men snijdt den struik tot aan den grond af, ontdoet den stengel van alle takken, maakt hem schoon en verwijdert er met een mesje den dunnen bast van, welken men eenvoudig zoo lang

tusschen den wijsvinger van de rechterhand en een mesje uittrekt, totdat de schoone vezels overblijven. De Inlander weet hiervan slechts touw te vervaardigen. ([1])
Op de europeesche markt is deze vezelstof als China-gras, ook als rhea bekend.
In de Bataklanden werd vroeger veel met rameh-vezels (rami) geweven; op Nias kent men dit materiaal tegenwoordig nog onder den naam van taho. Ook gebruikt men er bastvezels van isito, hŏoera en lambajo, welke planten in het bosch worden aangetroffen. Als boombastvezels noemt Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis in zijn werk „In Centraal Borneo" nog kedeob, negong en damei ([2]).
Behalve door de reeds in het hoofdstuk II van dit werk beschreven kapas, worden de vruchtvezels in Indië vertegenwoordigd door de widoeri (Calotropis gigantea R. Br., behoorende tot de Asclepiadeae).
De widoeri, ook wel bidoeri of sidågoeri geheeten ([3]), bevat in de vruchten fijnere, doch kortere vezels dan de kapas, is bovendien een plant, die veel minder zorg vereischt, ja zelfs als onkruid op zandgronden aan de kust groeit.
De widoeri-vezels dan, besloten in een groene vrucht, die wel eenigszins den vorm van een kleine peer heeft, zijn spierwit en zijig-glanzend, en worden daarom ook wel „soie végétale" genoemd. Juist omdat ze zoo kort zijn, kan de Inlandsche vrouw ze niet gemakkelijk tot garen spinnen.
Wellicht zijn deze vezels door toepassing van bijzondere procédé's wel te verwerken tot een materiaal, dat op de Europeesche markt groote waarde heeft ([4]). In dat geval zou de plant voor een cultuur in het groot in aanmerking komen, vooral omdat niet alleen de vezels der vruchten maar ook die van de stengels te gebruiken zijn.
De inlandsche wijze, waarop men van het nut dezer plant profijt trekt, is, dat de stengels, naar den traditioneelen trant in water geweekt en daarna beklopt worden, ten gevolge waarvan de vezels zich loslaten, die, na afgepeld en gedroogd te zijn, den touwdraaier tot deugdelijk materiaal kan dienen.
Laten we even nagaan, wat de heer F. L. Selleger in zijn „Studiën over Nederlandsch-Indische vezelstoffen" van de widoeri schrijft:
„De heele vezelvorm duidt op een bijzonder waardevolle vezel, die bij geschikte bereiding uit de plant ook een uitstekend spin- en weefmateriaal kan geven. De bast kan na een weinig koking en bleeking veranderd worden in een buitengewoon mooie, zuiver witte vezelmassa, die, wat de papierindustrie aangaat, voor de allerbeste en fijnste papieren te gebruiken is."
Uit het bovenstaande blijkt reeds voldoende, welk groot nut de widoeri-plant, die aan een schralen bodem genoeg heeft, kan hebben.
In Oost- en Midden-Java gebruikt men het vrucht-pluis niet, doch in de Preanger Regentschappen weet men dit tot garen te spinnen.

([1]) Voor een hoeveelheid ramehstruiken tot een vracht voor drie menschen, betaalt men op Java ± *f* 10.—; na de hierbovenomschreven bereiding verkrijgt men er vezels van, welke voor den dubbelen prijs (dus ± *f* 20.—) kunnen verkocht worden.
([2]) Een voor Java nieuwe bastvezelsoort is die van de Hibiscus Cannabinus, waarvan Dr. J. Dekker in de litteratuurberichten in verband met het vezelcongres te Soerabaja in 1911 (IIIe deel) meedeelt: „Deze plant behoort tot de Malvaceeën en komt in Duisch Oost-Afrika in het wild voor. Het is een eenjarig gewas, kruidachtig, tot 3 M. hoog, heeft diep gelobde bladeren en gele bloesems, welke een donkerroode vlek op den bodem vertoonen. In Indië verkrijgt men er de zoogenaamde Dekan-, Ambari- of Gambo-hennep van, welke ook Madras-jute (Java-jute) genoemd wordt.
([3]) Volgens het Report on Indian Fibres and fibrous substances by Dr. George Watt komt de Calotropis gigantea in het wild ook voor in Britsch-Indië, waar de Hindoesche naam der plant is: „madar".
([4]) Volgens Prof. Dr. G. van Iterson Jr. moet men er in Chemnitz in geslaagd zijn, om machinaal het vruchtpluis van de widoeri tot garens te spinnen.

De plant wordt door Soendaneezen babakoan genoemd, omdat de bladeren er van op die van de bako (tabak) gelijken.
De widoeri vruchten worden eerst 2 etmalen bewaard (di peujeum), daarna gedroogd en van de schil ontdaan (di djedjet), waarna de eerste bewerking van het ontpluizen met boog en tokkelaar kan aanvangen.
Het bewerken en het spinnen van het widoeri-pluis geschieden op ongeveer dezelfde wijze als de bewerking van katoen of kapas. Het van widoeri bereide garen wordt in de Preanger Regentschappen voor *f* 0.01 per 30 M. lengte verkocht.
Op deze plant, waarvan dus zoowel de vruchten, als de stengels een vezelsoort verschaffen van uitmuntende hoedanigheid en welke als onkruid op zandbodem groeit, worde dus hier in het bijzonder de aandacht gevestigd.
Van de widoeri wordt in het werk: Plantaardige vezelstoffen van F. W. van Eeden gezegd: „Het pluis moet vóór de verzending zorgvuldig worden gedroogd; ook dient het genomen te worden van goede, rijpe vruchten. De inzameling is eenvoudig. De vruchten springen n.l., wanneer men ze aan de plant laat zitten, van zelf open, om haar inhoud uit te storten; doch ook, als zij vóór het openspringen worden afgeplukt en daarna in de zon gedroogd, doen zij dit, en hierop is de beste wijze van verzameling gebaseerd. Men legge de afgeplukte vruchten dadelijk in de zon te drogen, om ze, als zij op het punt zijn, open te springen, aan vooraf in een loods naast elkaar gespannen lijnen op te hangen".
Wat met de bamboe-vezel te doen is, heeft de heer Van Dalfsen reeds getoond. Deze wist van bamboe apoes dunne vezels te verkrijgen, die bij groote hoeveelheden naar Europa werden uitgevoerd ter vervanging van de z.g. „piassave", een uit Amerika afkomstig materiaal voor bezems.
Ook hij liet de behandeling der bamboe in huisvlijt uitvoeren door inlandsche werkkrachten, gaf de eischen op, waaraan de vezels moesten voldoen, en die hem zelf door de afnemers werden medegedeeld, trad als kooper van het inlandsche nijverheidsproduct op, natuurlijk al wat in het pakhuis gebracht werd aan een strenge keuring onderwerpend, en schiep daardoor binnen betrekkelijk korten tijd een nieuwe industrie, welke aan velen mooie bijverdiensten verschafte.
Hoe vaak de Inlander bamboe als materiaal bezigt, — vooral voor vlechtwerk —, aan de eigenlijke, waardevolle en hechte vezels heeft hij nog nooit gedacht. Eén geval is mij bekend, waarin de bamboe vezels, op inlandsche wijze bereid, zelfs voor weefsels benut werden.
In de Minahassa was n.l. vroeger het weven van het z.g. waoe bekend, dat gemaakt werd van gekauwde bamboe
„De waoe", zegt J. Alb. F. Schwartz in zijn Ethnographica uit de Minahassa (zie Internationales Archiv fur Ethnographie Bd. XVIII, 1905), „wordt geweven van draden, die worden verkregen van een bamboe soort, welke in het Tontemboansch tambelang heet. Men neemt daarvoor een uitspruitsel, dat nog niet meer bladeren heeft geschoten dan 3 of 4 aan den top".
De afgekapte geledingen hiervan worden in water geweekt, daarna in 8 of 10 deelen gespleten en zoowel van den harden buitenbast, als van het weeke, mergachtige binnengedeelte (op Java atèn-atèn genoemd) ontdaan.
Het middengedeelte werd in smalle reepen verdeeld, en daarna gekauwd, hetgeen het werk was zoowel van mannen als van vrouwen. De aldus verkregen draden werden aan elkaar geknoopt en dienden voor weefmateriaal, waarmee men een soort zakkengoed — van hetzelfde voorkomen als agĕl, doch veel sterker — weefde.
Hier en daar worden door de inlandsche bevolking de bladeren van de ananas (Ananassa Sativa) tot witte, mooie vezels geschrapt, welke gewoonlijk alleen als einden voor zweepen worden gebruikt.
In de Preanger-Regentschappen staan de vezels van de agave-soorten bekend onder den naam

van danas sĕbrang. Hier gaat men tot verkrijging dier vezels op de navolgende wijze te werk. Men plant twee bamboes vlak naast elkaar los in den grond, zet een van de schil ontdanen bladreep tusschen beide stokken, die men met de linkerhand bijeenklemt, terwijl de rechterhand den bladreep uittrekt. De vezels, welke men dan verkrijgt, worden gewasschen en gedroogd, en zijn dan klaar, om door de weefster gebruikt te worden. Een andere methode is, om het blad met steen te bekloppen, waardoor het bladmoes murw wordt en het sap, dat nog al scherp is en de handen aantast, uittreedt. Men weekt het blad gedurende 8 à 10 dagen in water, totdat het vleezige gedeelte verrot is en dus gemakkelijk van de vezels is af te scheiden.

De aloë is een plant, welke vooral op kalkachtige, lage heuvels in het Sindjaische (Zuid-Celebes), groeit, waar de bevolking van de vezels een soort weefsel vervaardigt, dat met den naam van banda wordt aangeduid. (1)

De bladeren, na afgesneden te zijn, worden zoodanig bewerkt, dat de schil eerst wordt opengespleten. Met een klapperdop of met een aarden kopje wordt het sap uit het bladvleesch gewreven, waarna de natte vezelbundels gewasschen, gedroogd en met de nagels tot draden uit elkaar getrokken worden, die men tot garen aan elkaar verbindt.

„Een agave-soort, die in Engelsch-Indië in het wild schijnt voor te komen en beter tegen een vochtig klimaat bestand is, is in de botanische tuinen aldaar bekend als de agave cantula, var. vinipara. Deze wordt echter nergens op groote schaal aangeplant, zoodat de vezels, die alleen door de Inlanders bereid worden, en zeer blank zijn, weinig in den handel komen. Zij schijnen op de markt te Amsterdam gezocht te zijn, doch alleen in regelmatige, goed gekamde strengen".

Op de Sangir- en Talaud-eilanden wordt veel van koffo als grondstof gebruik gemaakt.

Koffo is de vezel van den bast eener pisangsoort, Musa textilis, of Musa mindanensis (de Sangireesche naam is hoté), welke op den eilandengordel ten Zuiden van de Philippijnen voorkomt en vroeger ook op het noordelijk deel van Celebes aangetroffen werd. Op de Philippijnen is de vezel onder den naam van „abaca" bekend. (2)

Het kenmerk van den boom is, dat het benedenste gedeelte van elken bladsteel niet van het dunne, wasachtige laagje is voorzien, zooals bij andere pisangsoorten. Ook is het blad groener. Als de boom volwassen is, — ongeveer 1½ à 2 jaren na de uitplanting —, wordt hij afgekapt, opdat de bastreepen dan dienen kunnen voor de bereiding van vezels. Soms laat men er de platte, oneetbare vruchten aan komen; dikwijls wordt de bloemkolf getopt en laat men daarna den boom nog een tijdje doorgroeien voor en aleer hij gekapt wordt.

Op de Philippijnen maakt men van de witte, vrij sterke vezels touw.

De beste grond voor deze Musasoort is volgens den heer Pit (zie zijn opstel in het tijdschrift: Teijsmannia 16e deel), een vruchtbare leemgrond, die veel vergane, organische bestanddeelen bevat, koel en vochtig is, maar tevens met goede, natuurlijke afwatering en bij voorkeur van vulkanischen oorsprong. Aan deze eischen voldoet dan ook voor een groot gedeelte de bodem op de Sangir- en Talaud-eilanden.

In 1853 werd in het gewest Menado op last van den resident Jansen veel koffo geplant. Vol-

---

(1) Op de Sangir- en Talaud-eilanden komt de plant onder den naam van manggei voor.

(2) In het opstel: Manilla hennep van C. de Kruyff (Teijsmannia 21e jaargang, 4e en 5e aflevering) komt o.m. voor: „Daar de manilla nennep of abaca op eenige tientallen der Philippijnsche eilanden gevonden wordt, die zoowel in bodemgesteldheid als in klimaat zeer verschillen, blijkt hieruit reeds duidelijk, dat zij zich tevreden stelt met gronden van zéer uiteenloopende samenstelling, terwijl groote verschillen in vochtigheid en temperatuur ook geen invloed op haren groei schijnen te hebben.

Voor het maken van een aanplant heeft de hennepplanter de keuze tusschen 3 soorten van plantmateriaal, en wel tusschen zaad, worteluitloopers en gedeelten van den wortelstok".

De 4 beste varieteiten der Philippijnen worden door de Kruyff tangongan, manguindanao, bangulaaum en libuton genoemd.

gens P. Bleeker (zie zijn „Reis door de Minahassa"), telde men in de Minahassa in genoemd jaar ruim 24000 koffo planten.
In 1854 werden er ruim 38000 stuks bijgeplant, waarvan 27½ duizend in geregelde tuinen, terwijl in 1855 de aanplantingen weder een niet onbelangrijke uitbreiding ondergingen. Tegenwoordig zoekt men in de Minahassa tevergeefs naar koffo-aanplantingen; zelfs een enkelen koffo boom zal men er moeilijk kunnen vinden.
Ook op de Sangir- en Talaud-eilanden, waar de klappercultuur de aandacht der bevolking te veel in beslag neemt, wordt de hoté over het algemeen niet systematisch aangeplant en ziet men op erven en tuinen nog slechts enkele boomen verspreid voorkomen. Op het eiland Karakelang alleen houdt de bevolking zich nog het meest met de koffo-cultuur bezig. Elders, zooals in de Philippijnen, vereischt de aanplant van Musa textilis de schaduw van speciale boomen. Om beschadiging te voorkomen, moeten verdorrende bladscheeden om den stam worden gebonden, opdat deze gaaf blijve. De grond dient van onkruid gezuiverd te worden.

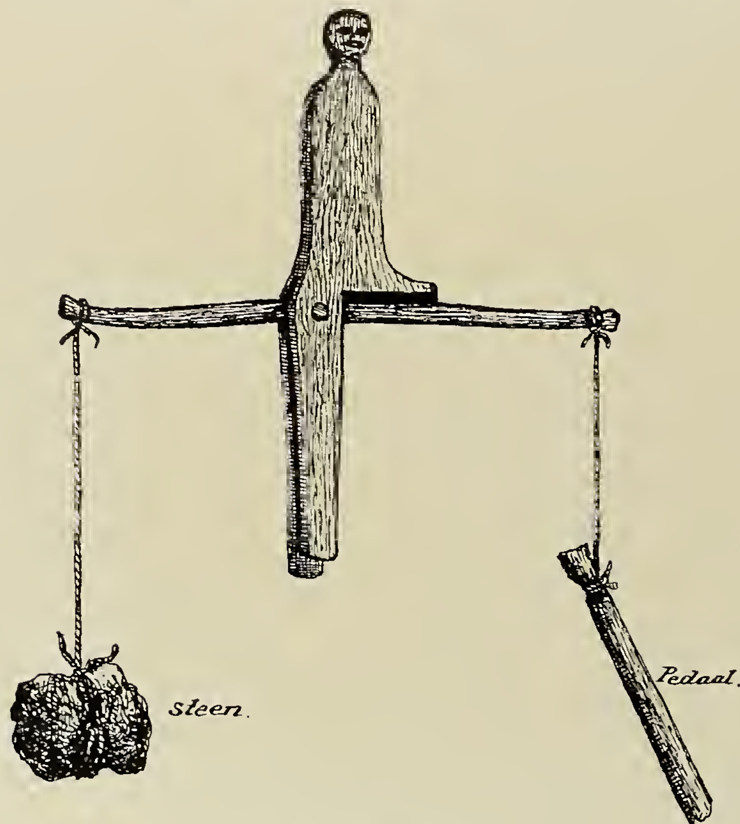

Fig. 50. Kakahoerang.

De bereiding van vezels heeft op de navolgende wijze plaats.
De stam van den omgehakten boom wordt van de op- of over elkaar liggende bastvellen ontdaan. Een hoté-boom kan 11 tot 25 bruikbare bastvellen opleveren. Gewoonlijk worden de buitenste vellen niet gebruikt, daar zij meestal bruine strepen, spikkels of andere beschadigingen vertoonen.
Ook de weekere binnenvellen, die zich het meest nabij het hart van den boom bevinden, komen niet voor gebruik in aanmerking, omdat zij onsterke vezels bevatten.
Men kan zeggen, dat elk bastvel uit twee gedeelten bestaat, n.l. het schilachtige buitendeel, hetwelk juist de vezels bevat, en het sponsachtige binnendeel, dat onbenut blijft en met een mes of met de hand bij lappen van zoo'n bastvel af te scheuren is. Om het sponsachtige binnendeel gemakkelijk van de vezel-bevattende schil los te krijgen, rolt men zoo'n bastvel om een ronden stok, na in dat sponsachtige deel kruissneden te hebben gemaakt. Heeft dit plaats gehad, dan worden de vezel-bevattende buitenbastvellen in reepen getrokken, waaruit door middel van de z. g. kakahoerang de eigenlijke vezels worden afgezonderd.
De kakahoerang (in Khandar spreekt men van kakahoedan; op de Talaud-eilanden van aghinggoetana) bestaat uit een rechtop staande, houten staaf, welke wel eens tot een menschenfiguur wordt uitgesneden. Deze staaf bindt men verticaal stevig om den stam van een boom of een stijl van het huis vast. (zie fig. 50).
Dit werktuig heeft aan den onderkant een verbreeding, en daarin steekt overlangs een mes, met den scherpen kant benedenwaarts gericht. De staaf bevat voorts dicht bij de verbreeding een gat, waarin een vertikale stok steekt, als de arm van een balans. Aan den eenen kant van den

stok hangt aan een touw een zwaar voorwerp (een steen b. v.); aan het andere einde is een eenvoudig pedaal bevestigd. Het zware voorwerp drukt de staaf plat tegen het mes. Plaatst men nu den voet op het pedaal, dan kan men, door hard of zacht te trappen, dien druk regelen, terwijl men tusschen het mes en de dwarsstaaf een opening kan doen ontstaan, waartusschen elke reep gestoken wordt, uit welken men de vezels wil afzonderen.

In raadselvorm duidt de Sangirees de kakahoerang terecht aan met: „duampoto kalong kalong toloarane piso piso," waarvan de letterlijke vertaling is: „twee einden schom-

Fig. 51. Het sorteeren der koffo-vezels.

melend; in het midden een mes", of met: „dade kento, dala kento", d.i. „aan de eene zijde kreupel, aan de andere zijde kreupel."

Bevindt zich nu een reep tusschen het mes en den dwarsstok, dan neemt men den voet van het pedaal weg; het uitstekende eind van den bastreep wordt om een vorkvormig, houten handvat gewonden, en hiermee trekt men den reep onder het mes van de kakahoerang uit. Het weefsel van den bast wordt gekneusd tot sap, dat van de kakahoerang afdruipt, en de vezels blijven over, die nog eens dezelfde bewerking van het doortrekken ondergaan, maar nu in omgekeerde richting.

De bekende ontvezelingsmachines Duchemin berusten op hetzelfde eenvoudige systeem en kunnen m.i. niet belangrijk sneller de vezels produceeren, dan de sangireesche kakahoerang. Ook het in het reeds genoemde opstel van den heer Pit beschreven ontvezelingstoestel, dat op de Philippijnen gebruikt wordt, is ongeveer op dezelfde wijze geconstrueerd.

Van de noodige verbeteringen voorzien is het ontvezelingswerktuig, dat op aanwijzing van den assistent-hortulanus J. H. Heyl vervaardigd is tot bereiding van Sisal-, Mauritius- en Manillahennep. In het tijdschrift Teysmannia, 18e jaargang is diens rapport daarover opgenomen.

„Producties, welke per dag op de Philippijnen en in Fransch Cochin-China zouden worden verkregen, kunnen volgens mijne ervaringen met Indische werklieden in de verste verte niet be-

reikt worden. Volgens geloofwaardige personen en publicaties zoude in eerstgenoemde landen met dezelfde toestellen, als hierboven genoemd, door 3 mannen, 1 vrouw en 1 kind een hoeveelheid vezelstof van 30 K.G. per dag bereid worden. Ik vermeen, dat bij de tegenwoordige marktprijzen van ± *f* 0.50 per K.G. de inlandsche arbeider ook bij een dagelijksche opbrengst van 3 à 3½ K.G. per man een niet te versmaden winst kan maken."

De Sangireesche werkster, die aan het ontvezelen van de koffo gewend is geraakt, er zekere routine in verkregen heeft, is in staat om, goed doorwerkend, zeker dezelfde hoeveelheid vezels te verkrijgen, als de Philippijnsche. Na den arbeid met de kakahoerang heeft het z.g. mangoesoe plaats (grondvorm: koesoe) [1], d.w.z. de verkregen vezels worden met de handen in elkaar gewreven, gekneusd, met de bedoeling, ze lenig en sterk te maken, en om er het laatste, nog aanklevende celweefsel uit te krijgen. Overdag worden de vezels bij strengen in de zon gehangen; 's avonds moeten zij eerst nog de bewerking van het mangoesoe ondergaan. Dan zijn zij spierwit, soepel, lang en sterk. Zij worden nog een tijdje bewaard en een enkelen nacht in den wind opgehangen.

Fig. 52. Sangireesch koffoweefsel.

Uit 1 bastschil wordt 1 dikke lèka (streng) verkregen; een boom kan ongeveer 12 à 15 lèka's produceeren. Om nu verwarring van draden te voorkomen, wordt aan de bovenzijde van elke lèka een knoop gemaakt.

Verkoopt men de strengen, dan brengt elke lèka niet meer dan 2½ cent op. Het trekken der vezels wordt gewoonlijk door vrouwen gedaan.

Uit de strengen (lèka) moeten de draden uitgezocht worden (mamilase, van pilase; vergelijk hiermede het Javaansche woord: pilih). De draden toch van een streng zijn niet alle even fijn en dienen gesorteerd te worden, wil men ze gelijkmatig tot een doek weven.

Voor dit pilase windt de sorteerster het boveneinde van de lèka om haar arm, en de draden vaneengespreid in haar linkerhand houdend, kiest zij ze één voor één uit, om ze al naar gelang van hun dikte tusschen de vingers van haar rechterhand te plaatsen. (zie fig. 51). Op Siaoe gebruikt men in plaats van de hand een houten toestel, de papilasĕng, welke den vorm heeft van een hand met uitgespreide vingers. Er zijn 4 hoofdsoorten van draden. De ruimte tusschen duim en wijsvinger wordt benut voor de grofste draden, de z.g. sellahe (sellahe = groot). De 2e soort of batangeng komt tusschen wijs- en middelvinger; de 3e soort of daraghoemang tusschen middel- en ringvinger. De eisch, welke men aan de daraghoemang stelt, is, dat deze draad fijn genoeg moet zijn, om door het oog van een gewone daraghoem (vergelijk hiermee het Maleische woord djaroem) of naainaald gehaald te kunnen worden. De fijnste soort of ninta (ninta = dun, slank) wordt tusschen ringvinger en pink geplaatst. [2]

[1] Vergelijk hiermee het Javaansch woord koesoet, hetgeen verward beteekent. In Kandhar spreekt men ook wel van mangoera.

[2] Er is een Sangireesch spreekwoord, (zie Dr. N. Adriani's „Sangireesche teksten"), dat zegt: „Selon daraghumang, mendu kere ninta", hetgeen letterlijk beteekent: „Een schouwspel van daraghumangdraad is even buigzaam als van nintadraad." De figuurlijke beteekenis is: „Al is iemand, die een vrouw van hoogen adel trouwen wil, niet door geboorte zoo edel als zij, wanneer hij zich door goede hoedanigheden of fijne manieren van zijns gelijken onderscheidt, dan is hij daardoor haars gelijke geworden."

Er zijn ook nog tusschensoorten, zoo b.v. de toeari batangeng (d.w.z. het zusje van de batangeng), d.i. dus het garen, dat iets fijner is dan de batangeng, en iets grover dan de daraghoemang, of de toeanghoe daraghoemang (d.w.z. de broer van de daraghoemang) d.i. dus de soort tusschen daraghoemang en batangeng (als boven).

Maar de vier bovengenoemde zijn de hoofdsoorten, en het goed sorteeren hiervan vereischt een groote routine.

Fig. 53. Sangireesche vezelbewerksters.

De allerfijnste soort draden wordt opgeleverd door de dunne randen van de schil; deze draden, nog fijner dan de ninta, worden labiwi (grondvorm: biwi = rand) genoemd, en gewoonlijk voor touw gebruikt.

Natuurlijk zijn deze draden ook voor het vervaardigen van zeer fijne weefsels te benutten, maar de Sangireesche vrouwen gevoelen weinig lust, om daarvoor den meerderen arbeid te verrichten dan dien, welke voor eenvoudige, grove garens vereischt wordt. Een enkele maal wordt van de allerfijnste draden wel eens een weefsel gemaakt; zulk een weefsel is zoo soepel, dat het tot een kluwen, een pakje in elkaar kan vallen (endoe), waarom men het dan ook mendoe noemt.

Fig. 54. Sangireesche weefster in het weefgetouw.

Op Tagoelandang kent men de soorten: silahe, watangenge, toearinge, raraghoemange en naoese (vergelijk deze woorden met de bovenstaande), en op de Talaud-eilanden: salake, batangane, batanganoe wambale, gagharoema, ditange, lalawane; de randen van de bastschil, waarvan elders de allerfijnste draden worden verkregen, worden op genoemde eilanden weggegooid (lawiringa).

Na dit sorteeren heeft het kammen (kapoe) der strengen plaats, d.w.z. de werkster zit op den grond, zet het einde van zoo'n streng tusschen of om de teenen van haar uitgestrekten voet en wrijft den bundel hoté garens met geraspte klapper glad. Hetzelfde geschiedt in omgekeerde richting, — dus van de dunste einden naar den knoop van de lèka of streng, — en wordt dan

m e n a o e genoemd (van s a o e); het heeft plaats, om de korte draden te doen uitvallen. Men maakt vervolgens den knoop van de l è k a los, bindt de streng in haar volle lengte en met het dikste einde benedenwaarts gericht losjes aan een stok, en plaatst dien stok zoodanig, dat de werkster de einden der ineengebundelde garens dicht bij zich heeft. Het l i n t o r o n g volgt dan, d.i. het aaneenknoopen der garens. Twee aan twee worden de draden met een weversknoop aan elkaar verbonden, waarna de knoopeinden zoo kort mogelijk worden afgesneden of afgebeten ([1]). Het eind wordt uit den lossen bundel getrokken, weer verbonden aan een volgend eind garen, enz. De aldus ontstane, lange draad stapelt men in het rond netjes opeen (m a n g a l e n g k a n g, van l e n g k a n g = op elkaar; k a l e n g k a n g = spiraal) in een platte mand (t a p e l e), welke de werkster vlak naast zich plaatst. Heeft men nu een ronde streng verkregen, dan wordt deze ter voorkoming van verwarring van draden hier en daar met een touwtje omwonden en kan zij in de kleurstof ondergedompeld worden.

Op de Talaud-eilanden hebben het p i l a s e (sorteeren) en het l i n t o r o n g (aaneenknoopen) der draden tegelijkertijd plaats.

Op dezelfde wijze als op Sangir worden er de strengen garens (s a m p o e s o e t r a = een streng) aan een langen stok (l a r a i r a n a) losjes gebonden; bij het aaneenknoopen (m a n t o r o n g a) zoekt men daarvoor draden van gelijke dikte uit. De verkregen garensoorten stapelt men (m a n o n o) in even zoovele manden (l a l a l i n a n a) op, van elk waarvan de inhoud s a l o e p i wordt genoemd. Ook worden ze tot kluwens gewonden en zijn dan gereed, om op schering gespannen te worden.

Ook op de Philippijnen sorteert men de abaca tot 4 hoofdsoorten, n.l. lupis, quilot, gasan en de gewone abaca. „Deze soorten," schrijft de heer Meerkamp van Embden in zijn rapport over Manilla-hennep (zie het tijdschrift Teysmannia, 5e deel), „zijn weder verdeeld in 1e, 2e en 3e kwaliteit, of wel current, second, zed, en deze ondersoorten weer in drie kwaliteiten, superior, good en current. Dit geldt echter meest voor den tusschenhandel, namelijk van den planter en den opkooper; voor export rekent men meest alleen de 4 hoofdsoorten en de verdeeling daarvan in drie kwaliteiten."

([1]) Er zijn eenige Sangireesche raadsels, die hierop betrekking hebben (Zie Dr. N. Adriani's „Sangireesche teksten"): „M e n a n d u e s e m p u k a n g, m a k i b u e p a t o k a n g", d.i. „het lange wordt verlengd, het korte wordt afgesneden." „L e w â n g t a t e m a n g e", d.i.: „Als er aan gelikt wordt, heeft het geen smaak."

HOOFDSTUK IV.

HET KLEUREN DER GARENS.

A. KATOEN.

AAK maakt de weefster op Java gebruik van reeds gekleurde, Europeesche garens. Opmerking verdient, dat hiervan zeer weinig blauwe en zwarte garens worden ingevoerd, waaruit dus blijkt, dat de Inlandsche blauwververijen, althans voorloopig, goedkooper werken dan de Europeesche. In Měnganti (residentie Soerabaja) past men alleen de blauwverving met indigo toe en schaffen de weefsters zich roode, zwarte, gele en lichtblauwe garens uit andere streken aan. Zulke garens, veelal met aniline gekleurd, worden er van Grěsik en Djoewana ingevoerd.

Ook in het district Gědangan (afdeeling Sidhoardjo) worden roode en blauwe garens vervaardigd. Voor de roode kleur maakt men er gebruik van de wortels van den měngkoedoe of koedoe (ook wel patjé genoemd, Morinda citrifolia, behoorende tot de Rubiaceae), welke wortels gestampt en gekookt en met djarakolie (de djarak is de Ricinus communis L, behoorende tot de Euphorbiaceae) of klapperolie gemengd worden[1]. Wenscht men aan de garens een blauwe kleur te geven, dan dompelt men ze in indigo, in welke kleurstof men ze 5 of 6 dagen laat liggen. Over het blauwverven (Javaansch: měděl; Soendaneesch: meuleum) zij hier slechts aangeteekend, dat men op 1 blik bereide indigo (nilå) ± 6 blikken water gebruikt, waaraan men $^1/_3$ liter melasse (goelå tètès) toevoegt. Hoe langer of vaker men de garens in dit mengsel dompelt, te intenser zal natuurlijk de blauwe kleur worden. Voor het fixeeren van de kleur gebruikt men Javaansche azijn, uit verzuurde lěgèn (palmwijn) gemaakt.

Op Madoera past men voor de roodkleuring hetzelfde procédé toe, als in de batikkerijen onder den naam van ngětèlli (letterlijk een kleed vuil maken) bekend staat. Men dompelt er de katoenen garens n.l. eerst gedurende 8 dagen in een mengsel van djarakolie (zie hierboven), water en asch van gebrande pisangstammen.

Gedurende dien tijd worden de garens overdag gedroogd en blijven ze 's middags en den geheelen nacht in het mengsel.

---

[1] Het roodkleuren heet in het Javaansch ngěbang en in het Soendaneesch ngabeureum.

Daarna wordt de olie er uit gewasschen. Vervolgens droogt men de garens weer en dompelt men ze in de kleurstof, bestaande uit gestampte mĕngkoedoeschil (zie blz. 61) en dito djirĕkbast (djirĕk = de Symplocos fasciculata Zoll, nat. fam. der Styracaceae). De onderdompelingen in deze kleurstof hebben gedurende 3 of 4 dagen plaats, en worden telkens afgewisseld door het drogen der garens.

Koedoe of mĕngkoedoe (zie blz. 61) wordt ook in Kediri gebruikt voor de roodkleuring van katoenen garens, welke echter eerst met aschwater gewasschen, vervolgens gedroogd, dan met djarakolie (zie blz. 61) bevochtigd en eindelijk uitgewasschen moeten worden.

In laatstgenoemde residentie worden hier en daar katoenen garens ook groen gekleurd, waartoe ze gekookt worden in een mengsel van water, proesi (kopervitriool), bast van den labanboom (naam van een hoogen woudboom, Vitex pubescens Vahl, behoorende tot de Verbenaceae), schaafsel van nangka-hout (de nangka is een hooge boom, de Artocarpus integrifolia, behoorende tot de Urticaceae, en met groote, eetbare vruchten) en bladeren van de papassan (een slingerplant met roode vruchten, de Coccinia cordifolia Cogn, behoorende tot de Cucurbitaceae).

In de Vorstenlanden is blauw de hoofdkleur van het weefsel. Deze kleur verkrijgt men, door aan de garens het gewone indigo-bad te geven. Worden er een hoogst enkele maal aniline verfstoffen gebruikt tot het verkrijgen van andere tinten, dan dienen klontjes suiker, aluin, azijn, citroensap, ja zelfs jenever als fixeermiddelen.

In Sragèn onderscheidt men roodbruin van lichtrood. Om de eerstgenoemde tint aan de garens te geven, dompelt men ze in een kooksel van water, fijngestampte koedoewortel (zie blz. 61), houtasch, bamboebladeren en gestampt tĕgĕrang-hout (Cudrania javanensis Trecul, behoorende tot de Urticaceae). Lichtrood verkrijgt men door een onderdompeling der garens in een kooksel van water met fijngestampte sĕtjanghout (Caesalpinia sappan L, behoorende tot de Leguminosae) en nodjåbladeren (nodjå, noedja of anoedja is de tot de Acanthaceae behoorende Peristrophe tinctoria, een in den Archipel veel voorkomende plant, waarvan de bladeren vooral gebruikt worden voor het rood- of bruinroodkleuren van biezen; zie het werk over de vlechtkunst in Nederlandsch-Indië).

In Blora en Dĕmak worden de katoenen garens vóór de kleuring gedurende 8 dagen herhaaldelijk in djarakolie (zie blz. 61) gedompeld en gewreven (di kĕtèl), en gedroogd, waarna de olie er weer met aschwater uitgewasschen wordt.

Voor het bruinrood kleuren kent men er het hierboven reeds genoemde recept van mĕngkoedoe-djirĕkkooksel.

Dezelfde kleur verkrijgt men, wanneer men roode, Europeesche garens dompelt in een kooksel van kajoe-tingi (Ceriops Candolleana Wet A, of Ceriops Roxburghiana Arn, behoorende tot de Rizophoraceae) evenals mĕngkoedoe, djirĕk en tĕgĕrang in de batikkerijen in gebruik.

Voor de geelkleuring bezigt men een kooksel van tĕgĕranghout (Cudrania javanensis Trecul, behoorende tot de Urticaceae) als verfbad. Groen verkrijgt men er, door onderdompeling der bladeren in een kooksel van kajoe laban (hierboven reeds genoemd) en toendjoeng (kopervitriool, ook wel proesi genoemd). Blauw en zwart ontstaan door kleuring met indigo. ([1])

([1]) Volgens den Regent van Blora zijn in genoemde afdeeling 6 soorten indigo of tom bekend: *a.* Tom Bĕnggala met witten stengel en ronde blaadjes. Opbrengst per baoe ± 100 datjins indigo. *b.* Tom Katémas, met roodgestreepten stengel en ovale blaadjes. Opbrengst idem *c.* Tom prèsi of Pèrsi, met rooden stengel en ovale blaadjes. Opbrengst per baoe ± 60 – 100 datjins indigo. *d.* Tom Galoerade, lichtgroen gestreepten stengel en kleine blaadjes. Opbrengst per baoe ± 35 datjins indigo. *e.* Tom gèndjah oerang. Opbrengst per baoe ± 35 datjins indigo. *f.* Tom walik, idem. De 3 eerstgenoemde zijn 4 maanden, de laatstgenoemde soorten ± 2½ maand na den aanplant oogstbaar.

In Banjoemas kookt men de garens in een indigo-kleurbad, om ze blauw te krijgen.
Voor de zwartkleuring worden de garens drie malen achtereenvolgens in een soga-kleurbad (water met fijngestampte soga-bast, Peltophorum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminoseae), gedompeld en gedroogd, waarna ze ten slotte drie, vier malen met indigo zwart gekleurd worden.
Voor de roodverving gebruikt men een mengsel van fijngestampte tjangkoedoe-wortel (tjangkoedoe = mangkoedoe, zie blz. 61) en soeöek- of katjangolie (olie uit de grondnoten van de Arachis hypogea L, behoorende tot de Leguminoseae). Na in dit bad ondergedompeld te zijn, worden de garens nagekleurd in een mengsel van sogabast (zie hierboven), tjangkoedoewortel (zie blz. 61) en soeöek- of katjangolie.
Violet ontstaat, door roode garens met indigo te verven.
Ook in de Javaansche landen van Banjoemas kent men het recept van mĕngkoedoe (zie blz. 61) met djirĕk (zie blz. 62) voor de roodkleuring der garens. Deze moeten echter eerst gedurende 7 dagen elken nacht in widjèn-olie (widjèn is de Sesamum indicum, behoorende tot de Pedaliaceae) of katjangolie gedrenkt (di ketèlli) en met aschwater uitgewasschen worden. De onderdompeling in het genoemde kleurbad heeft gedurende 3 tot 7 dagen plaats.
Voor de geelkleuring is in Banjoemas een mengsel bekend, bestaande uit koenir (curcuma) gestampte labanschors (kajoe laban is op blz. 62 reeds genoemd) en bladeren van de kårå (Phaseolus, behoorende tot de Leguminoseae).
In sommige streken, als b. v. Plèrèd (Cheribon) wonen Inlandsche blauwververs, die op groote schaal de geïmporteerde, witte garens blauw kleuren.
In de Soendaneesche streken van Pakalongan wordt het blauwverven (neuleum) op de volgende wijze uitgevoerd.
De djĕmbangan (het aarden vat), waarin de garens geverfd zullen worden, wordt eerst schoongemaakt en daarna nog eens uitgerookt (di kĕboellan) met gebrande rijststengels en daoen semboeng, (Blumea balsamifera, behoorende tot de Compositeae), welk blad een scherpen rook schijnt te veroorzaken.
Vervolgens vult men de djĕmbangan met indigo-bladeren (taroem) en water en laat het mengsel een dag en een nacht staan. Daarna worden de indigobladeren er uit gehaald en weggegooid.
Het indigo-water wordt vermengd met sirihkalk (hapoe) en wel op één djembangan 2 of 2½ bĕroek (kopjes van klapperdop); dit dooreenmengen geschiedt met behulp van een stok, waaraan een los gevlochten korfje zonder bodem bevestigd is, welke stok op en neer in het water bewogen wordt (di tjarag).
Vervolgens voegt men aan de vloeistof ongeveer 1 bĕroek verzuurde kĕtan (kleefrijst) toe en laat alles gedurende 2 nachten staan.
Het indigo-water is dan gereed, om als verfstof gebezigd te worden; het garen wordt er in gedompeld en er mee ingewreven (di kĕpĕllan), daarna uitgeklopt (di poeproek) en vervolgens een uur in de volle zon gedroogd.
Denzelfden dag wordt deze bewerking nog eens herhaald en zoo drie of vier dagen lang, naar gelang van de meer of minder donkere kleur, die men aan het garen wil geven.
Voor het roodverven met mĕngkoedoe of tjĕngkoedoe (zie blz. 61) gaat men in de Soedaneesche landen van Pekalongan op de navolgende wijze te werk: Het witte garen wordt eerst met water gekookt, daarna uitgewasschen en gedroogd. Vervolgens wordt het ingewreven (di galeuj) met aftreksel van gebrande rijststengels, het hierboven reeds vermelde aèr mĕrang (Soendaneesch: tji sapoe) en soeöek- of katjangolie. (zie hierboven). Op 1 wĕsi garen gebruikt men 3 batoks tji sapoe en 1 tjangkir minjak soeöek. Vervolgens wordt het garen uitgeklopt (di poeproek) en daarna even in de zon gedroogd, waarna het-

zelfde nog eens herhaald wordt en zoo tot driemaal op een dag. Dan wordt het garen twee of drie malen flink uitgewasschen met tji sapoe.

Voor 1 wĕsi garen gebruikt men als verfstof 1 kopje fijn gestampte tjĕngkoedoe (zie blz. 61) en een weinigje djirĕk bast (zie blz. 62).

Op dit mengsel wordt water gegoten en het garen wordt er in gedaan.

's Avonds in de verfkuip gedompeld, wordt het garen daarin gedurende den geheelen nacht geweekt (di koeöem) en er den volgenden morgen weer uitgehaald, even in de zon gedroogd en daarna gewasschen met helder water.

Nog nat zijnde wordt het garen wederom in het mengsel gedaan, waaraan twee kopjes tjĕngkoedoe (zie blz. 61) worden toegevoegd.

Men laat het nu weer een nacht staan en haalt het den volgenden morgen weer uit, droogt en wascht het evenals den vorigen dag en dompelt het dan weer in het mengsel, waaraan opnieuw twee kopjes tjĕngkoedoe (zie blz. 61) worden toegevoegd.

Na nog eens een nacht gestaan te hebben, wordt het garen den volgenden morgen weer uit de verfstof gehaald, gewasschen en in de zon gedroogd, waarna het voldoende rood gekleurd is.

Groote garen-ververijen bestaan te Plèrèd (Cheribon), van waar roode en zwarte garens als z. g. lawé Plèrèd, o. m. naar Pekalongen worden uitgevoerd. Te Plèrèd past men de navolgende kleurmethoden toe.

Het zwart verven van roode garens.

Het soga-roode garen wordt eerst een half uur gewasschen, om er de olie, die er na het kleurigsprocédé in gebleven mocht zijn, uit te verwijderen.

Intusschen is gestampte soga-bast (Peltophorum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminoseae) met zwarte klei (ĕndoet) en water te zamen gekookt, waaraan z.g. hĕdĕki, — vermoedelijk een aniline-kleurstof — is toegevoegd, dat denzelfden dienst doet als kopervitriool (toendjoeng).

Het garen wordt in dat mengsel gewreven gedurende een half uur, daarna er uit gehaald en gedurende één nacht opgehangen. Den volgenden morgen wordt het gedroogd en daarna uitgeklopt, om er de intusschen droog geworden kleiaarde uit te verwijderen.

Vervolgens worden de garens met indigo nagekleurd, tot gedurende 5 dagen toe.

De aldus geverfde garens hebben een diep-zwarte kleur met een eigenaardigen, roodachtigen weerschijn (door de soga; zie hierboven).

Het zwart verven van witte garens.

De witte garens worden eerst met indigo donkerblauw geverfd, daarna worden ze ingewreven met soga (zie hierboven) en nopal, een aniline kleurstof, en vervolgens gedroogd.

De aldus geverfde garens hebben een mooie diep-blauw-zwarte kleur.

Het rood verven van witte garens.

Het witte garen wordt eerst gekneed (di oelĕmmi) met z.g. bibit, (dat is het bezinksel, hetwelk ontstaan is bij vroegere wasschingen van witte garens met helder water), na te voren eerst gedurende eenige dagen met aftreksel van gebrande rijststengels, waarin den eersten dag bovendien een weinig katjang-olie (zie blz. 140) is gedaan, gewasschen te zijn.

De z.g. bibit is een vuilgrijze, onaangenaam riekende, breiachtige massa, welke zeer lang bewaard, altijd weer opnieuw gebruikt en met het bezinksel van nieuwe wasschingen van garens in banjoe landa of mĕrang-water en katjang-olie (zie blz. 63) aangevuld wordt.

Zoo verklaarden eenige garenververs, mannen van meer dan 50 jaar oud, de bibit reeds van hun vader ontvangen te hebben, die ze weer van zijn vader had, enz.

Met de z.g. bibit voert men dezelfde bewerking van het ngĕtèlli uit, eigenlijk niet anders, dan de garens aantastbaar maken voor de toegepaste verfstof. De bibit verricht de functie van de katjangolie, (zie blz. 63), waardoor men dus minder van laatstgenoemde stof noodig heeft.

Plaat 4. GEÏKATTE, KATOENEN SLÈNDANG UIT ENDEH.
(Zie blz. 277 t m 288.)

Na aldus met bibit te zijn behandeld, worden de garens gedroogd, en tegen den avond ingewreven met aftreksel van gebrande rijststengels, waarbij een kopje katjangolie (zie blz. 63) is gevoegd.
's Morgens wordt het garen gedroogd, daarna weer ingewreven met mĕrangwater en weer gedroogd. 's Avonds wordt het weer ingewreven met mĕrangwater, enz. en zoo tien dagen lang. Daarna wordt het garen uitgewasschen met helder water.
Dit waschwater nu wordt zorgvuldig bewaard en daaruit zet zich de hierbovengenoemde bibit af. Eindelijk worden de garens nog twee malen gewasschen en gedroogd, waarna men ze in een mengsel van fijngestampte mengkoedoe en djirĕkbast (zje blz. 62) en lauw water dompelt, waarin ze twee nachten blijven liggen.
Na wassching en droging doet men ze opnieuw in de verfkuip, onder toevoeging weer van mĕngkoedoe (voor elke twee golèks één batok).
Weer blijven de garens twee nachten in de verfkuip, waardoor ze een paars-roode kleur hebben verkregen, welke als woengoe bandoeng bekend staat.
Wil men de garens een donkerpaarse kleur geven, dan wordt bij het voor de tweede maal in de verfkuip dompelen behalve mĕngkoedoe (zie blz. 61) ook nog sirihkalk aan het mengsel toegevoegd.
Ook van lichtroode garens maakt men wel donkerroode, door ze twee maal met mĕngkoedoe (zie blz. 61) te verven en bij de tweede onderdompeling in de verfkuip sirihkalk aan het mengsel toe te voegen.
Deze bewerking heet noebar.
In Pekalongan worden de met mĕngkoedoe (zie blz. 61) reeds rood geverfde garens zwart gemaakt, door ze na te kleuren met zwarte aarde, en daoen kisireum (Eugenia jambolana Lam, behoorende tot de Myrtaceae, en in Oost Java djoewĕt genoemd) als fixeermiddel. Voornamelijk wordt deze nakleuring toegepast bij het ikatten van garens. (Zie het betrekkelijke hoofdstuk).
In het district Loeragoeng van de residentie Cheribon past men voor de roodkleuring van garens de volgende methode toe.
De garens worden drie keeren telkens gedurende 24 uren in z.g. tjitoear gedompeld, d.i. een gekookt mengsel van katjangolie, (zie blz. 63) mĕrangwater, (zie blz. 63) roode uien, roode lombok (vruchten van de Capsicum annuum L, behoorende tot de Solanaceae) en gember, en daarna gekleurd met het gewone mengsel van tjangkoedoewortel (zie blz. 62) djirĕkbast (zie blz. 62) en water.
In Koeningan bestaat de tjitoear uit het volgende mengsel: katjangolie, (zie blz. 63) langkowas (of laos, ook wel ladja genoemd, galanga-wortel, de Alpinia galanga Willd, behoorende tot de Scitamineae), witte uien, jonge dadapbladeren (dadap = de Erythrina hypaphorus Boerl, behoorende tot de Leguminoseae), peper, roode lombok (zie hierboven) en mĕrangwater (zie blz. 63).
Bij de blauwkleuring van garens bezigt men in de residentie Cheribon ook wel gestampte gĕdang kloetoek (een veel looizuur bevattende pisangsoort, Musa accuminata Colla, behoorende tot de Scitamineae), als fixeermiddel, dat met een beetje stroopsuiker bij de verfstof (indigo) gevoegd wordt.
In Radjagaloeh (Cheribon) wordt 't voor de roodkleuring der garens noodig geacht, om deze 4 malen in het bekende mengsel van mĕngkoedoe en djirĕk (zie blz. 62) te dompelen; bij de eerste onderdompeling gebruikt men 3 deelen mĕngkoedoe tegen 1 deel djirĕk, bij de tweede: 6 deelen mĕngkoedoe tegen 1 deel djirĕk, bij de derde: 12 deelen mĕngkoedoe tegen 1 deel djirĕk, en bij de laatste: 24 deelen mĕngkoedoe tegen 1 deel djirĕk
Ook in de Preanger Regentschappen wordt het mengsel van katjangolie en mĕrangwater

tjitoear genoemd. In plaats van katjangolie gebruikt men ook wel kĕmiriolie (kĕmiri = de noot van de Aleurites triloba Forst, behoorende tot de Euphorbiaceae), of widjèn-olie (widjèn = het zaad van de Sesamum Indicum L. behoorende tot de Pedaliaceae).

In de afdeeling Tasikmalaja worden de garens donkerpurper gekleurd, door ze na de roodkleuring met het bekende recept van mĕngkoedoe en djirĕk, (zie blz. 62) nog onder te dompelen in een mengsel van soga (op blz. 63 reeds genoemd) en water en ten slotte te koken in een modderbad.

Voor de zwartkleuring dompelt men indigo-blauwe garens eerst in een sogamengsel (zie blz. 63) en daarna in een modderbad.

Om de garens donkergeel te maken, dompelt men de soga-roode garens in de van geraspte of gestampte konèng (= koenir = Curcuma) bereide verfstof. Worden deze gele garens nagekleurd met indigo, dan verkrijgt men groene garens.

Het in Soekapoera gevolgde procédé van roodkleuren is, om de garens eerst te koken in water, waarin djirĕkbladeren (zie blz. 62) en dĕdĕk (gestampte rijstzemelen) gedaan zijn en ze daarna te dompelen in tjitoear (zie blz. 65). Na afwassching met mĕrangwater, worden ze gekleurd met mĕngkoedoe-verfstof.

In de controle-afdeeling Soekanegara zijn de volgende kleurmethoden bekend.

Zelf vervaardigde garens worden bij kleuring vooraf gekookt in tjitoear (zie blz. 65), d.i. mĕrangwater, (zie blz. 63) gemengd met kĕmiri (zie hierboven) peper, kruidnagelen, gember, ladja (op blz. 65 reeds genoemd) en katjang-olie, (zie blz. 63) of in een aftreksel van de bladeren van de toendjoengplant (?). Daarna heeft voor roodkleuring een herhaalde onderdompeling plaats in een afkooksel van tjangkoedoebast, (zie blz. 61) gemengd met kruidnagelen, peper, en kĕmiri (zie hierboven).

Wil men het garen paars hebben, dan brengt men het in een kooksel van den bast van den kisireum (Eugenia jambolana, zie blz. 65), of van de djirĕk (zie blz. 62), den sasah-boom (Aporosa fruticosa, behoorende tot de Euphorbiaceae) (1) en kitambaga (Eugenia cuprea, behoorende tot de Myrtaceae). Daarna dompelt men het in een indigo-oplossing, gemengd met kalk. Voor zwartkleuring doet men het garen na koking in tjitoewar (zie blz. 65), in een indigo-oplossing of in zwarte modder. Voor de groenkleuring behandelt men het garen met een kooksel van katjang-rowaj-bladeren (Phaseolus vulgaris L, behoorende tot de Leguminoseae), gemengd met kopersulfaat en heete kruiden. Blauwkleuring vereischt na koking in tjitoewar slechts onderdompeling in indigo-nat. Bij geelkleuring wordt het garen niet vooraf met tjitoewar gekookt, doch enkel gedompeld in een kooksel van fijngesneden nangkahout (Artocarpus integrifolia, zie blz. 62).

In Bandoeng en ook in Krawang worden garens zwart gekleurd (diteuleum), door ze eerst te dompelen in een afkooksel van daoen kareumbi (Homalanthus populifolius Grah, behoorende tot de Euphorbiaceae) of daoen malaka (Phyllanthus emblica, L, behoorende tot de Euphorbiaceae) en daarna in een modderbad. Voor de geelkleuring gebruikt men er koenir met een weinigje kalk en water. De ingrediënten voor de verfstof, waarmee men garens donkergeel kleurt, zijn: sĕtjangbast (Caesalpinia sappan L, behoorende tot de Leguminoseae, zie blz. 62), mĕngkoedoe-wortel (Morinda citrifolia, behoorende tot de Rubiaceae, zie blz. 61), soga (Peltophorum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminoseae, zie blz. 63) en toendjoeng (kopervitriool).

Wil men de garens paars hebben, dan dompelt men met indigo lichtblauw gekleurde garens in een aftreksel van kĕmbang poeloe (Carthamus tinctorius, behoorende tot de Compositeae).

---

(1) Het Nieuw Plantkundig Woordenboek van F. S. A. de Clercq geeft op, dat sasah de Soendaneesche naam is voor djirĕk = Symplocos fasciculata, behoorende tot de Styracaceae.

Voor gintjoe-rood ([1]) gebruikt men een recept van de volgende ingrediënten: kĕmbang poeloe, poetjoek ganti, (Ligustrum glomeratum, behoorende tot de Oleaceae), mĕsoi (naam van een boom, waarvan de schors tot medicijn gebruikt wordt, Massoia aromatica Becc, behoorende tot de Lauraceae), djintĕn irĕng (komijnzaad, Nigella Sativa L., behoorende tot de Ranunculaceae) pala, (muskaatnoot, Myristica fragrans Houtt, behoorende tot de Myristicaceae), kĕmoekoes (staartpeper, Piper cubeba L. behoorende tot de Piperaceae) en peper. Dit mengsel wordt samen fijngestampt of fijngewreven en met water en citroensap vermengd. In de Lampongsche districten, zoo b.v. in de Ommelanden van Telok Betong, dompelt men de garens, voordat deze gekleurd worden, in een uitkooksel van njari-bladeren, boengoerbast (Lagerstroemia floribunda Jack, behoorende tot de Lythraceae) en djalibast. Na droging wordt tot het kleuren overgegaan, hetgeen geschiedt door onderdompeling:
a. voor zwart: in een mengsel van zwarte klei en water;
b. voor rood: in een afkooksel van kajoe sĕpang; (Caesalpinia sappan L, zie blz. 62);
c. voor geel: in een aftreksel van tĕroeng bladeren. (Solanum melongena, behoorende tot de Solanaceae).
In de binnenlanden van Benkoelen gebruikt men voor de zwartkleuring (mĕntjolok) air timboe, ([2]) soms vermengd met kalk, en voor de roodkleuring mĕngkoedoe wortelschil (zie blz. 61), soms gemengd met koelit kajoe sebasa, een boom, die in 't wild wordt aangetroffen. Twee handen vol mĕngkoedoe en 1 hand vol koelit kajoe sebasa, (Glochidion desmocarpum Hook, behoorende tot de Euphorbiaceae) vermengd met water, worden gebruikt voor de kleuring van 1 streng garen ([3]).
Van een lang stuk bamboe wordt een gedeelte afgesneden en overlangs doorgespouwen. De geledingen vormen bakjes, en in elk bakje wordt een streng garen gelegd, om er het hierboven omschreven mengsel met water op te kunnen gieten.
Het geheel wordt 5 dagen lang in de zon gezet, om het water langzaam te laten verdampen.
Voor geel gebruikt men in Benkoelen koenjit (curcuma) met het sap van zwart suikerriet.
Voordat de strengen garen de kleuring ondergaan, worden ze behandeld op een wijze, welke op Java met den naam van ngĕtèlli wordt aangeduid; ze worden n.l. gedompeld in z.g. aer moendoek, hetwelk verkregen wordt door asch van een klapperbladsteel en asch van kajoe ara koening (een Ficus soort) of asch van doerianschillen (de doerian is de vrucht van de Durio zibethinus Murr, behoorende tot de Malvaceae) met water te vermengen, welk mengsel door een doek gezeefd wordt. Een petroleumblik van dit water wordt vermengd met 2 ajarblanda-flesschen bidjan-olie (= widjèn = Sesamum indicum L, behoorende tot de Pedaliaceae), en 2 flesschen kepajang-olie. (Pangium edule Reinw., behoorende tot de Bixaceae). De garens worden er 's nachts in gelaten en overdag gedroogd. Dit geschiedt drie dagen lang. Het kleuren van katoenen garens heeft in Pajakoemboeh, het vroegere centrum der garenververijen in de Menangkabau-landen, als volgt plaats:
Bruinrood. De garens worden eerst gewasschen in een mengsel van water, gestampte boeah sikaso (Clerodendron calamitosum, behoorende tot de Verbenaceae) en fijngeschraapte gadoeng (een soort knol, van de Dioscorea hirsuta Bl, behoorende tot de Dioscoreaceae). Hierna ondergaan ze gedurende 12 dagen achtereenvolgens de bewerkingen van onderdompeling in een mengsel van water met asch van lagoendi, (Vitex trifolia, behoorende tot de Ver-

---

([1]) Gintjoe is een soort roode mergel.
([2]) Dit air timboe of tĕmboe wordt gemaakt door het uitkoken van de bladeren der tĕmboe-plant (= sanam = Indigofera).
([3]) Een Palembangsch recept voor de zwartkleuring is een afkooksel van de wortels der pipit-plant (een in het wild voorkomende plant).

benaceae) asch van klapperschutbladeren, daoen poesako en simaoeng-olie (simaoeng = de Pangium edule, zie blz. 67), droging en weer onderdompeling in hetzelfde mengsel, enz. Eerst daarna heeft de onderdompeling (tjolo) in de verfstof plaats, welke bestaat in aschwater, mangkoedoe-wortelschil (zie blz. 61) en daoen kandoeng. (Symplocos ferruginea Roxb., behoorende tot de Styracaceae, een varieteit van de djirĕk, zie blz. 62).

Blauw. Hiervoor gebruikt men een oplossing van indigo en kalk.

Zwart. Om garens zwart te krijgen, worden donkerroode garens nagekleurd met indigo. Men krijgt dan eigenlijk een donker-violette kleur.

Geel. Ontstaat door onderdompeling der garens in curcuma-sap.

Groen. Om deze kleur te krijgen, dompelt men gele garens in een indigo-bad.

Als fixeermiddel gebruikt men asam soendai (lemmetjes-sap) of tawèh (= het Javaansche tawas = aluin).

Elders in de Padangsche Bovenlanden is voor de zwartkleuring het volgende recept bekend. Men kookt de garens eerst in een mengsel van water met fijngestampte djirak-bast (zie blz. 62) en ramboetan-bast (Nephelium lappaceum L, behoorende tot de Sapindaceae) en daarna in z.g. aer kaleh, d.i. een mengsel van aschwater in indigo (mansi). De onderdompeling in de laatstgenoemde verfstof heeft verscheidene keeren plaats.

In de Bataklanden noemt men het blauwverven toloep (Timoersch), of tĕlĕp (Karo'sch), of matsop (Toba'sch).

Tĕlĕp (Karo'sch) of itom, (Toba'sch) d.i. bereide indigo, wordt in de Bataklanden gemaakt uit de bladeren van de sarap (Karo'sch) of taim (Toba'sch en Timoersch), ook wel van de sĕlawĕn (Karo'sch, Toba'sch en Timoersch); de eerstgenoemde plant is de Indigofera tinctoria, welke kleine blaadjes heeft, de laatstgenoemde is een indigosoort met groote bladeren.

F. S. A. de Clercq noemt in zijn Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederlandsch-Indië de soorten taim en selawĕn respectievelijk „tajom" en „salaon", en zegt er voorts van: „In de Bataklanden is de van salaon verkregen kleurstof donkerder dan die van tajom; een mengsel van beide dient aldaar tot het verven van zwart, welke kleur ook verkregen wordt door koking van Indigofera-bladeren zonder vermenging met kalk."

Ook hier hangt de duur van de onderdompelingen der strengen in de verfstof geheel af van de intensiteit, welke men aan de kleur wenscht te geven; in de Karolanden heeft het blauwverven soms gedurende twee jaren plaats, elken dag minstens gedurende een uur. Is de kracht van de verfstof weg (matè), d.w.z. heeft de verfstof uitgediend, dan wordt er voor dezelfde garens nieuwe bereid.

Dag aan dag worden de onderdompelingen uitgevoerd, en vooral in de Karolanden, waar door de bevolking bijna uitsluitend blauwe kleeding gedragen wordt, treft men dien vrouwen-arbeid, welke niet alleen op garens, maar ook op gereed wit goed wordt toegepast, bijna in elke kampong aan.

Vandaar dan ook, dat men op het Karo-Bataksche erf of op de toere (galerij) van het Bataksche huis vaste blauwkuipen aantreft.

Bij het gebruik van de blauwe verfstof wordt hieraan gewoonlijk wat kalk toegevoegd.

In de Tobalanden past men, ten einde aan de garens een intens-zwarte tint te geven, het middel toe, om ze vóór of tijdens de kleuring eenigen tijd in gambo of sawahmodder te begraven, terwijl er als fixeermiddel (sigira gira) het bast-sap van den djoring (Pithecolobium bigeminum Mart, behoorende tot de Leguminosae) — op Java wordt deze boom djèngkol genoemd — bekend is.

Voor het blauwverven van garens passen de Timoer-Bataks de navolgende werkwijzen toe: De garens worden eerst uitgewasschen in aschwater — men gebruikt hiervoor asch van baneara, (?) haroemonting (Rhodomyrtus tomentosa Wight, behoorende tot de Myrtaceae)

en sandoedoek (Melastoma, behoorende tot de Melastomaceae), waarna men ze dompelt in een oplossing van water met gestampte sihampir (een grassoort) en curcuma; ook wordt hierbij aschwater van de hierboven omschreven samenstelling toegevoegd. Ook in het Timoer-gebied kent men de sĕlaon (= het Karosche sĕlawĕn, een Indigofera-soort, zie blz. 68) als recept voor het blauwverven.

In het Timoer-gebied gaat men voor het zwartverven der garens op de navolgende wijze te werk: Men dompelt de garens eerst in de sigira gira (het fixeermiddel), bestaande in een afkooksel van djamboebladeren, (de djamboe is een Eugeniasoort, behoorende tot de Myrtaceae), djamboeschors, en antahosi-bladeren, (?) en daarna pas in het bad van modder (tanah porsigiraän).

In het gebied der Toba's is het roodverven (manoebar) een veel voornamer en ingewikkelder kleuringsprocédé, met de toepassing waarvan men dan ook een zeer levendig donkerbruinrood verkrijgt, waarvan een meer heldere, doch inferieure tint algemeen op de Timoersche weefsels wordt aangetroffen.

Om het rood (rara) te verkrijgen, bezigt men de wortels van den bakoedoe (= mĕngkoedoe zie blz. 61) als kleurstof. Twee soorten zijn hiervan bekend, n.l. de bakoedoe Toba (afkomstig van Toba), en de bakoedoe pahaè (afkomstig van pahaè = de stroomafwaarts gelegen streken, dus de kustlanden); de laatste soort is beter en duurder dan de eerste. De wortels van den bakoedoe Toba worden gestampt of tot kleine stukjes gesneden en met asch van sandoeloek bladeren (sandoeloek of sandoedoek is de Melastoma, behoorende tot de Melastomaceae, zie hierboven) gemengd.

Noodig is 't, om vóór de onderdompeling in de verfstof de garens gedurende vier weken systematisch elken dag te drenken in een mengsel van water, asch van sandoedoekhout (zie hierboven) en varkensvet. Deze arbeid heet manĕtei en is precies dezelfde als het Javaansche ngĕtèlli; alleen wordt uit gebrek aan olie varkensvet gebruikt.

Met de hierboven omschreven verfstof verkrijgt men het lichtrood, dat de kenmerkende kleur der Simaloengoensche en Timoersche doeken is, en door den Tobanees als modom, d.i. slapende, dus zonder leven, wordt aangemerkt.

Tot het vormen van deze tint behoeven de garens niet langer dan hoogstens gedurende twee maanden dagelijks in het omschreven mengsel te worden ondergedompeld.

Voor de bruinroodkleuring is 't noodig, bakoedoe pahaè (zie hierboven) te gebruiken, waarvan de bast op dezelfde wijze wordt gemengd met asch van sandoeloek bladeren, (zie hierboven) terwijl als fixeermiddel (sigira gira), tevens om de tint donkerder te maken (manoenga noewa), asch van djiorhout (djior = de djoharboom = de Cassia siamea Lam, behoorende tot de Leguminoseae) of ook van halok hout (?) wordt toegevoegd.

Het onderdompelen in deze verfstof tot het verkrijgen van de levendige, bruinroode kleur heeft gedurende zeer langen tijd plaats.

Zwarte verfstof wordt op het eiland Nias vervaardigd door de bladeren van den lawaäte (?) en van den mboeroene (?) met modder en water samen te koken, totdat men een dik vocht verkregen heeft. In dit kooksel worden de garens of de geweven goederen gedurende twee of drie dagen ondergedompeld. Voor de roodkleuring gebruikt men een kooksel van de bladeren van de zinaoeza = (anoedja = de Peristrophe tinctoria, behoorende tot de Acanthaceae, zie blz. 62) en van de laé (?) met water.

In Atjeh, waar katoenweverijen voornamelijk in het aan de Bataklanden grenzende gebied voorkomen, gebruikt men voor de zwartverving van katoen de schors van eenige boomsoorten zoo b.v. van den sidjalò (een boom, die veel aan oevers van rivieren, enz. groeit) of van den bah teungòh en den bah oelim. (Pelthophorum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminoseae, = soga, zie blz. 64).

Voor blauw gebruikt men er de bladeren van de indigo (Gajosch: loeös toeski), of van de djepal (een soort kruipplant).
De uit indigo, kalk, peper en lĕngkoëos (Alpinia galanga Willd, behoorende tot de Scitamineae, zie blz. 65) bereide verfstof, waarmee men blauw verft (nĕlap of nanè), wordt tanè genoemd.
Voor het roodverven (noebör, van: toebör) gebruikt men er het bĕngkoedoe (Gajosch: lĕngkoedoe, zie blz. 61).
In Prof. Dr. C. Snouck Hurgonje's werk „Het Gajoland en zijn bewoners", waaruit de gegevens betreffende het blauw- en roodverven ontleend zijn, treffen we nog de navolgende bijzonderheden aan: „Het garen, dat de Alassers wit van de Gajo's zelve of van de Karo Bataks kochten, kwam daarna rood als benang Alas in Gajoland terug."
In de Maleische landen van Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling past men voor de kleuring der garens de gewone recepten toe, n.l. voor blauw: indigo, welke verfstof wel eens vermengd wordt met honig, tapai, (gist) en rijpe pisang kidoeng (een pisang- of Musa-soort). Om de overige kleuren te verkrijgen, maakt men gewoonlijk gebruik van aniline verfstoffen.
De Dajaks gebruiken voor de kleuring van hun katoenen garens de volgende ingrediënten:
voor rood: een mengsel van water met fijngewreven pitten van de kĕsoemba kĕling (Bixa Orellana, behoorende tot de Bixaceae) of een mengsel van water met batoe lahadoe (roode mergel);
voor bruinrood: mĕngkoedoewortelschil (zie blz. 61);
voor groen: water met fijngewreven poepoetbladeren, (?) welke echter eerst boven een vuurtje warm gemaakt moeten worden;
voor zwart: lampenroet met water.
Om een intens-zwarte kleur te krijgen, dompelen de Dajaks ook wel met mĕngkoedoe bruinrood gekleurde garens in het indigobad;
voor geel: curcuma-sap met djĕroek- of citroensap;
voor blauw: indigo.
Van de indigoplant kent de Kantoek-Dajak twee soorten n.l. taroem akar (met groote bladeren, de Marsdenia tinctoria R. Br, behoorende tot de Asclepiadaceae) [1] en taroem kajoe (met fijne bladeren, de Indigofera galegoides D.C., behoorende tot de Leguminoseae). Gewoonlijk neemt men van deze plant de bladeren en de wortels, welke flink in water worden uitgekookt, waarna men het kooksel met kalk vermengt.
Het beter aantastbaar maken der garens voor kleurstoffen (wat dus in het Javaansch ngĕtèlli heet) wordt door de Kantoek Dajaks van de Westerafdeeling van Borneo op de volgende wijze uitgevoerd.
De garens worden eerst flink in water gewasschen en daarna gedroogd. Vervolgens worden ze 3 dagen lang in een mengsel van kepajang-olie (olie, geperst uit de vrucht van de Pangium edule, behoorende tot de Bixaceae, zie blz. 67), klapperolie, zout en koenjit (curcuma) gedompeld (rĕndam), waarna men ze 8 dagen lang aan weer en wind blootstelt.
Overdag drogen de garens door de zonnewarmte en 's nachts worden ze door regen of dauw weer nat. Eerst daarna kunnen ze in de verfstoffen gedompeld worden. Wat het ngĕtèlli dus is bij de Javanen, is het rĕndam bij de Dajaks.
In Zuid-Celebes worden katoenen garens gewoonlijk met aniline verfstoffen gekleurd.
In de Boegineesche landen worden de garens voor de verfstoffen beter aantastbaar gemaakt,

---

[1] F. S. A. de Clercq teekent in zijn Nieuw Plantkundig Woordenboek hierbij aan: „Meerdere der bij Indigofera opgegeven namen zijn ook, zoo niet uitsluitend, voor deze plant in gebruik, die als inheemsch oorspronkelijk tot bereiding der kleurstof diende".

door ze eerst te dompelen in een mengsel van aschwater (asch van padistroo) en Makassaarsche olie of minjak bado (olie van de vruchtpitten van den bado- of kesambiboom, de Schleichera trijuga Willd, behoorende tot de Sapindaceae).
Overigens kent men in die landen ongeveer dezelfde recepten, zoo b.v. voor rood bingkoeroe (bĕngkoedoe, zie blz. 61) met anropi (djirĕk, zie blz. 62); voor geel: curcuma; voor blauw: indigo.
Op het eiland Saleyer gebruikt men nog de navolgende verfstoffen:
Voor groen: kĕtapangbladeren. (Terminalia catappa L. behoorende tot de Combretacaea). Deze bladeren worden tot een papje fijn gestampt en met curcuma-sap en water aangelengd, waarna men de massa zeeft. Met het doorgezeefde vocht kleurt men de garens. Ook gebruikt men, om een groene kleurstof te verkrijgen, de bladeren van de laloepang (een struikgewas, de Urena lobata L, behoorende tot de Malvaceae), welke op dezelfde wijze als kĕtapang-bladeren bereid worden.
Voor lichtrood: tangirih (= tingi = Ceriops Candolleana Arn, behoorende tot de Rhizophoraceae, zie blz. 62). Deze plant groeit in het water nabij het strand. De bast wordt gedroogd, gestampt en met water gekookt. Het vocht levert een donkerroode verfstof.
Op het eiland Soembawa kent men behalve de aniline verfstoffen de navolgende kleurmiddelen:
voor rood (Bimaneesch: kala; Soembawasch: mirah): mĕngkoedoe-wortelschil; (zie blz. 61);
voor blauw (Bimaneesch: owa; Soembawasch: ampoek): indigo;
voor zwart: (Bimaneesch: mêé; Soembawasch: pisa): indigo.
Voordat de garens gekleurd worden, dompelt men ze eerst in een mengsel van klapper- of kĕmiri-olie (kemiri is de noot van de Aleurites triloba Forst, behoorende tot de Euphorbiaceae, zie blz. 66) en aschwater.
Ook in Donggala zijn de inheemsche, plantaardige kleurmengsels verdrongen door aniline verfstoffen. De navolgende recepten zijn er nog bekend:
voor rood: andoedja (Tolitolisch) of amoedja (Boegineesch), wat hetzelfde is als het Javaansche nodjå. (Peristrophe tinctoria, behoorende tot de Acanthaceae, zie blz. 62). De bladeren en stengels worden eerst fijngestampt, daarna met het uitgetreden sap opgekookt en met citroensap vermengd;
voor geel: de wortels van een klimplant, bekend onder den naam van balaongbeamolag (Tolitolisch) of pakoenji (Boegineesch.)
Deze wortels worden fijn gestampt en met water en citroensap opgekookt. Ook wordt curcuma, (Tolitolisch: pagilo; Boegineesch: oenji) als kleurmiddel gebruikt;
voor blauw: indigo (Tolitolisch: konte, Boegineesch: njila);
voor lichtrood: de kĕsoemba kĕling (Bixa Orellana, behoorende tot de Bixaceae, zie blz. 70), die in het Tolitolisch parada wordt genoemd. De pitten van de jonge vrucht worden met de hand in een weinig water fijngewreven, waarna in de verkregen kleurstof een beetje aluin (tawasa) wordt opgelost.
Aan de Minahassische kains Bèntenan onderscheidt men gewoonlijk 4 kleuren: rood, blauw (donkerblauw of zwart), geel en wit (natuurlijke kleur van het materiaal).
Rood (soms wel eens oranje) ontstaat door onderdompeling der garens in een afkooksel van sea-bast (= mĕngkoedoe, zie blz. 61) met kalk; blauw (tot zwart) door onderdompeling in een afkooksel van taoem-bladeren (taoem is een Indigofera-soort), en geel door onderdompeling in een mengsel van curcuma met citroensap.
Voor het kleuren van katoenen garens past men op Letti de navolgende werkwijze toe.
Zwart. Het zwartkleuren geschiedt door de draden te dompelen in het water van gekookte daoen taroem [1] (indigo). De bladeren hiervan worden in een pot gedaan en met water ge-

[1] Deze plant wordt op de Tenimber-eilanden kameroe genoemd.

kookt. Nadat de draden drie à vier uren in dat water gelegen hebben, neemt men ze er uit en laat ze drogen.

Rood. Hiervoor gebruikt men het bekende mengsel van akar bingkoedoeng (měngkoedoe-wortel, zie blz. 61) met kalk.

Ook bezigt men een ander mengsel, bestaande uit koelit koesambi (bast van den koesambi-boom, de Schleigera trijuga Willd, behoorende tot de Sapindaceae, zie blz. 71) of koelit soprai (bast van den sopraiboom) met kalk.

Blauw. Voor het blauwkleuren gebruikt men indigo.

Geel. Voor het geelkleuren gebruikt men kajoe koening (= těgěrang = Cudrania javanensis Trecul, behoorende tot de Urticaceae, zie blz. 62) met bladeren van den kětapang oetang, (Terminalia Catappa L, behoorende tot de Combretaceae).

Groen. Voor het groenkleuren maakt men zich de verfstof uit katjangbladeren (zie blz. 63) en djarakbladeren (zie blz. 61), welke men te zamen bijeenstampt en met een weinigje water aanlengt. Uit J. G. F. Riedel's: „De sluik- en kroesharige rassen tusschen Celebes en Papua" citeer ik hier: „Het kleuren van garen, (op het eiland Letti), retona kause, geschiedt — voor de gele kleur door de bast van de amiare, met kalk gekookt — voor de blauwe kleur, door de bladeren van de tiarmu, nila — voor de zwarte kleur door de bladeren van de tiarmu en de aultibast, fijngestampt en gekookt — voor de roode kleur door de wortel van de nanuplant, (= mengkoedoe, zie blz. 61), fijngestampt en gekookt."

Voor de Tanimbar- en Timorlaut-eilanden noemt bedoelde schrijver als ingrediënten: voor zwart: gebrande ngavoevrucht (Pangium edule, zie blz. 67); voor geel: wortels van de oelin (Curcuma longa); voor blauw: bladeren van de roman (Indigofera soort) en voor rood: een soort ijzerhoudende kleiaarde.

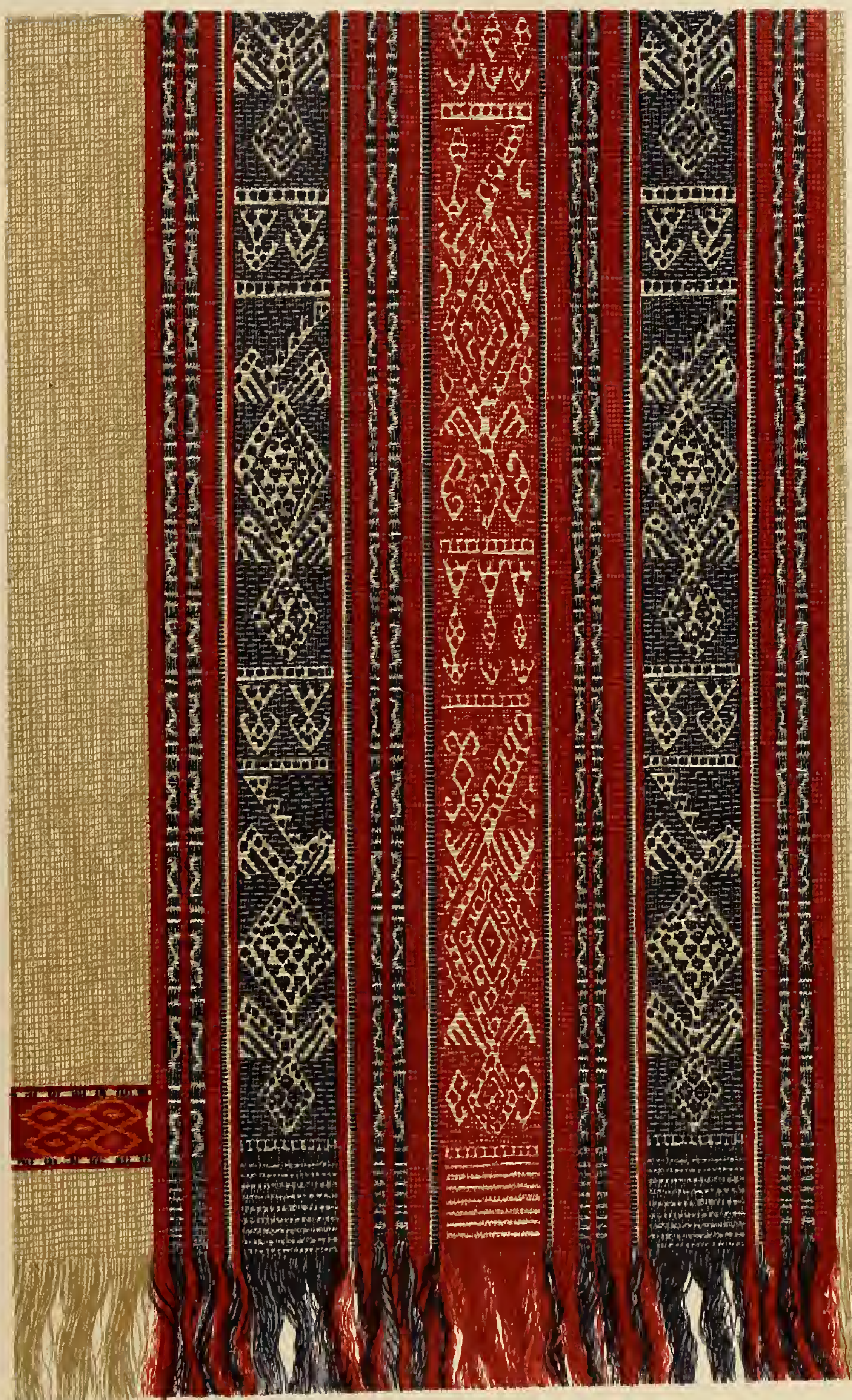
In de Onderafdeelingen Larantoeka, Solor en Alor (Timor en Onderhoorigheden) kleurt men de garens blauw met indigo en kalk, terwijl vóór de roodkleuring de garens eerst gedompeld worden in een pot met fijngestampte kěmiri (zie blz. 66, ongeveer hetzelfde als, doch natuurlijk iets onvollediger, dan het voor de verfstof aantastbaar maken door oliën). Het voor de roodkleuring gebruikte mengsel is: wortelschil van den běngkoedoe (zie blz. 61) met bast van den lobaboom (op Alor veel voorkomende, en op Solor looe geheeten, vermoedelijk de Symplocos fasciculata Zoll, zie blz. 62).

Het voor de verfstof aantastbaar maken der garens heeft op Timor, Savoe en Rotti op betere wijze plaats dan in Larantoeka, Solor en Alor.

Men verbrandt eerst kajoe kěsambi (Schleigera trijuga Willd, zie blz. 71) en de pitten en schillen van de nitasvrucht (noefa = de Sterculia foetida L, behoorende tot de Sterculiaceae), en met de asch daarvan, — waaraan water is toegevoegd, — vermengt men fijngestampte kěmiri, (Aleurites triloba Forst, behoorende tot de Euphorbiaceae, zie blz. 66) bladeren van den timo, (= de kětimoen, de Cucumis sativus L, behoorende tot de Cucurbitaceae), bladeren van den kaoefetonai, bast van den kapok hoetan (nekefoei = een Sterculia-soort) enz. In dat mengsel worden gedurende eenigen tijd de garens gedompeld, waarna ze uitgewasschen en gedroogd worden.

Dergelijke garens, gereed om gedroogd te worden, heeten op Timor en Rotti benang noefa. Ook op deze eilanden is voor het roodverven het recept van běngkoedoe (Timoreesch: bakoeloe, zie blz. 61) met lobabast (zie hierboven) bekend, doch om de kleur intenser en fraaier te maken, dompelt men de garens in een mengsel van gebraden, fijngestampte tamarinde-pitten en water, of kleurt men ze na met een kooksel van sappanhout (kajoe sappan of kajoe sětjang = de Caesalpinia sappan L, zie blz. 62).

Blauw verkrijgt men door onderdompeling ven de garens in een mengsel van indigo met asch van de nitasvrucht (zie hierboven) en water; zwart door onderdompeling der garens in een

Plaat 5. KATOENEN SLIMOET MET HAGEDISFIGUREN.
Afkomst: AMANOEBANG (Timor en Onderhoorigheden).
(Zie blz. 232, 283 en 284.)

kooksel van daoen taoek (taoem = Indigofera), terwijl geel ontstaat door kleuring met kajoe koening (= tĕgĕrang = Cudrania javanensis Trecul, zie blz. 62) en curcuma. [1] Dezelfde recepten kent men ook op het eiland Soemba; hier wordt bij de indigo nog wel eens een afkooksel van soga bast (Peltophoreum ferrugineum Benth, behoorende tot de Leguminoseae, zie blz. 64) en gambir (het ingedikte sap van de bladeren van den Uncaria gambier Roxb., behoorende tot de Rubiaceae) gedaan, om de kleur donkerder te krijgen.
Soga bast is op Soemba ook een ingrediënt van de roode verfstof, welke behalve uit die bastsoort nog uit loba bast (zie blz. 72) en bĕngkoedoe schil (zie blz. 61) bestaat.

B. ZIJDE.

Het kleuren van zijde geschiedt op Java te Soerabaja, Grĕsik, Banjoewangi (kampong Mandar) en Soerakarta, waar nog zijde-weverijen bestaan, tegenwoordig gewoonlijk met aniline-verfstoffen (kesoembå of djinggå), welke men eenvoudig met water en een beetje azijn aanlengt. Bij de onderdompeling van een streng zijde in de kleurstof worden de draden flink tegen elkaar gewreven (di oetjĕk), opdat het vocht tot alle plekjes kan doordringen. Na de kleuring worden de strengen ter droging in den wind (niet in de zon) gehangen.
Alleen bij de geelkleuring wordt een plantaardige kleurstof gebruikt en wel koenir (curcuma), waarvan men de wortelstok fijnraspt. Het raspsel wordt met water gemengd en samengewreven, waardoor men een intens-gele kleurstof verkrijgt.
Reeds vroeger werd te Soerabaja ook de roodkleuring met blĕndok trĕmbalo (een soort boomgom-hars, ontstaan door afscheidingen van de cochenielje-schildluis) [2] toegepast, waartoe men, om het gewenschte kleurmiddel te krijgen, 5 katies van de genoemde stof met aluin ter grootte van een kĕmirinoot, een handvol tamarinde en wat water moest samenkoken. Maar voor de goedkoopte vervangt men het blĕndok trĕmbalo door aniline. [3] Vroeger ook gebruikte men voor het donkergeelkleuren een kooksel van kajoe tĕgĕrang, (Cudrania javanensis, Trecul, behoorende tot de Urtibabeae, zie blz. 62).
Voor het verkrijgen van de purperkleur worden de draden eerst in het indigo-bad gedompeld en daarna met blĕndok trĕmbalo (volgens het hierboven aangegeven recept) nagekleurd. Van blĕndok trĕmbalo als kleurmiddel wordt in de zijde-weverijen van kampong Mandar (Banjoewangi) ook nu nog wel gebruik gemaakt.
Als roode verfstof voor zijde gebruikt men in Toelang Bawang (Lampongsche districten), mĕngkoedoe-wortel (Morinda citrifolia, behoorende tot de Rubiaceae, zie blz. 61), ngadawik en de bladeren van njari. Om de zijden garens zwart te kleuren, dompelt men ze in een afkooksel van het binnenste deel van den sĕpang stam (Caesalpinia sappan L, zie blz. 62).
Voor overige kleuren gebruikt men ingevoerde, Europeesche verfstoffen.
Ook in Palembang bezigt men voor de meeste kleuren aniline-verfstoffen.
Echter zijn er, evenals op het eiland Banka, de volgende plantaardige verfstoffen bekend:
Voor rood: ĕmbalau of ambalau (te voren reeds als trĕmbalo genoemd). Na het ĕmbalau in water gekookt te hebben, voegt men er, ter fixeering van de kleur, een weinig tamarinde bij. Het vocht wordt van den neerslag gescheiden. Na de garens telkens eenige malen in het vocht gedompeld en daarna gedroogd te hebben, kleurt men ze intenser na met den neerslag;
voor blauw: indigo;
voor geel: een afkooksel van koenjit (curcuma) of mĕngkoedoe wortel; (zie blz. 61).

---

(1) Op Rotti voegt men bij het indigomengsel nog fijngestampte nggili-nggoe bladeren en damar poeder.
(2) Zie Dr. G. W. Boorsma's opstel „Gala gala" in Teysmannia, jaargang 1901 en de hieronder staande gegevens betreffende het kleuren van zijde in Atjeh.
(3) Ambalau of trĕmbalo, kost *f* 120. – tot *f* 150.— per pikol.

voor lichtrood: een afkooksel van de vruchtpitjes van de k ĕ s o e m b a k ĕ l i n g (Bixa Orellana, behoorende tot de Bixaceae, zie blz. 70) in aschwater.

Wil men een groene kleur verkrijgen, dan dompelt men blauwe garens in de gele verfstof. Voordat de zijde-garens met een der bovengenoemde verfstoffen gekleurd worden, dompelt men ze eerst in een aluin-oplossing, om ze beter aantastbaar te maken. Voor het kleuren van zijde garens, welke eerst in aschwater en tamarinde worden uitgewasschen om ze m a s a k (= het Javaansch: m a t ĕ n g) te maken([1]), zijn in Pajakoemboeh, vroeger het centrum der garenweverijen in de Menangkabau-landen, de volgende recepten bekend.

Karmijnrood. Hiervoor gebruikt men het hierboven reeds genoemde a m b a l a u, dat wel eens met k o e n i r (curcuma) of m ĕ n g k o e d o e (zie blz. 61) vermengd wordt. Uit het opstel van den heer H. E. Prins: „De Inlandsche kunstnijverheid in de afdeeling Batipoe en X Kottas", citeer ik hier het navolgende: „Te Pitalah wordt de volgende verhouding in den regel voor het mengsel gebruikt: 3 kati h a m b a l a u, als de soort goed is, anders t/m. 4 kati, 1 1/4 thail aluin, 1 1/2 t j o e p a k of een r a o e t schraapsel van den m ĕ n g k o e d o e wortel, (zie blz. 61) 6 t j o e p a k of 4 r a o e t kurkuma, 10 tot 15 tamarindevruchten van middelbare grootte". (Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw, deel XLIX).

Blauw. Te Siloengkang gebruikt men hiervoor Europeesch blauwsel met citroensap, ook wel d a o e n t a n t a m, d a o e n p o e l a s s a n, (Indigoferasoorten) kalk en water, welk mengsel herhaaldelijk moet worden omgeschept.

Bij langere onderdompeling (b.v. gedurende twee à drie maanden) in dit mengsel, — met droging der garens overdag, — krijgt men een zwarte kleur.

Donkerviolet, purper of paars. Men verkrijgt deze kleur door met a m b a l a u (zie hierboven), karmijnrood gekleurde garens te dompelen in een mengsel van indigo-oplossing met kalk.

Geel. Hiervoor gebruikt men een mengsel van m ĕ n g k o e d o e wortelschil, (zie blz. 61), curcuma en water.

Bruinrood. Om zijde-garens bruinrood te krijgen, dompelt men ze in het sap van jonge d j a t i-bladeren. (Tectona grandis, behoorende tot de Verbenaceae).

Groen. Om deze kleur te verkrijgen, dompelt men geel gekleurde garens in een indigo-oplossing met kalk.

In Siloengkang bedient men zich vaak van aniline verfstoffen, of bezigt men ingevoerde, gekleurde zijde-garens.

In Batoebara, waar de zijde-weefkunst vrij hoog staat, gebruikt men voor de roodkleuring van zijden garens de pitten van de k ĕ s o e m b o k ĕ l i n g (Bixa Orellana, zie blz. 70), welke fijngewreven en met aschwater gemengd worden. Na het zuiveren van deze kleurstof, door het vocht door een zeef te laten gaan, kookt men er de strengen zijde in. Herhaaldelijk moet de pot, waarin die koking plaats heeft, heen en weer geschud worden (d i k a t j a u k a t j a u), opdat de verfstof goed met de garens in aanraking kan komen. Dan worden de garens uitgeperst, (d i p ĕ r a h; vergelijk hiermee het Javaansch woord: d i p ĕ r ĕ s, voor: uitgeperst worden), met koud water afgespoeld en gedroogd. Nakleuring heeft dan plaats met a m b a l a u, (zie hierboven) tamarinde, aluin en kokend water, waardoor de garens mooi rood worden.

Vroeger gebruikte men uitsluitend a m b a l a u voor de roodkleuring, maar tegenwoordig vervangt men deze vrij dure verfstof door k ĕ s o e m b o k ĕ l i n g, (zie hierboven) dat dus als surrogaat van a m b a l a u dient. Voor een nakleuring met a m b a l a u heeft men deze zelfstandigheid natuurlijk minder noodig, dan indien men uitsluitend a m b a l a u voor de roodkleuring zou gebruiken. Voor de geelkleuring gebruikt men er k o e n j i t (curcuma), waarvan het sap met water gemengd wordt.

---

(1) In Kota Gedang spreekt men van „s o e t r a b a g a d o e n g" in tegenstelling van „s o e t r a m a n t a h", d.i. ruwe, ongekookte zijde.

Gewoonlijk worden als fixeermiddelen gebezigd: citroensap of tamarinde, aluin en aschwater (asch van klapperbladeren).
Voor andere kleuren gebruikt men in Batoebara aniline verfstoffen.
Nergens op Sumatra wordt aan het kleuren van weefzijde zooveel zorg besteed, als in Atjeh en Onderhoorigheden, hetgeen moge blijken uit de navolgende beschrijving der in toepassing zijnde methoden. Het kleuren heet in Atjeh l h a p (vergelijk hiermee het Maleische: t j ĕ l o e p).
Donkergeel (koenèng). Nadat de zijden garens door uitwassching met aschwater uitgeloogd en daarna in zuiver water afgespoeld zijn (vide hoofdstuk over materialen), bereidt men de gele verfstof, bestaande uit k o e n j è t (curcuma) en aluin. Voor het bewerken van 3 kati zijde zijn noodig: ± 1 kati curcuma en ± 1/2 kati aluin.
In dit mengsel wordt het uitgeperste sap van voor bovengenoemde hoeveelheid zijde benoodigde 3 stuks b o h k r o e ë t (d.i. een soort citroen met ruwe, geschrompelde huid; de z.g. d j ĕ r o e k p o e r o e t van Java = de Citrus papeda Miq, behoorende tot de Rutaceae) en ook van 1 b o h k o e j o e n (= d j ĕ r o e k n i p i s = de Citrus acida Roxb, of de Citrus medica L, behoorende tot de Rutaceae) gemengd (soms wordt ook nog aluin als fixeermiddel gebruikt). Men voegt hieraan zóóveel kokend water toe, dat de onder te dompelen strengen zijde geheel door de ontstane verfstof bedekt worden. Men kneedt de zijde goed in de verfstof uit. De strengen blijven daarin totdat het vocht koud is geworden. Ten slotte worden zij er uit gehaald, uitgespoeld (r a h), uitgespreid en in de schaduw gedroogd. Uit het werk: De Atjehsche zijdeindustrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman bewerkt door H. J. Fischer (Internationales Archiv für Ethnographie, Band XX) haal ik hier nog aan: „Geel, dat in de Atjehsche kleeden weinig voorkomt, maar van belang is als voorbereidende kleur voor andere kleuren, wordt verkregen door verving met k a j è ë k o e d r a n g (Jav. t ĕ g ĕ r a n g = de Cudrania javanensis Trecul, behoorende tot de Urticaceae); een stukje bast wordt met een stukje aluin en het sap van een tweetal lemmetjes (Citrus limonellus?) met water op het vuur gezet; zoodra het water begint te koken, wordt de zijde, die van te voren met aschwater „wit" en met curcuma geel geverfd is, er in gedompeld en daarna gedroogd, eene bewerking, die tot drie malen toe wordt herhaald".
Karmijnrood (m i r a h of ook: p e u d é n d a n g) (1). Hiervoor bezigt men de z.g. m a l o ë s i d o m (mieren-m a l o ë)), — ook wel m a l o ë b i t genoemd — dezelfde stof als het b l ĕ n d o k t r ĕ m b a l o van Java of het a m b a l a u elders, op Sumatra. (Zie blz. 73 en 74).
Het m a l o ë s i d o m wordt zoo genoemd, omdat het in den regel veel doode mieren in zich bevat. Volgens de Atjehers is het m a l o ë s i d o m een afscheidingsproduct van mieren. Zeggen sommigen, dat het m a l o ë uit verdroogde mierenuitwerpselen bestaat, anderen verklaren, dat in deze stof de eitjes en larven van mieren bevinden.
Hoewel het m a l o ë s i d o m ook in Atjeh voorkomt, wordt het meestal van Singapore en Penang als handelsartikel ingevoerd.
In Dr. W. G. Boorsma's opstel „G a l a g a l a", voorkomende in het tijdschrift Teysmannia van 1901, staat o.m., dat het a m b a l a u een lakhars is, aan de bereiding waarvan de mieren totaal onschuldig zijn.
„Niettemin zou het mogelijk zijn, dat er eenig verband bestond tusschen g a l a - g a l a — of andere lakuitscheidingen — en de daarop veelvuldig aangetroffen mieren. De meening is verkondigd, dat in het bijzonder de roode mieren gevaarlijke vijanden van de lakluis zouden zijn, doch deze zienswijze wordt door andere waarnemers ten sterkste tegengesproken".

(1) In het werk: De Atjehsche zijde-industrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman bewerkt door H. W. Fischer (Internationales Archiv für Ethnographie, Band XX) komt voor, dat de kleur „peudéndang" genoemd is naar de eivormige, oneetbare vrucht van een klimplant (Maleisch: gadoeng oetan, Epidendrum?). Hoogstwaarschijnlijk is de peudéndang de Passiflora foetida L, behoorende tot de Passifloraceae, zooals het Nieuw Plantkundig Woordenboek van De Clercq opgeeft.

En de heer G. P. Rouffaer schrijft in den Catalogus der tentoonstelling van Oost-Indische weefsels, enz. te 's Gravenhage, 1901:
„De ware gomlak nu, de prima soort is en was altijd de gomlak uit Pegoe (Neder-Birma), de ook in het Maleisch zoogenaamde „ambalau Pegau", ook nu nog zeer wel op Sumatra's Westkust bekend.
Welnu, deze Pegoeaansche gomlak werd reeds in het midden der 16de eeuw zóó veel, zóó hoofdzakelijk uitgevoerd naar Noord-Sumatra, dat de lak van Pegoe toenmaals in den handel der Arabieren, Perzen en Turken den naam bezat van „lak van Sumatra", loc Soemoetri, omdat de Pegoeanen deze lak vooral naar Pasei, Pedir en Atjeh uitvoerden tegen inruil van peper, en dus de vreemde handelaren de lak weer op Sumatra kwamen halen als ware het daar landsproduct".
Uit het opstel van den heer J. Monod de Froideville: De Inlandsche kunstnijverheid in de afdeeling 50 Kottas (Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw deel XLIX) haal ik nog het navolgende aan: „Daarvan (van de ambalau) zijn twee soorten, de „ambalau pigoe", die geïmporteerd wordt en van Chineesche herkomst is en de „ambalau tadjah", die hier gevonden wordt. De eerste soort schijnt van betere qualiteit te zijn en wordt dan ook meer gebruikt".
Voor 3 katis zijde heeft men ongeveer 3 katis maloë sidom noodig. Vooraf wordt deze kleurstof gezuiverd d.w.z. ze wordt in kleine stukjes gebroken en in koud water geworpen. Twijgjes en andere houtdeeltjes komen boven drijven en worden verwijderd. Eerst daarna wordt het maloë met water gekookt en wel zoolang, „totdat het water drie keeren is opgesprongen". Hierbij moet men de vloeistof voortdurend met een van klapperdop gemaakten lepel omroeren en de stukjes maloë op den bodem van den pot of de pan fijnwrijven, om een volkomen oplossing te erlangen. Is daardoor een mooi-roode kleur verkregen, dan wordt de vloeistof bij kleine, met den lepel opgeschepte hoeveelheden door een stuk katoen gefiltreerd en in een anderen pot opgevangen.
Bij het bezinksel in den eersten pot wordt weer kokend water gevoegd en de oplossing doorgekookt, met uitvoering van dezelfde werkzaamheden van omroeren en fijnwrijven, als bij de eerste koking.
Dan wordt er weder overgegaan tot afscheppen en filtreeren; de vloeistof wordt gevoegd bij het eerste filtreersel.
Hiermede wordt voortgegaan, totdat het maloë geheel is opgelost. Om zich daarvan te overtuigen, wordt met een houten spaantje langs den bodem van den pot geschraapt. Blijft er geen maloë aan het spaantje hangen, dan beschouwt men de bewerking als afgeloopen.
Van de laatste, gefiltreerde oplossing is de roode kleur niet intens, waarom dan ook deze vloeistof afzonderlijk bewaard wordt, en gelijk later blijken zal, voor een oranjekleuring te benutten is. De gefiltreerde, roode verfstof, waarbij men wat citroensap en aluin (1) voegt, wordt nu weer gekookt, „totdat het water vier keeren is opgesprongen", en dan is zij gereed tot kleuring van de zijde.
Gewoonlijk worden de strengen volgens de hierboven omschreven methode eerst eenmaal geel gekleurd, voordat ze in de roode verfstof gedompeld worden. Het geel is dus voor het rood en ook voor andere kleuren de grondtint.
Men neemt nu een streng geelgekleurde zijde, hangt die aan een houtje of een touwtje, dat men

(1) In het werk: De Atjehsche zijde-industrie, naar een manuscript van Th. J Veltman bewerkt door H. W. Fischer worden als fixeermiddelen behalve aluin ook nog de sappen van verschillende Citrussoorten genoemd, zoo b.v. van de boh kroeët (Citrus papeda Miq., zie blz. 75), boh koejoen (Citrus acida Roxb, zie blz. 75), boh rèng (een andere Citrussoort, de z.g. djeroek sambal), de boh meunteuë (een soort wilde pompelmoes) en voorts van de boh asam oedèb (= de blimbing woeloeh = de Averrhoa bilimbi, behoorende tot de Geraniaceae) en de bòh seulimèngmeusagòë (een andere blimbingsoort).

in de hand houdt, en dompelt ze midden in het kokende, roode vocht, er vooral zorg voor dragend, dat de zijde niet den bodem of den wand van den pot raakt. Want door de groote hitte zou het weefmateriaal kunnen bederven. De strengen worden, wanneer ze goed rood zijn, uit het vocht gehaald en opgehangen, opdat de overtollige vloeistof uitdruipen kan. Daarna wordt de zijde uitgespreid en tot verder drogen op een horizontaal rak van gevlochten bamboelatten in de schaduw uitgelegd.

Oranje (koenèng toeha). Eerst worden de zijden garens op de bovenomschreven wijze met koenjét (curcuma) geel en daarna met de minst krachtige oplossing van maloë sidom (zie hierboven) oranje gekleurd.

Blauw. Om deze kleur te krijgen, gebruikt men indigo.

Groen (idjo). De groene kleurstof, maloë idjo, wordt op de pasars gekocht, komt in den handel in pakketten voor en is niets anders, dan gewone aniline. Men lost de verfstof in warm water op, en voegt er citroensap en wat aluin bij, waarna de reeds geel gekleurde, zijden garens er in gedompeld worden, totdat de gewenschte tint verkregen is. Deze zijde kan dan in de zon gedroogd worden (adei). Groen ontstaat ook door de garens eerst geel, en daarna met indigo na te kleuren.

Purper of *violet* (lambajoeng). Het maloë lambajoeng is eveneens in pakketten verkrijgbaar en een aniline kleurstof.

Het recept is voor 10 toe (strengen) zijde: $^1/_{10}$ batok (klapperdop) maloë lambajoeng, sap van 1 citroen, en een stukje aluin ter grootte van een maiskorrel. Ook deze aniline soort wordt in warm water opgelost en met de fixeermiddelen gemengd, waarna men er de reeds geel gekleurde garens in dompelen kan.

Donkerpurper (lambajoeng poetjoe gadoeng, d.i. als de kleur van een jonge bladpunt van de gadoeng). Het recept is als dat voor purper, doch de te kleuren zijde is rood, dus heeft eerst de onderdompelingen in maloë sidom ondergaan.

Purper en donkerpurper kunnen natuurlijk ook verkregen worden door de met maloë sidom (zie hierboven) rood geverfde garens na te kleuren met een lichte of een intense indigo-oplossing. „Om de donkere lambajongkleur te krijgen", aldus Prof. Dr. Snouck Hurgronje (vide den catalogus der tentoonstelling van Oost-Indische weefsels, enz. te 's-Gravenhage in 1901), „bezigde men procédé's, die in kleinigheden van elkander afweken, maar in hoofdzaak niet veel verschillen van het volgende: eerst werd de ruwe, ietwat vuil-gele zijde wit gekleurd (voornamelijk met aschwater); de witte zijde geel gekleurd (koenjét = curcuma, aluin en citroensap), deze rood (gomlak, citroensap, aluin). De roode zijde werd dan eerst geverfd met een mengsel van: bast van oelim = Javaansche soga, (Peltophorum ferrugineum, behoorende tot de Leguminoseae, zie blz. 63) id. van djambèë ie (djamboe aèr = Eugenia aquea Burm, behoorende tot de Myrtaceae), id. van gloendong, (Maleisch: koedakoeda, Javaansch: djaran = de Odina Wodier Roxb, behoorende tot de familie der Anacardiaceae), bladeren van de seureuba ra'sa (= de boewah nonna = de Anona reticulata L, behoorende tot de Anonaceae) fijngehakte, pasgezette cocos vrucht, peukoela = sawovrucht, (Mimusops kauki L, behoorende tot de Sapotaceae) alles te zamen gekookt in water, welk water dan, na verwijdering van de drab, als verfstof diende. Eenzelfde mengsel, als daareven beschreven werd, wordt (niet in water gekookt, maar) vermengd en flink dooreen geroerd met dunne, zwarte modder; dat mengsel laat men een nacht staan, gooit het dikste ervan weg, spoelt de (roode, reeds in bovengenoemd kooksel geverfde) zijde daar doorheen en laat ze er ± 1 uur in liggen." In het werk: De Atjehsche zijde industrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman bewerkt door H. W. Fischer komt nog het navolgende recept voor tot verkrijging van de donkerpurpere kleur: een ruime hoeveelheid on peunò (bladeren van den kakasanboom, de Hiptage madablota Gaertn, behoorende tot de Malpighiaceae) wordt fijn gestampt, met water gekookt, en het vocht door een lapje gezuiverd;

hierin wordt de zijde gedompeld, en deze wordt daarna gedroogd, welke bewerking gedurende 3 dagen wordt herhaald. Verder worden de navolgende ingrediënten door elkaar gestampt: bladeren van den kětapang boom (Terminalia catappa L, behoorende tot de Combretaceae), bladeren van de boedjang si malem (Jussieua suffruticosa L, behoorende tot de Onagraceae), jonge klappers ter grootte van een eendenei, de vrucht van de peukoela (Mimusops kauki L., behoorende tot de Sapotaceae), on peuno (zie hierboven) en de zeer jonge vruchten van den ramboetanboom (Nephelium lappaceum L, behoorende tot de Sapindaceae). Het product wordt goed met water vermengd en het vocht wordt, na door een lapje te zijn gezuiverd, geroerd met dunne zwarte modder, waarna men het mengsel vier nachten laat staan. Het dikke, bezonken gedeelte wordt verwijderd en in het overblijvende de reeds met het vocht van on peunò behandelde zijde flink doorgespoeld en een etmaal gelaten.

Zwart (hitam). Het recept voor 10 toe (strengen) zijde bestaat uit de navolgende ingrediënten:
2 jonge klappers ter grootte van eendeneieren (oe peuti = onrijpe klapper);
een greep serba bladeren (on serba) of on seureuba (= sirikaja = de Anona squamosa, behoorende tot de Anonaceae);
een greep peuno bladeren; (zie hierboven);
een greep soegoë leumò-bladeren; (?)
een greep teumeutiëng-bladeren; (?)
een greep goekoeë teleung-bladeren; (?)
een greep tarong bladeren; (Indigofera soort);
een greep si oedeung oedeung-bladeren; (?)
een batok (klapperdop) onrijpe vruchten van den koepoela tjangè (tandjoeng boom = Mimusops Elengi L. behoorende tot de Sapotaceae), een stuk bast (ter grootte van een handvlak) van den koepoela tjangè (tandjoengboom, zie hierboven), een stuk bast (ter grootte van een handvlak) van den oelim-boom (= de soga = de Peltophorum ferrugineum, behoorende tot de Leguminoseae, zie blz. 63), de schil van één onrijpe boh geulima (= dělima = granaatappel = de Punica granatum L, behoorende tot de Lythraceae), het binnenste van 2 à 3 mamplam (mangga)-pitten (Mangifera indica L, behoorende tot de Anacardiaceae).

Al deze veel looizuur bevattende ingrediënten worden in een steenen vijzel fijngestampt, en met water gemengd. Het sap, dat een bruinroode kleur heeft, wordt gekookt. De eenmaal met maloë sidom (zie hierboven) rood gekleurde zijde wordt eenige malen in de kokende vloeistof gedompeld en daarna in de zon gedroogd.

Nogmaals wordt de zijde ondergedompeld en half gedroogd. De verfstof wordt dan overgegoten in een bak, waarin goede sawahklei gedaan is. Zwarte modder of aarde van poelen noemt men „bedorven", en is niet geschikt voor dit kleurprocédé.

De klei wordt nu flink met de vloeistof vermengd tot een dunne zelfstandigheid, die goed vloeibaar is, en in dit vocht wordt de half gedroogde zijde gedurende een half uur gedompeld, waarna ze er weer uit gehaald, nagespoeld, met koud water schoongewasschen en in de zon gedroogd wordt. Hierna ondergaan de zijden garens nog twee malen dezelfde bewerking. Dit procédé, bij toepassing waarvan men een immer constante, zwarte kleur verkrijgt, is in het gebied buiten de sagi's bekend. Een eenvoudigere wijze van zwartkleuring wordt in Lho Nga toegepast.

Men neemt daoen soegoi leumo, daoen sikemoeë, daoen kětapang (Terminalia catappa L., behoorende tot de Combretaceae), koelit koepoela, koelit galoendoeng, koelit djamboe kěling, (Myrtus communis L, behoorende tot de Myrtaceae), daoen dělima, (Punica granatum, behoorende tot de Lythraceae), jonge dělimavruchten, de bladeren en de jonge vruchten van den djamboe pirawas.

Al deze ingrediënten, die eveneens veel looizuur bevatten, worden fijngestampt en samen met water gekookt. Het verkregen vocht wordt met modder gemengd, en in dat mengsel laat men de zijden garens één dag liggen, om ze ten slotte in de zon te drogen (a d e i).
In de XXVI Moekims wordt de roodgekleurde zijde een paar keeren in een zwarte-modder-bad gedompeld, zonder dat het materiaal de voorbewerking met de looizuurhoudende vloeistof ondergaat. De aldus verkregen zwarte kleur is natuurlijk minder standvastig.
Een andere methode voor zwartkleuring, ontleend aan het werk: De Atjehsche zijde industrie (hierboven reeds genoemd), is de navolgende. Men dompelt de zijde eenige malen in een aftreksel van o n p e u n ò (bladeren van den k a k a s a nboom, zie blz. 77) en daarna in een mengsel van zwarte modder met jonge klappers, bladeren van den g l i m a b r e u ë h (= den d j a m-b o e k l o e t o e k = de Psidium Guajava L, behoorende tot de Myrtaceae), de bladeren van den s e u m p o e ë n g (Pouzolzia indica Goud, behoorende tot de Urticaceae) en jonge uitspruitsels van den n a w a ï h-struik (Jatropha curcas L, behoorende tot de Euphorbiaceae). Al deze bladeren en vruchten blijven ongeveer 8 dagen in de modder liggen, tot zij beginnen te rotten, en worden dan uitgeperst. Het vocht, dat daardoor ontstaat, is de zwarte kleurstof.
Andere kleuren, dan de reeds genoemde, komen op de Atjehsche weefsels zelden of nooit voor. Zelfs wordt beweerd, dat, voordat de aniline kleurstoffen bekend waren, men alleen wit, geel, rood en zwart kende.
In Martapoera worden zijden garens geel gekleurd door ze te dompelen in het sap van t a m o e-l a w a k (= het Javaansche t ĕ m o e l a w a k, de Curcuma Zedoaria Rosc, behoorende tot de Scitamineae), gemengd met kalk en citroensap.
Blauw verkrijgt men, door indigo te gebruiken; groen, door eerst geel gekleurde garens in deze verfstof te dompelen.
Wil men andere kleuren hebben, dan bedient men zich van ingevoerde, reeds gekleurde garens.
In de kustlanden van Borneo gebruikt men ingevoerde, reeds gekleurde, zijden garens. Moeten een enkele maal zijden garens gekleurd worden, dan benut men gewoonlijk aniline-verfstoffen, welke met water worden aangelengd. Als fixeermiddel gebruikt men aluin.
In de Westerafdeeling worden de navolgende recepten voor het kleuren van zijden garens toegepast.
Voor geel: c u r c u m a-sap. Voor rood: ĕ m b a l a u, hierboven reeds genoemd. Wil men de draden mooi rood hebben, dan gebruikt men geelgekleurde draden, welke men met ĕ m b a l a u nakleurt.
Om de zijden garens zwart te kleuren, vervaardigt men eerst de verfstof, door g o e r a h-bladeren (Sapium indicum Willd, behoorende tot de Euphorbiaceae) met water en ijzerroest samen te koken. In dit kooksel dompelt men eenige keeren de garenstrengen, welke daarna gedurende 3 nachten in een modderbad gelegd worden. Wil men de zwarte kleur intenser maken, dan past men deze zelfde bewerking toe op garens, die reeds met ĕ m b a l a u rood gekleurd zijn.
Als fixeermiddel kent men ook hier citroen-sap en aluin.
Op Bali loogt men evenals op Java de strengen zijden garens eerst uit, door ze te koken (n g ĕ m-p o e k, d.i. eigenlijk soepel maken) in water, waarin asch van padistroo (g o e m b a n g = het Javaansche m ĕ r a n g) is opgelost. Eerst daarna heeft de onderdompeling (n g a m ĕ s of n g ĕ l o e p) der garens plaats in de verfstof. Gewoonlijk gebruikt men aniline; alleen voor geel bedient men zich van c u r c u m a-sap. Als fixeermiddel worden aan de verfstof toegevoegd: aluin, tamarinde en citroensap.
In Djembrana, waar bijna uitsluitend zwarte, zijden doeken geweven worden, verkrijgt men het blauw-zwart op twee manieren. Of men gebruikt t a o e m (of indigo) als kleurstof, dan wel een mengsel van sawahslib met het kooksel van k ĕ d j i m a s-, (Duabanga moluccana Bl., behoorende tot de Lythraceae) d j a n g g a r-o e l a m-, (Eugeni polyantha Wight, behoorende tot de Myrtaceae),

doelang-doelang- (Aralia Thomsonii Seem, behoorende tot de Araliaceae) en djarakbast, (Ricinus communis L, behoorende tot de Euphorbiaceae) waarbij nog zeer jonge klappers (boengsil) worden gevoegd. In dit mengsel worden de draden (of de geweven kains) gedurende 24 uren gekookt.

C. VEZELSTOFFEN.

De garens, in de Preanger Regentschappen gemaakt van andere grondstoffen, zoo b.v. aloevezels (danas sĕbrang) nanas, (Ananassa) wilde pisang (Musa) of widoeri, (Calotropis gigantea) worden slechts zelden gekleurd.
In Soemedang echter worden de van danas sĕbrang gemaakte garens lichtgroen gekleurd met dawolongbladeren (Sapium-soort, behoorende tot de Euphorbiaceae) en water.
Voor de zwartkleuring van dit materiaal wordt het ondergedompeld in air wĕwĕloetan en daarna in een modderbad. Daoen gandola (Basella alba L., behoorende tot de Chenopodiaceæ) en water vormen het mengsel, dat men bezigt voor de roodkleuring van nanas sĕbrang.
In Zuid-Celebes wordt het garen, van aloëvezels bereid, nooit gekleurd. Men gebruikt het enkel als inslag bij een gekleurde schering van katoenen garens.
De kleurrecepten, welke op de Sangir- en Talaud-eilanden gebruikt worden voor het verven van koffo (Musa textilis), zijn de navolgende:
Bruinrood. De garens worden eerst gedompeld in het afkooksel van ĕnggoessi-bast (ĕnggoessi is een soort wilde langsĕp, Lansium domesticum Jack, behoorende tot de Meliaceæ) en daarna in een afkooksel van séha-wortelschil (séha = mĕngkoedoe; zie blz. 61; op Sangir kent men de soorten séha boeasse, séha anggahoesse, enz.). In het kleurbad van séha worden ook nog eenige scheppen ĕnggoessi-afkooksel gedaan.
Naar dit woord séha wordt het bruinroodkleuren manéha genoemd. Ook kan het onderdompelen plaats hebben in een mengsel van séha en ĕnggoessi (verhouding 20 : 1.) met gekookt water.
Op Siaoe voegt men er nog de vruchten van den taboehoe (?) bij. Het onderdompelen, het kleuren, het bereiden der vezelstoffen enz. hebben op zeer primitieve manier plaats. Schorsreepen van den dèndèhongboom (?) (een snel groeienden boom), waarvan de randen met pinnen aan elkander worden gevoegd, of bladscheeden (kararoebe) van den pinangpalm vormen de verfkuipen der Sangireesche weefsters.
Weken en weken gaan voorbij met de voorbereiding, het zoeken der planten, het stampen, drogen, koken, enz. en dan nog gaat door het gebruik van zoo'n primitieven bak dikwijls nog veel verfstof verloren.
Nadat eenige onderdompelingen hebben plaats gehad, de draden gedroogd en weer eens met séha en ĕngoessi-sap begoten zijn, plaatst men de primitieve kuipen met de koffo- of hoté-strengen er in, op bamboezen horden (para's), waaronder des nachts een vuurtje wordt gestookt.
Den volgenden morgen worden de strengen op touwen in de zon te drogen gehangen; is de kleurstof een beetje uitgedropen, dan worden de garens met de handen weer sterk in- of tegen elkaar gewreven (mĕngoesoe), waarna zij weer in de zon gedroogd worden. 's Nachts komen de garens weer in de verfkuip.
Diezelfde werkzaamheden worden nu gedurende twee dagen en twee nachten herhaald; een heele week lang worden de garens in de zon gedroogd, telkens weer in elkaar gewreven (di koesoe) en des nachts in karongang bladeren (?) gewikkeld.
Een op Tagoelandang bekend kleurrecept voor bruinrood wordt als volgt klaargemaakt. Wor-

telschillen van bĕngkoedoe (zie blz. 61) en van kapoeririhe of kapoedirihe (een soort liaan) worden samengestampt en gemengd met kalk en water. In dit mengsel worden de koffogarens gedompeld. Daarna worden drie stukjes kĕtapangboombast (Terminalia catappa L, behoorende tot de Combretaceae) en vier stukjes lansiboombast (lansi = wilde langsĕp = ĕnggoessi, zie hierboven) samengestampt en in het eerste mengsel gedaan, dat gekookt wordt. In dit mengsel worden de koffogarens opnieuw gedurende 1/2 uur ondergedompeld, er uit gehaald, eerst in den wind en later in de zon gedroogd.

Zwart. Voor de zwartkleuring (manina) gebruikt men de schors van den karoeka of van den mahansilang (hiervan bestaan 2 soorten; men moet ze beiden gebruiken), of van den palenti, of van den nanitoe. Al deze planten groeien in het woud.

Als fixeermiddel voegt men er nog bij: het looizuurhoudende sap van den wortelstronk (bongkottan) van den hoté-stam (Musa textilis), of van de vruchtschil van manggistan (Garcinia Mangostana L, behoorende tot de Guttiferae), of van de schors van den kanoeme (Semecarpus heterophylla Bl, behoorende tot de Anacardiaceae).

Een ander recept is: bladeren en schors van de karoeka, mahansilang, kanoeme, peapi, bahembang, schors van de nanitoe, palenti, tetoele, bladeren en schors van den tahentang, samen stampen of kneuzen en in water koken.

Als fixeermiddel wordt kalk toegevoegd, of de schors van den solong ambong (wilde djarak; solong = lamp, ambong = ambonneesch). Men moet de koffogarens in het sap dompelen, terwijl dit nog heet is. Na de kleuring in deze verfstof worden de draden in modder gelegd (lebo tatina) (1), hetgeen manina wordt genoemd.

Een Talaureesch recept voor de zwartkleuring is: een mengsel van bladeren van den palenti, den banna, den laransiana, den boeraäna, stukjes koffostam, schil van parapat, schil van salise.

Dit mengsel wordt gekookt en de garens worden in het kooksel ondergedompeld.

Ook hierna worden de draden in de modder gelegd.

Geel. Voor de geelkleuring gebruikt men een afkooksel van de wortelschil van den ĕnggoessi (mĕngkoedoe), gemengd met curcuma en schil van den kapoedirihe (hierboven reeds genoemd).

Naar dit laatste woord heet het geelkleuren in het Sangireesch mendirihe.

Een lichtgele kleur ontstaat door eenvoudige onderdompeling in curcuma-sap. Wil men een oranjetint hebben, dan gebruikt men een mengsel van curcuma en kalk.

De radja van Kandhar spreekt van tiwello-bast voor de geelkleuring.

Een ander recept is: schil van den kapoedirihe, schil van den kajoe pĕdang, van den mangga malaka, van den enggoessi (wilden langsĕp) en van den langsat (eetbaren langsĕp, Lansium domesticum Jack, behoorende tot de Meliaceae) en curcuma. Van alles neemt men even groote hoeveelheden, alleen van ĕnggoessi de helft minder dan van elk ander ingredient.

Dit alles wordt in water gekookt onder toevoeging van het sap van limau pĕmoetih (een citroensoort) als fixeermiddel. Voor lichtgeel is een korte, voor donkergeel een langdurige onderdompeling noodig.

Blauw. Voor het aanbrengen van deze kleur (mamiroe, van: biroe) zijn noodig: bladeren van den tahoeng (indigo) of bladeren van de ilang, een soort klimplant, met kalk als fixeermiddel.

Men dompelt de garens eerst in een mengsel van: bladeren van de maroento, doemarela en enggahoessa, schors van limbalo en van den papajaboom (Carica papaja L, behoorende tot de Passifloraceae).

(1) Er zijn twee soorten modder: lebo tatina (zwarte modder) en lebo tawa (vette modder).

Heeft de eerste onderdompeling plaats gehad en zijn de draden gedroogd, dan dompelt men ze nog eens in het sap van t a h o e n g- en i l a n g-bladeren.

Groen. Deze kleur ontstaat, wanneer blauwgekleurde draden in een oplossing van curcuma en citroensap gedompeld worden. Voor donkergroen: sap van k a m o h ê-bladeren; voor lichtgroen: sap van r i t j a (lombok) bladeren (Capsicum annuum L, behoorende tot ce Solanaceae).

Het groenkleuren heet m a n g i d o.

Fig. 55. Het op schering spannen der garens.

HOOFDSTUK V.

DE SCHERING.

A. HET OP SCHERING SPANNEN VAN KATOENEN EN ZIJDEN GARENS.

E schering van een weefsel noemt men in het Javaansch l o e n g s è n, in het Madoereesch d i r i j a n, in het Soendaneesch l o e s i a n, en wordt verkregen door de bereide garens volgens een bepaalde methode op een scheringtoestel te spannen, dat met den naam van a n i a n of p ĕ m a n è n (Madoereesch: a n è a n; Soedaneesch: p i h a n é a n) wordt aangeduid.

Het bestaat uit twee houten plankjes (p a n è n), waarvan het eene twee rechtopstaande staven, en het andere één staaf bezit. De staven worden in het Javaansch p a t o k en in het Soendaneesch t o e t o e n g g o e l genoemd. Langs een horizontale dwarslat kunnen beide plankjes van en naar elkander geschoven worden, al naar gelang men de schering van het weefsel lang of kort wil maken. Met een maatstok meet men de juiste lengte, waarop de schering gespannen moet worden. (zie fig. 56 en 57).

Tusschen die twee plankjes, dicht bij het plankje met de twee staafjes, wordt de p a g o e n n a n opgesteld, d. i. de staaf, welke dient voor de vervaardiging der t a l i g o e n of ophalers.

Deze ophalers hebben bij het weven een voorname rol; zij halen sommige scheringdraden zoodanig op, dat er in het scheringveld een spalking ontstaat, waarin men met de spoel den inslag steken kan. Zij worden gemaakt van een witten draad, welke bij de p a g o e n n a n tot losse lussen om de evene of onevene, pas op schering gespannen garens gewonden wordt.

Het vervaardigen van de ophalers of t a l i g o e n, (n g ĕ g o e n n i) waarvoor dan de afzonderlijke staaf of p a g o e n n a n dient, heeft dus tegelijk met het op schering spannen (n g a n i) plaats.

Laten we even deze werkzaamheden nauwkeurig volgen! (zie fig. 56 t/m 59).

Bij het scheringtoestel bevinden zich o. m. twee mandjes *M.* en *N.* met de scheringdraden 1 en 2, die over een hooger dan het scheringtoestel horizontaal bevestigde b a m b o e lat *e* glijden. Om verwarring van de draden te voorkomen, worden deze ook wel eens door de openingen van een boven het scheringraam hangende z. g. l a r a p p a n of l é r é t t a n gehaald, een lat, waaraan een geslangeld stuk r o t a n verbonden is. Soms is de l a r a p p a n of l é r é t t a n op een standaard bevestigd, (zie figuur 58).

De Madoereesche weefster zet twee klossen, waarop zij het scheringgaren opgewonden heeft

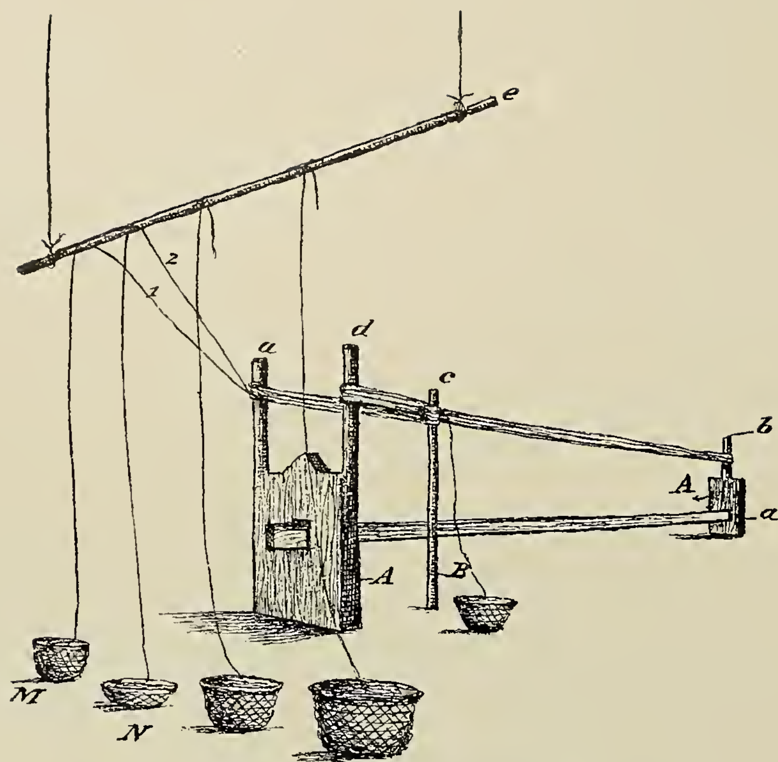

Fig. 56. Het op schering spannen.

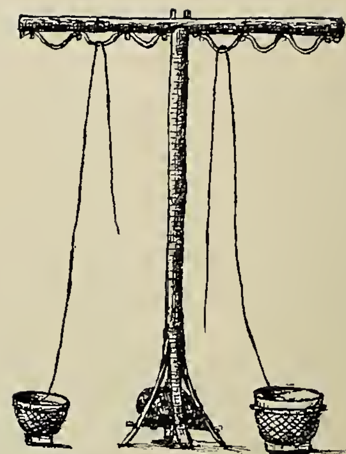

Fig. 58. Larappan of lérèttan.

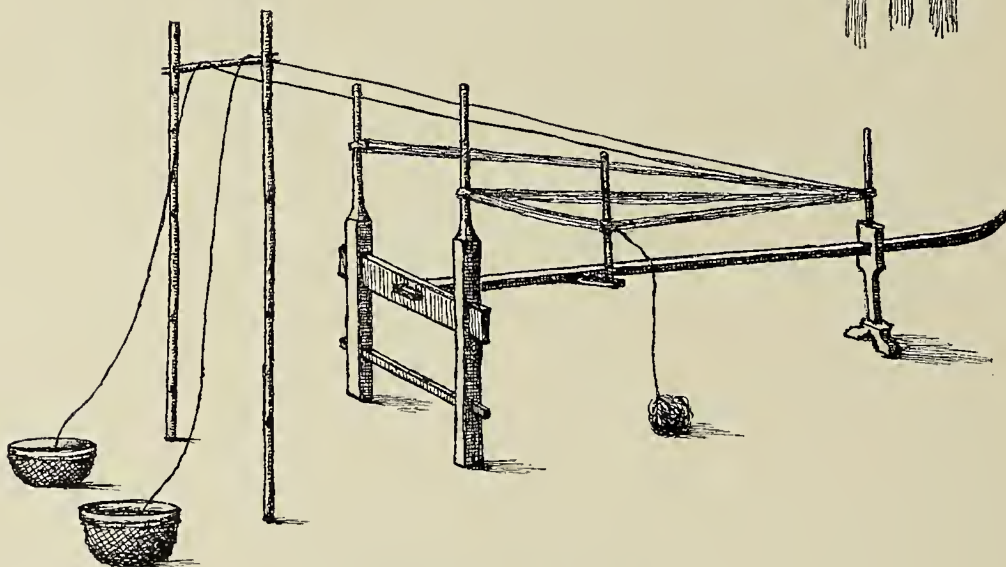

Fig. 57. Het op schering spannen.

op een, van vertikale spillen voorzienen standaard (pangka, zie fig. 62), zoodat de draden zich gemakkelijk kunnen afwikkelen, en houdt dit toestelletje, hetwelk vaak van snijwerk voorzien is, in haar rechterhand, het heen en weer brengend naar de verschillende onderdeelen van het scheringtoestel. (zie fig. 59).
Ook de Soedaneesche gebruikt een klossenstandaard, bestaande in een van een handvat voorziene spil (andir), waarom de klos, oelakkan, zich bevindt, (zie figuur 63). De andir wordt bij het scheren der garens eenvoudig in de hand gehouden.
In de Preanger wordt ook nog een klossenstandaard gebruikt (kenajan), bestaande uit twee horizontale latten, waarin spillen (b. v. van klapperbladnerven) kunnen worden gestoken, welke de klossen met scheringgarens bevatten. Door het gebruik van dergelijke klossenstandaards behoeft men niet telkens om het scheringtoestel heen te loopen (mihanè lömpang), maar doet men den arbeid zittend, (mihanè dijoek). (Zie overigens het opstel van XXX „Buitenzorgsch weefwerk" in het tijdschrift „Het Daghet" 1906).
In Bantam gebruikt men als klossenstandaard (kakalar of kandajan) een uit de nerf van amboeloeng blad of van kajoe gaboes vervaardigden stok, voorzien van ingeplante stukjes lidi, welke de vele klossen kunnen bevatten. De scheringdraden worden met de einden aan elkaar geknoopt en om de scheringstaaf *a* geslagen, (zie fig. 59, n°. I).
Men brengt deze twee draden, welke goen genoemd worden, naar de scheringstaaf *b* en slaat ze er beide om heen, (zie fig. 59, n°. II).
Zoo krijgt men ze van zelf bij de pagoennan (Madoereesch: pangéntjéngan) of ophalersstaaf *c*, (zie fig. 59, n°. III). Eerst worden ze aan den voorkant van de staaf gehouden. Men bevestigt aan één der goens of scheringdraden den tali goen of ophalersdraad, gelijk fig. 59, n°. III duidelijk aangeeft, slaat vervolgens dien scheringdraad over de ophalersstaaf naar de achterzijde hiervan en doet hetzelfde met den tweeden scheringdraad, onder de tali goen door. Men verkrijgt dus bij de ophalersstaaf *c* den stand, als aangegeven in fig. 59, n°. IV.
Bevinden zich de beide scheringdraden aan de achterzijde van staaf *c*, de tali goen of ophalersdraad loopt aan de voorzijde van die staaf, onder en over den 2en scheringdraad, (vide fig. 59, n°. V). Beide scheringdraden 1 en 2 worden naar de scheringstaaf *d* gebracht, waaromheen men eerst draad 1 en daarna met een kruising (fig. 59, n°. VI) ook draad 2 plaatst, om dan beide draden, welke nu sĕlang heeten, weer aan de achterzijde van de ophalersstaaf *c*, (vide fig. 59, n°. VII) naar scheringstaaf *b* te brengen. Men haalt de beide scheringdraden om staaf *b*, (stand VIII) naar staaf *a*, om deze (stand IX) terug naar staaf *b*, totdat men opnieuw bij de ophalersstaaf *c* komt.
Over de beide draden, die nu weer goen heeten, legt men de tali goen, gelijk stand X aangeeft. Alweer wordt eerst de eerste scheringdraad over de staaf *c*. naar de achterzijde hiervan gebracht, zoodat de tali goen links van de ophalersstaaf *c*. komt (stand XI). Daarop brengt men ook den 2en scheringdraad onder de tali goen door naar de achterzijde van staaf *c*, tengevolge waarvan men den stand krijgt, door fig. 59, n°. XII verduidelijkt. Zoo gaat men voort met het spannen op schering, en het aanbrengen der ophalersdraden, totdat men 10 oetas (kleine strengen) goen-draden krijgt, hetgeen gelijk staat met 1 anggit of bundel. Veertig anggits vormen een toekal of groote streng.
Dicht bij de scheringstaaf *a*. worden de strengen door een bindtouw van elkaar gescheiden (fig. 59, n°. XIII), opdat men de anggits of bundels tellen kan, waarvan het aantal al naar gelang van de gewenschte breedte van het weefsel 40 tot 120 bedraagt.
Wil men b.v. een gestreept weefsel maken, dan is het dus noodig, verschillende, gekleurde garens op schering te spannen, waartoe men eenvoudig de garens, nadat die gedeeltelijk tot een bepaalden bundel uitgespannen zijn, met garens van een andere kleur verbindt en met dezen het werk van het ngani heeft voort te zetten.

I. VII. VIII.

II. IX. X.

III. XI. XII.

IV. V. VI. XIII.

Fig. 59. Het opspannen der schering.

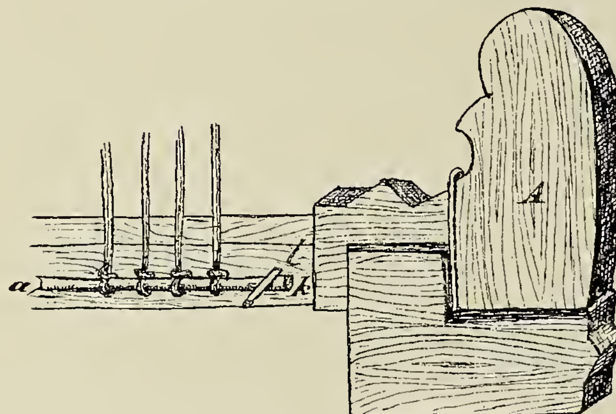

Fig. 60. Het bevestigen der schering.

Na het op schering spannen heeft het opstellen der schering plaats, waarvoor men de schering eerst geheel heeft uit te spreiden (Javaansch: n g ĕ l a b; Soendaneesch: n g a l i a r).
In de Soendalanden maakt men, om verschillende gekleurde garens op schering te spannen,

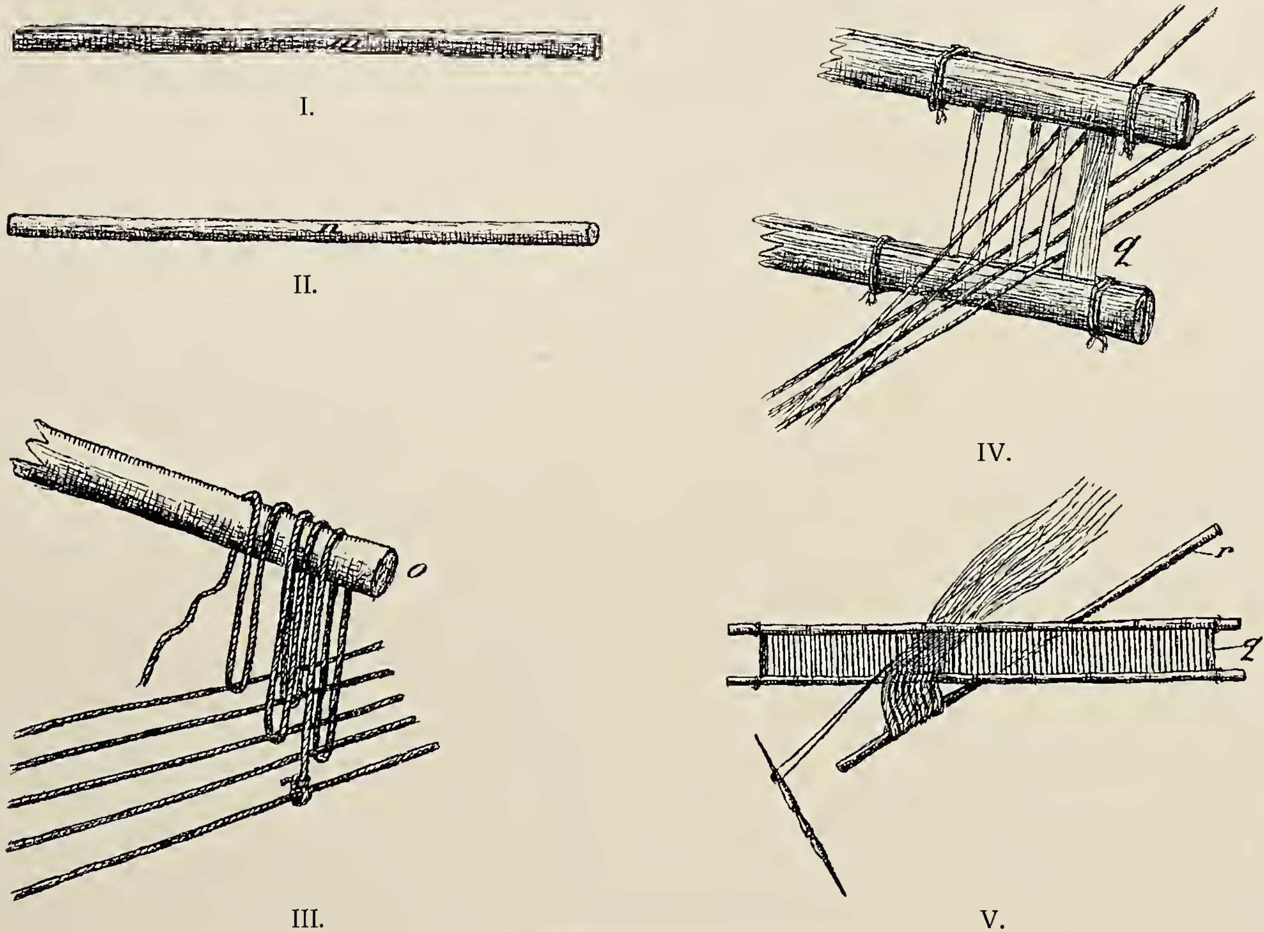
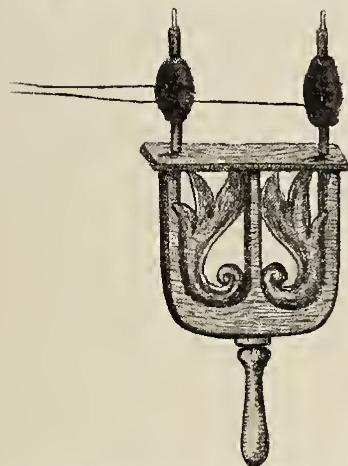

Fig. 61. Het opspannen van de schering.

eerst een voorbeeld, een t i n g k ĕ s. De t i n g k ĕ s is een stukje b a m b o e van ± 10 c.M. lang en ± 1 c.M. breed, waaromheen men de garens in de gewenschte kleuren tot de verlangde banen opwindt. Bij het op schering spannen heeft men eenvoudig het aantal draden in elke gekleurde baan af te tellen.

Fig. 62. Madoereesche pangka.

Elke scheringdraad moet op de plaats, waar hij om de scheringstaaf *a*. liep, met een zelflus om een p ĕ t j a k i l (Madoereesch: p a n g é n t j é n g a n; Soendaneesch: g l é g é r) of stok (vide figuur 60) overgebracht worden, welk in den balk I, van den schering- of kettingboom *A* past, waarom de scheringgarens opgewonden kunnen worden.

De afstanden dezer lussen om de p ĕ t j a k i l worden overal gelijk gemaakt, de schering wordt geëgaliseerd en geregeld, met verschikking hier en daar van draden, waarna zij om den kettingboom wordt opgerold met behoud steeds van de dradenkruising.

Fig. 63. Soendaneesche andir.

Maar naar de voorzijde der garens wordt de b o b o t of liniaal m. tusschengestoken, (figuur 61 nº. 1), d w.z. de staaf, die de eerste kruising der scheringgarens onderhoudt. [1]

[1] Het woord b o b o t beteekent eigenlijk gewicht.

Ook wordt de roller *n.* of h o e s ĕ k (figuur 61, n°. II) ingebracht, terwijl tusschen de ophalersdraden, de ophaal- of schachtlat *o.* ingebracht wordt (figuur 61, n°. III). Vervolgens worden de draden één voor één tusschen de tanden van den s o e r i of kam *q.* doorgestoken (figuur 61, n°. IV en V), en eindelijk steekt men den stok *r.* van den h a p i t of borstboom *B.* (figuur 64) door de scheringdraden, waar die om de scheringstaaf *d.* hebben vastgezeten.

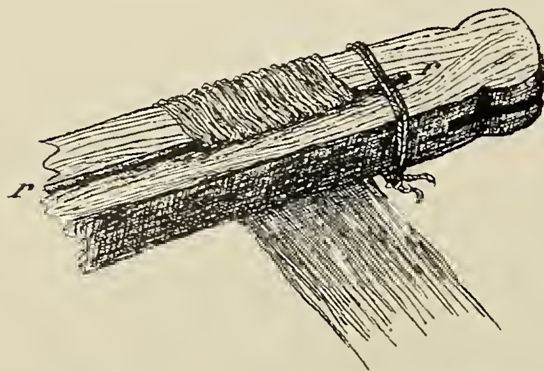

Fig. 64. Het bevestigen der schering aan den scheringboom.

Het doortrekken (nj o e r o e p p a k é of n j o e k i t [1] van elk paar draden tusschen twee kamtanden geschiedt dicht bij de borstboomstaaf met een haarnaald of ander puntig voorwerp. (zie fig. 61, n°. V.) Aangezien de draden om de borstboomstaaf rondgaan en het doorsteken op ongeveer 10 à 20 c.M. daarvan verwijderd plaats heeft, brengt men dus eigenlijk den rondgang van elk dradenpaar aan de voorzijde van den kam, dwars door dit werktuig naar den achterkant hiervan over. Elk los uiteinde van den kettingdraad, wordt, wanneer deze door den kam gehaald is, onmiddellijk om de staaf *r.* van den borstboom *B.* bevestigd.

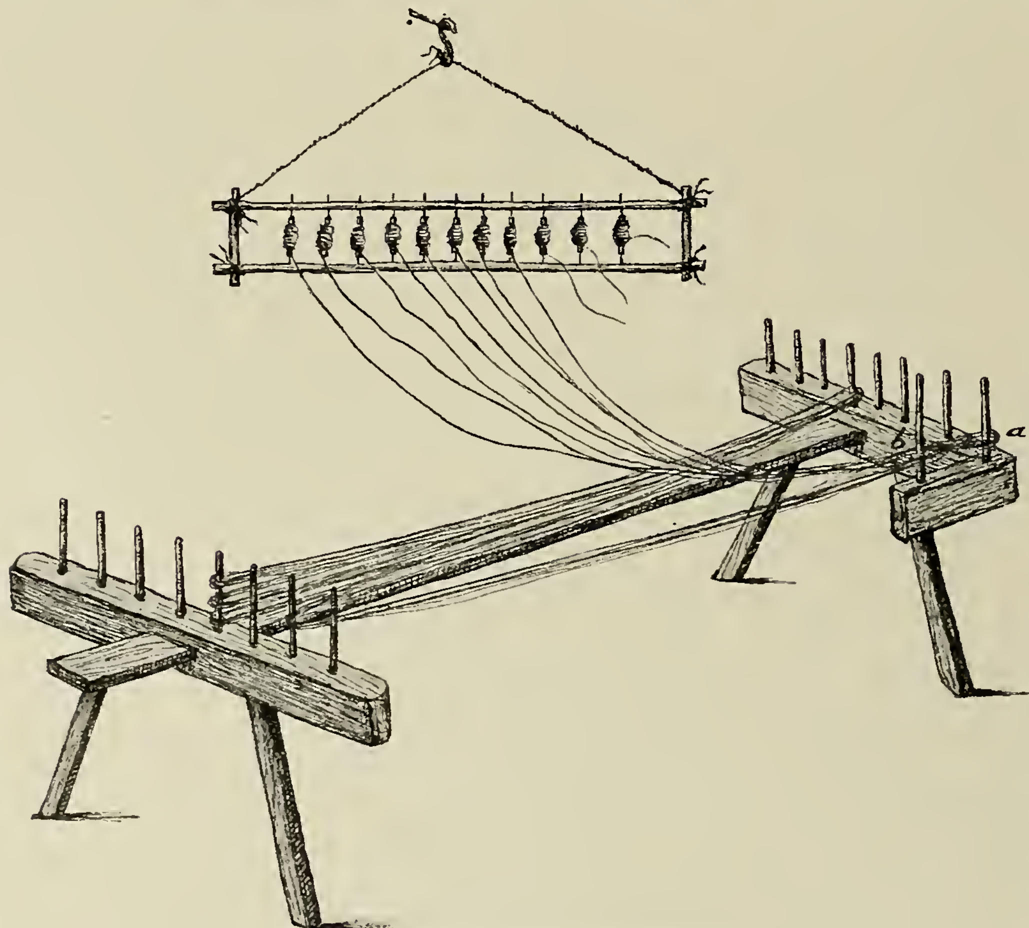

Fig. 65. De loop van de schering.

Elke opening van den kam bevat dus 2 draden, waarvan één vastzit aan de t a l i g o e n. De weefster bezit niet altijd een houten scheringtoestel. Zij steekt wel eens gewone bamboes in den grond, op de vooraf berekende afstanden van elkander verwijderd. Op deze wijze b.v. wordt het Madoereesche a g ĕ l garen op schering gespannen.

Voor het op schering spannen van een enkelen, dus niet van een dubbelen draad, is in Soerakarta een andere soort toestel noodig, hetwelk in figuur 67 is afgebeeld. Dit toestel bevat 7 opstaande scheringstaven.

[1] Van s o e r o e p en t j o e k i t; in het Madoereesch: t j o n g k è k, Soendaneesch: n j o e r o e p k e u n.

De draad wordt bij het punt p. om staaf 1 vastgemaakt, en zoolang uitgespannen, dat hij achterlangs staaf 2 loopt, achter-om staaf 3, achter-om staaf 4, achter-om staaf 5, achter-langs staaf 6, waar aan den draad bij *A* de eerste lus voor de ophalers wordt gemaakt, voor-om staaf 7, achter-langs staaf 6, voor-om staaf 5, achter-om staaf 4, voor-om staaf 3, voor-langs staaf 2, achter-om staaf 1, voor-langs staaf 2, achter-om staaf 3, achter-om staaf 4, achter-om staaf 5, achter-langs staaf 6, waar de tweede ophalerslus bij *B* wordt gemaakt, voor-om staaf 7, enz. De garens bevinden zich dus alle achter de staaf 6, welke veelal van een uithaalbaren koker is voorzien, om later de ophalersstaaf gemakkelijk door de lussen te kunnen steken.

De nevenstaande fig., in verband met fig. 67 en 68, geeft den loop van den scheringdraad duidelijk weer.

Bij het overbrengen der draden komen de kruisingslinialen bij 1 en 2. Bij 7 worden de draden in den kam gestoken en daarna aan den borstboom bevestigd. Bij 6 wordt de ophalersstaaf doorgestoken.

In Blora steekt men bij het uitspannen van den draad dezen eerst in een dun bamboekokertje (sripit), hetwelk men in de hand houdt.

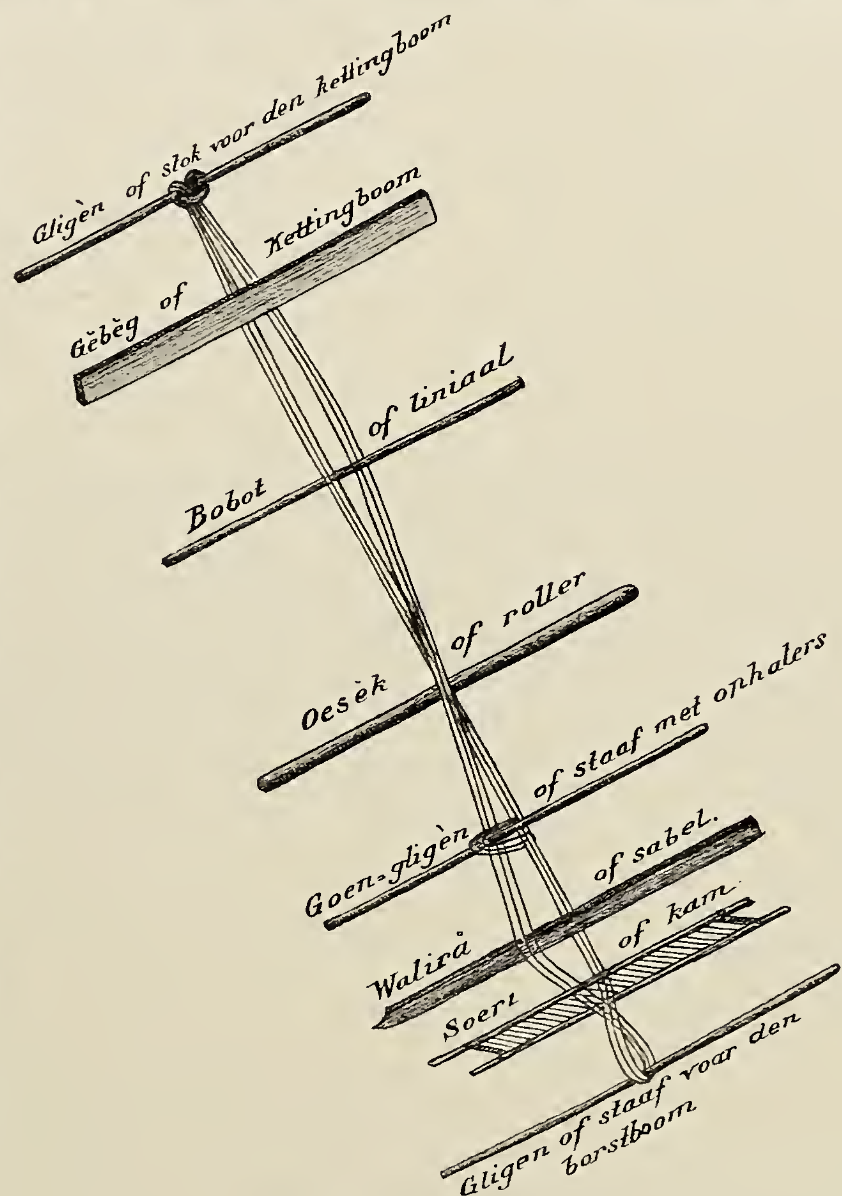

Fig. 66. De loop van de schering.

Voor het op schering spannen van garens, welke op een weefstoel (dus niet: het gewone, Javaansche weefgetouw) opgesteld dienen te worden, is het noodig, een andere werkwijze te volgen. Immers de weefstoel, zooals die op Java alleen te Soerabaja gebruikt wordt in de songkètweverijen van kampong Ampèl (vide het betrekkelijke hoofdstuk), bevat geen roller, doch twee stel ophalers, welke het kruisverband veroorzaken en die dus niet tegelijkertijd met het op schering spannen kunnen worden aangebracht.

De beide stellen ophalers n.l. worden in dit geval aangebracht, wanneer de scheringgarens zich reeds op den weefstoel bevinden, op dezelfde wijze dus, als bij de Javaansche banden-weverij (zie het betrekkelijke hoofdstuk).

Het komt er dus maar op aan, om de draden eenvoudig lang uit te spannen en tevens een kruising teweeg te brengen.

Aangezien de weefstoel gewoonlijk langer is dan het primitieve weefgetouw, heeft men ook een

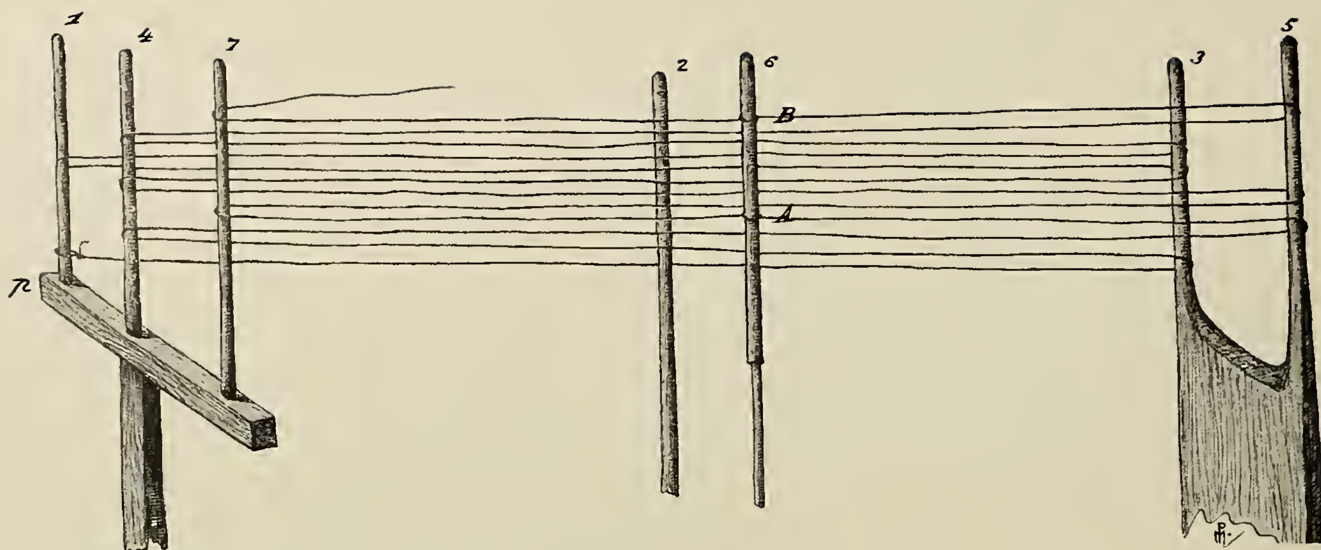

Fig. 67. De loop van de schering.

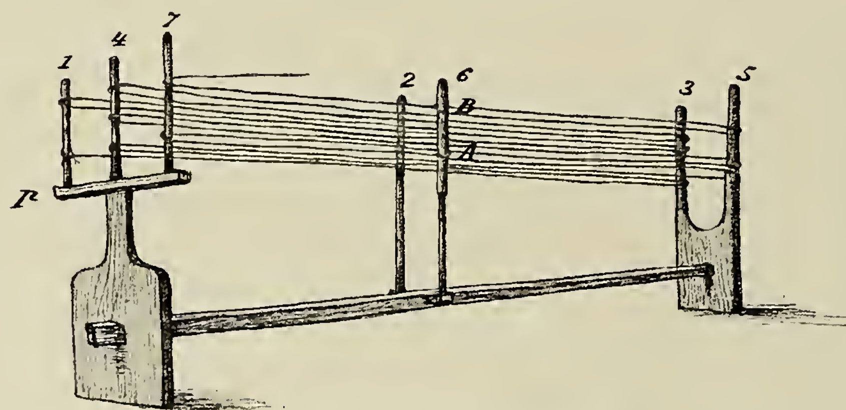

Fig. 68. De loop van de schering.

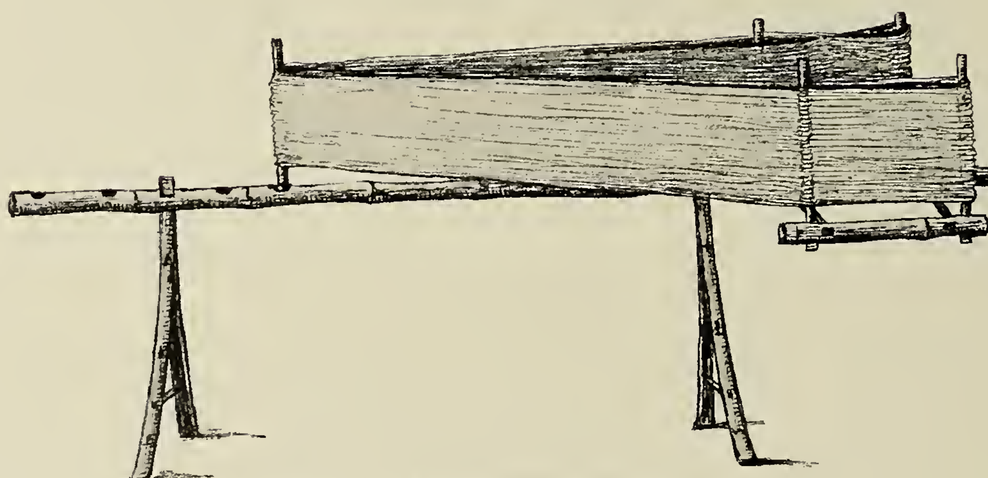
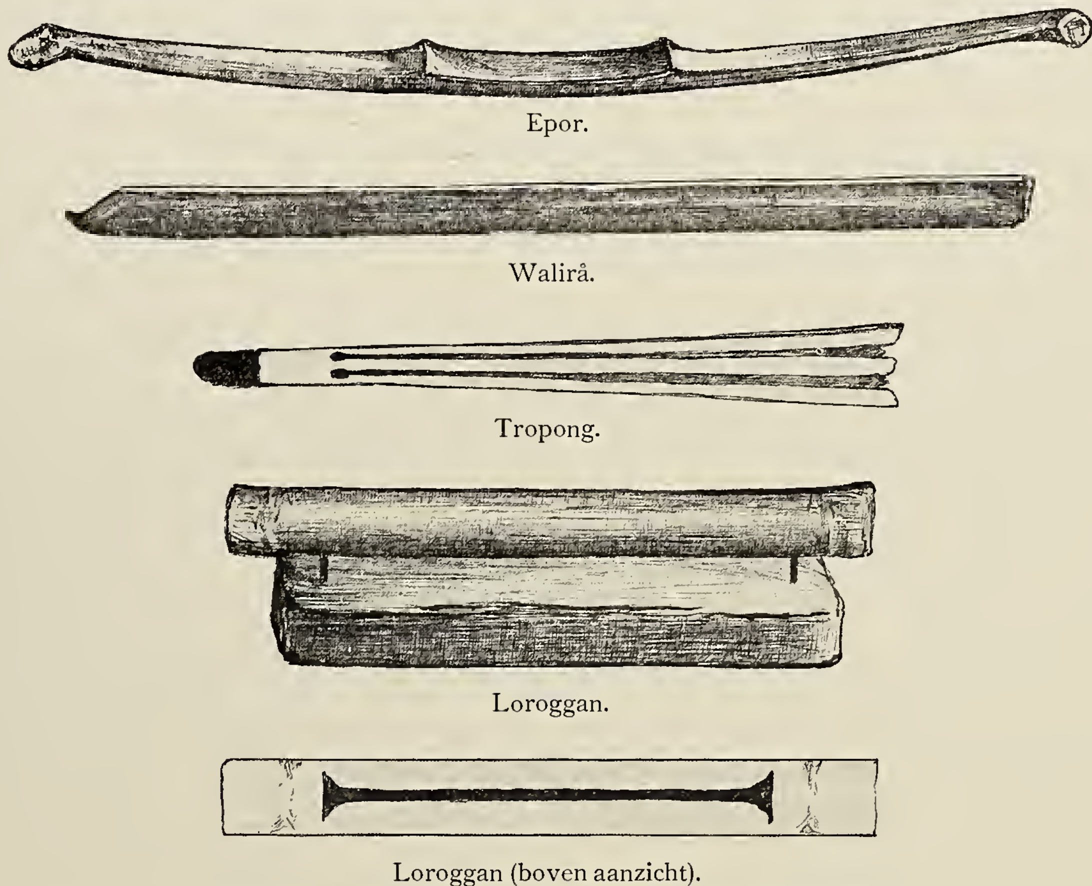

Fig. 69. Scheringtoestel uit Banjoemas.

langer scheringtoestel noodig. Dat, hetwelk men in kampong Ampèl gebruikt, bestaat uit twee tegenover elkaar staande blokken, welke over een dwarsstaaf van en naar elkander geschoven kunnen worden. Elk dier op stutten staande, houten blokken bevat verschillende scheringstaafjes, waaromheen men al naar gelang van de verlangde lengte van den doek de draden uitspant, met een kruising tusschen de scheringstaaf *a*. en de daarvoor geplaatste staaf *b*. (zie fig. 65). Aangezien men toch het n g ĕ g o e n n i, d.i. het aanbrengen der t a l i g o e n, niet tegelijkertijd uitvoert, kan men, om vlug te werken, gebruik maken van 4, 6, 8 enz. draden, waarvan men de klossen opstelt in den a n d a n a n d a n of klossenhouder. Zooals fig. 65 aangeeft, bevat de

Epor.

Walirâ.

Tropong.

Loroggan.

Loroggan (boven aanzicht).

Fig. 70. Onderdeelen van het Grĕsiksche tjindèn weeftoestel.

klossenhouder 8 in gebruik zijnde klossen of k l è t è k s, terwijl van het scheringtoestel slechts enkele scheringstaafjes gebruikt worden.

Is dit werk afgeloopen, dan heeft het opspannen der garens op den weefstoel plaats. Over die bezigheid behoeft niet nader uitgeweid te worden, aangezien zij in hoofdzaak overeenkomt met het opspannen der garens (hierboven reeds omschreven) ten behoeve van het primitieve weefgetouw, en zelfs minder gecompliceerd is, door het ontbreken van den roller en den ophaler, welke laatste, gelijk gezegd, eerst later in dubbel stel wordt vervaardigd.

Voor het maken van de schering maakt men in Grĕsik voor het t j i n d è n weven ook wel gebruik van een scheringtoestel met 6 vertikale staven, waaromheen de draden systematisch worden uitgeslagen. Men doet dit met 5 draden tegelijk, d.w.z. men plaatst 5 klossen of k l è t è k s met zijde-garen op den klossenstandaard of l è r è k k a n en windt daarvan de draden af. Het scheringtoestel kan ook hier door de aanwezigheid van een verlengstuk zoodanig versteld worden, dat men de schering zoo lang kan maken, als men zelf verkiest.

Het op schering spannen heeft als volgt plaats:

Men bindt een streng van 5 draden aan vertikale staaf n°. 1, brengt de streng naar de tegenoverstaande staaf n°. 2, aan den buitenkant er om heen en dan vervolgens naar staaf n°. 3, die zich op ongeveer 10 c.M. van staaf n°. 1 in dezelfde rij bevindt. De streng gaat aan den buitenkant van staaf n°. 3 in tegenovergestelde richting naar staaf n°. 4, die zich op 20 c.M. afstand van staaf n°. 2 in dezelfde rij bevindt, om den buitenkant er om heen, langs staaf nos. 5 en 6, tusschen welke de draden-kruising teweeggebracht wordt. Daarna in omgekeerde volgorde terug. (zie fig. 71).

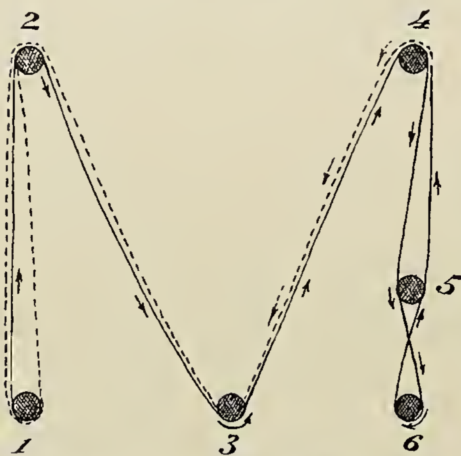

Fig. 71. De loop van de schering.

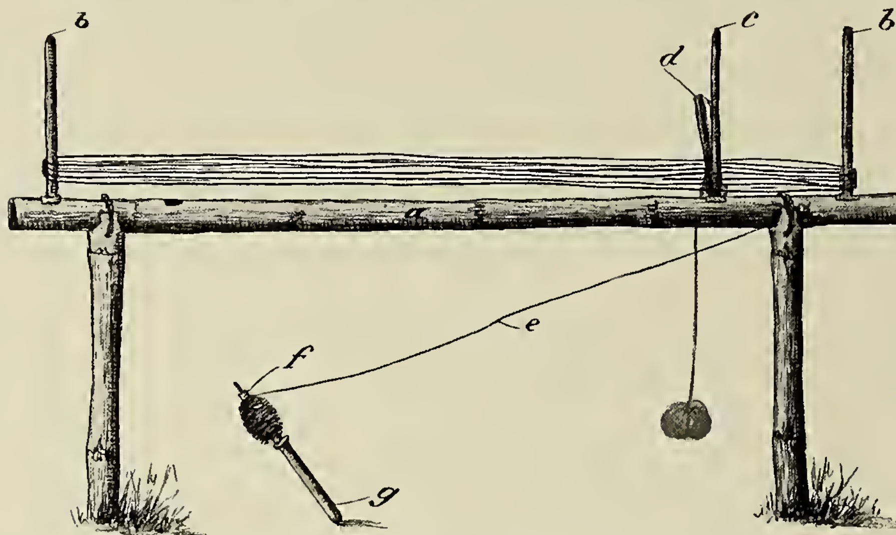
Een å d å, d. i. een streng, welke bij de schering van tjindèn weefsels gewoonlijk aangegeven wordt bij het beginpunt van het scheringtoestel, (bij staaf n°. 1), bestaat uit 10 omhalen, dus 10 × 5 = 50 draden. Wanneer 12 å d å's verkregen zijn, heeft men voldoende schering. De å d å's of strengen worden bij het beginpunt, bij staaf n°. 1, uit elkander gehouden, door ze afzonderlijk vast te binden met doorgaand a g ĕ l touw.

Wanneer er voldoende schering verkregen is, worden de strengen van het scheringtoestel gehaald, in één bundel gewonden en in dezelfde verfstof gedompeld, waarin ook de inslag is gekleurd.

Het ngĕgoenni heeft eerst plaats, wanneer de scheringdraden gekleurd en gedroogd en één voor één door de openingen van den kam gestoken zijn.

Deze werkwijze wijkt dus eenigszins af van de gewone, hierboven omschrevene en verklaart ook tevens, waarom het op schering spannen hierbij eenvoudiger is.

Te voren is alleen sprake geweest van een enkele schering, zooals bijna overal op Java en Madoera gebruikelijk is.

a. Pihanéan. *b*. Laki. *c*. Tropong. *d*. Blarak. *e*. Goeoen. *f*. Oelakan. *g*. Andir.
Fig. 72. Wijze van het spannen der schering.

In kampong Mandar ter hoofdplaats Banjoewangi echter gebruikt men een z. g. rondgaande schering; d. w. z. een schering zonder eind, uit welke omstandigheid men kan opmaken, dat die weefkunst er uit Zuid-Celebes moet zijn ingevoerd, waar bijna altijd met rondgaande schering wordt gearbeid. Op ongeveer dezelfde wijze wordt dan ook in de zijde-weverijen van kampong Mandar te Banjoewangi de schering gespannen als in Zuid-Celebes.

We kunnen dus verwijzen naar de hieronder te geven beschrijving van de Zuid-Celebaansche manier van het spannen der garens op rondgaande schering.

Genoeg zij 't, hier te vermelden, dat op Java algemeen de eenvoudige, enkele schering gebruikt wordt. Evenals te Banjoewangi geschiedt ook op de Madoereesche eilanden Sapoedi en Kangean het op schering spannen der garens naar Zuid-Celebaansche manier; men gebruikt er dus ook een rondgaande schering.

Hierboven hebben we reeds de manier aangegeven, waarop de Javaansche weefster de enkelvoudige garens bij het scheren behandelt en van welk toestel zij zich daarbij bedient.
Hoe de Soedaneesche weefster den enkelvoudigen draad op schering spant, moge blijken uit de navolgende beschrijving van de methode, in de Soedaneesche streken van de afdeeling Brĕbĕs in toepassing.
Het scheerraam (p i h a n é a n) bestaat uit een ongeveer 4 M. lange bamboe, waarin een viertal gaten zijn gemaakt, tot het opnemen van ronde vrij korte stokken, l a k i p i h a n é a n genaamd, waaromheen de scheringdraden gewonden zullen worden. (zie fig. 72).
Aangezien bij het scheren slechts 3 gaten tegelijk gebruikt worden, zou er één gat te veel zijn, maar dit dient, om bij gelegenheid aan de schering een grootere of kleinere lengte te kunnen geven.

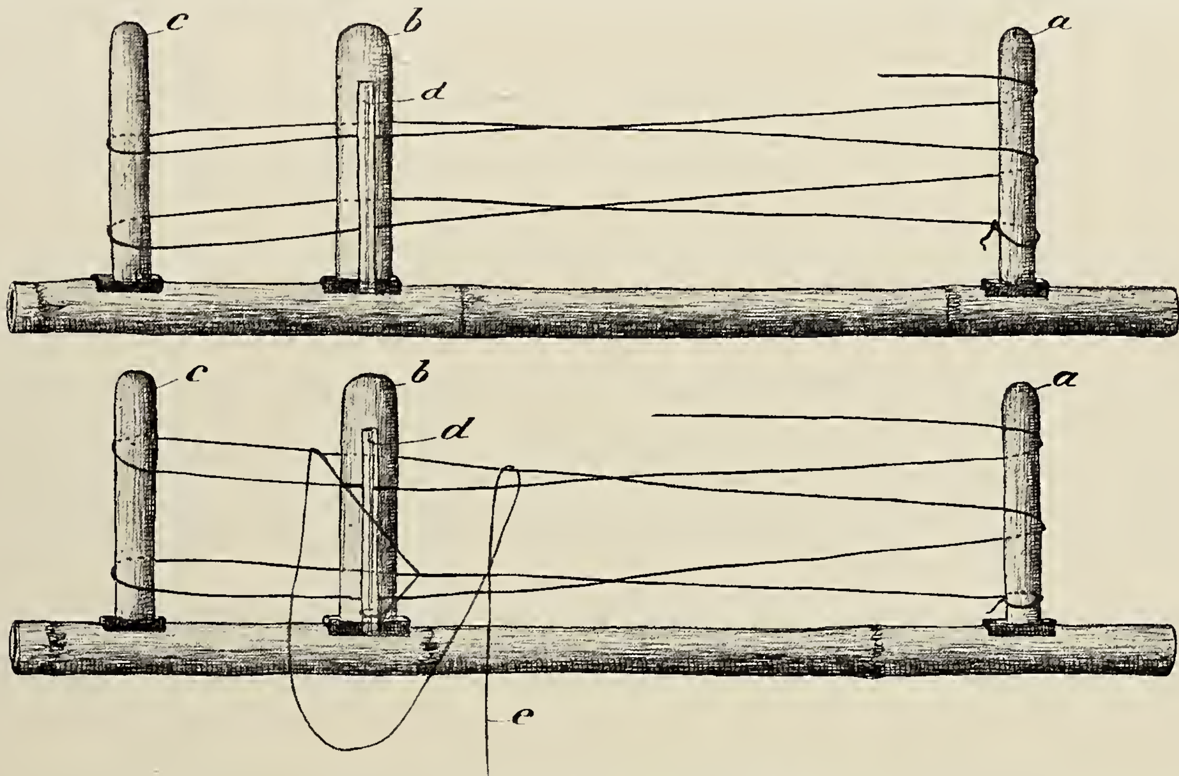

Fig. 73. Wijze van het spannen der schering.

In het middelste gat zijn twee stokken gestoken, waarvoor ook dikwijls gewone spoelkokers (t r o p o n g) worden genomen. In plaats van het 2e stokje wordt daar soms ook wel een stuk klapperblad gebruikt, dat dan precies dezelfde diensten doet als het stokje of de tropong. Het stokje *d*. bevindt zich niet in hetzelfde vertikale vlak als de stokken *b*. en *c*.
Om de beide stokjes in het midden is het touwtje voor de lusssen der g o e ö e n (Javaansch: g o e n) of ophalers gebonden. De klossenstandaard (a n d i r, zie fig. 63) met den klos (o e l a k-k a n) in haar linkerhand houdend, windt de weefster met haar rechterhand het garen af, dat zij op het scheringtoestel spant, zooals door bovenstaande figuren 72 en 73 verduidelijkt wordt.
Het uiteinde van den scheringdraad wordt om het stokje *a*. met een lus bevestigd. (zie fig. 73).
Langs de p i h a n é a n loopend en den draad geleidelijk afwindend, brengt de werkster dezen achter *b*. Bij *b*. wordt het draadje *e*., dat in een klein kluwentje eindigt, hetwelk men eenvoudig laat neerhangen, van achter den scheringdraad naar boven gebracht en naar voren omgebogen (dus in de richting naar de werkster toe). Op deze wijze is dus de scheringdraad rechts van *d* daaraan middels een losse lus bevestigd.
De scheringdraad wordt daarna achter-om *c*., tusschen *b*. en *d*., vervolgens achter-om *a*. en

achter *b.* gebracht. Bij *b.* wordt het touwtje *e.* weer van achter den scheringdraad naar boven gehaald en naar voren er om heen geslagen, maar nu zoodanig, dat de schering thans links van *d,* in een losse lus gevat wordt. Op dezelfde wijze gaat men voort, totdat de geheele schering gespannen is.

Hoe het invoegen van verschillende gekleurde draden plaats heeft, behoeft geen nadere beschrijving. Is het scheren afgeloopen, dan worden de uiteinden der diverse draden om *a.* geknoopt, waarna het touwtje *e.* wordt doorgesneden en met een lus aan *d.* bevestigd.

Een eigenaardig procédé, volgens hetwelk men in de Soendalanden op schering spant, leidt tot het ontstaan van een antiek patroon. Het heet hanjam tjajoet of mihanè megatkön, en men verkrijgt er het patroon intip hijan (afzetsel aan de rijsthorde) mede, een patroon, dat gevlochten matwerk imiteert.

In Pekalongan heeft het op schering spannen tot het verkrijgen van dit eigenaardig patroon als volgt plaats: Op het scheringtoestel wordt ter breedte van 10 à 15 draden een ketting gespannen, waarvan de eene helft wit en de andere helft zwart is, hetgeen men op eenvoudige wijze verkrijgt, door den witten draad, ter lengte van het scheerraam af te breken en daaraan een zwarten draad te lasschen, welke ter lengte van het scheerraam weder afgebroken wordt en vervangen door een witten, enz.

Men krijgt daardoor dus een ketting, waarvan de bovenste helft wit, de onderste helft zwart is. Nadat men aldus 10 à 15 draden breedte op schering heeft gespannen, wordt over dezelfde breedte alleen zwart garen op schering gespannen, daarna weer over gelijke breedte weer half wit en half zwart garen, enz. Bij het weven worden afwisselend witte en zwarte draden als inslag gebruikt. In plaats van wit en zwart kan men natuurlijk ook andere kleuren nemen.

X. X. X. schrijft over dit procédé in zijn opstel „Buitenzorgsch weefwerk" (Zie het tijdschrift „het Daghet" van 1906): „Een zeer antiek en eenvoudig procédé werd mij tot illustratie getoond. Dit is het z.g. hanjam tjajoet, dat zijn naam ontleent aan de vlechtindustrie, waaruit het weven zich ontwikkelde, of ontwikkeld werd.

Een stuk, dat op deze wijze bewerkt is, vertoont eigenaardige kwadraatjes, die aan de voor- en aan de achterzijde van het geweven stuk geheel hetzelfde patroon vormen. Daartoe moet bij het scheren het mihane megatkön worden toegepast, d.w.z. bij de voorste toetoenggoels (scheringstaven) zoowel links als rechts gekomen, wordt de draad afgebroken, terwijl een andere draad van andere kleur wordt aangehecht; voorts wordt om een zeker aantal, in den regel 15, draden (correspondeerend met 15 liang's of openingen van den weefkam) de volgorde der kleuren, welke vóór en achter moeten komen, omgekeerd. Bijvoorbeeld zullen er eerst 15 draden lila vóór komen, dan worden daarvoor twee draden lila zijde genomen, welke op de beschreven wijze bij de toetoenggoels door telkens één draad uit linnen garen worden vervangen; zoo, dat dit witte garen later op het weefgetouw de onderzijde uitmaakt. Daarna komt er een doorgaande draad voor scheiding (pamönggöl) en dan 15 draden wit linnen garen vóór en 15 dubbele draden lila zijde achter.

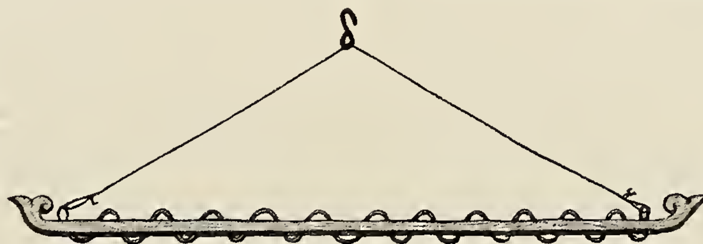
Het hanjam tjajoet uit den ouden tijd, waarvan ik stukjes gezien heb, bevat natuurlijk geen zijde, doch men gebruikte 2 kleuren kantèh (eigen gesponnen garens).

Bij het opzetten voor hanjam tjajoet, dat maar weinigen meer weven, moeten eenige plechtigheden plaats hebben, als het branden van wat wierook (mĕnjan) bij de pihanéan (het scheringtoestel) en het prevelen daarover van een djampè. Ik verzuimde nog te zeggen, dat men nooit dadelijk met de patroonkleuren begint, doch eerst een kawan (vijftal) draden opzet, die later een klein randje aan het weefsel zullen vormen, dat bij een geacheveerd stuk nooit ontbreken mag.

Is het mihanè afgeloopen, dan mag bij dit patroon niet aanstonds met de volgende werkzaamheid (van het opzetten van het weefgetouw) begonnen worden. Het voorschrift wil, dat men het

nu zal laten liggen, en eerst even gaat slapen (di toendoen hèès höla). Bij verzuim zou dit de weefster zwaar kunnen opbreken, daar het nauwkeurig volhouden gedurende den geheelen opzet van dit afbreekprocédé zooveel verstandelijke inspanning kost, dat men er dol (è d a n) bij zou kunnen worden."

Het Lampongsche scheringtoestel (sĕsangan of panjĕsangan) bestaat uit stukken hout van den niboengpalm, n.l. de z.g. toekat sĕsangan, welke stukken eenvoudig bevestigd worden in een balk of soort houten raam, dat kleiner of grooter gemaakt kan worden. In plaats van een balk of een raam gebruikt men ook wel een pisangstam, waarin de scheringstokken vastgestoken worden. Het op schering spannen van garens en het ordenen van het weefgetouw zijn er ongeveer hetzelfde als op Java.

Fig. 74. Kĕrĕtan.

Het op schering spannen (njamban) geschiedt in de binnenlanden van Benkoelen op een zeer primitieve wijze en wordt gecombineerd met het doorsteken der garens door ophalers en kam. Een bepaald scheringstoestel bestaat er niet. Men steekt eenvoudig 4 stukken hout (anak tetakan) in den grond en bevestigt ze van boven aan een horizontale bamboestaaf. De reeds te voren klaar gemaakte ophalersstaaf met ophalerstouwen (karap) wordt bij een der middelste scheringstaven, de kam (soeri) bij de andere, middelste scheringstaven geplaatst.

Men scheert twee draden tegelijk op; een der draden wordt tijdens het op schering spannen door een ophaler gestoken, terwijl de andere draad er buiten blijft. Beide draden verder uitspannende, steekt men ze door een opening van den kam en zoo gaat men voort, totdat men bij het op schering spannen alle ophalers en alle kamopeningen gevuld heeft.

Fig. 75. Scheringtoestel.

Het verder ordenen der garens op het weefgetouw — welke arbeid in Saroewai netar genoemd wordt — heeft op precies dezelfde wijze plaats als op Java.

Minder primitief is het Palembangsche scheringtoestel, dat overeenkomt met het Javaansche, en, evenals dit, ook anian genoemd wordt (in de bovenstreken ook wel pĕnjangsangan). Zelfs de standaard, waardoor de verschillende garens van de klossen gaan, is in Palembang bekend en heet er kĕrĕtan. (zie fig. 74).

Bij het gebruik van den weefstoel spant men de zijden garens, noodig voor de vervaardiging van goud- en zilverweefsels, op ongeveer dezelfde wijze op schering, als hierboven reeds aangegeven voor de Soerabajasche kampong Ampèl. Het lijdt dan ook geen twijfel meer, of de songkètweefkunst van Ampèl moet, te oordeelen naar de gelijkheid in werktuigen, in de namen van de onderdeelen hiervan, en in de toepassing der procédé's, er van Sumatra zijn ingevoerd. (Zie ook het hoofdstuk over den weefstoel en dat over goud- en zilverweefsels).

De standaard van de vele klossen of pĕlĕtings, waarvan de garens bij het op schering spannen worden afgerold, is van precies hetzelfde model en wordt in Palembang en ook op Banka, waar eveneens met den weefstoel wordt gewerkt, kentjer genoemd. Het scheringtoestel, waarvan men zich daar bedient, wordt door fig. 75 verduidelijkt en heet aneh.

Een bepaald toestel voor het op schering spannen der garens (m a n g a n i) gebruikt men in de Padangsche Bovenlanden niet. Men voert den arbeid uit op de plaats, waar men weeft en op de lengte, welke de schering op het weeftoestel hebben moet.
Men plaatst de groote klossen, waarom het scheringgaren gewonden is, op de bank (p o n t è h) van den weefstoel en windt de garens over een dwarslat van het houten toestel-geraamte (die dwarslat fungeert als tijdelijken scheringboom) heen en weer, kruisgewijs over de opgehangen b a l a b è h 's of linialen, door den kam en over den borstboom.
Gewoonlijk wordt bij het scheren ongeveer in het midden van het garenveld een bamboezen steuner gebruikt (a m b a n t a n o e n), welke belet, dat de garens door hun zwaarte naar beneden zakken.
De k a r o 's of ophalers worden later pas aangebracht, wanneer de garens reeds op schering gespannen zijn.

Fig. 76. Bataksche vrouwen aan het op schering spannen (links) en het afwikkelen van garens (rechts).

Aangezien dit een vrij lastige, tijdroovende bezigheid is, heeft men in de Siloengkangsche weefindustrie ter voorkoming van onnoodige tijdverspilling het middel verzonnen, om telkens, wanneer men een doek kant en klaar afgeweven heeft, er bij het afknippen van het weefsel voor te zorgen, dat de scheringdraden van den scheringboom de ophalers en den kam blijven passeeren. Men bindt dan de garens bij bundeltjes vóór den kam bij elkaar, maakt ze later, wanneer de nieuwe scheringdraden gespannen moeten worden weer bundelsgewijs los en verbindt de einden van deze overgebleven scheringdraden aan die van de nieuwe scheringdraden. Dat nu die overgebleven eindjes soms een andere kleur hebben, dan de nieuwe, aangelaschte draden, hindert niet; immers, kam en ophalers, welke vlak bij den kettingboom gebracht zijn, schuift men naar voren, in de richting van den borstboom naar het nieuwe scheringveld, dat gedeeltelijk om den scheringboom gewonden wordt en waarop men voortweeft, totdat de laschpunten bereikt zijn. Dan wordt de geweven doek daar weer afgeknipt en kunnen de overgebleven eindjes weer voor een volgenden arbeid van het scheren dienen.
Waar in de Padangsche Bovenlanden niet met een weefstoel wordt gearbeid, zooals b. v. in de Batang-Hari districten, heeft het op schering spannen der garens op de gewone wijze plaats en gebruikt men er een scheringtoestel (a n i a n), dat van het gewone, reeds beschrevene weinig of niet verschilt.
Het scheringtoestel (a n i a n), waarvan men zich in de Bataklanden bedient, is een eenvoudige, platte plank met 3 opstaande staven (a n a k n i a n i a n), welke in de daarvoor bestemde gaten van de plank gestoken worden en waarvan de middelste de p a n g g i o e n a n heet, naar de

g i o e n of ophalersdraden. De schering, die op dit toestel gevormd wordt, is een rondgaande. Het op het eiland Nias gebruikelijke scheringtoestel bestaat uit een platte plank (o l i t a), waarin twee opstaande staven, f a s o, gestoken zijn, die, om ze stevig te doen staan, door een dwarsstaaf, o' o ö e r a, verbonden zijn. In het midden van de plank staan 2 andere staven 'o n o g e o e, waar de ophalers (g e o e) worden aangebracht.

Door het winden van de garens om het scheringtoestel ontstaan 2 scheringvlakken, welke op Nias a r o (voorzijde) en e r o (achterzijde) worden genoemd. De schering (l o e z ö) ([1]) wordt door de ophalersstaaf weer gesplitst in twee vlakken, een mannelijk en een vrouwelijk vlak.

Over het m a n g a n i (op schering gespannen), zooals dit uitgevoerd wordt in de Maleische

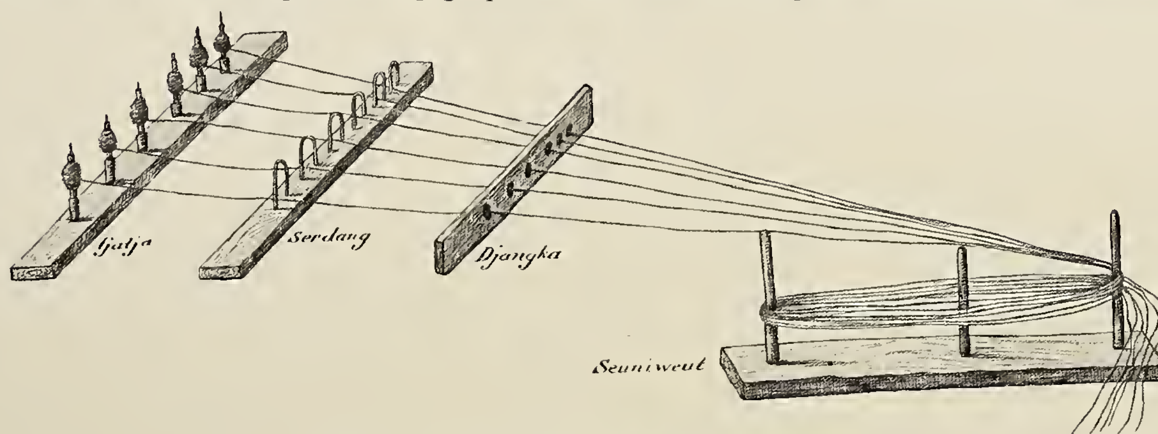
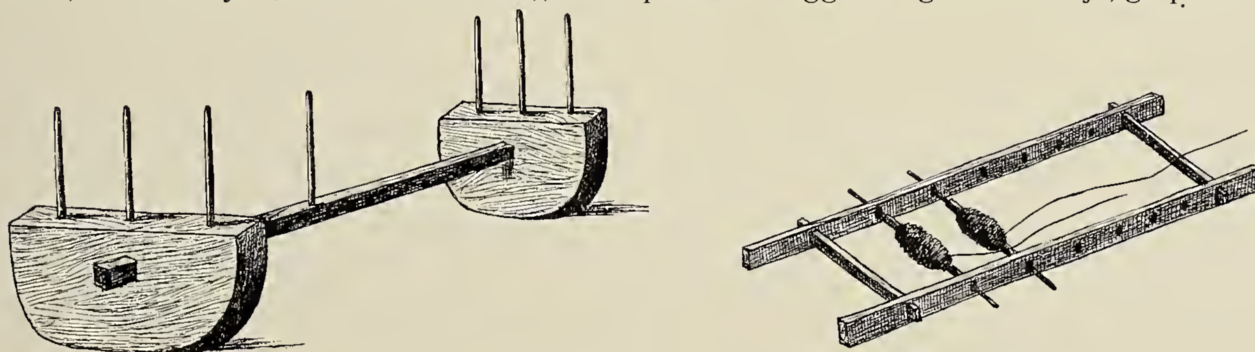

Fig. 77. Wijze van het spannen der schering.

landen van Sumatra's Oostkust en in den Riouw-Archipel behoeft hier niet uitgeweid te worden, daar in dit gebied gebruik gemaakt wordt van den weefstoel met pedalen, voor de vervaardiging van welks schering hierboven reeds een uitvoerige beschrijving gegeven is. Enkel zij vermeld, dat de klosjes (b o e l o e h-b o e l o e h), waarop de scheringgarens gewonden zijn, gespannen

Tangga tangga.

Fig. 78. Scheringtoestel uit Boven-Kapoeas.

worden in een raam (k i r i k - k i r i k), waarin zij bij het afwinden der garens draaien kunnen. In Atjeh en Onderhoorigheden is niet de weefstoel, doch ook niet het gewone Inlandsche weefgetouw in gebruik. Het Atjehsche weeftoestel staat, wat constructie betreft, zoowat tusschen weefstoel en weefgetouw in. In het betrekkelijke hoofdstuk zullen later hierover uitvoerige mededeelingen gedaan worden. Het scheringtoestel (s e u n i w e u t) is iets primitiever dan dat, hetwelk voor het opspannen van garens voor den weefstoel gebezigd wordt, en komt eenigszins overeen met de a n i a n van Java. De wijze, waarop echter in Atjeh de schering (n e u d ò n g) gemaakt wordt, dient in het kort besproken te worden. (zie fig. 77.)

De klossen of b o e l ò h s, die de reeds gekleurde, zijden garens bevatten, worden op een stan-

([1]) Vergelijk hiermee het Javaansche woord l o e n g s è n.

daard (tjatja) gespannen, zoodat zij draaibaar zijn en het garen gemakkelijk afgewikkeld kan worden. Van de klossen op den klossenstandaard loopen de garens door de oogjes van de sĕrdang, een stuk sĕrdang-bladsteel, waarin verbogen lidistokjes gestoken zijn, en door de gaatjes van een soort kam (djangka) — alles om verwarring van draden te voorkomen — en zoo worden zij naar het scheringtoestel (seuniweut) geleid. De arbeid van het op schering spannen is ongeveer dezelfde als hierboven omschreven is.

Het op schering spannen van zijden garens, zooals dit gebeurt in de Maleische landen van Borneo, komt in hoofdzaak hierop neer, dat de garens van de klossen (galèndrongs) ter voorkoming van verwarring eerst door een, van oogjes voorzienen standaard of hanger (pĕlanggaran of tarikan) worden geleid, alvorens men ze op het scheringtoestel (hanian) uitspant.

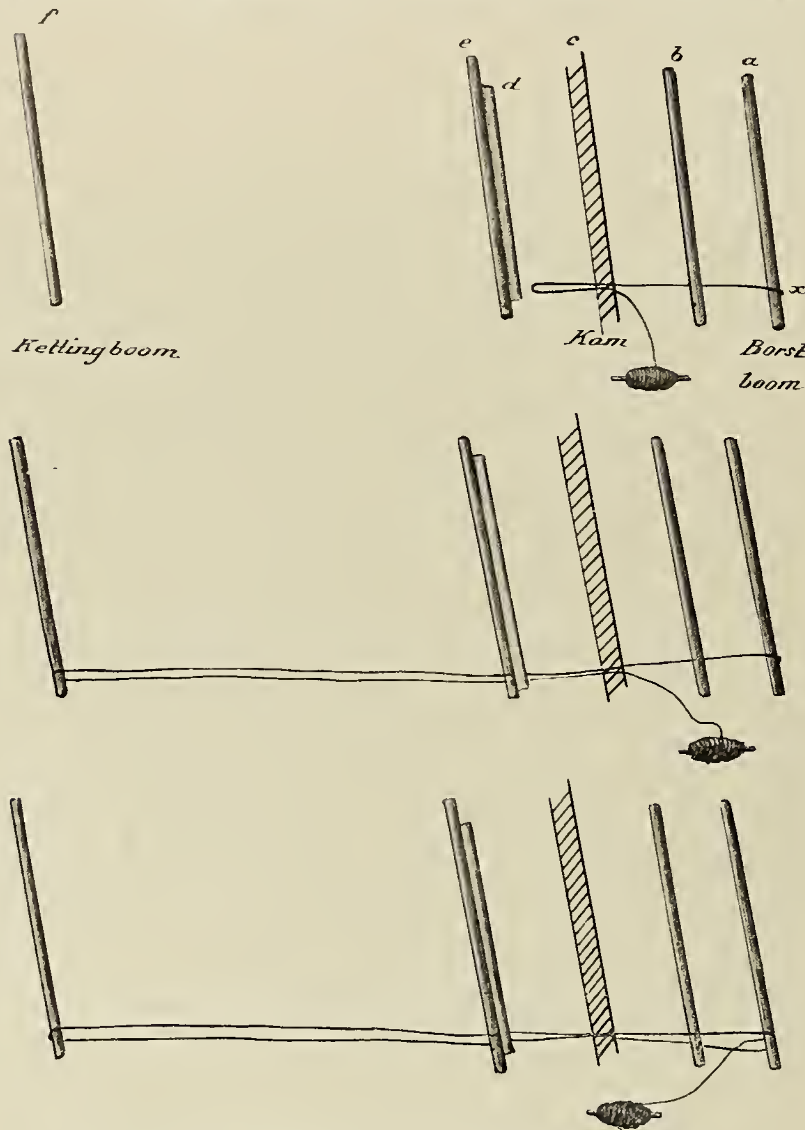

Fig. 79. Celebaansche wijze van het spannen der schering.

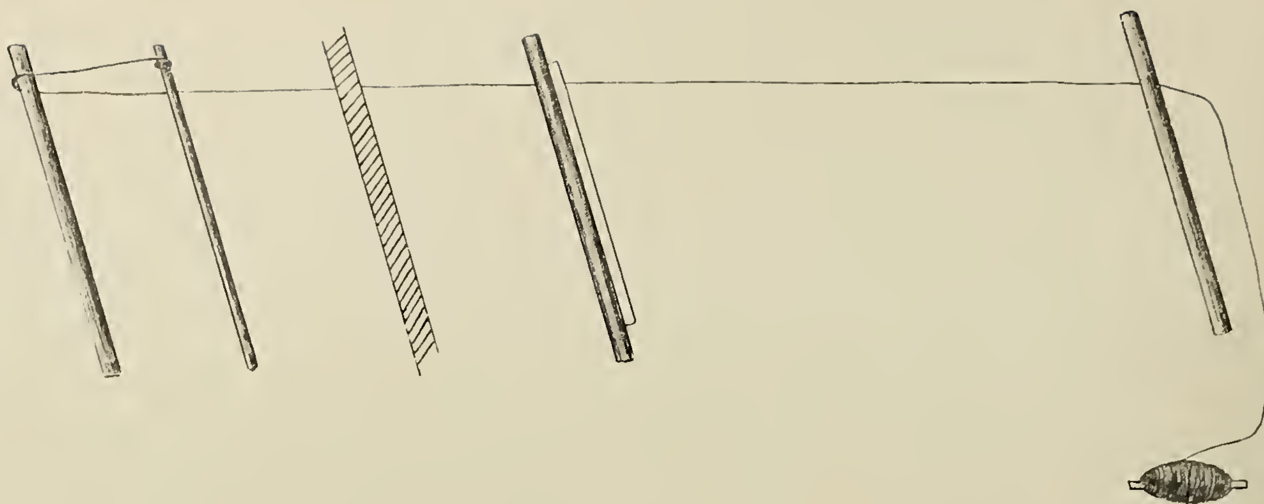
Dit toestel is bijna precies hetzelfde, als op Java voor het op schering spannen van katoenen garens gebruikt wordt; het bevat aan de eene zijde één vertikale staaf, aan de andere zijde twee vertikale staven, terwijl aan deze zijde op de horizontale lat, waarlangs het scheringtoestel langer of korter gemaakt kan worden, nog een dunnere, rechtopstaande staaf bevestigd is, welke voor het aanbrengen der ophalers (karap) dient.

De verschillende kleuren van de te gebruiken scheringdraden worden te voren eerst aangegeven op een model, een gewoon stukje bamboe, om hetwelk de weefster naar eigen smaak of inzicht verschillende, gekleurde garens windt tot een bepaald patroon. Dat model heet dikas [1]. De wijze, waarop men in het meer Oostelijke gedeelte van Borneo's Zuider- en Ooster-afdeeling de garens op schering spant, komt overeen met de Makassaarsche of Boegineesche manier. Aangezien deze later uitvoerig beschreven zal worden, kan ik hier met de enkele vermelding van de overeenkomst volstaan, en er tevens bijvoegen, dat in het omschreven gebied van Borneo evenals in Makassaarsche en Boegineesche landen met een rondgaande schering gewerkt wordt.

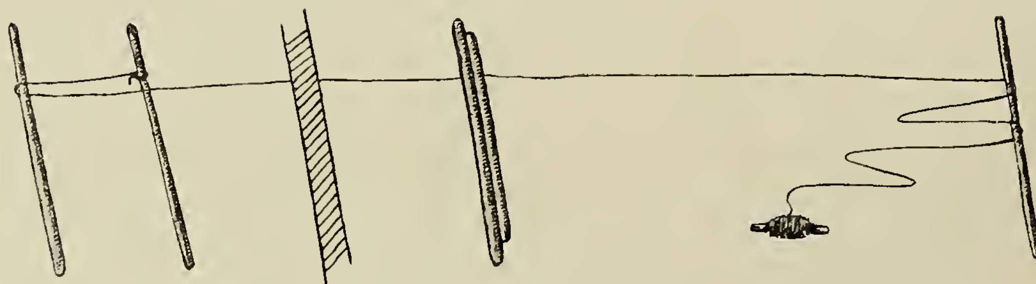
In de Westerafdeeling van Borneo, zoo b.v. bij de Kantoek Dajaks, wordt evenals in de Zuider- en Oosterafdeeling met een rondgaande schering gewerkt.

[1] In de Westerafdeeling van Borneo: bikas.

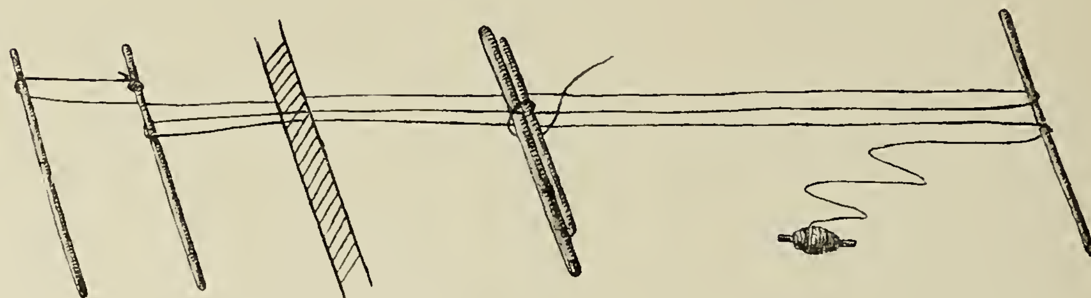
Het scheringtoestel (a n i q), dat in Boven-Kapoeas gebruikt wordt, is nog al laag, en bestaat uit twee halve-cirkelvormige blokken hout, die langs een dwarslat van of naar elkaar geschoven kunnen worden (vide fig. 78). Het op schering spannen heeft op zittende wijze plaats.
Waar van klosjes (k o l o n g - k o l o n g) gebruik gemaakt wordt, bedient men zich bij het op schering spannen der draden van een t a n g g a - t a n g g a (Oost Sumatra: t a n g g o - t a n g g o) of raam, waarop de klossen op spilletjes worden geplaatst. Waar men in Sambas met zijde werkt, gebruikt men bij het scheren een toestel, als hierboven bij Palembang en Banka reeds afgebeeld is.
Het op schering spannen van garens heet in Zuid-Celebes a n g â n é. Voor katoenen garens gebruikt men voor dit werk geen bepaald werktuig, maar alleen de benoodigde b a m b o e s tot een heel stel, dat met den naam van p a n g â n é a n g wordt aangeduid.
Het op schering spannen van garens heeft gewoonlijk onder het op palen staande huis plaats.
De hierboven bedoelde bamboes worden in deze volgorde opgehangen: (zie de afbeeldingen van fig. 79):
a. de b a m b o e, welke in den borstboom geplaatst wordt, en waaraan bij *x* het garen van een klos wordt vastgeknoopt;
b. de liniaal, welke de kruising in de draden tot stand brengt;
c. de kam, in elke opening waarvan een dubbele draad gestoken wordt;
d. de ophaler of p a k a r â k k a n g, waaronder zich een ronde staaf, of de g o e l o ê n g a n g bevindt.
Het garen van de schering wordt systematisch tusschen *d* en *e* en onder *e* gehaald, terwijl de ophalersdraad, — gewoon wit garen, — over den bovensten scheringsdraad met een losse lus aan den ondersten scheringdraad wordt bevestigd. De witte ophalersdraad heet k â r a; de onderste scheringdraad, die daardoor opgehaald kan worden, p a k â r a, en de eigenlijke ophaler, d.i. dus de staaf *d*, waarom de k a r a 's geslagen zijn, heet p a k a r â k k a n g;
f. is de staaf, die in den kettingboom komt.
Al deze staven nu worden los in de bedoelde volgorde opgehangen.
Hoe met dit primitieve stel staven de schering wordt gespannen, laat zich verduidelijken door de schetsjes van fig. 79.
De draad van den klos wordt bij *x* vastgemaakt, gaat onder de liniaal en wordt bij den kam gevouwen en dus dubbel door een opening gestoken.
Eén draad loopt onder de p a k a r â k k a n g en één onder de g o e l o ê n g a n g; om deze heen wordt de ophalersdraad geslagen.
De dubbele draad gaat verder en wordt om *f* geslagen.
Bij den kam begint men opnieuw, leidt den draad boven de liniaal, slaat draad met klos om den borstboom heen, vervolgens weer onder de liniaal, evenals bij den eersten keer, vouwt den draad dubbel en steekt dien dubbel door een volgende kamopening.
Zoo gaat men voort, totdat de geheele kam geladen is, waarna het samenstel draden op het weeftoestel gespannen wordt. Gewoonlijk gebruikt men een model (b a l â b a), een plat stukje bamboe, waarop men het garen in diverse kleuren windt of schikt tot het patroon, dat men wenscht te hebben. Naar dat model spant men de verschillende, gekleurde garens op schering.
Aldus is de wijze, waarop door Makkassaarsche en Boegineesche weefsters de enkele schering wordt opgespannen. Maar in Zuid-Celebes wordt ook veel gewerkt met een rondgaande schering.
De manier, waarop men deze bereidt, laat zich het best verduidelijken door de achterstaande schetsen van fig. 80.
Heeft men dus bij een gewone schering met twee uiteinden een vlak, dat enkel bestaat uit twee stel draden, waarvan één onder de g o e l o ê n g a n g en één tusschen de g o e l o ê n g a n g en p a k a r â k k a n g loopt; bij de rondgaande schering zijn drie stellen draden noodig (zie fig. 80, n°. 7):

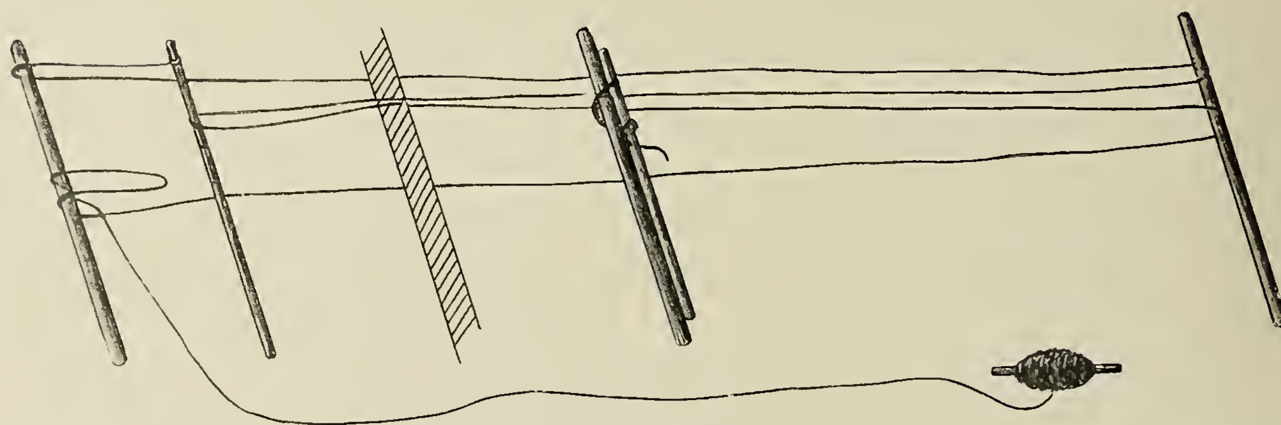
1.

2.

3.

4.

a. de draden, die onder de goeloêngang loopen en door de ophalers gaan;
b. de draden, welke tusschen de goeloêngang en de pakarâkkang gaan (*a* en *b* gaan door de kamopeningen);
c. de draden, die onder de goeloêngang en den kam loopen en vrij van de ophalers hangen.
Het verschil in het op schering spannen der garens voor gewoon- en voor rondgaand weefsel bestaat hierin, dat de klos bij de eerste, omschreven werkwijze niet vast mag zijn, maar in de hand gehouden wordt, terwijl bij de tweede werkwijze de klossen met diverse, gekleurde garens

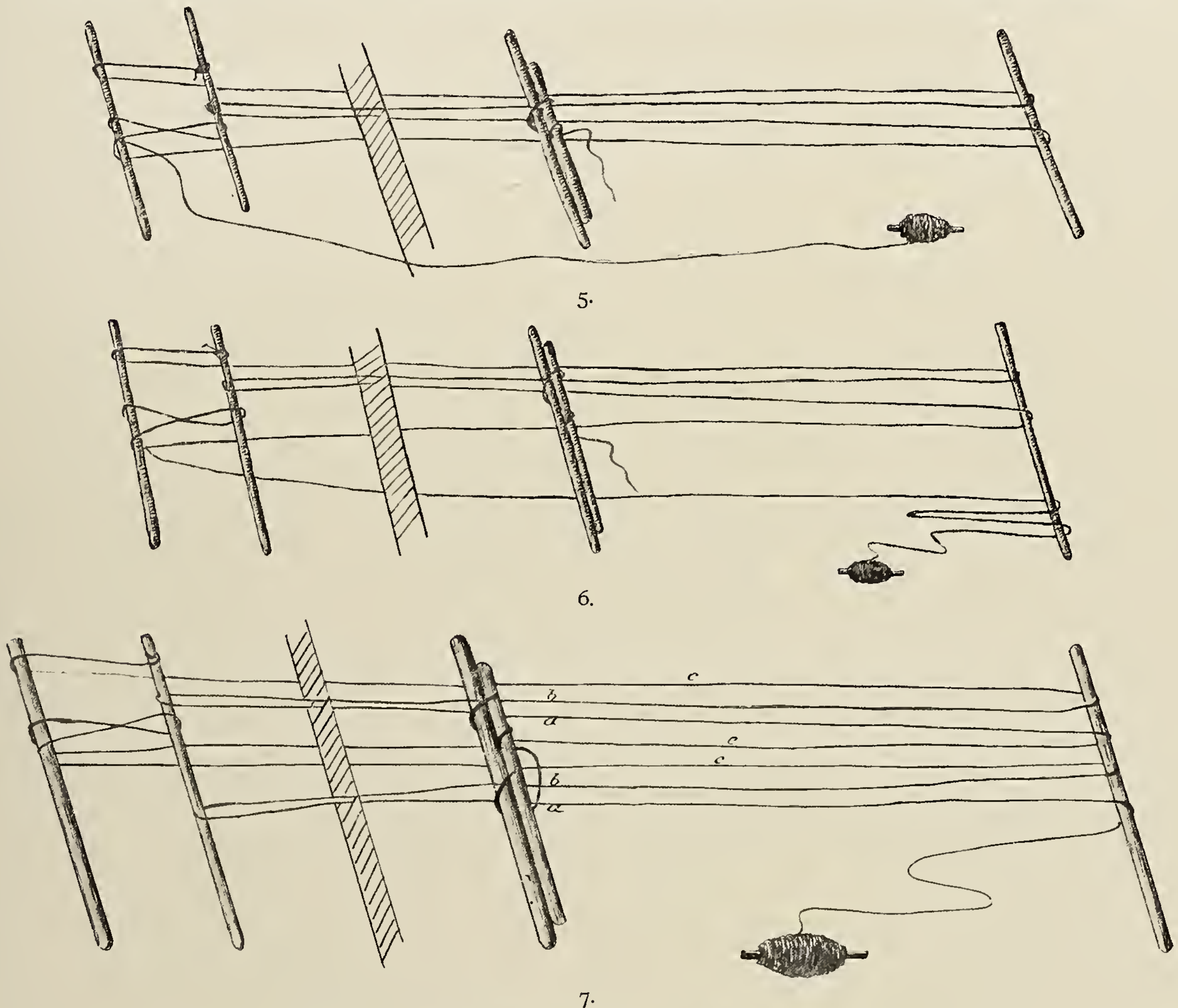

Fig. 80. Celebaansche wijze van het spannen der schering.

aan spillen in den klossenstandaard (djârang-djârang of agattoêngang boelo, zie fig. 81) worden geplaatst. Dit toestel is eenvoudig een houten raamwerk, met gaten in de opstaande zijden, gaten, waarin de garenklosspillen kunnen gestoken worden en ronddraaien. Dit werktuig wordt vlak bij het geheele scheringtoestel opgehangen.
Nog een andere wijze van op schering spannen, welke in Zuid-Celebes, zoo b.v. in Goa, wel eens wordt toegepast, is dezelfde, als voor zijden garens gebruikelijk. Zij laat zich het best verklaren door fig. 82, waaruit men ziet, dat er een bepaald scheringtoestel (panganêang) gebruikt wordt, terwijl de klossenstandaard (pabisoeka) eenvoudig bestaat uit 2 reepen pisangbast, waarin de spillen der klossen worden vastgezet.

Het Toradja'sche scheringtoestel (s a o e r a n) bestaat eenvoudig uit vijf in den grond gestoken staven, twee rechts, één links en twee in het midden, deze laatsten voor het aanbrengen der ophalers.

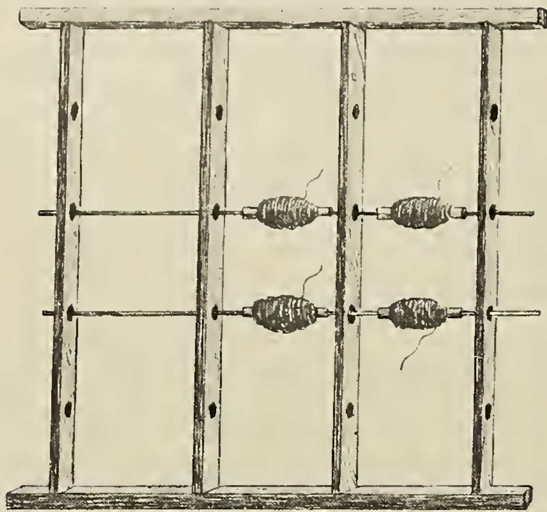

Fig. 81. Djarang-djarang.

Het op schering spannen van garens heet in het Bimaneesch n g a n è en in het Soembawasch p a r a n è en wordt op het eiland Soembawa uitgevoerd op een gewoon scheringtoestel (h a d j o e n g a n è), waarbij de klossen met verschillende, gekleurde garens geplaatst worden in een standaard of t j a o e.

Bijna alles, wat de voorbereidende werkzaamheden van het weven op het eiland Soembawa betreft, doet aan Makassaarschen of Boegineeschen invloed denken, echter wordt op dat eiland een rondgaande schering zelden of nooit gebruikt.

Het op schering spannen van draden in Noord- en Midden Celebes (Donggala) geschiedt op precies dezelfde manier als in Zuid-Celebes.

Vermelding verdient, dat alleen in het Parigische en in het Gorontalosche de garens niet van klossen, doch van uit mandjes, (b i n g k a), waarin zij luchtigjes opgestapeld liggen, op het scheringtoestel worden overgebracht.

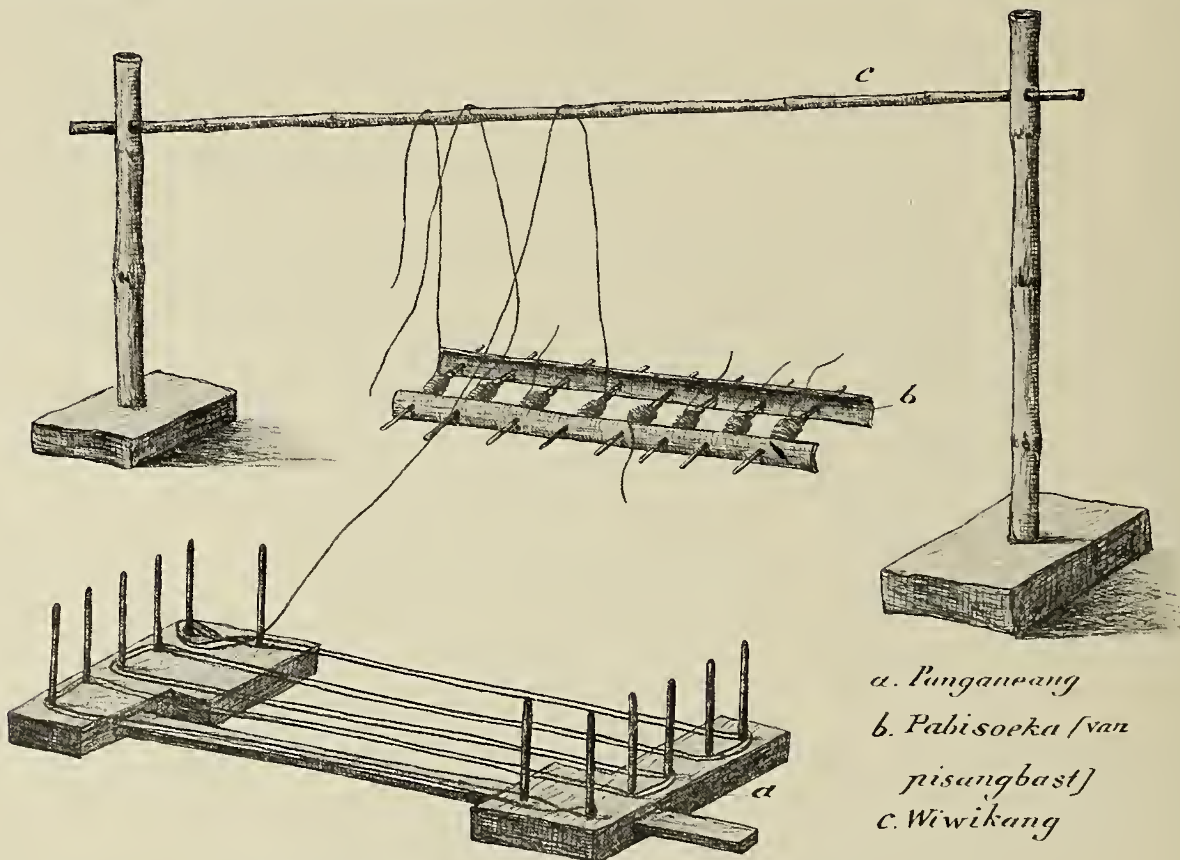

Fig. 82. Goasche toestellen, bij het spannen der schering in gebruik.

In Bwool heet het bamboezen model met de daarom gewonden, diverse, gekleurde scheringgarens t o t a g o e; in Gorontalo: t o e m b a. Het Gorontalosche scheringtoestel (p o t o t a d e n g a)

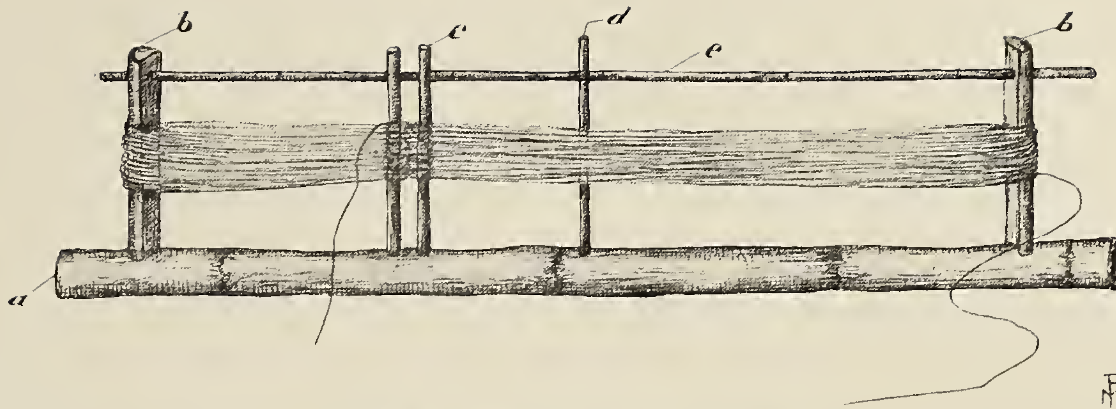
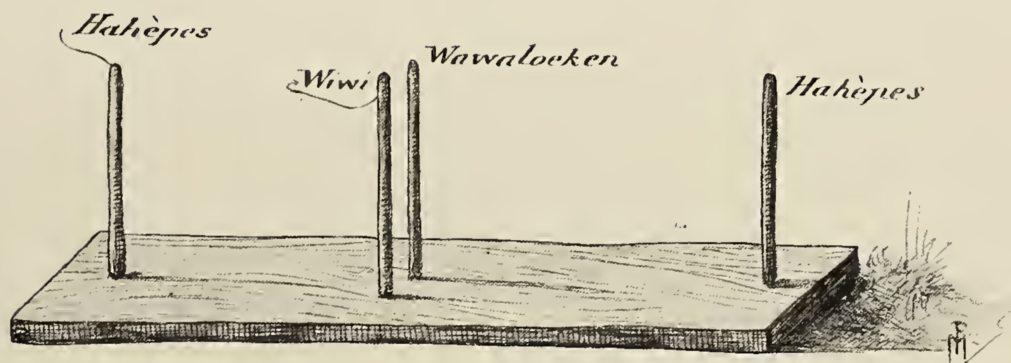

Fig. 83. Gorontaleesch scheringtoestel.

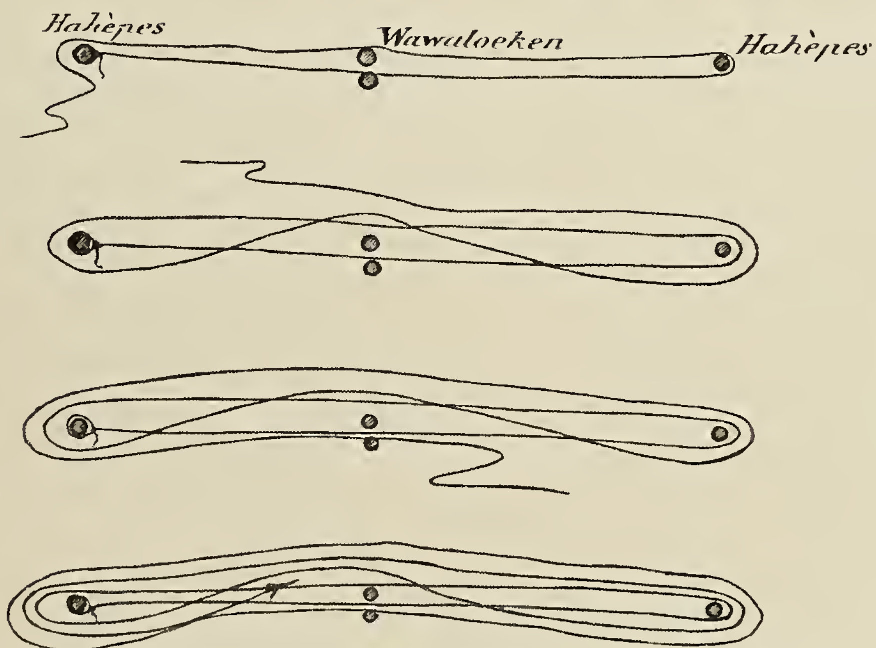

Fig. 84. Minahassasch scheringtoestel en loop van de schering.

is in fig. 83 afgebeeld. Het bestaat uit een horizontale staaf *a* (h o e l a ä), waarin dicht bij de einden twee andere staven b. (a n a k p o t o t a d e n g a) vertikaal ingestoken zijn.
Verder bevinden zich op staaf *a* nog de ophalersstaven *c* (h o e l o e m b i n g i) en de kruisingstaaf *d* (t o t a b i t o).
De verbindingstaaf *e* wordt t o e m o e d o e genoemd.
Het Minahassasche scheringtoestel (t a t a n o e m e n)(¹) is ongeveer hetzelfde als het Gorontalosche en bestaat uit een plankje van zacht hout of van g a b a-g a b a, waarin de verschillende, aangepunte stokken vastgestoken kunnen worden. (zie fig. 84).
De uiterste stokken heetten h a h è p e s; de middelste, die de kruising in de draden doet ontstaan, heet w a w a l o e k e n en de voorste, waaraan de ophalers worden vastgemaakt, w i w i.
Het opspannen van de garens ten behoeve van een rondgaande schering zonder kam heeft in de volgorde plaats, welke door de schetsen in fig. 84 verduidelijkt wordt.
De ophalersdraad (p a w i w i) wordt op de gewone wijze bij de w i w i aangebracht.
Het scheringtoestel heet in het Sangireesch s a s a h o e r a n g en in het Talaureesch s å s s å r a n a en is ongeveer hetzelfde als het hierboven beschrevene. De schering (Sangireesch: t a t i k a l o e)

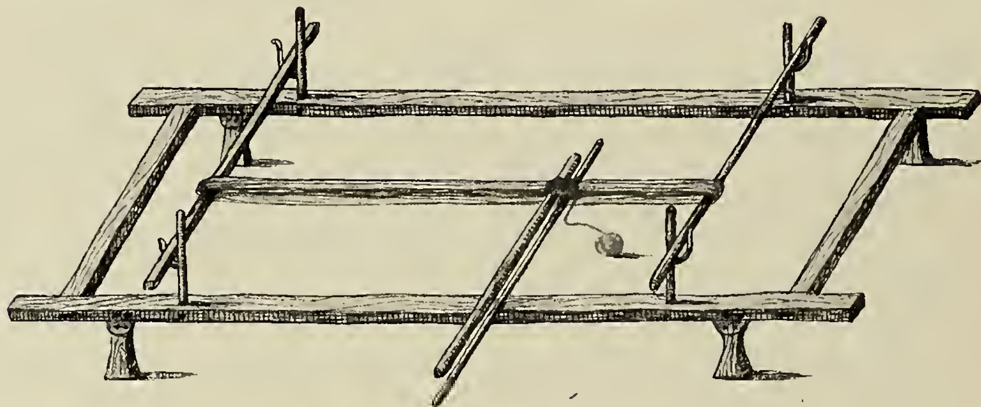

Fig. 85. Larantoekasche en Soloreesche noeda.

is ook op de Sangir- en Talaud-eilanden een rondgaande en wordt gespannen met twee draden tegelijk.
Hieruit reeds kan men opmaken, dat er ook een kam gebruikt wordt. Het insteken van de draden door de kamopeningen heet m e t a h o; voor den rand van het te vervaardigen weefsel steekt men 4 dubbele draden door elk der uiterste kamopeningen. Dit laatste heeft soms niet alleen voor randen van weefsels, doch ook voor geheele weefsels plaats, welke men dikker en solieder wenscht te hebben; zulk een weefsel noemt men s a n s a h e of s a l a b o e d e. Het spreekt van zelf, dat dan van elk stel van vier draden altijd twee draden door een lus van een ophaler gaan.
Op de Talaud-eilanden zijn er twee verschillende wijzen, waarop men de schering kan opspannen, n.l. m a s s o d a p a n e n t e (als men de draden begint uit te spannen van den uitersten dwarsstok) en de m a s s o d a a l i w o e of m a s s o d a a l a p p o e (als men de draden begint uit te spannen van den midden-dwarsstok).
Op Makean maakt men zich een scheringtoestel door eenige paaltjes (d o f f o) eenvoudig in den grond te steken. De standaard, waarop men voor het op schering spannen der garens de klosjes aanbrengt, is niet meer dan een g a b a-g a b a-lat. De toegepaste methode heeft eenige overeenkomst met die in de Boegineesche landen, doch is primitiever.

(¹) Het op schering spannen heet m o e t a n o e m.

Het scheringtoestel, dat op de Ambonsche eilanden gebruikt wordt, is ongeveer van dezelfde constructie, als het hierboven reeds geschetste werktuig van de Minahassa.
Op Kisser heet dat scheringtoestel aoenahore; de twee uiterste staven worden aoewaknihe en de twee middelste pepehe genoemd. Vermelding verdient, dat men het kluwen, dat de op schering te spannen garens bevat, in een, met een deksel af te sluiten klapperdop (Kissersch: larnahore, Babbarsch: aoe aoe) doet, die bij het werk heen en weer om het scheringtoestel geleid wordt, ten einde het garen behoorlijk te kunnen afwinden. Ook op Letti en Babber wordt de schering op deze wijze bereid. Alsnog moet opgemerkt worden, dat twee vrouwen den arbeid van het op schering spannen van garens uitvoeren. De een, die aan deze zijde van het scheringtoestel zit, reikt dan telkens den klapperdop met het garenkluwen aan de andere over, die zich aan de tegenovergestelde zijde bevindt. En omgekeerd.
In het Larantoekasch en het Soloreesch heet het op schering spannen van garens manè. Dit wordt evenals in een gedeelte van den Ambonschen archipel gedaan op een horizontaal raam,

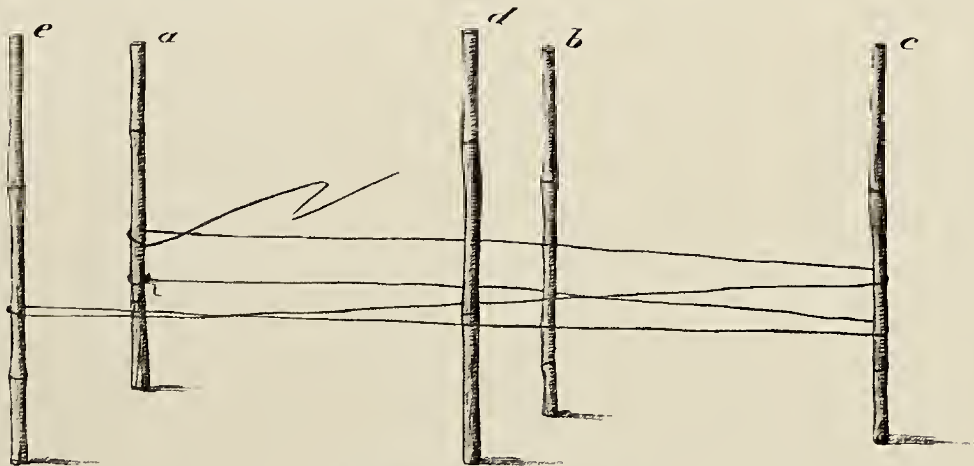

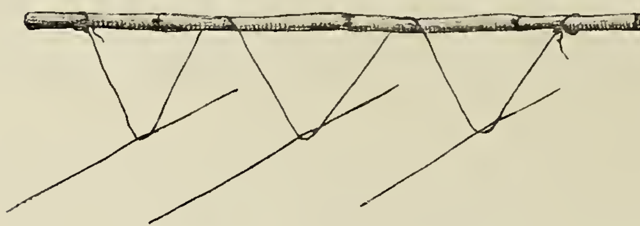
Fig. 86. Loop der schering.

hetwelk in het Larantoekasch en Soloreesch noeda wordt genoemd. Dit scheringtoestel is in fig. 85 afgebeeld, zoodat een nadere beschrijving ervan overbodig is.
Ook hier plaatst men het kluwen in een klapperdop.
Na het op schering spannen, worden de garens op het weeftoestel overgebracht, waarvoor de twee korte staven van de noeda enkel door borst- en kettingboom vervangen dienen te worden.
Het Balische scheringtoestel (Balisch: pĕnganjian; Sasaksch: pĕngané), waarop men de garens op schering spant, (Balisch: nganjinin; Sasaksch: ngané) is ongeveer hetzelfde als dat van Java; daarover behoeft hier dus niet te worden uitgeweid.
Zelfs het ordenen der op schering gespannen garens aan het weefgetouw en het doorsteken (noesoek) der scheringdraden (door den kam) hebben op dezelfde wijze plaats als op Java.
Bij het op schering spannen der garens gebruikt men op Lombok een voorbeeld in den vorm van een lontar bladreep, waarop men eerst de garens windt tot de kleuren of banen, welke men aan den doek wenscht te geven.

B. HET OP SCHERING SPANNEN VAN AGĔLDRADEN.

Ten slotte dient hier de wijze besproken te worden, waarop de schering van agĕl bereid wordt. Voor Java kan ik volstaan met de beschrijving van de in Pekalongan gevolgde methode, welke bijna overal gelijk is.

Hieronder volgt een schets van het aldaar in gebruik zijnde scheringtoestel. De draad, bij *a* vastgeknoopt (zie fig. 86), loopt achter *b*, om *c*, tot vóór *d*.
Vóór *d* wordt nu elke draad afzonderlijk met de rechterhand dubbel genomen en met de andere hand een heelen slag omgedraaid, zoodat de draad om zich zelf heen gedraaid (di poentir) is en er een gedraaide lus ontstaat.
De ontstane lus wordt nu om *e* geslagen, zoodat tusschen *e* en *d* de draden om zich zelf heen gedraaid zijn. Beide draden loopen vervolgens achter *d*, om *c*, vóór *b*, achter en om *a*, achter *b*, achter en om *c*, vóór *d*, met een gedraaide lus om *e*, achter *d*, vóór en om *c*, vóór *b*, achter en om *a*, achter *b* enz.
Het is duidelijk, dat tusschen *a* en *b* de draden elkaar kruisen en tusschen *e* en *d* om elkaar gedraaid, (di poentir) zijn. Aangezien mij geen Hollandsch woord bekend is, dat het om elkaar gedraaid zijn van draden eenvoudig en kort uitdrukt, zal het Javaansche woord poentiran daarvoor in den vervolge gebruikt worden.
Dit om elkaar gedraaid zijn van de draden van de schering is het grondprincipe van het weven van netten, zooals dat op de meeste plaatsen gebruikelijk is, waarbij niet alleen de lengte-, maar ook de inslagdraden niet vlak tegen elkaar aan mogen komen te liggen, maar door kleine tusschenruimten van elkaar gescheiden moeten zijn.
Daar toch de scheringdraden om elkaar heen gedraaid zijn, kunnen de inslagdraden onmogelijk tegen elkaar aan komen te liggen; zij worden van elkaar gescheiden gehouden door de, zij het ook geringe, dikte van de poentiran.
Nadat de schering nu geheel is opgespannen, wordt zij met stukjes garen op verschillende plaatsen vastgebonden, opdat zij niet verward zou kunnen raken, voorts van het scheerraam afgenomen en in strengen opgevouwen.
De schering wordt vervolgens op den grond gelegd, nadat aan de eene zijde de plaats van de poentiran is gemarkeerd door een roller, oesĕk, terwijl men aan de andere zijde de schering zoodanig vasthoudt, dat de draden niet verward kunnen raken. Tevens haalt men met een puntig stukje bamboe de uiteinden van de scheringdraden één voor één door den kam, soeri, heen. De kam is, evenals trouwens alle werktuigen bij het weven van agĕl, grooter en groffer, dan de kam, bij het weven van garen gebruikelijk, terwijl de tanden ervan veel verder uit elkaar staan. Heeft een soeri voor het weven van garens 700—1200 tanden, die voor het weven van agĕl heeft er slechts 300—330. Na door de soeri te zijn gebracht, worden de scheringdraden om een gligèn geslagen, die later aan den borstboom, apit, zal worden bevestigd.

Fig. 87. Loop der schering.

De schering wordt vervolgens in haar geheele lengte uitgespreid (di ĕlab) en het andere uiteinde der draden wordt eveneens om een gligèn geslagen, waartoe de garens bij kleine strengen met de hand in twee-oogige lussen (sentagèn) worden gedraaid, waarin de gligèn wordt vastgeklemd (di soepit oerang).
Deze gligèn wordt vervolgens tegen de houten pinnen van den kettingboom aangedrukt en de schering zoo dikwijls om den kettingboom heen geslagen, tot zij een voor het weven goed hanteerbare lengte heeft. Vervolgens wordt de goen aangebracht.
Tusschen den kam en de plaats, waar de scheringdraden om elkaar gedraaid zijn, de poentiran, wordt nu tusschen bovenste en onderste schering een draad, de goen ingebracht, waarvan een uiteinde vervolgens met een lus aan een gligèn wordt bevestigd.
Door nu bij elken scheringdraad de goen op te lichten en om de gligèn te slaan, bereikt men,

dat de geheele bovenste schering, draad voor draad, in een doorloopende lus gevat wordt, welke tevens om den g l i g è n, t j i n g t j i n g a n of ophaler, loopt (zie fig. 87).
Zijn alle scheringdraden aan den ophaler bevestigd, dan wordt het andere uiteinde van de g o e n eveneens aan dien ophaler met een lus vastgebonden.
Daarna wordt de kettingboom, d a j a n, in de vorkvormige, houten t j a t j a k geplaatst, de g l i g è n aan de losse uiteinden der scheringdraden aan den borstboom gebonden, en het lendenjuk of de p o r aan den borstboom verbonden; het weven kan dan beginnen.
Soms moet de schering vooral bij groote netten erg lang zijn, b.v. 10—20 Meter, en het spreekt van zelf, dat men de scheringstokken van het eenvoudige scheringtoestel niet op 10 of 20 Meters van elkaar kan plaatsen, omdat dan het scheren te vermoeiend en tijdroovend zou worden. Men heeft er dus dit op gevonden, dat de scheringdraden eenige malen om de scheringstokken worden gewonden.
Het hierboven beschreven m a n i van a g ĕ l was een z. g. m a n i b ĕ n ĕ r, (d. i. het echte m a n i) waarbij dus de schering maar éénmaal om de scheringstokken was gewonden.
Hetzelfde kan men echter ook 2 of 3 maal doen en dan heet het m a n i m ĕ d a n g d o en wel m ĕ d a n g d o l o r o of m ĕ d a n g d o t ĕ l o e, naar gelang van het feit, dat de schering 2 of 3 malen om de scheringstokken is gewonden.

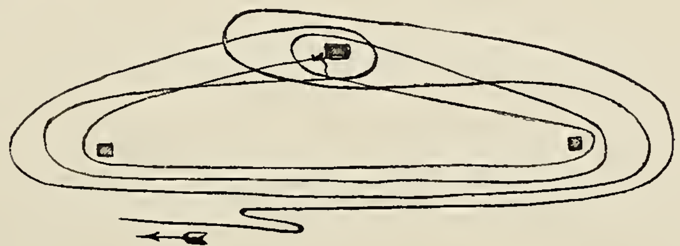

Fig. 88.
Het op schering spannen volgens Boetonsche wijze.

Beschouwen we nogmaals het hiervoor afgebeelde a g ĕ l scheringtoestel (fig. 86), dan is de loop van den draad bij het m ĕ d a n g d o l o r o als volgt:
De aaneengelaschte draden worden om *a*. geslagen, achter *b*, om *c*, vóór *d*, vóór en om *e*, achter *d*, achter en om *c*, vóór *d*, vóór en om *e*, achter *d*, achter en om *c*, vóór *d*; vervolgens worden de draden één voor één met de hand in een lus gedraaid, welke om *e*. geslagen wordt.

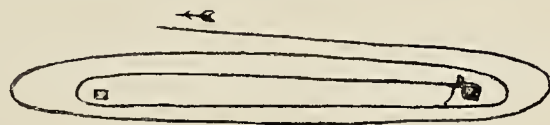

Fig. 89.
Het op schering spannen volgens Mandarsche wijze.

Daarna loopt de draad verder achter *d*, vóór en om *c*, achter *d*, achter en om *e*, vóór *d*, vóór en om *c*, achter *d*, achter en om *e*, vóór *d*, vóór en om *c*, vóór *b*, achter en om *a*, achter *b*, achter en om *c*, vóór *d*, vóór en om *c*, achter *d*, achter en om *c*, vóór *d*, vóór en om *e*, achter *d*, achter en om *c*, vóór *d*, in een lus gedraaid om *e*, achter *d*, vóór en om *c*, achter *d*, achter en om *e*, vóór *d*, vóór en om *c*, achter *d*, achter en om *e*, vóór *d*, vóór en om *c*, vóór *b*, achter en om *a*, achter *b* enz.
Het op schering spannen van a g ĕ l draden, is in Celebes en Onderhoorigheden niet overal gelijk. Het laat zich verduidelijken door de hierbovenstaande schetsen (fig. 88 en 89), ontleend aan het reeds genoemde rapport van den heer C. A. van Affelen van Saemsfoort.
Noemen we de bovenste stip van fig. 88 *A* en de linksche en rechtsche stippen van fig. 88 en 89 *B* en *C*, dan wordt ook het navolgende uit dat rapport duidelijk:
„Voor de schering wordt het smalle lint in den Boeton-archipel eerst bevestigd aan het uiterste einde van een ronden stok van een lengte, gelijk aan de breedte van de mat en van een dikte van nog geen centimeter; dan wordt het om den op een afstand gelijk aan de halve lengte van den te maken doek geplaatsten ketting en borstboom van het weefgetouw gespannen en weder naar den stok teruggebracht. Hier wordt niet, zooals te Mandar en elders het geval is, de kettingdraad (de schering) eenvoudig om ketting- en borstboom rond en rond gewonden, maar hij wordt, telkens bij den stok gekomen, hieromheen gehaald en teruggetrokken. De draad,

dus beginnende bij stok *A*, wordt over borstboom *B*, vervolgens over kettingboom *C* gehaald, dan weder bij *A* gekomen, hieromheen, van onder naar boven, gewonden en weder terug naar kettingboom *C* gebracht, van waar hij over borstboom *B* den stok *A* bereikt, om weder hieromheen te worden gehaald en teruggebracht te worden naar borstboom *B* en zoo verder. Indien men op bovenstaande teekening den draad van punt *A* met de pen zou willen volgen over de punten *B* en *C*, dan zal deze wijze van omwinding aan duidelijkheid niet meer te wenschen overlaten".

HOOFDSTUK VI.

DE INSLAG.

E inslag heet in het Javaansch en in het Madoereesch p a k a n en wordt meestal opgewonden op een spoel, (Javaansch: l ĕ t i n g, k l ĕ t i n g, p l ĕ t i n g of k l è t è k, ook wel i k a l l a n; Madoereesch: l è r è n g a n; Soendaneesch: p a l è d), welke bestaat uit een lang b a m b o e stokje.

Dit opwinden geschiedt veelal met behulp van de d j o n t r å, terwijl de streng zich op den o e n d a r of garenafwinder bevindt [1]. De spoel steekt men in den spoelkoker, (Javaansch: t r o p o n g of t o r a k; Madoereesch: t o r a k; Soendaneesch: t a r o p o n g; Banjoewangisch: t o r o k), een gladden b a m b o e koker, waarvan één zijde aangepunt en dikwijls van g å l å of g a l a voorzien is [2].

In de Soendalanden worden in het buitenvlak van den spoelkoker eenvoudige figuren gegrift of gebrand. Hieraan besteedt men wel eens veel werk. In Poerwakarta (Krawang) bestond vroeger het gebruik, — thans nog in heel enkele bergdessas voorkomend, — dat een man bij het vragen van de hand zijner geliefde, aan deze een zelf vervaardigde t a r o p o n g ten geschenke gaf. Werd de t a r o p o n g aangenomen, dan was dit voor den man een gunstig teeken.

Fig. 90. Tropong of spoelkoker.

Op handige wijze weet de weefster, telkens wanneer het noodig is, door het aantrekken van den inslagdraad de spoel uit den spoelkoker naar boven te lichten en den draad een weinig af te wikkelen, ten gevolge waarvan voldoende draad vrijkomt voor het opnieuw inwerpen van den spoelkoker.

Gesteld, dat de weefster in haar weefgetouw zit, dan begint zij gewoonlijk den spoelkoker met haar rechterhand van rechts naar links door de spalking der scheringdraden te werpen. Met de linkerhand vangt zij den koker op en legt dien omgekeerd, dus met de punt naar de schering gericht, links van zich gereed voor den volgenden inworp.

---

(1) Zie de figuur in het hoofdstuk over de bereiding der garens.

(2) G å l å is een soort gomhars, dat als bezinksel overblijft van de cochenielje-verfstof (t r e m b a lo of a m b a l a u), welke voor het roodverven van zijden garens gebruikt wordt.

Bij gebruik van gekleurde draden voor den inslag heeft men voor elke kleur een eigen spoel met spoelkoker noodig.

Men onderscheidt den inslag in een doorloopenden of flottanten en een niet doorloopenden; van den eerstgenoemde loopt elke draad onafgebroken van den eenen rand van het weefsel naar den anderen.

De niet doorloopende inslag treft men aan op weefsels, op het veld waarvan verspreid kleine bloempatronen voorkomen, zooals b.v. op goud- en zilverweefsels of songkèts van Oost-Java en ook op de Soendaneesche songkèttans. Voor het vormen van dergelijke patronen bedient men zich van korte inslagdraden, welke ter plaatse, waar zulks noodig is, met de vingers door de schering worden gehaald, nadat hieruit natuurlijk de patroonvormende spalking is teweeggebracht. (Zie het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven).

Fig. 91. Het maken van de lengo-lengan.

Primitief is de wijze, waarop de Madoereesche weefster den inslag voor haar grove agĕl weefsels bereidt. De agĕldraad wordt om duim en pink van de opgestoken linkerhand tot een streng gewonden. (zie fig. 91). De inslagreepen worden dus aan den buitenkant van duim en pink om deze vingers geslagen, zoodat zij in het midden op de palm der hand elkaar kruisen. De streng wordt uit de vingers gelicht, bij de kruising dubbel gevouwen en gebonden tot een kluwen (lengo-lengan), (¹) dat in den spoelkoker (opak) wordt gestoken. (zie fig. 92).

Deze bestaat in een holle bamboe, waarvan het einde bij een geleding ietwat is aangepunt; de plaats, waar het agĕl garen moet worden bevestigd, is gespleten.

In Pasoeroean, Jogja en Tjilatjap gebruikt men bij het agĕl weven een spoelkoker en een spoel, welke van de gewone, Javaansche modellen voor katoengarens niet afwijken.

De spoel (sĕkĕli) van de Lampongsche districten is evenals de Javaansche spoel slechts een bamboe stokje, waarop de garens gewonden worden. Deze spoel wordt in den spoelkoker of tropong gestoken.

Weeft men met gouddraad, dan gebruikt men als spoel wel eens een stekelvarkenspen of iets anders van dien vorm (ĕndoe).

Soms wordt de spoel zonder spoelkoker gebruikt en is zij dan een lange staaf, aan het einde waarvan het inslaggaren opgewonden wordt.

In Palembang, waar over het algemeen het katoenweven op dezelfde wijze als op Java wordt uitgevoerd, heet de spoel plĕting en de spoelkoker tropong.

De spoelkokers (toerak) van de Padangsche Bovenlanden worden gewoonlijk gereed gehouden in een taboeng toerak, een grooten bamboe koker, welke vlak bij het weeftoestel opgehangen is. De toeraks kunnen twee vormen hebben, en wel *a* van een gewonen koker, waarin de spoel of boeloe taroejang komt te liggen; *b* van een koker met een gat op zijde, waaruit het garen van de spoel treedt. (zie fig. 93).

(¹) In het Javaansch heet zoo'n tot spoel gemaakt kluwen kĕntjé.

Voor het inwerpen van den spoelkoker van het model *a* moet men eerst de spoel uit den koker brengen en het garen er van wat afwikkelen. Deze handeling is natuurlijk voor het inwerpen van den sub *b* omschreven spoelkoker niet noodig. Ook de patronen van de Menangkabausche goud- en zilverweefsels kunnen van een doorgaanden of een niet doorgaanden inslag zijn.

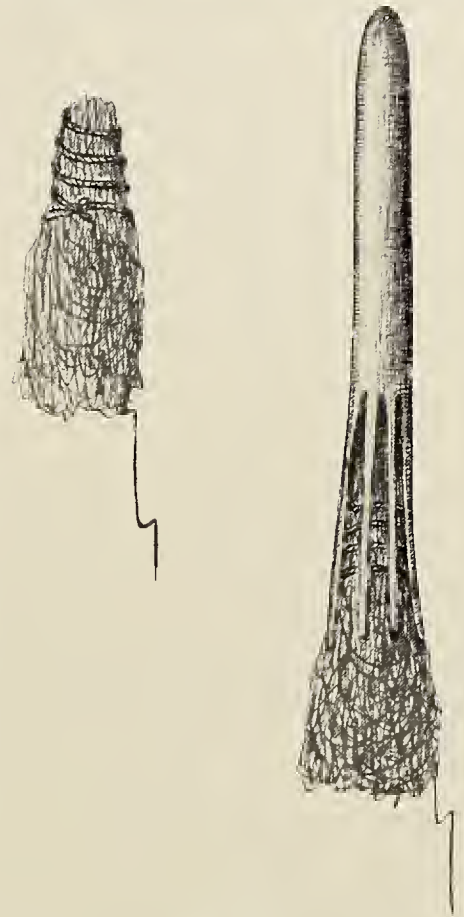
Men noemt den doorgaanden inslag pantjoekie balaba, elkers ook wel pantjoekie salaloe, in tegenstelling van pantjoekie bamasoekan (ook wel pantjoekie basaloean of pantjoekie bapintau) d. i. de niet doorgaande of afgebroken inslag.

Ook in de Bataklanden onderscheidt men den spoelkoker met een gat op zijde, en den gewonen spoelkoker, bij het gebruik waarvan men telkens de spoel uit den koker moet halen.

De spoel heet in het Toba'sch hasoli, in het Timoersch simbok en in het Karo'sch simbĕk, en is een dun bamboestaafje, waarop de inslagdraad van een hoelhoel of kluwen gewonden wordt.

Dit op spoel winden (mangasoli) is in de Tobalanden het werk van kinderen; het heeft plaats door het ronde spoelstaafje tusschen de handpalm en een been snel rond te wentelen. De spoelkoker, van bamboe gemaakt en aan één einde aangepunt, noemt men in 't Toba'sch: torak; in 't Timoersch toelak en in het Karo'sch toeldak.

De spoel, welke op Nias gebruikt wordt, is gesneden van hout en heet sioea; de garens voor den inslag (naho) worden er met de hand op gewonden.

Fig. 92.
Spoel en spoelkoker voor agĕlgaren.

Zulk een spoel heet in Batoebara (Sumatra's Oostkust) en in den Riouw Archipel tjoeban en wordt gebruikt speciaal voor het opwinden van goud- en zilverdraad, waarmee men een niet-doorloopenden-inslagpatroon wil verkrijgen. Voor het weven met doorloopenden inslag gebruikt men er de gewone bamboezen spoel (pĕlating) met dito spoelkoker (torak). Ook in Atjeh en Onderhoorigheden wordt de inslagdraad (teuneun) gewonden op een bamboezen spoel, toereuë oenoerië-eng, welke in een bamboezen spoelkoker, toereuë, gedaan wordt. Deze is van een gala-punt (toereuë ek malo) voorzien en bevat in het midden van de koker-oppervlakte een gat, waaruit de draad te voorschijn treedt.

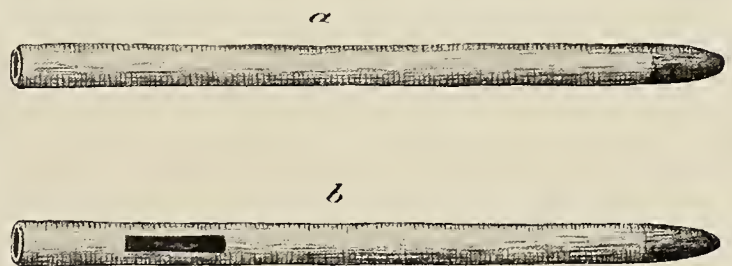

Fig. 93. Spoelkokers.

Dezelfde spoelen en spoelkokers worden in Atjeh en Onderhoorigheden ook voor een inslag van goud- of zilverdraad gebruikt. De Dajaksche weefspoel (tikoean), welke in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo gebruikt wordt, is een lange, houten spoel, welke zonder spoelkoker gebruikt wordt en waarop men het garen eenvoudig in de richting van de lengte-as opwindt. Gewoonlijk is deze spoel, welke vorkvormige uiteinden heeft, iets langer, dan het weefsel breed is, zoodat telkens bij het insteken van den inslag één wenteling van de spoel reeds genoeg is, om vol-

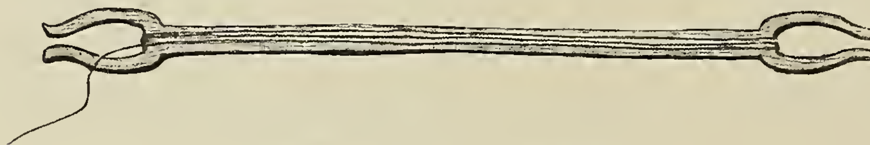
doende draad voor dien inslag vrij te krijgen. Wat dit betreft, werkt dus de Dajaksche spoel zeer praktisch. Van het „inwerpen" van de spoel behoeft geen sprake te zijn; het werktuig is zoo lang, dat men het aan de ééne zijde van de schering insteken en aan de andere zijde uittrekken kan. (zie fig. 95).

Zeer primitief is de spoel (inas), waarvan de Kantoek-Dajaksche vrouw in de Westerafdeeling van Borneo zich bedient. Die spoel is een eenvoudige staaf, welke eveneens iets langer is, dan het weefsel breed is, en om welke de inslagdraad opgewonden wordt. (fig. 95).

Fig. 94. Spoelklos.

In de Westerafdeeling van Borneo, zoo b.v. in Sambas, werkt men met een doorloopenden inslag (in welk geval men het patroon soengkit Melajoe noemt) of naar Boegineeschen trant met een niet doorloopenden inslagdraad (in welk geval men het patroon soengkit Boegis noemt en niet van goud- of zilverdraad, maar van zijde-draad als inslag gebruik maakt). In dit laatste geval bedient men zich van den in fig. 94 afgebeelden tjoeban of spoelklos en in het eerste geval van de bekende pĕlĕting (spoel) met torak (spoelkoker).

Dajaksche tikoean of weefspoel.

Kantoek-Dajaksche inas of weefspoel.

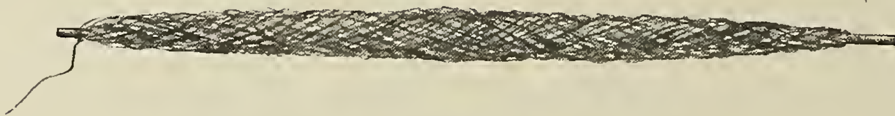

Fig. 95. Kantoek Dajaksche inas of weefspoel.

De spoelkoker, welke door Makassaren en Boegineezen in Zuid-Celebes gebruikt wordt, heet taropong en bestaat in een holle bamboe waarvan een geleding tot een punt uitgesneden is.

De spoel, pasôloro (Makassaarsch) of asêlie (Boegineesch) is een lange, bamboestaaf, waarin aan één einde de poêsoe of klos met inslaggaren bevestigd wordt. Is deze poêsoe niet van djagoengblad, maar van bamboe vervaardigd, dan heet zij eenvoudig boêlo boêlo (boêlo = bamboe). De pasôloro wordt in den spoelkoker gestoken met de punt op den bodem hiervan en den eigenlijken spoelklos aan den bovenkant. (zie fig. 96). Telkens bij het inslaan of doorwerpen van den spoelkoker wordt de tarôpong zoo schuin gehouden, dat de pasôloro er even uit te voorschijn treedt, waarna vlug een beetje garen voor den te vormen inslag wordt afgewikkeld. Dit afwikkelen kan niet of althans moeilijk plaats hebben, als de pasôloro zich heelemaal in den koker bevindt.

Fig. 96. Spoel met spoelkoker uit Zuid-Celebes.

Voordat de spoelkoker ingeworpen wordt, maakt men den eigenlijken spoelklos met garen nat; de pasôloro wordt daartoe uit de tarôpong genomen en in een pot water gestoken, welke de weefster altijd bij zich heeft.

De verschillende pasôloro's met diverse garens bevinden zich voor gebruik gereed in een fraaien, gebloemden, aarden pot, de z.g. ademêng asêlie, welke vlak bij de weefster geplaatst is.

Indien op een Makassaarsch of Boegineesch weefsel een lijnpatroon is ingeweven, kan dit patroon vervaardigd zijn met een doorloopenden of een niet doorloopenden inslag. (Zie hierover het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven). In het eerste geval, zooals b.v. bij Saleyereesche en Birasche weefsels, duidt men het patroon naar dien inslag met den algemeenen naam van p a g i s o r é aan (letterlijk: dag-middag of dag-avond).

Op Boeton noemt men in de a g ĕ l weverijen de spoel (een eenvoudig houten staafje, waarop de a g ĕ ldraad met de hand gewonden is) k o e s o l i, terwijl er de bamboezen spoelkoker (het gewone model) b a l o n ĕ k o e s o l i wordt genoemd.

De inslag kan, gelijk we hierboven hebben gezien, doorgaand of niet doorgaand zijn; op het eiland Soembawa treffen we ook een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag aan, welke in het Bimaneesch: k o e ö e p a h a en in het Soembawasch g o e r è n heet. Zulk een inslag wordt ingeworpen over dat deel van de schering, waarin het patroon moet ontstaan en keert dan over datzelfde deel weer terug (zie voorts het hoofdstuk over het weven). De spoel (Bimaneesch: t a l i r i; Soembawasch: p ĕ l ĕ t i n g) en de spoelkoker (Bimaneesch: t a r o p o; Soembawasch: k è l o q) van het eiland Soembawa zien er precies uit als die, welke in Makassaarsche en Boegineesche landen in gebruik zijn.

Evenals de Makassaarsche en Boegineesche spoelkokers worden ook die van het eiland Soembawa en die van Noord- en Midden Celebes (Donggala) met ingebrande figuren versierd.

De spoelen, (1) welke in het Alfoersche gebied der Minahassa en op de Sangir- en Talaud-eilanden gebruikt worden, zijn precies als die, welke alleen bij de oudste en primitiefste volken in den Archipel bekend zijn. Zulk een spoel is reeds hiervoren afgebeeld als onderdeel van het Dajaksche weeftoestel.

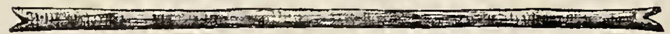

Fig. 97. Primitieve spoel.

Met de hand wordt het inslaggaren er op gewonden (dit opwinden heet in het Sangireesch: m a l a r a r o). De spoel (een spoelkoker wordt niet gebruikt) is in de Minahassa en op de Sangir- en Talaud-eilanden een ongeveer $^1/_2$ M. lange staaf, (2) met aan beide kanten vorkvormige uiteinden, waarin de draad komt. Het opwinden van den inslagdraad op zoo'n spoel heeft zoodanig plaats, dat telkens bij één winding tusschen de vorkvormige uiteinden één of meer draaiingen in den draad worden gebracht.

Moet nu de spoel worden ingestoken, dan windt men daarvan eerst een eind garen af, voldoende voor één inslag.

In de Ethnographische Miszellen II (Abhandlungen und Berichte des Königlichen, Zoölogischen und Anthropologisch-Ethnographischen Museums zu Dresden Bd X) noemen de heeren A. B. Meyer en O. Richter een dergelijke spoel „Zangenspule".

Uit dat werk citeer ik het navolgende ter zake: „Die Zangenspule, die mancher vielleicht als die vollkommenste Webspule ansieht obwohl sie es trotz des grössern Masses von Überlegung, dass ihre komplizierte Form vorauszusetzen scheint, nicht ist, begegnet uns an den schon mehrfach erwähnten Inseln mit mikronesischer Kultur".

De spoel, welke op Makean (residentie Ternate) gebruikt wordt, heet p ĕ l t i n g en wordt evenals in Zuid-Celebes met een spoelkoker (t r o p p o) gebruikt.

Dezelfde primitieve spoel, (zonder spoelkoker), als in gebruik in het Alfoersche gebied van Noord-Celebes, doch nog eenvoudiger, komt weer voor op de Ambonsche eilandengroep.

Op Letti wordt zij a t i genoemd. (Kissersch: h o w o n e). Zij is een eenvoudige houten of b a m b o e staaf, aan de einden waarvan inkepingen zijn gemaakt (zie fig. 97).

(1) Ratahansch: k a s i l i a n g.

(2) De spoel heet in het Sangireesch: p a p a l a r a e n g, en in het Talaureesch: p a r a l a w a n a.

Op de Ambonsche eilanden is zoowel de doorgaande als de niet doorgaande inslag bekend; de eerste wordt hiwi (Kissersch) en de laatste laär genoemd.
De patronen van een niet doorgaanden inslag (laär) worden gevormd met een spoelklosje (tjoban), als hetwelk in fig. 94 afgebeeld en van karbouwenhoorn of vischbeen gemaakt is.
De spoel, welke in den Timor-Archipel gebruikt wordt, heet in het Larantoekasch wanie, en is eveneens een gewone bamboestaaf, waarop de inslaggarens gewonden worden. Ook de spoel, welke op dat gedeelte van Nieuw-Guinea gebruikt wordt, waar de vrouw met lontarpalmbladeren weeft, heeft hetzelfde gebrekkige type.
De spoel, waarvan de weefster op Bali en Lombok zich bedient, is ongeveer dezelfde als de Javaansche plĕting; zij wordt in het Balisch plĕting, pĕngèrèk of ook wel kĕtèkoeng en in het Sasaksch pĕniring genoemd. Men gebruikt er de spoel altijd samen met een spoelkoker (Balineesch: toendak; Sasaksch: tropong).

HOOFDSTUK VII.

HET WEEFTOESTEL EN HET WEVEN.

A. HET WEEFGETOUW.

HET weeftoestel (vide de hierbij gevoegde platen, fig. 99 en 100), zooals dit op Java gebruikt wordt, bestaat uit:

A, de opstaande, djatihouten of bamboe staven, (toendjang, of tjatjak, of sokong; Soendaneesch: tjaktjak), welke stevig op of in den grond of aan een ambèn (bank) bevestigd worden en waarin de balk *l* zit (patĕk, glêbĕg, of gĕbĕg, ook babah; Soendaneesch: panggoeloeng, tĕgĕl of totogan), die in een gleuf de gligèn of pĕtjakil (Madoereesch: pangéntjéngan; Soendaneesch: galégér of glégér) bevat. Deze pĕtjakil is een eenvoudige, bamboezen, of houten staaf, om welke de scheringdraden met een lus vastgemaakt zijn.

De balk *l* of patĕk dient, om er de scheringdraden op te winden, welke, al naar gelang de weefster met haar arbeid vordert, weer afgewikkeld kunnen worden. Dan volgen de kruisingslinialen *m* (bobot, of tĕmbobot, of pĕnitih; Madoereesch: slĕrra, Soendaneesch: lilihan), de roller *n* (hoesĕk, ook wel walolo of gondong genoemd; Madoereesch: ghoeloengan; Soendaneesch: limboehan), de ophalers *o* (tali goen; Soendaneesch: goeöen), verbonden aan de ophaal- of schachtlat (intjing; Madoereesch: pangéntjéngan; Soendaneesch: djingdjingan), de sabel *p* (walirå; Madoereesch: blila; Soendaneesch: baléra), welke over een steunbankje *s* (loroggan; Madoereesch: longsorran, of ook wel lèrèggan; Soendaneesch: loroggan of roroggan) ingestoken of uitgetrokken kan worden, de kam *q* (soeri; Madoereesch: sĕrat; Soendaneesch: soeri), de spoelkoker *r* (tropong) en eindelijk de borstboom *B*, (hapit; Madoereesch: apèk; Soendaneesch: hapit), een platte staaf, waaraan de borstboomstok (die de garens vasthoudt) [1], verbonden is.

De geheele schering- of kettingboom wordt met den naam van pĕndalan (Madoereesch:

---

[1] Deze borstboomstok heet in het Javaansch: gligèn; in 't Madoereesch: pangĕmngĕn; in het Soendaneesch: galégér of glégér.

papan) aangeduid. Dikwijls bevat de balk of patěk van den Madoereeschen scheringboom aan weerszijden vleugelvormige eindstukken, welke met houtsnijmotieven versierd zijn.
De schering wordt in de lengte in spanning gehouden, doordat de weefster den borstboom middels touwen, (rampět, Javaansch en Madoereesch; tali tjaor, Soendaneesch) en een lendensteunjuk (Javaansch: ěpor of por; Madoereesch: paot: Soendaneesch: tjaor) willekeurig kan aantrekken en loslaten, hetgeen zij, zittend tusschen borstboom en lendenjuk, door het achteruit- of vooruit bewegen van haar lichaam doen kan.
In de breedte wordt de schering in spanning gehouden door den z.g. tempel of soembi, (Madoereesch: sombi; Soendaneesch: soembi of seungkeur), een stijven stok, aan beide einden van naalden voorzien, die men in de randen van het pas verkregen weefsel steekt, zoodat ook dit in de breedte stijf staat. De soembi moet natuurlijk altijd dicht bij de plaats opgesteld worden, waar het pas gewevene overgaat in het veld van scheringdraden, opdat ook deze laatsten ten gevolge van de spanning van de soembi steeds ordelijk in een egaal vlak gehouden worden. Begrijpelijk is dus, dat men telkens de soembi na het afweven van een eind doek, naar voren verplaatsen moet.

Fig. 98. Javaansche weefster in het weefgetouw.

De kam bevat tanden van bamban of bangban (den gladden steel van een palmsoort) tot een aantal, dat afhangt van de breedte van den te weven doek en de dichtheid van het weefsel. Veel makers van goede weefkammen zijn er op Java niet meer over.
Een uitvoerige beschrijving van den weefkam neem ik hier over uit het opstel van X. X. X. „Buitenzorgsch weefwerk" (Tijdschrift „het Daghet" van 1906).
„De soeri is een keurig stukje werk op zich zelf, dat verdient, dat wij er even bij stilstaan. De tandjes (hoentoe) behooren te zijn van smalle bastreepjes (± 6 à 8 c.M. lang, 2 à 3 m.M. breed, een fractie van één m.M. dik) van bambang, welker lengte-einden geklemd zijn (di-gapit) in twee randen (lakop) en wel zoo, dat de breedten haaks op het vlak van de kam staan.
Voor lakop wordt bij de goed afgewerkte kammen oar gebruikt (eene soort van rotan,(1), welke thans op West-Java vrij wel uitgeroeid schijnt) of bij gebreke daarvan ook wel gewone rotan (hoè), terwijl verder ook de bladsteel van den salak vaak gebezigd wordt. Soms bestaat iedere lakop uit twee latjes, welke door touwtjes bijeengeklemd worden, doch bij de nettere kammen is overlangs in de lakop een gleuf ingelaten, om de tandjes te vatten. Die tandjes zelf worden op zeer kunstige wijze ± één cM. van den top door een bindwerk van garen op den gewenschten afstand (verschillend, naar gelang van het materiaal) uiteen en bijeen gehouden. Dit bindwerk heet gigir wěloet. Voorts hoort er aan weerszijden van de rij tandjes nog een sluitstukje, 1 of 1½ cM. breed en ter dikte van de breedte der tandjes. Deze stukjes

(1) De Soendaneesche woordenboeken geven ten onrechte voor oar op „een soort van riet"; trouwens uit Filet blijkt, dat de Flagellaria een slingerplant is.

worden ön töng (spiegel) genaamd, en eindelijk worden de uiteinden der lakop's door een stevigen draad in verband gehouden. Bamboe wordt zelden voor eenig onderdeel van den kam gebezigd, hoewel in de legende toch gesproken wordt van een soeri awi tali toenggal,

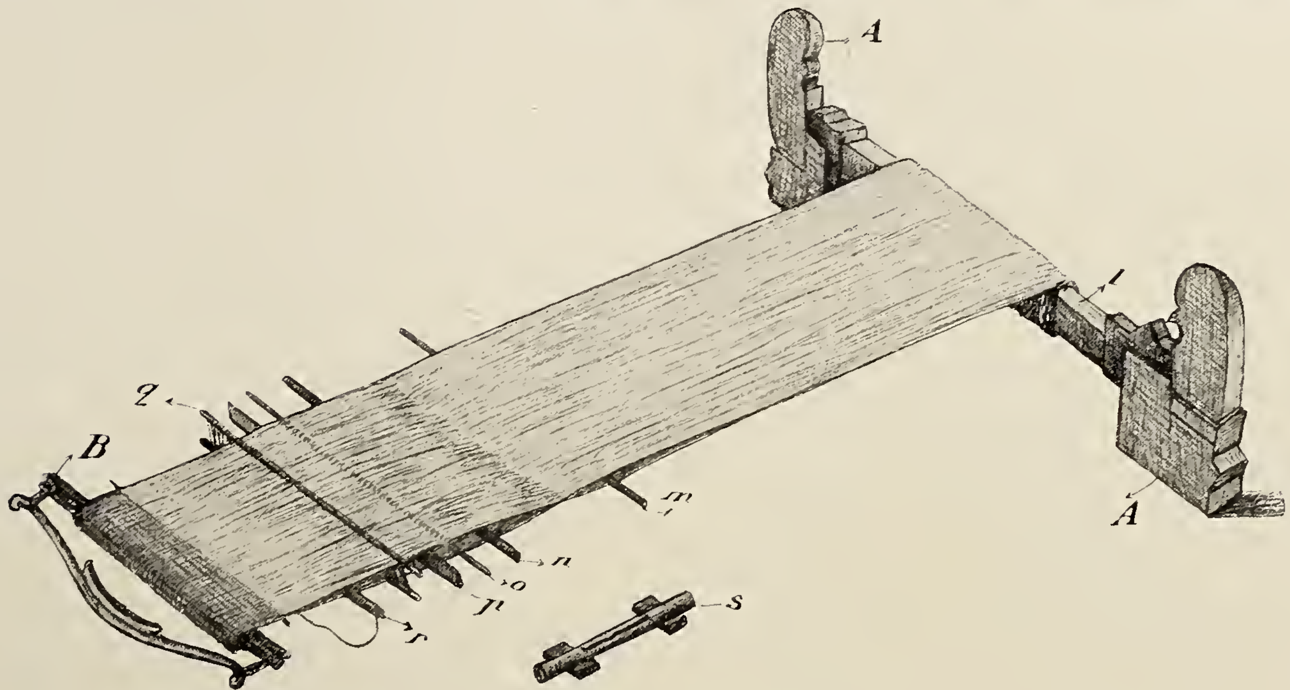

Fig 99 Weeftoestel.

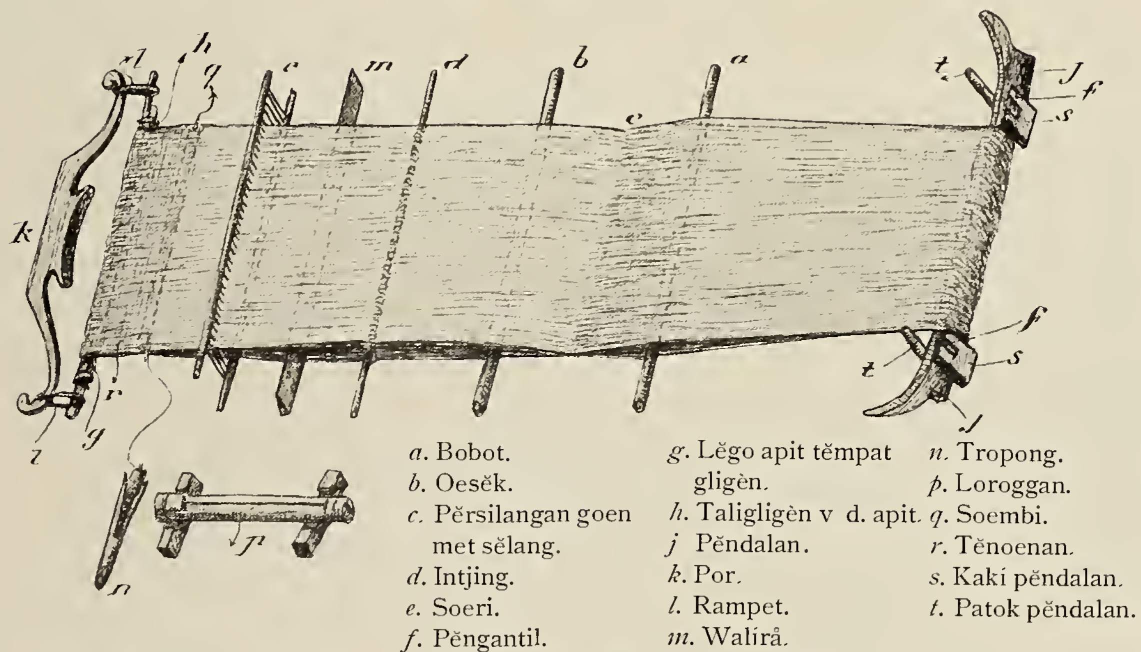

Fig. 100. Weeftoestel. Boven aanzicht.

d.w.z. gemaakt van een bamboe tali [1], welke de eenige spruit was van een ganschen stoel (roempoen).

Het vervaardigen van deze kammen eischt groote zorg; fabriekmatig zou men ze van metaal

[1] Volgens Filet Bambusa apus Sch. doch er bestaat verschil tusschen de apoes en de tali, terwijl de laatste de meest taaie vezel heeft en daardoor voor allerlei gebruik het best geschikt is.

b.v. een groote regelmatigheid kunnen geven, doch men zou met metalen kammen niet gaarne werken, nog daargelaten, dat het vochtig-warm Indisch klimaat bij niet-edel metaal spoedig de gelijkmatigheid door roestvlekken zou verstoren en de smetteloosheid bij weefsel met teere kleuren in gevaar zou brengen. Het handwerk moet dus in staat zijn tot het afleveren van geperfectionneerde werkstukjes. Strijkt men over den kam, dan mag nergens eenige oneffenheid worden gevoeld; maar er over te strijken met de risico om iets smoezeligs van de vingertoppen op de tandjes te brengen, zou ontheiliging zijn. Er is voor het beproeven van den kam dan ook een ander, eenvoudig, doch beproefd procédé en wel het laten afglijden van een geldstukje langs den hellend gehouden kam; dit moet regelmatig afglijden zonder ergens in zijn loop gestuit te worden. Verder wordt natuurlijk zorgvuldig toegezien, dat de tandjes op hun plaats staan, niet in een of andere richting uitbuigen, enz. Het aantal tandjes is zeer verschillend; liefst gebruikt men bij elk weefstuk een kam, die juist evenveel gaten (liang) heeft, (want men telt natuurlijk bij liang's en niet bij hoentoe's) als de loesiandraden, of wel het dubbele aantal, in welk geval de draden hölöt hidji, d.w.z. met één overslaan worden ingebracht. Heeft men geen kam van het juiste aantal, dan neemt men er een, die eenig overschot geeft, doch het inbrengen moet dan zoo geschieden, dat links en rechts van het weefsel juist evenveel van den kam uitsteekt. De langste kam, welken ik te Buitenzorg zag, was 1.10 Meter en had 33 böngköt of 1650 tanden: verder kan men niet reiken om het toestel te behandelen" ([1]).

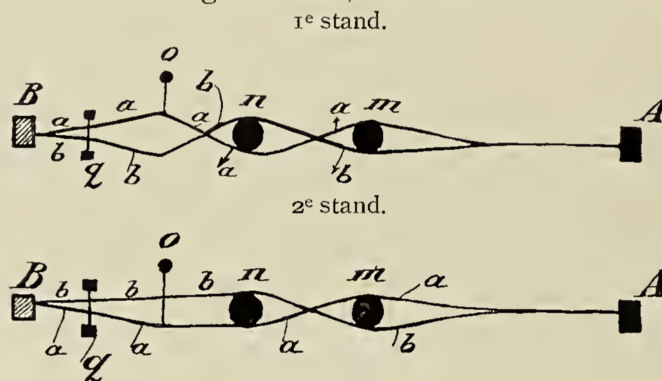

Fig. 101. Zij-aanzicht van de schering.

Hoe de functies zijn van de liniaal, de rollers en de ophalers moge duidelijk worden uit de navolgende korte omschrijving van de wijze, waarop het weven plaats heeft.

Wat is nu eigenlijk het hoofdbeginsel daarvan?

Bij de geweven stoffen ontwaart men twee richtingen, waarin de draden loopen, n.l. overlangs (de ketting of schering) en dwars (de inslag). Om nu daarvan een dichte stof te verkrijgen, moeten de inslagdraden dwars over en onder de kettingdraden worden gestoken; de gewone vlechtwijze dus van het kruisverband (één op, één neer).

De primitiefste manier van werken zou dus zijn, om een bepaald aantal scheringdraden naast elkander te plaatsen en er dan met de hand den inslagdraad door heen te schuiven, gelijk b.v. bij het vlechten wordt gedaan.

Gesteld nu, dat de weefster reeds een klein eindje doek verkregen heeft.

Trekt men de schachtlat *o* (zie fig. 101), met de ophalers boven het horizontale scheringvlak op, dan worden dus twee lagen gevormd: een bovenste en een benedenste. Deze uiteensplijting der scheringgarens tot 2 lagen strekt zich even door den kam *q* tot in de richting van den borst boom *B* uit. De bovenste laag wordt benedenlaag, wanneer de ophalers niet werken en de dikke roller *n*, die zich achter de dradenkruising bevindt, naar voren wordt gebracht. Volgen we nu een dubbelen draad, die door één kamopening gaat, dan zien we dus, dat die, wanneer de schachtlat opgehaald is, in een bovenste draad *a* en een benedensten draad *b* bestaat, gelijk door fig. 101 wordt verduidelijkt.

Brengt men nu den roller *n*, die de kruising heeft onderhouden, naar voren en laat men de ophalers niet werken, dan komt de draad *b* dus boven.

([1]) Voor saroengs wordt meest een kam van 89 c.M. gebezigd met 25 böngköt voor gemiddeld, 15 böngköt 5 kawan (= 765 tandjes) voor grof en 35 böngköt voor fijn weefsel (b.v. zijde). Voor angkins mat ik 'n kam van 23 c.M. met 5 böngköt of 250 tandjes.

De opening tusschen de draden vóór den kam dient voor de insteking van de spoel, en achter den kam voor de insteking van de aanslagsabel of walirå. Is een inslagdraad ingebracht, met den scheringdraad *a* er boven en den scheringdraad *b* er beneden, — dus met opheffing van de schachtlat —, dan heeft de eigenlijke aanslag van dien ingebrachten draad eerst plaats, wanneer de stand der schering zoodanig is, dat *b* zich boven en *a* zich beneden bevindt.

Dadelijk na dien aanslag steekt men door de opening (*b* boven en *a* onder) de spoel, men trekt de sabel weg, haalt de schachtlat *o* op, waardoor de roller *n* wegrolt in de richting van den kettingboom, en dus *a* weer boven komt.

De liniaal *m* is een meestal platte staaf, die weer een kruising vormt en ingestoken is, om den roller *n* bij het ophalen van de lat *o* niet te ver te laten terugrollen in de richting van den kettingboom, *A*, zoodat hij moeilijk te grijpen zou zijn, wanneer men hem noodig heeft.

Het aanslaan (njĕntèg, of njĕndal, van sĕntèg en sĕndal; Madoereesch: tatok; Soendaneesch: ngĕtèg of njĕntrèg) van elken inslagdraad geschiedt met de sabel of walirå, die meestal van glad en hard arènhout gemaakt en van een punt voorzien is, opdat het werktuig, dat den vorm heeft van een lange, platte, aangepunte liniaal, gemakkelijk tusschen de scheringgarens gestoken kan worden (zie fig. 70). Door het lichaam naar voren te buigen, heeft de weefster het in haar macht, het weefsel te ontspannen, hetgeen voor uit- en inbrengen van sabel en het verplaatsen van kam en roller, enz. dikwijls noodig is, terwijl zij door het lichaam achterover te buigen, het weefsel strak kan houden.

De sabel van het weefwerktuig speelt in legenden en verhalen van sommige volken in den Indischen Archipel een voorname rol en schijnt een symbolieke beteekenis te hebben, hetgeen wellicht uit het navolgende valt op te maken.

In het Makassaarsche heldendicht van Mahdi b.v. wordt verteld van Mahdi's vrouwen, die gewapend met de strijklat, ten strijde trekken tegen den vijand.

De legende omtrent de weefster Binabai is uitvoerig in Dr. N. Adriani's „Sangireesche teksten" omschreven. Zij komt hierop neer, dat toen Binabai te weven zat, terwijl haar broeders Banggaia en Panggelawang uit visschen waren, haar balira door een reet van den vloer naar beneden viel, en toen zij hierover weeklaagde, de reus Bake te voorschijn trad, die haar met zich meevoerde. Binabai had nog juist den tijd, om het einde van een rol koffo garen te pakken, zoodat de beide broeders, toen zij thuis kwamen, slechts den draad hadden te volgen, om Binabai te vinden. Zij redden dan ook hun zuster, en door een list viel de reus Bake in het meer, waardoor de Goenoeng Api of Vuurberg ontstond.

Een dergelijk verhaal als het hierboven beschrevene is ook bekend in Zuid-Celebes, waar eens bij Boeloesepoeng een prinses in huis te weven zat. Toen haar ouders uitgingen, waarschuwden zij haar, goed met het werk voort te gaan, maar door onverschilligheid der jonge weefster viel de balira door den vloer naar beneden, en terstond daarop versteende het huis met de jonge prinses. In de geweldige rots bij Boeloesepoeng meende men dan vroeger ook een vorm van een huis te zien.

In verband hiermee heeft de Sangireesche sasambo „Ana su ruralon nĕnge, ta mamĕlasen balira", (d.w.z.: „Het kind, dat voortdurend door zijn moeder geprezen wordt, legt de balira niet uit de hand") precies dezelfde bedoeling, als de moraal van Boelesepoeng's legende. Het vallen van de balira is volgens een andere lezing van Binaba's verhaal juist het gevolg van Binabai's ongehoorzaamheid aan het verbod van haar broeders, om te weven, zoolang deze afwezig waren.

Bij het uithalen van de sabel laat men dit werktuig glijden over het steunbankje (loroggan), dat ongeveer even hoog is als het vlak van scheringgarens, zoodat de sabel altijd ongeveer horizontaal heen en weer kan worden bewogen.

De loroggan bestaat uit een, van een spleet voorzienen bamboe koker, ongeveer $^1/_4$ M. lang

en op 2 staafjes op een houten voetstuk rustend. De l o r o g g a n (zie fig. 70, 99 en 100) dient n.l. tevens als geluidenmaker, vandaar dat een hol stuk b a m b o e tot steun dient. Telkens, wanneer de sabel of w a l i r å na een aanslag wordt uitgetrokken, glijdt het werktuig over de l o r o g g a n en wordt het door de weefster met een handig slagje vlug éénmaal op den hollen b a m b o e koker omgekeerd, hetgeen een hol-kloppend geluid voortbrengt, dat reeds op een afstand den arbeid van de weefster verraadt of aangeeft. Naar alle waarschijnlijkheid is dan ook het woord l o r o g-g a n gevormd naar den aard van het geluid (r o g-r o g) (1), dat het steunbankje produceert.

De borstboom is een platte, soms in doorsnee vierkante liniaal, aan de einden vorkvormig ingesneden, om er de touwen van het rugsteunbankje aan te kunnen bevestigen. Aan dien borstboom wordt de borstboomstok, welke de scheringgarens bevat, eenvoudig vastgebonden.

Het lendenjuk heeft ietwat den vorm van een flauw gebogen draagstok, met in 't midden een verbreeding, welke in de lendenen past. (zie fig. 70, 99 en 100).

Om een dicht weefsel te verkrijgen, past de weefster het middel toe, de inslaggarens te bevochtigen, terwijl dikwijls tevens een eindje in de breedte de pas geweven doek nat gemaakt wordt.

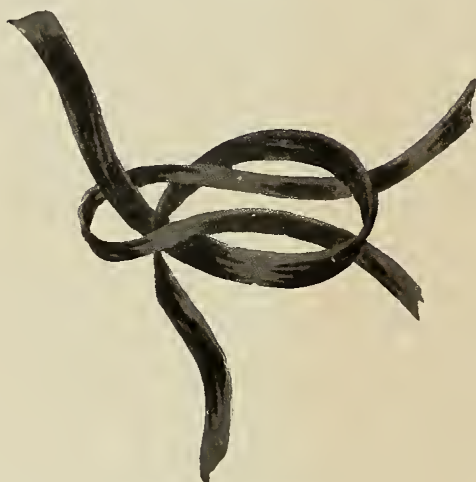

Fig. 102. Weversknoop.

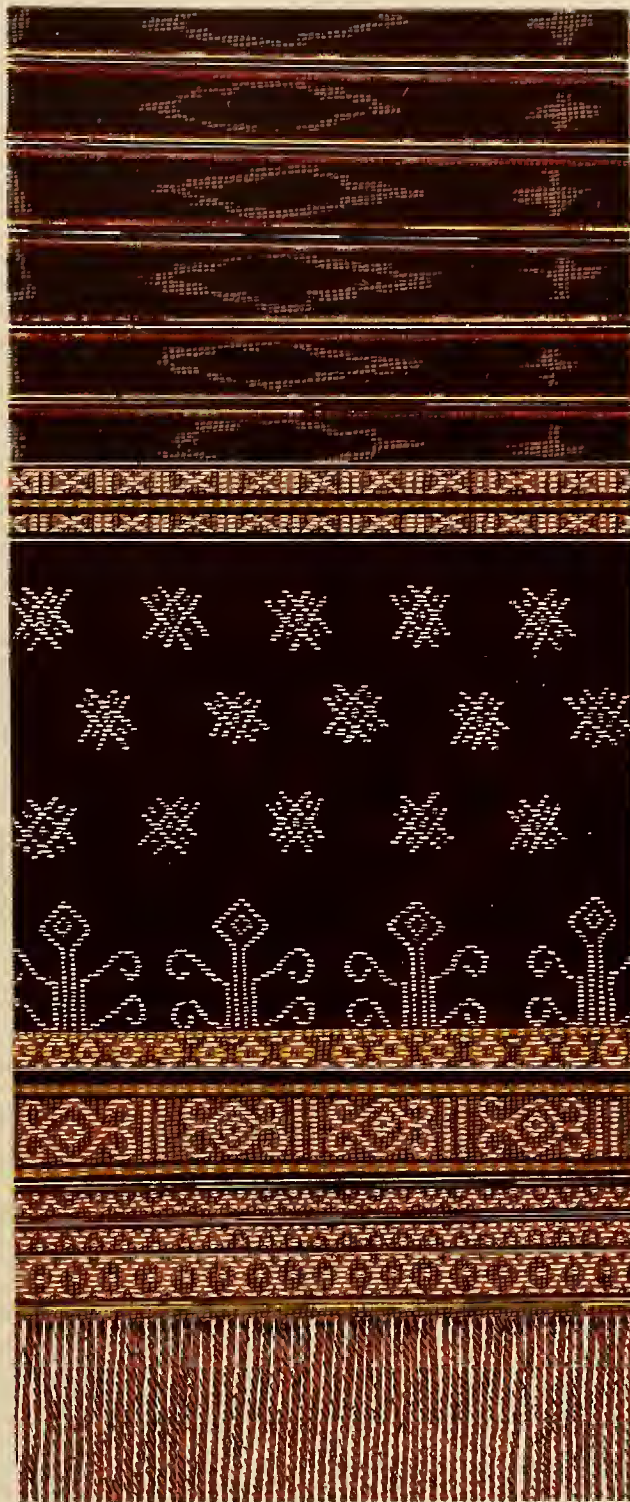
Bij het begin van het weven worden soms tusschen de scheringdraden eenige stokjes, a l a n g-a l a n g-stengels, klapperbladnerven e.d. (a d a n-a d a n, s ĕ l ĕ r r a n, of tj ĕ l ĕ r r a n; Soendaneesch: p a m b è r è s) in kruisverband ingestoken, om als steunsels voor de eerste, ingebrachte inslagdraden te dienen. Indien men deze eerste inslagdraden toch zou doorsteken zonder gebruikmaking van een achter dien inslag aangebracht steunsel, zouden zij bij het aandrukken of aanslaan met de sabel, geheel naar den borstboom verschoven worden en zou waarschijnlijk de inslag niet loodrecht op de schering komen te staan. De Javaan noemt deze stokjes heel eigenaardig s ĕ l ĕ r r a n of ontfutselaars, d.w.z. zij ontfutselen aan de schering tal van inslagdraden.

Is een eind weefsel gereed, dan wordt de borstboom van de touwen van het lendensteunjuk los gemaakt en het weefsel om den borstboom opgewonden, zoodat het geheele weefgetouw korter wordt en de weefster dan ietwat meer naar voren moet gaan zitten.

Heeft men verschillende, gekleurde scheringgarens gebruikt, dan verkrijgt men een gestreept weefsel; gebruikt men bovendien spoelen met verschillende, gekleurde inslaggarens, dan ontstaat er een geruit weefsel.

Breekt tijdens het weven een scheringdraad b.v. vóór den kam, dus dicht bij den borstboom, dan bukt de weefster zich voorover, zoodat het weefgetouw slap hangt en vereenigt zij de einden van den gebroken draad door ze ineen te vouwen en te draaien. Is dit niet mogelijk, dan verbindt ze het einde van den draad, welke van den scheringboom komt, middels een weversknoop (fig. 102), met een afzonderlijk verlengstuk, dat ze eenvoudig over het gereedgekomen weefsel aan den borstboom legt. Steeds voortgaand met het inbrengen van den inslag, zal zij den verlengden, lossen scheringdraad van zelf inweven en kan later het resteerende, uitstekende eindje van dien draad afgeknipt of afgesneden worden. Breekt een scheringdraad aan de achterzijde van den kam, dan moet eerst het verlengstuk door lussen en kam gewerkt worden, voordat de verbinding tot stand gebracht wordt.

(1) Ook beteekent n g l o r o g: schuiven.

Plaat 6. GEÏKATTE, KATOENEN, MET ZILVERDRAAD DOORWEVEN SLÈNDANG UIT LEMATANG OELOE.
PATROON: tampoeng.
(Zie blz. 169, 219, 241 en 263.)

Bevat de spoel geen inslaggaren meer, dan wordt gewoonlijk het eindje overgebleven garen niet verlengd, maar vlak bij den rand van het weefsel afgesneden, en begint men met een nieuwe, gevulde spoel.

Is het getouw bijna afgeweven, dan knipt of snijdt men de scheringgarens dicht bij de kettingboomstaaf af en behoudt men b. v. een gedeelte der ongeweven scheringgarens als franje of gombjok (bij het weven van slèndangs).

Ter hoofdplaats Banjoewangi, in kampong Mandar wordt nog de zijde-weefkunst beoefend. Aangezien men er volgens de Zuid-Celebaansche manier met een rondgaande schering werkt (zie hoofdstuk over schering), in afwijking van de gewone, Javaansche methode, om een enkele schering te gebruiken, moet dus het weeftoestel daarop ingericht zijn.

De nevenstaande figuur 103 verduidelijkt dit; de onderdeelen van het geschetste Banjoewangische weeftoestel zijn:

a. tjatjak, opstaande stijlen van den kettingboom;
b. pĕnahan kaki, voetsteunplank;
c. pĕndalan, kettingboom;
d. bĕlĕbas, kruisingsstaaf;
e. tindih, drukker (dient ook, om zekeren druk uit te oefenen op de scheringdraden, opdat de roller *f* niet te ver naar achter terugrolt);
f. boemgoengan, roller;
g. tjintjingan, ophaalstaaf;
h. bĕlidah, sabel;
i. sisir, kam;
j. apit, borstboom;
k. taloetan, lendenjuk.

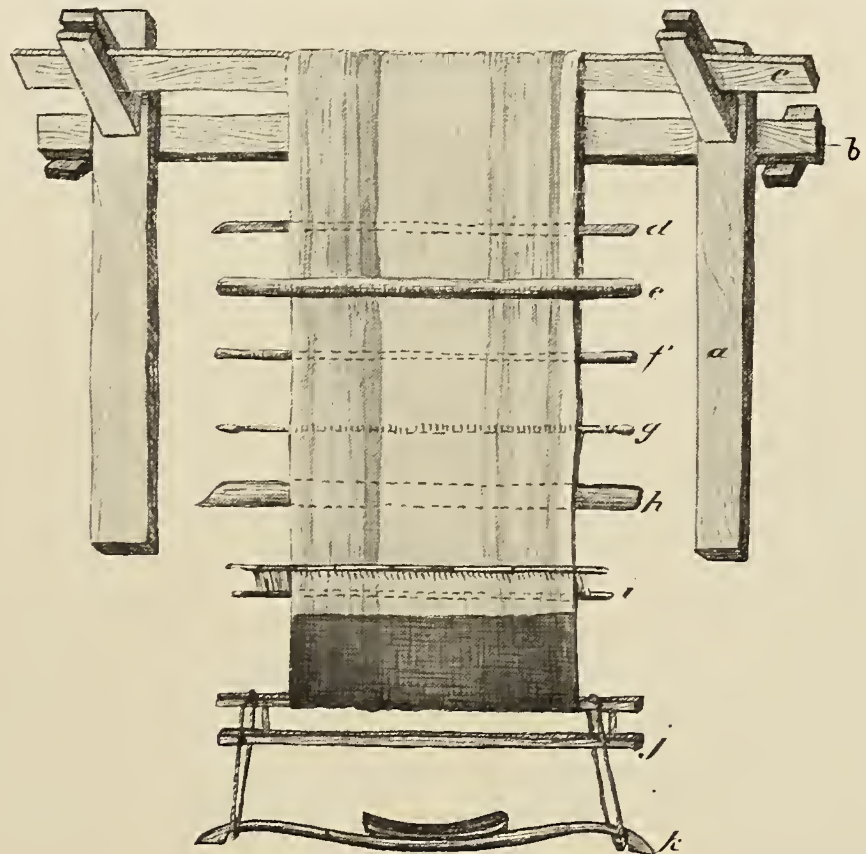

Fig. 103. Weeftoestel.

In hoofdzaak komt dit weeftoestel eigenlijk overeen met het gewone Javaansche; alleen zijn bij het Banjoewangische de ketting- en borstboom zoodanig vervaardigd, dat de scheringdraden daaromheen kunnen worden voortgeschoven, terwijl de schering bij het Javaansche weeftoestel eenvoudig aan den ketting- en den borstboom vastzit en daaromheen opgewonden wordt. Heeft men b.v. bij het gebruik van het Banjoewangische toestel een eindje schering afgeweven, dan brengt men de schering even buiten spanning en schuift de geheele schering achteruit.

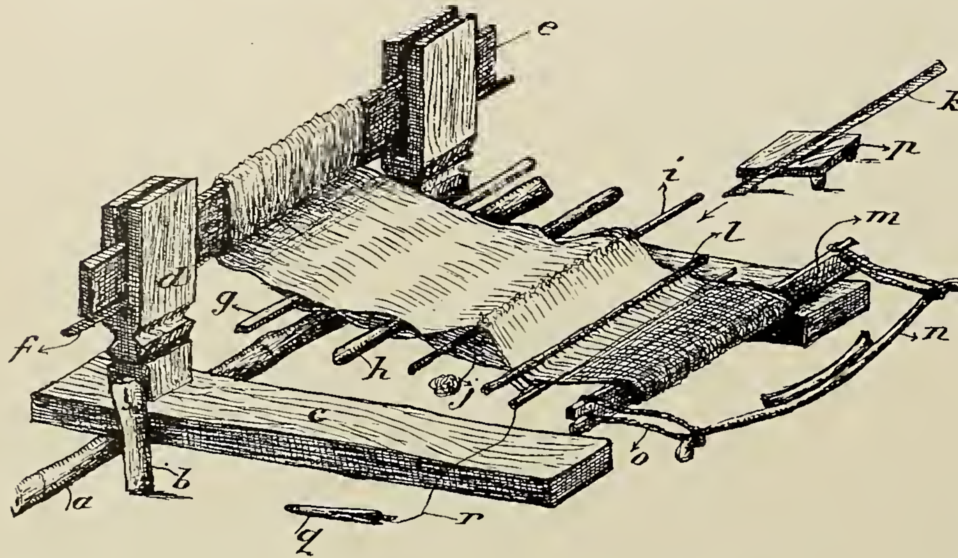
Bij het Javaansche weeftoestel moet men in datzelfde geval het verkregen weefsel op den borstboom opwinden en de schering van den kettingboom afwinden. Dit voordeel wordt echter te niet gedaan door het nadeel, dat het spannen van een rondgaande schering gecompliceerder is.

Bijna zeker is, dat deze te Banjoewangi gebruikelijke manier van weven aldaar ingevoerd is uit Zuid-Celebes.

Ook op de Madoereesche eilanden Sapoedi en Kangean gebruikt men het weeftoestel voor

rondgaande schering, welk toestel reeds voldoende aangeeft, hoe op de Madoereesche weefkunst op die eilanden Makassaarsche en Boegineesche invloed is uitgeoefend.

Hoewel te voren de Soedaneesche namen voor de onderdeelen van het weeftoestel reeds bekend gesteld zijn, wordt hierbij (fig. 104) ter verduidelijking een afbeelding van het geheele Soedaneesche weeftoestel gevoegd, terwijl in fig. 105 ook wordt aangegeven, hoe de galégér of de staaf, welke door den ketting gestoken is, aan den kettingboom of panggoeloeng vastzit. De galégér *f.* wordt door de spanning van het garen, dat om den kettingboom *e.* gewonden wordt, van zelf tegen de hierin gemaakte pinnen *x.* aangedrukt. (Zie fig. 105).

a. Andér.	*f.* Galégér.	*m.* Hapit.
b. Pantjoeh.	*g.* Lilian of titihan.	*n.* Tjaor.
c. Oendjar of oempak of dadampar.	*h.* Limboean.	*o.* Tali tjaor.
d. Tjak-tjak of gedogan.	*i.* Galégér. } Djingdjingan.	*p.* Loroggan.
e. Panggoeloeng of totoggan.	*j.* Goeoen. } Djingdjingan.	*q.* Tropong.
	k. Baléra of baréra.	*r.* Pĕlĕt.
	l. Soeri.	

Fig. 104. Soendaneesch weeftoestel.

In sommige streken van de residentie Pekalongan is de kettingboom veelal zoodanig uitgesneden, dat daarin horizontale reepen hout zijn uitgespaard, welke alleen nog met hun uiteinden met den kettingboom samen hangen, maar overigens geheel vrij zijn.

Wanneer de ketting bijna geheel is afgeweven, komen de reepen eenigszins los en beginnen zij te klepperen, zoodat de man of de jongeling weet, dat de vrouw of het meisje ijverig aan den arbeid is. In Cheribon heet een dergelijke kettingboom dajan en is die uitgesneden, zooals de figuren 106 en 107 aangeven.

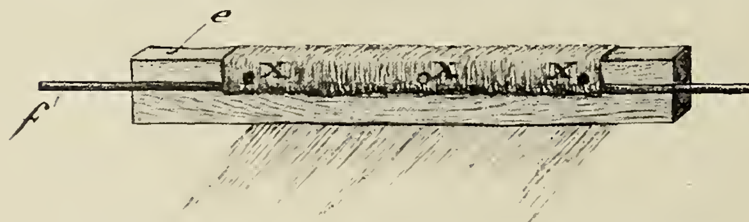

Fig. 105. Detail-teekening van schering- of kettingboom [pĕnggoeloeng] met kettingstaaf [galègèr].

In de Preanger-Regentschappen wordt tegen het onderstel van den kettingboom een plank of staaf als voetsteun geplaatst. Deze heet totodjèr of toendjangan. Door zich met de voeten hiertegen schrap te zetten, kan de weefster de garens beter in spanning houden. Aan het afgebeelde Soendaneesche weeftoestel ziet men, dat als loroggan een eenvoudig houten bankje gebruikt wordt; overigens is het in hoofdzaak precies hetzelfde als het Javaansche weeftoestel.

In de Soedaneesche steden van Java wordt meer geweven, dan in de Javaansche; men zou kunnen zeggen, dat bijna elke Soendaneesche vrouw weeft. Minder is het weven van de z. g. songkèttan bekend, welke kunst, in Midden-Java niet en in Oost Java slechts te Soerabaja

en te Grĕsik voorkomend, in de residentie Banjoemas en Pekalongan reeds op de grenzen van het Soendaneesche gebied wordt toegepast ([1]).

In de Preanger Regentschappen noemt men dit soort weven mĕnjongkèt of mĕnjoewat.

Fig. 106. Scheringboom (dajan).

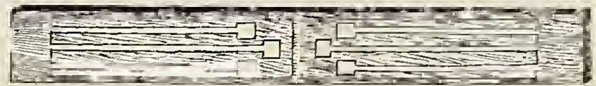

Fig. 107. Scheringboom (dajan).

Stand A.

Stand B.

Stand C.

Stand D.

Stand E.

Fig. 108. Vijf standen van de schering.

In de afdeeling Tjilatjap b. v. maakt men hier en daar de z. g. handdoek songkèttan,

([1]) Volgens de mij uit Pekalongan toegezonden inlichtingen en schetskaart, komt het weven in het Oostelijk deel van dit gewest niet voor, evenmin in het hooge gebergte. Hoe meer men naar het Westen gaat, dus naar de Oud-Tegalsche en Soendaneesche streken, te meer neemt de weefkunst toe. Opmerkelijk is verder, dat in het midden der afdeeling Pekalongan een streek voorkomt, waar geen weefkunst wordt beoefend, alhoewel rondom overal geweven wordt.

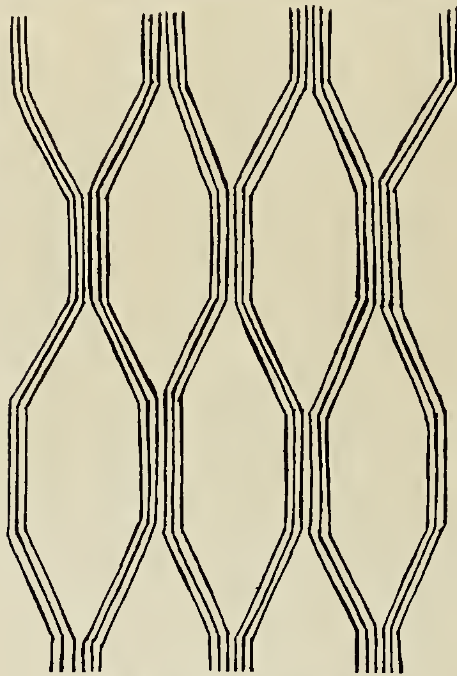
welke geen kleur-, doch lijnpatronen bevat. De naam songkèttan toch is afgeleid van het woord songkèt, d. i. een goud- of zilverweefsel, met een veld, hetwelk soms dicht met patronen bezet is.
Een songkèttan is dus iets, wat op een songkèt gelijkt. Later zullen we zien, hoe men op Java aan dit woord songkèt gekomen is.
Het spreekt van zelf, dat, waar men lijnpatronen in het weefsel vormen wil, niet met 1 stel ophalers gewerkt kan worden, welke immers enkel het gewone kruisverband van één op, één neer doen ontstaan. Hoe de lijnpatronen van een echte songkèt vervaardigd worden, kan men vinden in de beschrijving (hierachter) van den weefstoel; genoeg zij 't, hier enkel mee te deelen, dat eenige stellen ophalers (Soendaneesch: djindjingan lĕlotikan, of djindjingan kĕmbang) aangebracht worden, welke men om beurten, al naar gelang van het patroon, in werking brengt. Duidelijk is ook, dat deze ophalers worden aangebracht, eerst wanneer de schering uitgespannen is in het weefgetouw. De ophalersdraden van een stel ophalers worden b. v. met de hand zoodanig aangebracht, dat in elke lus zich twee scheringdraden bevinden; een ander stel ophalers kan b. v. systematisch om drie, weer een ander om vier of vijf scheringdraden worden aangebracht. Daardoor kan men dus het eenvoudige lijnenpatroon in de songkèttan krijgen.

Fig. 109. Songkèttan patroon.

In het kort kan men zeggen, dat, waar bij patroonvlechten, de vlechtslag ontstaat door het ophalen van sommige reepen met de vingers, voor het patroon-weven (songkèttan) dit ophalen geschiedt met de ophalers.
Ter verduidelijking laat ik hier de beschrijving uit de nota van den controleur Welter volgen, die het weven van songkèttan uitvoerig behandeld heeft. In het aanvangsstadium ziet de doorsnede van toestel en weefsel er uit als in stand *A* van fig. 108 wordt aangegeven.
De gewone ophaler is met o, de patroonvormende ophalers, d.w.z. de ophalers, die de juiste spalking der scheringdraden voor het vormen van het patroon kunnen doen ontstaan, zijn met o^1, en o^2, de gewone roller is met r, de extra roller met r^1. aangeduid.
Het eigenlijke weven, nĕnoen matoeh, gaat op de gewone wijze zijn gang, waarbij de aanwezigheid van een extra roller en 2 extra ophalers niet den minsten last veroorzaakt.
Wil men nu op een gegeven oogenblik de songkètdraden van zijde of wol inbrengen, dan wordt, nadat de roller r^1, de ophalers o, de sabel en de kam naar voren (in stand *A* links) zijn gebracht, de ophaler o^1, waaraan dus de helft van den bovensten en van den ondersten ketting is verbonden, opgetrokken.
De toestand wordt dan in doorsnede, zooals door stand *B* van fig. 108 aangegeven wordt. Gelijk uit de teekening duidelijk blijkt, worden zoowel van de opgehaalde, als van de niet opgehaalde kettingdraden de bovenste en de onderste helften van elkaar gescheiden gehouden door de rollers r en r^1.
Trekt men nu den roller r^1 uit, dan wordt de door dezen teweeggebrachte splitsing zoo goed als opgeheven, zoodat daar ter plaatse de ketting dus verdeeld wordt in twee deelen, n.l. de opgehaalde bovenste en onderste helft, die door het buiten functie treden van den roller r^1 bijna in elkaar vallen, en de niet-opgehaalde bovenste en onderste helft, die eveneens nagenoeg geheel samenkomen.
De toestand wordt dan aldus in doorsnede (zie stand *C*, fig. 108, waarbij de tusschenruimten, om duidelijker te kunnen zijn, te groot zijn genomen).
Door dien roller r^1 nu in de opening a te brengen onder den ophaler o^1 en hem dan naar voren

(in de teekening links) te schuiven, wordt deze toestand permanent gemaakt, zoodat de doorsnede aldus wordt (zie stand *D*, fig. 108).
De hoeken *ij* en *z* van stand *D* vindt men in werkelijkheid door het verschuiven van den roller en het rekken van het weefsel, lager terug. Ook hier zijn de tusschenruimten duidelijkheidshalve te groot genomen.
Vervolgens wordt de sabel uitgetrokken en door het voorwaarts (naar links in de teekening) bewegen van den roller r^1 en het achterwaarts (rechts schuiven) van den kam, de kruising *Z* verplaatst tot achter den kam, waardoor tusschen kam en kruising een songkètdraad kan worden ingebracht. Men heeft dus bereikt, dat de kettingdraad door den roller r^1 gescheiden wordt in 2 deelen, welke, zooals reeds boven werd aangegeven, bestaan uit:
boven: $^1/_2$ onderste + $^1/_2$ bovenste } ketting.
onder: $^1/_2$ bovenste + $^1/_2$ onderste }
De toestand wordt dan in doorsnede als in stand *E* (fig. 108).
Aan de ketting is nu als 't ware een nieuwe samenstelling gegeven, zoodat, indien men een patroonvormenden inslagdraad inbrengt, het duidelijk is, dat het effect anders zal zijn dan bij een gewonen inslagdraad.
Doordat zoowel in de onderste als in de bovenste helft telkens 4 draden (soms meer) gecombineerd zijn, zullen van den inslagdraad grootere gedeelten door den ketting afwisselend bedekt en onbedekt blijven, welke bedekking door het gebruiken van den anderen ophaler o^2, — zooals wel niet nader toegelicht behoeft te worden —, zich verplaatst.
Men krijgt dan een patroon, als in fig. 109 is aangegeven.
Daar de kettingdraden nu door vrij groote tusschenruimten van elkaar gescheiden zijn, (immers de in één lus gebonden twee draden van den bovensten en twee van den ondersten ketting komen in werkelijkheid naast elkaar te liggen, doordien zij door den roller r^1 als 't ware te zamen geduwd worden), bestaat er tevens gelegenheid, om door die tusschenruimten heen met de hand gekleurde draden te combineeren tot figuren.
Het brengen van die figuren in veelal schelle kleuren op een donkeren achtergrond, b.v. van een slèndang, geeft aan den doek een werkelijk verrassend effect en breekt veel van de eentonigheid der meeste, gewone ruitpatronen.
Nadat dus met een spoel, dan wel met de hand de vereischte songkètdraden zijn ingebracht, wordt door het uittrekken van den roller r^1 en het vooruitschuiven van den roller *r* de ophaler o^1 meer naar beneden gebracht en de stand *A* hersteld.
Ziedaar de uitvoerige beschrijving van het songkèttan-weven in de Soendalanden. Uit die beschrijving is duidelijk, dat hier het werken met een niet flottanten inslag wordt bedoeld, (zie het hoofdstuk over den inslag), waarbij men dus geen sabel gebruikt en op de plekken, waar men het losse gebloemte wenscht, de patroonvormende inslagdraden met de hand of een papieren spoeltje inbrengt. (Zie ook bij het songkètweven in het hoofdstuk bij goud- of zilverweefsels).
Echter komen er Soendaneesche songkèttans ook met doorloopenden, katoenen inslag voor.
Het vormen van een lijnpatroon met een niet-doorgaanden inslag wordt in de Soendalanden tjokèlan genoemd, terwijl men de methode, om patronen te vormen met doorgaanden inslag, dus met behulp van patroon-ophalers, gewoonlijk solorokan noemt.
Behalve de speciaal in de Soendaneesche streken beoefende kunst van het vervaardigen van z.g. songkèttans, hetgeen dus met een kleine wijziging van de gewone weeftechniek gepaard gaat, bestaat er nog een andere wijze van versiering van het weefsel, speciaal met de bedoeling, eenige afwisseling te brengen in het aanzien van een gewone polèng, en wel: het hier en daar openwerken van het weefsel, zoodanig, dat er kleine openingen in ontstaan. Dit heet njrangtjang.
Tusschen elke 15 en 20 draden van den bovensten ketting worden kleine stukjes garen gestoken, zoodanig, dat die ketting als 't ware in groepjes van 15 of 20 of meer draden verdeeld is.

Vervolgens brengt men den ondersten ketting boven en verdeelt dezen met dezelfde draden eveneens in groepjes van 15 à 20 draden.
Door na elke plaatsverwisseling van den bovensten en ondersten ketting daartusschen met de hand de bovengenoemde draadjes te steken en dit eenige malen te herhalen, bewerkt men, dat groepen van 15—20 kettingdraden te zamen worden gebonden, die door kleine tusschenruimten van elkaar gescheiden zijn.
Daarna neemt men van 2 naast elkaar liggende groepen draden elk de helft en bindt beide helften met het binddraadje samen.
Daardoor ontstaan dus weer nieuwe combinaties van de schering en tusschen die combinaties openingen.
Bindt men van elke twee, naast elkaar liggende groepen weder de helften samen, dan krijgt men alweer nieuwe combinaties van draden en ontstaan openingen in den vorm van een ruit, of ook wel van een regelmatigen zeshoek, zooals de nevenstaande figuur 110 aangeeft. Daarna worden de nieuwe ontstane dradengroepen door het beurtelings boven en onder brengen van den ketting en het tusschenvoegen van de binddraadjes, weer daarmede samengevlochten, en ontstaan er tusschen de groepen kettingdraden weer openingen, als in 't eerst omschreven. Op deze wijze kan men doorgaan met het maken van openingen, en als men er mede wil uitscheiden, worden de uiteinden der binddraadjes afgesneden en gaat men met het gewone weven verder.

Fig. 110. Stand der scheringdraden.

Dit openwerken van het weefsel heeft voornamelijk plaats bij het weven van slèndangs en veroorzaakt daarbij werkelijk een aardig effect. Tot de nabewerking, welke sommige doeken in de Soenda-landen ondergaan, wordt hier genoemd: het ngagĕroes, d. i. het glanzend wrijven, hetgeen geschiedt met een gladde schelp (kèong of kewoek), welke aan een bamboe veer verbonden is en waarop door deze een krachtige druk op het te glanzen weefsel kan worden uitgeoefend. Soms wordt de doek eerst gewreven met malam of zwarte was, terwijl in plaats van een bamboe veer ook wel een gewone bamboe staaf (djeudjeur) gebezigd wordt. Bij de bewerking van het ngagĕroes wordt het te glanzen weefsel op een plankje gelegd.
In de Ommelanden van Telok-Betong der residentie Lampongsche districten wordt nog slechts in enkele kampongs aan den weg van Tandjoeng Karang naar Goenoeng Soegih en in de Poegoeng streek aan weven gedaan. Tevergeefs echter zal men hier zoeken naar beroepsweefsters, en of die er ooit geweest zijn, valt zeer te betwijfelen.
Met de pepercultuur en het inzamelen van boschproducten wordt hier reeds veel verdiend. Het zijn dan ook slechts de jonge meisjes (moeli's of gadis), die in haar vrijen tijd wel eens weven. Het weeftoestel komt overeen met dat van Java en is dikwijls nog primitiever, daar als lendenjuk niet een plank, maar een stuk schapenvel gebruikt wordt.
De onderdeelen van het Benkoeleesche toestel, eveneens in hoofdzaak hetzelfde als het Javaansche, worden hieronder genoemd:
tiang tĕnoenan, de stijlen van den schering- of kettingboom;
pandoean = scheringboom;
boemboeng = roller;

pĕntjoetjoek karap = ophalersstaaf;
pĕmantak = sabel;
soeri = kam (ook wel sisir);
sĕngkar = tempel;
apit = borstboom;
amban = lendenjuk (van leder).

In plaats van een kam wordt voor ijle weefsels een soort zaag gebruikt (gioe), tusschen de tanden waarvan de scheringdraden liggen (fig. 112). Het weeftoestel van Palembang (fig. 111) komt zoowel in constructie, als in de namen der onderdeelen overeen met het Javaansche.

Fig. 111. Palèmbangsche weefster aan haar weeftoestel.

In de bovenstreken van Palembang wordt als scheringboom (tandaian) een plank gebruikt, waarin reepen zijn uitgesneden, die bij den aanslag een klepperend geluid maken (fig. 113). Dit onderdeel van het weeftoestel komt dus eenigszins overeen met dat van het West--Javaansche toestel. Ook het steunplankje voor de sabel wordt in Palembang als geluidenmaker gebruikt, is evenzoo van bamboe vervaardigd en heet soeloeran. Wat het songkèt weven betreft, de techniek hiervan is reeds gedeeltelijk hiervoren behandeld en zal uitvoeriger worden omschreven in het hoofdstuk over den weefstoel.

Fig. 112. Gioe.

Fig. 113. Palèmbangsche tandaian of scheringboom.

Terwijl in Oost-Java, zoo b.v. te Soerabaja, en in de meeste Maleische landen van Midden- en Noord-Sumatra de songkèts vervaardigd worden op den weefstoel, gebruikt men in het Soendaneesche gebied en in Zuid-Sumatra, ook nog in het binnenland van Palembang, daarvoor het gewone weefgetouw met speciale ophalers (lire of lidi), door de werking waarvan het patroon wordt gevormd. Aan het aanbrengen dier ophalers gaat een arbeid vooraf, welke in Palembang mĕntjoelik of njoengkit (= het Javaansche njoekit, zie het hoofdstuk over den weefstoel) wordt genoemd ([1]).

([1]) In de Menangkabau-landen heet dit mantjoekie; van njoengkit (grondvorm soengkit) is het woord songkèt afgeleid.

Die arbeid bestaat hierin, dat sommige scheringdraden, die beheerscht moeten worden door de patroonophalers, uit den ketting opgelicht worden middels doorsteking van een platte, puntige liniaal, gemaakt van arèn hout (pelapah anau). Met de genoemde patroonophalers verkrijgt men een patroon van een doorloopenden inslag of een niet-doorloopenden inslag. Voor dezen laatsten behoeft geen spoelkoker te worden gebruikt.

In de Padangsche Bovenlanden wordt bijna overal de weefstoel gebruikt.

Het gewone, Inlandsche weefgetouw komt nog in de Batang-Hari districten voor, waar de onderdeelen van het toestel als volgt genoemd worden:

schering- of kettingboom = tandaian;
liniaal of kruisingstaaf = semalang;
roller = ambangan;
ophalers = karap;
ophalersstaaf = poetjoek karap;
sabel = beléro;
kam = soeri;
borstboom = apit;
lendenjuk = pemoengoen;
spoel = boeloe toejoeng;
spoelkoker = toeraq.

Fig. 114. Bataksche weefsters aan den arbeid.

In de Batakstreken komt het weven met katoen meer in de Toba-, dan in de Timoer-landen voor en hier weer meer dan in het Karo-gebied.

Weven heet in het Tobasch en Timoersch: mortonoen en in het Karosch: ërtënoen. De onderdeelen van het Bataksche weeftoestel zijn:

a. de sabang (Toba'sch, Karo'sch en Timoersch), de opstaande stijlen, waaraan de scheringboom bevestigd wordt. Dikwijls zijn deze bamboezen stijlen gespleten en fungeeren zij mitsdien tevens als kleppers, waardoor het geluid bij het aanslaan van den inslag wordt geaccentueerd;

b. de pamapan (Toba'sch, Karo'sch en Timoersch), de scheringboom, waarom de rondgaande schering gewonden is;

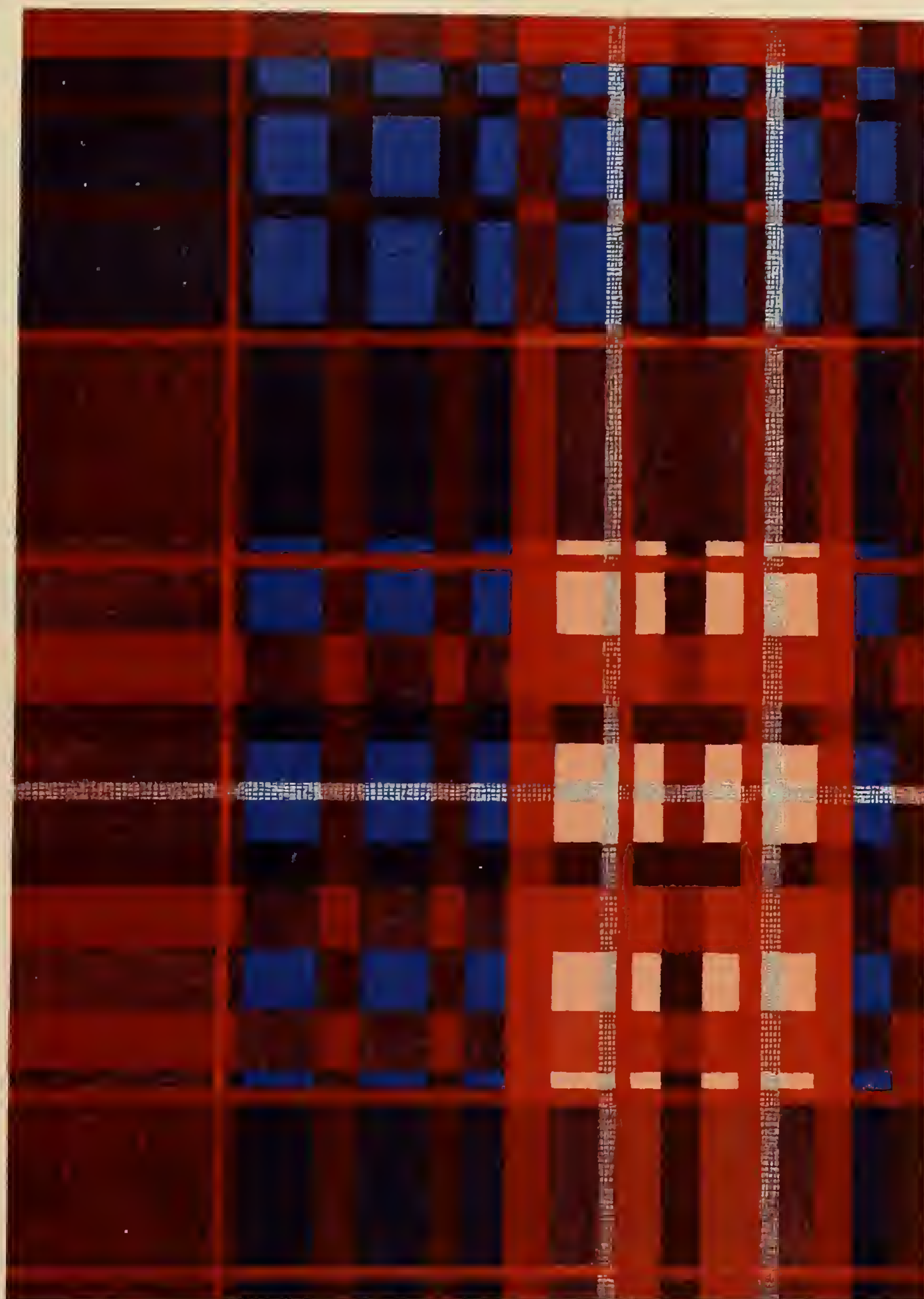
c. de hapoelotan (Toba'sch), of këpoeloetën (Karo'sch), of balobas (Timoersch), d.i. de liniaal of de kruisingstaaf;

d. de katoeloengan (Toba'sch en Timoersch), of këtoeloengën (Karo'sch), d.i. de roller;

e. de lili, (Toba'sch en Timoersch), de patroonvormers.

Het vormen van patronen komt in de Bataklanden voornamelijk voor in het Tobagebied en wordt genoemd mandjoekit (vergelijk hiermee het reeds genoemde Menangkabausche woord mantjoekie); het heeft op dezelfde wijze plaats als in de Menangkabau-landen; alleen wordt in het Batak-gebied de platte liniaal, waarmee sommige scheringdraden tot vorming van het patroon worden opgelicht, niet pantjoekie, maar balobas genoemd;

f. de si ana hanak of porgioenan (Toba'sch), panggioenan (Timoersch) of pënggioenën (Karo'sch); deze zijn de ophalers;

Plaat 7. BOEGINEESCH KATOENEN WEEFSEL UIT BONTHAIN.
(Zie blz. 227 en 228.)

g. de b a l i g a (Toba'sch en Timoersch), of b a l i d a (Karo'sch), de sabel;
h. de s o k a r (Toba'sch, Timoersch en Karo'sch), d.i. de tempel of de spanner;
i. de h a p i t (Toba'sch), p a k a p i t (Timoersch), a p i t (Karo'sch), d.i. de borstboom, bestaande uit twee staven, welke met de platte zijden het weefsel vastklemmen;
j. de p a m o e n g g o e n g of t o e n d a l a n (Toba'sch), t o e n d a l ĕ n (Timoersch en Karo'sch), d.i. het lendenjuk;
k. t a l i p a p a o e t of t a l i t o e n d a l ĕ n, de touwen, waarmee het lendenjuk aan den borstboom verbonden wordt;
l. de h a s o l i (Toba'sch), s i m b o k (Timoersch) of s ĕ m b ĕ k, (Karo'sch), d.i. de spoel, welke in een spoelkoker zit, t o r a k (Toba'sch), t o e l a k (Timoersch), of t o e l d a k (Karo'sch);
m. de s i t a d o - a n (Toba'sch), of voetsteun, noodig bij het strak houden van het weefgetouw. Uit het bovenstaande merkt men, dat het Bataksche weeftoestel geen kam bezit.

Fig. 115. Bataksche weefsters aan den arbeid. Het uitspannen van de schering.

Een bijzonder procédé bij het weven is het m a n o l o e k i (van s o l o e k = in de plaats van iemand of iets komen), d.i. het verlengen van de scheringgarens van een bepaalde soort Bataksche doek, i.c. de r a g i d o e p. (Zie hoofdstuk over weefsels en patronen).
De r a g i d o e p, een soort slèndang, heeft aan beide einden breede patroonranden. De schering van het veld is gewoonlijk donkerbruinrood, die van de patroonranden wit.
Hoe nu dit verlengen plaats heeft, wordt uitvoerig omschreven in het hoofdstuk over weefsels en patronen, omdat deze bijzondere arbeid enkel en alleen op de r a g i d o e p wordt toegepast.
Bijna elke Toba'sche doek is aan beide einden van franje (r a m b o e) voorzien, welke vervaardigd wordt door ineendraaiing van de overgebleven, losse scheringdraden.
Is de doek geheel gereed, dan wordt dikwijls een eind van de franje met verdubbelde draden (het verdubbelen heeft plaats door aan het einde der te verdubbelen draden een zwaren tol op te hangen en dien in het rond te laten draaien) doorweven tot een zoom (h o t a n g o t a n g) en een eenvoudigen patroonrand (s i r a t).

De hotang otang kan men als een sluitrand aanmerken van dezelfde kleur als het weefsel; de sirat is het onderste patroonrandje, waarvoor de dikke franjes als schering dienen en waarin men inslagdraden van niet meer dan twee kleuren weeft.

Eigenlijk is deze arbeid, welke manirat genoemd en door mannen in hun vrijen tijd uitgevoerd wordt, geen weven, maar vlechten. Immers men gaat aldus te werk: De inslagdraden, wit en blauw b.v., worden eerst op een klein steentje of een stukje hout *A* (zie fig. 118) opgerold en daarna door de gaatjes van de z.g. dopir of het spanstokje *B* (fig. 118) gehaald, dat de garens van elkaar scheidt. De man, die aan het manirat is, heeft de oelos, (het kleed), waaraan hij den laatsten patroonrand zal maken, op zijn schoot. En de inslaggarens achter het spanstokje *B* tusschen zijn teenen stijf houdend, vlecht hij het witte en blauwe garen tot een eenvoudig patroon tusschen de franjes, deze één voor één op en neer halend (zie fig. 116).

Fig. 116. Het maken van de sirat.

Een andere wijze van versiering, welke op de Toba'sche doeken wordt toegepast, is afkomstig van Angkola; vandaar, dat het weefsel, hetwelk zulk een versiering vertoont, sadoen Angkola wordt genoemd. Die versiering bestaat in een breedterand, waarvan het patroon gevormd wordt door een niet doorgaanden inslag van wol in diverse kleuren. De niet doorgaande inslag wordt, terwijl de sabel de spalking voor het patroon doet ontstaan, met de hand tusschen de scheringdraden gehaald.

Het met wol vervaardigen van dergelijke randen met eenvoudige motieven (lampoe-lampoe), welke meestal op blauw veld voorkomen, heet mangalampoei. Het wordt ook toegepast op de Menangkabausche goud- en zilverweefsels en op de Grĕsiksche songkèts (zie het hoofdstuk over de weefsels en patronen).

Een andere Angkola'sche versieringswijze is het inweven van met kraaltjes doorregen inslagdraden. De kraaltjes (simata) van elken inslagdraad worden na het doorsteken van den draad gerangschikt en geordend, en aangepast aan de kraaltjes van den vorigen inslagdraad, waardoor heele figuren van ingeweven kraaltjes worden verkregen. Het weeftoestel op Nias is zeer primitief; de weefsels, die er gemaakt worden, zijn niet breed; van een kam wordt geen gebruik gemaakt; de sabel (soso, zie fig. 119) is, in afwijking van de reeds besproken vormen, een stuk hout, dat men een cirkelsegment zou

Fig. 117. Bataksche weefsters aan den arbeid.

kunnen noemen; als lendenjuk (taloei) fungeert een langwerpig-vierkant stuk karbouwenhuid. Het Atjehsche weeftoestel (teupeuën) bestaat uit de navolgende onderdeelen (zie fig. 120 t/m 123):

1. de boh tjidoh of tjeudoh, (Gajosch: tjedoh; zie Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's: „Het Gajoland en zijn bewoners"), het lendenjuk, een vierkant, flauw gebogen plankje, waarin gewoonlijk eenige snijmotieven voorkomen;

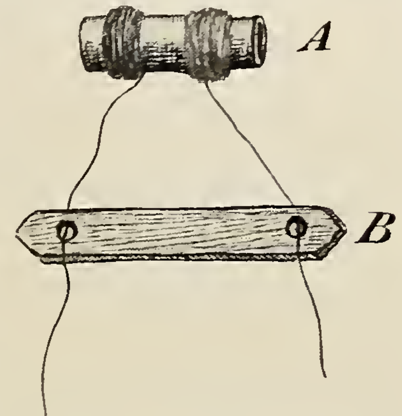

Fig. 118.
Werktuigjes voor het manirat.

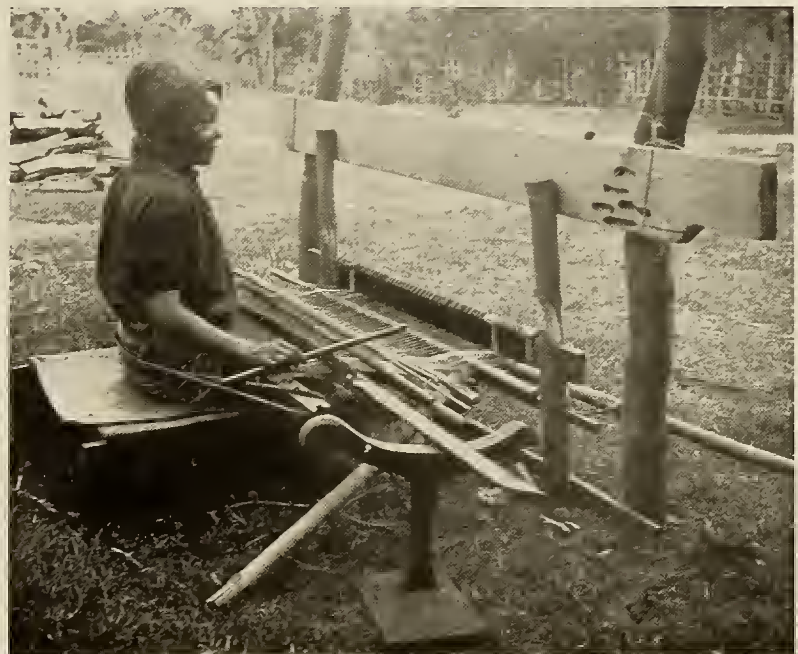

Fig. 119. Vorm van de soso.

2. taloë tjeudoh of taloë seupeun (Gajosch: tali tampar), d.i. het touw, dat over het lendenjuk of lendensteunplankje gaat en aan den borstboom verbonden wordt;

3. de peusa (Gajosch: ampon) of borstboom, een lange, in doorsnee vierkante staaf met vier uitsteeksels aan elk einde; om die uitsteeksels wordt de taloë tjeudoh geslagen.
De borstboom is bij de einden dikwijls tot een eenvoudig patroontje uitgesneden;

4. de aneu tjib, het staafje, dat zich in de gleuf van den borstboom bevindt (het zit in dien borstboom vast achter houten pinnen, die dwars door den borstboom gaan), en waaromheen de scheringdraden gewonden zijn.
Hierop volgen evenals bij het Javaansche weefgetouw eenige staafjes, die in de schering gevlochten zijn, om te voorkomen, dat de eerste inslagdraden bij het aanslaan losschieten;

5. de toereuë, de spoelkoker, een eenvoudige bamboe-koker met een gala-punt, die toereuë ek malo heet [1]. Het gaatje, waaruit de draad van de spoel te voorschijn treedt, bevindt zich ongeveer in het midden van de koker-oppervlakte.
De spoel heet toereuë oenoerieëng (Gajosch: sekli);

Fig. 120. Atjèhsche weefster in het weefgetouw.

6. de soeri of kam;

7. de peuno of sabel (Gajosch: blido);

8. de peuno oebit of kleine sabel, ook wel genoemd peuno kathab, d.i. de kleine sabel voor het aanslaan van goud- of zilverdraad (kathab);

9. de tjakoh, (Gajosch: kajoe-'n-karap), de gewone ophaler (een bamboe staaf met ophalersdraden);

10. de tjakoh kathab, de patroonvormers, tevens ophalers voor het vormen van het patroon (ragoë) van goud- of zilverdraad (kathab). Ter onderscheiding van deze patroonvormers wordt de gewone ophaler ook wel tjakoh teupeuën genoemd;

11. de seureuso, de roller;

[1] Maloë is het Maleische ambalau, de cochenille verfstof, die bij het kleuren van zijden garens gebruikt wordt (zie hoofdstuk over bereiding en kleuring van garens). De gomhars, die bij de bereiding van de verfstof overblijft, is de z.g. gala, welke bijna overal in den Archipel als kleefmiddel gebruikt wordt.

12. de seukeüe, een stuk licht hout, of nerf van roembiapalmblad. Zij dient tot controleering, of er geen draden van de schering (neudong, Gajosch: dérén) stuk zijn;
13. aneu seukeuë, de linialen of kruisingstaven;
14. de lhoh, (Gajosch: anden), de kettingboom, een zwaar, plat stuk hout;
15. de aneu idong, ook wel genoemd aneu kajëe, (Gajosch: krèkèl), het staafje, dat aan den kettingboom gebonden wordt en waaromheen de scheringgarens loopen;
16. de pha tjakoh, de twee opstaande planken, in de insnijdingen waarvan de lhoh of kettingboom rust;
17. de neudoëe tjakoh, het ligplankje voor de pha tjakoh;
18. de lakoè, een vierkant houtje, verbonden aan de pha tjakoh;

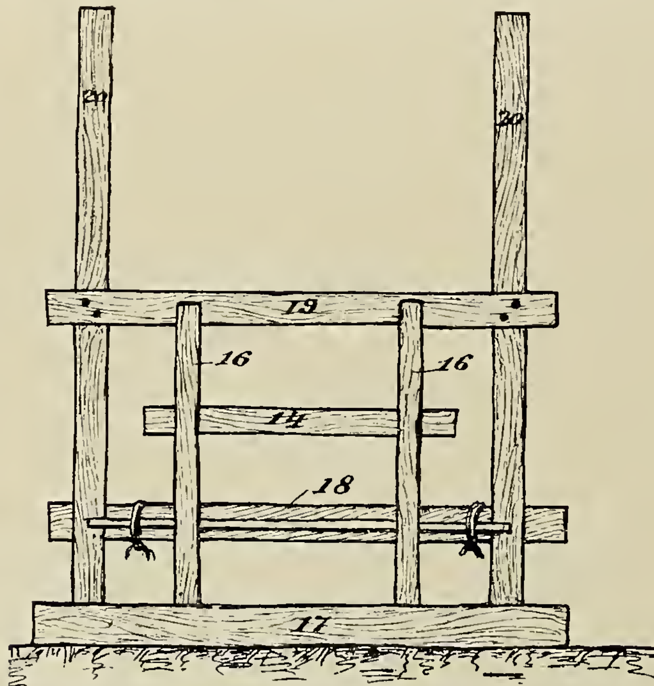

Fig. 121 Vooraanzicht van den kettingboom van een Atjehsch weeftoestel.

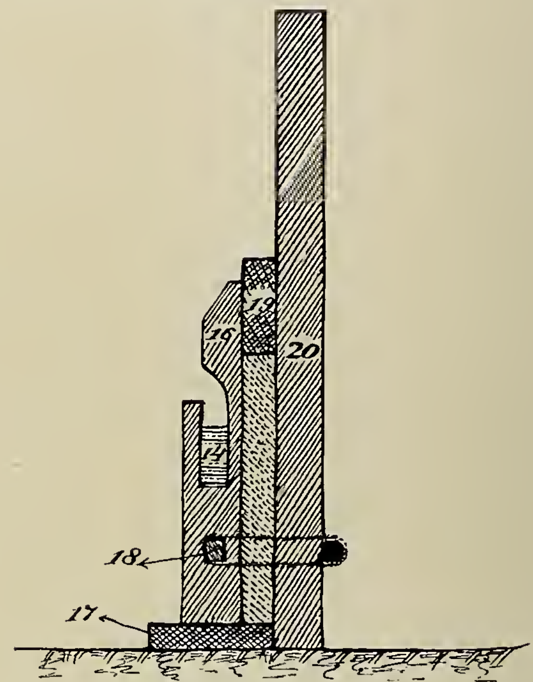

Fig. 122. Zijaanzicht van den kettingboom van een Atjehsch weeftoestel.

19. de papeüen tjakoh, steunplank, waartegen de pha tjakoh rust en welke dienst doet als klankbord;
20. de tamè tjakoh, twee rechtopstaande steunpalen, waaraan dat klankbord vastgemaakt wordt;
21. de neucheut, de steunvork voor de sabel;
22. de doeë najoen, het stoeltje of bankje van de weefster.
Uit het bovenstaande is op te merken, dat in Atjeh en Onderhoorigheden het meest volmaakte weefgetouw van Sumatra gebruikt wordt. Het houdt het midden tusschen den weefstoel (zie de rubriek over den weefstoel in dit hoofdstuk) en het meer primitieve weefgetouw. Het is niet van pedalen voorzien; de weefster zit niettemin op een bankje, en de constructie van den kettingboom en al wat daaraan verbonden is, kan vrij zwaar genoemd worden.
„Het Gajosche weeftoestel", aldus Prof. Dr. G. Snouck Hurgronje in zijn werk: Het Gajoland en zijn bewoners; „komt in alle hoofdzaken met het Atjehsche overeen, alleen de soeri, de kam, ontbreekt, bij het Gajosche".
Het weeftoestel, dat in de Maleische landen van Borneo voor het weven met zijde gebruikt wordt, komt in hoofdzaak overeen met dat van Java.
De onderdeelen van dat weeftoestel worden als volgt genoemd:

1. de pĕmpaoet of ĕmpaoet, het lendenjuk, dat met touwen, tali pĕmpaoet, aan den borstboom verbonden is. (Vergelijk hiermee het Madoereesche woord: paot voor lendenjuk en het Bataksche woord: tali papaoet);
2. de apit of pĕngapit of borstboom, een in doorsnede vierkante staaf met insnijdingen aan de uiteinden (Javaansch: apit);
3. de galegèn, staafje van den borstboom, waaromheen de garens gewonden worden. (Javaansch: gligèn);
4. de soembi of tempel (Javaansch: soembi);
5. de soeroei of soeri of kam. (Javaansch: soeri). Kan de soeroei 1100 scheringdraden bevatten, dan wordt zij sĕsajoe genoemd, en bevat zij 1200 scheringdraden, dan heet zij sĕsajoe sĕkoepang;
6. de walira, of bĕriraq, of pĕngĕntak, de sabel (Javaansch: walirå);
7. de karap of ophalers (Javaansch: karap), met de pĕntjoetjoek karap, d.i. de ophalersstaaf;
8. de goeloengan, of moeloeng, of roller (Madoereesch: ghoeloengan);
9. de bĕlĕbas, of sĕrira, of linialen, (kruisingstaven). In Banjoewangi heeten deze: blĕbes, in Madoera: slĕrra);
10. de tandaian of tĕndai of scheringboom;

Fig. 123. Atjehsch weeftoestel.

11. de pĕnganak, of de scheringboom-staaf, waarom de garens gewonden worden;
12. de toerak, of spoelkoker (Javaansch: torak);
13. de liringan, of spoel (Madoereesch: lèrèngan).

De scheringboom wordt gekneld in de gleuven van de vertikale houders, welke todjoek genoemd worden (fig. 125). Zij staan in houten balken (adak-adak), die weer op een houten voetstuk (kaki tandaian) rusten. Aldus in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo. In de Westerafdeeling zit de tĕndai vast tusschen opstaande planken (sedan), welke elk op een balk (paha) rusten. De beide paha's zijn door een dwarslat verbonden, welke als voetsteun dienst doet (vide fig. 124);

14. de r o r o g g a n of het sabelsteunbankje, tevens geluidenmaker (Javaansch: l o r o g g a n).
Uit het bovenstaande blijkt reeds, dat het weven in de Maleische landen van Borneo's Zuider- en Ooster-afdeeling gedeeltelijk ingevoerd is van Java.
In het Oostelijke gedeelte van bedoelde afdeeling komt het weven meer overeen met dat in Makassaarsche en Boegineesche landen; men werkt er dan ook evenals in dit laatst genoemde gebied met een rondgaande schering. En zelfs de namen van de onderdeelen van het weeftoestel wijzen reeds voldoende op Makassaarschen en Boegineeschen invloed. (1)
Het Makassaarsche en Boegineesche weeftoestel zal later beschreven worden, zoodat ik hier met de vermelding van de overeenkomst kan volstaan.
Het Dajaksche weeftoestel, (fig. 126), in gebruik in de Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, bevat een rondgaande schering. De onderdeelen van dat toestel zijn:

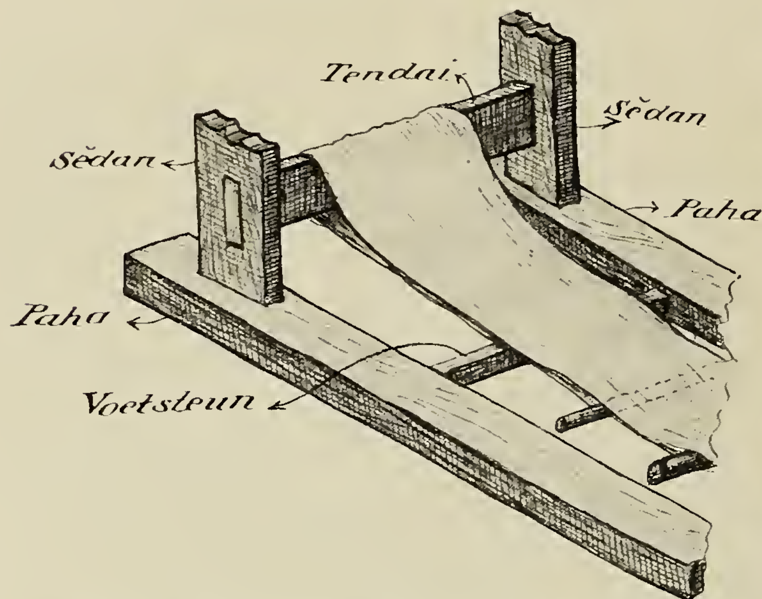
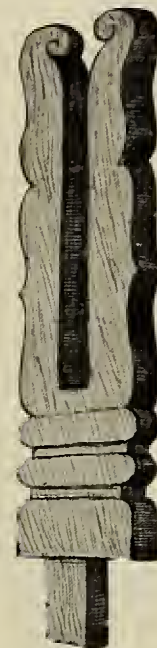

Fig. 124. Weeftoestel [pĕrkakas tenoen] uit Boven-Kapoeas.

Fig. 125. Todjoek.

a. het lendenjuk (p ĕ n g a m p a n), bestaande uit een van bladstrooken gevlochten reep;
b. de borstboom (a p è), bestaande uit twee staven, die de rondgaande schering kunnen vastklemmen;
c. de b a l i r a of sabel;
d. de t i k o e a n of spoel, een lange, houten spoel, welke zonder spoelkoker gebruikt wordt en waarop het garen eenvoudig opgewonden wordt;
e. de t i k o e a n k ĕ t j i l of kleine spoel;
f. de b o e j o e n of ophalers. Aan de staaf is in het midden gewoonlijk nog een handvat verbonden.
g. de t ĕ l o n of roller;
h. en *j.* de p ĕ r a s a i of linialen;
i. de g i g i of kam. Deze is bij het Dajaksche weeftoestel gewoonlijk een smalle plank, welke inkepingen bevat, waarin de scheringgarens rusten. Zij is aan de einden tot figuren uitgesneden;
k. de d o e a n of kettingboom, een eenvoudige, ronde b a m b o e.
Het weeftoestel van de Kantoek-Dajaks (Westerafdeeling van Borneo) bestaat uit de volgende onderdeelen:
a. het lendenjuk, k a i n a p i t, dat slechts een dubbel gevouwen stuk boomschors of het schutblad van de p i n a n g is;
b. de borstboom of a p i t.
Hoewel ook de Kantoek Dajak met een rondgaande schering weeft, bestaat de borstboom niet uit twee klemstaven, doch slechts uit één in doorsnede langwerpig-vierkante staaf, waaromheen de scheringgarens loopen;
c. de b ĕ l i a q of sabel;

(1) Aan de kust van de onderafdeeling Beraoe wordt de weefkunst alleen door Boegineesche vrouwen beoefend.

d. de i n a s of spoel, een eenvoudige, houten staaf, om welke de inslagdraad opgewonden is;
e. de b o e l o e l a n d a q of kleine spoel; een stekelvarkenpen;
f. de k a r a p of ophalers. (De ophalersstaaf heet p ĕ n o e s o e k k a r a p);
g. de roller of g ĕ l o e n g a n, een in doorsnede vierkante staaf, welke dus niet al te beweeglijk is;
h. de s o e m b i k of linialen, die de kruising in de draden teweegbrengen, en dunne staafjes zijn;
i. een kam wordt niet gebruikt;
k. de kettingboom of t ĕ n d a i, een ronde staaf. In zijn werk „Quer durch Borneo" schrijft Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis: „Augenblicklich weben von den Stämmen der Bahau und Kĕnja nur noch diejenigen, die in zu grosser Entfernung von der Küste leben, um sich in billiger und genügender Weise mit eingeführten Zeugen versehen zu können. So weben hauptsächlich die Frauen der Kajan und Pnihing am oberen Mahakam und die der Kenja in Apu Kajan. Die südlicher wohnenden und überdies reicheren Long Glat und Ma Suling betreiben die Weberei jetzt überhaupt nicht mehr".

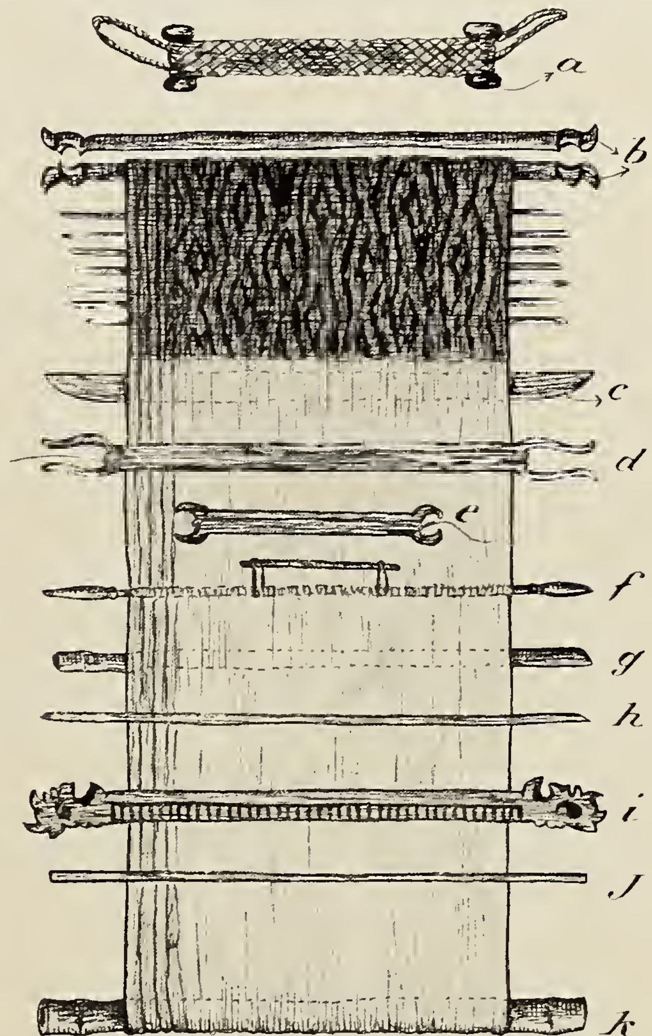

Fig. 126. Dajaksch weeftoestel.

Het weeftoestel, dat in Ling Roth's „Natives of Serawak and British Borneo" afgebeeld staat, is in hoofdzaak hetzelfde, als het hierboven beschrevene.
Het s o n g k è tweven komt op Borneo nog voor in de Westerafdeeling, zoo b. v. in Sambas, waar door Maleiers ook de weefstoel met pedalen moet zijn ingevoerd.
Het vormen van patronen heet er evenals in de Maleische landen van Sumatra m a n j o e n g k i t en is ongeveer ook dezelfde techniek. Het weeftoestel, dat in Zuid-Celebes gebruikt wordt, bestaat uit de navolgende onderdeelen, welke aangebracht worden in de volgorde, die hieronder is aangegeven (zie fig. 127).
a. de b ô k o b ô k o (Makassaarsch en Boegineesch) of het houten lendenjuk;
b. de borstboom of p â s s a (Makassaarsch), w e k â n g a n g (Boegineesch), bestaande uit de bovenste of mannelijke p â s s a, om welke het geweven goed gewonden wordt, en de onderste of vrouwelijke p â s s a. Beiden zijn met een touw aan elkaar verbonden;
c. de o ê l a n g (Makassaarsch en Boegineesch), de touwen, waarmee het lendenjuk aan den borstboom is verbonden;
d. de kam of d j â k a;
e. de sabel of b a l î r a (Makassaarsch), w a l î d a (Boegineesch), die gemaakt is van a r è nhout en glad gewreven wordt met s a p i r i (k ĕ m i r i noot);
f. het handvat of de p a k i n k î n g a n (Makassaarsch), d i n d i n g a n (Boegineesch), waaraan
g. de ophaler of p a k a r â k k a n g (Makassaarsch), p a t ô l o â r a (Boegineesch) is verbonden, die wel eens van snijwerk is voorzien.

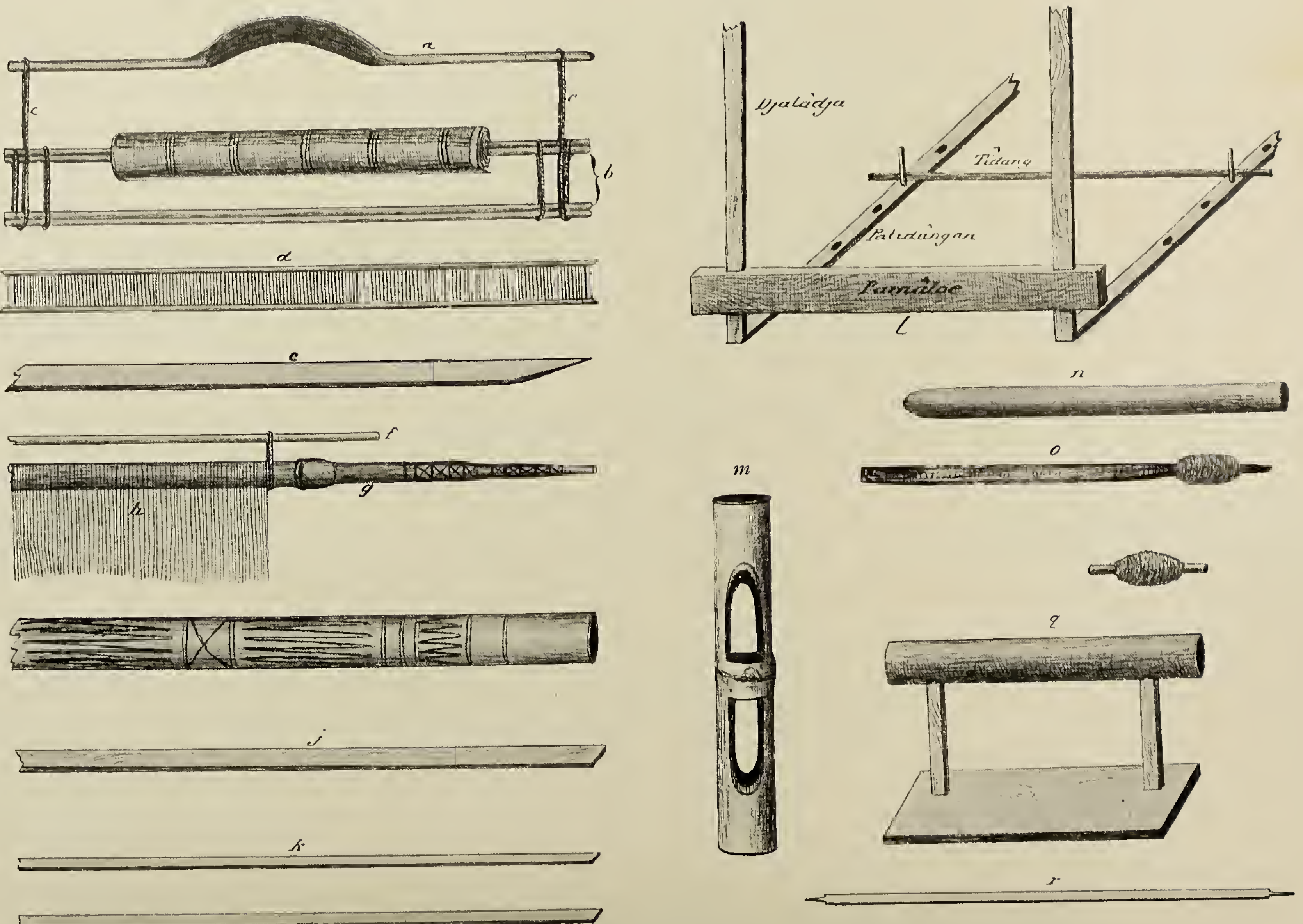

Fig. 127. Onderdeelen van een weeftoestel uit Zuid-Celebes.

Niet altijd is aan den ophaler nog een handvat als *f.* verbonden. Dikwijls vat men m[illegible] beide handen eenvoudig den ophaler *g.* op, wanneer die gebruikt moet worden.

h. Om de ophalers zitten de draden of kara's, welke een zeker stel scheringdraden beheerschen;

i. de roller, goeloêngang (Makassaarsch), arêwang (Boegineesch). De roller is van gladde, gele bamboe, welke sierlijk begrift wordt;

j. de patânra (Makassaarsch), of patjânra (Boegineesch), welke het te ver terugrollen van den roller tegengaat, wanneer deze buiten functie treedt;

k. de linialen of kruisingstaven; de palâpa (Makassaarsch en Boegineesch);

l. de pamâloe of kettingboom, een balk, die vastzit aan twee opstaande stijlen, de z.g. djalâdja (Makkassaarsch), tanrângang (Toerateysch); deze stijlen worden eenvoudig tusschen de openingen van den lattenvloer van het palenhuis vastgestoken en, met een touw gebonden, aan de achterzijde vastgezet, opdat zij bij het weven niet naar voren kunnen buigen.

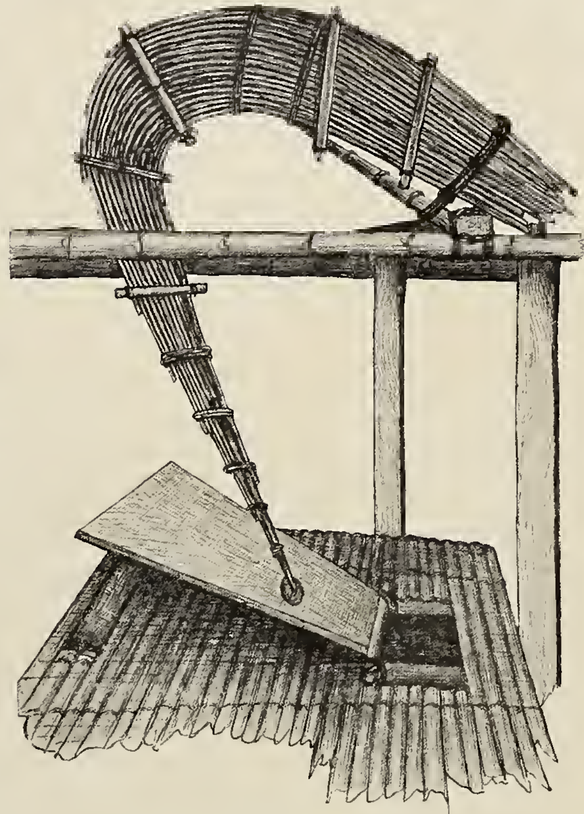

Fig. 128. Panggarôessang.

Dwars tegen deze stijlen zijn de patidângan's (Makassaarsch) of atoepoêng's (Boegineesch) vastgezet, staven, in welker openingen pennetjes kunnen worden gestoken, waartegen de voetsteun of tîdang wordt geplaatst.

De pamâloe of kettingboom bevat wel eens aan één zijde hangende staafjes, welke bij een stoot, veroorzaakt door het aanslaan van een ingebrachten inslagdraad, een klepperend geluid doen hooren.

m. de bamboezen geluidenmakers of lâpa-lâpa; deze zijn op twee plaatsen zoo versneden, dat er lipjes gevormd worden, die bij elken ruk tegen de lâpa-lâpa een klepperend geluid maken. De lâpa-lâpa worden tegen de opstaande stijlen of djalâdja van den kettingboom vastgebonden; soms worden aan die djalâdja ook nog belletjes of giring-giring gehangen.

Fig. 129. Pâssa of wekângang voor een tênoeng tônrolo.

Wij hebben hiervoren reeds gezien, hoe ook elders verschillende geluidenmakers bestaan.

In zijn werk: „Ein Beitrag zum Kapitel Arbeit und Rhythmus" schrijft Dr. J. D. E. Schmeltz: „Was den Zweck der Lärmvorrichtung betrifft, so nehmen einzelne Autoren und auch P. und F. Sarasin, l. c. an, dass dieselbe gleichsam„ zur Controlle des Arbeiters resp. der Arbeiterin diene"; letztere sagen aber gleichzeitig, dass dadurch „ein für das Ohr der Arbeiterinnen angenehmer taktmässiger Klang erzeugt werde.

Das an erster Stelle Gesagte birgt die Unwahrscheinlichkeit in sich selbst, dagegen bringt uns das an zweiter Stelle stehende sofort auf den rechten Weg." En verder: „Und hier ergibt sich uns mit einem Mal, welchem Zweck derartige Lärmvorrichtungen dienen, nämlich dem der Befriedigung eines in der menschlichen Natur begründeten Bedürfnisses, des Hervorbringens

dem Gehör zusagender Töne als Begleitung eintöniger Arbeiten und zur Bekämpfung der durch dieselben erzeugten Ermüdung."

n. De tarôpong of spoelkoker, bestaande in een holle bamboe, waarvan een geleding tot een punt is uitgesneden;

o. de pasôloro (Makassaarsch) of asêlie (Boegineesch), de spoel, bestaande uit een lange, bamboezen staaf, waarin aan één einde de poêsoe, de eigenlijke klos met inslaggarens bevestigd wordt. Is deze poêsoe niet van djagoengblad, maar van bamboe vervaardigd, dan heet zij eenvoudig boelo-boelo (boelo = bamboe).

Voordat de spoelkoker ingeworpen wordt, maakt men de spoel met garen nat; de pasôloro

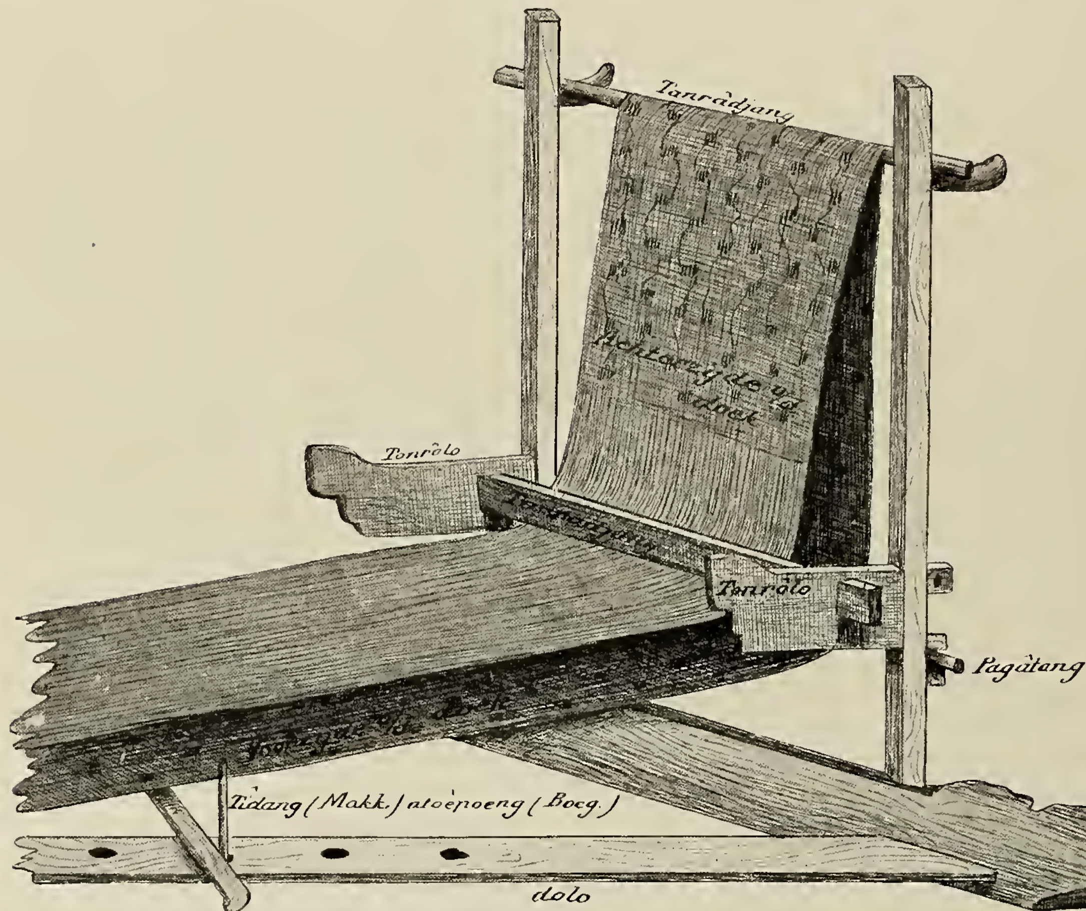

Fig. 130. Weeftoestel uit Zuid-Celebes voor een rondgaande schering.

wordt daartoe uit de tarôpong genomen en in een pot water gestoken, welke de weefster altijd bij zich heeft;

q. de papasôlorang (Makassaarsch) of padjelôrang (Boegineesch), het bamboe steunsel, waarover men de balira of sabel heen en weer laat glijden;

r. de pajângkarah (Makassaarsch), of toempa (Toerateysch); de z.g. tempel of spanner.

De aanslag of atété met de balira kan op verschillende wijzen plaats hebben, welke al naar gelang van het tempo of de cadans der tikjes of rukjes verschillend genoemd worden. Zoo kent men de tété lamboêsoe, de meest voorkomende wijze van aanslag, de tété tâlloe, den aanslag in drieën, de tété apassaîlé, welke als niet gepast beschouwd en zeker niet door jonge, maagdelijke weefsters mag toegepast worden, daar men er de mannen mee doet omkijken (apassaîlé); de tété padoêdoe, welke door twee weefsters gezamenlijk wordt uitgevoerd.

Het weven zelf — atânnoeng (Makassaarsch), matênoeng (Boegineesch) — heeft op de

gewone wijze plaats; breekt b.v. een scheringdraad, dan wordt die met een gewonen weversknoop weer hersteld (a n â p o e), waarna de overbodige uitsteeksels der samenvoegingen met een mesje, p a n g a t o î (Makassaarsch) of p a m o ê l o e (Toerateysch) worden afgesneden.
Makassaarsche of Boegineesche s a r o e n g s worden veel geglansd gedragen. Het glanzen of g a r o ê s o e heeft plaats met een heel eenvoudig, bamboezen instrument, de p a n g g a r o ê s-s a n g, (fig. 128), bestaande in een sterke, uit verschillende aan elkaar bevestigde bamboes opgebouwde veer, aan het einde waarvan zich een gladde schelp bevindt, waarmee op den te glanzen doek gewreven en tevens een vrij zware druk uitgeoefend wordt. Op een schuine bank wordt het weefsel gelegd; degene, die het g a r o ê s o e of glanzen uitvoert, gaat op de bank zitten, ruitersgewijze, en wrijft dan de schelp aan de zware bamboeveer herhaaldelijk over het weefsel.
Het hierboven omschreven, in Zuid-Celebes in gebruik zijnde weeftoestel is ingericht voor gewone weefsels met twee eindranden aan de opgespannen schering. Doch bij de Makassaarsche en Boegineesche vrouwen is ook een weeftoestel voor rondgaande schering in gebruik en dat toestel is eenigszins anders geconstrueerd.
De borstboom daarvan, p â s s a of w e k â n g a n g, (fig. 129), bestaat eenvoudig uit twee klemmen, waartusschen de schering vastgezet en zoo noodig voortgeschoven kan worden, terwijl de kettingboom eveneens door een bijzondere constructie de weefster in de gelegenheid stelt, den doek gemakkelijk te verplaatsen.
Door figuur 130 wordt dit verduidelijkt.
Het geheele toestel, bedacht, om de rondgaande schering te kunnen doen voortschuiven, heet t o n r ô l o; vandaar den naam t ê n o e n g t o n r ô l o (rondgaand weefsel) ter onderscheiding van t ê n o e n g p a m â l o e,
De t o n r ô l o is een houten stellage, met een gladden, houten, horizontalen balk, de t a n-r â d j a n g, waaronder de schering voortschuiven kan over de bovenste t a n r â d j a n g en achter onder een b a m b o e rol door, welke p a g â t a n g wordt genoemd.
Heeft b.v. de weefster een stukje schering klaar geweven tot goed, en is het dus noodig, nieuwe schering voor zich te halen, dan ontspant zij de klem van den borstboom (p â s s a of w e k â n g a n g) en trekt de schering naar zich toe. Die schering schuift of glijdt dan eenvoudig over de t a n r â-d j a n g s en p a g â t a n g voort, en de weefster kan weer haar borstboom vastklemmen.
Evenals bij de gewone p a m â l o e bevindt zich aan de t o n r ô l o een voetsteun (t i d a n g of a t o e p o ê n g). De staaf (p a t î k o), waaromheen de schering telkens wordt rondgewonden, wordt bij het weven vlak achter den borstboom geplaatst. Is de doek bijna gereed, dan is de staaf eerst over de p a g â t a n g, vervolgens over de bovenste t a n r â d j a n g weer naar voren teruggekomen, dus naar de weefster toe.
Kan deze door het te dichtbij komen nu van die staaf niet verder weven, dan wordt de schering afgesneden. De doek is klaar, en van de schering gaat dan een kort stukje verloren.
Behalve de gewone, geruite doeken met kleurpatronen, worden op de hoofdplaats Makasser, hier en daar verspreid in het binnenland van Zuid-Celebes en vooral op Saleyer en in Bira de z.g. gebloemde weefsels (met lijnpatronen) gemaakt.
Veelal wordt voor het eenvoudige gebloemte, dat in kleine teekeningen regelmatig verspreid op den doek voorkomt, een inslag gebruikt, welke niet doorloopend is, d. w. z. niet in de richting van den inslag. De voorzijde van den doek verschilt dus, wat de teekening betreft, van de achterzijde.
Om nu duidelijk te maken, hoe het meest eenvoudige gebloemte op een doek wordt verkregen, neem ik als voorbeeld een patroon, dat in fig. 131 is afgebeeld.
De weefster werkt bij het vervaardigen van gebloemte gewoonlijk naar een voorbeeld en gaat dan na, hoe de draden van de schering moeten worden opgehaald, om de gewenschte teekening te kunnen verkrijgen.

In figuur 131 bovenaan is het gebloemte weergegeven, zooals het zich op het goed vertoont. De helft van zoo'n bloempatroon is in het groot voorgesteld in figuur 131 onderaan.
Uit figuur 131 merkt men, dat de inslag, welke het gebloemte vertoont, niet flottant is in de eigenlijke richting van den inslag (loodrecht op de schering), zoodat aan de achterzijde van het weefsel de draad loopt, zooals met lijntjes op de figuur is aangegeven.

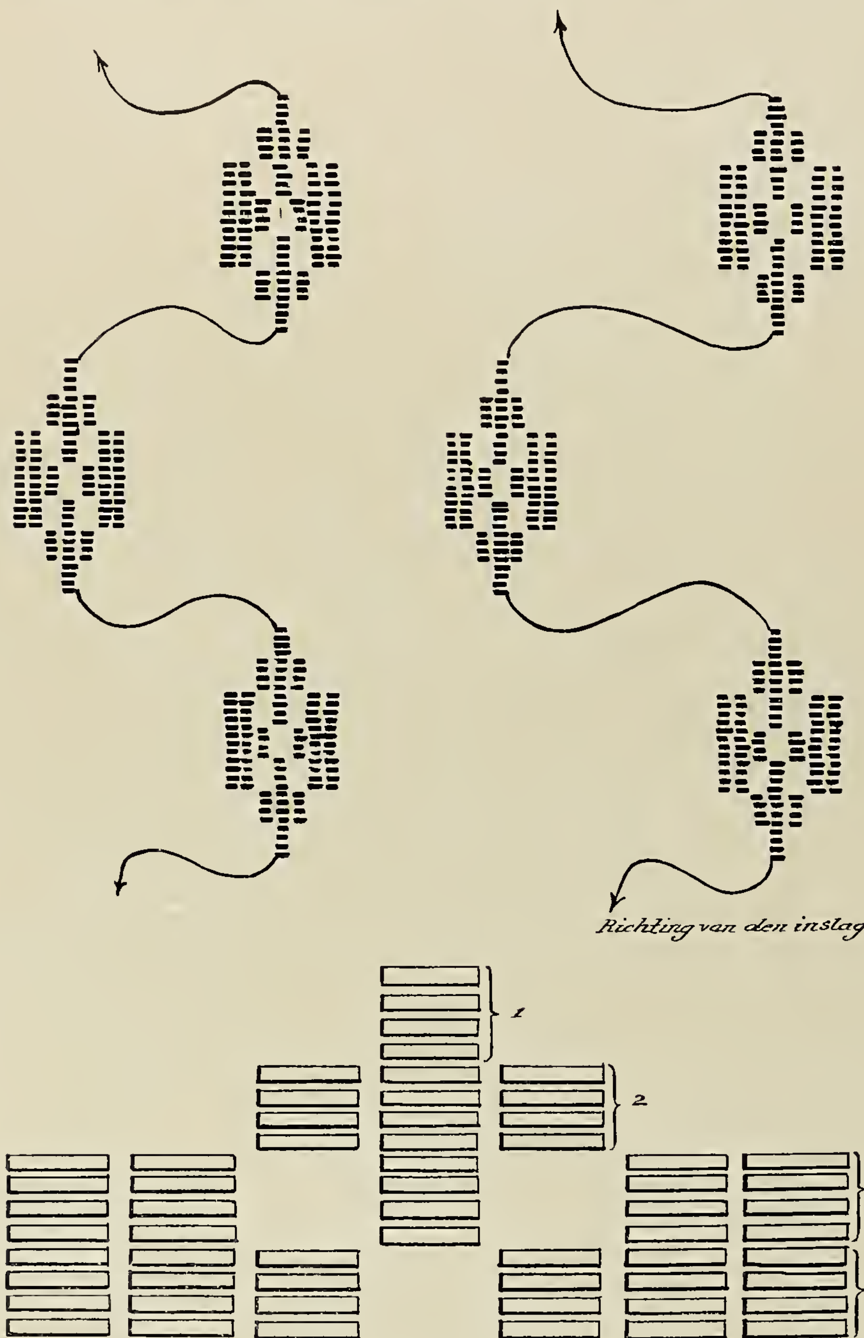

Fig. 131. Loop der garens bij niet-doorgaanden inslag.

Voorts merkt men, dat er voor het vormen van dat gebloemte slechts 4 ophalers als patroon-vormers noodig zijn.
Ophaler n°. 1. Hierdoor wordt op verschillende plaatsen van de schering op regelmatige afstanden van elkaar slechts één draad opgehaald. Deze ophaler wordt vier malen achtereen gebruikt.
Ophaler n°. 2. Haalt op dezelfde wijze telkens drie draden op.
Wordt evenzoo vier malen achtereen gebruikt.
Ophaler n°. 3. Haalt op dezelfde wijze telkens 5 draden op. Wordt ook vier malen achtereen gebruikt.
Ophaler n°. 4. Haalt telkens 6 draden op. Gebruik: evenzoo 4 malen achtereen.
Dan keeren successievelijk ophalers n°. 3, 2 en 1 weer terug; het gebloemte is dan gevormd.
De korte draden, voor elke bloem afzonderlijk ingelascht, blijven eenvoudig rusten en dienen voor de vorming van de volgende bloemen. Behalve deze ophalers voor de vorming van het gebloemte, zijn nog 2 gewone ophalers noodig, die afwisselend het bovenste en het benedenste stel draden ophalen.
Alleen in den tijd, dat er na het afmaken van elke rij bloemen weer op de gewone wijze geweven wordt, komt de roller weer definitief in de schering, om den dienst te doen van den achtersten, gewonen ophaler, die dan ongebruikt blijft.

Wie het maken van een weefsel met gebloemd patroon heeft gezien, zal tot de ervaring komen, dat de hierboven omschreven techniek zeer logisch is.
Het werken met één gewonen ophaler en één roller gaat veel sneller, dan met twee ophalers zonder roller, maar bij het vormen van een lijnpatroon is het doorloopend gebruik van een roller, bij het bestaan reeds van ophalers voor de vorming van het patroon, onmogelijk.
In het hierboven aangegeven geval is de werkwijze bij het weven als volgt:
I. De voorste ophaler voor het gebloemte wordt opgetrokken, de sabel wordt tusschen de gescheiden garens geplaatst.
II. De niet doorgaande inslag (van een andere kleur dan de schering en dan den gewonen inslag), wordt om de opgehaalde garens geslagen.
III. De sabel wordt uitgetrokken, de achterste, gewone ophaler opgehaald, de roller tusschengestoken.
IV. De voorste, gewone ophaler wordt opgehaald en de gewone inslag wordt ingebracht en aangedrukt.
V. De roller komt naar voren, de voorste ophaler treedt buiten functie; weer wordt een gewone inslag ingebracht en aangedrukt. Zulks wordt met den gewonen inslag 3 à 4 malen herhaald, dan komt de eerste patroonophaler weer aan de beurt, nadat te voren de roller is uitgetrokken. Men krijgt dus nu weer dezelfde volgorde als hierboven in I t/m V omschreven.
Na vier malen gebruikt te zijn, blijft ophaler n°. 1 hangen en komt ophaler n°. 2 voor de vorming van het patroon aan de beurt.
Op de bovenomschreven wijze het gebruik van elken ophaler herhalend, verkrijgt men een vereenvoudiging van het werk, dat voor het mantjoekit (mantjoekie of njoengkit), d.i. het vormen van patronen voor goud- en zilverweefsels, noodig is.
Tot het verkrijgen van zulk een patroon immers wordt elke ophaler slechts éénmaal en nooit twee, drie, vier malen achtereen gebruikt. Juist door toepassing van dit laatste procédé krijgt het motief — zooals op Makassaarsche en Boegineesche weefsels — een hoekiger aanzien, dan de meer verzorgde teekening op het veld van een songkèt.
Voordat het weeftoestel besproken wordt, dat op het eiland Soembawa in gebruik is, dient hier in de eerste plaats gewezen te worden op een eigenaardig versieringsprocédé, n.l. door het gebruik van een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag.
Gewoonlijk past men dit procédé toe bij de vervaardiging van een slèndang (Bimaneesch: salampè; Soembawasch: pebasa), welke een veld (Bimaneesch: woha; Soembawasch: tangahan) heeft, gelijk een Javaansche, gebatikte slèndang. Het veld is b.v. oranje en gewoonlijk van hoekstukken (sontjo) en randen van toempalfiguren (Bimaneesch: kakando; Soembawasch: posok rebong) voorzien (zie fig. 132).
Die hoeken en toempalfiguren zijn b.v. zwart.
De inslag, die nu deze figuren vormt, is telkens-gedeeltelijk-terugkeerend en wordt in het Bimaneesch koeöe paha en in het Soembawasch goerèn genoemd.
De weefster moet met 3 spoelen werken, om een dergelijke versiering te kunnen doen ontstaan; één met zwart garen voor de linkerzijde van de slèndang, ingaand tusschen de scheringdraden, tot waar de figuur op het veld eindigen moet (dus tot A, later tot B en C en uiterlijk tot D), en dan telkens terugkeerend naar de linkerzijde; één voor de rechterzijde van de slèndang, eveneens zwart garen bevattend en op dezelfde wijze in gebruik tusschen den rechterrand en A^1 B^1 C^1 D^1, en één voor het veld met oranje garen, in gebruik voor het veld tusschen A en A^1, B en B^1, C en C^1, D en D^1.
Op dezelfde wijze ongeveer worden de spoelen aangewend voor de vorming van het benedenstuk der slèndang met de sontjo's. (Zie overigens het hoofdstuk over weefsels).

Het spreekt natuurlijk van zelf, dat men bij het inwerpen van de spoelen met het zwarte garen precies berekenen moet, tot welken scheringdraad de inslag gaan moet, opdat aan weerszijden van het veld het patroon symmetrisch wordt.
Toont de nijverheid van het eiland Soembawa over het algemeen een sterken Makassaarschen en Boegineeschen invloed, uit de hierboven omschreven, vrij ingenieuze wijze, om met de weeftechniek de versieringen van Javaansche slèndangs en ook de toempals van Balische en Lombouksche doeken weer te geven, kan men dus zekere verwantschap met de kunst van de Westelijker gelegen eilanden afleiden.
Een dergelijk procédé wordt, gelijk we later zullen zien, ook op het eiland Lombok toegepast en is ook — hoewel vereenvoudigd — in Gorontalo bekend.

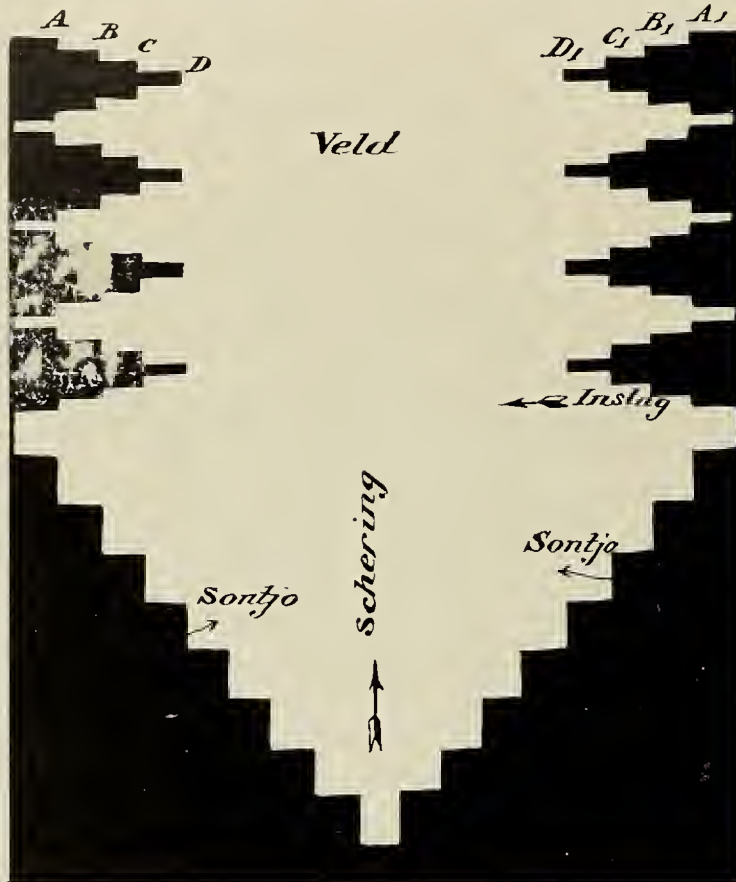

Fig. 132. Spitsmotieven op een Soembawasch weefsel.

Het weeftoestel, dat op het eiland Soembawa gebruikt wordt, is niet berekend voor een rondgaande schering, gelijk in Makassaarsche en Boegineesche landen, doch heeft meer het type van het Javaansche toestel voor een enkelvoudige schering.
Het bestaat uit de navolgende onderdeelen:
a. het houten lendenjuk of de lihoe (Bimaneesch), lekat (Soembawasch);
b. de touwen, ai lihoe (Bimaneesch), of tali alis (Soembawasch), waarmee het lendenjuk aan den borstboom verbonden wordt;
c. de borstboom, dâpoe (Bimaneesch), of apit (Soembawasch), met het staafje (senganak), waarom de scheringgarens loopen;
d. de spoel, taliri (Bimaneesch) of pĕlĕting (Soembawasch) met den bamboe spoelkoker, tarôpo (Bimaneesch) of kèloq (Soembawasch). Deze zijn precies dezelfde als de Makassaarsche en Boegineesche spoelen en spoelkokers. Ook hier zijn de spoelkokers met ingebrande motieven versierd;
e. de kam, tjaoe (Bimaneesch), of sisir (Soembawasch);
f. de sabel, lira (Bimaneesch) of balida (Soembawasch).
Het aanslaan heet tété (Bimaneesch) of papo, en senèntèg (Soembawasch).
Het laatste woord heeft overeenkomst met het Javaansche njentèg voor: aanslaan; het eerste is Makassaarsch; bovendien kent men te Bima evenals in Makassaarsche en Boegineesche landen verschillende wijzen van aanslag, b.v. tété telo kali (drie slagen achter elkaar) en tété krékoe (vele slagen achter elkaar);
g. de ophalers, koeöe (Bimaneesch) of salanggoerin (Soembawasch). Op Makassaarsche wijze is de staaf der ophalers soms nog van een houten handvat voorzien, dat met snijwerk versierd is. De patroonvormende ophalers worden sekadjoe genoemd.
Het motief, dat bij het weven van goud- of zilverweefsel-patronen tot model dient, wordt eerst

gevlochten van lontarbladstrooken en lidi (stijve klapperbladnerven). Zoo'n patroonmodel heet soei.

Voor een gewone, geruite saroeng (tjorak = geruit) heeft men naar Makassaarsche wijze een reepje bamboe, waarop de verschillende, gekleurde draden ten behoeve van de schering, naast elkaar worden opgewonden;

h. de bamboe roller, karo naë (Bimaneesch), of gòlòh (Soembawasch), dikwijs met ingebrande motieven versierd;

i. de drukker of linro;

j. de linialen of kruisingstaven, karo toi (Bimaneesch), of senepat (Soembawasch);

k. de kettingboom, tandi (Bimaneesch) of totok (Soembawasch).

De opstaande staven, waarin de kettingboom vastgeklemd ligt, heeten tandi (Bimaneesch), of sôomò (Soembawasch).

Dikwijls worden hieraan de geluidenmakers vastgebonden, kokers van bamboe (sinong), welke zoodanig ingesneden zijn, dat er kleppertjes ontstaan. Bovendien worden er naar Makassaarschen of Boegineeschen trant ook nog belletjes (garossong) aan opgehangen; (zie fig. 133 en 134);

l. de tempel of tekar.

Het weven heet moena (Bimaneesch) of ngèsèk (Soembawasch).

Op Makassaarsche of Boegineesche wijze wordt de inslag telkens voor het inwerpen van de spoel nat gemaakt.

Het weeftoestel van Midden-Celebes (Donggala) komt precies overeen met dat, hetwelk in Makassaarsche en Boegineesche landen in gebruik is. Het weven wordt in Gorontalo mohewo genoemd; hierover behoeft niet te worden uitgeweid, aangezien het aldaar gebruikte weeftoestel van ongeveer hetzelfde type is als dat van overig Celebes.

Enkel dient op de bijzondere constructie van den borstboom (doepa) van het Gorontaleesche toestel te worden gewezen. Die borstboom (doepa) bestaat uit een soort houten lade (indoek doepa), waarin de anak doepa kan worden bevestigd tot het vastklemmen van de schering. Door fig. 135 wordt dit verduidelijkt.

Ook dient vermeld te worden, dat het patroonweven met doorgaanden inslag in Gorontalo bekend is, terwijl er ook het hierboven (voor Soembawa) beschreven procédé met een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag wordt toegepast, doch enkel tot verkrijging van eenvoudige lengteranden van een saroeng.

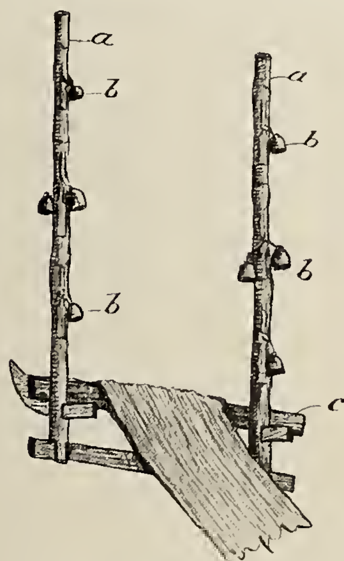

Fig. 133. Geluidenmakers.
a. Bamboe toetoel.
b. Belletjes of garossong.
c. Kettingboom.

Fig. 134.
Sinong of bamboezen geluidenmakers uit Soembawa (met belletjes of garossong).

Gesteld nu, dat b. v. het veld van een saroeng een gele schering heeft met oranjen inslag, dan zijn de twee randen aan weerszijden ontstaan door b. v. een roode schering en een rooden inslag. Hiervoor moet dus ook met 3 spoelen gewerkt worden, één met oranje inslaggarens voor het veld en twee met roode inslaggarens voor de randen aan weerszijden van het veld.

Het Minahassasche weeftoestel wordt alleen nog een hoogst enkelen keer voor het weven van een kain Bèntenan gebruikt en bestaat uit de navolgende onderdeelen:

1. het lendenjuk of toembalikoeren, eenvoudig van hout gemaakt, zonder versiering;
2. den borstboom of hahèpes, bestaande uit 2 latten, die de rondgaande schering kunnen vastklemmen;
3. de ophalers of wiwi;
4. de roller of soelang;
5. de sabel of walira;
6. de spoel of kasiliang (zie het hoofdstuk over den inslag);
7. de kettingboom of antaèn;
8. de tempel of soengkah.

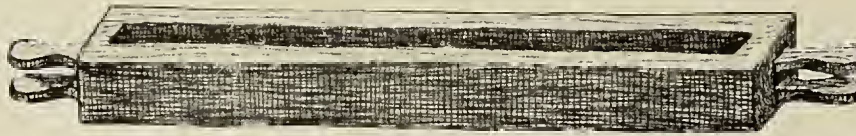
Het weven wordt in Ratahan (Minahassa) mangahiwoe genoemd.

Hoe maakt nu de weefster van de kain Bèntenan de lijnpatronen van haar doek? Hiervoor werkt ze uit hoofd, wipt bij de patroonvorming de juiste scheringdraden met de vingers op en maakt ophalers als vaste patroonvormers.

Aangezien het patroon van een Bèntenansche pinatikan of tinotana (zie het hoofdstuk over patronen en weefsels) gewoonlijk zeer eenvoudig is, behoeft de weefster slechts een gering aantal ophalers daarvoor te gebruiken. Op de plaats van den roller of soelang wordt bij het patroonweven een tweede, gewone ophaler aangebracht.

Anak doepa.

Indoek doepa.

Fig. 135. Borstboom met lade uit Gorontalo.

Bij het gebruik van een kam passeeren gewoonlijk twee draden elke kam-opening; tusschen die twee draden gaan de gedeelten van den inslagdraad, welke verborgen moeten blijven; de andere gedeelten komen bloot, liggen over de paarsgewijze scheringdraden en vormen het patroon. Een volgende inslagdraad loopt, om het verband te houden, weer tusschen de scheringdraden. Bij een kamweefsel wordt dus het patroon door den inslag gevormd en is het aan de voorzijde precies hetzelfde, als dat aan de achterzijde. Bij de Bèntenansche pinatikans of tinotana's daarentegen, welke zonder kam geweven worden, zijn het feitelijk de scheringdraden, die het patroon aangeven, omdat er niet met dubbele scheringdraden gewerkt wordt. Althans de scheringdraden dragen tot het vormen van het patroon meer bij dan in een kamweefsel; men zou ze b. v. kunnen vergelijken met de scheringreepen van vlechtwerk. Het patroon aan de achterzijde van het weefsel is dus juist het negatief van dat aan de voorzijde, immers, wat van de patroonvormende scheringdraden aan den voorkant den inslag passeert, ligt er juist aan den achterkant onder, en omgekeerd. Met recht zou men dus zulk een patroon met den algemeenen naam van pagi soré (= dag-middag) — aldus is ook de gebruikelijke term — kunnen aanduiden.

Wordt elders, zoo b.v. in Zuid-Celebes, de rondgaande schering van het weeftoestel afgeknipt, in Ratahan weeft men de rondgaande schering geheel af in het rond tot een kokerdoek. Onwillekeurig vraagt men zich af, hoe dit mogelijk is, vooral als er van de losse, rondgaande schering nog maar een geringe lengte overblijft, welke voor het doorsteken noch van de spoel, noch van de sabel meer voldoende ruimte biedt.

Gewoonlijk werkt men, wanneer dus het rondgaande weefsel zijn einde nadert, met spoelen, sabels, ophalers, enz. van verkleind model.

Het inbrengen van de laatste inslagdraden tot completeering van het geheele, rondgaande weefsel is daarom een lastig geduldwerkje; de aanslag van die draden met een miniatuur sabel

kan natuurlijk niet even forsch plaats hebben, als met de gewone, echte walira; vandaar, dat het verband van het weefsel op de plaats, waar het laatst gewerkt is, losser is, dan op de andere plekken, hetgeen men op zoo'n kokerdoek dan ook duidelijk kan waarnemen.

Op de Sangir- en Talaud-eilanden weeft men uitsluitend met koffo of hoté (zie het hoofdstuk over materialen).

Het weven heet in het Sangireesch mangahiboe of mangahiwoe (Talaureesch: mandadoea) naar het grondwoord kahiwoe (Talaureesch: ariwoeana), hetgeen weefsel beteekent. De naam van het heele weefgetouw is kahiwoeang [1]; dit bestaat uit de navolgende onderdeelen:

a. het lendenjuk (Sangireesch: poehaneng; Talaureesch: poeranana), een flauw gebogen, los plankje, waaroverheen het touw gaat, dat aan den borstboom bevestigd is.

In tegenstelling met het gebruik in andere streken wordt op Sangir dat koord nooit van den borstboom losgemaakt, als de weefster in het weefgetouw wil gaan. Zij steekt dan eenvoudig haar hoofd, armen en lichaam tusschen koord en borstboom. Ook bij het ophouden met weven treedt zij uit het weefgetouw zonder het koord van den borstboom los te maken. Op Sangir is dus het lendenjuk een los plankje; op de Talaud-eilanden wordt het wel eens op de gewone wijze aan het koord van den borstboom vastgemaakt. De zichtbare zijde van de poehaneng wordt gewoonlijk met snijwerk versierd.

Een gleuf is aangebracht, in welke het spantouw geplaatst kan worden, opdat het lendenjuk niet verschuive. Het koord, waarmee de borstboom wordt aangespannen, heet hinggoesang (Sangireesch);

b. de borstboom (Sangireesch: kawoele; Talaureesch; piäta) met het borstboomstokje (Sangireesch: tatahoeëng; Talaureesch: akkita).

Vlak hierop volgt in de schering een plat stokje (èhi), hetwelk als lijnaangever fungeert, d.w.z. waartegen de eerste inslagdraad gedrukt wordt.

Het aanbrengen van de eerste inslagdraden heet manahoe gesi, hetgeen letterlijk beteekent: het geven van vleesch;

c. de kam (sasoeahe);

d. twee ophalers [2], d.w.z. de bĕbèh oe wawoeroesse (de voorste ophaler) en de bĕbèh oe selang (de achterste ophaler, d.i. die bij het patroonweven dienst doet in plaats van den roller);

e. de roller (Sangireesch: selang; Talaureesch: salanga);

f. de dradenspalker of papingka;

g. de patroonvormers-ophalers, of bĕbèh oe pilè. Deze zijn allen van ophalersdraden voorzien.

Het uitzoeken, het vormen dus van het patroon in de schering, heet in het Sangireesch: manohè pilè (d.i. het oplichten, het opbeuren van het patroon), hetgeen geschiedt middels doorsteking van stokjes (lamoka), welke later door de bĕbèh oe pilè vervangen worden.

Al die patroonvormers met ophalers — soms telt men op een weeftoestel wel 60 patroonvormers — brengen in den stand der scheringdraden niet de minste wijziging, als zij buiten werking zijn; en elke patroonvormer kan, onafhankelijk van den andere, even naar boven getrokken worden, zoodat in de schering een spalking ontstaat, die eerst met een dun stokje (sasampèhè) en daarna met den dradenspalker of de sabel gemakkelijk tot voor den kam kan worden verwijd.

Alleen vordert het aanbrengen van de ophalersdraden aan de bĕbèh oe pilè of patroonvormers wellicht iets meer tijd, dan de Javaansche of Sumatraansche manier van eenvoudig door-

---

[1] Voor het weven komt volgens Dr. N. Adriani ook nog een ander woord voor, n.l. mangahiwoeang, (stam: kahiwoeang); eigenlijk beteekent dit: met de kahiwoeang (het weefgetouw) werken.

[2] De algemeene naam voor ophalers is biwi (Sangireesch), of biwata (Talaureesch).

steken van stokjes, maar heeft men eenmaal de bĕbèh oe pilè, dan blijven ze ook aan het weefgetouw, totdat de doek geheel gereed is.

Het voorbeeld (Sangireesch: sansahé, Talaureesch: ansaka), waarnaar het Sangireesche weefpatroon gemaakt wordt, is een stuk recht vlechtwerk, de scheringreepen van silar-(lontar) blad, de inslag van stokjes. Een reep silarblad wordt in het midden evenals een vlechtmatje tot dunnere reepen verdeeld, en daartusschen vlecht men de stijve stokjes (meestal worden hiervoor de middennerven van sagoebladeren gebruikt) tot een patroonvoorbeeld.

Op eenige staaltjes van nonchalance bij het aanbrengen van de patroonvormers (bebèh oe pilè) dient hier de aandacht te worden gevestigd.

Ten eerste worden voor randen dezelfde ophalers gebruikt als voor het versierde veld van den doek. Het gevolg daarvan is, dat de motieven zich in die randen vreemd-afgebroken vertoonen.

Ten tweede worden soms de patroonvormers niet over de geheele breedte van den doek aangebracht, zoodat het patroon niet tot aan de zelfkanten van het weefsel reikt. (Zie voorts het hoofdstuk over weefsels en patronen);

Fig. 136. Sangireesche weefster.

h. de kruisingstaven of linialen (sesarongka);

i. de bamboe kettingboom (dedale), welke, wanneer hij tevens als geluidenmaker is ingericht, bah gebah genoemd wordt. De kettingboom is aan een andere bamboe (Sangireesch: dedateng; Talaureesch: dadatana) verbonden. De touwen, waarmee men deze aan een stijl, een boom vastmaakt, noemt men salengode.

Op de Talaud-eilanden gebruikt men een stel van 3 bamboes, t.w. de talapa of geluidenmaker; deze is met touwtjes verbonden aan de dadatana, die op dezelfde wijze verbonden is aan de taroepana. Deze laatste is dan met touwtjes aan den eigenlijken kettingboom bevestigd.

Als bah gebah (geluidenmaker) is de kettingboom door een ingesneden reep hol gemaakt en met pitjes van de mata poenai (roode pitjes met zwarte stipjes van de saga-vrucht) gevuld.

Gelijk de Boegineesche maagd, tracht het Sangireesche meisje met den aanslag (kaè) van haar weefsabel de aandacht der voorbijgangers op zich te vestigen.

Men kent twee wijzen van aanslag, t.w. het manèngkele (3 tikjes) en het mahambi (5 of 6 tikjes achtereen).

Het manèngkele is evenals in Boegineesche landen de gewone wijze van aanslag met een langere rust na den tweeden tik; het mahambi (door Dr. N. Adriani ook mehada genoemd) is luidruchtiger, meer de aandacht van voorbijgangers trekkend en daardoor voor jonge meisjes minder gepast.

Bij het aanslaan van elken inslagdraad veroorzaken de pitjes in de bah gebah een rammelend geluid, dat met den algemeenen naam van tingi oe mangangahiwoe d. i. weefgeluid aangeduid wordt. Jonge meisjes gebruiken behalve de bah gebah ook nog wel de sesalongka, een kokertje, met pitjes gevuld;

j. de sabel, walira of balira (¹);
k. de voetensteun of tokolang, een eenvoudige lat.

Vele Sangireesche en Talaureesche koffoweefsels worden, wanneer zij gereed en van het weeftoestel gehaald zijn, eerst gedurende 2 of 3 dagen in kalkwater gedompeld (mangesoge), daarna in water uitgespoeld en met het sap van blimbing en citroen nagewasschen (mamoeti). Het glanzen heeft aldus plaats: Men beklopt (Sangireesch: maloewaghe, Talaureesch: maloewaghana) den doek eerst met ronde, ebbenhouten hamers (ana oe raloewagheng) en wrijft (sangki menangki) dien dan glad met de bahoetoe schelp. Deze behandeling met kalkwater en het bekloppen en glanzen hebben voornamelijk plaats bij ongekleurde weefsels, die voor kleeren moeten dienen. Op de Talaud-eilanden is de bewerking aldus: Eerst heeft het mangapoekka plaats, d.i. het weefsel wordt met kalkwater ingesmeerd; dan wordt het gedurende een dag in zand begraven; ten slotte wordt het in water met voeten getrapt, en op het water geslagen, om er de kalk uit te verwijderen. Gedurende een dag blijft het in het water en ten slotte wordt het gefixeerd (mabosalah) in het sap van limau parara (een djĕroeksoort).

Over het Makeansche weeftoestel behoeft niet nader te worden uitgeweid. De kettingboom (padala) rust in twee vorken (soga); de borstboom heet ngongati, de kam soeroe; de ophalers worden goen genoemd.

Fig. 137. Sangireesche weefsters aan het bekloppen der weefsels.

De hierboven reeds omschreven Alfoersch-Minahassasche wijze van weven komt overeen met de op de Ambonsche eilanden gevolgde methode.

Zoo bestaat het Lettische weeftoestel uit ongeveer dezelfde onderdeelen als dat, hetwelk voor het maken van kains Bèntenan in gebruik is. Die onderdeelen zijn: de kettingboom (Lettisch: oera; Kissersch: oro; Babbersch: oeroe; Tenimbersch: tatadiase), welke slechts een ronde bamboerol is, die ergens aan wordt vastgemaakt; de roller (Lettisch: lelete; Kissersch: lelekan; Babbersch: loknaoe; Tenimbersch: lililing); de linialen of kruisingstaven (Lettisch: kini kini; Kissersch: pepehe; Babbersch: kini kini; Tenimbersch: waroli); de ophalers (Lettisch: konai; Kissersch: joön; Babbersch: kone; Tenimbersch: koene); de sabel (Lettisch: wliare; Kissersch: wili; Babbersch: welira; Tenimbersch: pete); de borstboom (Lettisch: kiatme; Kissersch: akam; Babbersch: niatamma; Tenimbersch: skoeatan) en het lendenjuk (Lettisch en Babbersch: patona; Kissersch: alpoekei; Tenimbersch: fteoe), dat van hout, sagoeboomschors of karbouwenhuid gemaakt kan zijn.

Evenmin als voor de kains Bèntenan wordt ook bij het vervaardigen van Lettische doeken

(¹) In het Sasahara, de geheime taal der Sangireezen, wordt de balira aangeduid met de omschrijving: ipanengkele, d.i. dat, waarmee ik aansla.

een kam aan het weefgetouw gebruikt. En ook de spoel (Lettisch en Babbersch: a t i; Kissersch: h o w o n e; Tenimbersch: s o e a n i), is van precies dezelfde primitieve constructie. De sabel heeft een anderen vorm dan die, welke elders gebruikt wordt (zie fig. 138).

Ook het patroonweven is bij de bevolking op de Ambonsche eilandengroep bekend; de patroonvormers bestaan gewoonlijk uit dunne b a m b o estaafjes, welke op Kisser a o e r o m o k genoemd worden, terwijl men bij het patroonweven in plaats van een roller een tweede stel ophalers gebruikt.

Het voorbeeld, de k n a d e, gevlochten uit l o n t a r- of k o l i bladeren, ontbreekt bij het patroonweven niet.

Het weeftoestel, dat in den Timor-Archipel gebruikt wordt, is in hoofdzaak hetzelfde als dat van de Ambonsche eilandengroep.

De borstboom, h a p i, bevat hier eveneens een gleuf, waarin tot vastzetting van de schering, de lat (l i d a) geplaatst kan worden, waarom de garens gaan; (fig. 140); het lendenjuk, of s a l i g o, bestaat uit een van l o n t a r-bladreepen gevlochten band. (fig. 139).

Fig. 138. Sabel (pĕdang).

Evenmin als op de Ambonsche eilanden bevat in den Timor-Archipel het weeftoestel (Larantoekasch: t a n a n è) een kam. De ketting- of scheringboom wordt aan twee opstaande stijlen (Larantoekasch: k e d a j a n g) bevestigd.

De sabel (Larantoekasch: p ĕ d a n g) is van precies dezelfde constructie als die, welke op de Ambonsche eilandengroep in gebruik is.

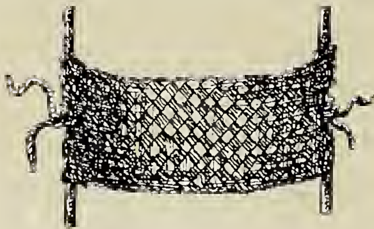

Fig. 139. Saligo.

Ook het Soembasche weeftoestel is ongeveer van hetzelfde genre. Op dit eiland is 't de gewoonte, om in de maanden Juli tot en met October de garens te spinnen; in September tot en met December heeft het i k a t t e n plaats. De maanden Januari en Februari zijn bestemd voor den arbeid van het kleuren; in Juli d.o.v., dus na afloop van den westmoesson, voert men gewoonlijk het roodkleuren uit en eerst in Augustus, een jaar na het spinnen, gaat men over tot het weven. Ten slotte dient er nog op gewezen te worden, dat men vooral op Soemba aan weefsels gaarne sluitranden, — liefst met helgele en vuurroode garens — maakt, en wel op ongeveer dezelfde wijze als in de Bataklanden de smalle weefselrandjes worden vervaardigd. De overgebleven scheringgarens worden eerst bij drieën of vieren ineengedraaid en vormen dus een nieuwe dikke schering, waarin met de vrije hand de inslag tot een strook van eenige centimeters breedte wordt ingeweven. Het Balische en Lomboksche weefgetouw (Balineesch: p ĕ n o e n o e n a n; weven = m ĕ n o e n o e n; Sasaksch: s è s è k a n) komt eenigszins overeen met het Javaansche. Het bestaat uit de navolgende onderdeelen:

Fig. 140. Hapi met lida.

a. de p ĕ n d a l a n (Sasaksch: t o e t o e g) ([1]) of scheringboom; deze rust in de meestal schuin vooroverstaande, houten vorken (Balineesch: t j a g t j a g; Sasaksch: d j a d j a g), welke in de gaten van de b a t i s t j a g t j a g (Sasaksch: b a n d j a d j a g) vastgezet zijn. Deze b a t i s t j a g t j a g, 2 dikke planken, rusten op het dwars geplaatste onderstel, de p a l a n g t j a g t j a g. (fig. 141). Het stokje van den scheringboom wordt g l i g i n genoemd;

([1]) Javaansch: p ĕ n d a l a n.

b. de sělěran (Sasaksch: widé) (1) of kruisingstaven;
c. de pěboengboengan (Sasaksch: pěnggolong) (2) of roller;
d. de sěrat (Sasaksch: soeri) of kam;
e. de goehoen (Sasaksch: goen) (3) of ophalers, met de djěriring of ophalersstaaf;
f. de bělida (Sasaksch: brirě) (4) of sabel, in vorm gelijk aan de sabel van Java;
g. de apit (Balineesch en Sasaksch) (5) of borstboom, bestaande uit 2 gedeelten, die tegen elkaar worden geklemd;
h. de por (Sasaksch: likoet) (6) of het lendenjuk. Dit verschilt in zoover van het Javaansche lendenjuk, dat het gedeelte, hetwelk tegen de lendenen geplaatst wordt, hooger is dan bij het Javaansche werktuig, dat slechts in het midden een verbreeding heeft. (Zie figuren 70 en 142);
i. de plěting (Sasaksch: pěniring) (7) of spoel met den toendak (Javaansch: torak) of spoelkoker, beide onderdeelen precies als op Java;
j. de soempil of tempel;
k. de proroggan, het steunbankje voor de sabel.

Fig. 141. Balische weefster in het weefgetouw.

Wat het weven met goud- of zilverdraad betreft, deze kunst staat op Bali op een vrij hooge trap van ontwikkeling; men zoekt, werkend naar een voorbeeld, het patroon door oplichting van bepaalde scheringdraden en brengt vaste patroonvormers-tevens-ophalers (lěgilig) aan. Is de inslag van goud- of zilverdraad niet-doorgaand, dan gebruikt men kleine, houten spoelkokers (pětjoban), waarop de inslagdraad van goud of zilver gewonden is. Het vormen van patronen met dit materiaal heet evenals op Java njongkèt.

Fig. 142. Balisch lendenjuk (por).

Het gebruik van een telkens - gedeeltelijk - terugkeerenden inslag, evenals op Soembawa (zie hiervoor in ditzelfde hoofdstuk) is ook op Lombok bekend.

B. DE WEEFSTOEL.

De weefstoel komt op Java alleen nog voor in de kampong Ampèl, waar hij ěkik genoemd en

(1) Madoereesch: slěrra.
(2) Madoereesch: ghoeloengan; Banjoewangisch: boemboengan.
(3) Javaansch: goen.
(4) Javaansch: walirå.
(5) Javaansch: apit.
(6) Javaansch: por of ěpor.
(7) Javaansch: plěting.

voor de songkèt weverij gebruikt wordt. Hij bestaat uit een ledikantvormig, houten geraamte, waartusschen of waarbinnen de scheringgarens opgesteld zijn en het weven plaats heeft.

De z.g. ketting- of scheringboom heet evenals bij het weefgetouw pĕndalan en bestaat uit een plat stuk djatihout. Werd bij den ouderwetschen, Europeeschen weefstoel de ketting- of scheringboom bezwaard door een gewicht, om te beletten, dat het scheringgaren zich gemakkelijk kan loswinden, de pĕndalan van den Javaanschen weefstoel wordt tusschen bamboe staven gehangen en met touwen vastgezet, die, wanneer het noodig mocht zijn, een beetje gevierd kunnen worden.

De borstboom of pĕsah, welke zich bevindt aan het tegenovergestelde einde van den weefstoel, kan links en rechts door insteking op twee vaststaande stutten bevestigd worden.

Fig. 143. Soerabajasche songkètweefster aan haar weeftoestel.

Om verwarring der scheringgarens te voorkomen, worden dicht bij den kettingboom de z.g. blĕbah's of lidi's ingeschoven, die met de liniaal of kruisingstaaf (bobot) van het primitieve weefgetouw te vergelijken zijn.

Gesteld nu, dat er 3 blĕbahs noodig zijn, dan worden deze zoodanig tusschen de kettingdraden geplaatst, dat de eerste scheringdraad loopt onder blĕbah n°. 1, boven blĕbah n°. 2 en onder blĕbah n°. 3, enz., de daarnaast gespannen scheringdraad boven blĕbah n°. 1, onder blĕbah n°. 2 en boven blĕbah n°. 3, enz., de daaropvolgende scheringdraad respectievelijk weer onder, boven en onder blĕbahs n°. 1, 2 en 3 en zoo in die volgorde verder.

De circa 1 of 1 ½ M. breede stroom van scheringdraden, die zich bij het weven langzaam afwikkelt van den scheringboom (pĕndalan), gaat dus onder het weven zachtjes in de richting van den borstboom (pĕsah), om welken de geweven stof opgewonden wordt, neemt dus ook de bamboezen blĕbahs mede, die aanvankelijk dicht bij den scheringboom waren opgesteld. Door die vooruitschuiving wordt het noodzakelijk, de blĕbahs nu en dan weer naar achter terug te brengen.

De ophalers van den weefstoel heeten karap, waarvan twee stel bestaan. De ophalerstouwen komen in het midden bij elkaar en de scheringdraden bevinden er zich tusschen.

De karaps zijn zoodanig ingericht, dat zij middels pedaal (pidjakkan of pantjaddan) en balans (tradjoe) op en neer kunnen worden bewogen, en wel zoodanig, dat wanneer het eene stel ophalers naar beneden getrokken wordt, het andere stel naar boven gaat. En omgekeerd. Wordt nu op het eerste pedaal gedrukt, dan worden de evene scheringdraden door de lussen van het eerste stel ophalers naar beneden getrokken, terwijl de onevene scheringdraden met het tweede stel ophalers naar boven gaan. (fig. 143).

Hierdoor ontstaat een spalking in het scheringvlak, en tusschen de ruimte van die spalking wordt de inslag gestoken.
Werken de karaps niet goed of onvolledig, tengevolge waarvan de ruimte voor het inwerpen van den spoelkoker te nauw zou zijn, dan dient de walirå of sabel, welke ingestoken en op haar scherpe zijde gezet wordt, tot verwijding van de ruimte.
Overigens zijn de karaps of ophalers op ongeveer dezelfde wijze ingericht als die van het Javaansche banden-weeftoestel, zoodat naar het betrekkelijke hoofdstuk over het bandenweven kan worden verwezen, waarin de bedoelde werktuig-onderdeelen uitvoerig omschreven zijn.
De kam of soeri bevindt zich bij den Javaanschen weefstoel in een kamlade of gĕroet, waarmee de aanslag (njĕntèg of njĕndal) plaats heeft, hetgeen mogelijk is, daar dit toestel los aan een touw is opgehangen, zoodat de weefster het binnen bepaalde grenzen voor- en achteruit kan schuiven. De weefster, die op haar bankje vlak voor den borstboom zit, met haar voeten op de pedalen, welke zij, zoo noodig dadelijk naar beneden kan drukken, gooit den spoelkoker met de spoel, die het inslaggaren bevat, heen en weer, en werkt dus met handen en voeten, hetgeen, wanneer de werkster zekere routine verkregen heeft, bij het weven tijd uitspaart. De weefstoel met pedalen heeft, vergeleken met het primitieve, Javaansche weefgetouw de voordeelen, dat niet met een roller moet worden gearbeid, — wat langer duurt — en dat ook niet telkens de sabel ingestoken en uitgehaald behoeft te worden. M. a. w. de vorming van het afwisselende kruisverband en de aanslag zijn bij den weefstoel gemakkelijker dan bij het weefgetouw.

Fig. 144. Britsch-Indisch weeftoestel.

Niettemin heeft de weefstoel slechts hier en daar ingang gevonden bij de vervaardiging van goud- en zilverweefsels.
Om de oorzaken daarvan te kunnen nagaan, heb ik in het onderdistrict Menganti in het jaar 1907 een Britsch-Indischen weefstoel ingevoerd, waarmee ik enkele Javaansche katoenweefsters onder leiding en controle heb laten werken. De Britsch-Indische weefstoel is ongeveer dezelfde als die in kampong Ampèl voor de vervaardiging van goud- en zilverweefsels in gebruik is, alleen heeft het Britsch-Indische toestel eenige verbeterde onderdeelen, o. a. een met een enkele handbeweging afrolbaren scheringboom en een z.g. fly shuttle of vliegspoel op rolletjes.
Het opspannen der schering en het gereedmaken der ophalers duurden voor den weefstoel 4 dagen en voor het Javaansche weefgetouw één dag.
De geheele arbeid van af het weefklaar maken der garens tot aan het afknippen van het weefsel

duurde voor den Britsch-Indischen weefstoel en het Javaansche weefgetouw respectievelijk 32 en 22 dagen; hiermee werden weefsels gemaakt, respectievelijk van 7.37 M. en 6.78 M. lang. Toen eenmaal de garens zoodanig opgespannen waren, dat met het weven kon worden begonnen, verkreeg men met den weefstoel, gebruik makend van de fly shuttle, per dag een weefsel van 40 cM. lang, terwijl men op het gewone, Javaansche weefgetouw met een even breeden kam en in denzelfden tijd een doek van 30 cM. lengte kon afweven.

Uit de bovenstaande cijfers valt dus op te maken, dat men met den weefstoel vlugger weeft dan met het weefgetouw. Doch het weefklaar maken der garens duurt veel langer en is veel ingewikkelder, daar de weefstoel twee ophalers bezit, terwijl op het Javaansche weefgetouw slechts met één ophaler wordt gewerkt. De eenvoudige wijze, waarop de weefster gewoonlijk de schering spant, ondergaat daardoor juist een belangrijke verandering en vooral het gereedmaken van de twee ophalers vordert tijd en de hulp van een tweede werkster. Zoolang de weefkunst in Indië als huisvlijt beoefend wordt en iedere weefster alle onderdeelen van den voor het vervaardigen van een doek benoodigden arbeid zelf verrichten moet, zal vermoedelijk een handweefstoel, (waarvan de groote voordeelen, dat men snel weeft en een breed weefsel kan verkrijgen, te niet gedaan worden door het belangrijke nadeel, n.l. dat het scheren en het weefklaar maken der garens ingewikkeld en tijdroovend zijn), onder de bevolking weinig ingang vinden. De vrouw, die weeft, zit ongaarne op het weefbankje, neemt veel liever op de mat plaats, met haar beenen recht vooruit en het lendensteunplankje of de ĕ p o r achter zich.

De weefstoel moet daarom voorloopig ook meer geschikt geacht worden voor een school ([1]), of een coöperatieve werkplaats, waar alle voorbereidende werkzaamheden onder verschillende nijveren kunnen worden verdeeld, die dan in staat zijn, zich speciaal op één of meer onderdeelen van den aan het eigenlijke weven voorafgaanden arbeid toe te leggen. Gelijk hierboven reeds is vermeld, dient de weefstoel met pedalen in kampong Ampèl alleen voor de vervaardiging van zijden, en goud- en zilverweefsels.

Dienen de reeds genoemde b l ĕ b a h s of b a l a b a h s tot voorkoming van draden-verwarring, zij kunnen ook gebruikt worden als z. g. patroonvormers, stokjes dus, die slechts bijzondere scheringdraden oplichten, waardoor het patroon wordt gevormd.

Het doorsteken van de patroonvormers is het moeilijkste werk bij het vervaardigen van patronen in goud- en zilverweefsel. Het z.g. n j o e k i t (van t j o e k i t) gaat er aan vooraf.

Voordat het weven aanvangt, wipt de werkster met de punt van een platte, smalle liniaal (p ĕ n t j o e k i t) de scheringdraden op, waaronder de eerste, patroonvormende inslagdraad moet komen te liggen.

Dit heeft plaats naar een geborduurd voorbeeld, hetwelk de weefster naast zich heeft en waarop zij gemakkelijk tellen kan, hoeveel scheringdraden de p ĕ n t j o e k i t beurtelings oplichten of passeeren moet. Het n j o e k i t ([2]), dat dus eigenlijk niet anders is dan het tusschensteken van een platte liniaal tot het verkrijgen van de spalking in de scheringdraden, noodig voor het vormen van een patroon-onderdeel, heeft plaats dicht bij den borstboom.

De weefster zit er dus bij op haar bankje.

Zoodra de platte p ĕ n t j o e k i t doorgestoken is, wordt zij op haar scherpen kant gezet; de ontstane spalking wordt overgenomen en verwijd door de ingestoken en op haar scherpen kant gezette sabel of w a l i r å, zoodat de spalking zich voortzet tot achter den kam, waar het patroon behouden wordt door de insteking van den eersten b a l a b a h of patroonvormer. Deze is eigenlijk maar een tijdelijke patroonvormer; het stokje zit n.l. los tusschen de schering. Vandaar, dat men de b a l a b a h vervangt door vaste, patroonvormende ophalersdraden, waarvan men

([1]) De Britsch Indische weefstoel is o. a. in gebruik op een „school of art" in Madras.

([2]) In Palembang spreekt men van n j o e n g k i t of s o e n g k i t, in de Menangkabaulanden van m a n t j o e k i e. Het woord s o n g k è t (goud- en zilverweefsel) is er van afgeleid.

de lussen bevestigt aan de scheringdraden, welke boven de balabahs gaan. Vooral is dit noodig, omdat het patroon nog al eens terugkomt. Bij een niet symmetrisch patroon zijn natuurlijk de vaste patroonophalers niet noodig.

Op die wijze worden ook de volgende balabahs en de volgende patroonophalers aangebracht, welke zich gewoonlijk dicht bij den scheringboom bevinden. Is het nu noodig een patroonophaler te gebruiken, dan trekt men de gligèn of het stokje, dat er aan verbonden is, op; de spalking ontstaat, wordt vóór den kam overgenomen door de sabel, waarna de spoelkoker kan worden ingeworpen en de aanslag met de kamlade kan plaats hebben. Het spreekt van zelf, dat men, indien het patroon door goud- of zilverdraad gevormd wordt, meer dan één spoelkoker noodig heeft. Bovendien wordt gebruik gemaakt van een niet-doorloopenden inslag (veelal gekleurde wol) voor de vorming van losse, kleine ornamenten, die verspreid op het veld liggen. Deze inslagdraden werkt men met de vingers op de bepaalde plekken tusschen de scheringdraden, na het ontstaan van den door balabah of patroonophaler teweeggebrachte, patroonvormende spalking.

De weefstoel wordt in de Maleische kustlanden gebruikt, zoo b.v. te Palembang, op het eiland Banka, in de Menangkabaustreken, in Sumatra's Oostkust, in den Riouw-Archipel.

Van Sumatra (Sumatra's Oostkust, Palembang, of Padangsche Bovenlanden) moet de weefstoel naar Java overgebracht zijn. Dat de weefstoel beter dan het weefgetouw geschikt is, om er de echt Sumatraansche goud- of zilverweefsels op te maken, kan reeds uit de beschrijving van de Soerabajasche ĕkik hierboven worden opgemaakt.

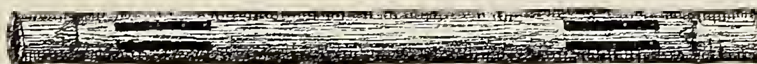

Fig. 145. Kapalo tanoen.

De weefstoel heeft waarschijnlijk over de Maleische staten van het schiereiland Malaka naar de kuststreken van Sumatra's Oostkust zijn weg gevonden; in de meer beschaafde gebiedsdeelen, zoo b.v. in de Menangkabau-streken heeft het werktuig gemakkelijk ingang gevonden. Ongeveer honderd jaren geleden zat men in Kotagedang (oud-Agam) bij het weven nog tusschen het getouw op de eigen typische wijze, sedert is er het gebruik van den weefstoel bekend. Alleen dieper in het binnenland, zooals in de Batang-Hari districten en ook in het binnenland van Palembang is het gewone weefgetouw nog steeds in zwang. In vele opzichten is de weefstoel, die op Java gebruikt wordt, gelijk aan het toestel, dat voor Sumatraansche goud- en zilverweefsels gebruikt wordt; zelfs de namen der onderdeelen zijn dezelfde.

Fig. 146. Panggoeloeëng.

Enkele dier namen, in Palembang en op Banka in gebruik, worden hier genoemd: pĕsah = borstboom (Javaansch: pĕsah); karap = ophalers (Javaansch: karap).

In de Padangsche Bovenlanden bestaan eenige afwijkingen, die vermeldenswaard zijn.

Nemen we den Siloengkangschen weefstoel (panta) als type voor de geheele Menangkabaustreek! Aan het eene einde van den weefstoel ziet men een recht-opstaande, bamboe staaf, de tonggak andoehan, die in den grond gestoken en onder het huis [1] aan een vloerbalk vastgemaakt is. Daaraan is de dikwijls zeer lange tali andoehan vastgemaakt, welke V vormig uitloopt en aan de beide einden van de kapalo tanoen bevestigd is. (fig. 145).

Die kapalo tanoen is een soort geluidenmaker en bestaat in een holle bamboe, die alleen dicht bij de einden nog van haar binnen-geledingen is voorzien. Dicht bij die geledingen bevinden zich spleten en daardoor heeft men bamboe stokjes naar binnen weten te werken, welke bij

[1] Het weven toch heeft in Maleische landen dikwijls onder de op palen staande woning plaats.

elken aanslag (mantaq of mamantaq = het Javaansche njentèg) in hun koker rammelen. Aan beide einden zit deze kapalo tanoen of geluidenmaker met touwen (tali ana) vast aan den eigenlijken ketting- of scheringboom (talatan), een gewone ronde staaf, in de onmiddelijke nabijheid waarvan door een andere staaf de eerste dradenkruising teweeggebracht wordt.
Praktischer is de Padang Pandjangsche kettingboom of panggoeloeëng (= de Javaansche pĕndalan), welke in verplaatsbare vorken (toenggak panggoeloeëng) ligt. (fig. 146.) Het woord panggoeloeëng duidt reeds aan, dat men om dezen scheringboom, een platten, houten balk, de schering kan op- en afwinden, wat niet het geval is bij den Siloengkangschen weefstoel, waarvan de scheringboom nog meer het type van dien van het Inlandsche weefgetouw aangeeft.
Overigens zijn de onderdeelen gelijk aan die van den reeds beschreven, Javaanschen weefstoel; linialen of patroonvormers = balabèh (= het Javaansche blĕbah of balabah); ophalers = karo (= het Javaansche karap). De ophalersdraden (banang karo) zijn aan den ophalersstaaf (risi) bevestigd.
Balansen = koëdo koedo (paardjes) of oenggi oenggi (vogeltjes) = het Javaansche tradjoe; pedalen = tidjaq tidjaqan (= het Javaansche pantjaddan);
kam = soeri = het Javaansche soeri; kamlade = papan sikè = het Javaansche gĕroet;
borstboom = pasoh = het Javaansche pĕsah.
Deze ligt in de vorken van een houten stellage (toenggaq pasoh), waarbij zich het zitbankje van de weefster bevindt.
De pasoh is een houten balk met een breede sleuf, waarin achter opstaande tanden de lat wordt geplaatst, om welke de scheringdraden loopen.
De tempel = sangkar = het Javaansche soembi;
spoelkoker = toerak = het Javaansche tropong;
weversbank = pelanta.
De patroonvormers heeten lidi (= het Javaansche lidi) en bestaan in eenvoudige staafjes van klapperbladnerven. Begint nu de weefster een doek met patronen (pangarang pantjoeki) te weven, dan licht zij vlak vóór zich (dus zittend op het bankje), geheel uit het hoofd of naar een model, middels de pantjoekie ([1]) (een bamboe liniaal met een punt) een gedeelte der scheringdraden op, zoodat de bijzondere spalking ten behoeve van den in te brengen, patroonvormenden inslagdraad ontstaat.
Men ziet hieruit reeds, dat het mantjoekie op precies dezelfde wijze uitgevoerd wordt als het njoekit in Ampèl (Soerabaja). In het mantjoekie is de Menangkabausche weefster over het algemeen zeer bekwaam. Zij doet het handig, zij weet de juiste scheringdraden vlug met de punt van de dunne, liniaalachtige pantjoekie op te lichten, en dikwijls geschiedt dit uit het hoofd.
Vermelding verdient nog, dat de met goud- of zilverdraad doorweven slèndangs in Pajakoemboeh, waar men een smallen kam gebruikt, niet over de geheele, maar over de halve breedte geweven worden. Het weeftoestel bevat dus een schering van tweemaal de lengte der te weven slèndang; men weeft dus de twee overlangsche helften achter elkaar voort, die doormidden geknipt en later weer in de lengte aaneengevoegd worden.
De onderdeelen van den weefstoel (oekik of akik), gelijk deze gebruikt wordt in Sumatra's Oostkust en in Riouw, zijn:
1. de tapa oekik of het bankje, waarop de weefster plaats neemt;
2. de posoh of borstboom (ook wel pĕsah), waaraan de gigi posoh bevestigd is, het staafje, waarom de scheringgarens gewonden zijn;
3. de soembi of tempel, welke de scheringgarens en het pas verkregen weefsel op breedte spannen;
4. de goroep of lade, waarin de sisir of kam zit;

([1]) Zie hiervoor het Javaansche woord pĕntjoekit.

5. de ophalers, bestaande uit de ophalersdraden (karap), de ophalersstokjes (gligin) en de balansen (koedo-koedo), waardoor de ophalers met de pedalen (indjak-indjakan) op en neer gehaald kunnen worden;
6. de balero of sabel;
7. de lidi of patroonvormers;
8. de goentang, vaste patroonbewaarders, patroonophalers, waarmee de telkens terugkeerende motieven kunnen worden verkregen. Wat het mantjoekie der Menangkabauers is, is het mamoengoet der Batoebarasche weefsters.
9. de balebas, twee kruisingstaafjes of linialen;
10. de papan panggoeloeng, kettingboom, die het staafje (anak kajoe) bevat, waarom de scheringgarens gewonden zijn;
11. de pĕlating of spoel en de torak of spoelkoker;
12. de tjoeban of spoelklos voor goud- of zilverdraad, welke spoelklos in gebruik is bij het maken van een niet-doorloopenden inslag.

Wat Borneo betreft, kan men zeggen, dat ten opzichte van de weefkunst het Zuidelijke gedeelte van dat eiland met Java, het Oostelijke gedeelte met Celebes en het Westelijke gedeelte met Sumatra overeenkomst heeft, vandaar, dat in de Westerafdeeling van Borneo, zoo b.v. in Sambas, de weefstoel (roemah tĕnoen) gebruikt wordt, welke in constructie dezelfde is als die van Sumatra.

In de Westerafdeeling van Borneo wordt dan ook het gewone weven sterk van het weven met den weefstoel onderscheiden; het eerste noemt men bĕrtĕnoen toempoe, het tweede bĕrtĕnoen gantoeng.

Men werkt met een doorloopenden inslag (in welk geval men het patroon soengkit Mĕlajoe noemt) of naar Boegineeschen trant met een niet doorloopenden inslag (in welk geval men het patroon soengkit Boegis noemt en niet van goud- of zilverdraad, maar van zijde-draad als inslag gebruik maakt). In dit laatste geval bedient men zich van den tjoeban of spoelklos en in het eerste geval van de spoel (pĕlĕting) met spoelkoker (torak).

Bijna altijd weeft men in de Maleische landen van Borneo's Westerafdeeling naar de voorbeelden van een patronenlap, welke met den naam van soedji balang wordt aangeduid.

C. HET WEVEN VAN AGĔL.

Het weeftoestel, dat bij het weven van agĕlgaren gebruikt wordt, is ongeveer hetzelfde als het gewone Javaansche weefgetouw. Hier en daar, zooals b.v. op Madoera, wordt er geen kam of soeri bij gebruikt, ten gevolge waarvan het weefsel dus van zelf ijler wordt.

Voor het maken van een agĕlweefsel tot een lengte en breedte, voldoende voor een gewonen éénpikoelszak heeft de Madoereesche vrouw ongeveer twee dagen arbeid noodig.

De industrie van agĕlzakken in Soemenep wordt slechts door vijf personen in de dessa Kambingan timor (onderdistrict Saronggi) als hoofdbedrijf beoefend; voornamelijk hebben in die afdeeling het bereiden en het weven der agĕl als nevenbedrijf plaats. Als huisvlijt komt het maken van agĕlweefsels voornamelijk voor in het onderdistrict Batang-batang (district Timordaja, Madoera) en het onderdistrict Roebaroe (district Baratdaja). Voorts in enkele dessa's van de residentie Pasoeroean en Kediri, in Jogja, en Tjilatjap.

Verdient het weven van zakken van agĕl geen nadere bespreking, omdat deze arbeid bijna precies dezelfde is als dien voor het weven van katoen, wel moet hier nog uitgeweid worden over het weven van netten, aangezien dit eenigszins afwijkt van het gewone weven, door het werken met de z.g. poentiran (om elkaar gedraaide draden), waarover reeds het noodige geschreven is in het betrekkelijke hoofdstuk over de schering.

Gesteld, dat de eerste twee, drie inslagen met bamboestokjes (adan-adan of sělěrran of tjělěrran) zijn ingebracht, dan is dus de eerste stand van het weefgetouw, zooals in figuur 147 is aangegeven.
Vervolgens worden sabel en kam een weinig naar achteren (rechts in de teekening) geschoven, de sabel wordt op haar kant gezet, om het doorlaten van de weefspoel te vergemakkelijken en tusschen kam en borstboom, dus tegen de adan-adan aan, de eerste inslagdraad ingebracht en met de sabel aangeslagen.
Door vervolgens de sabel uit te trekken en den roller naar voren (in de teekening naar links) te

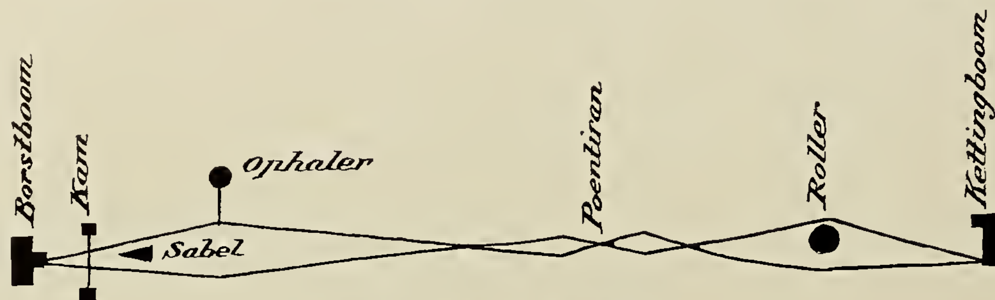

Fig. 147. Stand der schering.

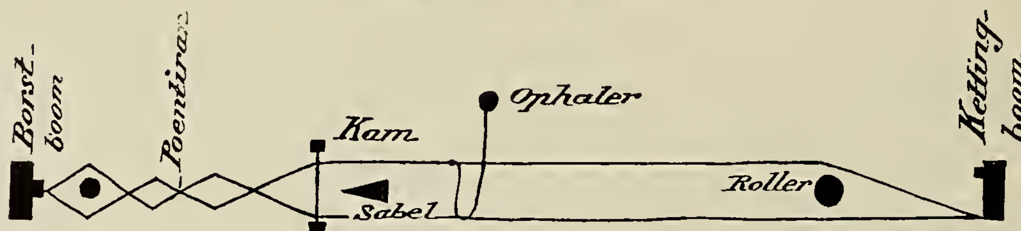

Fig. 148. Stand der schering.

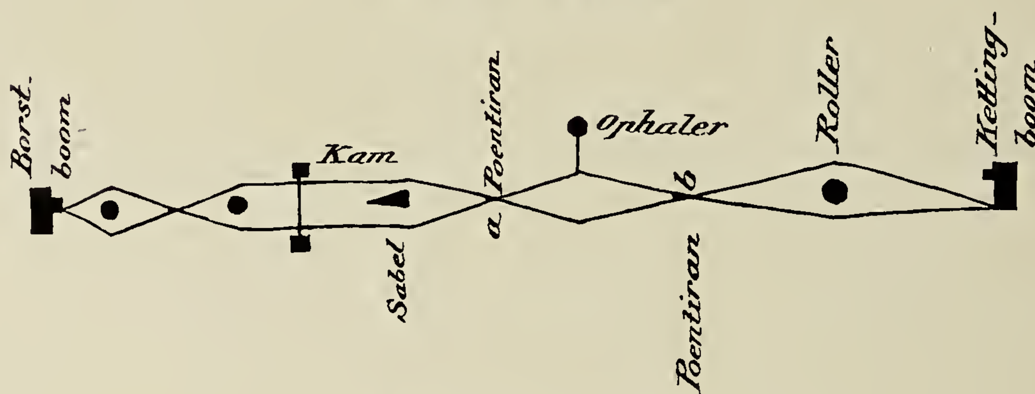

Fig. 149. Stand der schering.

bewegen, bewerkt men, dat de poentiran zich naar voren, tot achter den kam verplaatst en daar dus den pas ingebrachten inslagdraad vastklemt, waarna eerst met den kam, daarna met de inmiddels weer ingebrachte sabel de poentiran vast tegen den inslagdraad wordt aangeslagen.
Maar door het vooruit brengen van den roller, welke, door zijn zwaarte den ondersten ketting naar beneden drukkende, tevens de poentiran als 't ware vóór zich uit duwt, verkrijgt men, dat de poentiran in een draaiende beweging in de richting van rechts naar links geraakt, en bewerkt men dus tevens, dat de bovenste kettingdraad van rechts naar links onder den ondersten doorschuift en links daarvan weer boven komt. Daar echter de bovenste kettingdraad aan de goen (ophaler) bevestigd is, wordt bij het weder boven komen dus tevens de onderste ketting do de goen omvat.

Steekt men daarna de sabel in en slaat men deze tegen den kam aan, dan wordt de toestand aldus. (Zie figuur 148).

Voor het gemak en de duidelijkheid van de teekening zal in den vervolge het om elkaar gedraaid zijn der draden als een eenvoudige kruising worden voorgesteld.

Nadat dus de eerste draad in de p o e n t i r a n is vastgeklemd, worden kam en sabel een weinig achterwaarts (naar rechts in de teekening) geschoven en de sabel op haar kant gezet, opdat de weefspoel nu van links naar rechts tusschen de beide rijen kettingdraden in zou kunnen worden gebracht. Daarna wordt de sabel krachtig tegen den kam aangeslagen en dus de tweede inslagdraad tegen de eerste p o e n t i r a n aangedrukt.

Brengt men nu den roller eenigszins naar achteren en trekt men den ophaler op, dan wordt de bovenste kettingdraad van links onder den ondersten door weer naar boven getrokken en komt rechts daarvan weer boven, d.i. op zijn oude plaats (fig. 149).

Aangezien toch de g o e n, waaraan de bovenste ketting bevestigd is, volgens vorenstaande

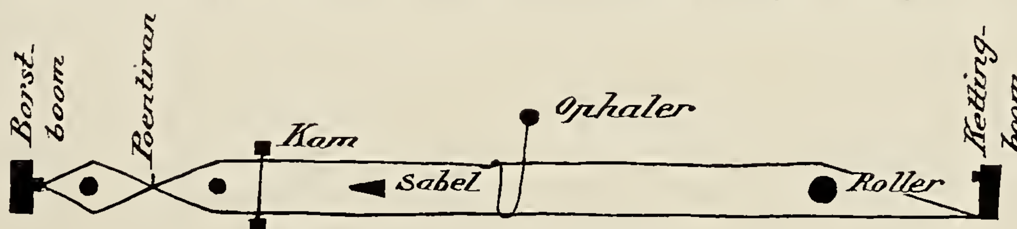

Fig. 150. Stand der schering.

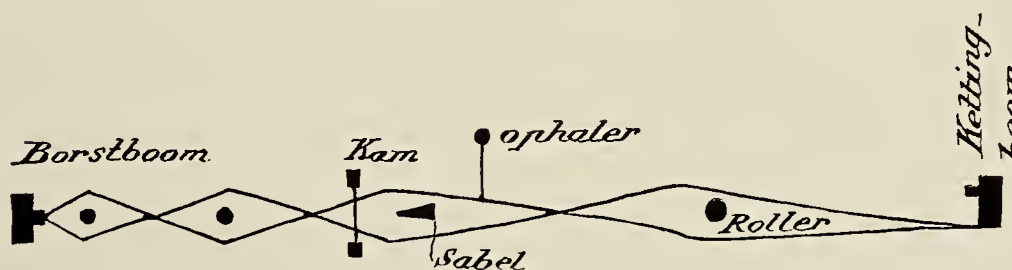

Fig. 151. Stand der schering.

figuur ook om den ondersten loopt, moet, als men aan den ophaler trekt, de bovenste ketting noodzakelijk onder den ondersten doorglijden en rechts daarvan weer boven komen.

De toestand wordt dan als volgt (zie figuur 149).

Het is duidelijk, dat door het ophalen van den bovensten ketting opnieuw de bovenste en onderste ketting om elkaar gedraaid worden. De bovenste ketting is immers van links naar rechts onder den ondersten doorgebracht en bij het naar boven halen daaromheen gedraaid.

Trekt men nu de sabel uit, dan wordt de p o e n t i r a n *a.* tot achter den kam verlegd en klemt dus den tweeden inslagdraad vast. De sabel wordt vervolgens onder den ophaler, tusschen bovensten en ondersten ketting, ingestoken en daarna stevig tegen den kam geslagen, om den tweeden inslagdraad goed in de p o e n t i r a n vast te klemmen.

Doordat echter de beide inslagdraden door een p o e n t i r a n van elkaar gescheiden zijn en deze eenige dikte heeft, blijft tusschen de beide inslagdraden een kleine tusschenruimte bestaan, die des te grooter is, hoe grover de gebezigde grondstof is (zie figuren 150 en 151).

Brengt men sabel en kam een weinig achteruit (rechts), dan is de oorspronkelijke toestand weer hersteld.

Zet men de sabel op haar kant, dan kan een nieuwe inslagdraad worden ingeschoven, die door het vooruit (naar links) brengen van den roller weder wordt vastgeklemd.

Naarmate het weven vordert, wordt de ketting van den kettingboom af- en op den borstboom

opgewonden. Daar echter het weefsel soms een lengte van 15 à 20 M. heeft, zou het, om den borstboom gewonden, de weefster door zijn dikte hinderen, en daarom wordt, als men een zekere lengte geweven heeft, het weefsel eenvoudig tusschen g l i g è n en borstboom vastgeklemd en het overige opgerold en over de voeten van de weefster gelegd.
Op deze wijze voortgaande, ontstaat dus een weefsel, waarbij schering en inslag zoodanig in elkaar gevlochten zijn, dat zij kleine open vierkanten vormen, en dus het weefsel, nu d j a l è n genoemd, het aanzien van een net krijgt.
Uit het bovenstaande blijkt wel, dat de techniek van het weven van netten, zooals dat b.v. in Brĕbĕs (Pekalongan) beoefend wordt, essentieel verschilt van de techniek bij het weven van gewone doeken.
Bij dit laatste toch is de kruising van de kettingdraden, gepaard aan het beurtelings boven en onder brengen van den ondersten en bovensten ketting de grondslag, terwijl bij het weven van netten de quintessence is: het om elkaar gedraaid zijn van den bovensten en ondersten ketting, gepaard aan het beurtelings van rechts naar links en van links naar rechts om elkaar draaien van de kettingdraden, welke beurtwisselingen ontstaan respectievelijk door het vooruitbewegen van den roller en het ophalen met behulp van den ophaler van den bovensten ketting van links onder den ondersten ketting door, zoodat hij bij het boven komen weer rechts van den ondersten komt te liggen.
Niet overal echter wordt voor het verkrijgen van een ijl netten-weefsel aldus gewerkt.
In de afdeeling Tegal b.v., ook in Pasoeroean en op Madoera, berust het principe van het netten-weven met a g ĕ l niet op het om elkander gedraaid zijn van de bovenste en onderste kettingdraden, maar evenals bij het gewone weven op het doen ontstaan van het eenvoudige kruisverband. Dat daardoor tòch een weefsel ontstaat, waarvan zoowel de lengte- als de breedtedraden op eenigen afstand van elkaar verwijderd zijn, vindt zijn oorzaak hierin, dat vooreerst de lengtedraden, door de breede tanden van den kam van elkaar gescheiden, niet naast elkaar kunnen komen te liggen, terwijl bovendien de breedtedraden door hun aanmerkelijke dikte en het vastklemmen tusschen de even dikke lengtedraden, verhinderd worden aaneen te sluiten.
Deze bewerking is daarom merkwaardig te achten, omdat daardoor op veel eenvoudiger wijze hetzelfde resultaat bereikt wordt, als elders met behulp van de reeds beschreven zeer speciale en vrij ingewikkelde methode.
Het spreekt echter van zelf, dat het ijle verband van de p o e n t i r a n veel hechter is.
Ter versterking van het weefsel brengt men er, van afstand tot afstand, zgn. k a n t j i n g s in aan, die ontstaan door tusschen twee tanden van de s o e r i drie of meer lengtedraden tegelijk te steken, die bij het verder weven als één geheel fungeeren.
Ook in de afdeeling Pĕmalang (residentie Pekalongan) wordt in de stranddessa's en zelfs in enkele vrij diep in het binnenland gelegen dessa's (als b.v. Penggarit) het weven van netten met a g ĕ l beoefend. De wijze, waarop daar het weven plaats vindt, is eenigermate afwijkend van de hierboven omschreven methoden.
De a g ĕ l bereidt men op volkomen dezelfde wijze, als voor Pekalongan beschreven is, uit de jonge vezels van den g ĕ b a n g-palm. Het koopen van geheel bereide a g ĕ l komt hier weinig voor. Aangezien men er gewoon is, slechts smalle weefsels van a g ĕ l te maken, ter breedte van 2 k i l a n, (36 à 40 cM.), kan het gewone weeftoestel van katoenen garens ook voor a g ĕ lweven worden gebezigd; alleen de kam is speciaal voor het a g ĕ lweven vervaardigd, omdat de ruimten tusschen de tanden en de tanden zelve, veel grooter zijn, dan bij den kam voor katoenweven gebruikelijk is.
Nadat de a g ĕ ldraden bereid zijn, hebben het scheren, en het bevestigen van den ophaler en de g o e n op juist dezelfde wijze plaats, als bij het weven van katoenen garens.
Over een lengte van ± 2 vingers heeft het weven nu op gelijke wijze als bij katoenen garens

plaats, zoodat over die lengte ook een aaneengesloten weefsel ontstaat, dat later als rand, de z.g. b a t o e k, dienst doet.

Daarna wordt de roller, o e s ĕ k, uitgetrokken en vervangen door een lang, dun, rond hout, een gewone g l i g è n, voor deze gelegenheid echter i p i l genoemd. Vervolgens worden de onderste kettingdraden één voor één met de hand naar boven getrokken en daarna successievelijk om den roller geslagen, zoodat dus de onderste en bovenste ketting onderling van plaats verwisselen

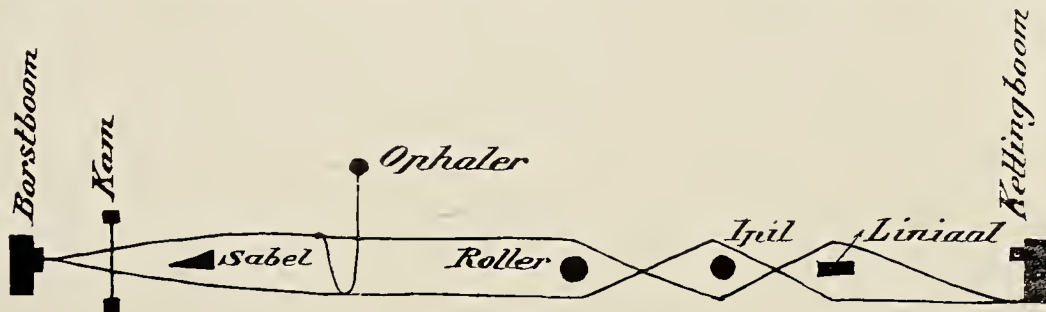

Fig. 152. Stand der schering.

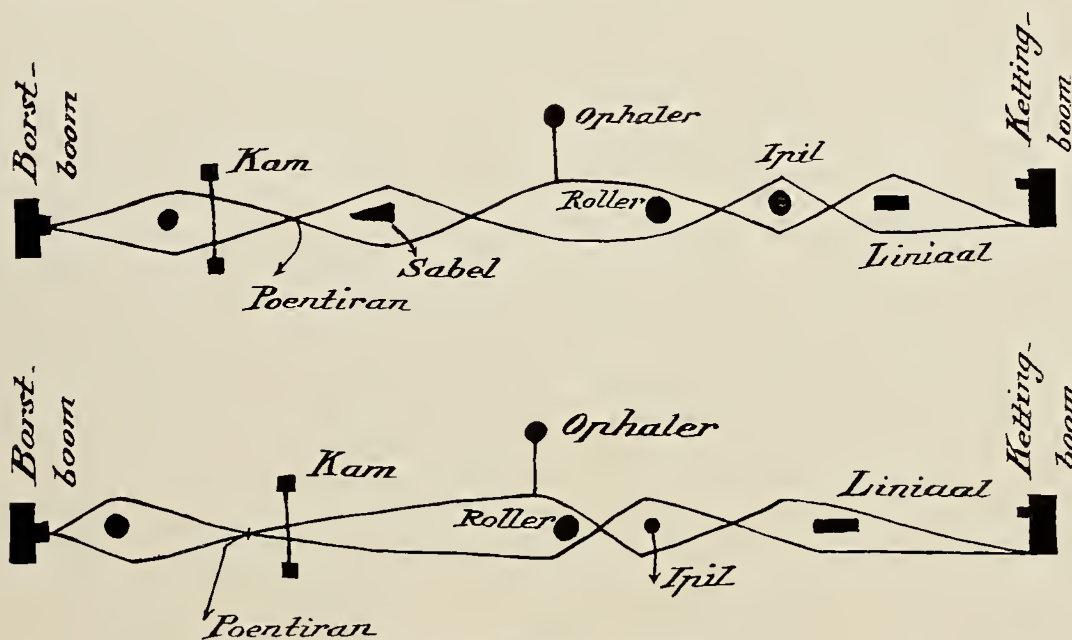

Fig. 153. Stand der schering.

en wel zoodanig, dat elke onderste draad links van den overeenkomstigen bovenste komt te liggen.

Om de onderste kettingdraden was echter de g o e n of ophalersdraad bevestigd, zoodat bij het bovenbrengen van de onderste kettingdraden de daaraan bevestigde g o e n ook den bovensten (nu ondersten) ketting omvat (zie fig. 152 en 153).

Brengt men nu een inslagdraad in en trekt men aan den ophaler, dan zal de thans boven zijnde kettingdraad van links naar rechts onder den onderste doorschuiven en rechts daarvan weer boven komen, waardoor tevens onderste en bovenste kettingdraden om elkaar gedraaid worden, waarmee dus de bekende p o e n t i r a n gevormd is. Door het uittrekken van de sabel wordt vervolgens de p o e n t i r a n tot achter den kam verplaatst.

Een nu volgende inslagdraad kan niet meer vlak tegen den eerste aan komen liggen, gescheiden als hij is van dezen door de p o e n t i r a n.

Door het voorbrengen van den roller (in de teekening naar links) worden door de zwaarte van het instrument de thans boven zijnde kettingdraden, van rechts naar links onder de tijdelijk onder zijnde door, weer naar beneden geduwd en komen links daarvan boven, waardoor een tweede poentiran is gevormd en de stand van de eerste figuur weer is hersteld. Zooals uit het vorenstaande blijkt, komt de hier beschreven werkwijze in hoofdtrekken overeen met de ook elders gebruikelijke, waarbij het om elkaar gedraaid zijn der kettingdraden het grondprincipe vormt.

Wat echter elders tijdens het op schering spannen gebeurt, n.l. het vormen van de poentiran, geschiedt hier op eenigzins gebrekkige wijze, tijdens het weven, met behulp van de ipil.

In het Pemalangsche weeft men nagenoeg uitsluitend voor kleine netten z.g. bakal waring, ter breedte, zooals reeds boven werd vermeld, van 2 kilan en ter lengte van 2 vadem.

Voor een dergelijk stuk net heeft men voor ± 10 cent aan gĕbang-bladeren noodig; de bewerking duurt, met inbegrip van het maken der agĕl vezels, 4 à 5 dagen en de verkoopwaarde bedraagt *f* 0,12½ tot *f* 0.15, zoodat de winst al minimaal gering is. Toch vertelden een paar weefsters, dat zij sinds korten tijd tot het agĕlweven waren overgegaan, omdat dit hun nog voordeeliger bleek, dan het weven met garen.

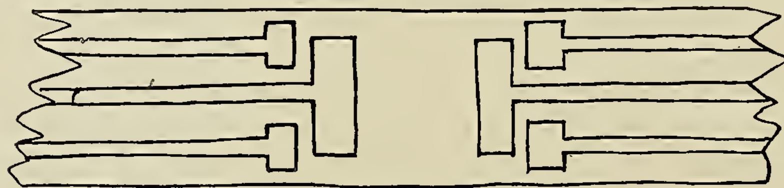

Fig. 154. Lippen van een kettingboom.

Het karoro (agĕlweefsel) van Zuid-Celebes wordt op Boeton en in Mandar met een rondgaande schering geweven.

Het Boetonsche weeftoestel bevat geen kam en bestaat uit de volgende onderdeelen:

a. de borstboom of kakoeti;

b. het lendenjuk of talikoendo, dat met touwen (taloë sambi) aan den borstboom verbonden is;

c. de ophalersstaaf of pando-pando met de ophalersdraden (bibita).
De ophalersstaaf is dikwijls zeer sierlijk uitgesneden;

d. de roller of liwo;

e. de staaf, welke achter den roller de garens neerdrukt. Deze staaf heet kantaboeri;

f. de sabel of balida;

g. de kettingboom of tetera. Deze bevat de geluidmakende kleppers, gelijk die in figuur 154 afgebeeld zijn;

h. de spoel of balida;

i. de bamboezen spoelkoker of balone koesoli.

Behalve gewone weefsels worden in Zuid-Celebes ook netten (dari) van karoro geweven. De mazen dier netten ontstaan door toepassing van hetzelfde procédé als waarover hierboven uitgeweid is.

Het reeds beschreven, primitieve weeftoestel van de Ambon- en Timor-eilandengroep wordt ook gebruikt voor de vervaardiging van lontar bladvezels.

Nog gebrekkiger is het toestel, waarmee men in een gedeelte van Noord-Nieuw-Guinea lontarbladvezels tot korte doeken weeft. Dat weeftoestel wordt niet met zijn kettingboom aan palen of stijlen vastgemaakt, doch met de voeten van de weefster strak gehouden. (In het verslag over het jaar 1908 van het Museum voor land- en volkenkunde en Maritiem Museum „Prins Hendrik" wordt dit met een afbeelding duidelijk gemaakt).

Plaat 8 *A.* GRESIKSCHE TJINDÈN.
PATROON: kĕmbang tjikrak koening.
(Zie blz. 3, 4, 162 t/m 166 en 261.)

Plaat 8 *B.* GRESIKSCHE TJINDÈN.
PATROON: kembang kĕtangi.
(Zie 3, 4, 162 t/m 166 en 261.)

HOOFDSTUK VIII.

HET IKATTEN.

KATTEN is een bij Europeanen meer en meer in gebruik gekomen term voor het plaatselijk omwinden en kleuren van garens naar een bepaald patroon, hetwelk na het ineenweven dier garens in niet scherp begrensde omtrekken te voorschijn treedt. Het ikatten is dus: het vervaardigen van het gekleurde patroon vóór het weven. Ik kan niet beter doen, dan ter verduidelijking hier nog het een en ander aan te halen uit G. P. Rouffaer's: Over ikats, tjindé's, patola's en chiné's: „Afgeleid van het Maleische ikat, mengikat, wat beteekent „knoopen, binden, omwinden", wil het verhollandschte „ikatten" toch aanduiden de eigenaardige techniek om de witkatoenen weefgarens, eventueel de ruwzijden garens plaatselijk te omwinden, voor zij in de verfkuip gaan, waardoor na de verving en opvolgende losmaking der aangebrachte omwindingen gedeeltelijk-gekleurde, genuanceerde garens verkregen worden; waarmee dan straks bij het weven, mits dit omwinden naar een vast plan gebeurd zij en het opzetten van het weefsel zuiver daarmee in harmonie blijve, dank zij de meer kleurigheid der draden van ketting of van inslag of van beide, patronen worden verkregen van een geheel bijzondere bekoorlijkheid".

Men kan deze werkwijze, de methode dus van het plaatselijk omwinden en daarna kleuren der garens toepassen op de schering of op den inslag, of op beide tegelijk.

Het ikatten van schering en inslag wordt in Indië zeer weinig (alleen nog maar in de dessa Tenganan van het eiland Bali) (1) gedaan, doch wel meer in Soeratte, van waar nog altijd de z.g. tjindé's naar Java worden uitgevoerd.

Het is de heer Rouffaer geweest, die een uitgebreide geschiedenis van het ikatten opgesteld heeft. Volgens genoemden schrijver komt die kunst van het ikatten veel verbreid voor, ook buiten onzen Archipel.

In Britsch-Indië wordt het algemeen gedaan, in Perzië treft men het aan, in Russisch Turkestan en Oostelijker nog in Chineesch Turkestan.

Het woord tjindé zou een vervorming zijn van het Voor-Indische chunri, „d.i. ons Javaansche en Maleische pĕlangi, geweven effen wit goed, dat men knoopvormig samensnoert hier en

(1) Vide W. O. J. Nieuwenkamp's Bali en Lombok.

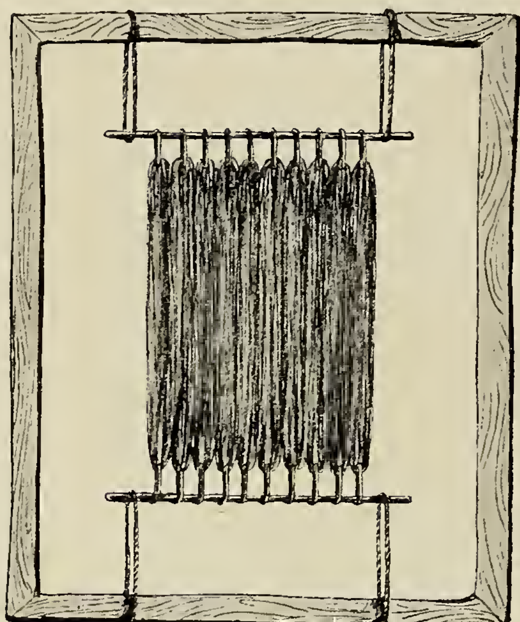
daar, of wel samenrijgt, en dan in de verfkuip doet, zoodat het er uit komt als een doek van effen geverfden grond met blankgebleven oogjes."

Elke schering- of elke inslagdraad van de tjindé bevat dus meer dan één kleur, en al die kleuren, op al die draden, op de juiste plekken aangebracht, vormen op het weefsel het ietwat wazige, onzeker belijnde patroon. Het ikatten van den inslag of van de schering komt in den Indischen Archipel veel voor en is een zoo merkwaardig, technisch onderdeel van den arbeid in de weefkunst, dat daaraan een afzonderlijk hoofdstuk zal worden gewijd.

Als z.g. ikat-weefsels zijn de Grĕsiksche tjindèns bekend. (1) Het woordt tjindèn is afgeleid van tjindé, het samengetrokken achtervoegsel „an" geeft er de beteekenis aan: wat op een tjindé gelijkt, een nagebootste tjindé.

De Gresiksche tjindèns, worden gevormd uit een schering, waarvan de draden één kleur hebben en een inslag, waarvan nagenoeg elke draad twee of drie tinten heeft. Bij de Grĕsiksche tjindèns is dus de schering egaal van kleur; de inslag geïkat.

Als materiaal voor de tjindèn-vervaardiging, dient de ruwe, Chineesche zijde. Hoe de voorbewerking hiervan en de vorming der draden plaats hebben, kan men nagaan uit de betrekkelijke hoofdstukken. Genoeg zij 't, te vermelden, dat voor de schering (loengsèn) van tjindèns enkelvoudige en voor den inslag (pakan) vertiendubbelde, zijden draden gebruikt worden. Immers, de inslag, welke geïkat moet worden en die dus de teekening aangeeft, dient veel dikker te zijn, dan de schering, opdat die teekening na het weven duidelijk zichtbaar te voorschijn kan treden (2).

Fig. 155. Panjidangan.

Gesteld nu, dat men de te ikatten inslaggarens reeds op bamboe klossen opgewonden heeft, dan is de eerste bewerking, welke zij voor het ikatten ondergaan, dat ze op de z.g. tampikkan worden overgebracht.

De tampikkan is een langwerpig-vierkant raamwerk, welks randen geheel uit elkaar genomen kunnen worden en dat ongeveer de breedte moet hebben als de doek, dien men weven wil. Het raamwerk is draaibaar om een horizontale spil; deze draaibeweging is noodig, om den inslagdraad van de bamboezen klètèks of klossen gemakkelijk op de tampikkan te kunnen overbrengen.

Men gebruikt twee klossen (met inslag-garen), welke daarvoor om spilletjes op een standaard worden geplaatst, en waarvan het garen op de tampikkan wordt overgewonden (3).

De man, die het werk verricht, — de bewerking van den inslagdraad vanaf het opwinden op de tampikkan tot aan het geheel gereed maken voor het tjindèn-weven geschiedt door een man —, draait met zijn linkerhand de tampikkan rond; daardoor wikkelen zich de draden van de twee klètèks geleidelijk af, passeeren zij zijn rechterhand, die zorgt, dat het nampik

(1) Men deelde mij mede, dat het ikatten te Grĕsik ingevoerd is door een Kĕling uit Soeratte, die het werk aan vroegere, Grĕsiksche nijveren heeft geleerd. Niet onwaarschijnlijk is echter den invloed op deze kunst van Oostelijker gelegen gebied gekomen, daar oude, Grĕsiksche tjindèns een zeer groote overeenkomst hebben met Balische ikats.

(2) Hoe het vertiendubbelen der draden plaats heeft, is uitvoerig omschreven in het hoofdstuk over de bereiding der garens.

(3) Soms worden voor den inslag ook wel eens Europeesche, katoenen garens gebruikt.

systematisch plaats heeft, d.w.z. telkens een klein beetje verspringend, zoodat men afzonderlijke bundels op het raam krijgt. (Zie fig. 156).

Die bundels nu, waarvan elk zooveel draden kan bevatten, als de werkman zelf verkiest, — soms wordt de inslag voor 10 weefsels tegelijk gemaakt —, worden aan beide zijden door middel van agĕltouw (1) zoodanig met elkaar verbonden, dat zij moeilijk verwarring van draden meer kunnen doen ontstaan. De inslag wordt daarna overgebracht op een ander raamwerk, waardoor de garens bij elkaar kunnen komen tot twee dichte vlakken van draden. Bij dit overbrengen worden eenvoudig de houten zijden van de tampikkan uit elkaar gehaald, twee dunne stokjes boven en beneden tusschen de twee vlakken van draden gestoken en deze stokken stijf getrokken (middels touwtjes) aan het vierkante raam, dat panjidangan wordt genoemd, (panjidangan is afgeleid van sidang = verdeelen, van elkaar scheiden). (fig. 155).

Fig. 156. Bij den arbeid met de tampikkan.

Op dit raam worden dus de inslagdraden stijf gespannen, door aan de stokken draden te verbinden en deze boven en beneden aan de dwarslatten der panjidangan vast te maken. Elke bundel wordt nu boven en beneden van een lus voorzien, zoodat men aan den bovenkant van het dubbele dradenvlak en ook aan den benedenkant een rij lussen heeft (deze lussen worden van agĕltouw gemaakt), waardoor de verstelbare stokken of hangers van de panjidangan worden gestoken. Werden de inslagdraden dus eerst stijf gespannen door de vrij breede latten van de tampikkan, later door de smallere stokken of hangers der panjidangan, nu, na al die voorbereidende werkzaamheden, hangen ze vrijer en kan het figuurknoopen met agĕltouwtjes, — tengevolge waarvan elke inslagdraad later veelkleurig wordt —, ook gemakkelijker plaats vinden. Bij dit knoopen of omwinden toch moeten de vingers de dradenbundels kunnen omvatten en zoo'n arbeid zou bezwaarlijk zijn, wanneer de bundels boven en beneden over de breede linialen van de tampikkan of zelfs over de smalle stokken of hangers van de panjidangan gespannen worden. De arbeid van het figuurknoopen tot het verkrijgen van meer dan één tint op elken inslagdraad heeft in Nederland de algemeene benaming van ikatten gekregen en heet in Grĕsik ngapoes.(2) Soms gebruikt men hierbij een voorteekening van watoe poeroe, een soort gele kleiaarde, (3)

(1) Agĕl wordt in dunne reepjes verkegen uit de bladeren van den gĕbangpalm; zie het hoofdstuk over het weefmateriaal.

(2) Volgens het woordenboek van Gericke en Roorda is ngapoes een Kawi-woord en beteekent het z. v. a. nalèni, d.i. vastbinden.

(3) De watoe poeroe, welke met water tot een dunne, gele verfbrij aangelengd wordt, is in Inlandsche pottenbakkerijen in gebruik voor de roodkleuring van aardewerk en in de tjindèn-weverijen een als „loentoer" bekend verfmiddel, dat reeds na de eerste onderdompeling in de verfkuip geheel verkleurt en geen streepje of vlekje op de zijden garens achterlaat.

doch dikwijls heeft het i k a t t e n van figuren uit het hoofd plaats, (fig. 157) waarbij dan in aanmerking wordt genomen, dat de gewenschte teekening op het dradenvlak altijd van een langgerekten vorm moet zijn, omdat de inslag in het weefsel veel dichter bijeen ligt, dan op de p a n j i d a n g a n, tengevolge waarvan alle figuren bij het weven als het ware ineengedrongen worden. Al wat bij de onderdompeling in het eerste kleurbad wit moet blijven, wordt omwonden of toegeknoopt. Dit omwinden, of i k a t t e n, n g a p o e s met a g ĕ l-reepen, die te voren eenvoudig met de vlakke hand op des werkmans been tot draden worden gedraaid, heeft zoodanig plaats, dat de nijvere de p a n j i d a n g a n, welke tegen een muur of een boom geleund is, vóór zich houdt, de dradenbundels horizontaal. Telkens vat hij met zijn vingers een bundel garen aan en omwindt

Fig. 157. Het ikatten te Grĕsik.

er een gedeelte van, d.w.z. hij slaat er het a g ĕ ltouwtje eenige malen om heen, haalt het strak aan en knoopt het drie, vier keeren toe, hetgeen zoo gebeuren moet, opdat bij het ineenwrijven (n g o e t j ĕ k) der garens tijdens de onderdompeling in het kleurbad de knoopen niet los zullen raken. Wat het kleuren der garens aangaat, daarover kan verwezen worden naar het betrekkelijke hoofdstuk.

Nadat het stel garenbundels de onderdompelingen in het kleurbad ondergaan heeft en gedroogd is, wordt het middels een pennemesje van de a g ĕ l-knoopjes of omwindseltjes bevrijd en daarna weer aan de behouden gebleven lusjes op de p a n j i d a n g a n gespannen. De wit-gebleven plekken, te voren door de a g ĕ l-knoopjes bedekt geweest, worden met een penseeltje met de vrije hand verschillend gekleurd met aniline verfstof, gemengd met water en s a g o e - a r è n (stijfsel

van het meel van den a r è npalm), een kleefmiddel. Bij dit kleuren wordt elke bundel afzonderlijk behandeld en telkens rondgedraaid; dit laatste geschiedt, opdat alle draden van den bundel de gewenschte kleur krijgen. Dit kleuren heet m o e l a s (van p o e l a s).
Men ziet hieruit, dat het procédé van het uitsparen bij het kleuren slechts eenmaal toegepast en niet voortgezet wordt, anders zouden voor het opbrengen van de tweede kleur de reeds gekleurde gedeelten en sommige wit te houden plekken opnieuw met a g ĕ ltouwtjes moeten worden toegeknoopt.
Nu komt het stel veelkleurige draden op de z.g. p ĕ n g o e l o e r r a n (grondwoord: o e l o e r = vieren), een om een horizontale as draaibaar kubus-geraamte van b a m b o e, waarvan de zijden zóó verstelbaar zijn, dat de omtrek grooter of kleiner kan worden gemaakt. (Bijna hetzelfde dus als de o e n d a r of garenafwinder, in het hoofdstuk over de bereiding van garens omschreven). Ze is dus een soort koker; de dradenbundels worden er om heen geplaatst, wat uit elkaar verwijderd; de lusjes, die de garens aan de stokken der p a n j i d a n g a n verbinden, en ook het a g ĕ l-touw, dat de bundels van elkaar gescheiden houdt, worden losgemaakt of stukgesneden, en middels de d j o n t r å windt men eindelijk den getinten inslagdraad van de p ĕ n g o e l o e r r a n op den klos of k l è t è k, welke in den spoelkoker wordt gestoken.
Aangezien bij het winden op de p ĕ n a m p i k k a n met een dubbelen draad, afkomstig van twee k l è t è k s, is gewerkt, wordt ook hier weer de dubbele draad, nu getint, op twee k l è t è k s teruggewonden. Zoodra de getinte inslaggarens goed op de p ĕ n g o e l o e r r a n zijn gebracht, wordt het beginpunt der 2 draden gezocht en windt men deze twee draden eerst tegelijk op één klos, maar op twee verschillende plaatsen daarvan. Later wordt het garen afzonderlijk op elken klos overgebracht, welke voor de spoel zal dienen.
Het afwinden van de twee getinte inslagdraden der p ĕ n g o e l o e r r a n geschiedt van links naar rechts en weer terug naar links; ook dit afwinden moet ietwat systematisch plaats hebben. Immers, aangezien gewoonlijk niet al het inslaggaren op één klos kan overgebracht worden, dient men het afwinden af te breken. Dit laatste geschiedt, als men weer bij het beginpunt der teekening, — dus links op de p e n g o e l o e r r a n, — terug is.
Hieruit merkt men men, dat de teekening op het vlak van inslagdraden zoodanig berekend moet zijn, dat de figuren op het geheele weefsel later behoorlijk bij elkaar aansluiten.
Aangezien de inslag dus de teekening moet vormen, wordt die veel dikker gemaakt, dan de schering, voor welke men niet-verdubbelde draden neemt.
Het vertiendubbelen van den inslagdraad, zooals hierboven vermeld, laat zich dus in verband daarmee volkomen verklaren; indien men den inslag even dik zou nemen toch als de schering, zouden de figuren òf onduidelijk, òf in het geheel niet na het weven te voorschijn komen.
Voor het maken van de schering is de gewone arbeid noodig, welke in het hoofdstuk over de schering is omschreven.
Het weven van de g e ï k a t t e inslaggarens heeft nu als volgt plaats.
Nemen wij als uitgangspunt het ophalen der t a l i g o e n. Door dit ophalen wordt de schering gespalkt in een boven- en benedenlaag van garens, waartusschen de w a l i r å of sabel, schuivende over de l o r o g g a n of het bamboezen steunbankje, wordt ingebracht achter den kam. De ophalers worden losgelaten; de sabel met de scherpe zijde naar boven tusschen de draden geplaatst, zoodat de spalking der schering behouden blijft en zelfs vergroot wordt.
Tusschen de boven- en benedenlaag der garens wipt men de spoel door met de linkerhand; zij wordt rechts, wanneer zij uittreedt, met de rechterhand opgevangen en voor een volgenden worp klaar gelegd, d.w.z. zoodanig omgekeerd, dat de punt van de spoel weer gericht is naar de opening, waartusschen zij gebracht moet worden. De ingebrachte, g e ï k a t t e inslagdraad wordt ter opbouwing van de gekleurde teekening verschoven, verschikt, vastgetrokken of hier en daar middels vingerdruk ingekrompen.

De weefster plaatst den kam vlak bij den draad, neemt de walirå of sabel ter hand en slaat daarmee eenige malen den draad aan (door tegen den kam te slaan).
Zij plaatst nu den ophaler met lussen vlak bij den roller, die vooruit wordt gebracht en de tweede kruising doet ontstaan. Door dit plaatsen vlak bij den roller wordt toch de ophaler buiten werking gebracht.
De walirå wordt uitgetrokken, schuift over het bamboe steunsel en wordt daarop éénmaal rondgedraaid. Na dit uittrekken ziet men de bovenlaag-draden naar beneden gaan, terwijl de benedenlaag-draden naar boven terugkomen.
Men merkt hieruit, hoe het weven van geïkatte garens ongeveer hetzelfde is als het weven van effen gekleurde garens; alleen wordt telkens de pas ingebrachte, geïkatte inslagdraad verschikt en verschoven, om de teekening goed te kunnen vormen.
Gewoonlijk zijn de Grĕsiksche tjindèns versierd met banen van goud- en zilverweefsel, waarop patronen voorkomen, als gebruikelijk in de z.g. songkèt weefkunst. Voor deze sier-banen worden schering- en inslagdraden benut van één en dezelfde kleur; op elken zijden inslag-draad echter volgt een draad van goud of zilver.
Voordat de weefster met het aanbrengen van deze sier-banen begint, steekt zij systematisch en meestal uit het hoofd de patroonvormers tusschen de schering. Deze arbeid van patroonvormen en ook het weven met goud- of zilverdraad tot patronen zijn precies dezelfde als bij het songkèt-weven, zoodat hier verder naar het betrekkelijke hoofdstuk over het weven met goud- of zilverdraad kan worden verwezen.
Ook te Soerakarta, waar tjindèns, uit Grĕsik ingevoerd, veel als buikbanden gedragen worden, zijn enkele personen bezig deze bijzondere weefsels te leeren nabootsen.
Het daar gevolgde procédé is in hoofdzaak hetzelfde, als dat van Grĕsik, enkel heeft het om-winden plaats met loeloep of dunne reepjes waroe bast, en is deze arbeid door den meerderen eenvoud der patronen (zie hoofdstuk over weefsels en patronen) ook iets gemakkelijker en van korteren duur.
Nog komt het ikatten voor in Cheribon, (in de districten Koeningan en Madjalengka) in een enkele dessa van Pekalongan, dito in Banjoemas (in het district Tjahjånå) en in een klein deel (Oostelijk) van de Preanger Regentschappen.
In de residentie Pekalongan wordt slechts nog dóór één vrouw de kunst van ikatweven beoefend en wel in de dessa Goenoengsoegih in het geïsoleerde, Soendaneesche district Bantar-kawoeng. ([1]) Daar maakt zij de z.g. kain kasang (in Banjoemas kain goebah of kain gĕbĕr geheeten), lange, vrij smalle doeken, welke bij feestelijke of plechtige gelegenheden, bij wijze van draperie gebezigd werden, om de bamboe wanden van de pendåpå van een Inlandsch huis te bedekken. ([2])
Vroeger moeten zij ook in de Vorstenlanden gemaakt zijn; althans, bij sommige plechtige ge-legenheden, zelfs aan de Javaansche hoven, worden er de kains goebah nog gebruikt.
Zij bevatten nu behalve gewoon weefsel enkele scheringbanen, waarin met behulp van het ikat-procédé bepaalde figuren geweven zijn. Die scheringbanen heeten in het Soendaneesch bĕbeur ([3]).
Gelijk hieronder nog nader blijken zal, wordt ook elders aan het ikatweven zekere geheim-zinnigheid verbonden.
Dat b.v. in het geheele district Bantarkawoeng slechts één vrouw de kunst van zulk weven verstaat, wordt toegeschreven aan een bepaalde ilmoe, die zij kent, om haar arbeid te doen slagen.

([1]) Dit district grenst aan Koeningan (Cheribon).
([2]) Gericke en Roorda geven in hun Javaansch woordenboek voor goebah en gĕbĕr op: voorhang, gordijn.
([3]) In de Preanger Regentschappen noemt men dit garen ook bebeur tjoewĕl.

Alvorens met een nieuwe kain kasang te beginnen, wordt dan ook den avond te voren bij het te gebruiken garen en de te bezigen toestellen doepa (wierook) gebrand, terwijl die avond bovendien wakende moet worden doorgebracht.
Hoe nu de kains kasang in Pekalongan gemaakt worden, kan men verduidelijkt vinden in de reeds meermalen genoemde verhandeling van den controleur Welter.
In de hieronder overgenomen beschrijving zal men in de techniek hier en daar overeenkomst aantreffen met het procédé voor de vervaardiging van Grĕsiksche tjindèns.
Voor het maken van meerkleurige scheringdraden, waarmede later verschillende figuren zullen worden geweven, worden ongekookte en ongepapte garens gebruikt, zgn. kantèh atah.
De draden, bestemd voor de te ikatten schering, worden steeds dubbel genomen, omdat de figuren met behulp van enkele draden slechts vaag te voorschijn zouden komen.
Men spant ze op een ongeveer vierkant, houten of bamboezen raam, oebĕngan genoemd, waarvan de zijden ongeveer een deupa lang zijn, en welke van een constructie is, zooals figuur 158 aangeeft.
De horizontale latten *d.* en *e.* kunnen gemakkelijk afgenomen worden, aangezien zij los op de latten *a.*, *b.* en *c.* geplaatst zijn. De dubbele draad wordt nu bij *a.* vastgebonden en vervolgens vóór en om *b.* gebracht, achter en om *a.*, vóór en om *b.* achter en om *a.*, vóór *b.*, achter en om *c.*, vóór *b.*, vóór en om *a.*, achter en om *b.* enz., en ten slotte bij *a.* vastgebonden.
Het aantal malen, dat de draad om de stijlen *a.* en *b.* zal worden gewonden, is afhankelijk van de lengte van het weefsel. Wordt dit, zooals gewoonte is bij kasangs, 12 deupa lang, dan moet de draad ook 6 maal (heen en weer) om *a.* en *b.* geslagen worden, daar die twee stijlen het eigenlijke raam vormen, terwijl de draad ook maar slechts één keer om den stijl *c.* gewonden wordt, om later gelegenheid te geven, de draden gemakkelijk van elkaar te scheiden.
Op de hierboven omschreven wijze worden nu alle scheringdraden, bestemd om geïkat te worden, één voor één op de oebĕngan gewonden.

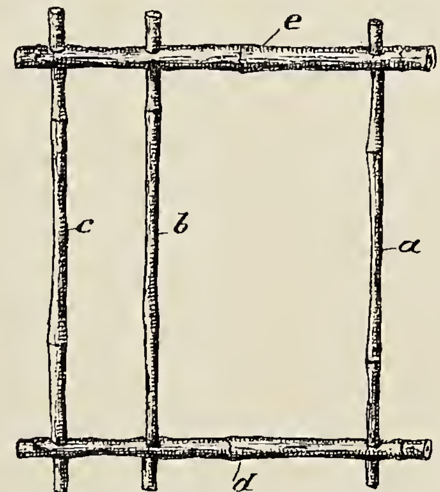

Fig. 158. Toestel in gebruik bij het ikatten van kain kasang.

Opgemerkt wordt voorts, dat de scheringdraden niet alleen dubbel genomen worden, omdat anders het te vormen ornament te schraal van lijnen zijn zou, maar men neemt bovendien steeds twee dergelijke dubbele draden te zamen, die tegelijk geïkat worden, en dus dezelfde kleuren vertoonen en zulks bovendien voor beide helften van de schering, onderste en bovenste tegelijk, omdat het patroon, op de eene zijde van het weefsel voorkomende, gelijk moet zijn aan dat op de andere zijde.
Voor één kasang worden steeds vier groepen van dubbele draden, — dat zijn dus 8 enkele draden —, tegelijk geïkat. Twee groepen van dubbele draden zijn bestemd voor de bovenste, twee andere voor de onderste schering.
Een volledige kasang bestaat uit twee stukken goed van gelijke lengte en breedte en van volkomen hetzelfde patroon; beide stukken worden echter afzonderlijk geweven.
Omdat beide stukken kasang hetzelfde patroon hebben, worden op de oebĕngan steeds twee stellen draden, als boven beschreven, te zamen genomen en geïkat, elk bestemd voor één kasang.
Met het ikatten van de schering beoogt men, zooals reeds werd aangestipt, het maken van een weefsel, waarin bepaalde figuren, meestal zeer sterk gestyleerde afbeeldingen van dieren, bladeren of andere voorwerpen voorkomen.

Aangezien elke scheringdraad slechts op één bepaalde wijze kan worden geïkat, volgt daaruit, dat elke baan, waarin figuren voorkomen (bĕbeur) slechts één enkele soort figuur kan bevatten, overeenkomende met de wijze, waarop geïkat is, zij het ook, dat die figuur zich in die baan repeteert en zelfs in hetzelfde genre ook in andere banen voorkomt.
Van elke figuur weet de weefster natuurlijk vooruit, hoeveel stellen draden daarvoor noodig zijn en daarmede houdt zij bij het opspannen der draden op de oebĕngan rekening.
Nadat het aantal stellen draden, dat voor een figuur noodig is, met een kleine, onderlinge tusschenruimte op de oebĕngan is uitgezet, worden tusschen *b* en *c* de draden van elke kasang afzonderlijk op een dubbel gevouwen bladnerf (njéré) vastgebonden, zoodanig, dat tusschen elk stel draden eene kleine tusschenruimte blijft bestaan en bovendien de beide helften van iedere nerf de twee deelen van de schering van alle stellen draden gescheiden houden. Dit vastbinden op een nerf is zeer noodzakelijk, omdat het in de war raken der draden bij het opvolgend verven daardoor onmogelijk wordt gemaakt. De nerven heeten dan ook pamères d.i. letterlijk: orde-bewaarders.
Hieronder volgt een opgave van de patronen, die de weefster van Goenoeng Soegih in staat is te maken en het aantal stellen draden, dat daarvoor benoodigd is.
Voor de figuur:
koeda beureum = het roode paard: 9 stel;
koeda bodas = het witte paard: 7 stel;
parahoe = de prauw: 9 stel;
oraj ngodjaj = de zwemmende slang: 4 stel;
tjoban = de spoelklos: 3 stel;
pasoeng = de welving boven den neus (wortel van den neus): 3 stel;
paria = een soort vrucht: 5 stel;
krawang = een soort bloem: 6 stel;
gadjah = de olifant: 9 stel;
daoen tjaringin = het waringinblad: 9 stel;
waroe rangkang = de waroe zonder bladeren, alleen met bloemen: 7 stel;
singa = de leeuw: 7 stel;
sawang = de gans: 7 stel.
In Cheribon kent men als ikatpatronen:
boeroeng-boeroengan = vogels;
koeda-koedaän = paarden;
djantoeng-djantoengan = bloemkolven of hartfiguren.
Nadat dus de weefster het aantal stellen draden, dat voor elke figuur noodig is, opgespannen en die voor de beide deelen van de kasang dubbel genomen heeft, begint zij met het omwikkelen (Soendaneesch: ngabĕngkĕttan) der dubbele stellen draden, hetgeen geschiedt met smalle reepen van droog rotanblad (Soendaneesch: daoen hoè).
In Cheribon bezigt men hiervoor jonge gĕbang-bladeren of ook wel de toppen van salakbladeren.
Het eerst worden omwikkeld de deelen, die bij de opvolgende verfbaden wit moeten blijven. Is dit gebeurd, dan worden de draden, die nu tot kleine strengen geworden zijn, van het raam genomen, waartoe de latten *e* en *d* worden uitgetrokken, en vervolgens met tjĕngkoedoe rood geverfd.
Nadat dus alles wat niet omwikkeld is, rood geverfd is, worden de draden weer op de oebĕngan gespannen en vervolgens de deelen, die bij het nu volgende zwartverven rood moeten blijven, omwonden met daoen hoè (hierboven genoemd).
Dan worden de draden weer van de oebĕngan afgenomen en zwart geverfd, met zwarte aarde

Plaat 9. GEÏKATTE, KATOENEN KAIN GOEBAH, afkomstig van het district TJAHJANA (Banjoemas). LIMARRANPATROON.

(Zie blz. 1, 166 t/m 169 en 262.)

Plaat 10. GEÏKATTE, KATOENEN KAIN KASANG VAN PEKALONGAN.

(Zie blz. 1, 166 t/m 169 en 262.)

en daoen kisireum als fixeermiddelen, waardoor alles wat niet omwikkeld was, van rood thans zwart geworden is.
Neemt men daarna de omwindsels weg, dan heeft men draden gekregen, welke wit, rood en zwart gekleurd zijn.
Andere kleuren dan deze drie zijn niet in gebruik.
Meende de heer J. A. Loebèr in Bulletin no. 29 van het Koloniaal Museum te Haarlem: „Het weven in Nederlandsch-Indië" op grond van een hem uit Roti geworden beschrijving van het aldaar gebruikelijke ikatprocédé, te moeten concludeeren, dat daarbij het aanbrengen van alle windsels voor het verven regel is, uit het vorenstaande blijkt, dat dit niet altijd het geval is, en het successievelijk aanbrengen van de windsels na elk verfbad ook wel voorkomt.
Voorts wordt hier niet de zwaarste kleur het eerst aangebracht maar de lichtste, hetgeen trouwens in verband met de in gebruik zijnde werkmethoden logisch is, omdat bij de toepassing van de kain-kasang-techniek de zwaarste, diepste kleur de lichtere moet bedekken.
Het weer opspannen na de verving is natuurlijk wel lastig, maar zal toch voor een ervaren weefster geenerlei bezwaar opleveren, te minder omdat de draden, die één figuur zullen vormen, ook bij het verven bij elkaar gehouden worden door de bladnerf en tevens onderling van elkaar gescheiden blijven, zoodat vergissing in de opvolging der draden-reeksen eenvoudig niet mogelijk is.
Nadat het kleuren der draden is afgeloopen, worden deze ontwonden en moeten nu op het gewone scheerraam, de pihanéan, op schering gespannen worden.
Men gebruikt hiervoor een raam, dat zoo lang is als de schering zelve, en waarvan de vertikale stokken, de laki pihanéan, tweetandig zijn, om gelegenheid te geven, de beide deelen van de kasang gelijktijdig op te scheren. Daardoor zijn hier ook twee stokken noodig voor het aanbrengen van de goëoen (ophalers).

Fig. 159. Toestel, in gebruik bij het maken van kain kasang.

Het aanbrengen van de goëoen geschiedt op de gewone wijze, zoodat verdere beschrijving van dezen arbeid, zoowel als van het verdere weven, onnoodig is.
Bijna op geheel Sumatra kwam het ikatten voor.
In de Lampongsche districten is het geheel verdwenen; in Benkoelen bestaat het nog, maar wordt het procédé primitief uitgevoerd; zeer ontwikkeld bestaat deze kunst in Palembang en op Banka; geheel verdwenen is het in de Menangkabaustreken, en hoog staat nu nog de kunst van het ikatten in de Toba-landen van Tapanoeli en de Karolanden van Sumatra's Oostkust, terwijl ze ook nog wordt beoefend in het daaraan grenzende Atjeh en Onderhoorigheden.
Men moet hier echter onderscheidingen maken in het ikatten met zijde, het ikatten met katoen, het ikatten van de schering en het ikatten van den inslag.
Benkoelen, waar strengsgewijs katoenen garens worden geïkat, heeft zijn patronen soms in de plaatselijk omwonden schering, soms in de plaatselijk omwonden inslag.
In Palembang of op Banka wordt met zijde gewerkt en ikat men den inslag; in Sumatra's Oostkust met zijde, meestal met geïkatten inslag; in de Bataklanden met katoen, altijd met geïkatte schering, in Atjeh met zijde, met geïkatte schering.
Laten we nu beginnen met Benkoelen, waar het ikatten onder den naam van mĕntjoeli of mĕntjoewal bekend staat en toegepast wordt op de schering of op den inslag. Aangezien de patronen gewoonlijk slechte witte, uitgespaarde vlekjes zijn in smalle banen, kan men ze gemakkelijk verkrijgen, door de draden in dunne strengen (ter lengte van de schering of van de inslagbreedte) geheel uit het hoofd en op gelijke afstanden van elkaar te omwinden en daarna te kleuren. Die strengen worden eenvoudig door opwinding om den haspel verkregen; de geïkatte

draden van die strengen worden in banen bij het op schering spannen der garens tusschengevoegd of in banen als inslag tusschengeweven.
Voor het eigenlijke mĕntjoewal of omwinden (ikatten) bezigt men den binnensten bast van den terap-boom. Ten einde dezen bast te krijgen, wordt de boom omgekapt en van zijn buitenste schors ontdaan, waarna hij in de zon gelegd wordt, om den dan nog om den stam zich bevindenden, binnensten bast te laten drogen. Bij helder weer is die bast in één dag droog genoeg, om zich gemakkelijk van den stam te kunnen laten aftrekken. Onder deze bewerking wrijft men hem langzaam over den stam heen en weer, om hem lenig te maken. Het aldus verkregen product noemt men tembran.
Met het ikatten kan nu begonnen worden. Een strengetje garen, dat men voor het aangegeven doel wenscht te gebruiken, verdeelt men met een stukje bamboe of rotan in gelijke deelen en omwindt het zoodanig met de bovengenoemde tembran, dat om beurten een deeltje omwonden wordt en open blijft.
Het aldus omwonden strengetje garen wordt dan ondergedompeld, hetzij in een aftreksel van de wortels van mangkoedoe, hetzij in een aftreksel van de bladeren van timboek, al naar gelang men de garens rood of blauw (zwart) wenscht te kleuren.
Het is duidelijk, dat het niet omwonden deel der garens de kleurstof zal aannemen, terwijl het omwonden deel ongekleurd moet blijven. Het procédé is echter zeer onvolkomen, daar de tembran niet geheel en al ondoordringbaar is.
Men kent slechts 2 kleurschakeeringen n.l. wit-rood en wit-blauw (zwart).
De onderdompeling der garens geschiedt in een voor dat doel uitgeholde bamboe.
In Palembang worden, — tegenwoordig veel minder dan vroeger —, zijden tjiindé's geweven met geïkatten inslag. Nog worden oude, Palembangsche doeken van dezen aard verkocht; zij doen zien, op welk een hooge trap van ontwikkeling de techniek van het ikatten vroeger stond. De weefsels waren zelfs kunstiger, dan de Britsch-Indische tjindé's en vertoonden een rijk en dikwijls zeer ingewikkeld motief van bloemen.
Bij de doeken der primitieve volken zien we de ikatpatronen enkel in één kleur uitgewerkt, n.l. wit, uitgespaard op een egaal fond; de Palembangsche tjindé's geven verschillende tinten in de ikatpatronen te zien. De techniek is dus hier vollediger.
Uit het hieronder volgende zal duidelijk blijken, hoe deze voorname en zeer artistieke kunst goed bewaard is gebleven op Banka, van waar ze, naar men zegt, naar Palembang moet zijn overgebracht.
Onderscheiden we de ikat-weefkunst in twee groepen n.l. het ikatten met zijde-garens, en het ikatten met katoen-garens, dan kan hier worden gezegd, dat het eerstgenoemde onderdeel van kunstnijverheid in den geheelen Indischen Archipel het best en het mooist wordt beoefend in Palembang en op het in de nabijheid daarvan gelegen eiland Banka.
In Palembang is ook nog de z.g. primitieve ikat-techniek, als die van Benkoelen overgebleven, de techniek, welke nog op tadjoengs of blongsongs (half zijden weefsels) wordt toegepast. Tot het verkrijgen van de geïkatte garens (bĕnang rat) volgt men er evenals in Benkoelen de strengsgewijze kleuring, nadat de strengen plaatselijk omwonden zijn met bastreepen van kajoe karas. Patronen worden niet gevormd; men spaart slechts vlekken uit, die later bij het inweven der garens door verschuiving hiervan tot de gewenschte z.g. limar-figuren worden opgebouwd.
In hoofdzaak komt de wijze, waarop op Banka en in Palembang de zijden inslaggarens voor de vervaardiging van de z.g. tjindé's plaatselijk omwonden en gekleurd worden, overeen met de in Grĕsik voor de vervaardiging van zijden tjindèn's gevolgde methode.
De inslaggarens, die dikker moeten zijn dan de scheringgarens, worden n. l. opgewonden op een antjè, een eenvoudig toestel, dat door figuur 160 verduidelijkt wordt en precies

dezelfde functie heeft als de reeds genoemde tampikkan van Grĕsik; men verkrijgt er n.l. twee vlakken van draden mee, die omwonden moeten worden. Dat de antjè zoodanig verlengd of verkort kan worden, dat de garens precies dezelfde breedte hebben, als de te weven doek, spreekt van zelf. Dit is trouwens een vereischte, wil men het patroon, door plaatselijke omwinding en kleuring verkregen, in het weefsel behouden.

Het omwinden wordt in Palembang en ook op Banka mĕntjoewal genoemd en geschiedt bij kleine bundeltjes tegelijk middels droge pisangbast. Men volgt het patroon, dat op een stuk millimeterpapier geteekend is, en waarop men het aantal slagen tellen kan.

Een Palembangsche of Bankasche tjindé heeft tot schering effen-roode garens; de bloempatronen, die op de inslaggarens geikat zijn, hebben roode, witte, gele, blauwe en groene tinten, terwijl het overige deel van de inslaggarens donker-violet, bijna zwart is. Weeft men die garens tot een doek in elkaar, dan komt het bloempatroon in de genoemde kleuren uit op een violet fond.

Fig. 160. Antjè.

1. De eerste onderdompeling geschiedt in indigo. De garens op de antjè worden dus zoodanig omwonden, dat alleen de blauw te kleuren plekken bloot liggen. Onder deze plekken komen ook die voor, welke de achtergrondkleur moeten hebben, dus de gedeelten van den inslag, die later donkerviolet moeten worden.
2. Nadat deze kleuring plaats gehad heeft, worden van het bloempatroon de heel enkele plekken, die blauw moeten blijven, opnieuw omwonden, en worden de omwindsels losgemaakt van de plekken, die geel gekleurd moeten worden.
3. De tweede onderdompeling heeft plaats in de gele verfstof (zie het hoofdstuk over de kleuring der garens).
4. De witte plekken worden daardoor geel; de blauwe fond-kleur der inslagdraden wordt lichtgroen.
5. Al wat men wit, blauw, lichtgroen en geel moet laten, blijft omwonden of wordt opnieuw omwonden.
6. De derde en laatste kleuring heeft plaats met de roode verfstof van kĕsoemba kĕling.

Fig. 161. Tjoeban.

Al wat van het bloempatroon reeds geel gekleurd en nu onbedekt is, wordt rood en de reeds lichtgroene fondkleur der inslagdraden wordt donkerviolet, bijna zwart.

Men ziet hieruit, dat de techniek van het ikatten volledig toegepast wordt. Het behelperige met de hand nakleuren van de tweede, derde en vierde tint, zooals dit geschiedt voor Grĕsiksche tjindèn's, heeft hier niet plaats.

Het omwinden van den inslag heeft op zoodanige wijze plaats, dat de garens, die precies dezelfde wederkeerende onderdeelen van het bloempatroon moeten bevatten, in bundeltjes bijeengebonden en daarna ook in bundeltjes op bepaalde plekken omwikkeld (di tjoewal) worden, hetgeen mogelijk is, door zulks op het patroon, dat de weefster naast zich heeft, af te tellen.

Elk bundeltje wordt na de plaatselijke kleuring op één spoel (plĕṭing) afgewonden, welke spoel b.v. 7 malen heen en weer geworpen wordt, waarna ter opbouwing van de figuur de spoel van het tweede bundeltje gebruikt wordt. Ook deze spoel wordt weer 7 malen door de schering gewerkt. Enz.

Dat zulks met elke spoel tot een zooveel aantal malen plaats heeft, is, om het geïkatte patroon van een grooteren omvang te maken.

Gebruikt men bovendien nog goud- of zilverdraad, dan bedient men zich van een papieren spoelklos of tjoeban, in den vorm, als door figuur 161 verduidelijkt wordt.
Opmerking verdient hier ten slotte, dat in Palembang en op Banka de geïkatte tjindé-weefsels op den weefstoel worden vervaardigd.
Het ikatprocédé was vroeger ook in Pajakoemboeh en Siloengkang bekend, waar het langzamerhand op den achtergrond geraakt is.
De kunst van ikatten, welke er ongeveer overeenkwam met die van Benkoelen, doch in Siloengkang en Pajakoemboeh op zijde werd toegepast, werd in de genoemde streek bakĕbat, bapatoet of bakabèh (d.i. omwinden) genoemd.
De eenvoudige manier, waarop men de bakabèh-techniek toepaste, was, om de zijden inslaggarens eerst op een haspel te winden, waarvan de hoogte natuurlijk gelijk moest zijn aan de breedte van den te verkrijgen doek.
Elke streng werd nu van *a* tot *A* (zie figuur 162) met banang pisang nanas omwonden. Deze garens werden uit de vezels van den bast van een pisangsoort verkregen. Een stuk bast werd n.l. onder den druk van een schelpje of houtje uitgetrokken; het sap trad uit, de vezels bleven over. Elders in de Padangsche Bovenlanden werd ook gewone tali ramé gebruikt of de vezel van het schutblad van de pinang (tali silodang).
Na die plaatselijke omwinding werd de streng garen ondergedompeld.
De gedeelten *a-A* bleven dus wit.
Een tweede kleur op den bundel garen, welke gewoonlijk dan weer op den haspel gespannen werd, bracht men met de vrije hand aan.

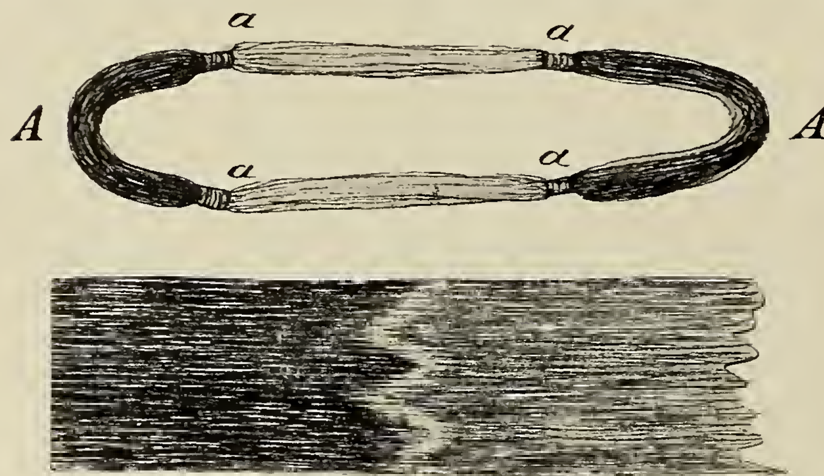

Fig. 162. Geïkatte draden van een kain bakabèh.

Nadat men het aldus gekleurde inslaggaren, dat 3 kleuren bezat, op de spoel had overgebracht, ging men tot het weven over en door rangschikking en verschuiving telkens van den ingebrachten draad kon men de witte, geïkatte vlekjes der draadjes opbouwen en bij elkaar schakelen tot een zigzag-streep-figuur aan de lengte-randen van den doek. Zulk een doek werd palangai genoemd. (¹)
Niet altijd werd er aan gedacht, dat het noodig is, om de inslaggarens dikker te nemen dan de schering, althans wanneer de geïkatte figuren duidelijk moeten uitkomen, vandaar dan ook, dat de teekening op de palangai dan ook dikwijls maar zeer vaag was.
Bepaalde figuren werden niet geïkat; in de kain bakabèh imiteerde men door toepassing van een gemakkelijk omwindingsysteem een slangenvelteekening en dan slechts in enkele banen.
Evenals in Benkoelen werden in de Padangsche Bovenlanden voor de schering de garens bij bundeltjes geïkat.
In de Bataklanden (Toba-gebied) heeft het ikatten van katoenen scheringgarens op de navolgende wijze plaats.
Nadat het witte garen tot een hoelhoel (kluwen) gekluwend is, wordt het op het schering

(¹) Vergelijk hiermee het Javaansche woord plangi en het later te noemen Atjehsche plang.

toestel (a n i a n) gespannen, waarvan echter de middelste staaf of p a n g g i o e n a n weggelaten wordt. Op dit bijzondere scheringtoestel windt men dus het garen tot een horizontale, dubbele streng. Tusschen de twee opstaande staven brengt men tegelijkertijd de b o e t o e h a aan.
De b o e t o e h a is een dikke draad, welke dubbel omgebogen wordt. Bij het spannen van den eersten scheringdraad hangt men er de b o e t o e h a eenvoudig over; de volgende scheringdraad passeert de b o e t o e h a beurtelings aan de voor- en achterzijde. Afwisselend gaat zulks bij het opspannen der volgende scheringdraden voort, zooals door figuur 164 wordt ver-

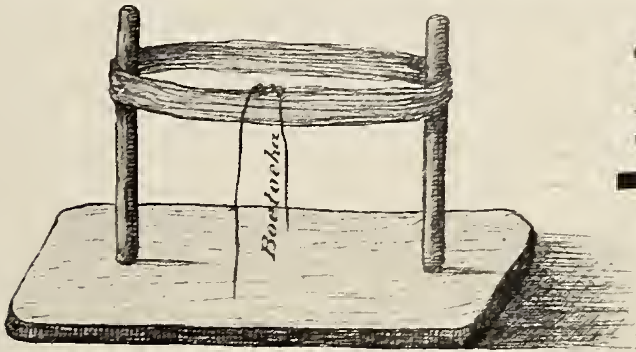

Fig. 163. Het aanbrengen van de boetoeha.

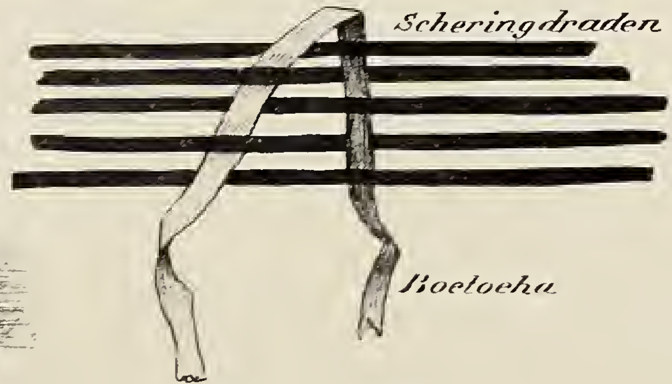

Fig. 164. De boetoeha.

duidelijkt. Daarna worden de strengen van het scheringtoestel afgenomen en op een langwerpig-vierkant raam (a n t a r a n) gespannen, dat er uit ziet als hetwelk bij het stijven en afborstelen der garens in gebruik is. De weefster plaatst de a n t a r a n vertikaal vóór zich en voert nu het m a m o e t i k uit, d.i. zij geeft door bundelsgewijze afscheiding der garens middels doorsteking van l i l i t s (staafjes of stijve eindjes touw) het patroon aan, dat g e ï k a t moet worden.

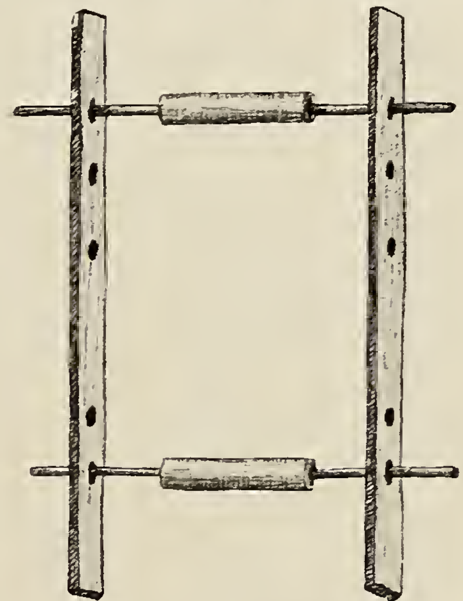

Fig. 165. Antaran.

Het m a m o e t i k is noodig voor de volgende handeling n.l. het aanbrengen van de p o l t o e k, een dikken draad, waarmee men van de gevormde bundels weer kleinere bundels bijeenbindt, zoodanig, dat slechts de helft van het patroon uitgespaard behoeft te worden. Elk bundeltje dus, dat g e ï k a t moet worden, bevat garens van twee helften van het te vormen weefsel.
Gesteld nu, dat men een spitsmotief wenscht te i k a t t e n, dan zijn door het m a m o e t i k en het aanbrengen van de p o l t o e k de te omwikkelen garenbundeltjes reeds zoodanig geordend, dat men de navolgende bewerking slechts voor de helft van dat motief heeft uit te voeren. Het een en ander wordt door figuur 166 duidelijk.
A is de figuur, die g e ï k a t moet worden en op het weefsel b.v. de breedte heeft van 15 naast elkaar liggende scheringdraden. Figuur B. stelt die draden voor, zooals ze g e ï k a t zouden moeten worden, om het motief *A* te verkrijgen.
Met het m a m o e t i k bedoelt men, om de bundels van 15 draden, waarop telkens het motief terugkeert, bijeen te krijgen; de p o l t o e k wordt daarna zoodanig aangebracht, dat draad 15 bij draad 1, draad 14 bij draad 2, draad 13 bij draad 3, draad 12 bij draad 4, enz. gebundeld wordt, zoodat men de bundels van figuur *C* verkrijgt, waarop slechts het halve motief te i k a t t e n is.
Zoodra de p o l t o e k aangebracht is, zijn de l i l i t s of bundelafscheiders niet meer noodig en kunnen zij uitgetrokken worden. Het eigenlijke i k a t t e n heet m a n g a l i l i t i, d.i. omwinden,

omwikkelen der bundels, welke door de poltoek gevormd zijn. Dat omwinden heeft plaats met te voren door koking lenig gemaakte soekiet, de bladeren van een grassoort. Een eindje soekiet-touw wordt op de juiste plek eerst van boven naar beneden en dan in omgekeerde richting om het bundeltje gewonden, en ten slotte maakt men de einden in een stevigen knoop aan elkaar vast. Nu kan de onderdompeling van de omwikkelde strengen garens in de verfstof plaats hebben. Hierna worden de garens gesteven en op de bovengenoemde antaran geplaatst, om afgeborsteld te worden. (mangoenggas). Voordat deze arbeid van het stijven en afborstelen (mangoenggas) plaats heeft, maakt men de poltoek en ook de ikat omwindseltjes van soekiet los, zoodat nu op het vlak van scheringdraden het volle, juiste patroon in wit zichtbaar wordt. Natuurlijk is het noodig, dat het vlak van scheringdraden niet verschuift, hetgeen licht zou kunnen gebeuren bij het afborstelen. Vandaar dan ook, dat men een draad door en tusschen de scheringdraden bundeltjesgewijs zoodanig vastbindt, dat verschuiving dier draden niet meer mogelijk is.

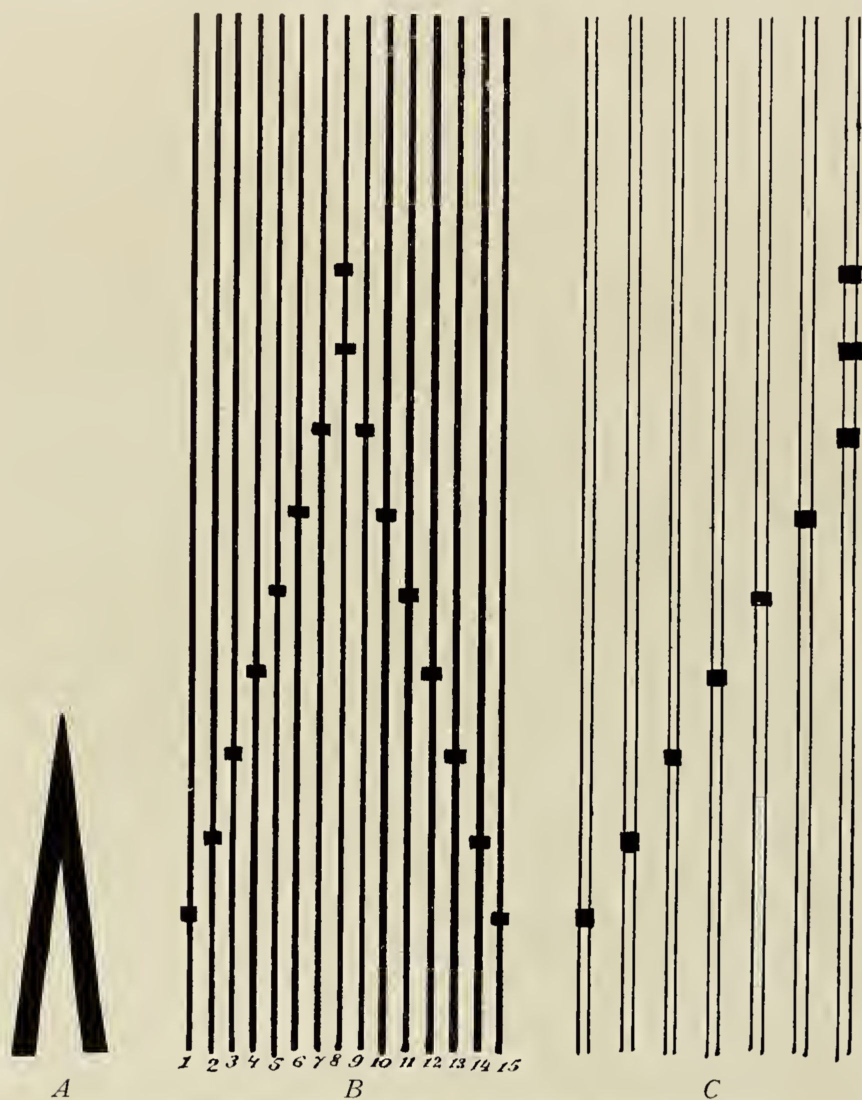

Fig. 166. Verduidelijking van het ontstaan van het plang motief.

Nu volgt het op schering spannen. De scheringgarens der Bataksche weefsels zijn altijd zoodanig gerangschikt, dat de geïkatte zich in smalle banen tusschen de effen gekleurde garens bevinden. Daarom is het op schering spannen van de garens, welke een Bataksch ikat-weefsel zullen vormen, een moeilijke arbeid, omdat de weefster hier met verschillende garensoorten te maken heeft, die zij op berekende, systematische wijze beurtelings om de staven van de anian ordenen moet, terwijl zij tegelijkertijd ook de ophalers om de middelste, opstaande staaf van het scheringtoestel aan te brengen heeft. De effen gekleurde garens windt zij natuurlijk van de hoelhoels of kluwens om het scheringtoestel; de geïkatte garens, in dikke strengen van de antaran afgehaald, houdt zij aan den eenen kant los om een vertikale staaf, terwijl het andere einde van de dubbele streng op haar schoot rust, gereed, om er op het juiste tijdstip de draden voor den opbouw van het geheele scheringvlak van uit te kiezen en op de anian te ordenen. De geïkatte streepjes der Karo'sche en Timoersche doeken heeten gatip; de meest voorkomende figuur, waarin de scheringgarens tot gatip worden omwonden, is de z.g. gatip gèwang, een soort ruitmotief. Het omwikkelen der scheringgarens

voor het vormen van het ikat-patroon, heet bij de Karo's rahoet, bij de Timoers manggatip. Evenals in de Padangsche Bovenlanden komt het ikatten in Sumatra's Oostkust schaars of in het geheel niet voor. Er zijn nog maar enkele weefsters, die het ikatten (bakabèh) kunnen toepassen, doch zij werken enkel op bestelling. De patronen, welke zij door het bakabèh procédé in de garens verkregen, waren slechts kleine vlekjes in smalle inslagbaantjes. Ook in den Riouw Archipel wordt een enkele maal het ikatten toegepast. Hier vindt men twee typen van ikat-doeken:

Fig. 167. Bataksche weefsters aan het maken der ikat-bundels.

1. die, welke, gelijk in Sumatra's Oostkust, de Padangsche Bovenlanden, Benkoelen slechts wit geïkatte vlekjes in smalle baantjes vertoonen, de primitieve ikat-doeken dus;
2. de meerkleurige, op Palembangsche en Bankasche tjindé's gelijkende doeken met meer ingewikkelde patronen. Alleen voor weefsels, welke door leden van de vorstelijke familie gebruikt werden, paste men deze ikat-procédé's toe; vermoed wordt, dat de sub 2 genoemde doeken vervaardigd werden door weefsters, die de ikatkunst van Palembangsche of Bankasche nijveren geleerd hebben.

Fig. 169. Plang.

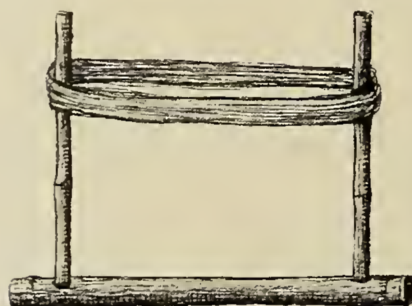

Fig. 168. Bataksche weefsters aan het ikatten.

In Atjeh en Onderhoorigheden komt het ikatten ook voor. De figuur, welke in dit gebied geïkat wordt, is altijd de pijl- of dolkspits, welke, gelijk wij hierboven gezien hebben, ook op Toba-Bataksche weefsels voorkomt. Dit typisch-Atjehsche ikat-motief wordt met den naam van plang aangeduid en komt altijd in de schering (neudong) voor, en wel precies als bij de Bataksche weefsels slechts in sommige banen. (1)

(1) „Een blijkbaar internationaal patroon, daarbij van inderdaad sprekend effect, is, wat in Voor-Indië het „dolkenmotief" (khanjari, van khanjar of khandjar, ponjaard) heet; in Noordelijk Sumatra daarentegen het „hertevlekkenpatroon" (Atjehsch: plang roetha; Bataksch: padang roesak), hoewel men het even goed het „pijlspitsenmotief" zou kunnen noemen". (Catalogus van de tentoonstelling van Oost-Indische weefsels en batiks te Rotterdam, April 1902).

Aan de mij door den controleur James toegezonden beschrijving ontleen ik omtrent het middels ikatten vervaardigen van dit motief het navolgende:
Het mooiste plang-motief is dat, hetwelk in een scheringbaan van 23 zijden draden (oerats) voorkomt, zooals eertijds gebruikelijk was. Tegenwoordig heeft men plangs van 17 oerats. Deze draden vormen te samen één ikat of streng.
Om te beginnen spant men dan 23 witte, zijden draden op de seuniweut of het scheringtoestel, hetwelk in fig. 170 is afgebeeld.
Van hier neemt men telkens één draad en legt die in de djangka plang (kam, voor het maken van de plang). Dit werktuigje bestaat uit een stuk bamboe van ± 15 c.M. lang en 5 m.M. breed en 3 m.M. dik. Op de zijde van 5 m.M. zijn 23 dwarse inkepingen gemaakt, terwijl de uiteinden van de djangka plang elk van een diepe, horizontale insnijding zijn voorzien. (fig. 171).
Over de lengte-as van de djangka wordt nu een draad gespannen, waarvan de uiteinden gekneld zijn in de boven bedoelde insnijdingen. Deze draad wordt taloè idoeng plang genoemd.

Fig. 170. Toestel, in gebruik bij het ikatten van plang-figuren.

Over dien draad worden de 23 oerats of garens van de streng zijde naast elkaar in de inkepingen van de djangka gelegd en door middel van naald en garen elk afzonderlijk met een kettingsteek aan genoemden draad bevestigd.
Na dit vastleggen der 23 draden op de taloè idoeng plang, worden de uiteinden van deze taloè uit de insnijdingen gehaald en daarmee de 23 oerats tot een bundeltje (ikat) bij elkaar gebonden. Dit bundeltje wordt met 1 tot 3 stukjes gedroogd pisang-blad omwikkeld, al naar gelang van de lengte, welke men aan de plang figuur wenscht te geven. Zoo wordt deze bewerking op het strengetje van 23 oerats of draden op bepaalde afstanden herhaald.
Voor de verschillende weefsels is het aantal der daarvoor benoodigde ikats of strengen met plang-figuren verschillend.
Voor een idja kroeëng (= saroeng) b.v. zijn 14 ikats, strengen, elk van 23 of minder oerats (draden), voldoende, terwijl voor een Atjehsche broek 24 ikats (strengen), elk van 17 oerats (draden), noodig zijn.

Fig. 171. Djangka plang.

Is het benoodigde aantal ikats gereed, dan worden de omwonden strengen in de verfstof gedompeld, welke aan de draden de grondkleur moeten geven, b.v. zwart of donkerpurper.
Na losmaking der windsels worden de ongekleurd gebleven vlekken met de hand bijgeverfd. Gewoonlijk brengt men nog drie kleuren aan, rood, geel en blauw, ook lichtgroen als samengestelde kleur van geel en blauw. (Zie hoofdstuk over bereiding en kleuring der garens).
Is een geheele streng aldus gekleurd, dan worden de draden hier en daar in de lengterichting verschoven (dus op bepaalde plaatsen getrokken), om de spitsen voor de plang te verkrijgen. Ten slotte worden deze strengen bij het spannen van de schering tusschen de egaal gekleurde draden gevoegd.
In Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's werk: „Het Gajoland en zijn bewoners" treffen we aan: „Dit laatste (het menikòt, d.i. het ikatten) bestaat in het op gelijke afstanden afbinden van een streng garen van geringe dikte, hetzij met beldöm, een soort van biezen, hetzij met bladeren der kòpòr, een struik, die in het oerwoud groeit. Men doopt het aldus geïkatte garen in het indigo-bad. Heeft het de gewenschte afwisseling der witte en zwartblauwe kleuren verkregen, dan noemt men het garen petéq. Men gebruikt petéq bij de meeste weefsels, maar patronen, waarin bijzonder veel petéq voorkomen, heeten ömöt".

Plaat 11. GEÏKATTE, KATOENEN DOEK UIT DE AFDEELING KOETEI.
PATROON: tipak toenggal.
(Zie blz. 178, 179 en 269.)

Gelijk uit het werk: De Atjehsche zijde industrie, naar een manuscript van Th. J. Veltman, bewerkt door H. W. Fischer, blijkt, worden de verschillende kleuren in Atjeh niet alleen met de hand bijgeverfd, maar ook door consequente toepassing van het ikatprocédé verkregen. Bijzondere kenteekenen worden namelijk aan de garenbundels gemaakt, om te weten, welke omwindsels na iedere onderdompeling der garens, weer losgemaakt moeten worden.
De eerste onderdompeling heeft plaats in de donkere kleurstof, b.v. blauw of purper, daarna worden de omwindsels voor de rood te kleuren plekken verwijderd. De tweede onderdompeling in de roode kleurstof volgt nu, zoodat deze ook de eenmaal blauw gekleurde plekken aantast. Dan worden de geel te kleuren plekken ontbloot, heeft de derde onderdompeling in de gele kleurstof plaats, zoodat deze ook de eenmaal blauw en eenmaal rood gekleurde plekken aantast, en worden ten slotte de omwindsels voor de wit uitgespaarde gedeelten der garens losgemaakt.
Terecht wordt nog opgemerkt, „dat twee naast elkaar liggende deelen van de kettingdraden nooit afzonderlijk omwonden worden; moet rood of geel op wit volgen, dan wordt eerst het wit te blijven deel omwikkeld, en daarna met het rood of geel te verven deel van een tweede hulsel voorzien. De reden hiervan is, dat twee naast elkaar liggende omhulsels nooit behoorlijk aan elkaar zullen sluiten, zoodat bij het verven allicht wat verf zou doorsijpelen op enkele plaatsen, andere daarentegen onaangetast zullen blijven".
En in een noot komt voor: „Voor den inslag wordt in het Gajoland petéq niet gebruikt."
Reeds uit het bovenstaande valt eenigszins op te maken, dat de geïkatte figuren van de Gajosche weefsels niet anders zijn dan witte vlekjes, welke volkomen gelijkenis hebben met de Karo-Bataksche gatip-figuren.
Waar in het Noordelijk deel van Atjeh met zijden garens geïkat wordt, heeft dit werk in de Gajolanden evenals in het Batak-gebied met katoenen garens plaats. Zelfs wordt in het Gajoland, precies als in de Karo-streek, alleen wit-op-blauw geïkat.
In de kustlanden van Borneo worden geïkatte strengen lawai limar genoemd. Aangezien die strengen slechts spatjes moeten bevatten als geïkatte figuren, is het gemakkelijk ze te omwinden en plaatselijk te kleuren. Ze kunnen dan ook zoowel in de schering, als in den inslag gebruikt worden. Het omwikkelen (mĕngikat) geschiedt met de vezels van een pinang-schutblad en wel als de garens op een eenvoudig raam gehaspeld zijn. Gewoonlijk worden de geïkatte weefsels slechts gebruikt als buikbanden (bĕbat pinggang).

Fig. 172. Het ontstaan van het plang-motief.

Kunstiger zijn de Dajaksche ikatweefsels, die, wat patronen betreft, eenige overeenkomst hebben met Bataksche doeken. Ook de toegepaste methoden komen in hoofdzaak met elkaar overeen.
De schering wordt met daoen doejoe of met reepen van oude lappen omwonden.
De hierondervolgende beschrijving van het ikatten, zooals dit door Kantoek-Dajaks van de Westerafdeeling van Borneo uitgevoerd wordt, is voor het grootste gedeelte ontleend aan een nota van den controleur der Boven-Kapoeas Th. Volmering.
Het ikatten van garens, n.l. om hieraan de kleuren: rood, zwart en wit te geven, wordt door de Kantoek-Dajaks mĕngĕbat genoemd. (Vergelijk hiermee het hiervoren reeds genoemde woord bakebat en het Menangkabausche bakabèh).
De grondstof, het witte garen, koopt men op de pasar, spint men dus niet zelf.
Het wordt eerst flink in water gewasschen en daarna gedroogd. Vervolgens wordt het 3 dagen lang in een mengsel van kepajangolie, klapperolie, zout en curcuma gedompeld (rendam), waarna het op een soort raam (tangga oeboeng) gespannen wordt, dat men schuin tegen

een boom plaatst. Daar laat men het garen 8 dagen staan; overdag droogt het door de zonnewarmte, terwijl het 's nachts door dauw en regen weer nat wordt. Na dien tijd wordt het nog even nat gemaakt en dan voor goed gedroogd, waarna het voor het plaatselijk omwikkelen (měngěbat) vatbaar is.

Het rěndam dient, om de garens beter aantastbaar te maken voor kleurstoffen.

Het měngěbat heeft plaats op de tangga oeboeng, een toestel, waarvan de afbeelding hierbij gevoegd is. (fig. 175).

De onderdeelen van de tangga oeboeng (tangga = hout of raam, oeboeng = garen) zijn:

1. de lange stijlen (tangga oeboeng);
2. de korte stijlen of pěngěras oeboeng (pěngěras, van kěras = aantrekken); deze

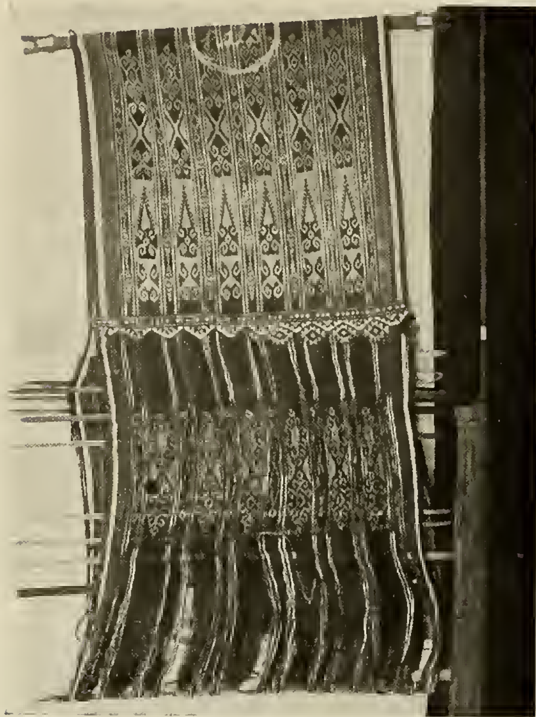

Fig. 173. Kantoek Dajaksch buis (voorzijde).

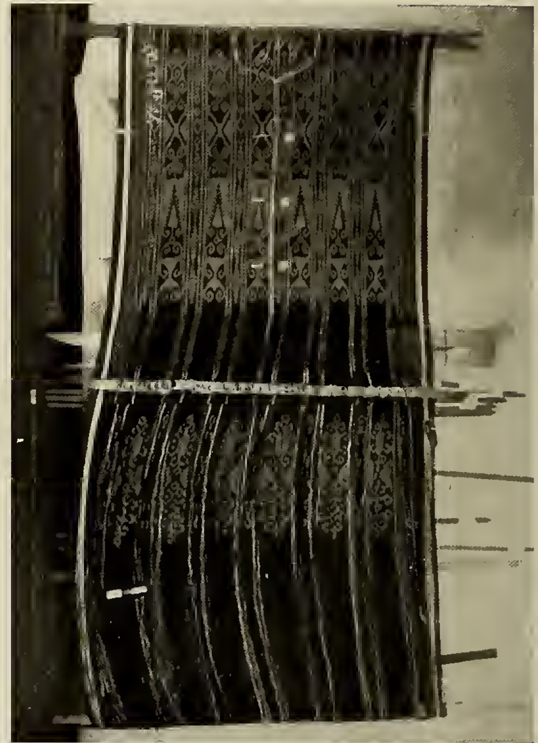

Fig. 174. Kantoek Dajaksch buis (achterzijde).

zitten niet aan de tangga oeboeng vast, maar zijn strak aangehaald;
3. dwarshouten of sengkang;
4. de touwen (temeran), waarmee de beide pěngěras oeboeng worden aangehaald. Deze touwen zijn gemaakt van de schors van den tekaloeng;
5. de panggal oeboeng (panggal = spannen), een vierkante staaf, door het opschuiven waarvan men de garens strak zet.

Bij het měngěbat nu heeft de werkster soms een patroon als voorbeeld vóór zich; soms ook werkt zij geheel uit het hoofd. De bewerking heeft plaats met bladvezels van den lembaq-struik (Curculigo latifolia). De bladeren van deze plant worden n.l. langs de evenwijdige draden ter breedte van een paar m.M. afgescheurd, waarna deze reepen met een scherp stukje bamboe van de buitenschil worden ontdaan, zoodat alleen de vezels overblijven, die dan gedroogd worden en voor de bewerking van het ikatten geschikt zijn.

Het plaatselijk omwinden heeft als volgt plaats. Aan het uiteinde van een lembaq-vezel maakt men eerst een knoop, dien men een weinig buiten het te omwinden garen laat uitsteken. Vervol-

gens windt men het touw van links naar rechts om het garen heen, er voor zorg dragend, dat de ruimten tusschen het omwonden en niet omwonden deel zoo groot zijn, dat bij het terugwinden naar links de bloote plekken door de lembaq eveneens gedekt worden.
Bij het uitgangspunt teruggekeerd, maakt men dan aan de lembaq een lus, die om den knoop voornoemd geslagen en aangetrokken wordt, hetgeen twee à drie malen gebeurt, waarna men een ander deel van het garen weder op dezelfde manier bewerkt. Met een streng lembaq kan men 6 tot 7 ikatans verrichten.
De eerste kleur, welke de Kantoek Dajak dan aanbrengt, is het rood (door onderdompeling in mĕngkoedoe sap). De plekken, welke rood moeten blijven, worden, nadat de garens weer op de tangga gespannen zijn, met lembaq-vezels omwonden. Enkele omwindsels van het eerste ikatwerk worden losgemaakt, waarna men de garens in de indigo dompelt. Ten slotte worden alle omwindsels losgemaakt, zoodat men nu behalve het uitgespaarde wit drie kleuren ziet, t.w. rood, (door de eerste onderdompeling ontstaan), blauw, (door de tweede onderdompeling ontstaan) en zwart (op de plekken, die eerst rood waren en door de indigoverfstof aangetast werden). Ten einde er voor te zorgen, dat de geïkatte figuren in haar verband blijven, legt men ze middels een soembik vast. Dit vastleggen met garen wordt semat genoemd. Men neemt een dunnen reep bamboe of een rotantouw en haalt op een bepaalde plek de scheringgarens er door heen, terwijl later aan een nieuwe soembik alle draden van elke scheringbaan met een doorloopend touw bevestigd worden, zoodat verschuiving van de figuur onmogelijk is.

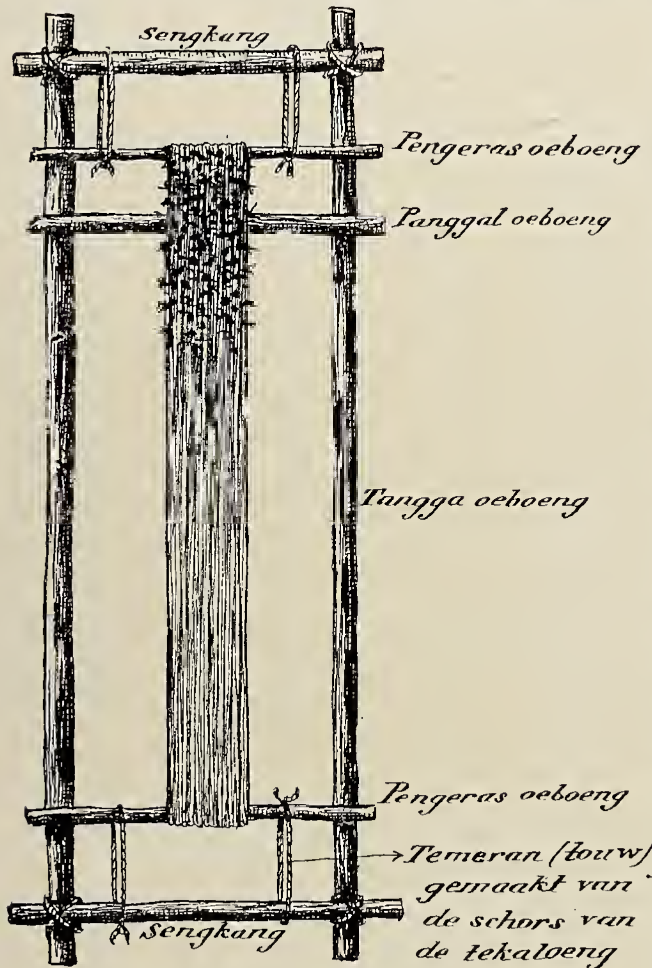

Fig. 175. Tangga oeboeng.

Wat dus bij de Bataks de boetoeha en de poltoek zijn (zie hierboven), zijn bij de Dajaks de soembiks. Een gewijzigde methode van ikatten is bij de Balaus in toepassing en wordt omschreven in H. Ling Roth's: The natives of Sawarak and British North Borneo: „Suppossing she intends the pattern to be of three colours, blue, red, and yellow, she proceeds as follows: She takes up a dozen or a score of the threads of the web (according as the exigencies of the pattern will permit her) and wraps a quantity of vegetable fibre tightly round those parts of them which are intended to be red and yellow, leaving exposed those portions, which are intended to be blue. After she has in this manner gone over the whole web, she immerses it in a blue dye, which, while it takes hold of the exposed portions of the threads, is prevented by the vegetable fibre from colouring those portions, which are intended to be red and yellow. After it has been dried the vegetable fibre is cut off; and when the web is now stretched out, the blue portion of the pattern is seen depicted. In a similar manner the red and yellow colours are applied and thus the whole web is dyed of the required pattern."
De reeds beschreven, bij Kantoek-Dajaksche vrouwen in toepassing zijnde ikat-methode komt

in hoofdzaak overeen met het procédé, waarover prof. A. R. Hein uitgeweid heeft in zijn: Die bildenden Künste bei den Dajaks auf Borneo: „Nach vollkommen abgeschlossenem Knüpfverfahren wird die so umwickelte Kette von der tangga herabgenommen und in Farbentroge mit Drachenblut imprägnirt, wobei selbstverständlich die durch das lemba geschützten Theile in ihrem natürlichen schmutziggelben Farbtone unverändert erhalten bleiben. Da aber die dayakischen Gewebe dieser Art stets drei Farben — gelb, roth und blau, — aufweisen, so muss die Kette nach vollendeter Durchtränkung mit dem Safte vom Calamus draco neuerdings auf dem Spannrahmen befestigt werden, damit nunmehr auch diejenigen Fäden, welche die rothe Farbe behalten sollen, dem ikat unterzogen werden können. Dieses zweite Unterknüpfen ist womöglich noch mühsamer und erfordert noch mehr Aufmerksamkeit wie das erste, daher der zu seiner Bewältigung nöthige Zeitraum abermals ein sehr langer zu sein pflegt. Das Blaufärben der einzelnen Stellen an den Längsfadenbündeln, welche von der Umhüllung freigeblieben sind, geschieht durch Eintauschen in Indigo."

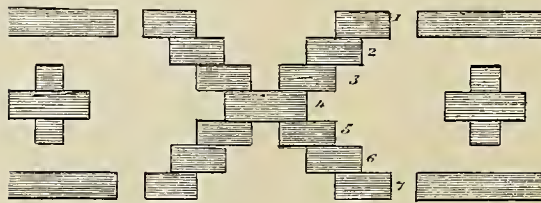

Fig. 176. Vergrooting van het motief op een pilitota.

Op Celebes wordt alleen nog geïkat in Gorontalo, Limbotto en de Minahassa. In Gorontalo en Limbotto heet het pilitota; men voert het uit op een wijze, waardoor men typische doeken verkrijgt, welke ietwat overeenkomen met de blongsongs van Palembang.

Het ikatten heeft plaats met katoenen inslaggarens, veelal reeds gekleurde, (rood, groen of oranje) ingevoerde, Europeesche garens.

Nadat deze op de juiste breedte (van den te weven doek) tot strengen gehaspeld zijn, neemt de weefster ze vóór zich en bindt ze met silar- of lontarbladreepen op bepaalde plekken toe.

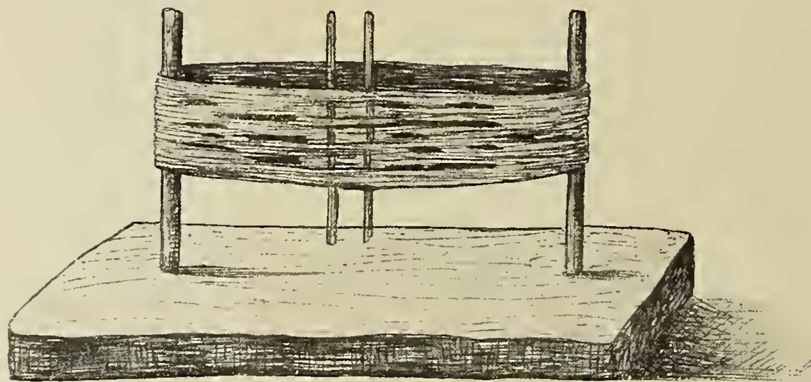

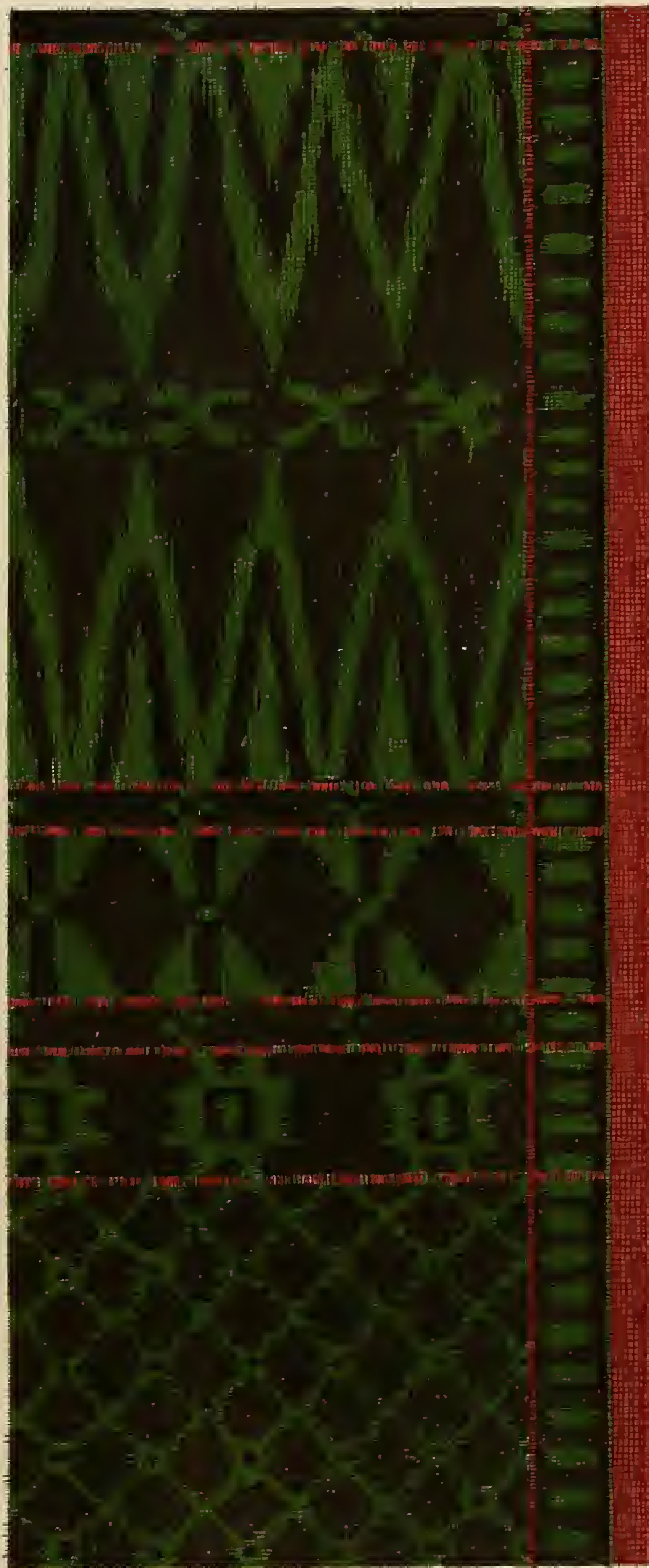
Fig. 177. Pĕngĕlĕdan.

De patronen, welke men ikat, zijn gewoonlijk kruisfiguren, die niet over het geheele veld van het weefsel, maar in bepaalde inslagbanen voorkomen. Ook komen geïkatte toempals voor.

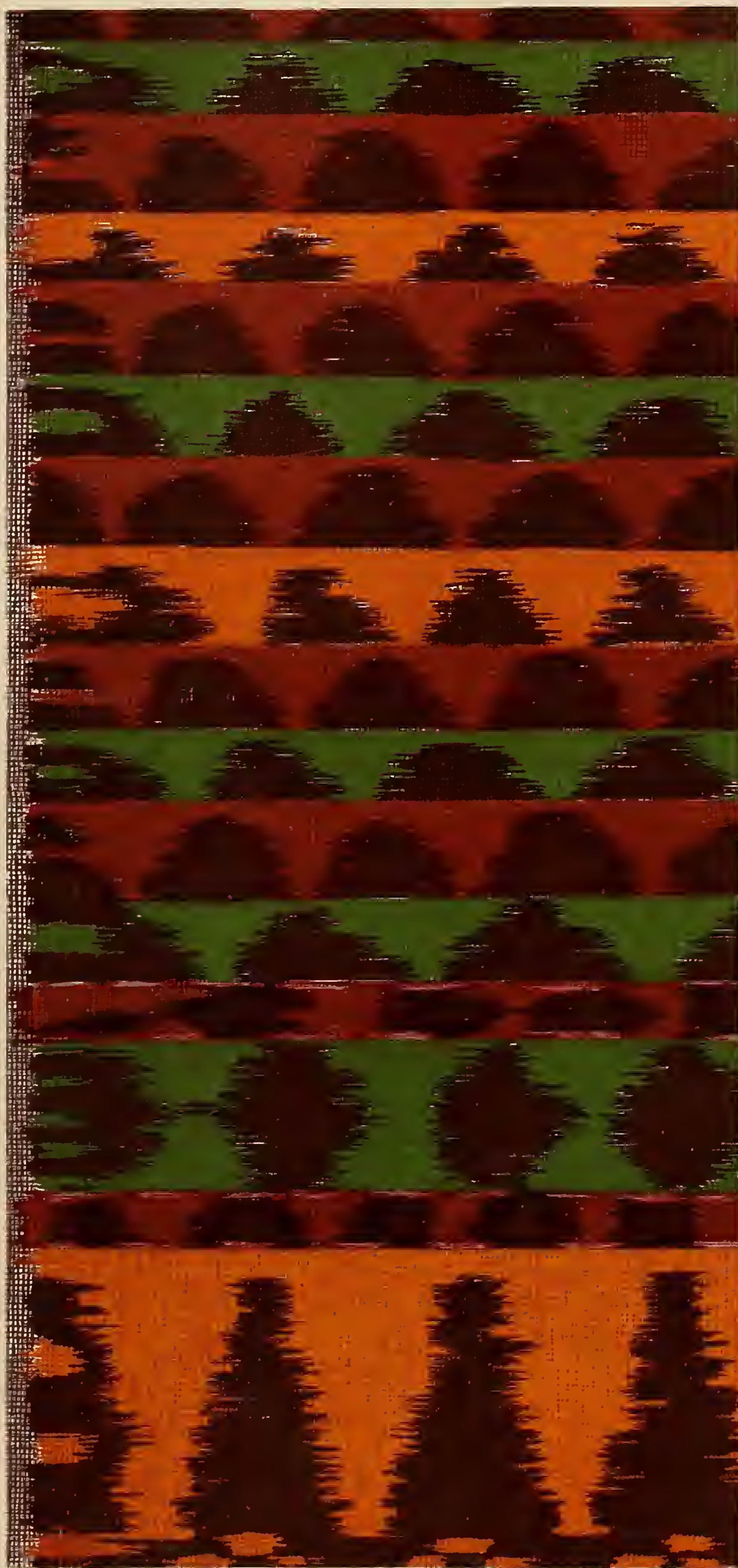
Bij het pilitota of ikatten wordt er rekening mee gehouden, dat de te weven saroeng uit twee stukken moet bestaan, die tot een kokerdoek aan elkaar genaaid dienen te worden. Tot het verkrijgen van zoo'n kruisfiguur dan, als in fig. 176 wordt aangegeven, is het noodig 7 strengen inslaggarens te omwinden.

Gelijk uit de figuur blijkt, zijn 1, 2 en 3 respectievelijk gelijk aan 7, 6 en 5, maar de verbeeldingskracht der weefster schiet hier te kort, om 't bij 't binden zonder de strengen 5, 6 en 7 te doen, wat haar misschien mogelijk zou zijn bij het werken naar een bepaald patroon.

Het pilitota gaat echter geheel uit het hoofd. Gelijk hierboven gezegd, maakt men bij het pilitota meestal gebruik van ingevoerde, roode, oranje en groene garens, waarop volgens de bovenomschreven wijze de figuren worden uitgespaard en waaraan een donkere fond-kleur gegeven wordt, door onderdompeling in aniline verfstof. Elke geïkatte inslagdraad op een Gorontaleeschen doek vertoont dus slechts twee tinten. Het voor de tweede maal ikatten van dezelfde garens wordt niet toegepast. Elk der 7 strengetjes nu wordt voor meer dan één geï-

Plaat 12. GEÏKATTE, KATOENEN SAROENG UIT LIMBOTTO.
(Zie blz. 180 en 270.)

Plaat 13. GEÏKATTE, KATOENEN PILITOTA VAN GORONTALO.
(Zie blz. 180 en 270.)

katte inslagbaan gebruikt en in den regel verwisseld, na 20 inslagdraden te hebben geleverd. Veelvuldiger verwisseling zou natuurlijk langzamer verloopende lijnen in het patroon geven en dit meer ineengedrongen maken.

Van de Limbottosche vrouwen, die zelf thuis weven, verstaan slechts weinigen de kunst van ikatten. De enkelen, die zich af en toe daarmee bezig houden, doen dit altijd op bestelling en ontvangen een duit per streng, zoodat het ikatloon voor één kain 50 tot 60 cents bedraagt.

Een ander soort ikat-weven, dat reeds heel oud is en nu nog gedeeltelijk bestaat, zoo b.v. in Ratahan, is het vervaardigen van de z.g. kain Bèntenan.

Niet zoo heel lang geleden kende men het nog in Tombatoe (in de afdeeling Amoerang, welker gebied aan Ratahan grenst), maar nu is die kunst er geheel verdwenen.

Er zijn in Ratahan nog maar enkele vrouwen te vinden, die de geïkatte kains Bèntenan kunnen weven (over de afkomst dezer doeken leze men het hoofdstuk over weefsels).

Het ikatten van de schering van de z.g. kains Bèntenan komt tegenwoordig nog maar een hoogst enkelen keer voor.

Hoe men zulks vroeger deed, laat zich in het kort als volgt verklaren: Men spande het witte garen op een toestel, dat pĕngĕlĕdan heette en er uitzag als een gewoon scheringtoestel, doch zonder de 2 midden-staven. Het bevatte dus slechts twee staven, waarvan de afstand gelijk was aan de lengte van den te vervaardigen kokerdoek. (Zie fig. 177).

Soms waren die staven, welke men evenals bij het gewone scheringtoestel ook hahèpes noemde, zeer hoog, omdat men indertijd een schering voor vele doeken tegelijk ikatte, opdat er maar één offerfeest noodig zou zijn.

Men wond het garen om de twee staven of hahèpes heen tot 2 vlakken van draden met het vormen van een voorloopig kruisverband in het midden, door gebruikmaking van twee losse staafjes of bladreepjes, terwijl later nog het verschuiven der draden voorkomen werd door het aanbrengen van een stuk draad of koord (van bladreep gedraaid), dat ze in strengetjes onderling aan elkaar verbond.

Dit laatste geschiedde dicht bij de hahèpes.

Dan werden de draden naar een patroon, een voorbeeld, op elk vlak bij kleine bundeltjes omwonden met lanoet (1) of soms ook met koffo.

Dit omwinden wordt mamikis genoemd. Vroeger werd het veel in Ratahan en Tombatoe gedaan; tegenwoordig ziet men een hoogst enkelen keer het ikatten (mamikis) in Ratahan uitvoeren. Losgemaakt van het toestel, werd het heele complex draden gedompeld in de verfstof, waarna de draden weer op de pĕngĕlĕdan gespannen werden.

Men had dus nu één kleur en het uitgespaarde wit der figuren.

Veelal kwamen de Bèntenansche kaiwoes of geïkatte doeken slechts in 2 dergelijke kleuren voor; enkele treft men in drie kleuren aan. Die derde kleur werd dan òf uit de vrije hand aangebracht, dus zonder dat het voor een tweede maal ikatten noodig was, òf op de navolgende wijze.

Gesteld, dat men de figuren in rood, zwart en wit wilde ikatten, dan gebruikte men voor de rood te kleuren plekken roode omwindsels, en voor de wit uit te sparen plekken blauwe omwindsels, terwijl dan de zwart te kleuren plekken onbedekt bleven. De eerste onderdompeling der garenbundels had dan plaats in de zwarte kleurstof. Na het losmaken der roode omwindsels volgde de onderdompeling in de roode kleurstof, en ten slotte werden de blauwe omwindsels losgemaakt, zoodat de wit uitgespaarde plekken, die wit moesten blijven, bloot kwamen.

(1) Volgens den heer J. Alb. F Schwarz (vide zijn „Ethnographica in de Minahassa") is lanoet in het Mongondousch de naam eener wilde pinangsoort met roode vruchten. Van de zeer jonge, nog gesloten bladeren (feitelijk de schutbladeren) van dezen pinangboom schrapt men zeer voorzichtig al de vleeschdeelen af, en dan worden de bladeren in reepjes gescheurd, welke in de zon worden gedroogd.

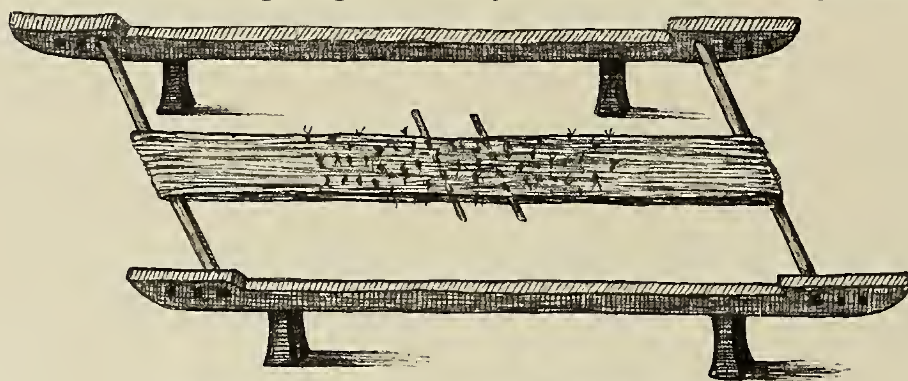
Nadat de figuren geïkat waren, werden de scheringdraden voorzichtig tusschen de klem van den borstboom en om den kettingboom geplaatst, de ophalers werden met de vrije hand aangebracht, de roller werd ingestoken; het weven kon beginnen (bij het weven van kains Bèntenan wordt nooit een kam gebruikt).

Op Letti (Amboina en Onderhoorigheden) wordt de schering op de navolgende wijze geïkat. Men spant de witte draden op een houten raam, dat met den naam van siwiretne (Babbersch: hiwiretna) wordt aangeduid (de lange zijden van dit werktuig worden ook siwiretne, en de korte zijden wakarnisa genoemd). (fig. 178).

De tot een kluwen gewonden garens doet men in een klapperdop en deze brengt men systematisch om de korte zijden van het raam, bij het aldus opspannen er om denkend, dat men in de te ikatten schering een dubbele kruising doet ontstaan door het gebruik van twee gaba gabastokjes (kinekini), welke later door koordjes worden vervangen. Die koordjes worden zoodanig aangebracht, dat verschuiving der draden onmogelijk is.

De kruising in de draden is natuurlijk noodig, om de schering later behoorlijk in het weefgetouw te kunnen spannen.

Het opspannen der te ikatten schering op Letti is dus hetzelfde als de in de Minahassa voor kais Bèntenan gevolgde werkwijze; alleen bestaat eenig verschil hierin, dat op Letti de strengen op het raam een horizontaal en in de Minahassa een vertikaal vlak vormen.

Lettisch : siwiretne. Kissersch : aoewoenoekoe.
Babbersch : hiwiretna. Tenimbersch : ngangatain.
Fig. 178. Toestel, in gebruik bij het ikatten.

Het ikatten, omwinden, wordt op Letti woetoe genoemd. Gewoonlijk geeft men heel eenvoudige figuren, als spatjes, aan voor bepaalde, smalle banen, die later tusschen effen gekleurde scheringdraden worden gerangschikt. Slechts enkele oude vrouwen zijn bedreven, om ingewikkelde bloemmotieven te ikatten. Het omwinden heeft plaats met lontarbladreepjes. [1])

Na het woetoe worden de strengen van het geheel uit elkaar te halen raam genomen en in de verfstof gedompeld.

Evenals op de kain Bèntenan komen op de geïkatte Lettische doeken slechts twee kleuren voor, n.l. blauw of zwart en het uitgespaarde wit.

Vervolgens spant men de strengen weder op het raam en snijdt de omwindsels met een mesje open. Nu zijn de garens gereed, om in het weefgetouw gezet te worden en heeft men de wakarnisa (korte zijde van het ikatraam) te vervangen door borst- of kettingboom.

Opmerking verdient, dat de garens eerst gesteven behooren te worden, hetgeen plaats heeft met een kooksel van de worteltjes van een soort zeeplant (zie hoofdstuk over bereiding van garens.)

Het ikatten, zooals het op Kisser wordt uitgevoerd, is in hoofdzaak hetzelfde als op Letti. Het ikatten heet er woenoekoe; het ikatraam aoewoenoekoe (Tenimbersch: ngangatain). Op Kisser is men in het ikatten bekwamer, dan op Letti en past men wel eens een tweede onderdompeling toe. Gesteld, dat men aan de schering drie kleuren geven wil, rood, zwart en wit. De

(1) Lontarbladeren worden op Letti van het eiland Wetter ingevoerd.

eerste onderdompeling heeft na de eerste maal ikatten plaats in de roode verfstof (zie het hoofdstuk over bereiding en kleuring van garens); de garens komen met hun omwindsels weer op het raam en worden op de plekken, die rood moeten blijven, opnieuw met lontarblad omwonden, waarna de tweede onderdompeling in de zwarte verfstof plaats heeft. Al wat bloot en reeds rood gekleurd is, wordt nu met zwart nagekleurd.

Het ikatten van de schering bereikt in den Timor-Archipel de grootste hoogte van ontwikkeling. De zeer gecompliceerde figuren, welke er door toepassing van dit bijzondere procédé op een doek te voorschijn kunnen worden gebracht, wijzen duidelijk op een oorspronkelijke kunst, welke in dit gedeelte van den Archipel op zeer artistieke wijze beoefend wordt. De methode, welke men er volgt, komt in vele opzichten overeen met die, bij de weefster van de Ambonsche eilandengroep bekend.

Het langwerpig-vierkante raam, waarop men de te ikatten garens windt, is het gewone scheringtoestel (Larantoekasch: noeda), dat er ongeveer uitziet als de hierboven afgebeelde siwiretne van Letti. Welke onbelangrijke verschillen aan beide toestellen te constateeren zijn, kan men opmaken door een vergelijking van de teekening der siwiretne met die van de Timoreesche noeda, in het hoofdstuk over de schering geschetst.

In ieder geval is bij beiden de lengte der te ikatten garens precies gelijk te maken aan die, welke men aan den doek wenscht te geven, door de breedtestaven voor- of achteruit te brengen, hetgeen door de aanwezigheid van gaten in de lengte-staven van het toestel mogelijk is.

Nadat de te ikatten garens aldus op schering gespannen zijn, worden de strengen overgebracht op een ander raam, de z.g. salaga (Larantoekasch en Soloreesch), waarop het eigenlijke ikatten met aga [1] (= agel = bladvezels van den gĕbangpalm) plaats heeft. [2] Het spreekt van zelf, dat de kruising in de draden behouden blijft, terwijl een draad of reep aangebracht wordt om te voorkomen, dat het vlak zich verschuift.

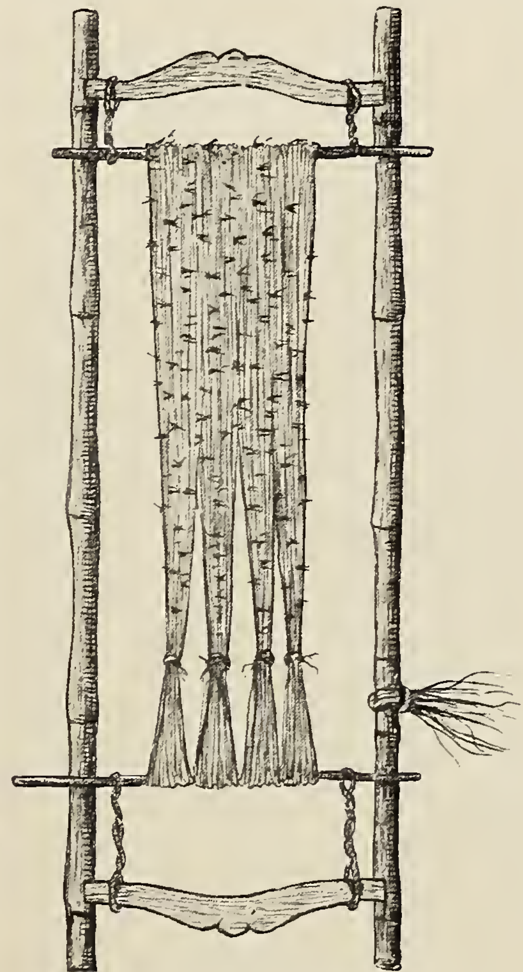

Fig. 179. De Timoreesche salaga.
Savoesch: lore.

Waar in den Ambonschen Archipel slechts over enkele scheringbanen geïkat wordt, vindt men op de Timor-eilanden (evenals soms in het Toba-gebied der Bataks) de geheele schering van zeer gecompliceerde figuren voorzien, die telkens in zekere symmetrie terugkeeren. Dit laatste heeft de Timoreesche kunst van ikatten met de Bataksche gemeen; vandaar dan ook, dat het scheringveld voor het ikatten overlangs in twee helften wordt verdeeld en de symmetrische draden te zamen worden gebracht, om in bundeltjes omwonden te worden. Aan de teekening op een doek is heel duidelijk te zien, dat op zoo'n wijze gewerkt is.

Ook wordt de schering wel eens in enkele banen geïkat, die bij het op schering spannen

---

(1) De Soloreesche naam hiervan is keteboe.

(2) Op Rotti worden de draden, waarmee men ikat, nog eerst met was ingesmeerd.

tusschen de overige garens ingevoegd worden. (1) In Larantoeka, Solor en Alor, waar wel eens met enkele kleuren wordt gewerkt, past men het ikatten slechts eenmaal toe en worden de omwindsels na de eerste onderdompeling reeds losgemaakt, waarna men andere kleuren dan die, welke door onderdompeling verkregen zijn, uit de vrije hand aanbrengt. Niet aldus met de geïkatte schering, waarop gecompliceerde figuren voorkomen.

Gewoonte is het op Timor en Rotti, om die geheele schering, zooals zij zich op het ikatraam bevindt, te omwinden. De plekken echter, waar het patroon wit-uitgespaard moet blijven, worden heel strak omwonden, terwijl de overige omwindsels maar losjes zijn.

De eerste onderdompeling heeft plaats in de blauwe kleurstof, welke natuurlijk de slechts losjes omwonden plekken aantast.

Na weer op het ikatraam gespannen te zijn, worden van de losse omwindsels die, waaronder de plekken blauw moeten blijven, strak aangetrokken en heeft opnieuw kleuring met indigo plaats om een blauw-zwarte kleur te krijgen. Drie dagen lang worden de geïkatte garens (foetoes) telkens ondergedompeld, gedroogd en weer ondergedompeld, enz., welke driedaagsche arbeid temak esa genoemd wordt. Na drie of vier temak's is de kleur blauwzwart geworden en kan men de foetoes in schoon water uitspoelen.

Aan de geïkatte garens treft men nu dus reeds 3 kleuren aan.

1. wit (strak omwonden).
2. blauw (strak omwonden).
3. blauwzwart (losjes omwonden).

Van de omwindsels, die de witte plekken bedekken, worden nu al naar gelang van het patroon enkele losgemaakt, waarna men de garens in de roode verfstof van bĕngkoedoe en lobabast dompelt. Die los te maken plekken kan men te voren merken, door de omwindsels, al naar gelang van de kleuren, met een bepaald aantal knoopen aan te brengen, zoo b.v. voor de rood te kleuren gedeelten met twee knoopen.

Het losjes omwonden blauwzwarte gedeelte wordt door de nieuwe aanraking met de roode verfstof nog intenser zwart (donkerviolet-zwart). We hebben dus nu 4 kleuren.

1. wit (strak omwonden).
2. rood (onbedekt).
3. blauw (strak omwonden).
4. donkerviolet-zwart (losjes omwonden).

Nu worden van de witte plekken weer enkele omwindsels (die welke met drie knoopen gemerkt zijn) losgemaakt, om hier en daar een gele kleur te kunnen aanbrengen, waarna de garens in de gele verfstof gedompeld worden. Het rood komt met geel in aanraking en wordt oranje, het donkerviolet-zwart blijft intens zwart.

Nu heeft men dus 5 kleuren.

1. wit (strak omwonden).
2. oranje (onbedekt).
3. geel (onbedekt).
4. blauw (strak omwonden).
5. zwart (losjes omwonden).

Eerst na de geelkleuring worden alle omwindsels losgemaakt en is het ikatten afgeloopen.

„Wat nog meer verscholen is gebleven" schrijft de heer J. A. Loeber in zijn: „Het weven in Nederlandsch-Indië" (Bulletin van het Koloniaal Museum) „is het kenteekenen der te kleuren

(1) De geïkatte garens heeten in het Larantoekasch mowa (Timoreesch: foetoes, Rottineesch: hènge) Het ikatten wordt op Savoe tali hoeri higi genoemd.

vakken door knoopen, met welk hulpmiddel de ikatster onmiddellijk kan zien, wat na elke verving ontwonden moet worden. Ook volkomen nieuw is, dat de kleuren op elkaar volgen, zonder dat opnieuw binden noodig is".

Op het eiland Soemba, waar de ikat-weefkunst door de gecompliceerde figuren van menschen en dieren zeer hoog staat, volgt men bij het ikatten een eenigszins andere methode.

Alle plekken, waar de garens rood, blauw, geel of wit moeten worden, zijn reeds bij de eerste onderdompeling in indigo bedekt, terwijl de rest geheel onbedekt blijft.

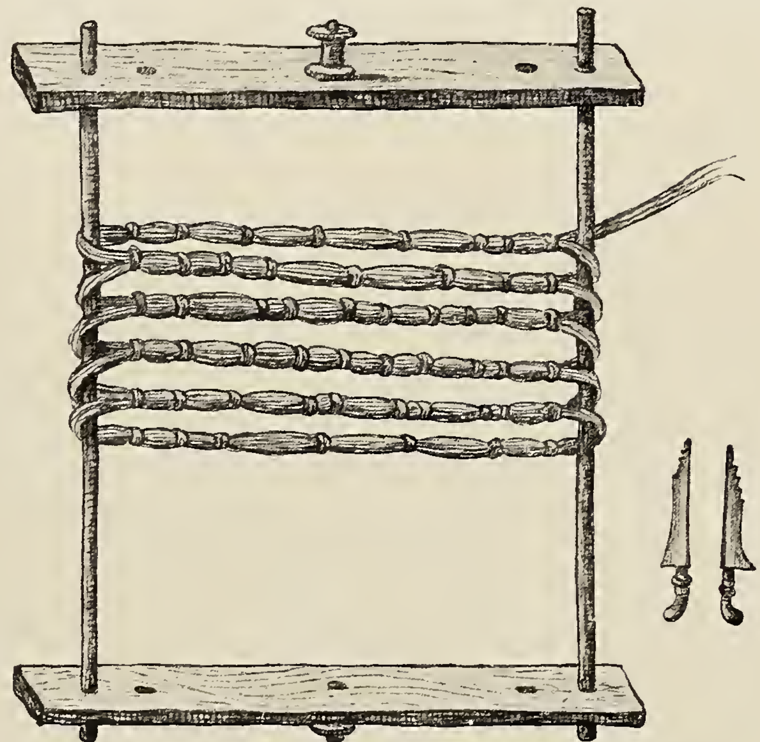
Na de 1e onderdompeling heeft men dus 2 kleuren aan de garens: 1. wit (bedekt) 2. donkerblauw (onbedekt).

Van de omwindsels worden nu enkele losgemaakt voor de tweede onderdompeling in de roode verfstof.

Men krijgt dan 3 kleuren.

1. wit (bedekt).
2. rood (onbedekt).
3. donkerviolet (onbedekt).

De enkele gele en blauwe vlekken, welke men op Soembasche doeken kan zien, worden, nadat de betrekkele omwindsels losgemaakt zijn, uit de vrije hand gekleurd.

Fig. 180. Balische penamplikkan met bamboezen mesjes voor het nakleuren.

Dat men hierbij met een grofkwastje (van lidi gemaakt) te werk gaat, is dikwijls heel duidelijk op Soembasche doeken waar te nemen, zoo b.v. aan de gele vlekken, die tegen een rooden achtergrond precies aangeven, hoe men de grenzen van het geel te kleuren gedeelte overschreden heeft. De heer J. de Roo van Alderwerelt schrijft in zijn: „Eenige mededeelingen over Soemba" (Tijdschrift voor Ind. T.L. en Vk.): „Voor weefsels voor kabisoes (gewone, vrije menschen) en maramba's (menschen van den hoogsten stand) wordt echter niet dezelfde soort katoen gebruikt, zoodat de vrouwen in het Melolosche, die bekend staan voor het vervaardigen van fraaie weefsels, de vrouwen van Midden-Soemba ten laste leggen, dat zij het onderscheid tusschen katoen voor weefsels voor kleedingstukken voor maramba's en kabisoes niet kennen.

Onder de Soembaneezen wordt een vrouw, die mooie plaids kan vervaardigen zeer in eere gehouden. Het weven zelve geschiedt meestal door de slavinnen; het aanbrengen der figuren in het weefsel door de vrouwen der maramba's en enkele voorname kabisoes".

Ten slotte dient in dit hoofdstuk een beschrijving te worden gegeven van het ikatten (ngĕndĕk), zooals dit op het eiland Bali gebeurt met de inslaggarens. Kan men de kunst van het plaatselijk omwinden en kleuren van de schering op het eiland Soemba het meest ontwikkeld heeten, het ikatten van den inslag wordt behalve in Palembang en op Banka het best uitgevoerd op Bali.

Het ikatten van figuren in den inslag — op Bali zelfs tot gecompliceerde figuren — is veel moeilijker dan het ikatten van de schering.

De scheringgarens toch blijven, nadat er door toepassing van het bedoelde procédé de teekening op verkregen is, in ongeveer hetzelfde vlak als vóór de plaatselijke omwinding; de inslaggarens echter moeten weer op spoelen gewonden worden, zoodat de figuren, door ikatten verkregen, bij het weven weer te voorschijn gebracht, geordend moeten worden.
Een frappante overeenkomst bestaat er tusschen de op Bali en te Grĕsik toegepaste wijzen van het ikatten; zelfs de namen van de gebruikte werktuigen zijn dezelfde. Het raam, waarop de inslaggarens gewonden worden, en dat te Grĕsik tampikkan heet, wordt op Bali pĕnamplikkan genoemd.
Over het Balische ngĕndĕk behoeft hier dus, na de uitvoerige beschrijving van de Grĕsiksche methode, niet in den breede te worden uitgeweid, enkel zij nog aangestipt, dat het plaatselijk omwinden wordt uitgevoerd met gebruikmaking van koepas (pisangvezels) en dat de eerste onderdompeling bijna altijd plaats heeft in de roode verfstof.
De overige kleuren worden, nadat de garens weer op de pĕnamplikkan gespannen zijn, uit de vrije hand aangebracht.
De heer Fräser schrijft hierover (vide het tijdschrift voor het B.B. van December 1908): „Bij dit kleuren uit de vrije hand wordt gebruik gemaakt van twee bamboetjes in den vorm van een mes, maar met tanden. Het eene mesje wordt in de kleurstof gedompeld en over de te kleuren gedeelten van de draden gewreven, waarbij deze tegengehouden worden, door het andere mesje er achter tegen aan te drukken". (Zie fig. 180).
Is de ikat-teekening volledig, dan worden de garens van de pĕnamplikkan op dezelfde wijze, als voor Grĕsik omschreven, op de spoelen overgewonden.
Er is nog maar één plaats op Bali, waar het ikatten op schering en inslag beiden wordt toegepast: de dessa Tenganan [1]
Aangezien het door uitsparing verkregen ornament van den inslag precies gelijk moet zijn aan en passen moet op dat van de geïkatte schering, worden op scheringrek en pĕnamplikkan (inslagraam) die te ontwikkelen garens van dezelfde hulplijntjes voorzien, die op beide ramen op even groote afstanden van elkaar staan. Door deze hulp- of verdeellijnen is men in staat zoowel op het schering- als op het inslagveld precies dezelfde teekening te ikatten. Het precies aanpassen van het ornament der inslaggarens, wordt na het inwerpen van elken inslagdraad geregeld door lichte verschuiving, aantrekking of indrukking. Na de eerste onderdompeling in de donkerblauwe verfstof (indigo) worden enkele omwindsels losgemaakt en de garenbundels daarna ondergedompeld in de roode verfstof (mĕngkoedoe). De blauwe plekken worden hierdoor donkerviolet, bijna zwart, de pas ontbloote deelen worden rood, en de plekken, die bij de 2e onderdompeling nog bedekt zijn, blijven wit.

---

[1] Vide W. O. J. Nieuwenkamp's Bali en Lombok.

HOOFDSTUK IX.

HET WEVEN VAN BANDEN, EN HET KAARTWEVEN.

ET bandenweven wordt uitgevoerd volgens een eigenaardige methode, welke in beginsel overeenkomt met de functie van den weefstoel, doch waarvoor vernuftig bedachte toestelletjes zijn uitgevonden, die den arbeid vergemakkelijken. Gelijk later blijken zal, heeft het maken van banden in Nederland ten zeerste de aandacht getrokken door de z.g. kaartweefsels, waarvoor men een groote belangstelling over had.

Uit den catalogus van Oost- en West-Indisch vlechtwerk, weefselversiering en kaartweefsel citeer ik hier het navolgende: „De techniek werd bestudeerd en gevonden, de literaire gegevens werden aanvullend saamgevoegd en toen bleek ook dit bijzonder weven zich in een internationale verspreiding te verheugen. Mejuffrouw M. Lehmann Filhès komt voor die compleete blootlegging alle hulde toe!

Eigenaardig ook, wat de aanleiding tot de studie was! Zij vond in 1896 bij het bewerken van IJslandsche cultuurgeschiedenis een gegeven, dat minder serieuse geesten stellig over het hoofd gezien zouden hebben. In een opstel over kleeding werd een paar maal gerept van banden, met inscripties en ornament versierd, en met plankjes geweven.

Zij informeerde nu bij IJslandsche kennissen naar dit onbekende weefgereedschap. Dezen kenden 't echter bij naam, meer niet. Een tocht naar het Deensche Volksmuseum te Kopenhagen had meer succes. Hier waren twaalf houten plankjes met wollen draden doorregen.

Van dit Jutlandsche exemplaar was de herkomst vermeld, en verkreeg zij gegevens uit plaatselijk onderzoek. Met dit hulpmiddel en ijverig zoeken kwam zij op den goeden weg, en een oude, haast vergeten techniek weer in eere!

In het tweede Gudrunlied der oudere Edda werd, naar zij zich herinnerde, gesproken van „Hunnenmaagden, die met plankjes weven". En uit het vaderland der Hunnen kreeg zij spoedig uitgebreider mededeelingen omtrent dit taaie, nog levende volkswerk. Dr. M. Bartels vond in 1897 te Koetais, de hoofdstad van Imeretië (Kaukasus) een wever, die met kaarten een gordel weefde.

Publiceering van dit feit, met afbeeldingen toegelicht, vond plaats in het Zeitschrift fur Ethnologie in 1898 en vestigde de aandacht van verschillende geleerden op dit typische weven. Successievelijk werden nieuwe vindplaatsen ontdekt: in Europa: Pommeren, Rusland, Grieken-

land en Turkeije; in Azië: Syrië, Perzië, Britsch-Indië, Birma, China en Japan; in Afrika: Egypte. Van den hoogen ouderdom spraken oude gordels uit Peru en oud-Egypte, houten en beenen weefplankjes uit den Romeinschen en Frankischen tijd, in het Rijnland gevonden".

Het weven van banden — gewoonlijk het werk van mannen — komt op Java niet overal in de centra van weefnijverheid voor.

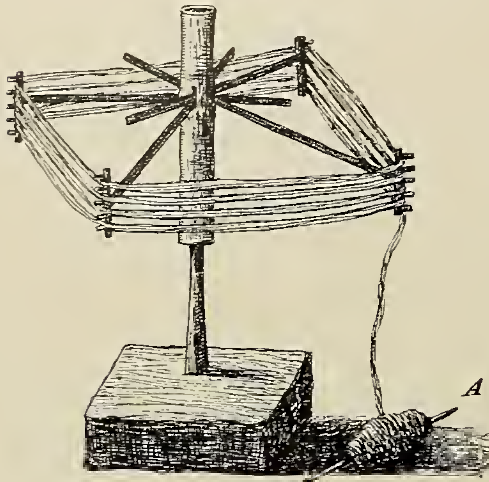

Fig. 181. Oendar voor het opspannen van stagèn garens.

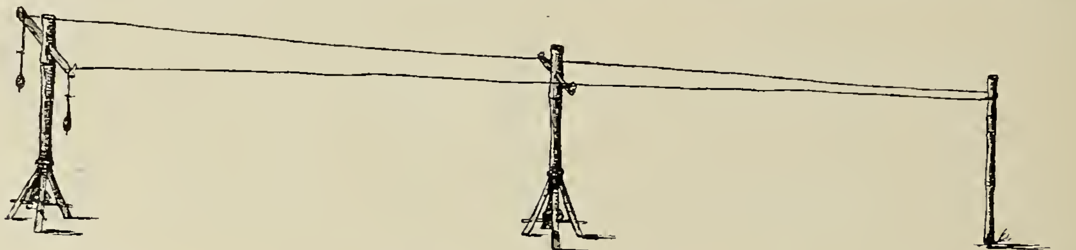
Zoo zijn er in het district Goenoengkĕndĕng van de residentie Soerabaja slechts 4 personen (in de dessa Kĕdamèjan van het onderdistrict Kĕdamĕjan), die de kunst van het bandenweven verstaan.

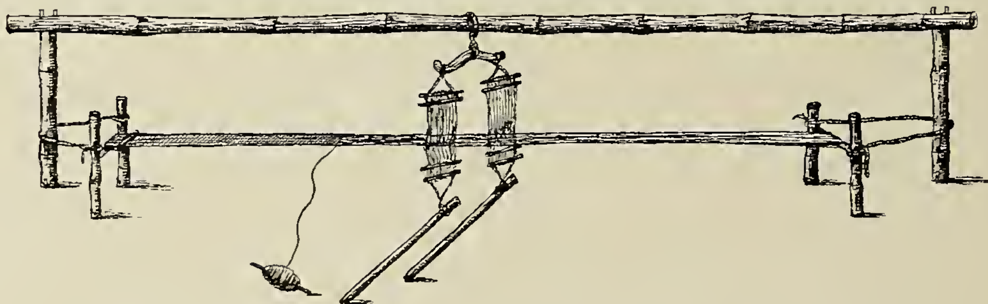
Ook door slechts enkelen wordt het bedrijf in de residentie Pasoeroean beoefend.

In Kediri, Rembang, Samarang komt het weven van banden meer voor. Van zeer groot belang, ook uit een handelsoogpunt, zijn de stagèn-weverijen in de afdeeling Pĕkalongan, waar met recht van een bloeiende, Inlandsche industrie gesproken kan worden, welke echter vreemd genoeg slechts plaatselijk wordt beoefend.

Voor zoover bekend, heeft de Europeesche industrie zich tot dusver nog niet op het maken van dergelijke stagèn's geworpen.

Op te merken valt, dat de stagèn-industrie in de residentie Pekalongan alleen voorkomt in de dessa's Sapoegaroet en Bligo van het district Pekalongan, en Kambang, Pekadjangan-wètan en Pekadjangan-koelon van het district Kedoengwoeni, alle vrij dicht bij de hoofdplaats Pekalongan

Fig. 182. Werktuigen voor het mintal.

Fig. 183. Banden-weeftoestel, in Mĕnganti (Soerabaja) in gebruik.

gelegen. Totaal zijn er dagelijks 258 mannen en 362 vrouwen aan het vervaardigen van stagèns; de eersten houden zich gewoonlijk met het eigenlijke weven bezig; de vrouwen maken de garens weefklaar.

Een band of buikband (door mannen te dragen), heet in het Javaansch stagèn of saboek. De bereiding der garens, noodig voor de vervaardiging van stagèns, komt ongeveer op dezelfde

wijze neer als omschreven in het betrekkelijke hoofdstuk hiervoren. Alleen benut men zoowel voor de schering als voor den inslag van buikbanden zeer dikke draden, waardoor het weefsel stijf en sterk wordt.

De garens van een gewone, op den oendar of garenafwinder geplaatste streng worden middels de djontrå of het spinnewiel op kleine klossen of spoelen gewonden, hetgeen mogelijk is, wanneer men zoo'n spoel bevestigt om de kisi of het spinstaafje van de djontrå.

Opmerking verdient, dat bij het afwikkelen der garens in Samarang een oendar of garenafwinder gebruikt wordt met vier verdiepingen in de lars (haken), zoodat men op het toestel 4 strengen tegelijk plaatsen kan en er bij het afwinden reeds dadelijk een vervierdubbelde draad verkregen kan worden. (zie fig. 181).

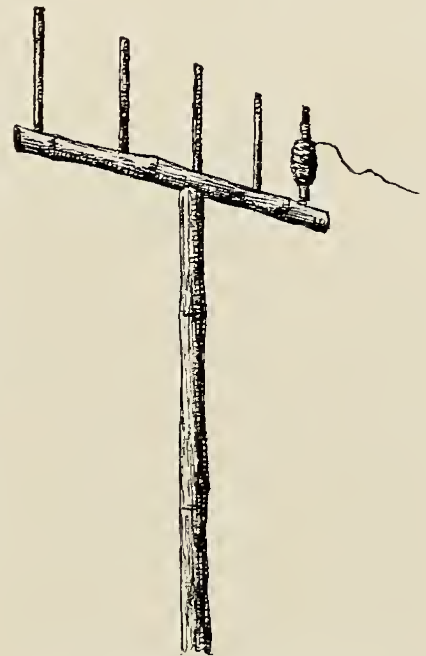
Dit overnemen van de garens van een streng op een klos of spoel wordt met den naam van ngèrèk aangeduid; de klos, meestal een bamboe cylindertje, niet dikker dan een vinger, heet kèrèkkan of klètèk (ook wel klĕting, lĕting of plĕting, of ikallan).

Het garen van verscheidene kèrèkkans moet vervijfdubbeld of vertiendubbeld worden, al naar gelang het voor de schering of voor den inslag der stagèn dient.

Bij het weven van stagèns in Pekalongan wordt uitsluitend gebruik gemaakt van garens van buitenlandsch fabrikaat. De lengte-draden worden er driedubbel genomen, en de breedtedraden in paars, geel en groen zevendubbel, terwijl roode breedte-draden slechts vervijfdubbeld worden, omdat zij dikker zijn dan de andere.

Voor dezen arbeid, — het z.g. mintal (van pintal) —, heeft men een samenstel van twee of drie primitieve rekken (gawangan), welke op groote afstanden van elkaar geplaatst worden, en dienen, om de garens, welke men er los over uitspant, te steunen. (fig. 182).

Gesteld, dat men eerst de schering van den buikband wil maken, waarvoor men b.v. de garens vervijfdubbelen moet.

Fig. 184. Standaard, in gebruik bij het verdubbelen van garens.

Daartoe plaatst men 5 spoelen met garens op een soort kapstok met 5 stelen, spant de vijf draden der spoelen uit over de rakken en vereenigt ze bij de einden aan een soort looden tolletje (panggal, ook wel gangsingan), dat men over een der rakken hangt en in draaiing brengt. Hierdoor worden de vijf draden ineengedraaid tot één dikken draad.

Zulk een eenvoudig bamboe werktuig wordt in Kediri pisĕrran genoemd (naar pisĕr, hetgeen looden kogel, looden tol beteekent).

Op ongeveer dezelfde wijze heeft het mintal met tien draden plaats.

De aldus ontstane draden worden dan op dunne bamboe klosjes opgewonden, waarna het ngani, d.i. het op schering spannen, kan plaats hebben.

Dit op schering spannen is al zeer eenvoudig. Men wikkelt eenvoudig de draden beurtelings om den scheringboom en den borstboom, twee bamboe staven, die op ongeveer 3 Meters van elkaar vlak tegenover elkaar opgesteld zijn, en men gaat met dit werk voort, totdat men een scheringvlak van ongeveer 1 d.M. breedte verkregen heeft. Daarna worden de ophalers (tali goen) aangebracht. Hiervan bestaan 2 stel.

Met het eene stel ophalers kan men de evene, en met het andere stel de onevene scheringdraden oplichten, terwijl beide stellen ophalers verbonden zijn aan een soort houten balans (tradjoe of bangkol), welke aan een lange bamboe stok (pengkoerah of gladaggan) hangt, en

wel zoodanig, dat de beide ophalers in de richting van de schering heen en weer kunnen worden geschoven. (fig. 183).
Beneden zijn de ophalers verbonden aan losse bamboe pedalen (pidjakkan of pantjallan).
De functie der 2 ophalers is dus begrijpelijk. Trapt men op het eerste pedaal, dan gaat het eerste stel ophalers van de evene scheringdraden naar beneden, terwijl door de werking van de balans het tweede stel ophalers van de onevene scheringdraden van zelf naar boven wordt getrokken.
Men verkrijgt dus een spalking van de schering met de evene scheringdraden naar boven, en de onevene scheringdraden naar beneden.
De korte, platte, op een mes gelijkende houten sabel (walirå) wordt tusschen die spalking gebracht en op haar scherpen kant gezet, om de spalking der draden nog te verwijden. De spoel, een eenvoudige, bamboezen staaf, waarom de vertiendubbelde inslaggarens gewonden zijn, wordt ingestoken van links naar rechts.

Fig. 185. Jogjasche bandenwever.

De sabel wordt gebruikt voor den aanslag en uitgetrokken.
Dadelijk daarop trapt men op het 2e pedaal, tengevolge waarvan het 2e stel ophalers naar beneden en het 1e stel ophalers naar boven gaat.
Men verkrijgt dan den 2en stand: een spalking van de schering met de evene scheringdraden naar beneden en de onevene scheringdraden naar boven. Weer wordt de walirå gebruikt tot verwijding dezer spalking en voor het aanslaan van den ingebrachten inslagdraad.
Duidelijk is, dat deze twee stel ophalers dezelfde functie hebben als de ophalers en de roller van een gewoon Javaansch weefgetouw.
Bij het Javaansche bandenweeftoestel (tjatjak stagèn) ontbreekt de kam, zoodat de schering uit enkele en niet uit dubbele draden bestaat, en dus gemakkelijk te spannen is.
Hoe de lussen der ophalers samengesteld zijn, blijkt duidelijk uit figuur 186; elke lus bestaat uit twee dubbel omgebogen koorden, welke los in elkaar liggen en beide den scheringdraad kunnen grijpen, die precies de beide verbuigingen doorkruist, zoodat hij de op- en neergaande beweging van de lus volgen kan.
Het weven van buikbanden wordt gewoonlijk door mannen gedaan; de wever staat bij het weefgetouw en weet dikwijls het werk van het insteken en aanslaan van den inslag en het veroorzaken van de spalking in de schering snel achter elkaar uit te voeren. (fig. 185).
Gewoonlijk worden dicht bij den borstboom de scheringdraden tot een lengte van ± 35 c.M. ondoorweven gelaten, opdat zij later als franje (gombjok) van den buikband kunnen dienen.
Op dien afstand van den borstboom wordt vóór het begin van het weven de sĕloekat ingestoken, een plat stuk bamboe, welke dient om te voorkomen, dat de eerste inslagdraad afglijdt.
Al naarmate men met het weven vordert, moet men natuurlijk de beide stellen ophalers ook meer en meer vooruit schuiven. Het aanslaan (njĕntèg) heeft met kracht plaats.
Aldus is de wijze, zooals b.v. in de Vorstenlanden en ook in een gedeelte van Java's Oosthoek banden geweven worden.

Ook in enkele dessa's der afdeeling Pasoeroean worden banden geweven, doch daarvoor gebruikt men het gewone weeftoestel, dat reeds in het betrekkelijke hoofdstuk beschreven is. Het weven van banden is hier zoodanig achteruit geraakt, dat men enkel nog egaal-witte banden vervaardigt.

Uit de figuur van het Mĕngantische bandenweeftoestel (in fig. 183 afgebeeld), kan de lezer duidelijk opmaken, dat zulk een toestel aldaar even lang is als het te vervaardigen weefsel. Eenigszins praktischer is de Kedirische tjatjak stagèn, met uithaalbare en draaibare schering en borstboom, zoodanig ingericht, dat het geheele toestel niet lang behoeft te zijn. Nadat de schering tusschen de afzonderlijke schering- en borstboom uitgespannen is, zet men deze twee laatsten, na er de scheringgarens op gewonden te hebben, in het weeftoestel. Hoe de spanning der garens door het vastzetten met wiggen verkregen wordt, blijkt voldoende uit figuur 187.

In Blora wordt door slechts enkele personen het weven van leidseltouw, rond koord (te gebruiken

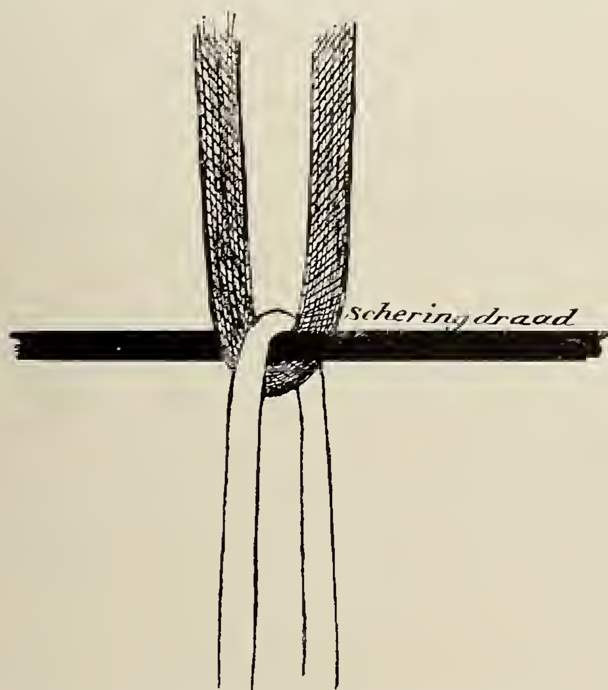

Fig. 186. Stand der ophalers ten opzichte van den scheringdraad.

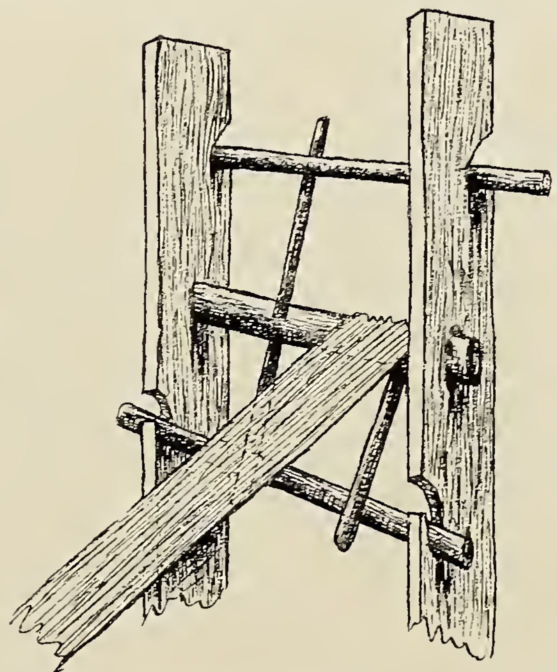

Fig. 187. Inrichting van den scheringboom bij het stagèn-weeftoestel.

als pit voor de blèntjong of wajanglamp) beoefend. De scheringdraden, welke men hiervoor gebruikt, worden op ongeveer dezelfde wijze, als hierboven omschreven, verdertigdubbeld, waarna zij tusschen twee staven door eenvoudige omwinding op schering gespannen worden. Wil men een in doorsnede rond koord verkrijgen, dan spreekt het van zelf, dat de scheringdraden in het rond, dus niet in een plat vlak opgespannen moeten worden.

Daarvoor bezit men als kam een eenvoudige ronde, djatihouten schijf met b.v. 25 gaatjes langs den rand. (zie fig. 189 en 190).

Bij het op schering spannen zorgt men eenvoudig, dat de draden door de gaatjes van den ronden kam gaan en dat deze in het midden van de schering blijft.

De kam heeft in het midden een grooter gat, waardoor men als vulling van het te weven ronde koord, een dik stuk touw of desnoods een stuk rotan steekt.

De inslag, een vervijfdubbelde draad, wordt op een van een punt voorzienen spoelklos, tjoban gewonden, welke men eenvoudig volgens het systeem één op, één neer door de schering steekt,

aantrekt en met een stokje aanslaat. Men weeft dus in het rond; de inslagdraad ligt in een dichte spiraalwinding in het ronde koord.

Opmerking verdient, dat de schering niet aan eenig toestel wordt bevestigd. Men hangt het stel draden eenvoudig op, met den ronden kam in het midden.

In Tjilatjap worden buikbanden (ikĕt pinggang) geweven van agĕl (zie hoofdstuk over materialen), waarvoor niet een speciaal toestel, als hierboven reeds omschreven, doch een gewoon weefgetouw gebruikt wordt. Daar de agĕldraden reeds vrij dik zijn, behoeft men ze slechts te verdubbelen om een sterke schering te krijgen. De buikbanden van agĕl zijn meestal ongekleurd en kosten te Tjilatjap *f* 1 per stuk.

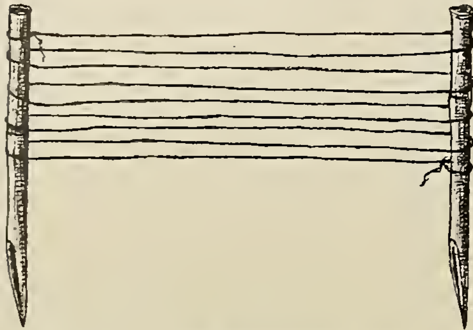

Fig. 188. Wijze van het spannen der schering.

Gelijk hierboven reeds vermeld is, komt het stagèn weven in Pekalongan als industrie voor. Het ligt daarom in de rede, dat het bedrijf een hoogere ontwikkeling heeft bereikt, dan elders, waar het slechts als nevenbedrijf beoefend wordt. In Pekalongan zijn dan ook voor het weefklaar maken der garens en het eigenlijke weven der stagèns — hoewel de procédé's in hoofdtrekken dezelfde zijn als de hierboven beschrevene — meer practische werktuigen in gebruik. Naar aanleiding juist van die omstandigheden wordt aan de beschrijving van de Pekalongansche stagènweverij hieronder een afzonderlijke plaats gegeven, waardoor niet alleen een geheel overzicht van de gevolgde werkwijze verkregen, maar tevens de mogelijkheid geopend wordt, een volledige vergelijking te maken met de elders op Java, hiervoren in het kort beschreven, meer primitieve technieken.

Fig. 189. Rondsel, in gebruik bij het weven van leidselkoord.

Als voorbeeld worde b.v. aangenomen, dat men een vijfdubbelen, rooden breedte-draad wil maken. Daartoe spant men 5 strengen rood garen op een garenafwinder (oendar, of ingan) van het reeds vroeger beschreven model, neemt de 5 uiteinden der draden te zamen en windt die een paar malen om een kleinen klos of klĕting (plĕting), bestaande in een stukje bamboe. Voor het overwinden der garens op den klos gebruikt men het spinnewiel. Door het spinnewiel te draaien, krijgt de klos een snelle, roteerende beweging en wordt de vijfdubbele draad van zelf van den garenafwinder of ingan op den klos of klĕting gewonden, waarbij men met de rechterhand draaiende, af en toe met de linkerhand de armen van den garenafwinder een tikje geeft om het afwinden te vergemakkelijken.

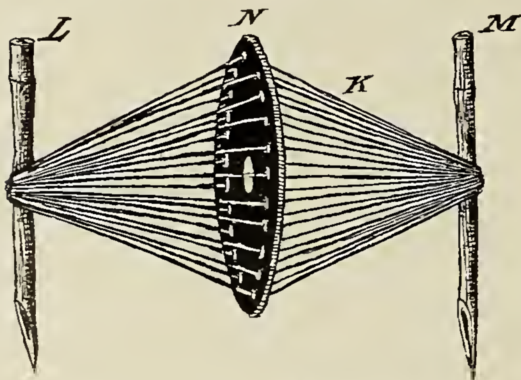

Fig. 190. Het weven van leidselkoord.

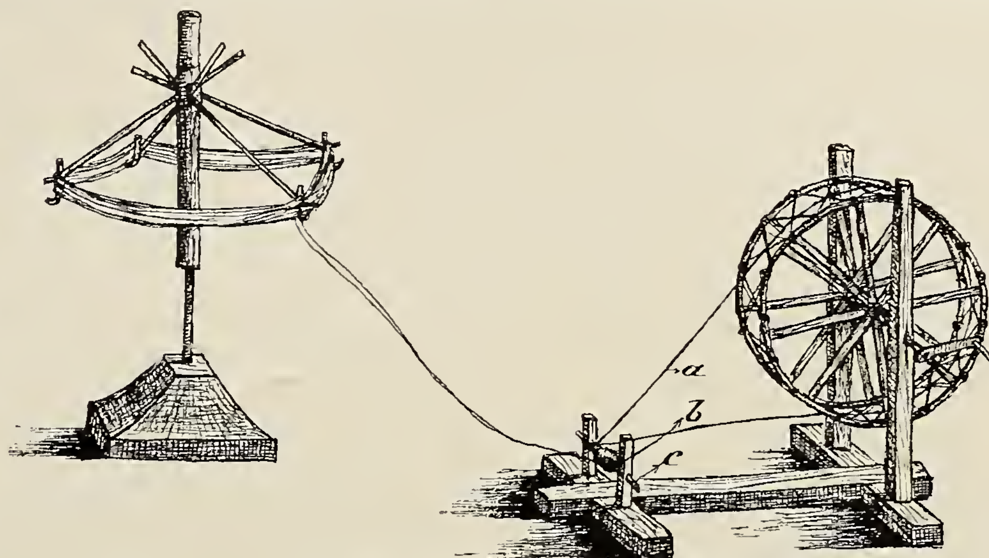
Deze bewerking heet glèdèg (en in verband hiermee het spinnewiel: djontrå glèdèggan); zij wordt alleen door vrouwen verricht (fig. 191).

Door deze bewerking zijn de 5 draden al eenigermate met elkaar verbonden geraakt, maar toch nog niet zoo, dat ze tot één draad geworden zijn.

Daartoe moet de nu op een klos, kèrèkkan, gewonden draad nog een nadere bewerking ondergaan, ngoebal, met behulp van een toestel, djontrå oeballan genaamd (fig. 192).

Dit bestaat uit een vertikaal wiel van juist dezelfde grootte en constructie als een spinnewiel, dat om een horizontale as, middels een daaraan bevestigden zwengel tusschen twee vertikale spijlen draaibaar is.

Boven het wiel en in hetzelfde vlak als dit gelegen, bevinden zich twee halve-maanvormige schijven hout, in welker zijwanden een aantal, meestal 18, houten pinnen draaibaar bevestigd zijn, terwijl bovendien de uiteinden der pinnen aan de voorzijde van één der halve-maanvormige schijven uitsteken. Het gedeelte der pinnen, dat tusschen de halve-maanvormige schijven gevat is, is voorzien van juist daarop passende bamboezen kokertjes, zoodanig, dat indien de kokertjes ronddraaien, ook de pinnen moeten meedraaien.

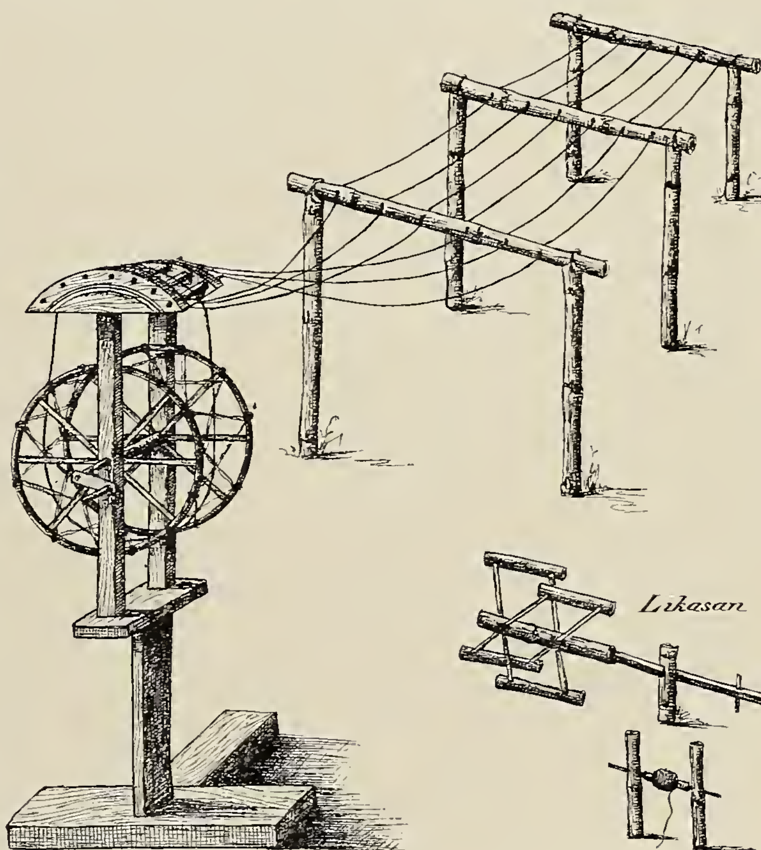

Ingan. *a.* klindĕn. *b.* klating. *c.* kisi. Djontrå glèdèg.

Fig. 191. Toestellen, in gebruik bij de bereiding van stagèn-garens.

Een drijfriem, in den vorm van een touw (klindĕn) loopt zoowel om het wiel, als om de bamboezen kokertjes. Wordt nu de zwengel bewogen, dan wordt de draaiende beweging van het wiel overgebracht op de bamboezen kokertjes en de daaraan bevestigde pinnen, die, omdat ze een zooveel kleinere baan hebben af te leggen dan het drijfwiel, zeer snel gaan draaien.

Vóór de djontrå oeballan en evenwijdig daarmee zijn op onderlinge afstanden van eenige meters drie of meer op stijlen rustende, horizontale bamboes geplaatst, waarin zooveel gaten zijn gemaakt, als de djontrå oeballan pinnen telt.

Djontrå oeballan. Angkik.

Fig. 192. Toestellen, in gebruik bij het verdikken van stagèn-garens.

De zooeven beschreven klos met vijfdubbel garen (kèrèkkan) wordt op een horizontale spil, draaibaar tusschen twee vertikale stijltjes, — dit toestel wordt angkik genoemd —, bevestigd, en nu begint men den draad al loopende af te winden en steekt hem eerst door het meest rechtsche gat van de eerste horizontale bamboe, daarna door het dito gat van de tweede en derde, horizontale

b a m b o e. Teruglooopende wordt de draad in het tweede, rechtsche gat van de derde b a m b o e gestoken, daarna door het dito gat van de tweede en eerste b a m b o e en vervolgens bevestigd aan het tweede, rechtsche pinnetje van d j o n t r å o e b a l l a n. Vervolgens wordt de draad bij de klos afgebroken en bevestigd aan het eerste pinnetje van de d j o n t r å o e b a l l a n. Aan de twee eerste pinnetjes is dus nu een draad bevestigd ter lengte van twee malen den afstand tusschen de d j o n t r å en de uiterste, horizontale b a m b o e.

Op precies dezelfde wijze wordt nu wederom een draad gespannen op de twee volgende pinnetjes, totdat op elk paar pinnetjes een draad is bevestigd van de zooeven genoemde lengte.

Aangezien een d j o n t r å o e b a l l a n veelal 9 paar pinnen heeft, zijn er ook dus 9 draden op bevestigd.

Draait men nu den zwengel rond, dan krijgen, zooals hierboven beschreven, de pinnetjes een zeer snelle, roteerende beweging, welke zich mededeelt aan de daaraan gespannen draden en deze hecht in elkaar draait, totdat na 1 of 2 minuten draaien één dikke draad is ontstaan.

Aangezien door het in elkaar draaien der draden deze korter worden, moet er aan gedacht worden, de d j o n t r å o e b a l l a n telkens wat naar voren te verschuiven, omdat anders de spanning in de draden te groot zou worden en deze zouden afknappen.

Men heeft dus nu 9 stuks lange, hecht ineengevlochten draden gekregen en moet opnieuw beginnen met het opspannen (op de d j o n t r å en in de horizontale b a m b o e s) van nieuwe, nog niet ineengevlochten draden.

Indien men dit echter weer, zooals den eersten keer, loopende zou moeten doen, zou zulks te lang duren en daarom heeft men er de volgende, vernuftige methode op gevonden, om dat heen en weer loopen te voorkomen, en het opspannen der draden als 't ware machinaal te doen verrichten. De uiteinden van de gereede draden worden van de pinnen afgenomen en allen te zamen vastgezet op een in den grond gestoken en aan de bovenzijde gespleten b a m b o e.

Vervolgens worden de beide uiteinden van een der gereede draden daaruit genomen en het eene uiteinde met een duidelijk zichtbaren knoop gelascht aan den op den klos zich bevindenden, nog niet geprepareerden, vijfdubbelen draad, terwijl het andere uiteinde om een, in den onmiddellijken nabijheid staanden haspel (l i k a s s a n) gewonden wordt.

Voor het gemakkelijk hanteeren heeft men dezen haspel, — een vierkant raam, — loodrecht bevestigd op een as, die een hoek van ± 45° met den grond maakt (zie fig. 192 bij de d j o n t r å o e b a l l a n). Door het ronddraaien van den haspel wordt de reeds geprepareerde draad daarop gewonden en dus van zelf uit de horizontale b a m b o e s getrokken.

Aangezien hij echter met het eene uiteinde verbonden was aan den nog niet gereeden draad van den klos, wordt hij door dezen draad gevolgd, en zoodra dus de geprepareerde draad geheel uit de horizontale b a m b o e s is getrokken en op den haspel gewonden, is zijn plaats reeds weder ingenomen door een nog niet ineengevlochten draad.

Zoodra het punt, waar de bereide met den nog niet bereiden draad verbonden is, bij den haspel is aangekomen, wordt de lassching verbroken en tevens de nog niet gevlochten draad bij den klos afgebroken, waarna beide uiteinden, gelijk zooeven beschreven is, aan de twee meest rechtsche pinnen van de d j o n t r å o e b a l l a n worden verbonden.

Het losse uiteinde van den om den haspel gewonden draad wordt met een knoop verbonden aan één der uiteinden van den tweeden, gereeden draad, welks andere uiteinde wederom met een duidelijk zichtbaren knoop verbonden wordt aan het losse uiteinde van den op den klos gewonden draad; en op volkomen dezelfde wijze, als zooeven beschreven, wordt nu de tweede gereede draad uit de horizontale b a m b o e getrokken en vervangen door een tweeden, nog niet gereeden draad.

Door deze bepaald vernuftige methode, heeft men het ophaspelen van den gereeden draad tevens dienstbaar gemaakt aan het vlug opspannen van den nog niet bereiden draad, hetgeen anders

een tijdroovend werk zou zijn. De werker heeft nu maar éénmaal al loopende de draden in de horizontale bamboes te steken en blijft overigens op zijn plaats.

Het spannen der draden met de hand heet nglèrèkki; dat gecombineerd met haspelen: nglèrèkki ngiras nglikassi.

De bewerking van het ngoebal en ngèrèkki wordt in hoofdzaak door vrouwen verricht.

Heeft men een voldoende hoeveelheid draad op den likassan verkregen, dan wordt die er af genomen en op een verstelbaren garenafwinder (ingan) geplaatst, van waar hij op de reeds beschreven manier wordt opgeklost (di kèrèk) met behulp van een spinnewiel.

De draden, bestemd voor den inslag, worden op een langwerpig stuk hout gewonden, waarop aan de korte zijden twee tanden zijn uitgespaard. Deze klos, eigenlijk weefspoel, heet tjoban.

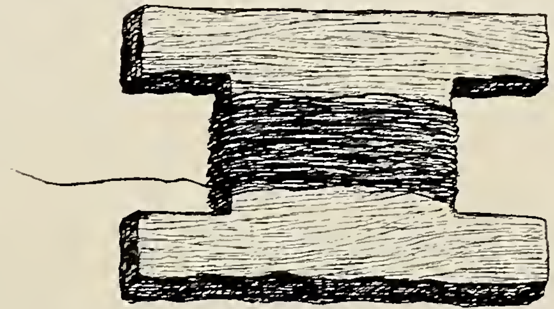

Fig. 193. Tjoban of weefklos.

Voor goedkoope stagèns, waarvan de scheringdraden wijd uit elkaar liggen, en de inslagdraden niet zoo stevig worden aangeslagen, worden deze laatsten eerst nog met stijfsel behandeld, om het weefsel het uiterlijk te geven van dicht ineengevlochten te zijn.

Heeft men een voldoende hoeveelheid lengte- en breedte-draden verkregen, dan kan worden overgegaan tot het op schering spannen van de lengte-draden op het scheerraam, hetgeen mede op een zeer eigenaardige wijze geschiedt, geheel afwijkend van de elders gevolgde methoden.

Voordat men met het op schering spannen begint, moet eerst het nganam soeri uitgevoerd worden, d.w.z. men dient eerst een samenstel van ophalersdraden te vervaardigen, waarin de bovenste en de onderste scheringdraden één voor één gevat zullen worden.

Dit nganam soeri geschiedt op een klein vierkant bamboe raam, singklon genaamd, dat door een daarin gestoken dwarslatje in twee gelijke helften is verdeeld. (fig. 194).

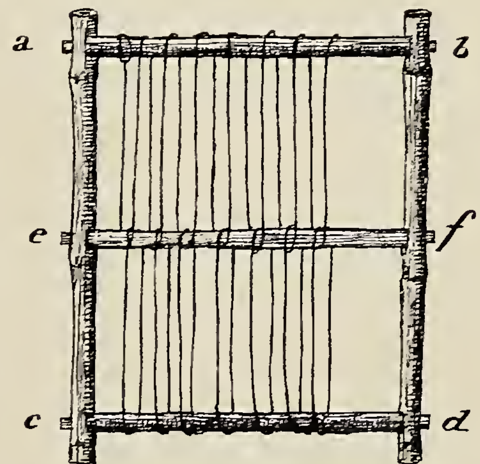

Fig. 194. Het nganam soeri.

In het kort komt het nganam soeri hierop neer, dat om de zijde *a.b.* en het dwarslatje *e.f.* een stevige draad gewonden wordt, welke eveneens om de zijde *c.d.* geslagen wordt, maar zoodanig, dat daardoor een reeks van in elkaar loopende lussen ontstaat. Tusschen deze beide lussen in worden later de lengtedraden één voor één ingestoken, in dier voege, dat voor elken draad dus twee in elkaar loopende lussen noodig zijn.

Van deze soeri's heeft men er twee noodig, één voor de bovenste, één voor de onderste scheringdraden.

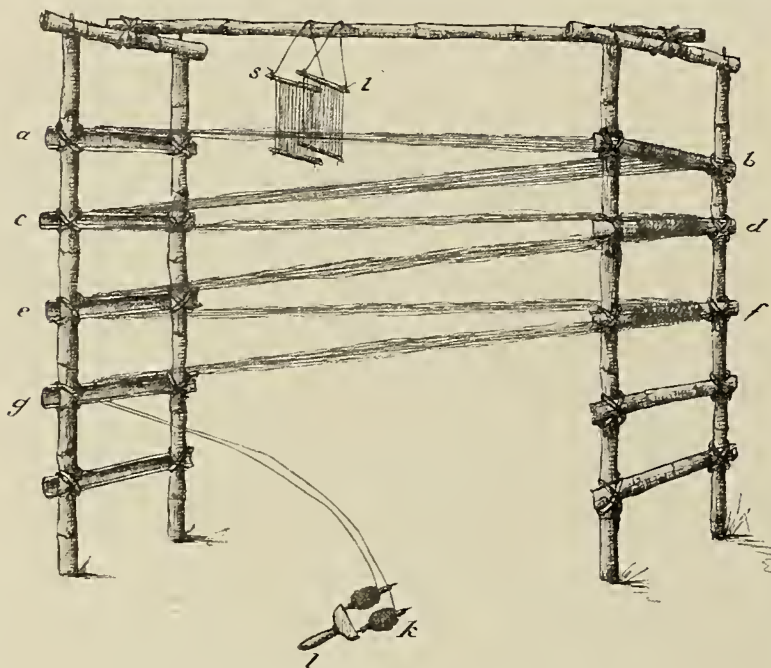
Het scheerraam bestaat uit twee langwerpige bamboe ramen, evenwijdig aan elkaar op den grond staande op zoodanigen afstand, als de lengte van het weefsel, de stagèn, zal bedragen, terwijl de lange zijden ervan door dwarslatten aan elkaar verbonden zijn. Op deze beide vertikale ramen, die door het aanwezig zijn van dwarslatten eenigermate op kleine ladders gelijken, rust een horizontale bamboe, waaraan de beide soeri's met behulp van een touwtje vastgebonden zijn. Het dwarslatje *e. f.* van de soeri (zie fig. 194) is vóór het scheren reeds uit de soeri getrokken, zoodat de lussen thans in elkaar grijpen. (fig. 195).

De twee klossen, klĕting, zijn draaibaar bevestigd op twee ijzeren pinnen, welke in een stuk hout met een handvat gestoken zijn. Deze klossenstandaard draagt den naam van

latoero. ([1]) Hieruit blijkt, dat dus twee draden tegelijk op schering gespannen worden. (Het op schering spannen van de draden voor een stagèn geschiedt in Pekalongan uitsluitend door vrouwen). In de betrekkelijke figuur 195 de dwarslatten met *a, b, c, d, e, f* en *g* en de soeri's met *s* en *t* aanduidend, kan de loop van het scheren als volgt worden voorgesteld.

De beide draden van de latoero worden om *a* gebonden, vervolgens gaat de eene draad door de soeri *s*, de andere door soeri *t*, verder om *b*, om *c*, om *d*, om *f*, om *g*. Vervolgens weer terug van onder naar boven om *f, e, d, c* en *b*, de eene draad door de soeri *s*, de andere door de soeri *t*, vervolgens beide draden van onder naar boven om *a*, de eene draad door de soeri *t*, de andere door de soeri *s*. Enz.

Is het scheren afgeloopen, dan wordt de draad bij *g* afgebroken en aan deze staaf vastgebonden. Bij het inbrengen van de scheringdraden in de soeri's moeten natuurlijk de klětings even van de latoero worden afgenomen. Aangezien de afstand tusschen de beide vertikale ramen gelijk is aan de lengte van één stagèn, is het duidelijk, dat men op deze wijze scherende, 6 rijen van dubbele scheringdraden verkrijgt, voldoende voor 6 stagèns. Op den weefstoel wordt de schering in haar volle lengte geweven, en eerst nadat het weefsel gereed is, in 6 stagèns verdeeld.

s en *t* soeri, *l* en *k* latoero met twee klěting.
Fig. 195. Pani stagèn.

De lengte van de schering voor één stagèn wordt sa-kajoeh genoemd.

Ten einde later bij het weven, wanneer de ketting op den kettingboom en het gereedgekomen weefsel op den borstboom gewonden is, gemakkelijk te kunnen zien, wanneer een stagèn af is en dus een kleine tusschenruimte tusschen deze en de eerstvolgende stagèn zonder inslag moet gelaten worden, wordt nog op het scheerraam bij elke dwarslat de schering met wat was (malam) gemerkt.

De techniek van dit scheren nader beschouwende, ontwaart men dus, dat alle draden, zoowel van de bovenste als van de onderste rij scheringdraden, één voor één in twee in elkaar grijpende lussen bevestigd zijn, terwijl het bovenste en het onderste gedeelte van de schering elk een afzonderlijken soeri of kam hebben.

Is bij het gewone weven, waar alleen de onderste ketting aan den ophaler bevestigd is, een afzonderlijke kam noodig voor het uit elkaar houden der draden, hier, waar èn onderste en bovenste ketting in een afzonderlijken soeri gevat zijn, is dit niet noodig, omdat de soeri dienst doet als kam en zooals straks nader zal worden uitgelegd, tevens als ophaler.

Een ander opmerkelijk feit bij het scheren voor stagèn-weven is, dat daarbij geen kruising van de onderste en bovenste scheringdraden plaats heeft.

Wel ziet men in sommige stagèn-weverijen zoo'n kruising maken, maar deze is geheel

([1]) Deze klossenstandaard is ongeveer van dezelfde constructie als die, welke de Madoereesche werkster bij het opspannen der scheringdraden gebruikt. (Zie fig. 62).

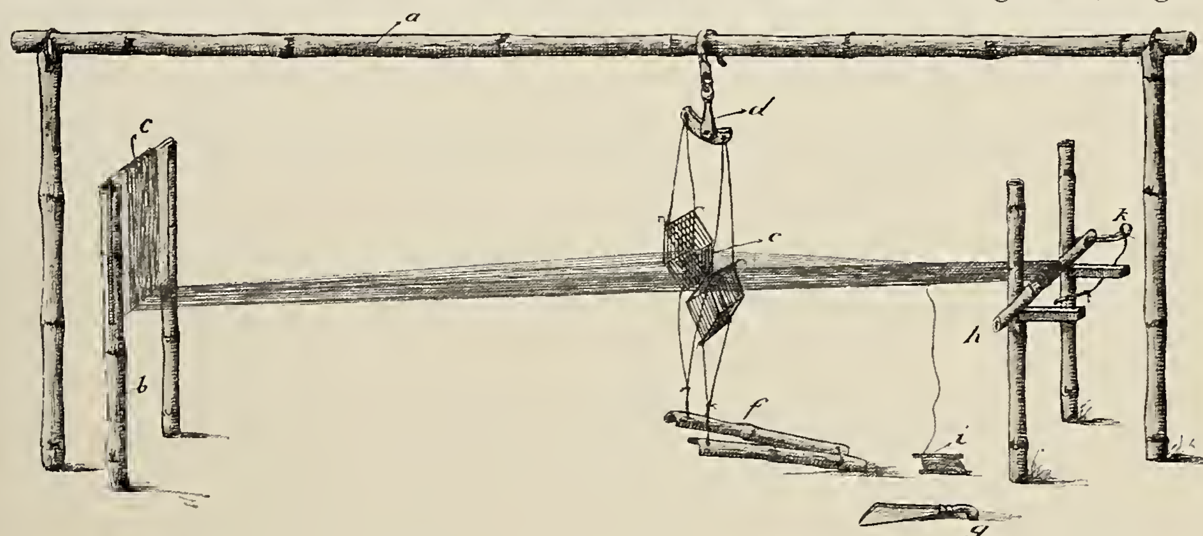
onnoodig en dient alleen om den kettingboom of borstboom beter vast te klemmen. Principieel is de kruising van de beide deelen van den ketting onnoodig door de zeer speciale inrichting van de soeri's, zooals hieronder nader zal blijken.

Is de schering geheel opgespannen, dat moet zij van het toestel afgenomen en op het weefgetouw overgebracht worden. (fig. 196).

Daartoe wordt zij op den kettingboom gewonden (di goeloeng), een langwerpige plank van 40 X 50 c.M., hetgeen met de noodige omzichtigheid moet gebeuren, opdat de scheringdraden overal even sterk gespannen blijven.

Aan het andere uiteinde van den ketting wordt nu een stokje tusschen het bovenste en onderste deel gestoken, hetgeen dient, om de draden bij het overbrengen naar den weefstoel beter uit elkaar te houden. Dat stokje wordt later eenvoudig aan den borstboom vastgebonden.

Alvorens tot een beschrijving van het stagèn-weven over te gaan, laat ik hier een beschrijving van het daarbij gebruikelijke en technisch reeds vrij hoog staande weefgetouw (sĕntèggan genaamd, van sĕntèg, njĕntèg = het met de sabel aanslaan van den inslagdraad), volgen.

a. tlawoengan.	*c.* abah-abah.	*e.* soeri.	*g.* bĕndo.	*i.* tjoban.
b. koplok.	*d.* tradjon.	*f.* gèndjottan.	*h.* pĕnggoeloeng.	*k.* djongkèt.

Fig. 196. Pekalongansch stagèn-weeftoestel.

De kettingboom bestaat, zooals reeds werd aangestipt, uit een langwerpige, houten plank van ± 40 bij 50 cM., welke tusschen twee vertikale bamboes, koplok, (aan de bovenzijde zoodanig uitgesneden, dat de plank daar precies in past), wordt vastgeklemd.

De borstboom, abah-abah, ook pĕnggoeloeng geheeten, bestaat uit een stuk bamboe, rustende op een paar horizontale stukken hout, welke in een paar vertikale stijlen, eveneens van bamboe, zijn aangebracht, in dier voege, dat de borstboom op de horizontale stukken hout rustende, tevens tegen de vertikale stijlen aandrukt. Aan den borstboom wordt bij het opspannen van den ketting het daarin geplaatste stokje (zie boven) vastgebonden.

Tusschen kettingboom en borstboom wordt nu het weefsel opgespannen, waarbij voor het strak houden van den ketting kan worden gezorgd, doordien in den borstboom een kruk, djongkèt, is aangebracht, en wel zoodanig, dat men in staat is den ketting en later de geweven stof door het ronddraaien van den borstboom daarop op te winden. Door middel van een touw, met een knoop aan de kruk bevestigd, kan men het terugschieten daarvan beletten. (zie fig. 196).

Boven het zooeven beschrevene, eigenlijk gezegde weefgetouw bevindt zich een horizontale bamboe, tlawoengan genaamd, rustende op twee vertikale stijlen.

Hieraan is met een haak een soort balans, tradjon, met zeer korte armen, bevestigd, aan

welker uiteinden middels touwen de beide s o e r i ' s hangen, die aldus elkaar in evenwicht houden.

De touwen zijn zoo lang, dat als het weeftoestel in rust is, de beide deelen van den ketting nagenoeg op elkaar rusten.

Aan de andere zijde van elk der s o e r i ' s is met behulp van touwen een trapper, g è n dj o t t a n, bevestigd, zoodanig, dat deze met het eene uiteinde op den grond rustende, daarmede een kleinen hoek vormt.

De klos, t j o b a n, waarop de inslagdraden gewonden zijn, is hierboven reeds beschreven, zoodat alleen nog te vermelden valt de sabel, waarmede de inslagdraden worden aangeslagen (d i s e n t è g).

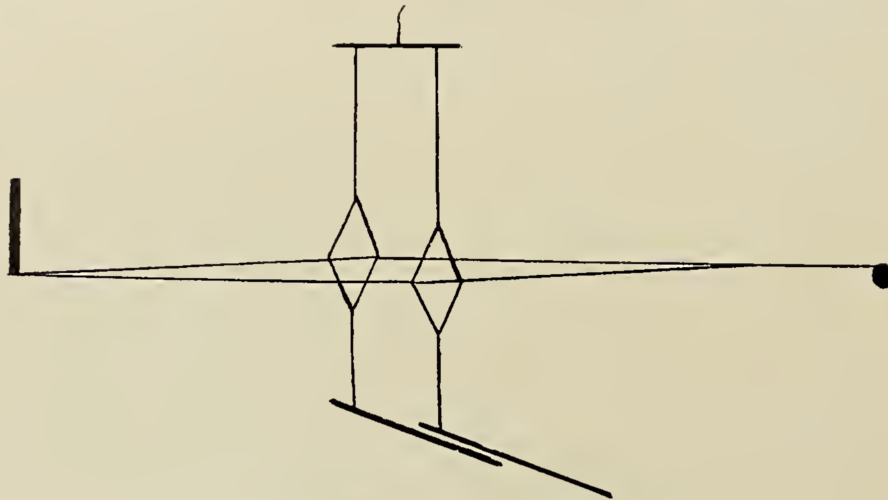

Fig. 197. Stand van ophalers en schering.

De sabel heeft hier den vorm van een kapmes, waarom zij ook b ĕ n d o genoemd wordt; zij is soms zelfs geheel van ijzer, met een houten handvat. Indien de b ĕ n d o van hout is, is dit werktuig met lood bezwaard en op de snede van lood voorzien, omdat het anders door het bij het weven van s t a g è n s gebruikelijke, zware aanslaan spoedig zou afstompen. De draden van de s o e r i worden met de hand een weinig uit elkaar getrokken, totdat zij in doorsnede een ruit vormen (zie teekening), waarna met het weven een aanvang kan worden gemaakt.

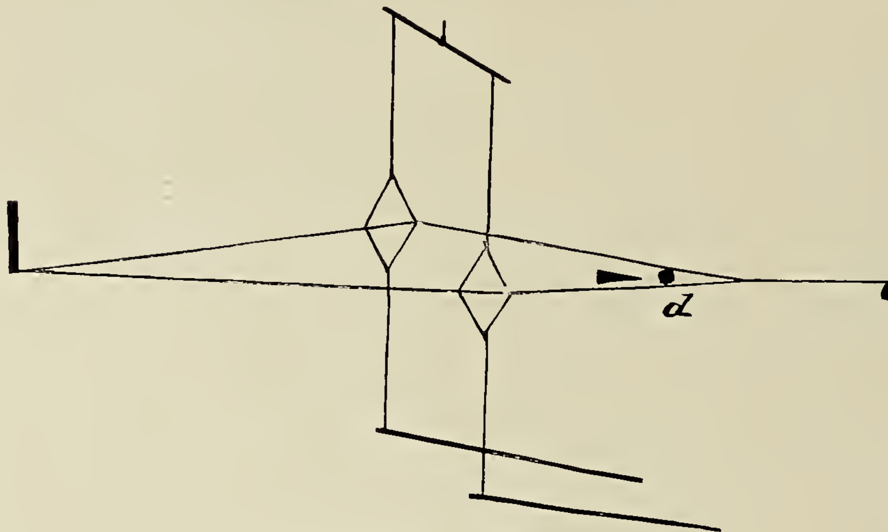

Fig. 198. Stand van ophalers en schering.

Is het gewone weven een speciaal vrouwelijke bezigheid, het weven van s t a g è n s, dat door het zware aanslaan veel kracht vereischt, zeer vermoeiend en bovendien een bepaald ambacht is, wordt alleen door mannen verricht.

De wever, ter linkerzijde van zijn weefgetouw staande, trekt door het trappen op het linkerpedaal de s o e r i van den ondersten ketting en daarmee den geheelen ondersten ketting zelf, naar beneden. Daar echter de s o e r i verbonden is aan den rechterarm van de balans (zie fig. 197 en 198) wordt ook die arm naar beneden getrokken.

Gaat de rechterarm van de balans naar beneden, dan gaat noodzakelijk de linker naar boven en daarmede ook de aan dien linker arm verbonden s o e r i van den bovensten ketting en dus de bovenste ketting zelf ook.

Was aanvankelijk de vertikale doorsnede van het weeftoestel als in figuur 197, het is duidelijk, dat, nadat de wever het linker-pedaal naar beneden heeft gedrukt, de bovenste en onderste ketting zich van elkander zullen verwijderen, zoodat de doorsnede wordt als in figuur 198.
Aldus is de gelegenheid geopend, om met behulp van de weefspoel, tjoban, van links naar rechts, een inslagdraad in te brengen, waarvan de doorsnede (voor de duidelijkheid veel te groot gemaakt) wordt voorgesteld door *d*. (fig. 198).
Nadat die inslagdraad met de sabel flink is aangeslagen, trapt de wever het rechter pedaal naar beneden, waaraan de soeri van den bovensten ketting bevestigd is. Met den bovensten ketting wordt tevens de linker arm van de balans naar beneden getrokken, zoodat de rechter arm naar boven gaat en daarmede de soeri van den ondersten ketting en daardoor ook de onderste ketting zelf naar boven getrokken wordt. De bovenste ketting wordt naar beneden getrokken, de onderste naar boven, zoodat het duidelijk is, dat de inslagdraad *d* tusschen beide deelen van den ketting is ingeklemd, zooals op figuur 199 is aangegeven.
Nadat de kruising nog eens flink aangeslagen is, wordt vervolgens de weefspoel van rechts naar links ingebracht en de tweede inslagdraad door het weer naar boven brengen van den bovensten en het naar beneden brengen van den ondersten ketting in een nieuwe kruising vastgeklemd en daarna weer flink aangeslagen.

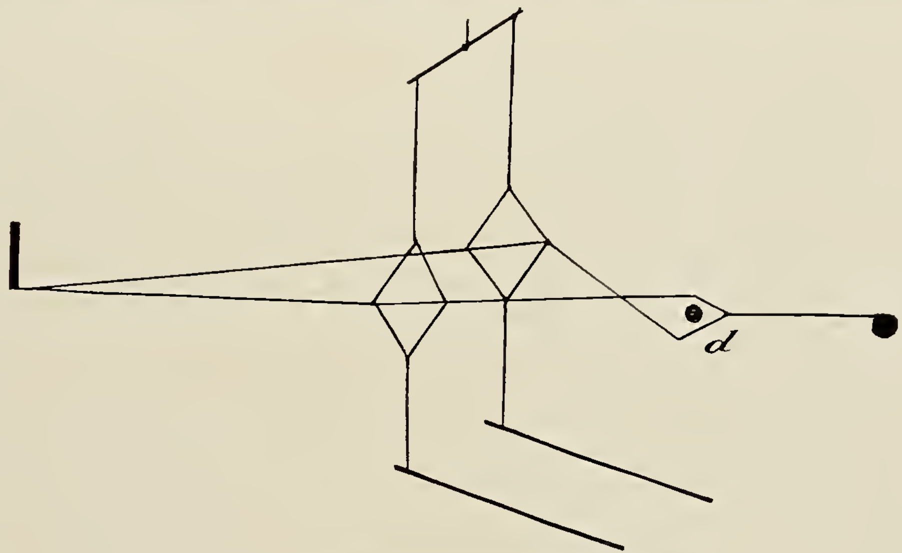

Fig. 199. Stand van ophalers en schering.

Daar de breedte van het stagènweefsel op zijn hoogst maar ± 13 c.M. bedraagt, kan het inbrengen van den inslag natuurlijk zeer snel geschieden, en aangezien bovendien het weven van stagèns een bepaald ambacht is, kunnen ervaren wevers, met werkelijk verbazingwekkende snelheid weven. Met de rechterhand de weefspoel van links inwerpende, vangen zij die rechts weer op, slaan den draad met de in de linker hand gehouden sabel aan, brengen, door met den voet even op een der pedalen te trappen, de kruising van boven- en onderketting tot stand, slaan weer aan, werpen van rechts de weefspoel weer in, vangen die links op, slaan weer aan, trappen op het pedaal enz. en zulks met een snelheid, die iets van het machinale heeft.
Naarmate het weefsel gereed komt, wordt het op den borstboom opgewonden en tevens de kettingdraad van den kettingboom afgewonden.
Is de lengte van een stagèn afgeweven, dan wordt een klein gedeelte van den ketting, als tusschenstuk tusschen de eerste en de volgende stagèn, zonder inslag gelaten. Is de geheele ketting afgeweven, dan worden de stagèns langs die ongeweven gelaten gedeelten afgesneden.
Aan het eind van elke stagèn worden, door 5 à 10 maal den inslag in te brengen, zonder daarop volgende kruising van den ketting, strepen gevormd, welker aantal de kwaliteit van het weefsel aangeeft. Vijf strepen duiden de beste kwaliteit aan; hoe minder strepen, te geringer de kwaliteit.
Eigenaardig is bij het stagèn-weven de groot-industrie-achtige verdeeling van den arbeid.
Een aantal personen, veelal vrouwen, is steeds bezig met het glèdèg of verdubbelen van

draden, anderen, meest jongens of vrouwen, verrichten het ngoebal, het ineenvlechten der dubbele draden; weer anderen, ook vrouwen, zijn bezig met het op schering spannen van draden, terwijl eindelijk een aantal mannen bezig zijn met weven.
Ieder heeft zijn eigen soort werk en doet ook niets anders dan dat, en allen moeten voortdurend bezig zijn, daar hun werkzaamheden in elkander grijpen als de raderen van een machine. Houdt er een op te werken, dan staat als bij een machine alles stil.
De wevers kunnen niet geregeld voortwerken, als er niet voor gezorgd wordt, dat er voldoende op schering gespannen draden gereed zijn; de scheersters kunnen niet werken, als de toekangs ngoebal niet zorgen voor voldoenden aanvoer van garen en dezen ondervinden weer stagnatie in hun werk, als de toekangs glèdèg niet geregeld voortarbeiden.
Een stagèn-weverij geeft dan ook aan den bezoeker een eigenaardig beeld van bedrijvigheid;

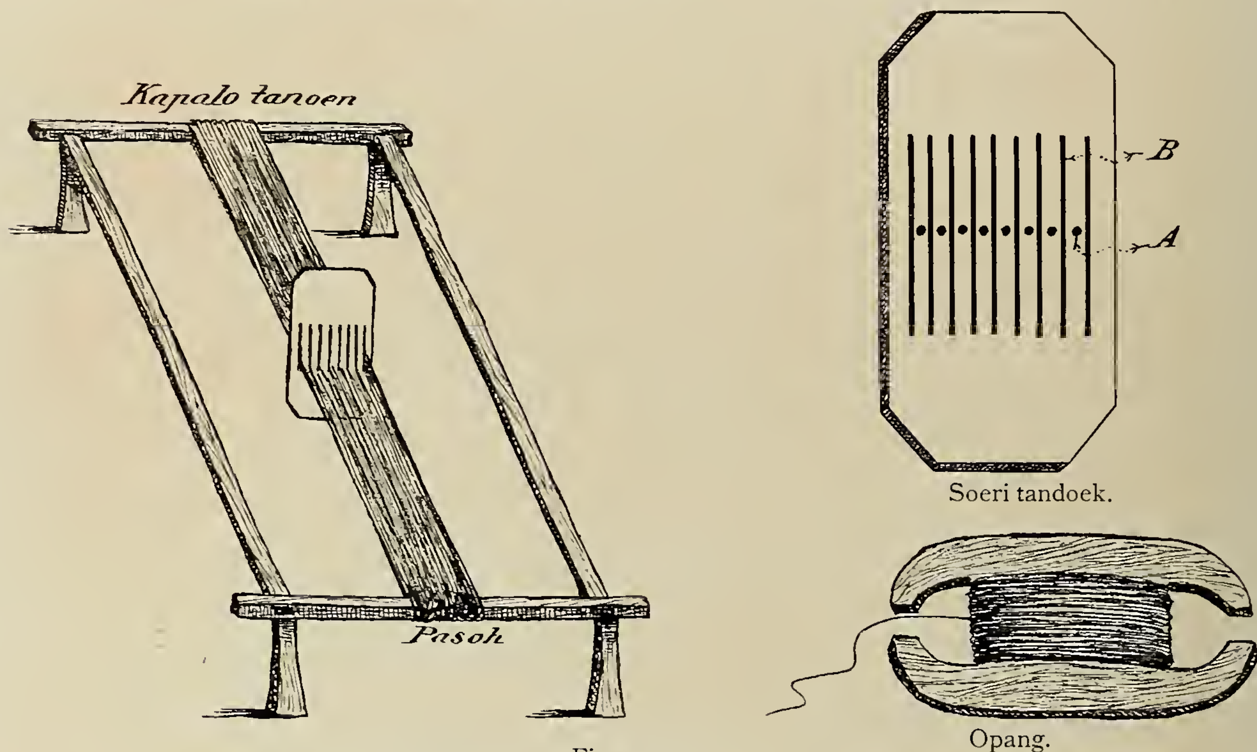
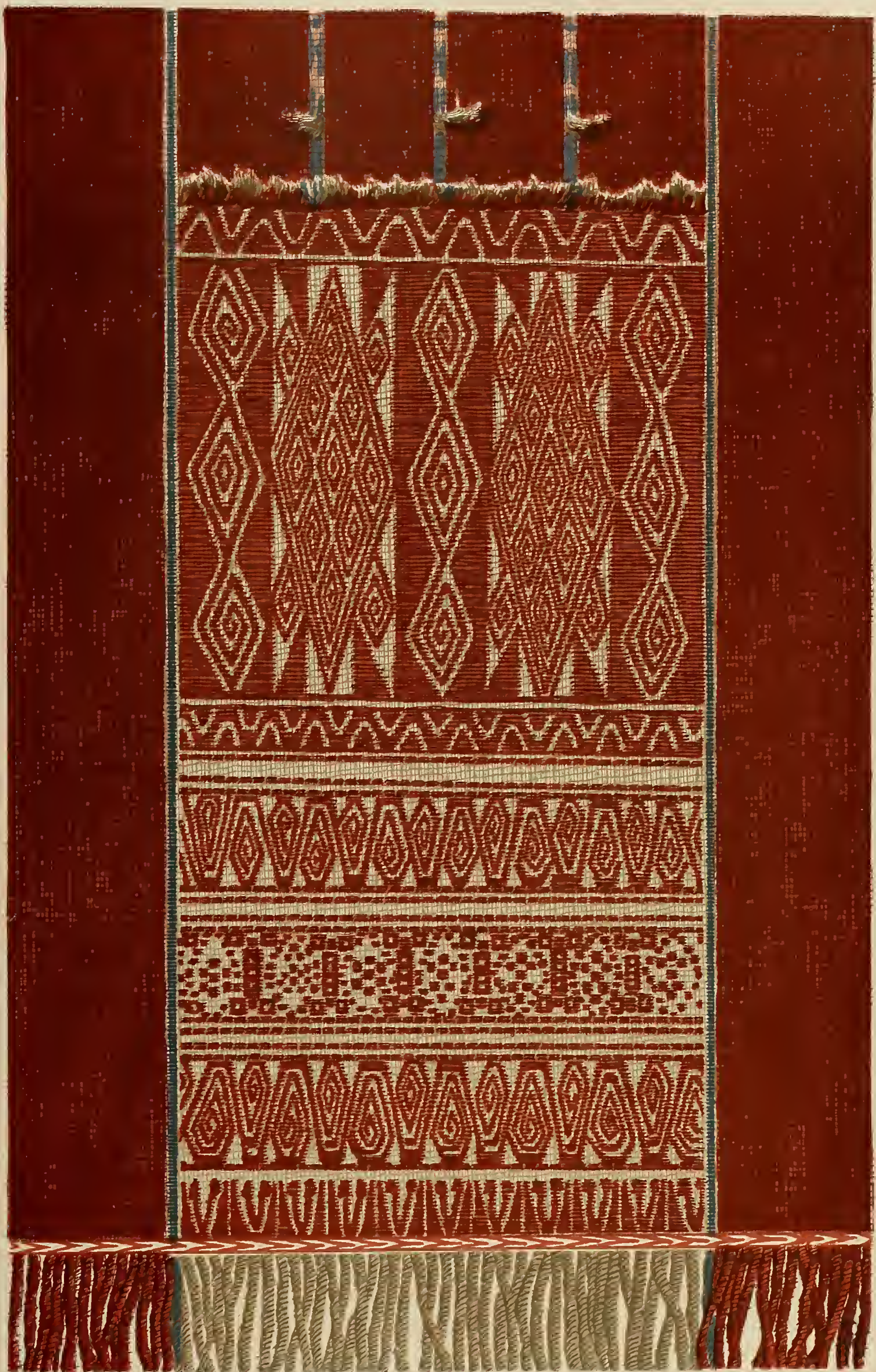

Fig. 200.
Pamèdangan of weeftoestel uit Pajakoemboeh voor het weven van passement.

het snorren van de djontrå glèdèggan, het zwiepende geluid van de djontrå oeballan, de zware sabel-slagen van de wevers, geven eenigermate het denkbeeld, dat men zich in een kleine fabriek bevindt, terwijl de lange gekleurde draden in paars, groen, blauw, geel, die men allerwegen ziet en de helle kleuren van de bewerkt wordende stagèns, iets bijzonder levendigs aan het geheel geven.
Onder het Sumatraansche bandenweefsel moet genoemd worden het passementwerk van Pajakoemboeh.
Voor de vervaardiging van het passementwerk (het z.g. minsir) bestaan twee soorten speciale weeftoestelletjes, t.w. de pamèdangan en de èlak.
De pamèdangan zou men een miniatuur-weefstoel kunnen noemen; zij bestaat uit een langwerpig-vierkant raamwerk op voetstuk. De weefster plaatst dit toestel vlak vóór zich op den grond. Men spant de scheringdraden (meestal geel, omdat voor passement de inslag van goud- of zilverdraad in kleur er het best bij past) tusschen den pasoh of borstboom en den kapalo tanoen of kettingboom, met doorsteking der draden door de hoornen kam of soeri tandoek.

Plaat 14. KATOENEN SLÈNDANG UIT DE TIMOER-BATAKLANDEN.
PATROON: tangah doewa poeloeh.
(Zie blz. 226.)

Deze kam is een heel vernuftig uitgevonden werktuigje, dat niet alleen als kam, maar ook als ophalers en zelfs tevens als aanslagsabel dienen kan. (fig. 200).

Het bevat afwisselend ronde gaten *A* en spleten *B* (er zijn kammen met 8 en met 16 spleten). De uiterste draad no. 1 aan den rechterkant wordt door het ronde gat *A* gestoken, de daarop volgende draad no. 2 door de spleet *B* en zoo vervolgens.

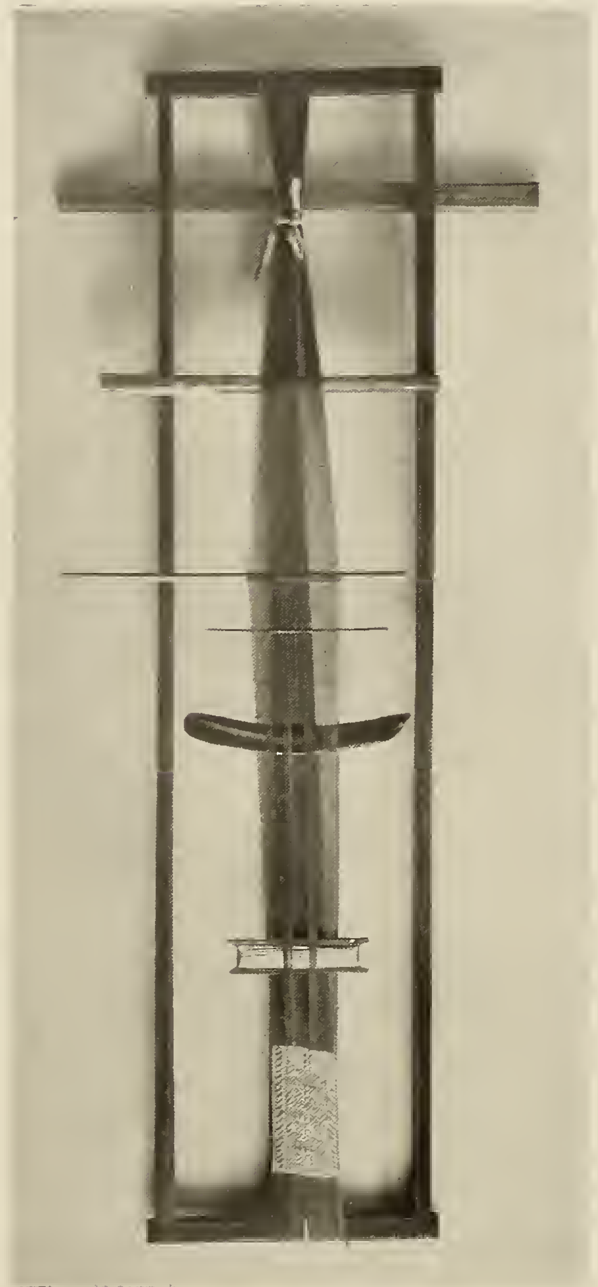

Fig. 201. Èlak, voor passementweven, uit Pajakoemboeh.

Trekt men nu de soeri naar boven, dan gaan de onevene draden, die door de ronde gaten *A* gestoken zijn, mee naar boven, terwijl de evene draden, die door de spleten *B* gaan, horizontaal blijven.

Duwt men de soeri naar beneden, dan gaan de draden *A* mee naar beneden, en blijven de draden *B* boven, horizontaal.

Door de op- en nederwerking van de soeri verkrijgt men dus in de schering een afwisselend kruisverband.

Zoo ontstaan dus de spalkingen van de scheringdraden tot twee vlakken, waartusschen de houten spoel of opang met het goud- of zilverdraad, dat er op gewonden is, doorgestoken wordt ([1]).

Het gebloemte in het passement ontstaat door met een kleine, hoornen pantjoekie (liniaal) uit het scheringveld de noodige draden op te lichten, waarboven of waaronder de inslag moet gaan, om het patroon te vormen.

De èlak, hierboven genoemd, bestaat in een vierkant raamwerk, waarop een doorgaande schering gespannen wordt op de wijze, als in fig. 201 en 202 aangegeven. De weefster kan de èlak op haar schoot houden. De hoornen pantjoeki of patroonvormer dient tevens als gewonen ophaler en een of meer lidi's worden gebruikt voor een telkens wederkeerend figuur, dat door den inslagdraad geweven wordt. Een plankje, dat op zijn kant gezet kan worden, is aangebracht, om de schering strak te spannen.

Een soort weven, dat overal verspreid in Zuid-Celebes voorkomt, is het z.g. tênoeng kéra. Kéra is n.l. schildpad; men gebruikte vroeger bij dit weven vierkante schildpadden blaadjes, welke later door kaarten werden vervangen; vandaar de naam tênoeng kéra, welke het best door kaartweven te vertalen zou zijn. Volgens de methode van kaartweven maakt men in het hierboven genoemde gebied de tâli bânnang, den band of gordel, waarmee de kris

([1]) Dit werktuigje, de soeri tandoek, fungeert op dezelfde wijze als de ophalers van het bandenweeftoestel van Java. Ook in Margaretha Verwey's werk „Het handweven" staat het afgebeeld. Het is ook in Zweden en Noorwegen in gebruik.

om het lichaam wordt vastgemaakt, en den papoeroe of broekband. Deze methode is vrij ingewikkeld en ingenieus, zoodat het wel de moeite waard is, ze nauwkeurig te omschrijven. Men spint op de gewone wijze garen uit kapas, want Europeesche garens worden voor de vervaardiging van tâli bânnang niet gebruikt. Dat gesponnen garen wordt op z.g. gati's of klossen gebracht. (fig. 203). Dit garen wordt vervijfdubbeld, d.w.z. men brengt het garen van 5 gati's of klossen eenvoudig middels een spinnewiel op één klos over; de gâti's blijven daarbij op den grond liggen.

Het op die wijze verdikken van den draad heet rigâti. Van den vervijfdubbelden draad moet de schering gemaakt worden. Daarvoor is een adjoênang of haspel noodig, (fig. 204), waarop het garen wordt opgewonden tot bundels, genoeg voor de breedte van den te weven band. Heeft dit plaats gehad, dan wordt één bundel boven over de dwarslat van de adjoênang doorgesneden, zoodat nu de heele streng los komt.

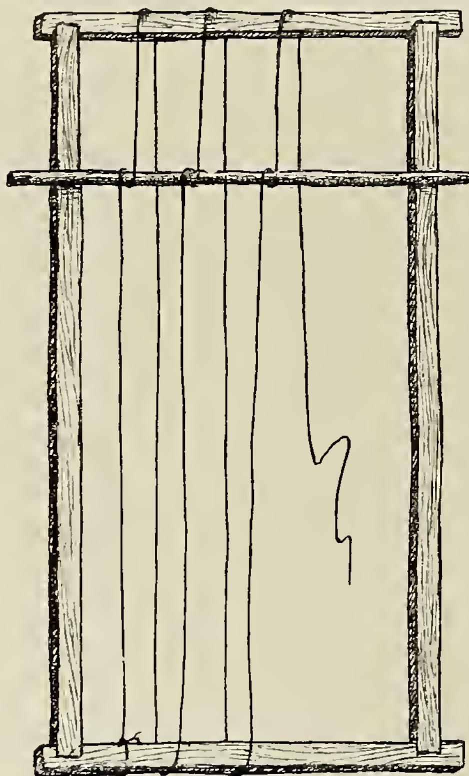
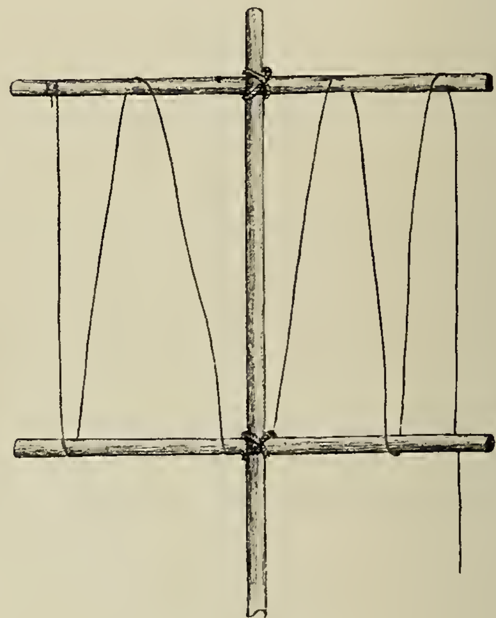

Fig. 202. De èlak uit Pajakoemboeh voor het vervaardigen van passement.

Fig. 203. Gati.

Fig. 204. Adjôenang.

Het spreekt van zelf, dat het aantal omwindingen op de adjoênang zoo moet zijn, dat met het garen de heele lengte van den te maken band wordt verkregen. De bundel wordt dus in de lengte uitgespannen en elke draad wordt door twee kaarten (kéra's) gestoken op de wijze, zooals in fig. 205 is afgebeeld, waarna de draden worden dubbelgevouwen bij *A*, zoodat de einden der draden weer naar elkaar worden toegebracht. Men heeft dus 4 draden, die na verbuiging 8 worden, waarvan 4 door de bovenste en 4 door de onderste gaten der kéra's loopen.

De ombuiging bij *A* is de plaats, waar de borstboom komt, de einden bij *B* worden om den kettingboom aan elkaar verbonden. De borstboom heet evenals bij alle weeftoestellen wekângang en bestaat uit een stijl, die aan de bovenzijde twee insplijtsels heeft, zoodat de bij *A* omgebogen draden om de middelste staaf tusschen die insplijtsels aangebracht kunnen worden. De borstboom, in den latten-vloer van de paalwoning vastgestoken, wordt bovendien nog met touwen, paramêntang, vastgezet. (zie fig. 206).

De kettingboom of tanrâdjang is aan een ezel of dôlo verbonden, welke eveneens met touwen wordt vastgezet; de kéra's of kaarten bevinden zich in het midden, terwijl in de draden een kruising is.

Zoo heeft men voor een papoêroe of broekband, die vrij smal is, 18 kaarten noodig; voor een tâli bânnang, die breeder is, gebruikt men 40 kaarten.

De inslag wordt eenvoudig verkregen door den vervijfdubbelden draad op een bordpapieren spoelklos of s ô d j o op te winden, welke alsdan voor het gebruik gereed is. Ook worden wel eens zijde en zilverdraad voor den inslag gebruikt; deze draadsoorten worden gewoonlijk niet verdubbeld of verdikt.
Als sabel wordt een hakmesvormig stuk hout gebruikt, de w â l i - w a l î d a (verkleinwoord van het gewone woord w a l î d a, voor sabel).
Het eigenlijke weven bestaat nu uit het insteken van de s ô d j o en het met de w â l i - w a l î d a aanslaan van den ingebrachten inslagdraad, terwijl de k é r a ' s als twee ophalers fungeeren.
Telkens na een inslag, die aangedrukt is, worden alle kaarten tegelijk door de weefster met beide handen aangevat en alle tegelijk 90° omgedraaid; een volgende maal worden zij weer 90° teruggedraaid, zoodat op die manier telkens een andere kruising van draden ontstaat.

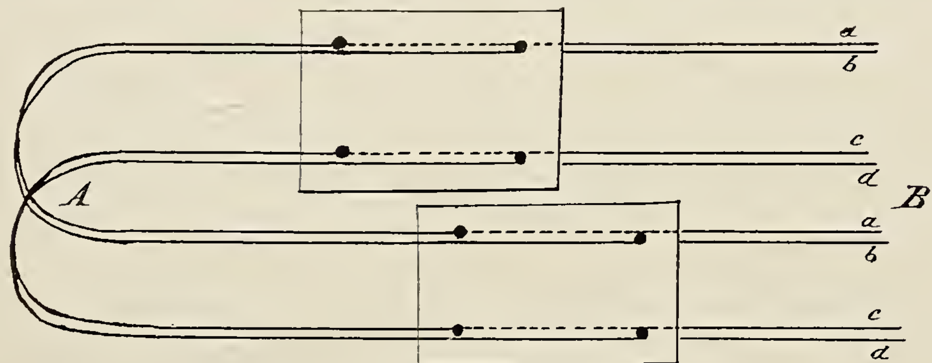

Fig. 205. Stand van de schering bij het kaartweven.

Hoe de draden door de kaarten gestoken worden (elke draad door slechts één gat van een kaart), en hoe de kruisingen afwisselen bij het draaien der kaarten, blijkt duidelijk uit de hierbijgevoegde teekeningen van fig. 207.
De volgorde der draden en de eerste kruising, dus, wanneer de kaarten liggen, is: *a* en *b* boven, *c* en *d* beneden.
Bij een omdraaiing der kaarten in de richting van het pijltje, zoodat zij recht overeind staan,

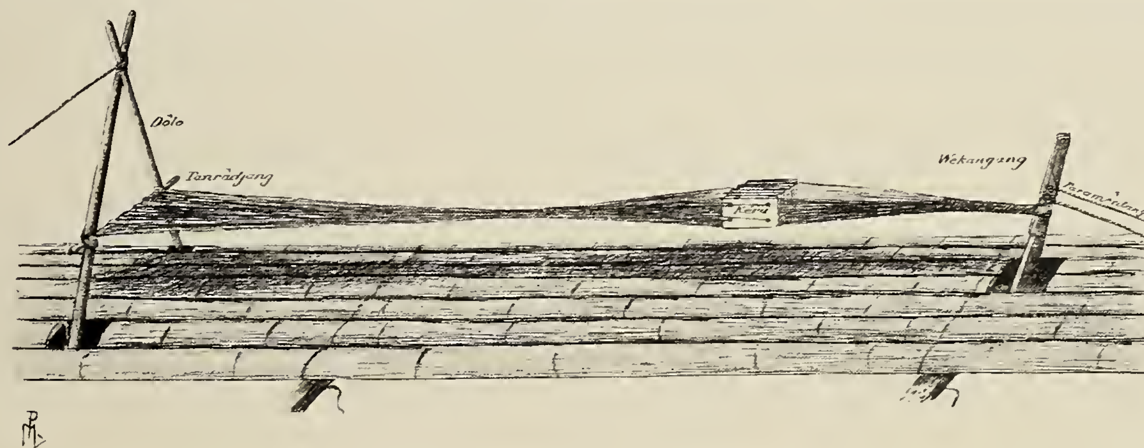

Fig. 206. Toestel voor het kaartweven.

blijft *a* boven, aangezien het gat I, waardoor *a* loopt, ook boven blijft; draad *b* gaat naar beneden, omdat het gat II, waardoor *b* loopt, ook naar beneden wordt gewenteld; draad *c* komt boven, omdat het gat III, waardoor *c* loopt, boven komt; draad *d* gaat naar beneden, omdat het gat IV, waardoor *d* loopt, ook naar beneden gaat. De volgorde der draden is nu: *a* en *c* boven, en *b* en *d* beneden, waardoor een andere kruising ontstaat.
Draait men nu de kaarten weer 90° terug, dan ontstaat dus weer dezelfde stand als voorheen. Men ziet hieruit, dat de kaarten als ophalers fungeeren.
Moet de weefster nu een patroon van gebloemte vormen, dan licht zij, geheel naar berekening

uit het hoofd, de bovenste draden op en steekt den patroonvormenden inslag daaronder door de schering.

Een papôeroe of broekband en ook een tâli bânnang of krisgordel bestaan uit twee soorten kaartweefsel; een plat weefsel en een rond weefsel (rond als b.v. een leidsel of een touw). Het platte weefsel aan de beide uiteinden van een gordel, dikwijls van gebloemd patroon voorzien, wordt op bovenomschreven wijze verkregen; het rondweefsel in het midden van den gordel ontstaat door nog meer kruisingen van scheringdraden teweeg te brengen, hetgeen geschiedt door de kéra's niet terug, maar telkens verder rond te draaien.

Met teekeningen wordt dit duidelijk. (fig 208). Teekening I van fig. 208 is de gewone stand: draden *a* en *b* boven; *c* en *d* beneden. De kéra's worden 90° rondgewenteld in de richting van het pijltje.

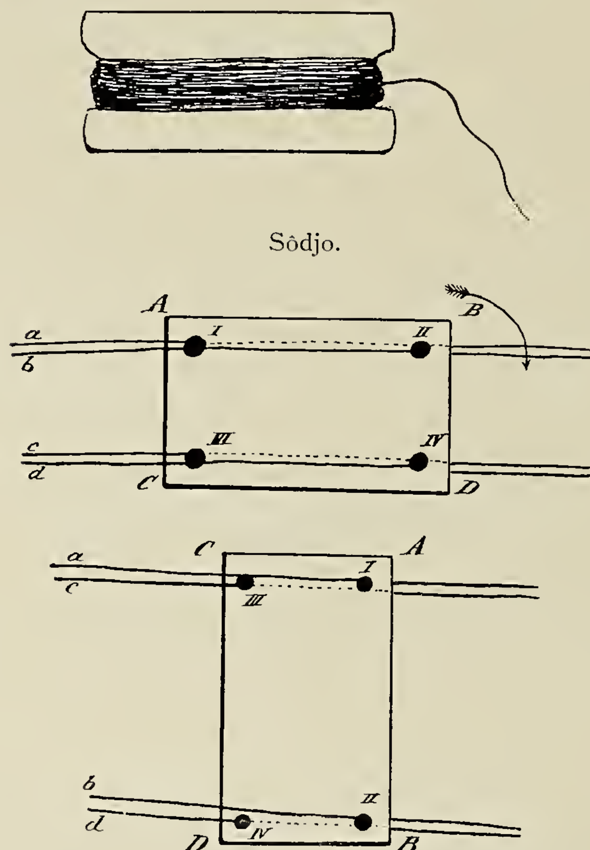

Fig. 207. Standen der kaarten bij het kaartweven.

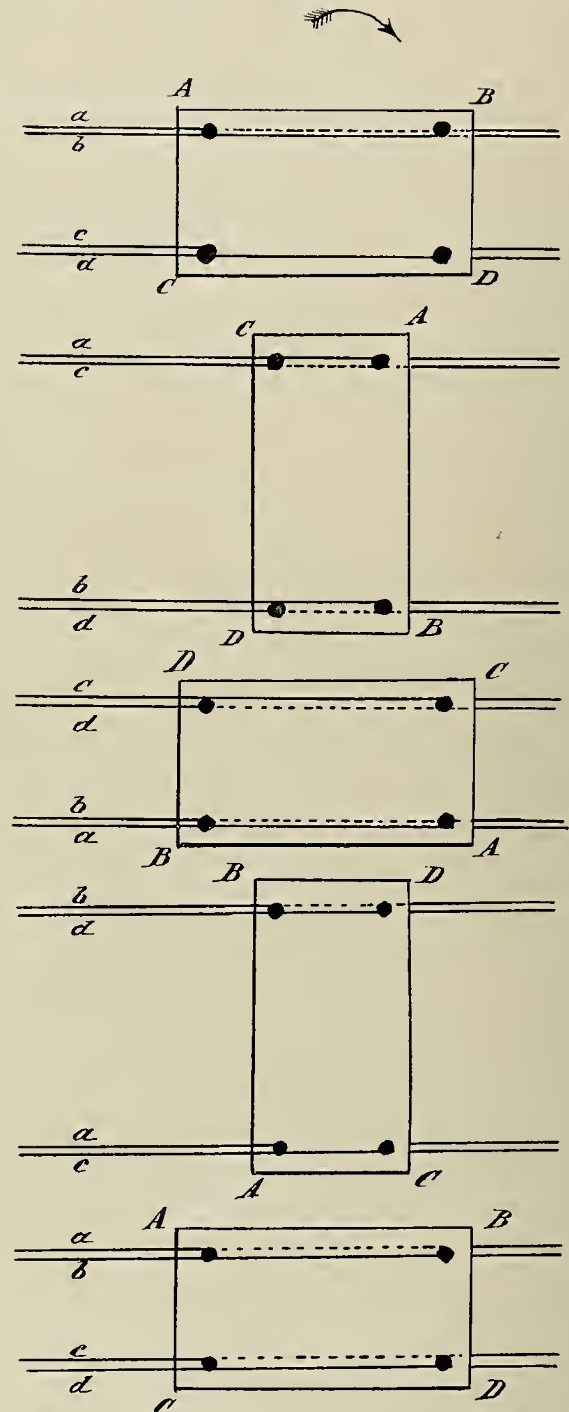

Fig. 208. Standen der kaarten bij het kaartweven.

In stand II zijn nu *a* en *c* boven; en *b* en *d* beneden. Na een tweede rondwenteling van 90° ontstaat stand III, waar *c* en *d* boven, terwijl *b* en *a* beneden zijn.

Stand IV ontstaat na de 3e rondwenteling; hier zijn *d* en *b* boven en *a* en *c* beneden; terwijl bij de laatste rondwenteling, wanneer dus 360° is rondgegaan, de draden weer in dezelfde positie als in stand I zijn teruggekomen.

Dat bij zoovele dradenkruisingen, waartusschen telkens een inslagdraad wordt geplaatst, het weefsel touw-rond wordt, is licht te begrijpen.
Bovendien worden nog vóór den aanvang van het rondweven de kéra's van elkaar gescheiden door een bamboezen spanner of pasâka, waardoor twee inslagruimten worden verkregen, twee plaatsen dus, waardoor de inslag telkens achtereen na een omwenteling der kéra's wordt ingebracht, zonder dien inslag te verbreken. (fig. 209).
Ook dit is een middel, om het rondweefsel volkomen te maken, terwijl bovendien nog de inslag 7 malen dikker wordt genomen dan de schering; d.w.z. die inslag is een verzevendubbeling van draden, welke gewoonlijk voor de schering gebruikt zouden worden. (Deze schering is reeds een vervijfdubbeling van de gesponnen garens, zoodat de inslag dan eigenlijk uit $7 \times 5 = 35$ draadjes bestaat).
Het kaartweven heet: tênoeng kéra, het kaartweven: mapalêboe (lêboe = rond).
Het is hier de plaats, aan te halen, wat Margaretha Verwey in haar werk „Het handweven" van deze bandenweefmethode schrijft: „Eén bandweefsel blijft nog ter behandeling over, geheel verschillend van alle anderen. Maar dat zoo prachtig mooi is in z'n samenstel en zoo verrassend veel ornamentenrijkdom toelaat, dat het onze aandacht ten volle verdient. In ons land is het nog slechts weinige jaren bekend, maar in zijn oorsprong heel oud.
Eenige jaren geleden werd door mevrouw M. Lehman Filhé's een werkje uitgegeven, geheel aan deze wijze van bandweven gewijd. Heel uitvoerig verhaalt de schrijfster hierin, hoe voor 't eerst haar aandacht tot dit werd getrokken door het lezen van de uitdrukking „mit Brettchen gewebt", in een werk, handelende over de cultuurgeschiedenis van IJsland. Hoe zij kort daarop, bij het bezoek aan het Deensche Volksmuseum te Kopenhagen een in werking zijnde band zag hangen, die haar dadelijk de Brettchen-weberei te binnen bracht.

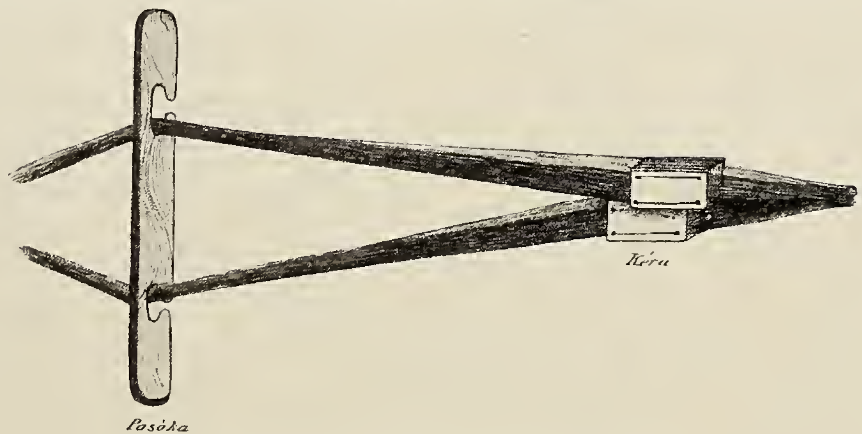

Fig. 209. Toestel, in gebruik bij het kaartweven.

Het waren een twaalftal vierkante, houten plankjes ter grootte van 6 à 7 c.M. In ieder der vier hoeken was een gaatje geboord, door ieder gaatje een wollen draad geregen, van welke draden met behulp der plankjes een eind band was geweven, die den indruk maakte te zijn gebreid.
In verband met het gelezene rees het vermoeden, dat men hier speciaal met een IJslandsche techniek te doen had. In die richting werd onderzocht. De bedoelde band bleek niet uit IJsland maar uit Randrut (Jutland) afkomstig, doch later werd in hetzelfde museum ook een IJslandsch stukje van ditzelfde weefsel gevonden."
En verder: „De kaartjes kunnen van dun hout of stevig karton zijn. In het St. Paulus-Museum te Worms zijn zelfs beenen weefkaartjes te vinden, afkomstig uit den Romeinschen tijd."
En in Zuid-Celebes zijn ze van schildpad of karton! Hoe de techniek van het kaartweven daar gekomen is, kan niet worden verklaard.
Zij is niet precies gelijk aan de IJslandsche methode, maar stemt meer overeen met de vervaardiging van Egyptische, Armenische, Perzische banden, zoodat de veronderstelling kan worden geuit, dat de methode er in overoude tijden, wellicht in Egypte's bloeitijd, door Oostersche handelaren gebracht moet zijn.

Het weven van banden komt ook voor op de Ambonsche en Timorsche eilandengroepen; het daar in gebruik zijnde toestel is ongeveer hetzelfde als voor breedere weefsels, doch alleen met kleinere onderdeelen (voor de namen hiervan zie men het hoofdstuk over het weeftoestel).
Hoe de opvallende banden aan Bataksche en Soembasche doeken gemaakt worden, vindt men in datzelfde hoofdstuk beschreven.

Fig. 210. Bandenweeftoestel uit Letti.

HOOFDSTUK X.

WEEFSELS EN PATRONEN.

A. KATOENWEEFSELS.

E weefsels, welke in het onderdistrict Mĕnganti der afdeeling Soerabaja en in het Noorden der residentie Soerabaja gemaakt worden, zijn meestal eenvoudige, gestreepte of geruite doeken, welke de vrouwen in genoemd onderdistrict vroeger veel gebruikten, doch die gaandeweg verdrongen worden door goedkoope *batiks* en Europeesche katoentjes.

Zelfs voor den *batik*-arbeid gebruikt men nu nog eigen geweven katoen; mij zijn althans uit die streek eenige *batiks* vertoond, waarvoor eigen vervaardigd, wit weefsel had gediend.

Al wat gestreept of geruit weefsel is, dus verschillend gekleurde banen in schering $\frac{\text{of}}{\text{en}}$ inslag bevat, wordt door den Javaan gewoonlijk aangeduid met den naam van: *loerik*.

Loerik beteekent: gestreept, geruit, gespikkeld, enz. en geeft hier den naam van het kleurpatroon aan, hetwelk men verkrijgt door verschillend gekleurde garens volgens het gewone kruisverband in elkaar te weven.

Dat er verscheidene soorten *loerik* bestaan, spreekt van zelf; de weefster kan de strepen of banen, zoowel in schering als inslag op velerlei wijze, zoowel in plaatsing als in breedte en kleur varieeren.

Zich gaarne uitend in beeldspraak, vergelijkt de Javaansche vrouw de kleuren en strepen op haar weefsels met die, welke voorkomen op bloemen en vruchten, bij dieren en insecten enz.

Zoo zijn in Mĕnganti de navolgende *loeriks* bekend:

1. *loerik loeloeh* (*loeloeh* beteekent: cementpap of metselspecie), steenroode achtergrond; een teekening van eenvoudige, rechte, blauwe strepen, tusschen welke een enkel wit draadje doorloopt;
2. *loerik kĕmbang bajĕm mèrah*; (d. w. z. als de roode *bajĕm*-bloem), een opeenvolging van twee roode streepjes tusschen drie witte streepjes;
3. *loerik lĕmah tĕlĕs* (d. w. z. als vochtige aarde), donkerblauwe achtergrond, met breede en smalle roode strepen;

4. loerik kĕmbang blimbing (d. w. z. als de blimbing-bloem), donkersteenroode achtergrond; gele en zwarte, overlangsche en dwarse streepjes, die met elkander ruitjes vormen;
5. loerik polèng (polèng = groot-geruit), witte achtergrond met breede, zwarte schering- en inslagbanen, die daarop groote ruiten vormen;
6. loerik gĕmbajan (gembåjå is de naam van een soort vermiljoen-rood weefsel; kembajat = vermiljoen), vermiljoen-roode achtergrond; zwarte, overlangsche en dwarse streepjes, die ruitjes begrenzen;
7. loerik bĕkingking (d.w.z. gestreept als de bĕkingking, een soort slak); donkerblauwe achtergrond, met schering- en inslagstreepjes, die rechthoeken vormen;
8. loerik troentoen (troentoen = geleidelijk afnemen), roode achtergrond met breede, blauwe streepen;
9. loerik oesik mèrah (oesik mèrah = rood gewreven); egaal-oranje van kleur, door de dooreenweving van roode scheringdraden en gele inslagdraden;
10. loerik osit (d.w.z. als de osit, een soort peulvrucht), zwarte achtergrond met witte streepjes;
11. loerik dawoek bang (dawoek = grijs; bang is een verkorting van abang = rood); grijze achtergrond met roze, overlangsche en donkerroode, dwarse strepen;
12. loerik mritjå pĕtjah, heeft het aanzicht van een verzameling half gemalen peperkorrels, vandaar ook de naam mritjå pĕtjah;
13. loerik djangkrik (d.w.z. als de krekel), steenroode achtergrond met breede en smalle, donkerblauwe strepen. Men kent van dit kleurpatroon nog de variëteiten: loerik djangkrik dawoek, loerik djangkrik abang, loerik djangkrik koeroeng, enz.;
14. loerik kĕmbang tĕboe (d.w.z. als de rietpluim); lichtgrijze achtergrond, met blauwe schering- en roode inslagbanen;
15. loerik bangkingan (bangking = dun van middel); donkerblauwe achtergrond, met bijna onzichtbare, fijne, roode streepjes, waardoor het geheel bijna een kleur krijgt van diep violet;
16. loerik goelå gĕsĕng (goelå = suiker; gĕsĕng is een eigenaardig-platte vorm van gosong = verbrand, aangebrand), donkerblauwe achtergrond, met roode schering- en inslagstreepjes;
17. loerik poetih (poetih = wit); donkerblauwe achtergrond met witte streepjes;
18. loerik kloewoeng (kloewoeng = regenboog) donkerblauwe achtergrond; roode scheringstreepjes; lichtblauwe inslagstreepjes;
19. loerik lintrik (lintrik = een Chineesche speelkaart), blauwe achtergrond met roode strooken en streepjes;
20. loerik kĕmbang nanas (d.w.z. als de ananasbloem), violette achtergrond met roode en witte streepjes;
21. loerik kĕmbang kapas (d.w.z. als de kapasbloem), met blauwe en lichtblauwe schering- en inslagstrepen, welke groote ruiten vormen;
22. loerik kĕmbang boejoek (d.w.z. als de bloem van den boejoekpalm), violette achtergrond met witte, roode en blauwe streepjes.
Men kent hiervan de variëteiten kĕmbang boejoek toewå en kĕmbang boejoek ĕnom;
23. loerik kĕmbang kĕntjoer (d.w.z. als de kentjoerbloem), donkerviolette achtergrond, met witte, roode en blauwe streepjes.
24. loerik kĕmbang katjang (d. w. z. als de katjangbloem), donkerblauwe achtergrond met witte streepjes. Enz.

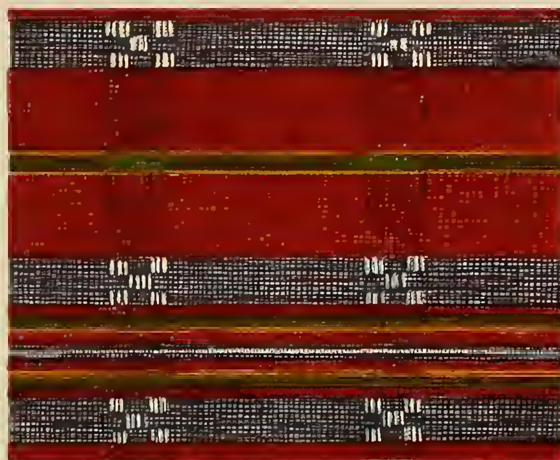
Elke kain, die als een saroeng gedragen wordt, d. w. z., die dus tot een kokerdoek aaneengenaaid moet worden, bezit een z.g. kĕpala of hoofd.

Plaat 15. GEÏKATTE, KATOENEN SLÈNDANG UIT SAVOE.
(Zie blz. 287.)

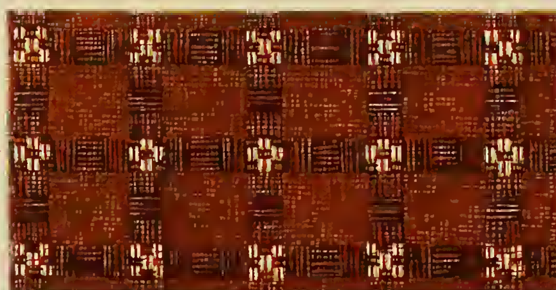
A. Gĕdog weefsel van Java.
(Zie blz. 210, 216, 217, 233 en 234.)

E. Songkèttan-motief van Pekalongan.
(Zie blz. 214.)

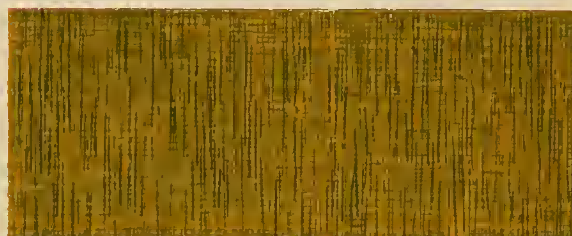
B. Gĕdog weefsel van Java.
(Zie blz. 210, 216, 217, 233 en 234.)

F. PATROON: intip hijan van Java.
(Zie blz, 94, 215 en 217.)

C. PATROON: intip hijan van Java.
(Zie blz. 94, 215 en 217.)

G. PATROON: dawoek koening van Java.
(Zie blz. 214 en 216.)

H. PATROON: kĕmbang kawistå van Java.
(Zie blz. 214.)

D. PATROON: loerik tĕloe limå van Java.
(Zie blz. 211.)

I. PATROON: båtå loemoettĕn van Java.
(Zie blz. 214.)

Plaat 16. JAVAANSCHE WEEFSELS.

De kĕpala, — op zijde te dragen, — van het gewone katoenweefsel met kleurpatronen, onderscheidt zich van het veld of de dasar door een ijlere teekening.
Bevat b.v. het veld behalve gekleurde scheringbanen ook gekleurde inslagbanen, dan komen deze laatsten op de kĕpala op groote afstanden van elkaar of in het geheel niet voor.
De Madoereesche katoenweefsels verschillen niet veel van de Mĕngantische; dikwijls zijn zij zelfs nog kleurrijker.
Wat in het Javaansch loerik heet, is in het Madoereesch: polèng.
De namen der patronen zijn:

1. polèng bhang njeor (klapperbloesem);
2. polèng bhang njeor ondoeng (schuinstaande klapperbloemen);
3. poleng bhang kapas (kapasbloem);
4. polèng karpotean (witachtige bloemen);
5. polèng pandjalin sa èrat (een stukje rotanreep);
6. polèng djhing kondang;
7. polèng bartabar (bartabar = zouteloos, krachteloos, hier dus: onbestemd van kleur);
8. polèng Mengghoengan;
9. polèng bata sarembhak (een vrachtje steenen);
10. polèng sak-ang nampĕs (uiteengespatte peperkorrels);
11. polèng taboer bintang (verspreide sterren);
12. polèng bhang asĕm (tamarindebloem);
13. polèng Ghangser;
14. polèng tangghoeloeng (tangghoeloeng = het Javaansche trĕnggoeloeng, een vrucht);
15. polèng Ambhoenten;
16. polèng Ghĕrsèk (als van Grĕsik);
17. polèng boe aboe (grijsachtig als asch);
18. polèng boedja saboeko (een korrel zout);
19. polèng ginggang (gestreept);
20. polèng ghoeng boelir (= djewawoet = gierstkorrels);
21. polèng boer binis (naar alle richtingen verspreide rijstkweekplanten);
22. polèng konèng (geel);
23. poleng rongkerong (= een kleine, gestreepte visch);
24. polèng saboemasak (= rijpe sawo-vrucht);
25. polèng bĕras nompa (gestorte rijstkorrels). Enz.

Niet alleen voor kain, saroeng of slèndang dienen de Madoereesche weefsels, zij worden door de bevolking ook voor overtrek van kussens en voor servetdoeken, als stof voor jassen en broeken gebruikt.
Is dus het Madoereesche patroon over het algemeen geruit of gestreept, bevat het een kleurteekening, welke veelal overeenkomt met die van Oost-Java, op enkele Madoereesche eilanden zoo b.v. Sapoedi en Kangean weet men ook lijnpatronen te maken van losse bloempjes op een egaal gekleurd veld, welke bloempjes ontstaan door de inweving op bepaalde plaatsen tusschen de schering van een niet doorgaanden, zijden inslag.
Aangezien het werken met een niet doorgaanden inslag op katoenen weefsels volstrekt niet typisch-Javaansch of typisch-Madoereesch is, en deze kunst naar alle waarschijnlijkheid is overgebracht uit Zuid-Celebes, waar zij veel op katoenen weefsels wordt toegepast, kan zij eerst hieronder bij de beschrijving der Zuid-Celebaansche doeken uitvoerig worden behandeld.
Op één typische eigenaardigheid van sommige Javaansche en Madoereesche weefsels dient hier echter gewezen te worden.

Men gebruikt soms voor den inslag een draad, die uit twee, of drie ineengedraaide draden bestaat, en verkrijgt daarmede een effect, alsof het weefsel geïkat is (zie bij het hoofdstuk over het ikatten).
Dit is een zeer eenvoudig, naief, doch niettemin vernuftig bedacht procédé, waarmee men het ikatten, of een soort changeant-tint nabootst. (fig. 211).
Gesteld, dat de schering egaalzwart is, en elke inslag uit een zwarten en een witten draad bestaat, welke ineengedraaid zijn, dan verkrijgt men een doek van een zwart fond met witte streepjes, die immers tengevolge van de ineendraaiing van elken inslag geen scherpe grenzen vertoonen.
Elk zoo'n witte draad toch wentelt zich om den zwarten tweelingsdraad van den inslag, komt er dus aan den eenen kant uit op, duikt er aan den anderen kant achter weg, verschijnt dan iets verder weer en geeft in het weefsel witte streepjes of spatjes aan, welke in een zwarten inslag bij de kleuring uitgespaard lijken.
Op dezelfde wijze kan men met rood en wit garen een inslagdraad vormen, met groen en wit, enz.; en nog aardiger effect verkrijgt men bij toepassing van drie kleuren.
Een weefsel, op een dergelijke wijze versierd, wordt met den algemeenen naam van gĕdog aangeduid of heet kortweg ook wel loerik. Later zal op deze gĕdog-patronen nog worden teruggekomen, enkel kan hier nog worden vermeld, dat deze eigenaardige methode in Buitenzorg pèrèttan wordt genoemd.

Fig. 211. Inslagdraad van een gĕdog-weefsel.

Van ongeveer dezelfde teekening als de hierboven omschreven katoen-weefsels, zijn de loeriks van Kediri.
De namen der in Pånårågå bekende loeriks zijn:
1. loerik kĕpjoer (kĕpjoer = gespat, gesprenkeld);
2. loerik lompong kèli (= het afdrijvende lompongblad, ook de naam van een gĕnding);
3. loerik Wånåbådrå;
4. loerik Lasĕm;
5. loerik glondongan (glondongan = een rol, een klos);
6. loerik tĕboe sakèrèt (= een stukje suikerriet);
7. loerik kĕmbang kĕntjoer (= als de kĕntjoerbloem);
8. loerik toembar pĕtjah (= als stukjes korianderzaad);
9. loerik lĕmah tĕlĕs (= als natte aarde);
10. loerik rondå sĕmåjå (rondå = weduwe, sĕmåjå = belofte, afspraak);
11. loerik Toemĕnggoengan;
12. loerik dengkloeng (?);
13. loerik kloewoeng (als een regenboog);
14. loerik pĕdottan (pĕdot = afgebroken, stuk, van draad);
15. loerik tĕki (= als de graswortel);
16. loerik kĕmbang soeroeh (= als de sirihbloem).
17. loerik tĕloe pat (tĕloe = drie; pat = vier, hetgeen duidt op de aantallen der draden in de verschillende schering- en inslaglijntjes);
18. loerik djaran dawoek (als de kleur van een schimmel);
19. loerik Koré;
20. loerik tampak dårå (= als een veld, door een duif betreden).
Opmerking verdient, dat men, hoe meer men van Java's Oosthoek en Madoera naar de Vorstenlanden gaat, de kleur der katoenweefsels stemmiger ziet worden. Het rood en het geel ver-

dwijnen uit de doeken; bij gebruik van de roode kleur, ziet men men die toch slechts uiterst spaarzaam in den inslag.
Blauw en zwart worden in Midden Java de hoofdtinten. Ook bestaat het loerik meer uit streepjespatronen, althans voor de kleeding der vrouw. Maar tevens merkt men op, dat de eigen weefsels in Midden-Java bij de bevolking meer in gebruik zijn dan in Oost-Java; de vrouw draagt er haar saroeng en kěmběn van, de man laat vaak nog zijn buis uit het door zijn vrouw vervaardigde katoenweefsel maken.
De katoenweefsels in Midden-Java onderscheidt men in drie hoofdsoorten:
a. kain lèbar (letterlijk breede doek), lang ongeveer 3 M., breed ongeveer 1.10 M. Geschikt voor kain of saroeng;
b. kain tjioet (letterlijk smalle doek), lang ongeveer 3 M., breed ongeveer 0.60 M., geschikt voor buikband (saboek), sjaal, (slèndang), of borstdoek (kěmběn);
c. bakal badjoe (letterlijk: stof voor badjoes) lang ongeveer 2.60 M., breed ongeveer 0.60 M., geschikt, om er een badjoe of buis van te knippen (bevat een meer ingewikkeld patroon dan de kain tjioet).
De Soerakarta'sche loeriks zijn:
1. rondå semåjå (hierboven reeds genoemd);
2. glondongan (idem);
3. kěpjoer (idem);
4. oejah sawoekoe (= zooveel zout als een woekoe d.i. een geleding van een bamboe kan bevatten;
5. gowok matěng (= rijpe gowokvrucht).
Het verschil in deze loeriks is al heel gering. Zoo heeft de loerik råndå sěmåjå een schering, gevormd door banen, afwisselend van 3 witte, 2 zwarte, en 3 zwarte draden, terwijl de inslagbanen afwisselend bestaan uit 3 zwarte, 2 witte, 30 zwarte, 2 witte, 2 zwarte en 2 witte draden.
Opeenvolgend worden de scheringbanen van de glondongan gevormd door 3 witte, 3 zwarte en 30 zwarte draden; ook de inslag van deze loerik toont dezelfde rangschikking in draden.
Van de loerik kěpjoer zijn de scheringbanen samengesteld afwisselend uit 4 witte, en 5 zwarte draden, de inslagbanen uit 4 witte, 5 zwarte, 4 witte, 5 zwarte, 1 witte en 5 zwarte draden.
Van de loerik oejah sawoekoe: de scheringbanen achtereenvolgens bestaande uit: 2 witte, 3 zwarte, 1 witte, 3 zwarte, 2 witte, 2 zwarte, 2 roode en 2 zwarte draden; de inslagbanen uit: 2 witte, 3 zwarte, 1 witte, 3 zwarte, 2 witte, 2 zwarte, 2 roode, 2 zwarte, 2 roode en 2 zwarte draden.
Van de loerik gowok matěng: de scheringbanen achtereenvolgens bestaande uit 1 witte, 5 zwarte, 1 witte, 3 zwarte, 1 witte, 5 zwarte, 1 witte, 9 zwarte en 2 roode draden; de inslagbanen uit: 2 witte, 5 zwarte, 2 witte, 3 zwarte, 2 roode, 3 zwarte, 2 roode, 3 zwarte, 2 witte, 2 zwarte, 2 roode, 2 zwarte, 2 roode en 2 zwarte draden.
Voorts zijn in Soerakarta nog bekend:
6. loerik Lasěm (reeds hierboven genoemd);
7. loerik bådrå (= wolk);
8. loerik taloetoeh watoe, bij verkorting těloeh watoe genoemd (= het vuil van steenen);
9. loerik kědoettan (= als de trilling van een zenuw);
10. loerik mawoer (= in het rond gestrooid b.v. van zaden);
11. loerik njonjah kělěm (= een verdronken dame);
12. loerik mindi (mindi = een soort boom);
13. loerik těloepat (hierboven reeds genoemd). Men heeft ook těloe loro (= drie-twee), těloe limå (drie-vijf), enz.;

14. loerik gondâriâ (= als de jonge cassavewortel);
15. loerik kĕntĕng (= als een gespannen touw of lijn);
16. loerik klèdjâ (= als een kaart uit het Chineesche kaartspel);
17. loerik sâdâ sa lĕr (een klapperbladnerf ter dikte en ter lengte van een draadje);
18. loerik djaran dawoek (hierboven reeds genoemd);
19. loerik blimbing balik (een soort blimbingvrucht);
20. loerik oerang ajoe (als een soort oorsieraden);
21. loerik kĕmbang djĕroek (hierboven reeds genoemd);
22. loerik kĕmbang tĕki (idem);
23. loerik intip hijan (= als aanzetsel op de rijsthorde);
24. loerik joejoe sa kandang (= een kraal vol krabben);
25. loerik tjatjing kaloeng (ring-worm);
26. loerik klèntang kabĕsèt (geschaafde klèntangvrucht);
27. loerik kĕmbang bajĕm (bajĕm-bloem);
28. loerik kĕmbang tjĕngkèh (tjĕngkèh-bloem);
29. loerik pĕrkoetoet manggoeng (een in een panggoeng of koepeltje zittende pĕrkoetoetvogel);
30. loerik kĕtan irĕng (zwarte kĕtan of kleefrijst);
31. loerik mas koemambang (drijvend goud);
32. loerik kĕmbang pakel (pakelbloem);
33. loerik ĕndog mimi (kuit van een soort krab);
34. loerik oelĕr sĕrit (een slang met een dichtgestreepte huid);
35. loerik sĕmar mèsĕm (als de glimlachende sĕmar, een figuur uit wajang-verhalen);
36. loerik tjĕmbirit (tjĕmbirit is een oude, onverklaarbare naam);
37. loerik kĕmbang sĕmboekan (de sĕmboekanbloem);
38. loerik radjĕgwĕsi (radjĕg = een paardekleur; wĕsi = ijzer);
39. loerik kĕmbang dalimâ (als de dalimâ-bloem);
40. loerik badjoel ngosèk (een voortschuivende kaaiman);
41. loerik kidjing miring (kidjing = een soort riviermossel, ook grafsteen; miring = scheef);

De Rembangsche patronen, welke over het algemeen aan die van Oost-Java herinneren, zijn behalve vele reeds hierbovengenoemde, ook nog:

1. loerik soepit oerang (scharen van een kreeft);
2. loerik karang dâwâ (breed opgesteld);
3. loerik Samarangan;
4. loerik kĕtoembar sigar (gespleten korianderzaad);
5. loerik oetĕr (ronde schijfjes);
6. loerik brondong moeloek (opknetterende maiskorrels);
7. loerik kĕmbang soeroeh (sirihbloem);
8. loerik oesik (= iets, dat gewreven is);
9. loerik pengantèn;
10. loerik kloengsoe (tamarindepit);
11. loerik kĕmbang bantji (bantji of bandji is het svastika-motief);
12. loerik toeri râwâ (de toeriboom van het moeras);
13. loerik djangan mĕnir (een soort groente);
14. loerik tjélé (niet verklaarbare naam).

In de residentie Samarang zijn behalve eenige hierboven reeds genoemde patronen nog bekend:

1. loerik goelâ gosong (= aangebrande suiker);

2. loerik krai (als de krai, een soort augurk);
3. loerik kladi (als de kladi-knol);
4. loerik djamblang (als de djamblang of djoewĕt-vrucht);
5. loerik kĕmbang intĕn (bloemen van briljanten);
6. loerik bĕkisar (als de bĕkisar, een soort boschkip);
7. loerik kĕmbang pépé (als de pépébloem);
8. loerik måtå lélé (oogen van de lélé, een soort moddervisch);
9. loerik oembĕl molar (vloeiend slijm);
10. loerik oetjĕng kèli (afdrijvende oetjĕng, een soort riviervisch);
11. loerik dandang goelå (naam van een kruid, dat gebruikt wordt voor blanketsel).
12. loerik rondå dĕlik (rondå = weduwe; dĕlik = klein, fraai van gestalte);
13. loerik botorran (als erwten, n.l. van de kĕtjipir-vrucht).

Sommige Samarangsche patronen bevatten frissche tinten en opvallende ruitpatronen, andere daarentegen zijn stemmig van kleur en gestreept, en doen dus meer aan de Vorstenlandsche loeriks denken.

De Banjoemasche patronen komen al eenigszins met de Soendaneesche overeen, die dikwijls levendige tinten hebben; sommige hebben niettemin in kleur en patroon het type van de Javaansche loeriks.

Heet in de Javaansche landen van Banjoemas het streep- of ruitpatroon loerik, in het Soendaneesche gedeelte van deze residentie spreekt men van polèng.

Behalve vele reeds genoemde patronen kent men in Banjoemas nog:

1. loerik woeni matĕng (rijpe woeni-vrucht);
2. loerik kĕmbang kangkoeng (kangkoengbloem);
3. loerik kĕmbang kawistå (kawiståbloem);
4. loerik kĕmiri kotong (leege kĕmirinoot);
5. loerik oedan mas (gouden regen);
6. loerik kĕmbang kĕrang (koraalbloem);
7. loerik kloewoeng (regenboog).
8. loerik glatik moengoep (als een glatik, die haar kopje buiten de kooi-tralies steekt);
9. loerik lompong binĕsèt (een koe met streepvlekken);
10. loerik krawoe mĕnir (koek gemaakt van mĕnir, fijne bĕraskorrels);
11. loerik sangloer wringin (luchtwortels van den waringin);
12. loerik Sarajoeda;
13. loerik kĕmbang mindri (mindri-bloem);
14. loerik tjapit oerang (= het hierboven reeds genoemde loerik soepit oerang);
15. loerik djatingarang (ijlstaande djati-boomen);
16. loerik wĕdoes rawoen (grauw schaap; ongeveer hetzelfde als het hierbovengenoemde loerik djaran dawoek);
17. polèng djĕlèr moedik (stroomopgaande djĕlèr = een vischsoort);
18. polèng rantjakkan (rantjakkan = overal verspreid, b.v. van vlekken);
19. polèng sĕkotĕng (als de sĕkotĕng, een koeksoort);
20. polèng gintjoe (gintjoe = een soort roode mergel);

Voorts moet hier nog de aandacht gevestigd worden op de handdoek songkèttan, welke in de afdeeling Tjilatjap gemaakt wordt.

De naam songkèttan is afgeleid van het woord songkèt, d.w.z. een goud- en zilverweefsel, waarvan het veld patronen bevat, door een inslag van goud- of zilverdraad gevormd.

Hoe die patronen zijn, staat omschreven in het betrekkelijke hoofdstuk hierachter over de goud- en zilverweefsels.

De lijnpatronen van de handdoek songkèttan zijn eenvoudig en ontstaan door de werking van hoogstens vijf ophalers. Zij worden gevormd door een witte schering en een witten inslag, zien er uit als nopjes van een buffelpens en worden tjoetatan genoemd (d.w.z. wat uitgepulkt, uitgestoken is).
Aan de einden van dit patroonveld is met gekleurde garens (roode en blauwe) een patroon van smalle randen en kleine toempals gevormd, een patroon, dat in Tjilatjap met den naam van oeroebbing damar (d. i. het aangaan van de lamp) wordt aangeduid.
Het voorkomen van lijnpatronen midden in een streek, waar slechts katoenweefsels wordt vervaardigd, is een zeldzaamheid en als niet-specifiek Javaansch te beschouwen.
Men heeft hier het weefsel van den handdoek willen nabootsen en daarom dit procédé (nader omschreven in het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven) uitgevonden.
De handdoek songkèttan, welke inderdaad ook als handdoek gebruikt wordt, kost in Tjilatjap 50—60 cents; hij wordt voor eigen gebruik en niet als uitvoerartikel gemaakt.
Evenals in de residentie Banjoemas de Javaansche weefkunst geleidelijk overgaat in de Soendaneesche, zoo is dit ook het geval in de residentie Pekalongan, waarvan een klein deel, n.l. het district Bantarkawoeng en het Westelijk deel van de districten Bandjarhardja en Tandjoeng, door Soendaneezen bevolkt wordt.
Zoowel in Banjoemas als in Pekalongan bestaan de z.g. songkèttans hetzij uit een patroon van flottanten inslag, in welk geval dan de doek geheel van katoenen draden gemaakt is, (zooals b.v. bij de genoemde handdoek songkèttan), of uit een patroon van los gebloemte verspreid op het veld, welk patroon dan gevormd is door een niet flottanten inslag van gekleurde zijden draden. (Zie hoofdstuk over het weven).
Die patronen van verspreid gebloemte, aangegeven met gekleurde zijde, komen voor b.v. op donkere slèndangs; in de Soenda-landen zijn zij een afwisseling op het gewone loerikmotief.
De patronen, in Pekalongan als songkèttan in gebruik, zijn niettemin zeer eenvoudig en heeten: tjoepat djambé, tjoepat manggoe, blarak sèngkrèh, pasoeng walĕr, kĕmbang mlati, tjagak talang, kĕmbang sirih, walĕr, kĕmbang tjĕngkèh, kĕmbang gĕmpol, lalĕr mèntlok, kĕmbang djati, hésé paria, hésé ĕmas, enz. Zij worden alle met den algemeenen naam van kĕmbang songkèttan aangeduid.
In Banjoemas en Pekalongan komen ook slèndangs voor, vervaardigd volgens het z. g. njrangtjang-procédé (zie hoofdstuk over het weven) d.w.z. waarvan de schering opengewerkt is.
Technisch het eenvoudigst zijn natuurlijk de z. g. effen patronen, waarbij alle schering- en alle inslagdraden dezelfde kleur hebben, zoodat b.v. het weefsel geheel wit, geheel rood (abang bjoer, of abang balo — naar het woord ambalau — of koerasi) of geheel donkerblauw (oeloeng) wordt.
Heeft de schering een andere kleur dan de inslag, dan zou men, — indien er zijde als materiaal gebruikt werd —, een z.g. changeant-stof krijgen, d.w.z. een weefsel met een nuanceeringskleur.
Zulke changeant-tinten treft men ook onder de Javaansche katoenweefsels aan, welke dan patroonnamen hebben als djaran dawoek (hierboven reeds genoemd), bestaande uit schering en inslag van twee verschillende kleuren, voornamelijk wit en blauw; dawoek koening, met een groene schering en gelen inslag; kĕmbang kawistå, met roode schering en groenen inslag; båtå loemoettĕn, gevormd door schering en inslag van twee verschillende kleuren, b.v. groen en zwart, of rood en zwart; goelå gĕsĕng (hierboven reeds genoemd), met zwarte schering en blauwen inslag; sambĕr ilèn, (naam van een insect met groen iriseerende vleugels), met roode schering en groenen inslag; wĕdoes rawoen (hierboven reeds genoemd), enz. Van de gestreepte en geruite patronen, welke in het Javaansche gedeelte der residentie

Pekalongan als loerik en in het Soendaneesche gedeelte van dat gewest als polèng bekend zijn, worden hier nog genoemd:

1. bandoeng, (naar de hoofdkleur, veelal donkerpaars, het z.g. woengoe bandoeng, waarin lichtere strepen voorkomen);
2. glèbag (omkantelen van planken);
3. kĕmbang gĕmpol (gĕmpolbloem);
4. lompong binèsèt (= het gescheurde lompongblad);
5. walåndå oedoed (de rookende Europeaan). Deze naam en ook die van de patronen njonjah kĕlĕm, njonjah nginang, rondå dĕlik e.d. behooren tot de komisch gefantaiseerde;
6. intip ijan (aanzetsel van de rijsthorde);
7. kĕmbang djarak (djarakbloem);
8. kĕmbang mlati;
9. kĕmbang ramboetan;
10. plèkattan (naar den naam plikat);
11. tĕpĕs aking (gedroogd klapperblad);
12. redjoenå noelis (de schrijvende Ardjoenå);
13. kĕpokkan (kĕpok = pisangsoort);
14. kĕpokkan woengoe (woengoe = paars);
15. kĕpokkan bang koening (de geel-roode kĕpok);
16. sèlong (naam van het eiland Ceilon);
17. dami roeboeh (omgevallen stoppels of stroo van rijstaren);
18. damar moeroeb (aangestoken lamp);
19. kabĕmbĕm (naam van een vrucht);
20. montro (de bloem van komkommer);
21. tĕmĕnggoeng sébå (de opwachting makende regent);
22. sanggrĕng (naam van een riviervisch);
23. sĕtå (verkorting van åsta = el);
24. djembroengan (gras of onkruid, dat ergens tusschen steenen uitschiet);
25. radèn ajoe (titel van een regentsvrouw);
26. bantèngan (bantèng = een wilde stier);
27. banjak ngilo (ganzen, die zich in het water weerspiegelen);
28. bawejan (naar het eiland Bawean);
29. kĕmbang kopi (koffiebloem);
30. doedå gĕloet (de vechtende weduwnaar);
31. widårå gĕlar (verspreide widårå vruchten);
32. santri moedji (de biddende santri);
33. tjélé (benaming van een soort geruit goed);
34. tjiandjoerran (naar den plaatsnaam Tjiandjoer);
35. ginggang (naam van een streep-patroon);
36. sĕgå tĕtĕl (gestampte rijst);
37. oelå banjoe (waterslang);
38. randoe ipil (randoe = kapokboom of -vrucht; ipil = bij beetjes bijeengaren);
39. doedå brèngos (weduwnaar met een baard);
40. sĕmprèttan (wat als gescheurd lijkt);
41. kĕtjombrang (een soort vrucht);
42. kĕmbang gianti (giantibloem);
43. lorog (breede banen);

44. djĕlèr midja (kuit schietende djĕlèr, een vischsoort);
45. tjĕplok kotji (tjĕplok = gevlekt, kotji = kwatji = de pitten van de sĕmangkavrucht);
46. mlati alas (wilde mlati bloem);
47. kotakkan (groote vierkante ruiten);
48. pĕpali (naam van een gedicht);
49. tjangkringan (naam van een boom);
50. wadĕr pĕtak (witte wadĕr, een kleine visch, welke in poelen en leidingen voorkomt);
51. kĕmbang botor (botorbloem);
52. mĕkasar (naar den naam Makassar);
53. trowongan (trowong = tunnel);
54. måtå koetjing (oogen van een kat);
55. tjinå mati (doode Chinees);
56. mantri anom (jonge mantri);
57. loendjar pĕtak (een soort visch);
58. lintring (= ring);
59. lintring polos (gladde ring);
60. kĕdĕlé (kĕdĕlé-vrucht);
61. tjéré gantjèt (tjéré = een soort kleine kakkerlak; gantjèt = aan elkaar vastzitten door den coitus);
62. mĕrang dåwå (lang padistroo).

Er zijn onder deze patronen meer lichtkleurige dan donkerkleurige, zoodat de Pekalongansche patronen meer het Soendasche, dan het Javaansche type hebben.

Hierboven is reeds gewag gemaakt van de gĕdog weefsels, dat zijn de weefsels, waarvan elke inslagdraad bestaat uit twee (soms drie) verschillend gekleurde, in elkaar gedraaide garens; de patronen van deze gĕdog-weefsels heeten:

1. Dawoek (grauw). Schering blauw. Inslag bestaande uit blauw-witte draden. Wordt ook wel djaran dawoek genoemd.

Dawoek koening bestaat uit een roode schering en een inslag van zwart-gele draden.

Wĕdoes rawoen is ongeveer hetzelfde als djaran dawoek.

Deze zelfde patronen worden, gelijk hierboven reeds aangeduid, ook door changeant-tinten gevormd. Ook sambĕr-ilèr b.v. (soms sambĕr ilèn genoemd), kan ontstaan door een roode schering en een zwart-witten inslag.

2. Gondrong (naam van een gĕnding). Fond effen rood. Inslagbanen met zwart-witte draden.

3. Goelå gĕsĕng (aangebrande suiker). Roode schering. Inslag van blauw-witte draden.

4. Båtå loemoet idjo (båtå = steen; loemoet = bemost; idjo = groen). Groene schering. Inslag van groen-gele draden.

5. Tricowan (genoemd naar het woord tricot) bijna hetzelfde als dawoek of djaran dawoek, maar met enkele roode, of gele schering- en inslagbanen. Komt voor in nuancen van blauw tot zwart.

6. Teloepat sĕmprèttan (een tĕloe-pat patroon, dat als gescheurd, gerafeld, is). Blauw fond. Inslagbanen van blauw-witte draden.

7. Kidjing miring (kidjing = de naam van een soort riviermossel, ook van een grafsteen; miring = scheef). Heeft wel wat van het sub 2 hierbovengenoemde patroon gondrong. Effen roode inslagbanen, afgewisseld door inslagbanen van zwart-blauwe draden.

8. Glèbag miring (glèbag = omkantelen, miring = scheef). Blauwe schering. Inslag van rood-witte draden.

9. Lompong binèsèt (het gescheurde, geschaafde lompongblad). Rood fond. Smalle baantjes van blauw-witte draden. Enz.

Plaat 17. EEN KAIN BÈNTENAN VAN KATOEN.
Soort: pinatikan of tinotana. Afkomst: Ratahan.
(Zie blz. 144, 231 en 273.)

De hoofdsoorten van weefsels, welke in de residentie Pekalongan worden vervaardigd, zijn:
1. de tapih (Soendaneesch: samping) of het vrouwenkleed;
2. de slèndang (Soendaneesch: karembang, of sjaal);
3. de saroeng (Soendaneesch: saroeng), of de vrouwenrok ([1]);
4. de bakal badjoe of bakal klambi (Soendaneesch: pi-badjoeöen) stof, om er een jas voor de mannen van te maken.
5. bakal sroewal (Soendaneesch: bakal sroewal), stof voor broeken;
6. bĕngkoeng (Soendaneesch: bĕbĕr), de lange lendendoek, welke door vrouwen gebruikt en ettelijke malen om lenden en heupen geslagen en strak aangetrokken wordt;
7. bakal bantal en bakal kasoer (Soendaneesch: bakal karang hoeloe en bakal kasoer), voor overtrekken van kussens en bultzakken;
8. het lawon of gewone, witte goed, voor het een of ander doel te gebruiken. Vooral in de bergdistricten komt het weven van lawon veel voor, omdat men er dit witte goed (ook mori djawa genoemd) gebruikt, om er hoofddoeken, saroengs, tapihs, enz. van te batikken;
9. de hoelĕs (Soendaneesch: boéh) of het doodskleed.
De afmetingen van deze weefsels zijn ook in de residentie Pekalongan verschillend.
Lastig is 't voor een vergelijking, dat men nu eens met kilan (Soendaneesch: djeungkal) of span en asta of sta d.i. den afstand van den top van den middenvinger tot aan den ellenboog rekent en dan weer bij sĕtangan of sapoetangan, d.i. de lengte, uitgedrukt in de breedte, als eenheid, of dĕpa (Soendaneesch: deupa), of vadem.
Aangenomen kan worden, dat bij een Javaansche of Soendaneesche vrouw de span 18 en 19 c.M. bedraagt, de vadem 1.60 M.—1.70 M. en de asta 40—44 c.M.
A. M. K. de Does noemt in zijn „Toestand der nijverheid in de afdeeling Bandjarnegara" nog de tjawĕt of lantjingan (een soort schaamgordel), welke meestal gĕdog-weefsels zijn (zie hiervoor).
De polèng-patronen, welke op Cheribonsche katoenweefsels voorkomen, zijn:
1. polèng kĕpjoer kajas. Groene schering, lichtroode inslag;
2. polèng kĕpjoer woengoe. Groene schering, donkerroode inslag;
3. polèng kĕpjoer mĕrang awi. Witte schering, donkerroode inslag;
4. polèng kĕpjoer konèng. Gele schering, roode inslag;
5. polèng kĕpjoer idjo. Effen groen;
6. polèng boenglon. Zwarte schering, roode inslag;
7. polèng soesoetraän (d. w. z. als zijde), een changeant tint als het hierboven reeds genoemde sambĕr ilèn.
Uit het bovenstaande blijkt, dat niet alleen effen, doch ook changeant kleuren in Cheribon tot de polèngs gerekend worden.
Van de ruit- en streeppatronen zijn bekend: polèng prĕkoetoet, polèng masroe, polèng bakas pakan, polèng gadoeng, polèng kĕmbang danas, polèng paoel, polèng gandaria, polèng gintjoe, polèng kĕmbang asĕm, polèng kĕmbang soengsang, polèng goenoengsari, polèng blongsong, polèng kĕmbang djamboe, polèng kembang gambir, polèng goela gèsèng, polèng ramboetan, polèng miana, polèng tjélé, polèng djaran dawoek, polèng kotak, enz.
Een oud en eigenaardig patroon, dat vroeger zoowel in Midden-Java als in de Soenda-landen veel aangetroffen werd, doch tegenwoordig weinig meer voorkomt, is het hierboven reeds genoemde intip hijan (aanzetsel van de rijsthorde), dat in twee kleuren, wit en zwart, of rood

([1]) De saroeng wordt door vrouwen gedragen; de beide einden van dit kleed zijn tot een rok aaneengenaaid. De mannen dragen de bĕbĕd (Ngoko) of sindjang (Krâmâ) of njamping (Krâmâ-inggil), welker einden niet aaneengenaaid worden.

en zwart, geel en rood, enz. duidelijk een patroon van vlechttechniek nabootst en daarom in de Preanger ook wel hanjam tjajoet wordt genoemd. Dit patroon, hetwelk nog gecombineerd wordt met songkèttan-figuurtjes, wordt verkregen door een bijzondere wijze van op schering spannen, dat in de Soenda-landen met mihanè megatkön wordt aangeduid en in het hoofdstuk over de schering nader verduidelijkt is.

De polèngs van de Preanger-Regentschappen heeten: kapioer, hidjobotol, sĕkotĕng, balĕgbĕg, balangko, tjabé-toemoke, liplap, boenglon, taloetoeg, gintjoe, hideung, bang, soetera, palékat, district, katjamatan, tjipĕdĕs, tjapit-oedang.

De polèng-patronen der Krawangsche weefsels komen ongeveer overeen met die der Preanger Regentschappen; de songkèt-patronen zijn: songkèt gading mata walik, songkèt gĕbioer, songket gigi balang, enz.

Van de in Tangerang bekende polèngs worden hier genoemd: polèng rindoe, polèng oengoe, polèng mantri anom, polèng djaksa, polèng dĕmang, polèng tjélé, polèng pĕdĕs, polèng radja mèsĕm, polèng dawoek, polèng gĕdé, polèng plèkat, polèng tjampaka, polèng kĕmbang kangkoeng, polèng mata tĕlor, polèng mata kotjoen, enz.

Ook de streep- en ruitpatronen van de Bantamsche katoenen doeken, — deze worden wel eens met zijde-draad doorweven —, zijn van ongeveer dezelfde dessins als die van overig West-Java.

De namen der Bantamsche patronen zijn: polèng kĕmbang djĕroek, polèng djoewita, polèng bĕdoel goejang, polèng goela gèsèng, polèng tjĕmpaka sèlong, polèng kĕsoemba, polèng sangloer, polèng gambir sakĕti, polèng bobotorran, polèng kĕmbang karang, polèng kĕmbang tjĕrmé, polèng ĕndog salosin, polèng kĕmbang walingi, polèng srĕngéngé mĕtoe soré, polèng kĕmbang ambon, polèng djamblang, polèng sampit oerang, polèng dadoe, polèng mantri moelih, polèng semata, polèng kĕtjapi loemoet, polèng gablĕg, enz.

De in de Lampongsche districten geweven, katoenen doeken zijn:

a. de tapis, vrouwensaroengs, waarvan de voornaamste soorten zijn:

1. de tapis hidang, de eenvoudige, zwarte tapis, (hidang = het Javaansche irĕng = zwart);
2. tapis temekalang sembilan d. i. de negenkleurige, geruite tapis;

b. de sindjang d. i. de mannen-saroeng;

c. de bidak, d. i. een kain, die zoowel door mannen als door vrouwen gebruikt wordt;

d. de slimoet of sjaal.

Het patroon dezer doeken bepaalt zich evenals op Java tot streepjes of ruiten.

Deze weefsels zijn ± 60 c.M. breed en 4 tot 5 M. lang, en worden evenals de Javaansche, geweven saroengs eerst overdwars in tweeën geknipt en vervolgens overlangs weer samengenaaid.

De in Benkoelen gebruikte weefsels zijn:

a. de sampang tjoetar en de koeling, saroengs voor mannen;

b. doegan, senebab, tjoerak kepiri, pakan tiga, ragi pati, gindasoeli en ragi Melajoe, saroeng-soorten voor vrouwen;

c. koeloek boeloeng, koeloek dragam, manau sringkil, soorten borstkleeden voor vrouwen;

d. de tjoekin, slèndang of sjaal voor vrouwen.

e. de seri petani, een kain, die door de bruid aan haar schoonvader wordt geschonken.

In het algemeen heeten deze doeken kain doegan.

De namen van de soorten baadjes zijn: sengkeriman (baadje voor den bruidegom), badjoe boeöeng (baadje voor de bruid), boeloeh renjoep (dagelijksche dracht voor vrouwen), badjoe bersisik, badjoe boelang, badjoe lidjan, badjoe tjoetar.

De namen van de soorten slèndangs zijn: semban, tjoelik banjak, djarang belantan, en goegam (welke geen franje heeft);

f. dimpo en giras, hoofddoeken voor mannen.

De kleurpatronen der Zuid-Sumatra'sche katoenweefsels komen overeen met die van West-Java, alleen zijn ze minder in aantal. Ook zijn de doeken grover.

Van de Benkoeleesche patronen (ragi) noem ik hier: ragi sepiak (sepiak = de helft), ragi bangkahoeloe (patroon van Benkoelen), ragi koening (= geel), ragi manis (als geconfijte vruchten), boenga lengkoewas (als de laosbloem), ragi idjang (idjang = idjau = groen), peto ogan (= tjonto, d.i. model van Ogan), masam seiris (= een rijtje tamarinden), tjorak pipit (als de vleugels van den pipit-vogel, gevlekt), poear masak (rijpe poear-vrucht), belah boeloeh (doorgespouwen bamboe), ragi tjilih (als tjélégoed), dewan abang (veel rood), kembang batjang (batjang bloem), djantoeng pandan (pandan-bloem of pandan-hart), lengkenai naik (groeiende lengkenai-plant), dragam (geheel mengkoedoe-rood), ragi beringin, kembang lenggoea, oelat pandan, ragi ngitjo, ragi gandjil, merak berdajoeng, enz.

In Redjang en Lebong onderscheidt men de navolgende soorten weefsels:

a. bimpo of dimpo, een kleine slèndang (wordt als hoofddoek gebruikt).

Patronen: bakan, sepang koening, tjeleh, itip, sepang poteak, enz;

b. ambin, een groote slèndang;

c. poi tenoen, een kain;

d. kemban (= het Javaansche woord kĕmbĕn) of ketoeloek, een borstdoek. Patronen: tengah berajak, dagem, peto, hagei gedoeng, anak misa, diram, bintang taor, tjangkatjawi, enz.;

e. badjoe kedogan, baadjesgoed.

Lijnpatronen komen op de Benkoeleesche katoenweefsels ook voor, doch enkel in smalle sluitranden, hetzij in de lengte, dan wel in de breedte van den doek; de patronen dezer randen zijn ongeveer dezelfde als die van de goud- en zilverweefsels, doch vereenvoudigd.

Wat de inslag-patronen betreft, de figuren daarin worden gevormd door doorloopende of door afgebroken inslagdraden. Die sluitbanen met lijnpatronen hebben een andere kleur dan het veld van den doek; is het veld b.v. rood, dan zijn de sluitranden blauw, met witte figuren enz.

Ook de Kauersche patronen komen met de reeds voor overig Benkoelen genoemde overeen.

Uit het bovenstaande blijkt reeds eenigszins, dat de Benkoeleesche vrouw meer dan de Javaansche speciale patronen heeft, welke slechts op bepaalde, bijzondere doeken voorkomen.

Zoo is de ragi sepiak het patroon, dat door kinderen gebruikt wordt, die een broeder of zuster door den dood verloren hebben; de ragi bangkahoeloe is de dracht voor jonge meisjes en vrouwen, die pas getrouwd zijn; de ragi koening wordt gebruikt, wanneer de vrouw visite ontvangt of bezoeken aflegt; de ragi manis door de vrouw, die pas moeder is geworden; de ragi idjang door de verloofde, de masam seiris door de vrouw, die pas weduwe is, de tjorak pipit door oude vrouwen, enz.

Over het algemeen zijn de Benkoeleesche doeken kort en smal; een dimpo of hoofddoek voor mannen heeft b.v. een lengte van $1\frac{1}{2}$ M. en een breedte van 0.45 M.; een koeloek of ketoeloek (borstkleed voor vrouwen) is b.v. lang 1.20 M. en breed 0.40 M.

In Palembang, waar de katoen-weefkunst bijna dezelfde is als op Java, hebben de patronen polèng een groote overeenkomst met de Javaansche. Strepen komen echter meer voor dan ruiten. Enkele namen worden hier genoemd: dewan abang, ragem, kembang batjang, ragi item, ragi koening, enz., moeda rawan, boenjoen, boenjoen bersemah, ketjambang lebar, ketjambang ketjil, moeda paoeh, sekepoeng, tampoeng, enz.

Evenals in Benkoelen onderscheidt men in Palembang twee hoofdsoorten weefsels t.w. die,

welke zonder kam, en die, welke met kam geweven zijn; de eerste hoofdsoort, die natuurlijk veel grover is, wordt gewoonlijk kain sebidang genoemd.

Niet alleen heeft elke hoofdsoort eigen patronen, ook voor elke soort kleedingstuk bezit men een speciaal dessin.

Zoo zijn voor de vrouwelijke kleedingstukken (kain, simpit, tampong en badjoe) de volgende polèngs bekend; iliran, idjang (groen), iko sebarau (staart van de sebarau-visch), Batoe Radja, seroedje (als de seroedje-bloem), moetoes (afgebroken), Kajoe Agoeng, ragi Enim, goela moetoeng (= het Javaansche goelâ gĕsĕng), kĕmbang intan (diamantbloemen), kekerok poetih (witte vogels), limar (= het Javaansche limar), enz.

Fig. 212. Toba-Batak en Toba-Bataksche vrouw.

Voor de voor mannen bestemde kleedingstukken (kain, sampang en badjoe) worden gewoonlijk slechts enkele der hierbovengenoemde patronen gebruikt; voór de mannenbadjoes kent men het patroon badjoe daje (daje = sètan = duivel).

Volgens de legende moeten de eerste badjoe daje gedragen zijn door drie bijzondere wezens, in wie men de reincarnaties van mesoemaj's (tijgers) ontdekte.

Katoenen weefsels komen in de Padangsche Bovenlanden weinig voor, althans niet voor de kleeding van het volk. De katoenen geruite weefsels (kain tjèla) zijn er verdrongen door Europeesche katoentjes en Inlandsche batikstoffen.

Maar wel bestaat in Siloengkang een bepaalde industrie van katoenweven, toegepast op al, wat in de Europeesche huishouding gebruikt kan worden: tafelloopers, theekleedjes, buffetloopers, servetten, e. d.

Deze doeken worden met gekleurde garens doorweven in de patronen, die voor goud- en zilverweefsels bekend zijn, doch welke men voor de katoenweefsels eenigszins vereeenvoudigt.

(De namen dezer patronen zijn vermeld in de rubriek over goud- en zilverweefsels in dit hoofdstuk).
Bij het goud- of zilverweefsel toch wordt elke lidi of patroonvormer slechts eenmaal gebruikt; het patroon kan daardoor omtreklijnen krijgen, welke de zuiver gebogen lijn naderbij komen; bij de vereenvoudiging nu wordt zoo'n lidi of patroonvormer gemakshalve tevens 2, 3, 4 malen achtereen gebruikt, zoodat de omtrek van het patroon dus eigenlijk uit korte, rechte lijntjes bestaat.
Naar kleuren en patronen zijn de Bataksche, katoenen weefsels te onderscheiden in 3 hoofdsoorten, t. w. de Karo'sche, de Simaloengoensche of Timoersche en de Toba'sche.
De eerstgenoemde weefsels zijn het eenvoudigst; zij vertoonen eenvoudige streeppatronen voornamelijk in blauw en spaarzaam rood. De Timoersche weefsels zijn helderrood, en van patroonbanen voorzien; de laatstgenoemden zijn het rijkst met figuurbanen versierd.
Van de Toba'sche weefsels zijn de meeste geïkat.
De algemeene benaming van kleed is oewies (Karo'sch), oelos (Timoersch en Toba'sch), of hio (Simeloengoensch). Dient het minder voor kleeding, dan wel voor veegdoek, tafeldoek, enz. dan noemt men het weefsel sèngka of sèka.
Is een stuk goed reeds naar Maleische wijze vervormd tot een kort buis, dan spreekt de Batak van hapit, habit, apit of abit. ([1])
Zoo draagt b.v. de Karo-Batak in buitengewone omstandigheden gaarne een blauwe hapit, waarop met witte draad langs den zoom heele patroonranden en aan beide zijden opstaande toempals geborduurd zijn.
De geweven oelos of oewies wordt overigens door den Batak als slèndang en als hoofddoek gedragen; de vrouw draagt haar ook wel als borstkleed, vooral bij den stam der Karo's.
De hoofddoek der Karo-Bataksche vrouw heet boelang; aan het opmaken hiervan wordt veel werk besteed. De boelang (veelal van met indigo blauw gekleurd goed gemaakt, soms ook uit eigen weefsel bestaande) wordt zoodanig gedragen, dat zij van voren twee uitsteeksels, links en rechts uitstaande, bevat en plat op het hoofd rust, waardoor zij het aanzien heeft van een wijdrandige muts, welke der Karosche vrouw vaak heel goed staat. Soms wordt de boelang zoodanig opgemaakt, dat er ook aan den achterkant een hoornachtig uitsteeksel ontstaat. Een andere wijze van opmaken is die, waardoor de hoofddoek het aanzien van een tulband krijgt.

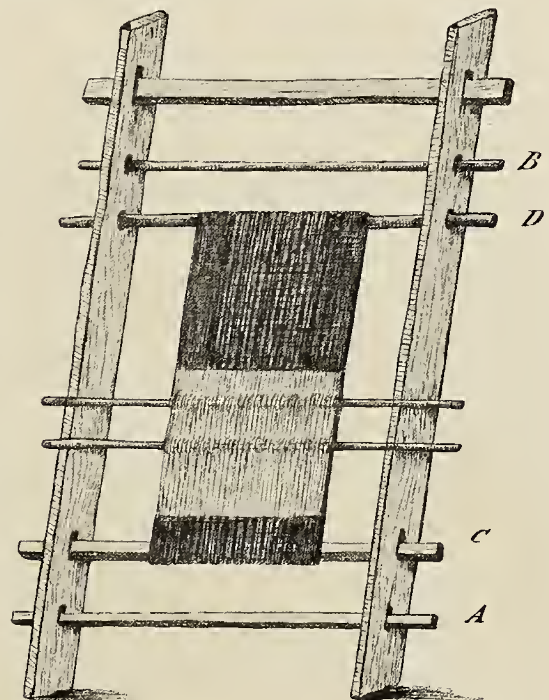

Fig. 213. Toestel voor het verlengen der schering van een ragidoep.

De Timoersche vrouw vouwt de boelang eenvoudig eenige malen plat op het hoofd.
Bij de Tobasche vrouw zijn in gewone omstandigheden het hoofd en het bovenlichaam onbedekt. Enkel als zij op het veld werkt, om te wieden en zich tegen zonnewarmte wil beschutten, legt zij een gevouwen oelos op het hoofd. Zelfs wanneer zij naar de onan of markt gaat, wordt het bovenlichaam door de oelos, welke als slèndang los over een harer schouders hangt, niet bedekt.
Ook de man draagt een kleed als slèndang, hangt het over den linkerschouder, slaat het eene

([1]) Men heeft mij opmerkzaam gemaakt op de gelijkheid van het Bataksche woord habit en het Fransche habit.

eind van den doek om zijn rug en gooit een slip losweg voor de borst weer over den linkerschouder.

Van de Toba'sche katoenen doeken met doorweven lijnpatronen wordt in de eerste plaats de ragidoep genoemd (ragi = patroon; doep = idoep = levend), welke meestal door voorname hoofden als slèndang gebruikt wordt.

De ragidoep bestaat uit 5 stukken t. w.

1. het veld of de badan, welke donkerbruinrood is, met of zonder blauwe en witte scheringbanen (ook een zwart veld komt wel eens voor, in welk geval de doek ragidoep silinggom (silinggom = schaduw) genoemd wordt);

2. twee breede lengte-randen of sisi, die aan weerszijden aan het veld genaaid en donkerbruinrood zijn, met of zonder witte lengte-biezen en kleine patroonrandjes;

3. twee vrij lange eindstukken, welke de eigenlijke weefpatronen doen zien, gevormd door een witte schering en een zwarten inslag.

Op bijzondere wijze wordt de donkerbruinroode doek, zoodra hij een voldoende lengte verkregen heeft, met deze eindstukken verlengd. Gesteld nu, dat op het weeftoestel nog maar een klein stukje van de donkerbruinroode scheringgarens overblijft, dan wordt het geheele toestel in een groot, bamboezen raam geplaatst. (fig. 213).

Fig. 214. Het verlengen der schering van een ragidoep.

In de gaten der lengte-staven hiervan worden respectievelijk beneden en boven den borst- en den kettingboom, een hulpborstboom A en een hulpkettingboom B gespannen. (1)

De bedoeling hiervan is, om een nieuwe schering van witte draden te spannen, die dan ook zoodanig door de ophalers en den roller gehaald worden (de roller wordt tijdelijk vervangen door een platte liniaal of balobas om het heen-en-weer rollen van het werktuig op het raam te voorkomen), dat het weven op de plek, waar bij den borstboom C de bruinroode schering in den doek overgaat, kan worden vervolgd met een witte schering en een zwarten inslag. Men ziet hieruit dus, dat de verlenging van de bruinroode met de witte scheringdraden in het geheel niet plaats heeft, door die draden aan elkaar vast te knoopen, doch enkel door ze vlak bij elkaar in dezelfde richting en ten slotte middels een voortgezetten inslag in het weefselverband te houden. De witte schering kan zoo lang uitgetrokken worden, als men voor beide eindstukken voldoende acht. Wil men het andere eind van het weefsel voortzetten, dan keert men eenvoudig het heele toestel om.

Is aan ieder eind een klein stukje met witte schering en zwarten inslag ingeweven, dan kunnen de bruinroode garens en de niet te gebruiken einden der witte garens afgeknipt en kan de nu met witte garens verlengde schering weer op de gewone borst- en kettingboomen overgenomen worden. De arbeid van het aldus verlengen der scheringgarens van een ragidoep wordt met den naam van manoloeki (van soloek = in de plaats van iemand of iets komen) aangeduid.

(1) De hulpborst- en kettingboomen worden hana hanak genoemd.

Over de versiering van de ragidoep wordt alsnog het navolgende medegedeeld.
De beide eind- of verlengstukken bevatten opeenvolgende breedte-randen van afwisselende patronen, welke veelal ruitmotieven vertoonen, dikwijls gecombineerd met sleutelfiguren en voorts gebaseerd op de in de Indonesische kunst herhaaldelijk toegepaste vierkantsverdeeling, welke de alom bekende kembang manggis of tapok-manggis-figuur doet ontstaan. (fig. 215 t/m 230).
De patroonranden van de verlengstukken zijn niet alle even breed; de breedste patroonranden

Fig. 215.
Kĕmbang-manggis of tapok-manggis.

Fig. 216.
Boroe.

Fig. 217.
Enkelvoudige
hait of haak.

Fig. 218.
Dubbele
hait of haak.

Fig. 219.
Afgeronde
hait of haak.

volgen dadelijk op het veld, en naar de daarin voorkomende motieven, welke niet aan elkaar gelijk zijn, onderkent men de baoa (het mannelijke verlengstuk) en de boroe-boroe (het vrouwelijke verlengstuk). De baoa bevat altijd gecompliceerde ruitmotieven, vereenigd met

Fig. 220. Lampoe-lampoe.

Fig. 221. Sidoeroean.

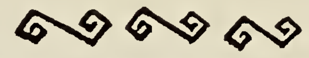

Fig. 222. Hait marhoesor.

Fig. 223. Ipon-ipon.

Fig. 226. Djambak bahir.

Fig. 228. Hait sisimandjoekit.

Fig. 224. Tandoek heat.

Fig. 227. Sili mandjoekit.

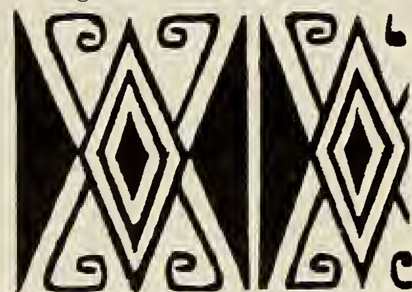

Fig. 229. Motief op een ragidoep.

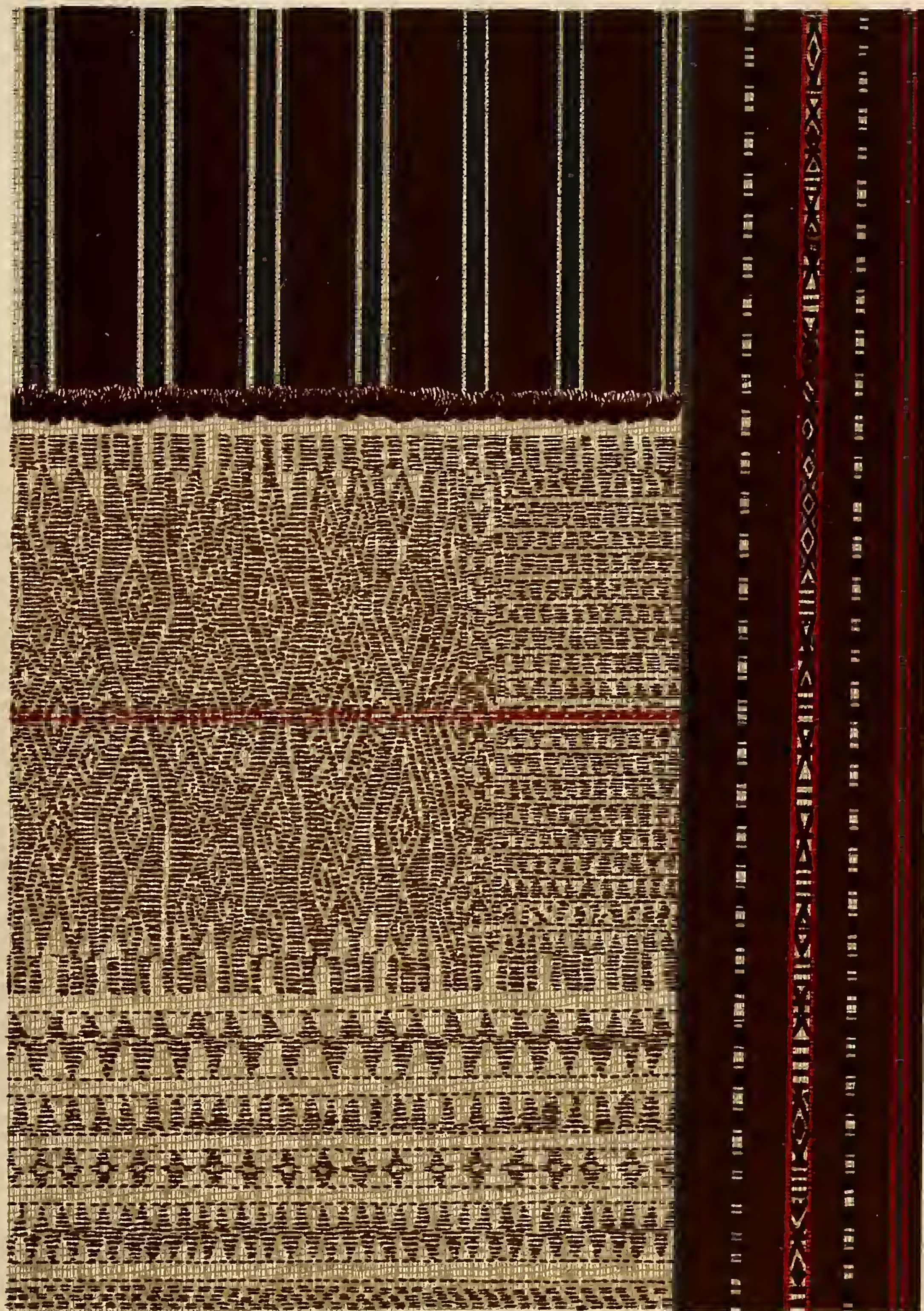

Fig. 225. Sarsar banda oeloe.

haak- of sleutelfiguren; de boroe-boroe vertoont immer toempals, uit haak- of sleutelfiguren ontstaan. Deze motieven, zegt de Batak, stellen sanggoels voor, sieraden, welke de vrouw in het haar draagt, en zoo zijn zij ook op de ragidoep de kenteekenen van de boroe-boroe (het vrouwelijke).
Wat de gecompliceerde ruitfiguur (fig. 230) van het mannelijke verlengstuk der ragidoep betreft, de lijnen, die ze vormen, worden andor genoemd; het aan de figuur verbonden sleutelmotief is de hait of haak, en de kleinere middenruit, welke door grootere wordt omgeven, wordt poesoran of wervel geheeten.

Van de overige, op de verlengstukken der ragidoep voorkomende patronen, worden genoemd:
lampoe-lampoe (= vlinders); aaneengerijde ruitfiguren. Dit motief wordt voor smalle randjes in het verlengstuk gebruikt;
sidoeroean (= kant, rand); een dubbele zigzaglijn;
hait marhoesor (= gedraaide haak), een dubbele haak- of S-figuur;
ipon ipon (= tanden, een doorn-rand;
tandoek heat (schaar van een kever), rand met ruiten en vierkanten;
sarsar banda oeloe (sarsar = in enkele stukken uit elkaar vallen, banda oeloe = een welriekende plant); randmotief van lijnen, bolletjes en ruitjes;
djambak bahir (djambak = uitvallend haar;
bahir = helft), rand van driekhoekjes en haken (hait);
sili mandjoekit (sili = niet overeenstemmen; mandjoekit = patroonvormen, zie boven); rand van haken (hait);
hait sisi mandjoekit (hait = haak, sisi = rand, mandjoekit = patroonvormen);
pinarbatoe ni atsimoen (de pitten van de atsimoen of ketimoen, komkommer);
sigoemang (water-kever). Enz.

Fig. 230. Motief op een ragidoep.

Deze oorspronkelijk Bataksche patronen worden tegenwoordig in de weefschool te Lagoeboti en ook te Taroetoeng in rood, zwart, groen, geel enz. op witte weefsels toegepast, die voor het gebruik tot tafelkleeden, enz. pasklaar worden gemaakt.
Uit het bovenstaande ziet men, dat meestal de ruit- met de haakfiguren worden gecombineerd; en soms is die combinatie zoo, dat men er een vrij ingewikkeld patroon door verkrijgt. Later zal blijken, hoe deze versieringswijze ook door andere volken wordt toegepast.
Het aantal patroonranden op een verlengstuk van de ragidoep moet altijd oneven zijn; dat van de baoa of het mannelijke verlengstuk moet 35 en dat van de boroe-boroe altijd twee minder, dus 33 bedragen.
Het patroonveld of verlengstuk bevat tusschen de patroonranden, onversierde, wit gebleven breedte-randjes, de z.g. goli-goli, (= kenmerk der verdeeling), waarvan het aantal eveneens oneven moet zijn. De breedste patroonrand, welke de teekens voor de baoa of boroe-boroe bevat en pinarhalak genoemd wordt (van halak = mensch), loopt niet over de geheele breedte van het verlengstuk, maar wordt van weerskanten afgesloten door een loodrecht tegen de pinarhalak staanden, smallen lengte-rand, de tiang (= stijl), aan de andere zijden waarvan de pinarhalak in een anderen patroonrand, de soeksang doeri, wordt voortgezet.
Elke aangenaaide lengte-rand of sisi (zie hierboven) van de ragidoep bevat aan de buitenste kanten blauwe lengte-biezen (de z.g. tapoe sokar = indrukken van de sokar of tempel, waarmee de pas geweven doek en de scheringgarens op het weeftoestel op breedte-spanning worden gehouden).
De tot eenvoudige patronen geweven lengte-randjes, die zich op de sisi nabij het aannaaisel van de badan bevinden, heeten djoegiak of djoegia.
In de nabijheid hiervan merken we nog een anderen lengte-rand op, waarvan het patroon ietwat in relief staat, doordat de scheringdraden in dien rand op betrekkelijk groote lengten ongeweven

Plaat 18. RAGIDOEP UIT DE TOBA-BATAKLANDEN.

(Zie blz. 129 en 222 t/m 227).

zijn gelaten. Deze merkwaardige, voor de ragidoep typische patroonranden heeten simoelop-oelop (= wat zichtbaar wordt of te voorschijn komt). Voorts zijn er op de sisi nog heel smalle afscheidingsrandjes, welke simeoer-eoer (mangeoer = van loop veranderen, b.v. van een rivier) worden genoemd.

Gelijk hierboven opgemerkt is, bevat ook het veld of de badan van een ragidoep meestal witte en blauwe lengte-biezen (de z.g. honda).

Is de ragidoep van een hatoban of slaaf, dan is het aantal der honda's even; behoort het kleed toe aan een radja of hoofd, dan behoort het aantal der honda's oneven te zijn. Immers, men telt op het veld van links naar rechts bij de eerste honda: oelos ni radja (kleed van een hoofd), bij de tweede honda: oelos ni hatoban (kleed van een slaaf), bij de derde honda: oelos ni radja, en men gaat voort met oelos ni hatoban, oelos ni radja, enz., totdat men bij de laatste honda precies weet of de ragidoep de kleederdracht van een hoofd dan wel van een slaaf of ondergeschikte is.

Fig. 231. Motief op een ragidoep.

Op het mannelijk verlengstuk moet de tiang (zie hierboven) aan den rechterkant van het weefsel precies in het verlengde liggen van een honda; ditzelfde moet het geval zijn op het vrouwelijke verlengstuk, maar dan aan de linkerzijde van het weefsel.

Ongeveer hetzelfde type als de ragidoep heeft de hohos soeranti, doch deze is smal en vertoont patronen van gele, blauwe, roode, groene en zwarte inslagdraden.

(Volgens het Toba-Bataksch-Deutsches Wörterbuch van J. Warneck is hohos een gordel en soeranti een smalle oelos, welke men als gordel of hoofddoek gebruikt).

Bijna elke Toba'sche doek is aan beide einden van een franje (ramboe) voorzien, welke vervaardigd wordt op de wijze, als in het hoofdstuk over het weven en het weeftoestel beschreven. Doch behalve die franje heeft die doek ook nog een, met de hand geweven zoom (hotang-otang) en een eenvoudigen patroon-sluitrand (sirat), waarvan de schering bestaat uit bijeengevoegde of bijeengedraaide franje-draden, terwijl de inslag er met de hand wordt ingeweven. Die zoom en die sluitrand krijgen dus als weefsel een heel ander aanzien, dan het overige deel van den doek, welke op het weeftoestel afgemaakt is.

Een andere wijze van versiering, welke op de Toba'sche doeken toegepast wordt, is afkomstig van Angkola; vandaar, dat het weefsel, hetwelk zulk een versiering vertoont, sadoen Angkola wordt genoemd.

De versiering bestaat in een breedte-rand, waarvan het patroon gevormd wordt door een niet-doorloopenden inslag van wol in diverse kleuren. De motieven van dezen rand zijn zeer eenvoudig en bestaan gewoonlijk uit de hierbovengenoemde lampoe-lampoe figuren.

Ook bij de Menangkabausche goud- en zilverweefsels en de Grĕsiksche songkèts treffen we

een dergelijke versiering van wollen, niet-doorgaanden inslag aan (zie bij goud- en zilver weefsels). Deze versieringswijze kan als typisch Angkola'sch worden aangemerkt.

Een andere Angkola'sche versieringswijze is het inweven van met kraaltjes doorregen inslagdraden. De kraaltjes (s i m a t a) van elken inslagdraad worden na het doorsteken van den draad gerangschikt en geordend en aangepast aan de kraaltjes van den vorigen inslagdraad, waardoor heele figuren van ingeweven kraaltjes worden verkregen.

In Batang Natal worden zwarte doeken aan de breedte-randen versierd met strooken van kralenwerk; zulke doeken, welke men a b i t n a n i r a n g g a h a n noemt, worden alleen door voorname personen gedragen.

Van de Toba'sche weefsels met gewone ruitjespatronen worden hier genoemd: de b o p b o p p a n, met donkerblauwe en lichtblauwe schering- en inslagbanen, welke kleine ruitjes doen ontstaan; de b o p b o p p a n wordt gewoonlijk alleen door oude menschen gedragen;

de s i b o l a n g (b o l a n g = groot, ook wel gestreept), een groote doek, lichtblauw, fijngeruit, voorzien van donkerblauwe, breede lengte-randen;

de s o e r i - s o e r i (s o e r i = kam), een kleed, met egaal, blauw veld, waarover evenwijdige, witte strepen gaan, waarnaar de doek waarschijnlijk s o e r i - s o e r i genoemd is;

de b o l e a n, donkerblauw veld met witte scheringbanen;

de s i b o l a n g r o e s t a (r o e s t a = r o e s a k).

Veld vuurrood, met witte lijntjes. Twee breede, roode lengteranden aan weerszijden;

de s a d o e n A n g k o l a (te voren reeds genoemd). Veld donkerblauw. Inslagbanen met eenvoudige ruit- en t o e m p a l figuren van niet-doorgaanden, wollen inslag.

Breede, bruinroode lengte-randen.

Van de Karo'sche patronen worden hier genoemd:

1. k a t j i r o n g g a. Het scheringveld bestaat afwisselend uit roode en zwarte baantjes, waartusschen zich spaarzaam een lichtblauw lijntje vertoont. Breede, zwarte lengteranden;
2. g ĕ b a r. Wit veld. Roode en zwarte patroonbanen in schering en inslag;
3. r a g i s a p o t. Donkerblauw veld met lichtblauwe scheringlijntjes. Breede, donkerblauwe banen als lengteranden. Aan de breedte-zijden onderaan: patroonbaantjes van rood;
4. t e b a. Donker-indigoblauw veld met lichtblauwe scheringlijntjes;
5. r a g i d j i n g i. Veld zwart. Lichtblauwe scheringbaantjes. Aan de breedte-einden patroonbandjes van rood en blauw;
6. r o n t j a - r o n t j a. Veld zwart. Lichtblauwe scheringlijnen en banen;
7. b o e r o e n i a m p o e n. Zwart veld, met roode en lichtblauwe scheringdraden. Lengte- en breedte-einden vuurrood;

Voorts nog: d j o e l o e, b i n t a n g s a t o e r, r a g i p a n è, s o e r i - s o e r i, s i b o l a n g b o n t a r, s i b o l a n g m a r a t a h, s i r a r a, r o e n d j a t - r o e n d j a t, a n t a k - a n t a k, l e n g a h - l e n g a h, r a g i s a n t i k, enz.

Van de Timoersche patronen worden hier genoemd:

1. s o e r i - s o e r i. Veld zwart. Breede, egaal gekleurde lengte-randen. Middenstrook der s l è n d a n g bevat lichtblauwe scheringbanen en onderaan is die strook versierd met een breeden figuurrand van rooden, gelen en lichtblauwen inslag. Onderaan een bandje van rooden inslag.
2. r a g i t j a n t i k. Veld: egaal blauw-zwart. Aan de breedte-einden patroonbandjes van roode en blauwe inslagdraden.
3. h a t i r o n g g a. Veld: zwart. De middenstrook der s l è n d a n g is versierd met smalle, roode scheringlijntjes en lichtblauwe scheringbaantjes.
4. t a n g a h d o e w a p o e l o e h. Veld: bruinrood. Lengte-zijden zijn tot breede strooken egaal bruinrood gelaten. Middenveld van de s l è n d a n g voorzien van witte scheringbanen, en op de wijze der r a g i d o e p's (zie hiervoren) afgesloten door met rooden inslag verkregen patroon-

banen, waarin men evenals bij de ragidoeps de ruitfiguur gecombineerd met de sleutelfiguur aantreft.

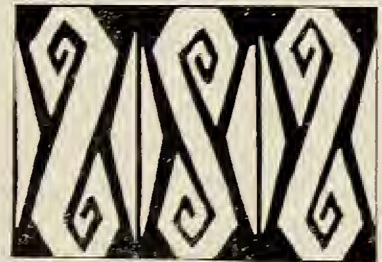
5. djonga. Vuurroode banen als lengte-strooken. Middenveld, waaraan de lengte-strooken vastgenaaid zijn, is wit, en bevat roode en zwarte patroonbanen. Het veld is afgesloten door breede motiefranden, waarin men sleutel- en ruitfiguren en ook het kembang-manggis-motief aantreft. (Zie fig. 232 t./m. 234).

De katoenweefsels van de Gajo- en Alaslanden (Atjeh en Onderhoorigheden) komen, zoowel in kleur als in patroon, overeen met die van het aangrenzende Karo-Bataksche gebied (zie overigens bij ikatweefsels).

De katoenweefsels van de kustlanden in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo vertoonen streep- en ruitpatronen, waarvan de namen zijn: daoen lindjoeang, remak sahang, kembang patjar, rawarawa masak, belang ketoetoet, sarigading, polèng, idoep anak, wadi waringin, amas-amassan, keladi air, langgoendi, génggang merah, génggang poetih, sapit oendang, rerantjangan biroe, kloengsoe, oelin, enz.

Fig. 232.
Motief op een Timoersch weefsel.

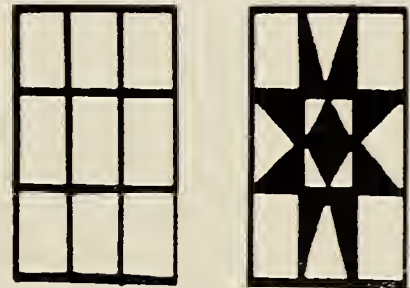
Sommige namen duiden reeds voldoende op Javaanschen invloed.

Fig. 233.
Motief op een Timoersch weefsel.

De beste katoenweefsels (saroeng, slèndang poeling, of slimoet, stof voor broeken en blaadjes) komen van Koetei en Bekoempei.

Over het algemeen kan men zeggen, dat de ruit- en streeppatronen, welke op de Borneosche weefsels der kustlanden voorkomen, dezelfde zijn, als die van Java of van Zuid-Celebes.

In de Westerafdeeling van Borneo maakt men van de weefsels saroengs en kain basah (kleeden, om er mee te gaan baden). Een enkele maal worden ook koemboe's of gebar's (dekens) vervaardigd, doch dan moeten de weefsels breed zijn. Gewoonlijk maakt men de kains voor eigen gebruik, doch onderling wordt wel eens een kain verruild of verkocht; de prijs varieert dan van *f* 3 — *f* 4.

Fig. 234. Vierkantsverdeeling en kĕmbang manggis-motief.

Kenmerkend voor de Makassaarsche en Boegineesche doeken zijn de helle kleuren, waarin zij geweven zijn.

Deze weefsels zijn meestal bontgeruit, en bevatten dus kleurpatronen. Zij worden veel door de bevolking gedragen, zijn nog niet verdrongen door Europeesche katoentjes en worden zelfs veel uitgevoerd. Zooals we hierboven gezien hebben, worden de patronen dezer weefsels ook in een gedeelte van Java, Sumatra en Borneo nagemaakt.

De ruitpatronen worden in drie hoofdsoorten onderscheiden, t. w. tjoerâ Mangkâsara, d. i. schots-geruit, tjoerâ Boegis, d. i. geruit b. v. alleen door roode en blauwe schering- en inslagbanen op een egaal fond, en tjoerâ Goa, d. i. schotsgeruit als de tjoerâ Mangkâsara, maar met groote ruiten.

De namen der patronen zijn b. v. tjoerâ sattoêng, tjoerâ kasâtta, tjoerâ boênga êdja, tjoerâ kamoêmoe, tjoerâ môga, tjoerâ montjôngboêlo, tjoerâ djawalînga, enz.

Ietwat anders zijn de doeken van Mandar, welke donkere tinten hebben en veel naar Padang

worden uitgevoerd. Centra van weefkunst zijn Saleijer en Bira, waar gebloemde weefsels (in lijnpatronen) worden vervaardigd).
De gewone, geruite s a r o e n g wordt overal in Zuid-Celebes bijna door iedere vrouw, ieder meisje geweven.
De in Zuid-Celebes vervaardigde doeken zijn meestal smal en lang, zoodat zij, om als s a r o e n g bruikbaar te zijn, middendoor geknipt moeten worden. De beide helften worden boven elkander genaaid en het goed wordt dan tot een kokerdoek of s a r o e n g genaaid.
De k a p a l a vertoont gewoonlijk minder inslagbanen dan het veld, bevat dus een patroon, waarvan de ruiten of lijnen grooter of schaarscher zijn. (Zie voorts over de patronen van de k a p a l a eener s a r o e n g de rubriek: zijden weefsels, hierachter).

Fig. 235. Weefsel uit Kadjang.

De Makassaarsche en Boegineesche s a r o e n g s worden veel geglansd gedragen. (Zie over het glanzen of g a r o ê s o e het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven).
Behalve kleurpatronen treft men op Makassaarsche en Boegineesche weefsels nu en dan ook lijnpatronen aan van een niet-doorloopenden inslag. (fig. 235).
De Saleyereesche en Birasche doeken vertoonen heel dikwijls patronen van doorloopenden inslag. De k a p a l a van deze gebloemde weefsels is afgezet tusschen dubbele, driedubbele ornamentranden, welke over een vrij breed vlak de krullige t o e m p a l s met sterren bevatten, gevormd door een lichter getinten inslag. (fig. 235).
Hoe sierlijk de ornamenten van Birasche en Saleyereesche, gebloemde, katoenen weefsels ook zijn, uit de patronen (door gekleurde, katoenen of zijden garens en soms ook sober door goud- of zilverdraad gevormd) is te zien, dat deze een vereenvoudiging zijn van die der met goud- of zilverdraad doorweven s o n g k è t s, voor het vervaardigen waarvan bij elken inslagdraad één ophaler noodig is. (Zie het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven).
Het op Java voorkomende procédé, om twee draden van verschillende kleuren inéén te draaien (g ĕ d o g, Javaansch; p è r è t t a n, Soendaneesch) wordt ook op het eiland Saleijer toegepast.
Men kent in Zuid-Celebes behalve de kain ook de l î p a (saroeng), de s l è n d a n g, de s a l o ê w a r a (broek), de k a l î m b o e (deken) en de p a s â p o e (hoofddoek). Al deze doeken vertoonen meestal geruite patronen.
De uitvoer van geruite, Makassaarsche en Boegineesche weefsels is vrij belangrijk en heeft jaarlijks plaats tot een totaal bedrag van ± *f* 50.000.—.
De Toradja'sche weefsels, welke van ingevoerde, gekleurde garens vervaardigd zijn, bevatten meestal als kleuren slechts rood en zwart. De van eigen gesponnen garens vervaardigde weefsels zijn gewoonlijk blauw, en dikwijls ook geheel ongekleurd. Alleen in het Sadang-gebied komen gekleurde weefsels met lijn- en ruitpatronen voor.

Elke kain bevat aan weerszijden van de pasang (d.i. de breedte van den doek) een roode strook, veelal met b.v. zwarte lijnen daarlangs. Elke kain, zooals die gedragen wordt, bestaat meestal uit drie aan elkaar genaaide pasangs en telt dus zes gekleurde strooken.
De weefsels hebben een breedte van 40 à 50 cM. Zij worden zoowel voor eigen gebruik als voor verkoop vervaardigd.
De prijs van een samboe (d.i. een kain van 3 pasangs breedte en ± 2 M. lang), gemaakt van ingevoerde garens, bedraagt *f* 1 à *f* 1.25. Is de samboe van eigen gesponnen garens vervaardigd, dan kost zij *f* 2 à *f* 2.50.
Een dergelijk, doch smaller weefsel wordt vervaardigd voor den piòh of schaamgordel (mannendracht).
De weefsels van het eiland Soembawa, dat tot het ressort van Celebes en Onderhoorigheden behoort, hebben eenige overeenkomst met Makassaarsche en Boegineesche doeken.
Zij worden in de navolgende soorten onderscheiden:
1. de têmbé (Bimaneesch) of kêrè (Soembawasch), een saroeng, naar Makassaarschen of Boegineeschen trant in twee helften geweven, welke tot een saroeng aan elkander worden gevoegd, die meestal ook gewone ruitpatronen in diverse, bonte tinten vertoont. De têmbé of kêrè bevat soms ook wel smalle scheringbanen van een gebloemd patroon, op de wijze, waarop Saleyersche doeken versierd worden.
Men doorweeft ze ook wel met goud- of zilverdraad.
2. De sambôlo (Bimaneesch) of sâpoe (Soembawasch) is een vierkante hoofddoek, die ongeveer 0.75 M. lang en breed is en op Makassaarsche of Boegineesche wijze gedragen wordt. Ook dit kleedingstuk vertoont eenvoudige ruitpatronen.
3. De salâmpè (Bimaneesch) of pebâsa (Soembawasch), is een stereotiep kleedingstuk, waarvan de motieven enkel in een beperkt gebied van den Indischen Archipel gemaakt worden. Men kan dit kleed uit duizend andere doeken onderscheiden en het heeft zoowel in kleur als teekening het eigen cachet, dat de Soembawasche kleeding kenmerkt.
Het is n.l. een slèndang van ongeveer 2.50 M. lang en 0.75 M. breed, en van franjes (djambo) aan beide einden voorzien.
Het kenmerkende ervan is, dat het op Javaansche wijze een midden, een veld ([1]) heeft, hetwelk wôha (Bimaneesch) of tângahan (Soembawasch) heet en door randen of banen wordt afgescheiden.
Van die randen of banen merkt men gewoonlijk twee soorten op, t.w. een effen rand of baan, wôha (Bimaneesch), pîlih (Soembawasch), en een gebloemden rand, bâli (Bimaneesch), pîlih (Soembawasch).
Het veld, dat van een geprononceerde kleur is, oranje, geel, rood of groen, enz. wordt ingesloten tusschen die effen en gebloemde randen, welke afwisselend op elkaar volgen en altijd van een andere tint zijn, dan het veld.
Maar dat veld, die wôha of tângahan, is juist op een bijzondere wijze versierd, die men bijna nergens op de Indische weefsels aantreft, en waarvoor een bijzonder procédé bij het weven dient te worden toegepast.
Het veld n.l. is aan boven- en benedenzijde behalve door de hierboven omschreven randen (breedte-randen) ook door hoekstukken afgesloten (sôntjo, = begin), terwijl kleine toempal-figuren, — evenals de hoekstukken meestal zigzagsgewijze uitloopend, — aan weerszijden met haar basis tegen de binnenste lengte-randen staan.
Die hoekstukken en die toempal-figuren, kakândo (Bimaneesch) ([2]) of pôsok rebông (Soembawasch), — vergelijk hiermee het Javaansche woord: poetjoek rĕboeng —, vormen

([1]) Javaansch: tĕngahan, modang.
([2]) Kakândo beteekent: bamboe-uitspruitsel.

motieven, welke noch door een doorgaanden, noch door een afgebroken inslag gevormd worden. Die motieven worden verkregen met een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag. (Zie overigens het hoofdstuk over het weven en het weeftoestel).

De vrouw op Soembawa draagt de salâmpè of pebâsa als slèndang of om er zich het hoofd mee te bedekken; de man draagt dit kleedingstuk als gordel, of dikwijls ook als schaamgordel, in dit laatste geval eenige malen om het middel geslagen en een slip tusschen de beenen doorgehaald, en dan van achter vastgemaakt (op de Javaansche kantjoettan-wijze).

4. De wĕri (Bimaneesch) of bĕbat (Soembawasch) is een buikband, ± 3 M. lang en 0.75 M. breed, geruit, en van slechts 2 of 3 kleuren, een zeer eenvoudig weefsel, waaraan nooit eenige versiering wordt aangebracht.

5. De pasâpoe (Bimaneesch) of sâpoe (Soembawasch) is een zakdoekje van geruit weefsel. Voorts kent men op het eiland Soembawa geruit of gestreept weefsel voor sarôa's (pantalons) en ijl geweven, wit goed voor salôlo's (lijkkleeden).

Makassaarsche of Boegineesche invloed is ook te bespeuren in de weefsels van Midden-Celebes, welke in vormen van saroengs en hoofddoeken worden geweven. Ook de gewone Gorontaleesche, geruite doeken vertoonen overeenkomst met die van Zuid-Celebes.

De weefsels, welke gewoonlijk in Gorontalo gemaakt worden, zijn: saroengs (palipa), broeken (tjelana of seloear), hoofddoeken (lènso kepala of pajoengo), borstdoeken (wolimomo) en zakdoeken (leto).

De Gorontaleesche weefsels worden voornamelijk uitgevoerd naar de Minahassa, Tominibocht en de Molukken.

Patronen worden eveneens op de Gorontaleesche doeken geweven, en ook ten opzichte daarvan merkt men den Makassaarschen en Boegineeschen invloed.

Reeds in het hoofdstuk over het weven is melding gemaakt van het procédé, dat in deze landstreek toegepast wordt, door evenals op het eiland Soembawa gebruik te maken van een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag.

Zoo is de saroeng oeiladepo (oesi = de; ladepo = gevlochten; aldus genoemd naar het patroon, dat men ook op vlechtwerk aantreft) als volgt vervaardigd: Schering van het veld geel, inslag oranje. Deze inslag vormt met de schering een heel eenvoudig lijnpatroon. Rechts en links twee roode randstrooken, samengesteld uit een roode schering en een rooden inslag. Het weven heeft dus hier met 3 spoelen plaats gehad. (Zie overigens het hoofdstuk over het weven).

De kĕpala is samengesteld uit een gele schering en een rooden inslag, bevat dezelfde patronen als van het veld, doch is door het gebruik van een rooden inslag geprononceerder en bovendien versierd met witte, patroonvormende inslagbaantjes.

Ook de Gorontaleesche saroengs bestaan evenals de Makassaarsche en Boegineesche uit twee stukken, welke aan elkaar genaaid worden.

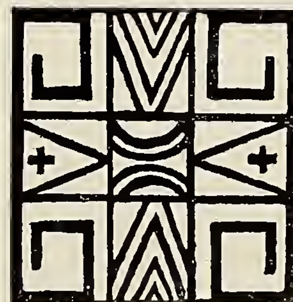
Wat ten opzichte van de kĕpala hierboven reeds opgemerkt is, geldt ook voor de gewone, geruite doeken van Gorontalo.

In de Minahassa is het weven van gewone kleedjes bijna geheel te niet gegaan. De voornaamste oorzaak daarvan is, dat de meeste vrouwen in de genoemde streek meestal van uit Java geïmporteerde, gebatikte saroengs en kains dragen en een enkelen keer ook geweven kleedjes, die dan eveneens ingevoerd zijn.

De invoer van weefsels in de Minahassa heeft al sedert de Spaansche overheersching bestaan. Van dien tijd dateeren de z.g. kains Kastèla (Kastèla = Kastilië), waarvan nu nog enkele exemplaren hier en daar als erfstukken worden bewaard, [1] en de echte en nagemaakte, Britsch-

[1] De kains Kastèla zijn gewone, katoenen kleeden, welke aan één zijde in rood, blauw en zwart met verschillende figuren bedrukt zijn, — men treft op sommige dezer kains heele voorstellingen uit het Ramayana aan —, en indertijd als bedgordijnen of bedden- en bankengoed hebben gediend.

Indische tjindé's, welke nu nog onder den naam van kain patola bij de bevolking bekend zijn (aldus genoemd naar de patola, pytho reticulatus, een slang, die op Celebes voorkomt; zie voorts bij ikatweefsels).
Niet zoo heel lang geleden weefden de Bantiksche vrouwen haar eigen katoenen doeken, maar sedert het grootste deel van den stam der Bantiks tot het Christendom is overgegaan, dragen ook die vrouwen geïmporteerde batiks en katoentjes.
De z.g. kains Bèntenan, die niet geïkat zijn, onderscheidt men in twee soorten:
1. de tonilana (Ratahansch) (naar het woord tolana, kleeding voor jongens), of komba (Tombatoesch), met gekleurde banen in de schering en een effen rooden inslag;
2. de pinatikans (Ratahansch) of tinotana (Tombatoesch), ook wel kinoèh genoemd, met gekleurde banen in de schering en een effen rooden inslag, maar tot patronen geweven.

Fig. 236. Kissersch patroon. Verdeeld vierkant, gecombineerd met sleutelfiguren.

De patronen van deze laatste, ontstaan door een doorgaanden inslag, — eigenlijk door de schering, daar bij het weven van zoo'n doek niet met een kam gewerkt wordt en dus de enkele schering het patroon aangeeft, — zijn meestal heel eenvoudig.
Juist door haar gekleurde scheringbanen van rood, blauw, geel en wit en door de eenvoudige patronen zien de pinatikans of tinotana's er sierlijk uit en zouden ze als loopers een goed effect kunnen maken. Meestal zijn ze nog al smal. Veel komen ze niet voor; slechts nu en dan worden ze in Ratahan (Minahassa) nog geweven.
De draden, waaruit deze doeken geweven worden, zijn heel dik, hetgeen zich hieruit laat verklaren, dat het spinnen van garens niet geschiedt met een spinnewiel, maar met een primitief tolletje, dat daarvoor in de plaats treedt. (Zie het hoofdstuk over de bereiding der garens).

Fig. 237. Kissersch patroon. Ruitpatroon, gecombineerd met verdeeld vierkant en sleutelfiguren.

In 1901 verscheen een Bèntenansche pinatikan op de tentoonstelling van Oost-Indische weefsels te 's-Gravenhage. De enthousiaste omschrijving, welke de heer G. P. Rouffaer deed van het uit de ethnologische verzameling van Delft ingezonden exemplaar, was als volgt: „Een z.g. kain Bèntenan d.i. een antiek Minahasa'sch geweven doek uit Bèntenan (Zuid-Westelijk Minahassa, aan zee). Samengenaaid als saroeng uit 3 banen, waarvan twee elk $64^1/_2$ c.M. en de derde 61 c.M. breed is; wijdte van den kokerdoek 1.72 M. Kleuren: donker-indigoblauw, diep-roodbruin en uitgespaard grijs, in prachtige ornamentatie elkander afwisselend in overlangsche, effenkleurige banen of fijngefigureerd door strepen. Langs den eenen kant, waar het doek tot saroeng werd samengenaaid, loopt een effen gehouden dwarsband over de gansche saroeng, die wel als primitieve kepala is op te vatten. Zeer zwaar katoen. Het type van den kokerdoek in den geest der Timoreesche en Bataksche saroeng. Groote zeldzaamheid; èn daarom, èn om zijn schoonheid buitengewoon interessant doek."
In een noot schreef de heer Rouffaer, dat hij nog één andere kain Bèntenan kent, en wel in het museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam ([1]).
Ook op doeken van den Ambonschen eilandengroep treft men lijnpatronen aan, gevormd zoo-

([1]) Zie over de afkomst der kains Bèntenan de in dit hoofdstuk opgenomen rubriek over ikatweefsels.

wel door een doorgaanden inslag (h i w i) als door een niet-doorgaanden inslag (l ä a r). Dergelijke patronen noemt men op Kisser over het algemeen b o e n g a a n g k a t, d.w.z. gebloemte (b o e n g a), dat door het ophalen (a n g k a t) der patroonophalers verkregen is. Men onderscheidt er voorts de patronen in b o e n g a a n g k a t K i s s e r, welke oorspronkelijk en b o e n g a a n g k a t T i m o e r, welke van den Timor-Archipel ingevoerd zijn.
Deze laatste zijn de mensch- en dierfiguren, verdeelde vierkanten en sleutel- of haakmotieven, terwijl de eerstgenoemden eenvoudige patronen zijn, dikwijls gevormd door een niet-doorgaanden inslag. Sommige patronen doen sterk denken aan die van Bataksche weefsels. (Zie rubriek i k a tweefsels in dit hoofdstuk).
Alleen op de z.g. h i l i d a r i ë werden vroeger dergelijke, gecompliceerde patronen geweven. De h i l i d a r i ë zijn doeken van ongeveer ½ M. lang; zij worden gebruikt, om er de s i r i h doozen der mannen mee te overdekken.
Men weet op Kisser mee te deelen, dat er het weven tot ingewikkelde patronen in 1897 door de echtgenoote van een r a d j a uit Portugeesch-Timor moet ingevoerd zijn.
Ook de lijnpatronen van doeken uit den Timor-Archipel kunnen gevormd worden zoowel door een doorgaanden als door een niet-doorgaanden inslag.
Zij zijn eveneens gebaseerd op meetkundigen grondslag, bevatten samenvoegingen van ruit- en haakfiguren, of vertoonen afbeeldingen van menschen en dieren, welke naar die figuren gefantaiseerd zijn. (Zie over de patronen der Timor-doeken de rubriek i k a tweefsels in dit hoofdstuk).
Aangezien de Timor-weefsels evenals de doeken van de Ambonsche eilanden-groep en de k a i n s B è n t e n a n zonder kam worden geweven, lijken de patronen eigenlijk alleen door de schering aangegeven te worden. (Bij het vormen van het patroon worden n.l. van de naast elkaar liggende draden juist die opgetild, welke boven de inslagdraden komen te liggen; het patroon aan de achterzijde van den doek geeft dus de complementaire kleuren aan van dat aan de voorzijde, immers, al wat van de patroon-aangevende scheringdraden aan den voorkant van het weefsel den inslag passeert, ligt aan de achterzijde onder dien inslag, en omgekeerd).
Katoenen weefsels worden op Bali heel zelden geweven; meer komen ze op Lombok voor en dan als k e r e n g s (s a r o e n g s), l e m p o t s (s l è n d a n g s) en t j é l é's (hoofddoeken).
Zij bevatten eenvoudige ruit- of streeppatronen, (waarvan de namen zijn: r o e d j a k b o e r n ĕ (= het Javaansche: r o e d j a k w o e n i), p o l è n g, s e r i m b a g, t j é l é, enz., of soms dezelfde t o e m p a l-versiering, welke ook op Soembawa wordt toegepast en door een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag verkregen is.

B. ZIJDEN WEEFSELS.

De zijden weefsels met kleurpatronen, d. w. z. met verschillend gekleurde schering- en inslagbanen zijn eigenlijk niet specifiek Javaansch.
Te oordeelen naar de omstandigheid, dat in kampong Mandar, ter hoofdplaats Banjoewangi volgens Zuid-Celebaansche manier gewerkt wordt met een rondgaande schering, moet er de weefkunst waarschijnlijk door Mandareezen, Makassaren of Boegineezen zijn ingevoerd. Ook de ruitpatronen duiden er op.
De zijde-weefkunst in dat uithoekje van Java heeft al heel verschillende invloeden ondergaan. Het gebruik van zijde als materiaal is overgenomen van de Balineezen; de manier van weven herinnert sterk aan Zuid-Celebaansche methoden; de patronen zijn over het algemeen van hetzelfde genre als van Zuid-Celebes, en sommige kleurcombinaties imiteeren geheel de teekening van Palembangsche, zijden doeken, zoodat zij dan ook daarnaar genoemd zijn.
In de hierboven genoemde kampong worden zijden s a r o e n g s en s l è n d a n g s in zoo'n ge-

Plaat 19. EEN KATOENEN SALÂMPÈ OF PEBȦSA VAN SOEMBAWA.

(Zie blz. 141, 142, 229 en 230.)

ringe hoeveelheid vervaardigd, dat alles aan de bevolking der omliggende dessa's kan worden verkocht. Uitvoer naar elders heeft niet plaats.

Wat bij de Javaansche katoenweefsels loerik heet, is bij de Banjoewangische zijden weefsels tjoerak (naar het Zuid-Celebaansche tjoerâ = geruit).

Aan de namen der patronen heeft men uit den aard der zaak niet veel waarde te hechten; zij zijn:

1. tjoerak tjeleh, witte, bruinroode, en kobaltblauwe schering- en inslagbanen, elke baan van ongeveer 5 m.M. breed;
2. tjoerak besar. Rood veld, met witte, gele, groene en blauwe schering- en inslaglijntjes;
3. tjoerak papak betoel. Rood veld. Witte en blauwe schering- en inslaglijntjes;
4. tjoerak toewa. Rood veld. Witte, gele, groene en blauwe schering- en inslaglijntjes;
5. tjoerak moeda. Idem als voorgaand, doch met anders gerangschikte lijntjes;
6. tjoerak poetih besar. Rood veld, met witte schering- en inslagbaantjes;
7. tjoerak papak. Rood veld, met witte en blauwe schering- en inslaglijntjes;
8. tjoerak moesik. Rood veld, met witte, gele, groene en blauwe schering- en inslaglijntjes;
9. tjoerak idjo. Groen veld, met roode en blauwe schering- en inslagbanen;
10. tjoerak poetih besar. Breede en smalle witte, blauwe, roode en groene schering- en inslagbanen;
11. tjoerak woengoe. Donkerbruin veld, met gele, roode, blauwe, groene en witte schering- en inslaglijntjes;
12. tjoerak Abdoellah Barmi. Rood veld, met gele, roode, blauwe, groene en witte schering- en inslaglijntjes;
13. tjoerak polèng. Ruiten, gevormd door roode, witte, groene en gele schering- en inslagbanen.
14. tjoerak poetih ketjil. Rood veld, met diverse, gekleurde schering- en inslaglijntjes.

Wat bij de behandeling van de Midden-Javasche doeken geschreven is omtrent de karakteristieke eigenaardigheid van de nabootsing van het ikatprocédé, n.l. door elken inslagdraad te doen bestaan uit twee verschillend gekleurde, in elkaar gedraaide draden, het z.g. gĕdog-weefsel, [1] is ook van toepassing op de Soerakartasche zijden weefsels, welke, wanneer zij dan nog bovendien met een schaarschen inslag van gouddraad doorweven zijn, dringin genoemd en meestal als buikband gedragen worden. De patronen van dergelijke Soerakartasche zijden weefsels worden hier genoemd en kortelijk omschreven:

1. Oejah sawoekoe irĕng (oejah sawoekoe beteekent: zooveel zout als een bamboegeleiding bevatten kan; irĕng = zwart). Schering egaal zwart. De inslag wordt gevormd door banen, afwisselend van 10 zwarte en 10 wit-zwarte draden, (d. w. z. elke draad van zoo'n inslagbaan bestaat uit 1 witte en 1 zwarte draad, welke samen in elkaar gedraaid zijn).
2. Oejah sawoekoe idjo (idjo = groen). Schering egaal groen. Inslagbanen afwisselend van 10 witte en 10 wit-groene draden.
3. Oejah sawoekoe biroe (biroe = blauw). Schering egaal blauw. Inslagbanen afwisselend van 10 witte en 10 wit-blauwe draden.
4. Lintah koemĕlap (= schitterende bloedzuigers). Schering egaal wit. Inslagbanen afwisselend van 12 witte, 12 wit-gele, 12 paarse en 10 gele draden.
5. Dom kètjèr koening (dom kètjèr = overal verspreid liggende naalden; koening = geel). Schering geel. Inslagbanen afwisselend van 2 gele en 2 wit-gele draden.
6. Dom kètjèr irĕng. Schering zwart. Inslagbanen afwisselend van 2 zwarte en 2 wit-zwarte draden.
7. Limar irĕng (limar is eigenlijk de naam van een patroon van aaneengeschakelde ruiten). Schering zwart. Inslag afwisselend van 1 witten en 1 zwarten draad.

[1] Zulk een weefsel wordt in Buitenzorg pèrèttan genoemd.

8. Limar biroe. Schering blauw. Inslag afwisselend van 1 witten en 1 blauwen draad.
9. Limar kinanti (kinanti = tot gezelschap dienen, ook naam van een zangwijze). Schering wit. Inslag afwisselend van 1 witten, 1 gelen, 1 groenen, en 1 paarsen draad.
10. Teloeh watoe, verkorting van taloetoeh watoe (= vuil van steen). Schering groen. Inslag afwisselend van 3 zwarte en 3 witte draden.

De dringin is dus een zijden — of ook katoenen — weefsel, van een gestreept patroon (strepen in den inslag), hier en daar het procédé toonend, waarnaar een gĕdog-weefsel vervaardigd is, en schaarsch met een lijntje van goud- en zilverdraad doorweven. Van de zijden dringins zijn die van Japara het mooist.

De dringins worden zoowel door mannen als door vrouwen gedragen. De voor vrouwen bestemde dringins vertoonen aan één einde over een bepaalde lengte ($^1/_4$ deel van de geheele lengte) een streeppatroon, in andere kleuren, dan die van het patroon op het overige gedeelte.

Het weven van zijde komt ook in overig Midden-Java wel voor, maar zoo uiterst zeldzaam — en dan alleen op bestelling —, dat het hier buiten beschouwing kan worden gelaten (1).

In Bantam worden geruite, katoenen doeken wel eens met zijden draden doorweven.

Zijden weefsels worden in de Lampongsche districten meestal in gekleurde streep- of ruitpatronen gemaakt. De kleedingstukken zijn dezelfde als die, welke reeds onder de katoenen weefsels genoemd worden, en wel: de tapis (vrouwensaroeng), de sindjang (mannensaroeng) en de bidak (kain).

De tapis temekalang sembilan d. i. de negenkleurige, geruite tapis wordt niet alleen van katoen, maar ook van zijde geweven.

Andere soorten van zijden tapis zijn nog: dewasana, semaka, gaboer wawai, laoet linau, palang, gabo, tengoerap boeta, poetih, areng, enz.

De mooiste soort is de groene tapis, de z. g. sinar terang makniroe.

Meestal wordt de zijde slechts gebruikt voor het weven van de randen van doeken of om half-zijden weefsels (blongsong) te maken (katoenen schering en zijden inslag).

Dezelfde blongsongs worden ook in Palembang vervaardigd, in de verschillende schotsche ruitpatronen van Palikat-doeken; de namen dezer patronen zijn gandario, tanggoeli moetoeng, singang, kantoor, anak misah, enz.

In de Padangsche Bovenlanden zijn zijden weefsels met kleurpatronen schaarsch; veelal zijn er de zijden doeken met goud- en zilverdraad doorweven.

Een geruit, zijden weefsel wordt er met den naam van kain tjèla aangeduid; het ruitpatroon heet in het algemeen ragi; zoo onderscheidt men in Pajakoemboeh de navolgende patronen: ragi sapik oedang, ragi loebang taboe, ragi lakolako, ragi boengo roempoet, ragi ledjo, ragi patah bareh, ragi manis, ragi boengo talapoek, enz.

Op een vrij hooge trap van ontwikkeling staat de zijde-weefkunst in Batoebara. (Sumatra's Oostkust).

Het meest typische der Batoebarasche, zijden weefsels is, dat zij veelal changeant-tinten vertoonen, doordat voor de schering garens gebruikt zijn, die een andere kleur hebben dan den inslag. Door de Batoebarasche nijveren wordt changeant aangeduid met het woord siang malem, letterlijk: dag-avond, dus gelijk de overgang van het licht naar de duisternis. Er zijn verschillende siang-malem-tinten, zoo b.v.:

1. sajap koembang padang, (d.w.z. een heldere tint, als van de vleugels van de koembang, een soort tor), waarvan de schering rood en de inslag groen is;
2. kain awan, (d.i. een kleed als een wolk), waarvan de schering blauw en de inslag geel is;

(1) Het weven van zijden kleedjes was volgens P. F. Abell (vide zijn „Bijdrage tot de Inlandsche kunstnijverheid van Midden-Java") vroeger te Samarang één der bloeiendste takken van nijverheid, meestal echter in handen van Arabieren en Maleiers.

3. boeloe silindit (d.w.z. als de veeren van de silindit, een soort parkietje), waarvan de schering groen en de inslag wit is;
4. oetak oedang (= de kleur van garnalen-hersens), waarvan de schering rood en de inslag wit is;
5. oetak katam katam (= de kleur van de hersens van een krab), waarvan de schering paars en de inslag wit is;
6. bidji ramoenio (gelijk de pitten van de ramoenio vrucht), waarvan de schering rood en de inslag paars is;
7. siang malem koening, waarvan de schering lichtrood en de inslag geel is.

Zoo kunnen verschillende combinaties van changeant gemaakt worden tot siang malem hidjau, siang malem mèrah, enz.

De allereenvoudigste patronen in gekleurde, zijden weefsels van Batoebara zijn:

tjoerak Hindi, een egaal veld, met enkele scheringbanen van een andere kleur;

tjoerak Teloek Belanga, bonte ruiten, groen en rood, of wit en paars, met witte dwarsstrepen over de ruiten;

tjoerak damdamman, eenvoudig ruitpatroon van éénkleurige schering- en inslagbaantjes op wit veld;

tjoerak Pilkat (Palikat), ruiten, gevormd door verschillend gekleurde schering- en inslagdraden, b.v. op groen veld;

roesip, d.i. wanneer elke inslagdraad samengesteld is uit een rooden, een blauwen, en een witten draad, die alle drie in elkaar gedraaid zijn.

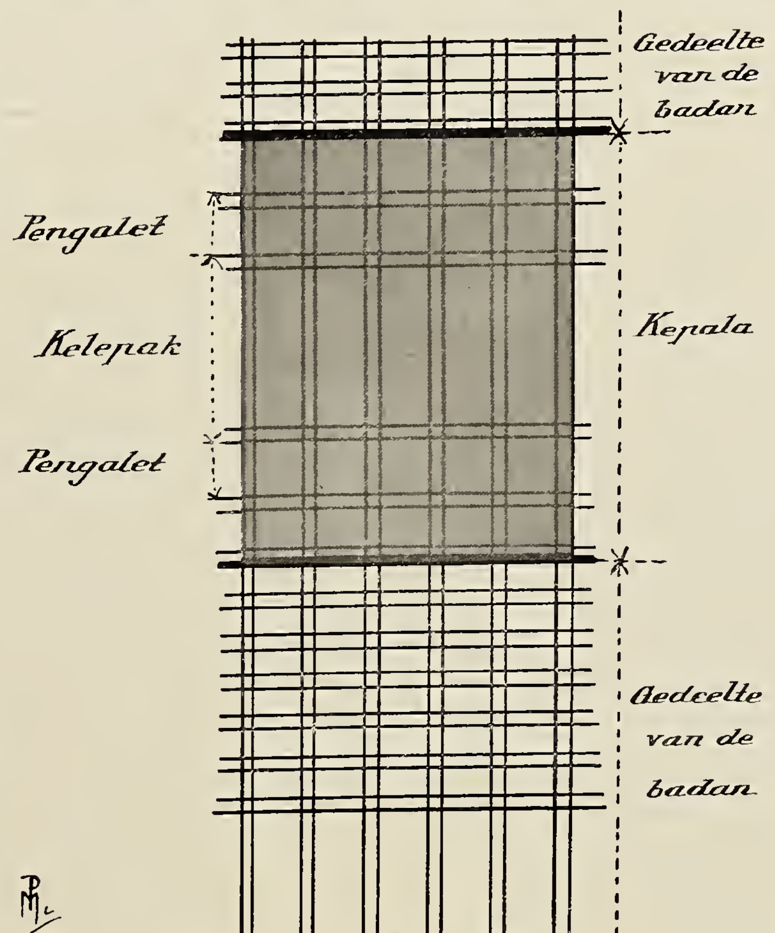

Fig. 238. Kepala van een saroeng.

Wat dus gĕdog voor Midden-Java, pèrèttan voor de Soenda-landen is (zie hiervoor), is roesip voor Sumatra's Oostkust;

tjoerak anak lebah (anak lebah zijn de vakjes van een honigraat); kleine ruitjes van verschillend gekleurde schering- en inslagdraden;

tjoerak boegis, d.i. geruit naar Boegineeschen trant.

Voorts: tjoerak oengoe, tjoerak sager Mareka, tjoerak berdiri, tjoerak melintang, enz.

Ook op elk der Batoebarasche, gestreepte of geruite weefsels komt een kepala voor, waarin de inslag een veel ijlere figuur dan in het veld of de badan doet ontstaan.

Bovendien is de kĕpala van een andere kleur dan de badan. (zie fig. 238).

Gesteld nu, dat wij met een gewone tjoerak damdamman te doen hebben. De scheringgarens zijn wit, doch bevatten hier en daar zwarte banen. Ook de inslag is wit, met hier en daar

zwarte banen. Men verkrijgt dus een wit veld met zwarte ruiten. Is nu een deel van het veld afgeweven en moet de kĕpala gemaakt worden, dan gebruikt men op eens b.v. een rooden of paarsen inslag. De zwarte inslagbanen staan op de kĕpala veel verder van elkaar, dan op het veld of de badan. Bovendien is het midden van de kĕpala met zwarte inslagbanen doorweven.
Noemt men de ver van elkaar verwijderde lijnen van een kĕpala gewoonlijk pengalet, het sober gehouden midden van de kĕpala heet kelepak.
Dergelijke variaties past men op Batoebara'sche, zijden weefsels vaak toe, om de kĕpala zoo duidelijk mogelijk van de badan te kunnen onderscheiden.
Ook de changeant weefsels hebben een anders gekleurde kĕpala. Nemen we b.v. de kain awan, hierboven genoemd, waarvan de schering blauw en de inslag geel is. Aldus het veld op de badan. Maar de kĕpala is gevormd door een blauwe schering en een dito inslag.
De lengte-rand van een doek heet tepi. Tusschen de tepi en het veld bevindt zich gewoonlijk nog een smal afscheidingslijntje, de z.g. pentjeraian.
Voorts dient nog opgemerkt te worden, dat ook in Batoebara de saroengs zeer smal worden geweven. Zoo'n weefsel moet in twee helften geknipt worden, welke elk tot een kokerdoek vervormd dienen te worden; en deze twee kokerdoeken naait men met de kĕpala's vlak boven elkaar tot een saroeng aaneen. Behalve de saroeng, die een kĕpala heeft, en de kain, die geen kĕpala heeft, weeft men in Batoebara ook de slèndang, welke los over den schouder gedragen wordt, en de gaba, een lang, smal kleed, waarin men kinderen draagt.
De zijden weefsels van de kustlanden van Borneo's Zuider- en Oosterafdeeling vertoonen veelal streep- of ruitpatronen, welke van Javaansche, Makassaarsche, Boegineesche, Sumatraansche doeken zijn afgezien.
De voornaamste patronen, welke b.v. in Martapoera bekend zijn, heeten: daoen lindjoeang, remak sahang, kembang patjar, rawa-rawa masak, belang ketoetoet, sari gading, polèng, idoep anak, wadi waringin, amas amasan, keladi air, langgoendi.
Ook in de Westerafdeeling van Borneo, zoo b.v. in Sambas, worden zijden doeken vervaardigd met losse bloempatronen, ontstaan door een niet-doorloopenden inslag (soengkit·Boegis). Zij zijn gemaakt naar Boegineesche wijze, d.w.z· een eenvoudig ruitpatroon, met hier en daar een bloemmotief van niet flottanten inslagdraad.
Ook in Zuid- en in een gedeelte van Midden- en Noord-Celebes worden nu en dan zijden weefsels gemaakt.
De heeren P. en F. Sarasin schrijven in hun werk Reisen in Celebes het navolgende: „Während die Männer in Buol die Arbeit nicht lieben, sind die Frauen tätig und besonders als Weberinnen sehr su rühmen; sie verfertigen recht geschmackvolle Stoffe mit Seideneinschlag, schönere als wir sonst weit und breit in Celebes gesehen. Eine Sklavin, welche geschickt weben kann, wird hoch bezahlt und erfreut sich im Hause eines besonderen Ansehens. In einem kleinen, ganz sauber gehaltenen Winkel der sonst sehr unreinlichen Wohnung sitzt die Frau am primitiven Webstuhl, dessen Teile sorgfältig poliert sind; von allem Schmutz des eingeborenen Getriebes umgeben, entsteht die zierlichste Weberei; man naht sich der fleiszigen Weberin mit Achtung, und niemand wagt sie zu stören; ihr Werk bildet ein wertvolles Einkommen der Haushernn. Bei Festlichkeiten werden dann die bunten Seidensarongs getragen, die prächtig in der Sonne schimmern, eosinrot, safrangelb, purpurn, einige auch grün und schwarz, und aus dem Werk der Weberin zieht der Stolz des Trägers seine Nahrung".
Zijden weefsels met eenvoudige ruit- of streeppatronen komen ook nog voor op Bali en worden er polossan genoemd.
Die van Djembrana zijn veelal effen zwart.
Over de wijze, waarop de weefsels op Bali als kleeding gedragen worden, schrijft de heer

J. J. Fraser (vide zijn opstel: „De weefkunst in de afdeeling Boeleleng" in het Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur van December 1908):

De kleeding van den man bestaat uit:

1. de kamběn, een lange, smalle kain, die om de lendenen gewikkeld wordt en waarvan het lange uiteinde, kantjoet geheeten, tusschen de beenen afhangt en dikwijls over den grond sleept;
2. de saboek of buikband, ook een smalle, doch kortere kain;
3. daarover de sapoet (de eigenlijke kain), aan het uiteinde waarvan een lap van willekeurig goed gebonden is, om haar om de lendenen te bevestigen.

Vroeger had men ook geweven hoofddoeken, doch die zijn verdrongen door van elders ingevoerde batiks, enz.

De kleeding van de vrouw bestaat uit:

1. de kamběn, de gewone kain, die tot aan den enkel reikt;
2. de tapih, de onderkain, reikende tot aan de knie;
3. de saboek of buikband;
4. de těngkaloeng of kamběn tjěrik (smal), bij verkorting kěntjěrik uitgesproken; ze is de slèndang.

Het baadje, dat tegenwoordig vooral in de centra van bevolking meer en meer gedragen wordt, behoort niet tot de eigenlijke, Balineesche kleederdracht, noch van den man, noch van de vrouw; het bovenlijf werd vroeger algemeen bloot gedragen. Enz.

In zijn werk: „Eenigen tijd onder de Baliërs", schrijft Dr. Julius Jacobs: „De kleeding van de vorsten en andere autoriteiten in hofkostuum is al zeer eenvoudig en bestaat uit een zeer kort onderkleedje, dat van af de heupen tot even boven de knieën reikt, of liever uit een soort bonte lap, die wastra heet en door een meestal fraaien, met goud en zilver rijk doorweven buikband (pěpěkěk) om het midden wordt bevestigd. Hierover heen dragen zij een prachtige saroeng, kampoeh genaamd, die op bevallige wijze van af het midden van de borst tot op de knie in sierlijke plooien neerdaalt, doch zoo, dat een lange slip tusschen de beenen den grond raakt, soms zelfs een paar voet langen sleep vormt".

Uit P. L. van Bloemen Waanders „Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balineezen" (Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. deel VIII) citeer ik hier nog het navolgende: „De kleeding van den Balinees is hoogst eenvoudig en bestaat alleenlijk uit een tot de knieën afhangend onderkleedje, dat bij de meesten vijf à zes maanden om het lichaam zit, zonder gewasschen of verwisseld te worden en „kamběn" heet. De kamběn wordt door eenen buikband (saboek), welke eenige malen om het midden des lijfs gewikkeld wordt, opgehouden, terwijl deze beide kleedingstukken bedekt worden door een opperkleed, sapoet genoemd, indien zij voor vorsten of aanzienlijken verschijnen, doch in elkander gerold om het lijf geslingerd wordt, als ze thuis zijn of hier en daar heen gaan".

Zijden weefsels, zoowel in ruit- en streeppatronen, als versierd met de toempals, welke evenals op Soembawa door een telkens-gedeeltelijk-terugkeerenden inslag verkregen zijn (zie de rubriek katoenen weefsels in dit hoofdstuk) worden ook op Lombok vervaardigd.

De vormen, waarin zij voorkomen, zijn: kerengs (saroengs), lempots (slèndangs), en tjélé's of sorbans (hoofddoeken).

C. GOUD- EN ZILVERWEEFSELS.

De zijden goud- en zilverweefsefs worden te Soerabaja songkèt genoemd. Zij komen nog maar weinig voor, worden in kampong Ampel enkel op bestelling vervaardigd en vormen nu nog de dracht van Javaansche bruiden (1).

(1) Vroeger werden zij ook te Semarang vervaardigd.

Naar alle waarschijnlijkheid is de kunst van het songkèt-weven op Java overgebracht van Sumatra, hetgeen reeds uit een eenvoudige naamvergelijking valt af te leiden. Het woord songkèt toch is hetzelfde als het Palembangsche soengkit, d.w.z. het vormen van het patroon door het met een stokje ophalen of oplichten van sommige scheringdraden, opdat de spalking kan ontstaan, waardoor de gouden of zilveren inslagdraden later geworpen worden. In de Menangkabau-streken duidt men deze bezigheid aan met den term: mantjoekie ([1]).

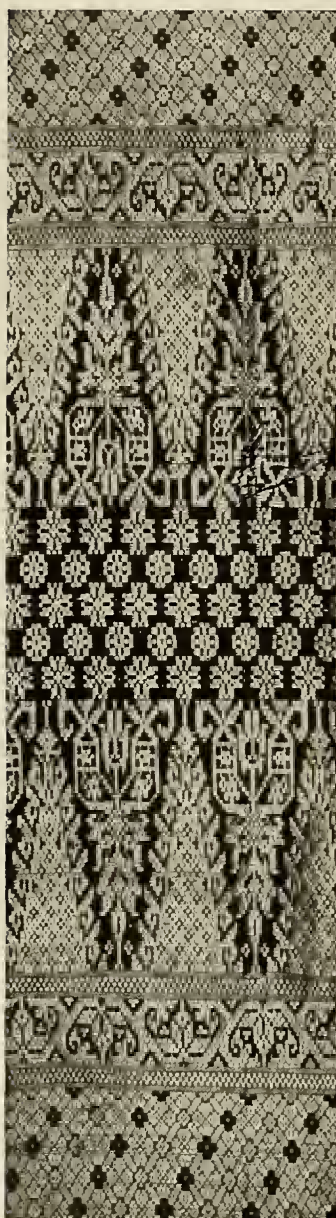

Fig. 239. Sĕmanggi-goenoeng.

De meest bekende patronen der Soerabajasche songkèts, voornamelijk gevormd door een doorloopenden inslag van goud- of zilverdraad, zijn:

1. Pandji ternaté. Donkerrood veld. Zeer dicht patroon van sterren met acht ruitvormige, uitstaande stralen van gouddraad, met ruitjes, achthoekjes en vierkantjes van gouddraad er tusschen. De kĕpala is een smalle strook van regelmatig geplaatste, gouden sterren. Aan de eene zijde van deze strook is een rand geweven met krisvormige, scheef oploopende punten, waartusschen zich scheeve driehoekjes bevinden. Aan de andere zijde van de strook ziet men een rand van geornamenteerde toempals (driehoeken), die met de punten naar elkaar gericht staan. De uiterste rand van de kĕpala vertoont een teekening van kleinere, meer ingewikkelde figuren.

2. Nampan pèrak. Schering en inslagbaantjes van goud, welke kleine vierkanten vormen, in welke zon- en stervormige figuren geweven zijn. De kĕpala is rijk bewerkt. Eerst ziet men daarop tusschen twee strooken een rand van gouden rozetten, waarnaast een strook van geornamenteerde driehoeken is geweven, welker punten in tegengestelde richtingen geplaatst zijn. Dan komt een strook van regelmatig geplaatste kruizen, welke met de punten aan elkaar verbonden zijn. In de daardoor ontstane ruiten zijn kleine ruiten, sterfiguren en bloemen geweven, zoodat het geheel van deze kĕpala-strook een zeer dichte teekening te zien geeft.
De kĕpala wordt aan de andere zijde begrensd door vijf op elkaar volgende, diverse randen van krullen, bloemen en veelvlakken.

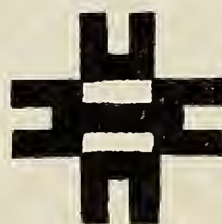
3. Tapak tjatoer (vlak van een dambord). Een van de oudste patronen van Soerabajasche songkèts. Een teekening van vierkantjes. De kĕpala bevat in plaats van vierkantjes lange, rechthoekige reepen, waarin kruis- en sterfiguren geweven zijn.

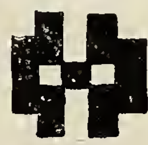
4. Sĕmanggi tjina (sĕmanggi = de Hydrocotyle latiseta Zoll, nat. fam. der Umbelliferae, een soort waterplant, waarvan de blaadjes met sambal gegeten worden). Een vlak van regelmatig geplaatste kruizen, waartusschen zich kleinere kruisjes en rozetten bevinden. In de kĕpala is een aardige symmetrie te ontwaren. In het midden van die kĕpala is een rand van ongeveer dezelfde figuren als op het overige gedeelte van de saroeng; aan weerszijden van dien rand ziet men strooken van in elkaar geschoven driehoeken, welke weer begrensd worden door randen van ruitjes en vierkantjes.

([1]) Er bestaat ook een Javaansch grondwoord tjoekit, waarvan njoekit is afgeleid, d.w.z. met een puntig voorwerp ergens in of door steken, om iets op te lichten.

5. Bĕras oetah (bĕras = rijstkorrels; oetah = overal verspreid uitgestort). Sterfiguren op een donkerrood fond.
6. Sĕmanggi goenoeng (naam van een heester, Desmodium microphyllum D.C., nat. fam. der Papilionaceae). Tusschen de met zilverdraad geweven kruisfiguren op het fond zijn met een niet flottanten inslag van paarse en gele wol bloemfiguren ingeweven. (fig. 239).
7. Kenongå oelĕrrĕn (d w z. de kenangabloem, waaraan de rupsen (oelĕr) gevreten hebben). Ongeveer van hetzelfde genre als de sĕmanggi goenoeng, sub 6 genoemd. Eveneens figuren, gevormd door een niet flottanten inslag van paarse en groene wol. Rijk bewerkte kĕpala.
Voorts heeft men nog de songkèt-patronen: kawoeng (naar het batikmotief van denzelfden naam), kawoeng ranté, kawoeng sari, kĕmbang sĕmanggèn, kĕmbang tjinå, kĕmbang djamblang intĕn, kĕmbang mawar sĕsoewir (d.i. een ontbladerde roos), tandjoeng karobban (een onder water geraakte tandjoengbloem, Mimusops Elengi), angin-angin, (naam van een plant, Leukosyke alba, nat. fam. der Urticacae), oejah sawoekoe (zout, zooveel als een bamboegeleding bevatten kan), dalimå wantah (soort dalimå- of granaatappelboom, met roode bloemen, doch zonder vruchten), Pandjikoesoemå, mĕroetoe sèwoe (duizend mugjes), kadar manik (een schat van kraaltjes), wringin abang, (roode wringin).
Dan ook zijn er songkèts, waarvan het veld een gewoon loerik of geruit patroon aangeeft, terwijl enkel de kĕpala van toempals en andere figuren met zilver- of gouddraad doorweven is.
De patronen van deze songkèts zijn: kĕmbang patjar (patjarbloem), gĕmbajan (van gĕmbåjå = het Maleische kĕmbajat, een soort Indische stof, ook vermiljoen), djoeragan midang (een offerende schipper), kĕmbang nanas (nanasbloem), kĕmbang tjĕngkèh (kruidnagelbloem).

Fig. 240. Kĕmbang tjĕngkèh.

Fig. 241. Kĕmbang tandjoeng.

Fig. 242. Kĕmbang kersadangan.

Tot de goud- of zilverweefsels moeten ook gerekend worden de dringins van Blora, de Vorstenlanden en Japara. Deze doeken, gewoonlijk in gebruik als saboek of buikband, zijn van katoen, dikwijls ook van zijde vervaardigd volgens een eenvoudig streeppatroon, en schaars met een enkel gouddraadje hier en daar in den inslag doorweven. De dringins van Japara zijn 't mooist; daar wordt het dringin-weefsel door voorname vrouwen ook wel als kĕmbĕn of borstdoek gebruikt.
Ook op Sumatra komen goud- en zilverweefsels voor, meer zelfs dan op Java.
In Benkoelen, ook in de binnenlanden dezer residentie, worden de luxe doeken aan de einden versierd met breede randen van goud- en zilverweefsel, waarvan de patronen eenigszins overeenkomen met die van Javaansche songkèts. De opzet van de figuur is in ieder geval gelijk. Door de aanpassing van verschillende ornamentrandjes, en door de breede randen van sterk gestyleerde toempals herinnert het geheele patroon aan de kĕpala van een Javaansche songkèt. (Zie fig. 244 en 245).
Veelal zijn echter de Benkoeleesche doeken slechts sober met goud- of zilverdraad versierd. Rijker is de versiering van de Palembangsche songkèts, die overeenkomen met de Javaansche en waarvan de patronen hieronder genoemd worden: kĕmbang tandjoeng, kĕmbang tjĕngkèh, kĕmbang mawar, kĕmbang padi, kĕmbang katjapiring, mata poenai (duif-oog) lĕngkĕnai naik (klimmende lĕngkĕnai), bintang bertaboer (verspreide sterren), lawajan (als een haspel), nagasirat (gestreepte draakslangen), poetjoek rĕboeng (bamboe-uitspruitsels), oelar panggang (geroosterde slangen), pĕpadi, bintang ber-

baris (op rijen geplaatste sterren), oedjan panas (warme regen) tampoek manggis (de kelkblaadjes van de manggisvrucht), kĕmbang pandoman (als een kompas), kĕmbang matahari (zon-bloem), kĕmbang aèr mawar, kĕmbang bidji pari (bloem van de bidji pari), kĕmbang mĕlati sĕtanan (= een tuin vol mĕlatibloemen), kĕmbang karsadangan, enz. (zie fig. 240 t/m 242).
De goud- en zilverweefkunst werd te Palembang, toen er de kunst der tjindé-vervaardiging bloeide, gecombineerd met het ikat-procédé, waardoor men zeer fraaie en kostbare doeken verkreeg.
Nu echter past men de goud- en zilverweefkunst in Palembang op de wijze als hierboven aangegeven, op gewone, zijden en katoenweefsels toe.
Over het algemeen kan men van de patronen van goud- en zilverweefsels zeggen, dat zij door de lijnen van de weefslagen opgebouwd zijn tot figuren van sterren, zonnen, ruiten, rozetten en haken, terwijl de toempals of spitsen in de kĕpala van een doek sterk gestyleerd zijn. (fig. 243).

Fig. 243. Standaardmotieven voor goud- en zilverweefsels.

In die patronen vertoonen de songkèts van Soerabaja een zeer sprekende gelijkenis met de goud- en zilverweefsels van Palembang, de Padangsche Bovenlanden en Sumatra's Oostkust.
Het ruitmotief en het verdeelde vierkant, benevens de haak- of de sleutelfiguren, kunnen veilig tot de oorspronkelijk Indonesische versieringsgedachten gerekend worden, zij zijn de standaardpatronen van de vroegere en tegenwoordige volken in den Indischen Archipel en komen op alle eilanden in Nederlandsch-Indië — op Java nog het minst — in vele variaties en combinaties voor. Zooals later blijken zal, treft men deze motieven, welke men op Javaansche songkèts, op Benkoeleesche en Palembangsche, Menangkabausche en Oostkustsche goud- en zilverweefsels waarneemt, in nagenoeg denzelfden opzet en in veel sterkere mate aan op de gewone katoenweefsels der Bataks, Dajaks en Alfoeren. Ze zijn in den Archipel verbreid van Oost tot West.
In de luxe-noodzaak der omgeving van Maleische vorsten op het goudrijke eiland Sumatra, in den Riouw-Archipel, op Malaka moeten de eerste goud- en zilverweefsels zijn ontstaan. De lijnpatronen, oorspronkelijk zooals bij Bataksche doeken door katoenen garens gevormd, nam men

over met goud- of zilverdraad, d. w. z. men liet de weefster de haar bekende motieven inweven met een ander materiaal dan waaraan zij gewoon was. Later vulde men het dessin aan, door den weefslag korter te maken, zoodat het schitterende patroon in zekerder lijnen en rijkere volheid te voorschijn kwam.

Men maakte dus het patroon geschikt voor het materiaal. Dat hierbij ook Westersche motieven gebruikt werden, was een fout dergenen, die meer aan ijdelheid en voornaamheid, dan aan de beteekenis van onvervalschte kunst-uitingen dachten.

Terwijl op Java de dure songkèts in onbruik raakten, — Javaansche bruiden dragen nog wel eens een songkèt, die dan nog dikwijls geleend is —, bleef in de Padangsche Bovenlanden het goud- of zilverweefsel tot de gewone kleederdracht der Menangkabausche vrouw behooren. Op Java ging dus de songkèt-weverij te niet; in de Maleische kuststreken voldoet zij aan de behoefte van vorstelijke personen aan luxe-doeken; in de Padangsche Bovenlanden hebben haar producten een afzetgebied onder de bevolking.

Fig. 244. Motief van een Benkoeleesch goud- en zilverweefsel.

Het meest wordt geweven in Padang Pandjang, Kota Gedang, Pajakoemboeh en Siloengkang; elk dezer vier plaatsen heeft haar eigen type van weefsels.

Padang Pandjang levert de rijk met goud- of zilverdraad doorweven doeken, die maar al te duidelijk wijzen op de welvaart der Batipoehsche bevolking; schaarscher komt het geschitter van goud- of zilverdraad voor op de Kota Gedangsche weefsels; sober zijn de weefsels van Pajakoemboeh, het vroegere centrum der garenververijen, en in Siloengkang zijn de voor goud- en zilverweefsels bestemde motieven vereenvoudigd ten behoeve van de gewone zijden of katoenen doeken, welke in hun vormen voor Europeesch gebruik geschikt gemaakt zijn.

Fig. 245. Motief van een Benkoeleesch goud- en zilverweefsel.

In Padang Pandjang komt dan ook het goud- of zilverweefsel als vrouwelijke kleederdracht nog het meest voor.

Daar is dus de luxe-weverij met goud- of zilverdraad nog het oudst in de Menangkabausche landen.

Niet alleen bestaat het heele gehoornde hoofdtooisel (tilakoëeng) van de Padang Pandjangsche vrouw in rijk met goud- of zilverdraad doorweven zijde, ook haar saroengs en buikbanden (kabè pinggang) zijn op die wijze vervaardigd, terwijl zij een kostbare, goud doorweven slèndang om den schouder hangt, wanneer zij op bezoek of naar een feest gaat. (fig. 246).

Ook mannenbroeken (sarawa bapoetjoeë) (¹) worden met patronen van goud- of zilverdraad versierd; zulk een broek wordt echter meestal alleen door den bruidegom tijdens het huwelijksfeest gedragen.

Donkere baadjes hebben zilver-doorweven tusschenzetsels (ranti badjoe); sommige mannenhoofddoeken (dèta balapa) zijn van dezelfde zoomen voorzien.

Slèndangs worden in Pajakoemboeh niet over de geheele, maar over de halve breedte geweven; men gebruikt er een te smalle kain.

Overigens is de kleederdracht der Pajakoemboehsche bevolking minder kostbaar dan die van Padang Pandjang. (fig. 247).

De hoofddoek of tilakoëeng wordt in huis of bij gewone gelegenheden zoodanig gedragen, dat hij in 't midden achter aan het hoofd geplaatst en daarna naar het voorhoofd met de einden

(¹) Aldus genoemd naar de poetjoek-rĕboeng-figuren, die er ingeweven zijn.

bijeengebracht wordt. Men slaat dan het rechtereinde van den doek op het hoofd naar links en het linkereinde naar rechts.
In die kruising blijven die doekeinden op het hoofd rusten.
Bij feestelijke gelegenheden b. v. wordt van de tilakoeëng een hoofddeksel met horens gemaakt op dezelfde wijze, als met de Padang-Pandjangsche tilakoeëng gedaan wordt, maar met meer omwindingen en horizontaal uitstaande horens. De tilakoeëng is al het eenvoudigste hoofdtooisel, dat voor de Pajakoemboehsche vrouw bestaat; deze kan onder de tilakoeëng nog een z. g. tikoeloe dragen, d. i. een langwerpig-vierkanten doek met aan één einde een peperhuisvormig sluitstuk, dat om het hoofd komt, zoodat de doek den hals bedekt en op den rug hangt. Bij grooter ornaat wordt met een touwtje nog om het hoofd gewonden de z.g. soengkoe mato, een kleine, vierkante lap, welke over de tikoeloe komt te hangen.

Fig. 246.
Padang Pandjangsche vrouwen in nationale kleederdracht.

Bij het gebruik dus van groot ornaat brengt de vrouw eerst de tikoeloe op het hoofd, zoodat de doek achter op den rug hangt. Over de tikoeloe bindt zij met touwtjes de soengkoe mato om het hoofd en brengt eerst daarna de gehoornde tilakoeëng aan.
Al deze onderdeelen van het gecompliceerde hoofdtooisel nu kunnen op dezelfde wijze als bij de Padang Pandjangsche kleeding met goud- of zilverdraad doorweven of/en met zoomen van een dergelijk weefsel afgezet zijn.
Reeds bij de pakajan sitjalang, d. i. de kleeding, waarop de vrouw op gewone dagen naar de pasar gaat, behoort de z. g. kain basiriang, welke met een zilver-doorweven zoom afgezet is.
Een saroeng lamba basiriang (op pasardag te gebruiken) heeft verscheidene zulke zoomen.
De soengkoe mato is gewoonlijk rijk met goud- of zilverdraad doorweven, en is dit het geval met de tikoeloe, dan spreekt men van een tikoeloe tjawè.
De saroeng lamba limo (te dragen door de jonge vrouw, die pas 3 maanden getrouwd is) heeft 5 zoomen van een dergelijk weefsel. En tijdens het huwelijksfeest draagt de bruid een z. g. badjoe telipoe, d. i. een baadje, dicht met goud- of zilverdraad doorweven, een dito slèn-

Fig. 247. Pajakoemboehsche vrouwen in nationale kleederdracht.

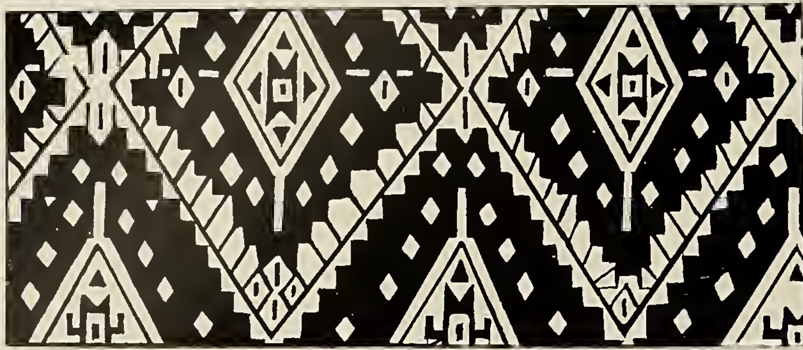
dang, die dan slèndang balapa, en een dito saroeng, die saroeng balapa genoemd wordt.

Deze voorname kleeden werden in het weefcentrum Kota Gedang voor de Agamsche bruiden vervaardigd en sedert heeft de Kota Gedangsche weefkunst zich uitgebreid tot het maken van voorwerpen voor Europeesch gebruik, tafelloopers, buffetkleeden, e. d., waarin de vroegere motieven worden geweven.

De namen der Padang-Pandjangsche goud- en zilverweefsel-motieven (fig. 248 t/m 250) zijn: batoelisan tjino (hiermee wordt bedoeld het bandji- of svastika-motief), boengo sitaba (sitaba-bloem), boengo kalajau (kalajau-bloem), pantja matahari (stralen der zon), loebang taboe (rietplantgaten), basilang (kruis), basai kalamai (gesneden stukjes koek; voor ruitfiguren), bagandjo (vertakt), barantai (als kettingen), boengo koenji (curcuma-bloem), kaloeä pakoe (varenkrul), basisiek (geschubt), tampoek manggis (schutblaadjes van de manggisvrucht), boengo ambatjang.

Voorts nog:

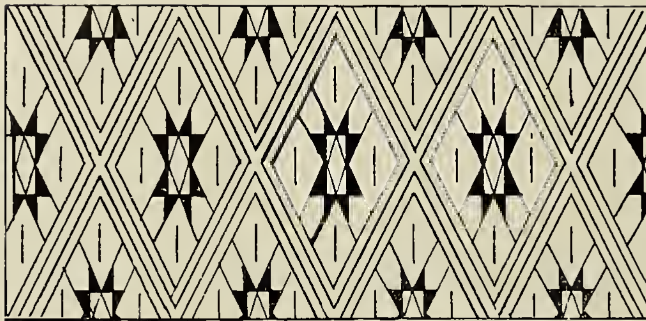
tjoekie berajam (= beranjam), talang (een eenvoudig randmotief), tjoekie kaloëa (krul, hier: sleutelfiguur, meander), tjoekie berajam tali tali boeroeng (geornamenteerde vierkanten), tjoekie berajam beäkar (dikke, geornamenteerde zigzagstreep), tjoekie kaloeä basisiek (letterlijk: geschubde krullen), oelar gerang (zigzagstreep), oelar gerang basoeroetken (ietwat gecompliceerder, dan het gewone oelar gerang-motief), koenang koenang basoeroetken (ruitfiguren), tjoekie kaloeä empat poeloeh d. w. z. 40 krullen, 40 sleutelfiguren in ruitornamenten, tjoekie boenga

I. Tjoekie barantai.

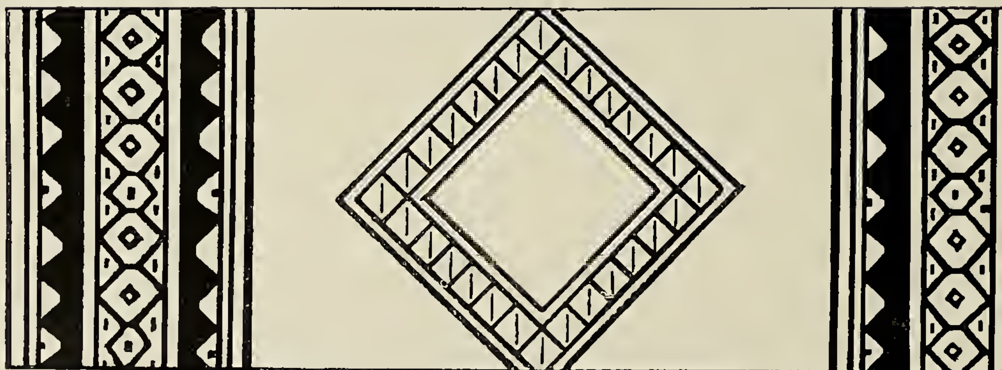
II. Akatjino bakaloeä.

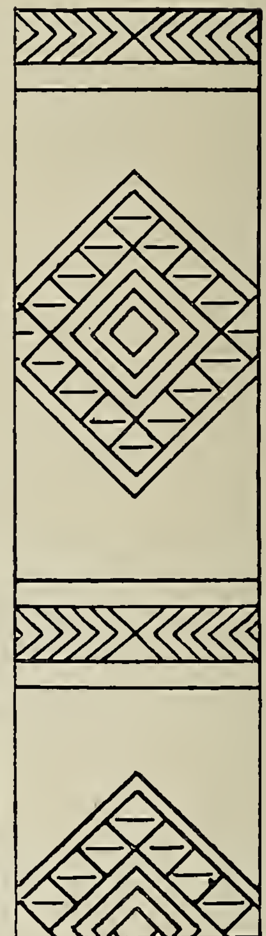
III. Tjoekie boengo tandjoeng.

IV. Tjoekie kaloeä pakoe.

V. Tjoekie berajam poetjoek raboeng.

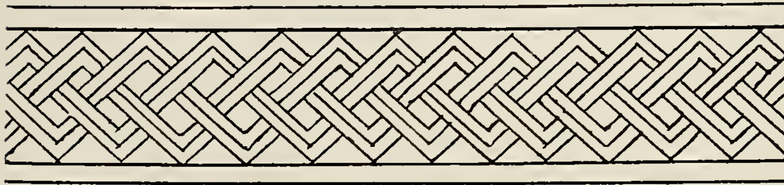

VI. Tjoekie berajam tali-tali boeroeng.

Fig. 248. Motieven van Padang Pandjangsche goud- en zilverweefsels.

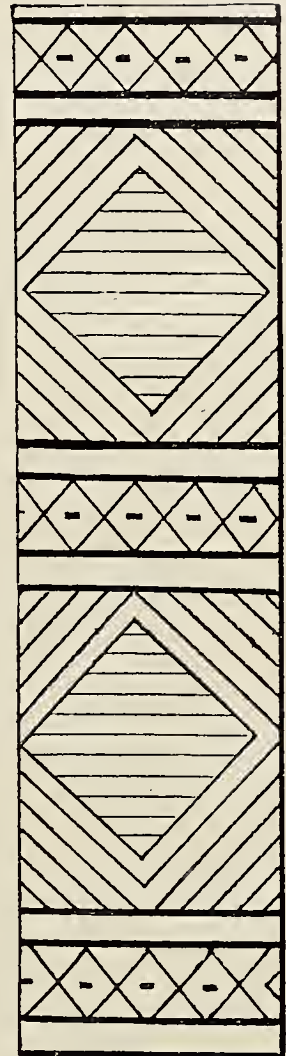
VII. Tjoekie kaloeä.

VIII Lintadoe bapatah.

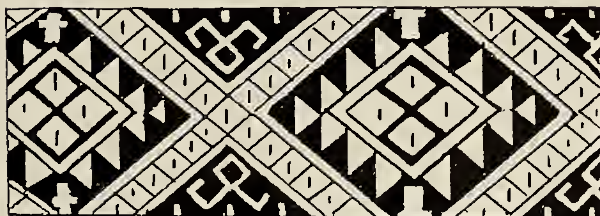
IX. Tjoekie boegis barantai.

X. Tjoekie boenga batangpadi.

XI. Oelar gĕrang.

XII. Tjoekie basisik batali boeroeng.

XIII. Tjoekie kaloea boenga sikakau.

Fig. 248. Motieven van Padang Pandjangsche goud- en zilverweefsels.

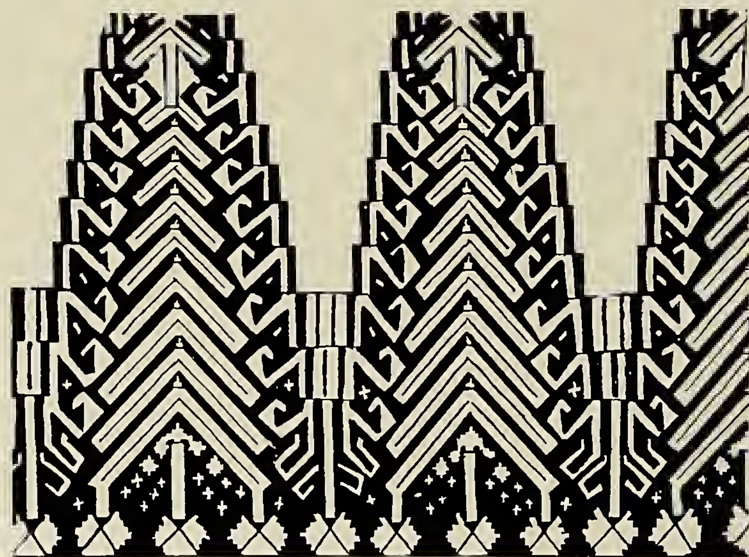
XIV. Tjoekie bareh randang.

XV. Araipinang baäkar tjino.

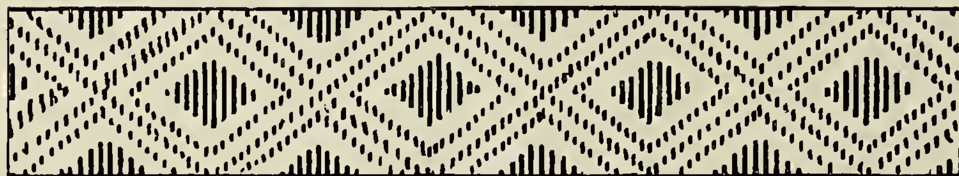
XVI. Poetjoek raboeng badjari.

XVII. Tjoekie poetjoek raboeng boengo sikakau.

XX. Tjoekie batangpadi.

XVIII. Tjoekie boegis batali.

XIX. Tjoekie boengo sitaba.

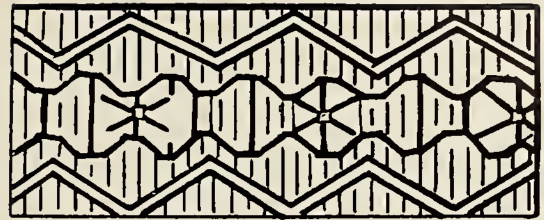

XXI. Lintadoe bararak.

Fig. 248. Motieven van Padang Pandjangsche goud- en zilverweefsels.

XXII. Tjoekie kaloeä baboengo.

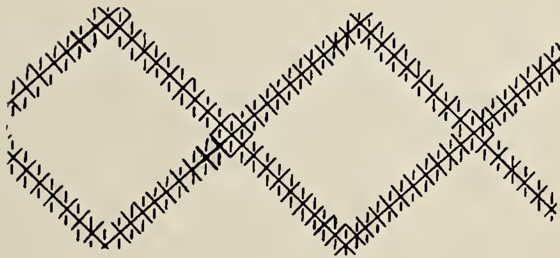
XXIII. Tjoekie tapak manggis batali.

XXIV. Tjoekie berajam talang-talang.

XXV. Tjoekie oelat sipadih.

XXVI. Tapoek manggis barantai.

XXVIII. Bidjo antimoen dan boengo tandjoeng.

XXIX. Tali boeroeng.

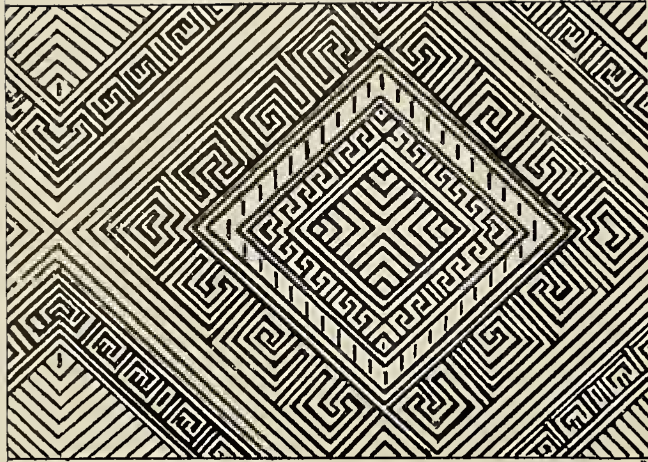

XXVII. Itik poelang patang.

XXX. Teloer boeroeng.

Fig. 248. Motieven van Padang Pandjangsche goud- en zilverweefsels.

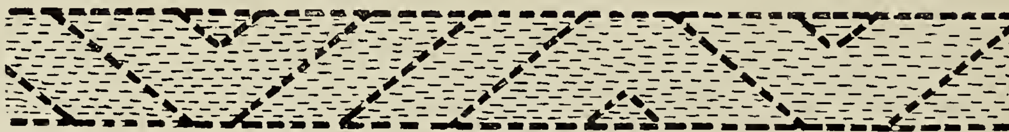
XXXI. Tjoekie kaloeä ampat poeloeh.

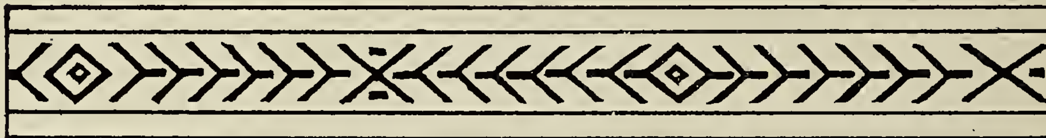
XXXVI. Barèh randang.

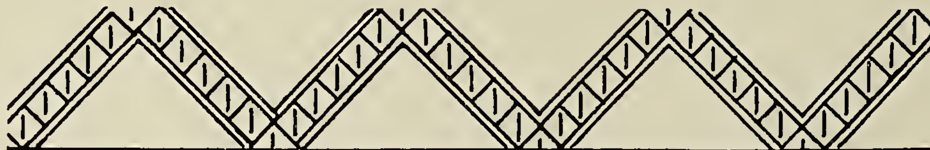
XXXVII. Bikoe-bikoe.

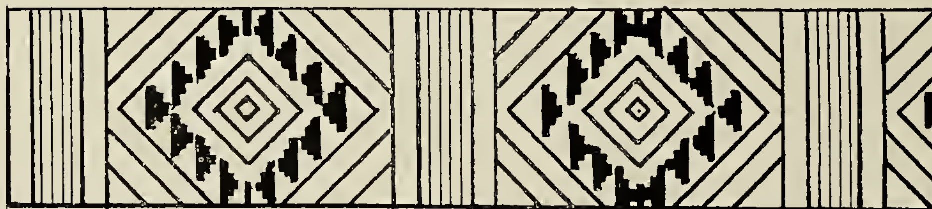
XXXII. Tjoekie barakar.

XXXIII. Ajam tadir ilalang.

XXXIV. Tjoekie berajam baakar.

XXXV. Tjoekie basisik batang pinang.

Fig. 248. Motieven van Padang Pandjangsche goud- en zilverweefsels.

sitaba (gecombliceerde sleutelfiguren), lintadoe berarak (in optocht gaande rupsen), lintadoe bagigit (elkaar bijtende rupsen), lintadoe bapatah (een afgebroken rij vormende rupsen; aan elkaar passende, scheeve S motieven, dubbel omgebogen haak- of sleutelfiguren dus), bareh randang (gebrande rijst, scheef loopende, aan elkaar evenwijdige lijnen), itik poelang patang (bij avond huiswaarts keerende eenden; randmotief), tali boeroeng (zigzagstreep), boengo rapak (zigzagfiguren, als een Javaansch limaran patroon), tjoekie berajam poetjoek raboeng (aldus genoemd naar de poetjoek rĕboeng- of toempal-figuren), poetjoek raboeng boengo sikakau (groote, geornamenteerde toempal-motieven), bidjo antimoen dan boengo tandjoeng (ketimoenpitten en tandjoengbloemen; sluitrandmotieven van ovaaltjes en bloemornamenten), bikoe bikoe (randmotief van driehoekjes), tjoekie batang padi (sluitrand van vertikale streepjes als batang padi of padi-stelen), tjoekie batang pinang (pinangstammen, stelen met ruitjes erin), tjoekie boengo tandjoeng (rozetjes in ruitfiguren), poetjoek raboeng tjoekie batang padi barantai (d. w. z. een toempalmotief, opgevuld met aaneengeschakelde batang padi-motieven), aka tjino bakaloeä (krullen en ranken, samengesteld uit sleutelfiguren), tjoekie barantai (vierkante kettingschakels, die zoo loopen, dat ze ruitfiguren vormen), poetjoek raboeng badjari (een toempalmotief met vingers er aan), ilalang rabah (grijpende sprinkhanen, d.i. een stam met aan weerszijden ontspruitende takjes), tjoekie arai pinang oelar gerang basisiek; tjoekie oelat sipadih, sisiek tanggiling, enz.

Fig. 249. Poetjoek raboeng boengo koenjit.

Niet alleen uit de nomenclatuur, maar ook uit den opzet der motieven blijkt de waarheid van het hierboven reeds omschrevene, n.l. dat vele patronen voor de goud- en zilverweefsels overgenomen zijn van het oorspronkelijke katoenweefsel. Zoo heeft het patroon tjoekie kaloeä empat poeloeh een treffende overeenkomst met de gecompliceerde ruitfiguur, welke op Bataksche doeken voorkomt en later beschreven zal worden.

Hetzelfde is het geval met de Siloengkangsche patronen, w.o. er enkele zijn, die van Sangireesche en Talaureesche weefmotieven afgezien zijn, zoo b.v. het tjoekie Talaur ketjil.

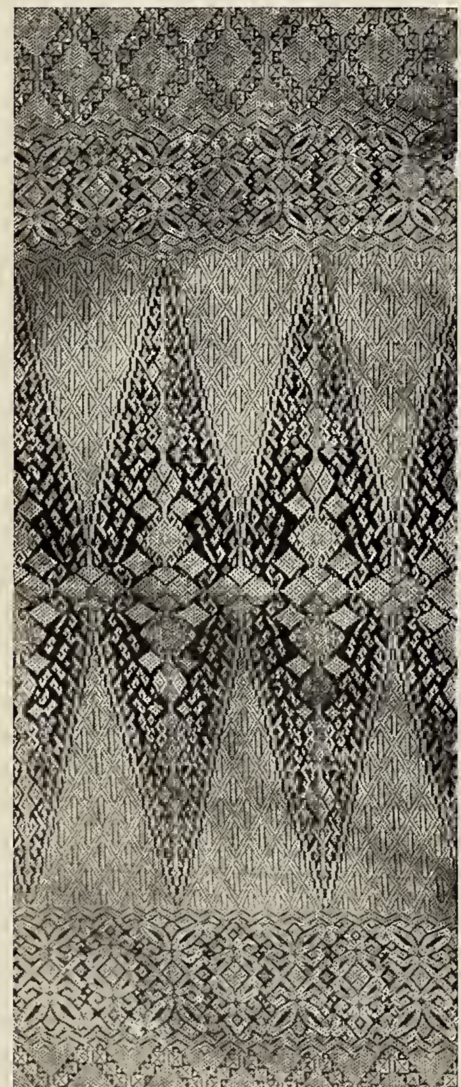

Fig. 250. Zilverweefsel uit Padang Pandjang.

Van de Siloengkangsche patronen worden hier nog genoemd:

tjoekie kalam boewai (met sleutelfiguren), tjoekie berboelan (groote, geornamenteerde sterfiguren, waartusschen S vormige motieven, alweer dus dubbel omgebogen haak-

of sleutelfiguren), aka tjino (randmotief van krullen; hiervan bestaan verschillende variaties), djedjak boeroeng (figuren van een eigenaardigen vorm, waarmee de indrukken van vogelpooten worden weergegeven), taboer barantai (sterfiguren, die met kettingen aan elkaar verbonden zijn), boengo kain (als de figuren van een kain), tjoekie patola (d. w. z. gevlekt als de patoladoek; ook in dit motief komen sleutelfiguren voor), taboer Kota Gedang (sterren van Kota Gedang), tjoekie baridik (geornamenteerde ruitfiguren), poetjoek sadahan, tjoekie koedo-koedo, tjoekie boengo maloer, (geornamenteerde ruitfiguren), tjoekie simanis besar (ruiten met sleutelfiguren), tjoekie batandoek (heeft veel overeenkomst met een Sangireesch koffoweefselmotief), tjoekie soedoet destar (ruiten met rozetten, eveneens in de Sangireesche koffoweefkunst bekend), tjoekie batoe ampa (sleutelfiguren en ruiten), salimpok (eenvoudig randmotiefje van sterfiguren), tjoekie tiga balabè (idem van ruitfiguren), tali (smal randmotiefje), awan bararak (in optocht gaande wolken; komt overeen met het Javaansche limaran-patroon), mato rangit (kleine oogjes in ruitfiguren), boengo lansat (langsĕpbloemen; smal randmotiefje), mata itik ketjil (eendenoogjes, die door ruitjes worden voorgesteld), boengo lado, boengo pandoekoeng, tjoekie daoen, salimpok batonggak, salimpok mato ampat, tjoekie soerat-soeratan, sidjodja, enz.

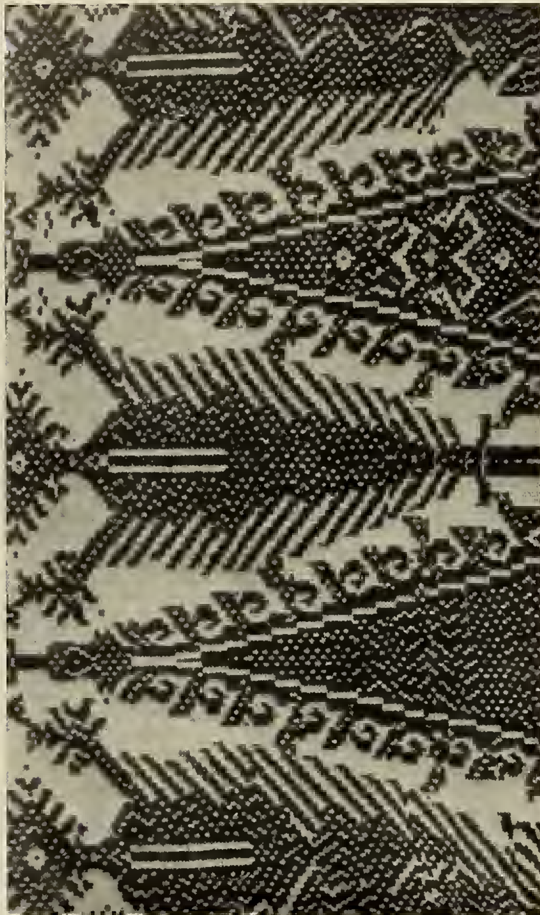

Fig. 251. Siloengkangsch weefpatroon.

Fig. 252. Siloengkangsch weefpatroon. Poetjoek djawa.

Ook toempal-motieven treft men onder de Siloengkang-weefpatronen in verscheidene variaties aan, zoo b.v. poetjoek kain balapa besar; poetjoek tjelana (voor broeken); poetjoek ranggo patani; poetjoek ikat pinggang (voor buikbanden); poetjoek sadahan; poetjoek lopor (lopor = het Hollandsche looper, tafellooper); poetjoek djawa (naar Javaansche toempals, met de punten tegen elkaar, en het veld met sterfiguren opgevuld); poetjoek kalapa, enz. (zie fig. 251 t/m 253).

In Pajakoemboeh krijgt een doek zijn naam naar het geheele dessin van het weefsel; dit laat zich gemakkelijk verklaren, daar de motieven van het Pajakoemboehsche goud- en zilverweefsel zeer sober zijn, en als gevormd door enkele lijntjes moeilijk afzonderlijke namen zouden kunnen hebben.

Kain bataboeh of kain babintang, een zwart of rood zijden kleed; de kapalo (kapala) met randen van zilverweefsel; het veld babintang, d.w.z. met sterfiguren van goud- of zilverdraad van een niet-doorgaanden inslag.

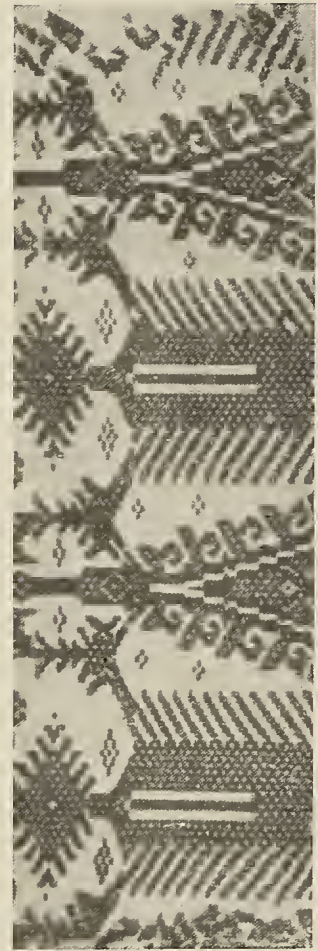
Kain ragi Macao; een meestal zwarte doek, met zilver doorweven inslag- en scheringbanen op het veld en een sober met zilverdraad doorweven kapalo.

Kaloepak batoe.

Tjoekie kota gedang.

Poetjoek klapa.

Fig. 253. Motieven van Siloengkangsche weefsels.

Kain pantjoekie koening, een geruite doek, rood veld met blauwe, overlangsche strepen, en banen van zilverdraad, waartusschen één inslagbaan met een patroon van gele zijde (pantjoekie koening; d.i. een patroon in geel).

Kain batata, een kleed met enkele zilver-doorweven randen, die de motieven hebben van de kain balapa, hierboven genoemd. Wat dus de rijk met goud- of zilverdraad versierde kain balapa over het geheele veld vertoont, heeft de kain batata slechts over enkele randen.

Kain koerie risau. Een speciaal dessin, waarvoor de naam koerie risau is uitgevonden! (koerie = bont, geruit; risau = weemoedig). Men noemt de koerie risau ook wel eens tjorak tjorak (gevlekt).

Veelal treft men slèndangs van zulk een dessin aan. Overlangsche banen van rood, wit, zwart en groen; de lengte-zijden der slèndang zijn van breede, zwarte banen voorzien. Aan beide einden breedte-randen en sterfiguren van zilverdraad, en een breedte-baan, die met zwarten inslag tot een patroon geweven is. Op dit patroon doelt vermoedelijk de benaming koerie risau.

Kain pantjoekie baragem (ragem = in soorten, in diverse kleuren). Een geruit kleed, met aan de einden een eenvoudige baan van een doorgaanden inslag van zilverdraad. Maar in die baan, op regelmatige afstanden van elkaar zijn met een niet-doorgaanden inslag van zijde figuurtjes in geel, rood, groen en violet ingeweven. Deze met den naam van pantjoekie baragem aangeduide bijzonderheid is typisch voor eenige Grĕsiksche songkèts en komt b.v. ook voor op de hierboven reeds genoemde songkèt semanggi goenoeng. (fig. 239).

Fig. 254. Veldversiering van een Atjèhsch weefsel.

Kain bahoendoeng, een geruit kleed met aan beide einden breede banen van goud- of zilverdraad.

Kain gaba poetih; zijden kleed met groote ruiten van wit en rood en sierbanen van goud- of zilverdraad. Al naar gelang van de kleur der ruiten noemt men het kleed kain gaba mèrah, gaba woengoe, enz.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de patronen van de Menangkabausche goud- en zilverweefsels van een doorgaanden of niet-doorgaanden inslag zijn.

Men noemt den doorgaanden inslag pantjoekie balaba, elders ook wel pantjoekie selaloe, in tegenstelling van pantjoekie bamasoekan (ook wel pantjoekie basaloean of pantjoekie bapintau), d.i. de niet-doorgaande of afgebroken inslag.

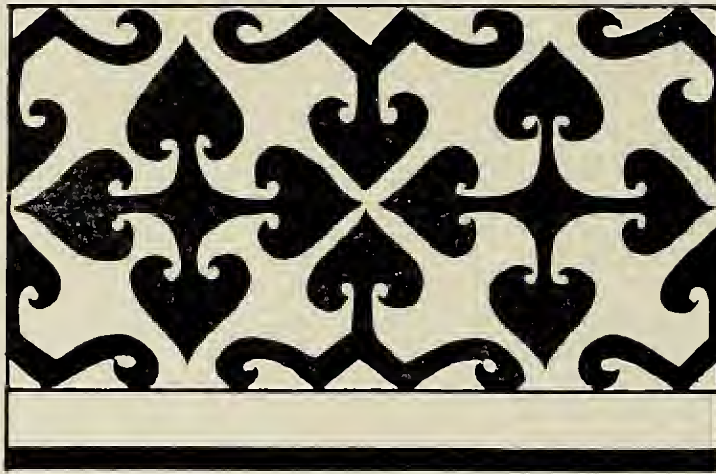

Fig. 255. Randversiering van een Atjèhsch weefsel.

Ook in de Maleische landen van Sumatra's Oostkust worden goud- en zilverweefsels gemaakt.

Het veld of de badan van een Batoebarasche songkèt bevat naar echt-Maleische wijze gelijkmatig verspreide sterfiguren (taboer bintang), welke, gelijk hierboven reeds aangegeven is, door een niet-doorloopenden inslag worden gevormd. Die sterfiguren kunnen gevarieerd worden tot bloem- en andere figuren, die eveneens door een niet-doorloopenden inslag gevormd en al naar gelang van de teekening taboer boenga semanggis, taboer sagan, taboer boenga tjangke, taboer boenga lima djaroem, enz. genoemd kunnen worden.

De kepala van een goud- en zilverweefsel wordt onderscheiden in een vrouwelijke (kepala betino) en een mannelijke (kepala djanten), deze laatste komt overeen met de kelepak of middenstrook van de kepala der gewone, zijden weefsels. (Zie rubriek zijden weefsels).

Is echter de kelepak van de gewone, zijden weefsels sober versierd, de kepala djanten of middenstrook van het goud- of zilverweefsel bevat in het midden een rij sterfiguren (taboer barantai), waarop de geornamenteerde toempals (poetjoek bertikam, d.i. elkaar stekende spitsen) met haar punten in dubbele rij gericht staan.

Naar de met goud- of zilverdraad geweven sterfiguren, zoowel in het veld, als in het midden van de kepala djanten, ook naar de hierboven genoemde toempals, noemt men een Batoe barasch goud- en zilverweefsel ook wel kain taboer poetjoek bertikam.
De taboer barantai wordt afgesloten door twee smalle sluitrandjes, welke kepala lalat (vliegenkoppen) heeten.
De rand of tepi wordt ook wel selimpet genoemd.
Andere motieven van het Batoebarasche goud- of zilverweefsel heeten awan selapan, delimo di apit batoe, moendam bekait, sikoe keloewang, ambak-ambak, enz.
Ook zeer ingewikkelde patronen worden wel eens op het veld gemaakt, waartoe alleen de meest bekwame patroonvormsters in staat zijn. Er zijn mij verscheidene doeken vertoond, waarvan de patronen niet van standaardmotieven gecombineerd, maar volgens eigen gedachte ontworpen zijn; de meest geliefde teekening is die van de nago of draakslang, welke soms op verschillende wijzen gevarieerd wordt. In dit motief is Hindoesche invloed te bespeuren.

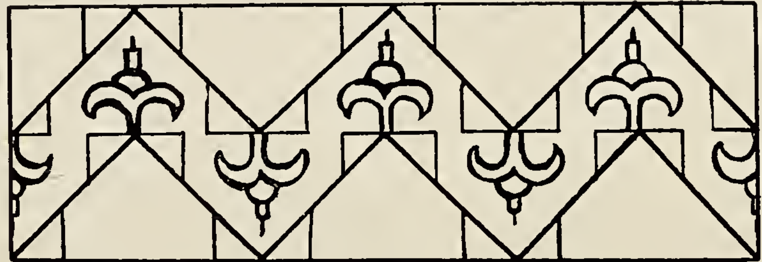

Fig 256. Veldversiering van een Atjèhsch weefsel.

De motieven van de Riouwsche goud- en zilverweefsels komen overeen met die van de songkèts uit Sumatra's Oostkust.
De patronen van de Atjehsche goud- en zilverweefsels bevatten veelal ankerfiguren, — variaties van het sleutelmotief — als veldversiering. (fig. 254 t/m 256). De randen hebben een eigen karakter, waarin we duidelijk de reeds lang in gebruik zijnde, beschavende afronding van het primitieve, geometrische ornament aantreffen.

Fig. 257. Randmotief van een Atjèhsch weefsel.

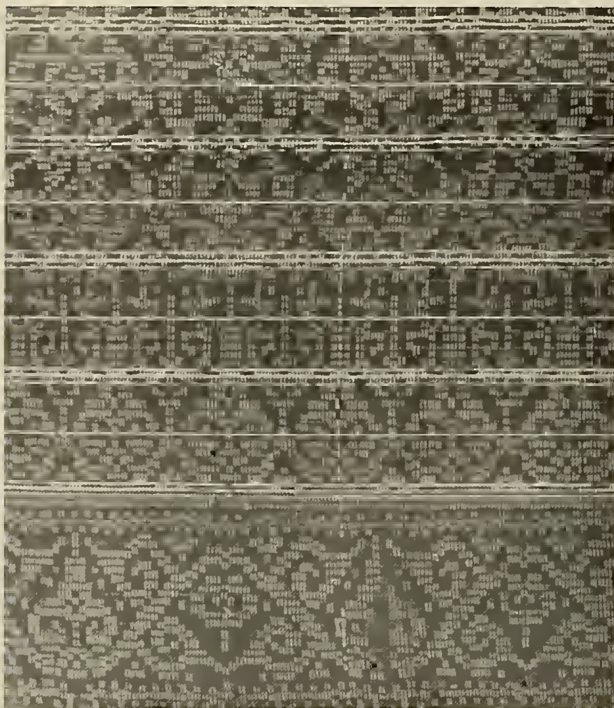
Het traditioneele vindt men enkel in de standaardmotieven, welke in de verte denken doen aan de patronen van Bataksche weefsels, het schikken en combineeren tot iets nieuws, het uitwerken behooren tot het scheppen eener teekening, waartoe de Atjehsche weefster wel degelijk in staat is.

Fig. 258. Randmotief van een Atjèhsch weefsel.

De Atjehsche goud- of zilverweefsels moeten in hun dessin meer met de andere doeken, dan met de songkèts uit de Maleische landen worden vergeleken. Zij bevatten nog meer de geometrische ornamenten, waarvan de variaties duidelijk aangeven, dat het volk zich reeds lang uit zijn primitieven staat heeft opgeheven.
De luxe van de goud- en zilverweefkunst heeft het beslist niet overgenomen van de Maleische staten, althans niet wat de patronen betreft, die over het algemeen te veel afwijken van die der songkèts, dan dat een overwegende Maleische invloed te constateeren zou zijn.
„Een veel betere getuigenis voor den kunstsmaak van het Atjehsche volk", schrijft de heer H. W. Fischer in de Gids voor de tentoonstelling van ethnographische voorwerpen uit Atjeh, „leggen de nu volgende doeken af; vooreerst de prachtig gekleurde donkercarmijnroode (peudèndang) doeken, waarin kunstige gouddraadmotieven", enz.

Volgens den heer Mens Fiers Smeding is hierin Perzische invloed te constateeren.
Als met goud- of zilver doorweven kleedingstukken kent men in Atjeh de idja pinggang, [1] een lendendoek voor mannen en vrouwen, welke doek als vrouwendracht nog van een strook katoen is voorzien; de tangkoelo of hoofddoek; de boengkoih ranoeb, een sirihdoek, waarin de sirihbenoodigdheden worden geknoopt en welke over den schouder hangend, aan de voorzijde in evenwicht wordt gehouden door een bos echte, of van koper of soeasa nagemaakte sleutels, andere versierselen van goud, soeasa of zilver, ringknoopen (bohroe) en tabaksdoosjes (keurandam), voorts de thiloeeuë inong of vrouwenbroek [2] en ten slotte de idja thawa, of breede, lange slèndang.
Van dit laatste kleedingstuk bestaan 3 soorten, de eerste is slèndang, tevens saroeng en wordt met het van goud- of zilverdraad voorziene eind om den hals en over het hoofd gedragen, de andere soort heeft de enkelvoudige functie van slèndang.

Fig. 259 Atjèhsch goud- en zilverweefsel.

Aangezien de Atjehsche vrouwen de slèndang tevens als hoofdbedekking benutten, heeft deze doek er een grootere breedte, dan op Java.
De derde soort, idja lambong phaneu geheeten, wordt over de lengte in vieren gevouwen en aldus over den schouder gehangen, waarna over die gewoonlijk dicht met zilver- of gouddraad doorweven doek een simpla neueh (gouden ketting) gedragen wordt. [3]
Wat de kleuren dezer weefsels betreft, ze zijn meestal zwart, rood, geel, groen en purper (vide het hoofdstuk over het kleuren van zijden garens).
Het purper, dat met den naam lambajong wordt aangeduid, (donkerkarmijnrood heet in het Atjehsch peudéndang, naar de kleur van een vruchtsoort van dien naam), ontstaat door het gebruik van purperen schering- en inslagdraden en ook — gelijk op sommige weefsels — door het gebruik van een blauwe schering en een rooden inslag.
De idja pinggang of het lendenkleed is gewoonlijk van franje of boeleë voorzien; de strepen, die de patroonbanen (en ook de geïkatte plang-banen; zie de rubriek over de ikatweefsels) afsluiten, heeten ragoih, terwijl de lengte-randen bineh, bageh of tjoetjo maneh worden genoemd.
Is nu zoo'n idja pinggang met goud- of zilverdraad doorweven (meukathab), dan noemt men den doek idja pinggang meukathab, d.i. de van goud- of zilverdraad (kathab) voor-

(1) In de Gajolanden heet dit kleed opoh pawaq of opoh pinggang, waarover om het middel een breede, geweven gordel, ketawaq, gedragen wordt, met een daaromheen geslagen band vastgehouden (vide Prof. Dr C. Snouck Hurgronje's „het Gajoland en zijn bewoners").
(2) De in Atjeh door alle vrouwen gedragen broek heeft in het Gajoland nog geen ingang kunnen vinden. (Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's „het Gajoland en zijn bewoners").
(3) Een schouder- of omslagdoek heet in het Gajoland opoh oelös (Vide het hierboven genoemde werk en vergelijk het Gajosche woord oelös met het Toba-Bataksche oelos = kleed, weefsel).

ziene; bevat de doek poetjo-motieven (poetjo = poetjoek rĕboeng, de gewone, geornamenteerde toempalspitsen ([1]) van goud- en zilverdraad, dan wordt hij aangeduid met idja pinggang meupoetjo.

Van de voornaamste soorten idja pinggang worden hier genoemd: de idja pinggang lada moeda, (lada moeda = jonge peperstruik), vermoedelijk aldus genoemd naar de lichtgroene kleur van het fond, de idja loenggi idjo meuboengong (boengong = gebloemte), idja Lamgoegob; enz., terwijl van de daarop voorkomende patronen genoemd worden: boengong simplo of boengong tjapli, boengong tjapli meranteh, glima peuet of glima limong, glima meranteh meutadjaba, glima meupoetjo, glima peuet ragoih, enz. ([2])

De tangkoelo of hoofddoek heeft zijn randen of bageh in het vierkant. Het veld of de badan is tot boengong of gebloemte met goud- of zilverdraad doorweven.

Ook van de boengkoih ranoeb's, welke eveneens randen in het vierkant en een midden-veld vertoonen, bestaan verschillende soorten, zoo b.v. de boengkoih methelepo (het woord methelepo beteekent: niet aaneengeschakeld, hetgeen waarschijnlijk doelt op de ingeweven gouddraadfiguren van het veld), de boengkoih tapa tjatoeë (tapa tjatoeë = schaakbord, duidend op het blokjespatroon van den doek), enz.

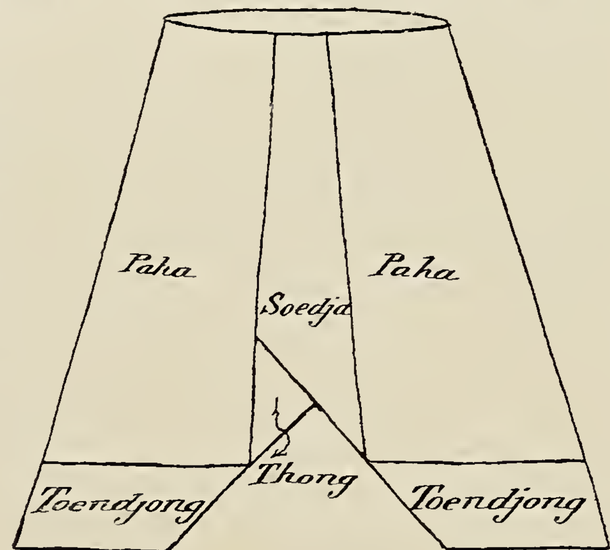

Fig. 260 Atjèhsche broek.

De vrouwenbroeken (thiloeeuë inong zijn of effen lambajong (purper), of evenals de idja's pinggang met gouddraad doorweven. De zijstukken van deze breede broeken heeten paha (= dij); de middenstukken soedja; en de met gouddraad geborduurde kniestukken toendjong, terwijl het met gouddraad geborduurde kruis thong genoemd wordt. (fig. 260).

Ten slotte worden over de Atjehsche weefsels nog de navolgende bijzonderheden overgenomen uit Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's werk: „de Atjehers".

„Reeds aan de kleeding en houding onderscheidt men de echte Toenongers van de lieden der benedenstreken. Wel is voor beiden de eigenaardige Atjehsche broek (thiloeeuë of loeeuë Atjeh), van reusachtige wijdte, karakteristiek en beschouwen beiden het groote stuk (thong) in het kruis van dat kleedingstuk als een kenmerk der Moslimsche kleedij in onderscheiding van de om het kruis sluitende broeken der kafirs, maar die van de benedenlanders is langer. Het lendenkleed (idja pinggang) is eveneens in beider oog een sjibbolet van den Islam, daar alleen kafir's zich niet schamen, in nauw gesloten broeken zonder verdere bedekking van de ruimte tusschen navel en knie, zich te vertoonen, maar terwijl de Toenonger dit tot beneden de knieën laat afhangen met een lange slip in het midden, reikt het bij den benedenlander slechts even boven de knieën, enz."

([1]) In de Gids voor de tentoonstelling van ethnographische voorwerpen uit Atjeh wordt toempal in het Atjehsch ook djohang genoemd.

([2]) In de Gids der tentoonstelling van ethnografische voorwerpen uit Atjeh worden nog genoemd: boengong gasing, dada limpeuën, boengong seuleupo, boengong koendo, boengong sise, boengong keupoela, boengong taboe, boengong kaliman (de Moh. geloofsbelijdenis in Arab. karakters en min of meer gestyleerd).

„Ook draagt men in de Benedenlanden meer dan in de Toenong den enkelen hoofddoek (tangkoelo) en evenals op Java kan men dan aan de wijze van dien te vouwen, de herkomst van den drager herkennen".
„De boengkoih ranoeb, d.i. de saamgevouwen doek, waarin alle benoodigdheden voor het sirihkauwen in sierlijke, vaak kostbare doosjes of busjes bijeen zijn, en welks vier punten, door gouden of koperen boh roe bijeengehouden, tevens de verzamelplaats voor allerlei fraaie toiletbenoodigdheden, sleutels enz. vormen, is van allen, wanneer zij uitgaan even onafscheidelijk als de reuntjong of rintjong, de aan één kant, scherpe, puntige dolk".
„De vrouwenkleeding van Toenong en Baroh levert ook bij veel overeenkomst wel eenig verschil op. In beide streken draagt men over den Atjehschen broek een idja pinggang, maar dit onderkleed hangt in de benedenstreken tot op de voeten, terwijl het in de bovenstreken slechts iets langer komt dan dat der mannen."
„Een kleed wordt bij wijze van de Javaansche slèndang om de schouders geslagen (idja thawa); de vrouwen in de benedenlanden gebruiken echter bij het uitgaan nog een kleed van dezelfde soort, om het hoofd te bedekken (idja tob oelèë)".
„De idja's en loeeuë's dragen namen, die den kenners dadelijk kleur, patroon, enz. in het geheugen roepen. Deels zijn die namen ontleend aan het uiterlijk, zooals idja loenggi mirah, [1] idja plang, idja plang roetha, thiloeeuë plang toedjoh loempat, thloetong meukathab, deels aan de plaats, waar het patroon het eerst of het best vervaardigd werd, b.v. idja Lamgoegob, Langkareuëng, Lambhoe, deels aan beiden te zamen, bijv. idja loenggi Moekim peuet, idja Lamgoegob boengong peuet.
Het meest gewone patroon van het middenstuk van een kleed heet awan (wolken), een ander boengong taboe („uitgestrooide bloemen"); de verschillende figuren, waarin het gouddraad (kathab) door de zijde der randen heen gewerkt is, worden aangeduid door namen als glima („granaat"), glima meungantoeng, glima thitheun troih, glima boengong peuët, reukoeëng leue („nek van den tekoekoer-vogel"); taloë ië (waterrad; n.l als druppels water)".
Goud- of zilverweefsels komen op Borneo niet veel voor, en toch weten de Kantoek-Dajaksche vrouwen in haar ikatweefsels nu en dan randen van goud- of zilverdraad aan te brengen (tjoengkit; zie hier achter bij ikat-weefsels).
De patronen zijn zeer eenvoudig en worden gevormd door een niet-doorloopenden inslag.
In de Westerafdeeling zoo b.v. in Sambas, waar naar Sumatraanschen trant met den weefstoel gewerkt wordt, vervaardigt men ook goud- en zilverweefsels, welke in hun patronen niet veel van die van Sumatra verschillen.
Men werkt met doorloopenden inslag, (in welk geval men het patroon soengkit Melajoe noemt) of naar Boegineeschen trant met niet-doorloopenden inslagdraad (in welk geval men het patroon soengkit Boegis noemt en niet van goud- of zilverdraad maar van zijde-draad als inslag gebruik maakt).
De namen der patronen van Sambasche goud- en zilverweefsels zijn: 1. poetjoek rĕboeng, 2. papan toenggang balik, 3. iris sĕloea, 4. gigi joe, 5. papan bidji pĕria, 6. papan beraran, 7. kĕmbang pĕnjoe, 8. kĕmbang ĕntitik, 9. kĕmbang tĕratai, 10. tapoek sĕmak, 11. sapar peranggi, 12. kĕmbang limau, 13. dinar sĕkoepang, 14. rantai boenga djĕroedjoe, 15. kĕmbang tandjoeng, 16. kĕmbang siapa, 17. taboer bidji pĕria, 18. rantai boenga roempoet, 19. rantai bidji pĕria, 20. rantai kĕmbang toendjoeng, 21. manggar njioer, 22. awan sĕtangkei,

[1] In het werk: De Atjehsche zijde-industrie, naar een manuscript van Th J. Veltman bewerkt door H. W. Fischer wordt gewezen op de overeenkomst tusschen het Atjehsche woord loenggi en het Britsch Indische „lungi", immers, Mukharji schrijft in zijn: Art manufactures of India: „striped clothes called . . . . lungi".

23. pokok kajoe, 24. boenga siganggoeng, 25. papan iris sĕloea, 26. boeroeng, 27. papan boenga pĕnjoe, 28. papan boenga pasak, 29. taboer tapoek pĕdada, 30. oelat bĕroekoem, 31. papan gagang tjĕngkih, 32. papan tapoek pĕdada, 33. kĕmbang tjina poetar, 34. mĕga bĕrarak, 35. rènda, 36. tapak Soelaiman, 37. kajoe kajoehan, 38. kandil bĕrangkai, 39. rantai boenga tĕratei, 40. kĕmbang sĕkapoer, 41. papan djĕngkit, 42. papan bidji korma, 43. papan kĕtoembar toempah, 44. papan gigi joe, 45. kĕmbang tĕgaroen, enz.

Uit de bovenstaande namen is reeds voldoende op te maken, dat de Sambasche goud- en zilverweefkunst niet vrij is van Sumatraanschen invloed.

Evenals bij de Batoebarasche songkèts worden ook op de bedoelde weefsels van Sambas de sterfiguren, welke verspreid op het veld van een doek voorkomen en door een niet-doorloopenden inslag van goud- of zilverdraad gevormd zijn, met den algemeenen naam van taboer of taboer bintang (= eigenlijk bezaaid met sterfiguren) aangeduid.

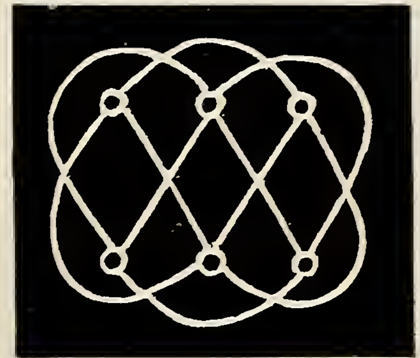

Fig. 261. Tapak radja Soelaiman.

De naam tapak radja Soelaiman (= voetspoor van koning Salomo) moet bepaald afkomstig zijn van de residentie Sumatra's Oostkust, waar dit motief (in fig. 261 afgebeeld) voor het bamboesnijwerk der Karo-Bataks gebruikt wordt, en ook in het animisme van dezen volksstam een voorname rol speelt. (Zie ook fig. 262).

Goud- en zilverweefsels komen op Celebes niet veel voor. Een enkele maal treft men ze aan onder de Bira'sche en Saleyersche doeken, waarvan de patronen dezelfde zijn, als die, welke in het algemeen beschreven zijn voor de katoenen weefsels uit de genoemde landstreek. (Zie de rubriek katoenen weefsels hiervoor in dit hoofdstuk).

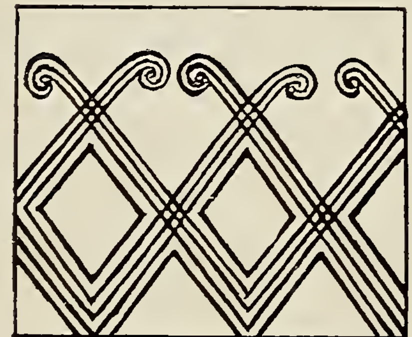

Fig. 262. Variatie van tapak radja Soelaiman.

Die patronen zijn de vereenvoudigingen van de echte songkètpatronen; de vereenvoudigingen, welke duidelijk aangeven, dat elke patroonvormende ophaler meer dan eens gebruikt is.

Ook op het eiland Soembawa treft men goud- en zilverdraadversieringen aan op de katoenen weefsels, welke in de betrekkelijke rubriek van dit hoofdstuk reeds genoemd zijn.

De met zilverdraad (ook wel met zilverlint of klèngkam) doorweven saroeng (Bimaneesch: têmbé, Soembawasch: kêrè) heet in Bima têmbé grîni kembâja en in Soembawa kêrè âlang koembâja. Zoo mag er een hoofddoek (Bimaneesch: sambôlo, Soembawasch: sâpoe), welke met klèngkam doorweven is, alleen door den sultan gedragen worden.

Het volk van het eiland Soembawa houdt er van, om den hoofddoek met enkele baantjes goud- of zilverdraad te laten doorweven. Zoo'n doek heet te Bima sambôlo songkè (vergelijk hiermee het Javaansche woord: songkèt voor goud- of zilverweefsel) en te Soembawa sâpoe âlang koembâja. Is hij met klèngkam versierd, dan noemt men het kleedingstuk te Soembawa sapoe alang takan loedji.

Ook de slèndangs (Bimaneesch: salâmpè, Soembawasch: pebâsa) worden dikwijls met goud- of zilverdraad doorweven en heeten dan te Bima salâmpè sôngkè en te Soembawa pebâsa âlang koembâja of kortweg pebâsa âlang; die met klèngkam (zilverlint) doorweven zijn, noemt men er pebâsa âlang tâkanloèdji. Dan wordt gewoonlijk ook nog de zakdoek (Bimaneesch: pasâpoe, Soembawasch: sâpoe) met zilverdraad of

zilverlint doorweven. (Zie voorts de rubriek katoenen weefsels hiervoor in dit hoofdstuk). De eenvoudige patronen, welke men voor zilverweefsel of voor de randen van slèndangs gebruikt, heeten te Bima: semâdo (semâdo-bloem), tjengké (kruidnagel), ngôessoe wâroe (achthoekig), góśó (duifoog), enz.

I. Ganggoeng rèntèng.

Ook in Midden-Celebes (Donggala) en in een gedeelte van Noord-Celebes worden goud- en zilverweefsels vervaardigd.

Evenals op Java worden op Bali de met goud- of zilverdraad doorweven doeken songkèts genoemd, doch de patronen, welke op laatstgenoemd eiland vervaardigd worden, zijn gecompliceerder, dan overal elders en dikwijls voortgekomen uit de fantaisie der weefster. Zelfs heele voorstellingen uit het Ramajana met figuren van menschen en dieren worden wel eens op de songkèts weergegeven. Van de meest bekende patronen in Boelèlèng worden hier genoemd: (1) voor het veld van den doek: pĕnjoe kambang (drijvende schildpadden), bintang koeroeng (door lijnen omgeven, ingesloten sterren), bĕbintangan (verspreide ster-

II. Toempang koeroeng.

III. Gĕlap gĕlappan.

IV. Bintang koeroeng.

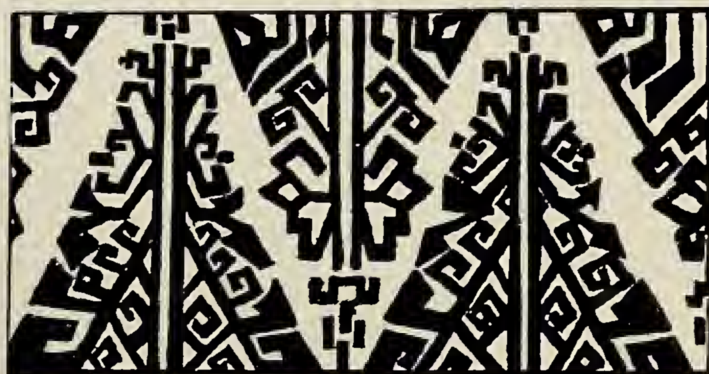
Fig. 263. Motieven van Balische goud- en zilverweefsels.

ren), tjanigara (een bloemsoort), boedjaga patra (boedjaga is het kawi van naga; patra = blad), bijas mĕmbah (vloeiend zand), karang sahé (karang = vorm, sahé = een soort boschdier), soengsang (zigzag), gĕlap-gĕlappan (koppen van rakshasas met vlammende haren);

(1) Vide het opstel van den controleur J. J. Fraser: De weefkunst in de afdeeling Boelèlèng (Tijdschrift voor het B. B. van December 1908).

V. Tjanigara.

VI. Tetoempangan.

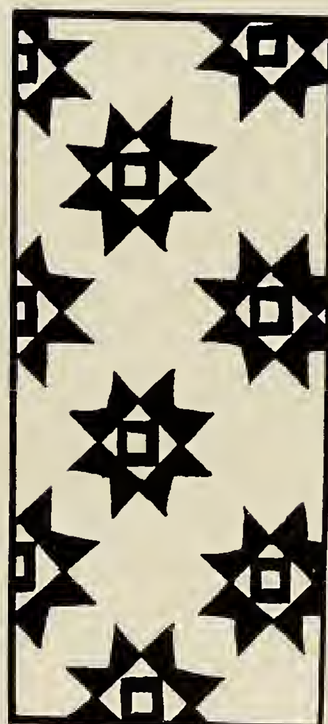
IX. Tjĕtjarangan.

X. Boedjaga patra.

VII. Pĕnjoe kambang.

VIII. Bebintangan.

Fig. 263. Motieven van Balische goud- en zilverweefsels.

voor de kĕpala van den doek: tĕtoempangan (= het Javaansche toempal), toempang koeroeng (door lijnen ingesloten toempals), ganggoengrèntèng (ganggoengbloemen in een rij), tjĕtjarangan (gelijkende op tjarangs of boomtakken).
De Djembrana'sche patronen zijn: bĕbintangan, poetjoek kroeboeng (= het Javaansche poetjoek rĕboeng), goenoengsari, tjanggah-gong, boengan isèn, boengan kap, tapoek manggis, naga banda, likinpakoe-kĕmbar.

XI. Soengsang.

XII. Bijas membah.

XIII. Karang sahé.

Fig. 263. Motieven van Balische goud- en zilverweefsels.

Door de teekeningen I t/m XIII van fig. 263 worden de meeste dezer patronen verduidelijkt.
Men kan daaruit opmerken, dat de Balische goud- en zilverweefpatronen een eigen, oorspronkelijk karakter hebben en geheel afwijken van de Sumatraansche, bij de vervaardiging waarvan rekening wordt gehouden met de techniek. De fantaisie der Balineesche weefster laat zich hierdoor niet belemmeren. Het haak- of sleutelmotief is hier en daar in sommige teekeningen wel bewaard gebleven, doch geldt niet meer als een standaardfiguur.
Over de wijze, waarop de Balische weefsels als kleeding gedragen worden, zie men de rubriek zijden weefsels hiervoor in dit hoofdstuk.

D. IKATWEEFSELS.

Zijden tjindé's met geïkatte schering en inslag, veelal bevattende witte figuren op donkerrood fond, worden in Indië ingevoerd van Soeratte.
In overoude tijden werden veel echte en namaak-Britsch-Indische tjindé's ingevoerd in het Alfoersche gebied van Noord-Celebes. In de Minahassa komen zij nog schaars als erfstukken voor en zijn zij bekend onder den naam van kain patola. Zij werden vroeger bij plechtige gelegenheden als bandelier door de walians of Alfoersche priesters gedragen en komen nu nog te voorschijn als de kabĕsaran [1] haar vertooningen geeft. Sommige leden dier kabĕsaran, die dan nog in het bezit zijn van

---

[1] Kabĕsaran is een soort vereeniging van mannen, die bij plechtige gelegenheden onder leiding van een z. g. kapitein, in verschillende fantaisie costumes uitkomen, om eenige dansen uit te voeren.

Plaat 20. KAPALA VAN EEN OUDE, PALEMBANGSCHE TJINDÉ.
(Zie blz. 171 en 263.)

Plaat 21. ZIJDEN TJINDÈ-ZAKDOEK UIT MUNTOK.
(Zie blz. 171, 264 en 265.)

zoo'n kain patola, dragen dit kleed tijdens de uitgevoerde dansen op oud-Alfoersche walianwijze, of ook wel als gordel of als zakdoek, om de ellebogen gebonden.

De officieel voorgeschreven stof voor de, bij het groote staatsiekostuum van regenten op Java behoorende tjĕlånå is tjindé, hetwelk men onderscheidt in tjindé goebĕg (voor een regent met den titel van pangèran of adipati) en tjindé kĕmbang of tjindé sorot (voor een regent met den titel van toemĕnggoeng).

Onder tjindé goebĕg wordt verstaan de zijden weefstof, waarvan het patroon over de geheele lengte van de broek van één en dezelfde teekening is, (¹) terwijl het tjindé sorot (²) aan den onderkant der broekspijpen spits naar boven uitloopende punten, de z. g. toempals vertoont.

Van andere tjindésoorten van Soeratte zijn op Java nog bekend: tjindé djonggrong (djonggrong moet waarschijnlijk zijn djĕnggorong = groot, tegenover klein, hetgeen doelt op het patroon, groote wazige vlakken op een rooden of purperen achtergrond); tjindé wilis (wilis = donkergroen), kleine bloemfiguren op donkergroenen achtergrond; tjindé pandan Soerat, tjindé patjar woetah, tjindé bĕntoeloe, enz.

De heer G. P. Rouffaer schrijft in den catalogus der tentoonstelling van Oost-Indische weefsels en batiks te Rotterdam, 1902, het volgende: „Ontegenzeggelijk hebben de Voor-Indische, echte, zijden tjindé's en patola's sinds oudsher een diepen indruk gemaakt op de volken van onzen Archipel. Met onloochenbare gegevens is te bewijzen, dat deze rijkgefigureerde zijde sinds zes of zeven eeuwen de kostbare kleedijstof vormde in onze Oost, evenals ze nu nog hofdracht is op Java."

En verder: „Kortom, èn als historisch verschijnsel, èn als meesterstukjes van weefkunst, zijn de tjindé-patola's van het allerhoogste belang voor de kennis der weefkunst in onzen Archipel".

De tjindèns (³) nu van Grĕsik vertoonen veelal een eenvoudiger patroon van geïkatte vlekjes of streepjes, waarmee ongeveer de teekening van een slangenhuid wordt weergegeven. Een enkele maal treft men op Grĕsiksche tjindèns ook wel dierfiguren aan, zoo b. v. vlinders; deze worden echter slechts in omtrekken aangegeven.

Gelijk reeds in het betrekkelijke hoofdstuk over het ikat-weven vermeld is, zijn van de Grĕsiksche tjindèns alleen de inslagdraden geïkat en hebben alle scheringdraden één kleur.

De namen der voornaamste, Grĕsiksche tjindènpatronen zijn: kĕmbang tjikrak, waarvan de kleuren (van het veld) nader aangeduid worden door bijvoeging van het woord abang (rood), koening (geel) of idjo (groen), kembang blĕkok, kĕmbang kĕtangi, en koepon koening (koepon is afgeleid van koepoe = vlinder).

De Grĕsiksche tjindèns worden voornamelijk uitgevoerd naar de Vorstenlanden, waar zij door voorname Javanen als saboek of buikband gedragen worden.

Ook maakt men er tafelloopers van. Deze bevatten soms patroonbanen van goud en zilver; de patronen zijn precies dezelfde als bij de Javaansche goud- en zilverweefsels, zoodat hier dan ook naar de betrekkelijke rubriek in dit hoofdstuk verwezen kan worden.

Juist te Soerakarta, waar tjindèns, gelijk hierboven aangegeven, veel als buikbanden gedragen worden, heeft men getracht, de Grĕsiksche doeken van dezen aard na te bootsen. De Vorstenlandsche tjindèns echter zijn niet zoo karakteristiek als de Grĕsiksche; haar patronen bestaan

(¹) goebĕg beteekent effen, zonder punten.
(²) sorot = straal.
(³) Het woord tjindèn is afgeleid van tjindé; het achtervoegsel „an" geeft er de beteekenis aan: wat op een tjindé gelijkt, een nagebootste tjindé.

slechts uit onsystematisch over het veld van den doek verspreide streepjes en spatjes, zonder een bepaalde teekening aan te geven.
Ikatweefsels komen ook voor in Pekalongan (slechts in de dessa Goenoengsoegih in het geïsoleerd liggende district Bantarkawoeng), in Cheribon (in een klein gedeelte van Koeningan, dat aan Bantarkawoeng grenst) en in de aangrenzende landstreek van Banjoemas (district Tjahjana) en der Preanger Regentschappen.
Deze ikatweefsels, waarvan enkele scheringbanen geïkat zijn, (welke scheringbanen bĕbeur worden genoemd) worden in het Javaansch kain goebah of kain gĕbĕr (goebah of gĕbĕr beteekent: voorhang, gordijn), en in het Soendaneesch kain kasang genoemd.
Vroeger werden zij ook in de Vorstenlanden vervaardigd, althans aan de Javaansche hoven worden deze kains er nu en dan nog gebruikt. Gewoonlijk worden zij bij feestelijke of plechtige gelegenheden als behangsel van een wand, gordijn, of klamboe gebezigd. Zij vormen de antieke versieringstof, waarmee de Inlander eertijds zijn woning, zijn pĕndåpå, zijn dalĕm decoreerde, en uit het feit, dat zij zelfs nog aan de Javaansche hoven gebruikt worden, kan men afleiden, dat dit weefsel vroeger zijn bijzondere waarde moet hebben gehad (¹). De inslag is effen rood of effen zwart; de geïkatte scheringbanen hebben een rood of zwart fond, waarop witte, geïkatte vlekken voorkomen (overeenkomende met de teekening op een slangenhuid). Soms, zoo b.v. in Banjoemas, zijn deze witte vlekken hier en daar ook geel en groen gekleurd.
De patronen, welke in Banjoemas voor de kain goebah bekend zijn, heeten: djlamprang (naam van een bloem), limarran (geruit) en kĕnangan (naam van een bloem). Deze patronen bestaan hoofdzakelijk in vlekken, welke hier en daar in de scheringbanen voorkomen.
Soms echter worden de figuren ontleend aan bloemen en dieren, enz. Zoo zijn de patronen, welke voor de Pekalongansche kain kasang worden toegepast:
koeda beureum (het roode paard),
koeda bodas (het witte paard),
parahoe (de prauw),
araj ngodjaj (de zwemmende slang),
tjoban (een soort klos voor touw van waroebast),
pasoeng (de welving boven den neus),
paria (een soort vrucht),
krawang (een soort bloem),
gadjah (de olifant),
daoen tjaringin (het waringinblad),
waroe rangkang (de waroe zonder bladeren, alleen met bloemen),
singa (de leeuw),
sawang (de gans).
In Cheribon kent men nog de ikatpatronen: boeroeng-boeroengan (vogels), koedakoedaän (paarden), djantoeng-djantoengan (bloemkolven of hartfiguren).
De kain kasang of kain goebah maakt, ondanks haar sobere tinten, een verrassend effect, doch is, jammer genoeg, een vrij los weefsel, daar men met het oog op het doel, waarvoor zij bestemd is, zuinigheidshalve de inslagdraden niet hard aanslaat. Zij is een product van hoogstaande, bijna vergeten Javaansche kunst en wekt niet alleen daarom bewondering op, maar ook omdat zij, door haar vrij groote lengte en de moeilijkheid van het procédé duidelijk aangeeft, dat de weefster, met welke primitieve instrumenten zij ook arbeidt, de bezwaren van een langdurige techniek weet te overwinnen.

(¹) Reeds in 1817 werden de kain gĕbĕr door Raffles genoemd (vide „De voornaamste industrieën der Inlandsche bevolking van Java en Madoera" door G. P. Rouffaer).

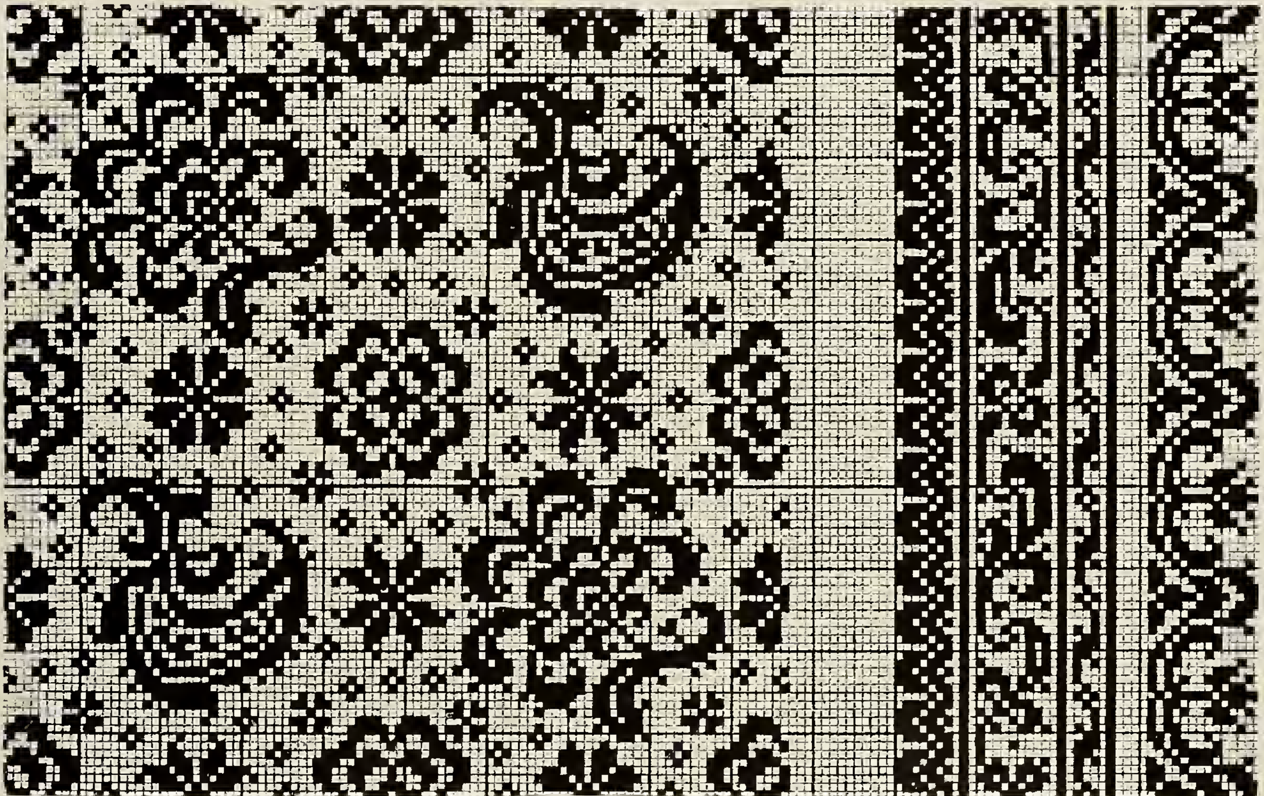
De ikat-weefsels van Benkoelen hebben hetzij in de schering, dan wel in den inslag slechts smalle, ingeweven banen, die witte vlekjes of spatjes vertoonen. Over het algemeen noemt men ze kĕmbang batjang.

Deze eenvoudige patronen, wit op blauw of rood fond, maken juist door de soberheid der met plantaardige verfstoffen verkregen kleuren van den doek een goed effect.

Soms wordt de soberheid in de versiering zoo doorgevoerd, dat in de schering b.v. maar eenige aldus geïkatte draadjes worden tusschengevoegd.

Men combineert dus een gestreept of geruit weefsel met eenige ikat-banen; wil men rijkere versiering, dan brengt men bovendien nog patroon-randen aan van garens of van goud- en zilverdraad.

De ikat-weefkunst was vroeger in Palembang zeer ontwikkeld; de tjindé's, die men er

I. Kĕmbang aermawar toempah.

Fig. 264. Motief van Palèmbangsche en Muntoksche tjindés.

maakte, vertoonden een ingewikkeld bloem-motief van diverse tinten, waren dicht geweven, en om haar patronen kunstiger dan de Britsch-Indische tjindé's.

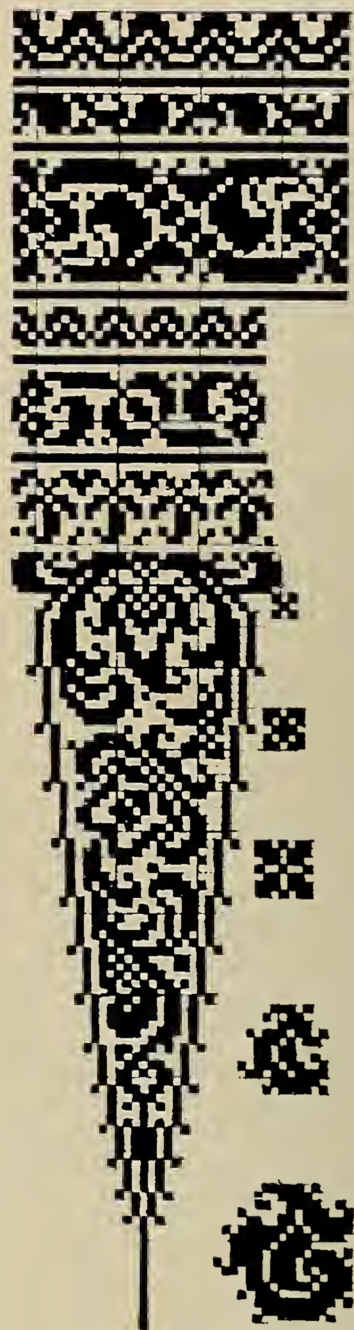
De enkele overgebleven exemplaren van oud-Palembangsche tjindé's, welke nu nog verkocht worden, zijn bovendien aan de randen met goud- en zilverdraad doorweven ([1]). (Zie voorts het hoofdstuk over het ikatten).

Dezelfde patronen, die op de vroegere, Palembangsche tjindé's voorkwamen, hebben de tjindé's van het eiland Banka, waar deze fraaie, dikwijls met goud- of zilverdraad doorweven ikatdoeken nog altijd worden gemaakt.

Vreemd is te noemen, dat de technisch zoo ontwikkelde en volledige ikat-zijde-weefkunst nog

([1]) Slechts hier en daar ter hoofdplaats Palembang worden dergelijke doeken nog vervaardigd. Hun patronen hebben een zeer groote overeenkomst met Oostersche karpet-motieven; in ieder geval duidt de palmet met omgebogen top op Britsch-Indische afkomst.

op het eiland Banka bloeit, waar zij zonder twijfel van Palembang moet zijn overgebracht ([1]). De tjindé's dan van Banka en Palembang hebben meestal een violet fond, ontstaan door de ineenweving van een roode schering en een geïkatten inslag, waarvan de fond-tint donker violet is.

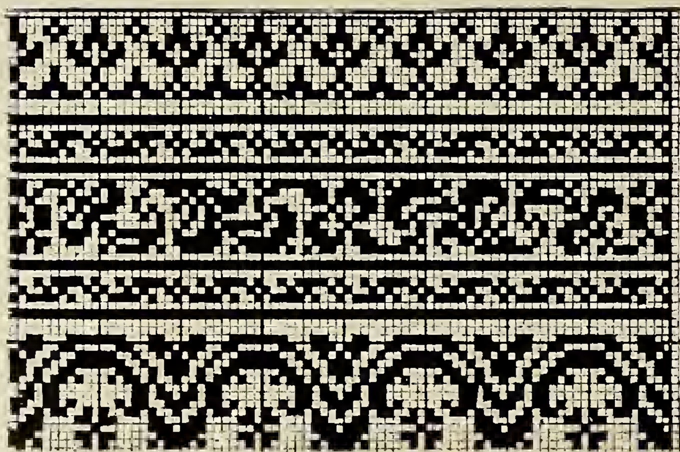

Uit de beschrijving van de betrekkelijke ikat-techniek (zie het hoofdstuk over het ikatten) blijkt, dat de fond-tint ontstaan is, doordat de figuurlooze plekken van de inslaggarens immer onomwonden, onbedekt gebleven zijn en dus achtereenvolgens de drie onderdompelingen hebben ondergaan, eerst in de blauwe, vervolgens in de gele en ten slotte in de roode verfstof.

Het fond van de tjindé is dus violet, of purper, soms ook wel paars, al naar gelang van de lichtheid of intensiteit van de kleuren van schering en inslag. Het gebloemte, symmetrisch over het veld verspreid, en dikwijls uit den aard der zaak en in verband met het toegepaste procédé zeer ingewikkeld te noemen, bevat de navolgende kleuren: wit, geel, blauw, groen, rood, en soms ook violet, purper of paars.

Gelijk reeds hierboven en ook in het hoofdstuk over het ikatten uitvoerig omschreven is, worden de drie kleuringen toegepast in deze volgorde 1. blauw. 2. geel. 3. rood.

Al wat nu aan het tjindé-bloempatroon wit is, is bij alle drie onderdompelingen bedekt gebleven door de omwindsels; het blauw is natuurlijk slechts ontstaan door de eerste onderdompeling en het geel slechts door de tweede onderdompeling. De groene plekken zijn eerst aangetast door de 1e, daarna door de 2e, aange-

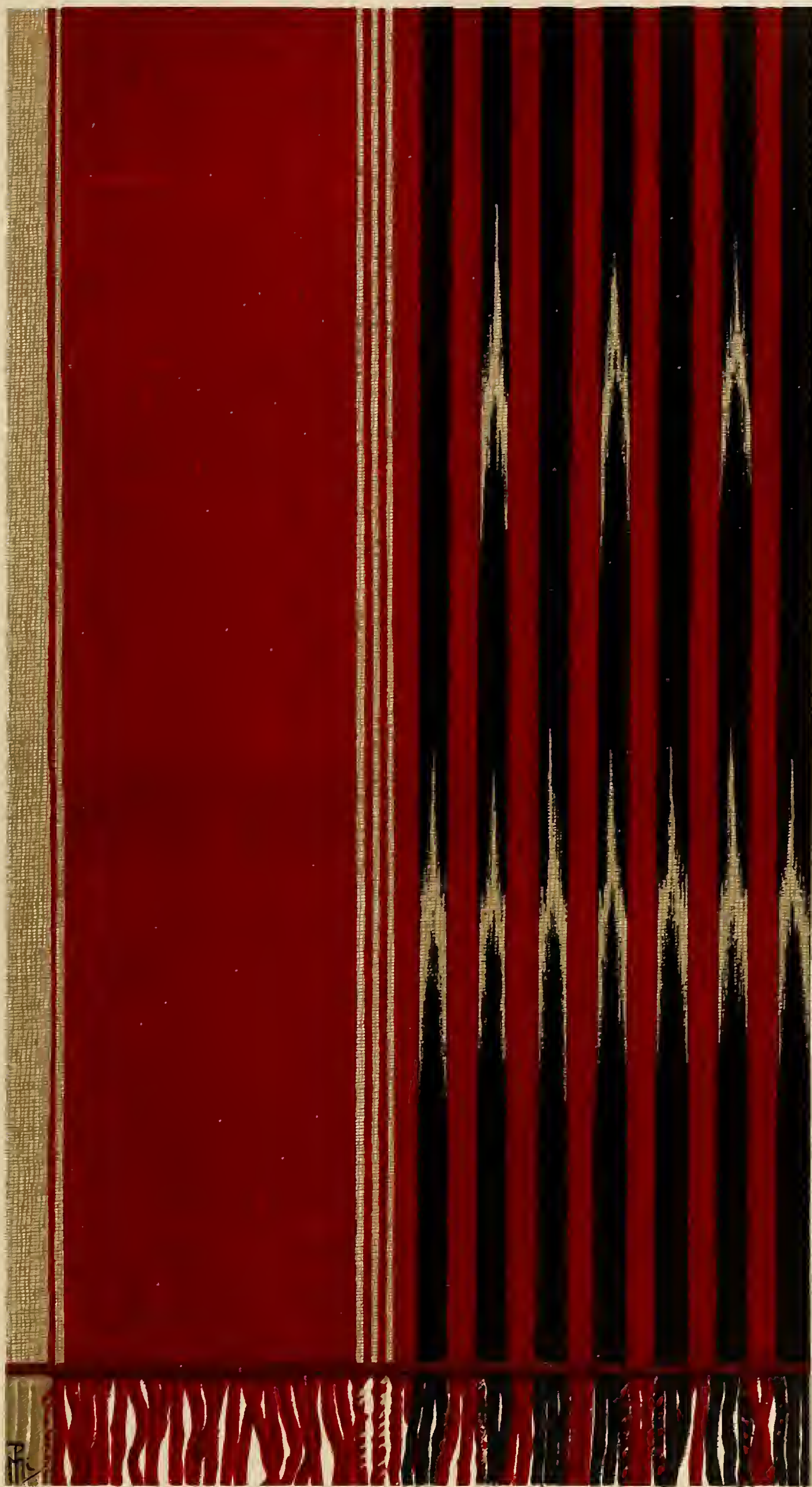
II. Kĕmbang kerama. III. Poetjoek rĕboeng.

Fig. 264. Motieven van Palèmbangsche en Muntoksche tjindés.

wende kleurstof. De roode partijen zijn eerst geel gekleurd, hebben mitsdien eerst de tweede en daarna de derde onderdompeling ondergaan, en de violette, purperen of paarse gedeelten zijn met alle drie verfstoffen achtereenvolgens in aanraking geweest.

De Palembangsche en Banka'sche tjindé-patronen onderscheidt men in de motieven *a* voor

([1]) Een andere meening is, dat die kunst van Banka naar Palembang is overgebracht.

Plaat 22. GEÏKAT, KATOENEN KLEED UIT DE TOBA-BATAKLANDEN.
PATROON: padang roesak.
(Zie blz. 174, 175, 266 en 267.)

het veld van den doek, *b* voor de randen, *c* voor de kĕpala (het hoofd van de saroeng). De eersten zijn de meest ingewikkelde en worden gevormd door gestyleerde bloemen en bladeren, die regelmatig terugkeeren; de sub *b* genoemden zijn lijnmotieven, terwijl de laatsten sterk gestyleerde toempals zijn, welke men met den naam van poetjoek rĕboeng (bamboe-uitspruitsels) aanduidt. (zie I, II en III van fig. 264).
Voor het meerendeel zijn zij ontleend aan de op goud- en zilverweefsels voorkomende patronen, die de werkster voor haar speciaal doel eerst op geruit papier tot een bepaalde veld-versiering heeft moeten ontwerpen.
Voor zulk een ontwerp is het noodig, de teekening van de songkèt-motieven zoodanig te wijzigen en te globaliseeren, dat de reproductie van de geheele figuur middels de ikat-techniek uitvoerbaar is.
Immers, de patronen der goud- of zilverweefsels zijn uit den aard der zaak zóó dicht en worden over het geheele veld gevormd door een zóó weinig scheringdraden verspringenden inslag, dat zij bezwaarlijk door het plaatselijk omwinden en kleuren der garens kunnen worden nagebootst. Vandaar, dat elk onderdeel van het patroon omvangrijker ontworpen en hier en daar van de, voor de technische toepassing hinderlijke details ontdaan moet worden, wil de ikatweefster een geschikt ornament verkrijgen. Niet alleen deze arbeid, maar ook de aaneenschakeling, de opbouw der aldus geschapen standaardmotieven tot een gansche veldversiering, waarbij natuurlijk de symmetrie betracht moet worden, is de zeer artistieke kunst van het patroon-ontwerp (1).
De namen der meest voorkomende patronen zijn:
kĕmbang kĕrama, kĕmbang djabang, kĕmbang martasoewi, kĕmbang aèr mawar toempah, kĕmbang sikoe kaloeang, kĕmbang batik. Naar deze patronen worden nog in Muntok (Banka) saroengs, kains, slèndangs en sĕtangan's (zakdoeken) geïkat.
Ook worden op Palembangsche blongsongs (half zijden weefsels) en op katoenen doeken van het Palikat-type naar echt Maleischen trant eenvoudige vlekken in de schering geïkat.
De Bataksche ikat-weefsels zijn altijd van katoenen garens gemaakt en vertoonen immer een geïkatte schering, nooit een geïkatten inslag.
Bij een aandachtige beschouwing dezer weefsels, welke tot de kleederdracht der bevolking behooren, komt men tot de ontdekking, dat men de doeken naar hun stereotiepe patronen en kleuren te onderscheiden heeft in 3 soorten, n.l. de Karo'sche, de Simaloengoensche of Timoersche en de Toba'sche.
De eersten zijn veelal donker van kleur, stemmig-blauw met wit, voorzien van een eenvoudig streeppatroon, en zoo ze geïkat zijn, dan slechts witte uitgespaarde streepjes (gatip) vertoonend, die een enkele maal tot eenvoudige figuren (ruiten) in de schering gerangschikt zijn.
De tweeden zijn helder rood, van patroonbanen voorzien en even spaarzaam geïkat. De laatstgenoemden zijn de rijkst versierde, sprekende ikat-motieven vertoonende doeken, donkerbruin, rood en blauw, en als de artistiekste specimina van Bataksche weefkunst te beschouwen.
De geïkatte oelos (kleed) (2) der Tobaneezen kan de navolgende benamingen hebben:
1. de padang roesak, in teekening overeenkomend met het later te behandelen Atjehsche weefsel plang roetha. (plang = veld; roetha = een soort hert; dus hier zou de beteekenis kunnen zijn: een veld vol herten, aangeduid door hertehoornspitsen). (zie fig. 169).
Zwarte en roode scheringbanen afwisselend naast elkaar; de zwarte zijn geïkat tot witte

(1) Ik wijs hier nogmaals op de groote overeenkomst tusschen de bladeren met omgebogen punten op de Palembangsche tjindé's en die van de Kashmir doeken.
(2) De namen van de soorten weefsels der Bataks zijn genoemd in de rubriek over de katoenen weefsels in dit hoofdstuk.

toempals of spitsen. Staan de spitsfiguren in de diverse banen afwisselend naar beneden en naar boven, dan heet de doek padang roesak ni morsoeksak of morsoeksang (fig. 265); 2. de mangiring (mangiring beteekent: geleiden, meegaan).

Fig. 265.
Padang roesak ni morsoeksak.

Fig. 266.
Na morpoesoeran.

Ook op de mangiring komen witte spitsmotieven voor op zwarte scheringbanen. Doch terwijl de effen gekleurde scheringbanen van de padang roesak helder vuurrood zijn, hebben die van de mangiring de donkerbruinroode tint van het bakoedoe pahaè (zie het hoofdstuk over het kleuren der garens), terwijl de spitsmotieven van de mangiring altijd met de punten naar één richting staan. Aan deze omstandigheid heeft de doek dan ook zijn naam mangiring te danken; 3. sitoloe toeho (toloe = drie; toeho = deel; dus de driedeelige), aldus genoemd, omdat het scheringveld (bijna altijd donkerblauw) zoodanig geïkat is, dat de wit uitgespaarde figuren (aaneengeschakelde, gerekte ruiten), drie breedtebanden vormen, één in 't midden en twee bij de einden van de oelos. Gewoonlijk vertoont de sitoloe toeho behalve de geïkatte vlekken ook nog effen gekleurde scheringlijntjes; komen deze laatsten op den doek niet voor en bevinden de geïkatte ruitfiguren zich op een egaal blauw veld, dan spreekt men van een bolean sitoloe toeho;

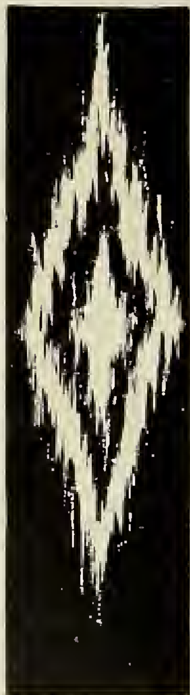

Fig. 267.
Geïkatte ruitfiguur.

Fig. 268.
Gatip gèwang.

4 ragi hoeting (ragi = patroon; hoeting = kat; de beteekenis is hier: gevlekt als de huid van een kat). Kleine, witte ikat-vlekken in blauwe scheringlijntjes, welke effen bruinrood gekleurde scheringgarens afwisselen;
5. ragi botik, die de kleur in de botik- of papaja-vrucht imiteert. Deze doek ziet er ongeveer als de ragi hoeting uit, maar bevat langere ikat-streepjes in de scheringbaantjes;
6. oelos na morpoesoeran (oelos = kleed, na = niet; morpoesoeran = regelmatig; de beteekenis is: een kleed, dat geen regelmatige vlekken vertoont). (fig. 266).
Blauw veld, waarop witte, aaneengeschakelde, uitgespaarde ruitfiguren. De naam van dezen doek duidt nu op de effen-witte strepen, die als diagonalen door sommige ruiten heen gaan;
7. djobit. Geïkatte, witte ruitfiguren in zwarte scheringbanen, welke door effen rood gekleurde strepen afgewisseld worden;
8. baroendjat. Zwarte en bruinroode scheringbanen; in de zwarte banen wit geïkatte ruitmotieven, die vrij gecompliceerd zijn;
9. simor lasiak (de met lombok-pitjes gemengde). Gele, roode en blauwe scheringbanen, de laatsten wit geïkat tot kleine vlekken;

10. bintang marotoer (staartster). Slèndang met franje en voorzien van bruinroode lengte-randen, waarin eenige, tot eenvoudige patronen geweven scheringbaantjes voorkomen. Veld egaal-blauwzwart, met in de schering lichtblauw geïkatte, aaneengeschakelde ruitfiguren;

11. haroenggoean. Breede slèndang. Er zijn diverse scheringbanen:

a. wit geïkatte vlekjes op zwarte banen,

b. lichtblauw geïkatte ruitfiguren op donkerblauwe banen,

c. lichtblauwe scheringdraadjes op donkerblauw veld. Voorts banen van rood, lijntjes van geel, lichtblauw en wit, enz., in diverse variaties naast elkaar.

De geïkatte streepjes der Karo'sche en Timoersche doeken heeten gatip; de meest voorkomende figuur, waarin de scheringgarens tot gatip worden omwonden, is de z. g. gatip gèwang, een soort ruitmotief. (Zie fig. 268). Voorts noem ik de Karo'sche djongkit, een doek met rood veld, zwarte scheringbanen en witte, langgerekte, geïkatte ruiten, de gatip tampoene, enz.

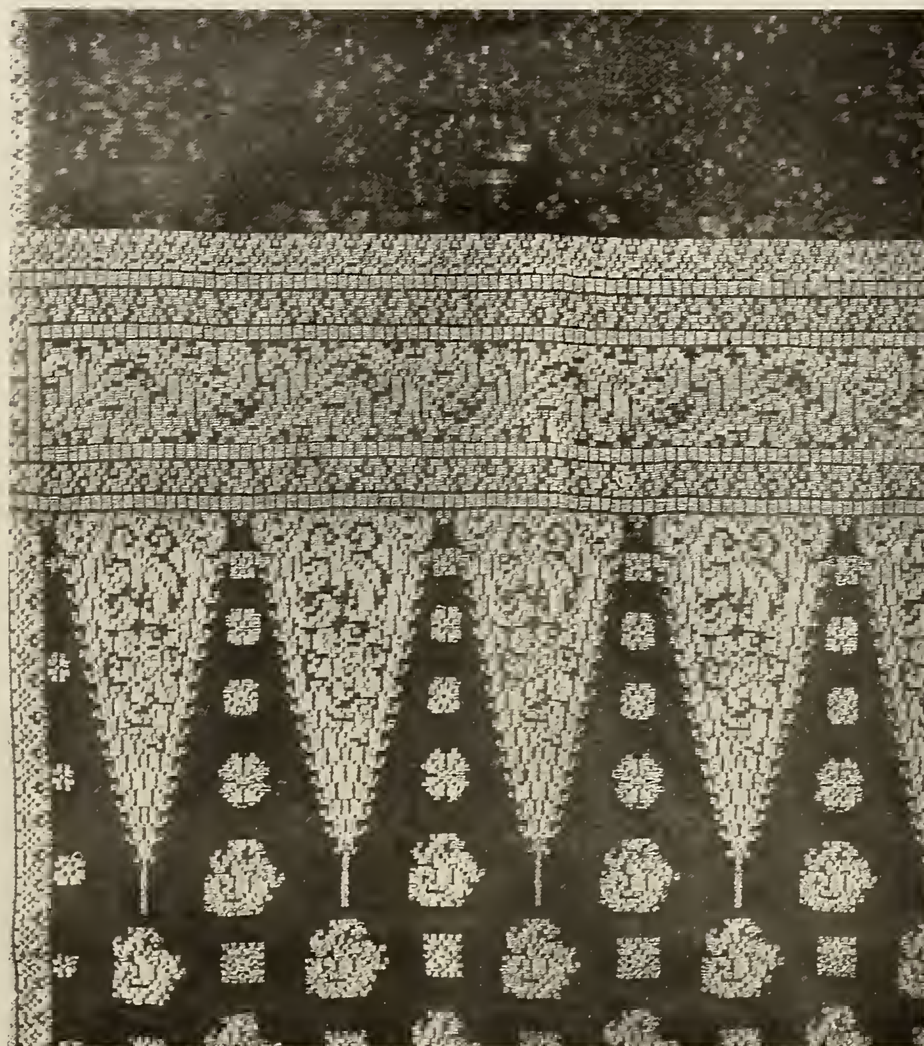

Fig 269. Geïkatte saroeng uit Riouw, de kepala met gouddraad doorweven.

Gelijk reeds in het hoofdstuk over het ikatten vermeld is, komen de kain bakabeh (ikat-doeken) van de Padangsche Bovenlanden en van Sumatra's Oostkust nog maar schaars voor. De mij vertoonde, oude doeken van Sumatra's Oostkust bevatten slechts wit-geïkatte vlekjes in smalle inslagbaantjes. Aldus zijn ook de enkele Riouwsche doeken, die nog door vorstelijke familieleden gedragen worden.

Dit eenvoudige vlekjesmotief geeft het primitieve, Sumatraansche ikat-procédé aan, gelijk het b. v. ook in Benkoelen wordt toegepast. Een meer gecompliceerde en ontwikkelde methode is die, welke in Palembang gevolgd wordt voor de vervaardiging van tjindé's.

Tjindé-patronen komen ook op enkele, vorstelijke ikat-doeken van Riouw voor; deze doeken hebben zeer veel overeenkomst met de rijke ikat-weefsels van Palembang. (Zie fig. 269).

Ook de Riouwsche ikat-weefsels zijn soms met goud- of zilverdraad doorweven of met prada

(goudblad) belegd. De ikat-weefsels van Atjeh en Onderhoorigheden zijn typisch om de schering, waarin zich enkele banen bevinden, welke dezelfde spitsfiguur bevatten, als sommige reeds beschreven Batak-doeken. Andere motieven dan deze spitsfiguur, welke in Atjeh met den naam van plang wordt aangeduid, bestaan als ikat-figuren niet. Een groote overeenkomst heeft dus ten opzichte hiervan de weefkunst in Atjeh met die in de Bataklanden; zelfs is de Atjehsche plang roetha volkomen gelijk aan de reeds genoemde padang roesak. Het eenige verschil bestaat hierin, dat de meeste Atjehsche weefsels, ook de geïkatte doeken, van zijde vervaardigd en bovendien rijkelijk met goud- of zilverdraad doorweven zijn, terwijl de Bataksche weefsels van katoen gemaakt zijn en slechts de versieringen bevatten, welke hierboven reeds omschreven zijn.

Wat de naam plang beteekent ([1]), is niet met zekerheid te zeggen, vermoedelijk heeft die de beteekenis van figuur, door omwinding en plaatselijke kleuring verkregen.

Aldus opgevat krijgt ook het Javaansche woord plangi (Menangkabausch: palangei) de juiste beteekenis.

Roetha is hert; dus zou plang roetha ongeveer beteekenen: spitsfiguren als hertehoorns. In de Bataklanden heeft men den vermoedelijk juisten term plang roetha verbasterd tot padang roesak.

Merkwaardig is, dat de Atjehsche idja plang roetha (idja = doek) zelden met goud- of zilverdraad doorweven wordt. Is dit een enkele maal het geval, dan bevatten òf enkel de randen òf alleen de banen tusschen de plang-banen de motieven van goud- of zilverdraad.

Is nu een idja pinggang (lendendoek; zie bij goud- en zilverweefsels) b.v. met gouddraad doorweven, (meukathab) en bovendien in sommige scheringbanen met plangs geïkat, dan noemt men den doek idja pinggang plang meukathab.

Welke de overige kleedingstukken van de Atjehers zijn, kan men aantreffen in de hiervoren behandelde rubriek over goud- en zilverweefsels; al die kleedingstukken, zelfs de vrouwenbroeken kunnen in de schering geïkatte plang-banen bevatten.

In de „Gids der tentoonstelling van ethnographische voorwerpen uit Atjeh" worden nog enkele plang-soorten genoemd t. w. plang tjilèt (kalkstreepjes), plang planggi (pĕlangi-figuren) en plang ramè (veelkleurig gevlekt).

De ikat-weefsels van de Gajo- en Alaslanden hebben gelijkenis op die van het aangrenzende Karo-Bataksche gebied.

De patronen bestaan uit enkele vlekjes, die wit-op-blauw geïkat zijn.

Uit Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje's „het Gajoland en zijn bewoners" wordt daarover het navolgende aangehaald:

„In de Meer- en Dörötstreken dragen ook de vrouwen al minder en minder de eigen weefsels; als lendenkleederen geven vele van haar de voorkeur aan doeken, bestaande uit 2 of 3 bij wijze van vlaggedoek aaneengenaaide reepen van verschillende kleuren, b. v. rood, wit en zwart. Toch verdienen de eigen weefsels wel in eere gehouden te worden, want de weefsters weten met haar wit, zwartblauw, rood en petéq ([2]) inderdaad fraaie patronen (ragi) te vervaardigen".

In een noot van dat werk worden de voornaamste ragi's genoemd: ragi Alas, tjorak tadjoq rödjö, loenggi ilang, loenggi itöm, ragi sengkar, ömöt, pakan ilang, pakan itöm.

De Dajaksche ikat-weefsels van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo bevatten een geïkatte schering, waarvan de fondkleur zwart of donkerblauw is, terwijl het wit der geïkatte figuren met rood en blauw bijgewerkt is.

([1]) Hierboven is reeds voor plang opgegeven: veld, vlakte, wat meer overeen zou komen met: padang.

([2]) Dit is het wit-op-blauw-ikat, wat in het Karo-Bataksche gebied gatip genoemd wordt. (J. E. J.).

De patronen zijn zeer kunstig en helder uitgevoerd, en gebaseerd op meetkundigen grondslag. Ze zijn combinaties van sleutel- en ruitmotieven, dikwijls ingewikkeld. Ze komen overeen met de patronen, waarmee de Bataks hun voorname doeken versieren. (fig. 270).

De namen der Dajaksche patronen zijn: ampoes rangkang, tipak toenggal, oelap babat, timang berantei, en oelap karap.

De aldus vervaardigde doeken zijn gewoonlijk smal en aan de randen voorzien van roode, gele, zwarte en blauwe scheringbanen, waartusschen zich smalle, geïkatte banen bevinden. Men moet er twee overlangs aan elkaar naaien, om een korte vrouwen-kain te krijgen, die aan de bovenzijde gewoonlijk met roode en blauwe katoenreepen wordt versierd.

De geïkatte doeken der Dajaks worden als kains voor vrouwen, ook wel als badjoes voor mannen gebruikt.

De ikat-weefsels van de Kantoek-Dajaks (Westerafdeeling), bevatten eveneens een geïkatte schering, doch zijn slechts in rood, zwart en wit uitgevoerd. Hoewel de ikat-patronen van dezen volksstam ongeveer dezelfde zijn als van de Dajaks in de Zuider- en Oosterafdeeling, zien ze er toch soberder uit en zijn zij dikwijls ook minder ingewikkeld. Overigens bevatten zij dezelfde ruit- en sleutelfiguren, welke de ornamenten van elk primitief volk in onzen Archipel uitmaken. (fig. 270).

Prof. A. R. Hein schrijft in zijn: Die bildenden Künste bei den Dayaks auf Borneo: „An diesen Gürtelverzierungen fällt sofort das Vorkommen des Mäanders, respective des Hakenornamentes auf, welches als ein bei fast allen Völkern ganz selbstständig auftretendes ornamentales Urmotiv angesehen werden kann; von den geometrischen Elementen finden wir darin gerade gebrochene Linien, das bei allen Naturvölkern sehr beliebte Zickzackband, Dreiecke, Quadrate, Rechtecke, Kreise; in hohem Grade bevorzugt erscheinen jedoch sowohl hier wie auch in den Geflechten der Rhombus und das Deltoid. Das Auftreten solcher, nach unseren Begriffen und nach den Ableitungen der geometrischen Formenlehre complicirten Gebilde müsste uns bei einem Naturvolke befremden, wenn sich dafür nicht die Erklärung fände, das dieselben nur allmälig schematisirte Nachbildungen von bestimmten Objecten sind. Diese Muster habben alle gegenständliche Namen und in der Regel symbolische Bedeutung."

Fig. 270.
Geïkat motief van een Kantoek-Dajaksch weefsel.

Opgemerkt moet worden, dat het versieringsprincipe der Dajaks bij de toepassing van het ikat-procédé is, om de figuren in smalle scheringbanen aan te brengen, welke aan de einden geornamenteerde toempals bevatten.

Uit zulk een weefsel, dat uit een rondgaande schering vervaardigd is, maakt de Kantoek-Dajak zich op eenvoudige wijze een kort buis. (Zie fig. 173 en 174).

In het midden van de bovenhelft van het weefsel maakt men de ronde opening voor den hals, terwijl men het voorgedeelte opensnijdt, dat dan bij het gebruik van het kleedingstuk met knoopen dicht gemaakt kan worden. De onderste rand van de jas wordt, met gebruikmaking van een boeloe landak (pen van een stekelvarken) als spoel, met geel garen en goud- en zilverdraad doorweven (tjoengkit) [1]. De benedenhelft van het weefsel wordt na voltooiing in twee gelijke stukken geknipt en tot twee kokers genaaid, die als mouwen aan die zijden van het kleed, welke de armen moeten doorlaten en dus open blijven, aangebracht worden. De lengte-randen van een weefsel zijn meestal effen rood, zwart en geel, afwisselend naast elkaar. Vroeger werd een dergelijk geïkat kleed kant en klaar voor $ 4 à $ 6 verkocht; thans worden zulke kleedingstukken zeldzaam.

(1) Vergelijk hiermee het Menangkabausche woord mantjoekie voor het vormen van patronen met goud- en zilverdraad.

Een Kantoek-vrouw, ijverig werkend, kan zoo'n weefsel in twee à drie maanden klaar krijgen; in den regel eischt de arbeid van het ikatten en weven den tijd van een jaar.

Dat niet bij alle Dajaksche stammen de weefkunst aangetroffen wordt, blijkt o. m. uit Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis' werk: „In Centraal Borneo", waarin op pagina 224, deel I, voorkomt: „In vroeger tijden, vóór de Europeesche katoentjes voldoende werden ingevoerd, was het weven en kleuren van een doek een harer hoofdbezigheden; nog enkele dezer weefsels, van hetzelfde karakter als nu aan de Boven-Mahakam worden vervaardigd, zijn nog over, en deze zijn zoo fijn gestikt, als geen Mendalam-vrouw het meer uitvoeren kan".

En op pag. 120 van hetzelfde werk: „De kleeding (der Kajans) vervaardigt men tegenwoordig, voor zoover die van doek is, uit katoen van Europeesch maaksel, dat door Maleische en Chineesche kooplieden wordt aangevoerd, of van boomschors, die dun en murw geklopt en daarna in stroomend rivierwater van alle weeke deelen bevrijd wordt.

Vroeger weefden de vrouwen doek voor de leden van haar huisgezin, maar sedert den invoer van de goedkoope, Europeesche producten leggen zij zich niet meer toe op dit moeilijk te vervaardigen eigen weefsel, waarvan het mij slechts gelukte een enkel, oud kleedingstuk te verkrijgen".

Ikatweefsels worden op Zuid-Celebes alleen nog gemaakt in Gorontalo en Limbotto, en in de Minahassa.

De Limbottosche ikat-doeken worden pilitota genoemd; ze vertoonen de geïkatte patronen in inslagbanen.

Deze patronen zijn meestal kruisfiguren en ook toempals als randafsluiting. Ruitmotieven komen ook voor.

Groen, rood en oranje zijn de meest geliefde kleuren van de uitgespaarde figuren; men kan hieruit duidelijk opmaken, dat het ikatten slechts eenmaal aan dezelfde garens wordt uitgevoerd. Men maakt dan ook gebruik van ingevoerde, reeds gekleurde garens, waarop men door ikatten de kleur tot een patroon uitspaart en waaraan men door een onderdompeling in de verfstof een donkere fond-tint geeft.

Door die kleuren hebben de Limbottosche pilitota's veel van de Palembangsche blongsongs; niettemin is er toch veel meer werk aan besteed.

De fraaiste ikats zijn die, welke een kepala van geïkatte toempals vertoonen.

Een andere soort ikat-weefsel is de z.g. kain Bèntenan, welke vroeger veel in Tombatoe en Ratahan gemaakt werd.

Bèntenan, waarnaar dergelijke weefsels genoemd zijn, is een klein plaatsje aan de Zuidoostkust van het Noordelijke schiereiland van Celebes (vroeger eigenlijk de naam van de vereenigde districten Passan en Ratahan). Die weefsels dan van Bèntenan hebben, wanneer zij geïkat zijn, een frappante gelijkenis op sommige doeken van de Ternataansche en Ambonsche eilanden.

Een in mijn bezit zijnd weefsel uit Letti b.v., nog onafgewerkt en op het weeftoestel gespannen, is bijna niet van de geïkatte kain Bèntenan te onderscheiden.

Het ikat- en weefprocédé, in beide landstreken in toepassing, is ook ongeveer hetzelfde.

Aan het ontstaan van de kain Bèntenan is een tot nog toe vrij onbekende, Minahassasche legende verbonden, welke naar alle waarschijnlijkheid een mooie beeldspraak bevat, waarop later zal worden teruggekomen.

Ziehier de legende:

Er was eens een pahlawan (bevelhebber, aanvoerder), die Roemimpoenoe heette en getrouwd was met Rimba. Zij woonden in de negorij Wiaoe, gelegen aan de kust. In het gebergte, dat deze negorij begrensde, bevond zich een vijver, waaruit Rimba gewoon was water te putten. Eens, dat Roemimpoenoe als naar gewoonte aan het jagen was en Rimba haar dagelijksch werk

aan den vijver verrichtte, kwam er uit het water een krokodil te voorschijn, die, Rimba ziende, in een man veranderde, (reïncarnatie; hij was vroeger een mensch geweest), en op haar verliefd werd.
Koingotan — want zoo heette de krokodil-mensch — ontmoette elken dag zijn geliefde Rimba, die ten slotte overspel met hem pleegde.
Rimba beviel van een kind. Toen dit geboren werd, kwamen honderden krokodillen van uit de zee op de kust van Wiaoe, en zij veranderden allen in menschen en brachten elk een geweven kleed, om het aan Rimba te geven als draag slèndang voor haar kind.
De oude majoor van Kakas, die mij het bovenstaande verhaal deed, toonde mij een z.g. kain Bèntenan, kort, aan den onderkant van belletjes voorzien; dit was het nog bewaard gebleven, legendarische kleed, de pasolongan nesang oêlang, gebracht door de krokodillen.
Toen Roemimpoenoe van zijn lange zwerftochten door het woud teruggekeerd was, en vernomen had, wat in zijn afwezigheid gebeurd was, vond hij alles goed en noemde den zoon van zijn vrouw Roemambi.
Er werd een groote fosso (feest) gegeven en bij die gelegenheid werd tusschen de menschen en de krokodillen een overeenkomst gesloten, dat zij elkaar geen kwaad zouden doen. Wie de overeenkomst niet nakwam, kreeg van zelf een boeloetoei (een soort bamboe) als uitgroeisel op zijn rug, enz.
De krokodillen hebben dus de eerste kains Bèntenan op het vasteland gebracht en hierin juist kan de beeldspraak gevonden worden, waarmee de legende-dichter heeft willen uitdrukken, dat vroegere zeeroovers, gekomen van eilanden, recht tegenover de Zuidkust van Celebes' noordelijk schiereiland, de kunst van het ikat-weven hebben overgebracht. Het is niet onmogelijk, dat men bevreesd was dien inval van zeeroovers met juiste woorden te vertellen en daarom een soort beeldspraak heeft toegepast, gelijk b.v. de Sangireezen uit vrees voor de betrekkelijke geesten, zich op zee van een afzonderlijke, geheime taal, het z. g. sasahara, bedienen.
Zeer mooi komt dit overeen met een ander, mij gedaan verhaal, volgens hetwelk de kains Bèntenan afkomstig zouden zijn van het eiland Taifore, een der Ternataansche eilanden bewesten Halmaheira, dat recht tegenover Bèntenan gelegen is.
Anderen, doch heel enkelen, zeggen dat een meisje uit Doemoge in Bolaäng Mongondou het weven te Bèntenan heeft ingevoerd, hetgeen niet onmogelijk is, wanneer men enkel denkt aan het gewone patroon-weven in kleuren. Maar het staat vast, dat het ikat-weven te Bèntenan uit de Oostelijker gelegen eilanden is ingevoerd, trouwens, alleen de gelijkenis van de Bèntenansche doeken op de Lettische, zou reeds elken twijfel omtrent die afkomst geheel opheffen.
In het Alfoersche gebied van Noord-Celebes komen we in dat gedeelte van den Archipel, waar in de geïkatte weefsels niet alleen geometrische patronen, doch ook wel eens menschenfiguren als siermotieven voorkomen.
Vroeger gold in Ratahan en Tombatoe het gebruik, dat wie een geïkatte kain Bèntenan met menschenfiguren weven wilde, eerst een offerfeest moest geven. Voor den hoogst enkelen keer, waarop een heidensche vrouw in Ratahan nog zoo'n doek maakt, — van geïkatte draden, welke zij van haar overgrootmoeder geërfd heeft —, vervangt men dat dure feest door een goedkoop offeren aan de van woka-blad gemaakte sasangatan (verblijfplaats der huisgeesten), waaraan wat rijst en een geslachte kip geschonken worden.
In Graafland's werk: „de Minahassa", staat vermeld, dat de kains Bèntenan gebruikt werden, om er de zetels van grooten en priesters mee te bedekken. Een stoel, van zulk een kleed voorzien, was een teeken van rijkdom van den bezitter.
Inderdaad mocht de kain Bèntenan feitelijk alleen gedragen worden door wie ze weven kon

en aangezien de adat wilde, dat persé vóór het weven eerst een duur feest gegeven moest worden, waren 't natuurlijk alleen de aanzienlijken, die in het bezit waren van zoo'n kleed, dat nu en dan wel eens als bruidschat cadeau gegeven werd.

Kains Bèntenan werden als kains door vrouwen gedragen, en die, welke als draagkleed of slèndang van kinderen dienden, (de slèndangs van de Minahassasche vrouw is een kleed in den vorm van een korten koker, die om borst en buik wordt vastgemaakt; het kind wordt in dien aldus tot zak vervormden koker achter op den rug gedragen), waren kort en aan den bovenrand van belletjes voorzien, welke het speelgoed van het op den rug gedragen kind uitmaakten.

In verband nu met de hierboven omschreven legende vermeen ik, dat de kains Bèntenan oorspronkelijk slechts als draagkleeden of slèndangs voor kinderen hebben gediend.

Niet onwaarschijnlijk is, dat de kain Bèntenan later priesterdracht geworden is. Want ook in Tombatoe sprak men mij van Bèntenansche priesterkleeden, met dodako's en sojawan's (kleine belletjes) behangen. Nog later is van het Bèntenansche weefsel een vrouwenkleed gemaakt.

De geïkatte kains Bèntenan worden kaiwoe (Ratahansch), of pinamakis, ook pinamakes (Tombatoesch) genoemd.

Het woord pinamakis is afgeleid van den stam wakis; het verbum makis (in Ratahan mamikis genoemd), beteekent: het plaatselijk omwinden van de scheringgarens.

Heeft men dus voor het ikatten in Ratahan een afzonderlijk woord (mamikis), het geïkatte weefsel, dat men beter naar de Tombatoesche manier pinamakis, d. i. wat omwonden, geïkat is, zou noemen, wordt in Ratahan met den algemeenen naam van kaiwoe (weefsel) aangeduid. Wel was dat toen in die streek het weefsel bij uitnemendheid, maar in verband met de overeenkomst met het Sangireesche woord voor de in patronen geweven doeken (kahiwoe), moet vermoedelijk indertijd al het gebloemde en geïkatte weefsel met kaiwoe zijn aangeduid, terwijl het patroon-weven mangaiwoe werd genoemd.

De aandacht dient er op gevestigd te worden, dat de geïkatte Bèntenansche doeken bijna altijd kokerdoeken zijn, die met een rondgaande schering afgeweven worden.

Men knipt die schering niet evenals elders, b.v. in Zuid-Celebes, van het toestel af, doch men blijft geheel in het rond weven, totdat op het toestel de kokerdoek gereed is. (Zie hierover het hoofdstuk over het weven).

Uit den aard der zaak is het verband in het weefsel op de plek, waar de twee eindranden in elkaar overgaan, niet zoo nauwkeurig als in het overige gedeelte van den doek. En aan een geïkatten doek uit Bèntenan is zulks ook waar te nemen.

Van zoo'n rondgaand weefsel (kaiwoe of pinamakis) is altijd de schering geïkat.

Men zou dit niet zeggen, wanneer men een Bèntenansche vrouwen-saroeng voor zich ziet; eer zou men naar den stand der figuren verklaren, dat de inslag geïkat moet zijn.

Maar bij nadere beschouwing komt men tot de ontdekking, dat zoo'n saroeng Bèntenan uit drie aan elkaar genaaide kokerdoeken bestaat. En hier kom ik nog eens terug op het bewijs, dat de oorspronkelijke kaiwoe's, de smalle, enkelvoudige kokers met geïkatte schering, niet anders dan als kinderdraagslèndangs gemaakt zijn, en men er later door aaneennaaiing van 3 zulke kaiwoe's er den saroengvorm aan heeft willen geven, om den doek ook tot kleedingstuk voor vrouwen geschikt te maken.

Voor die aaneennaaiing toch bestond onder de gegeven omstandigheden geen reden; met het gebruik van de spoel, zooals die in het hoofdstuk over den inslag omschreven is, en welke men zoo lang kan maken, als men wil, kan men vrij breede weefsels maken. Het staat dus vrij wel vast, dat men oorspronkelijk slechts smalle, kokervormige kaiwoe's maakte, omdat nu eenmaal de kleeden of kokerdoeken, waarin men kinderen op den rug droeg (en nog draagt), niet breed

Plaat 23. GEÏKAT, KATOENEN WEEFSEL UIT DE KARO-BATAKLANDEN.
PATROON: gatip gèwang.
(Zie blz. 174, 266 en 267.)

Plaat 24. GEÏKATTE, KATOENEN KAIN BÈNTENAN.
Soort: kaiwoe of pinamakis.
(Zie blz. 181, 270 t/m 273.)

Plaat 25. GEÏKATTE, KATOENEN DOEK UIT LETTI.
(Zie blz. 182, 183, 274 t/m 276.)

behoefden te zijn. De patronen der kains Bèntenan zijn geometrische figuren, waarin de ruit- en sleutelmotieven door het toegepaste ikatprocédé dikwijls moeilijk herkenbaar zijn, en welke, gelijk hierboven reeds aangestipt is, overeenkomst vertoonen met die van de geïkatte weefsels uit de Oostelijker gelegen eilanden. Voorts treft men op de kains Bèntenan geïkatte figuren van menschen met opgeheven handen aan.

In een naschrift op de in 1902 door den heer Rouffaer gehouden voordracht over ikats, tjindé's, patola's en chiné's tref ik aan: „Een ander punt bleef echter nog in volledig duister: de juiste herkomst der antieke kain Bèntenan. Hoezeer de welbekende zendeling Alb. C. Kruyt te Posso, die ook de Minahassa meermalen bezoekt, getracht heeft, die kwestie door inlichting van inlanders uit te maken, is hem dit niet gelukt, en schreef hij mij, dat hij tot geen resultaat kon komen. Voorloopig blijft het dus nog een open vraag, of deze hoogst merkwaardige doeken, — waarbij echter geen ikatten te pas komt —, werkelijk arbeid zijn der antieke Bèntennanners, of wel in Bolaäng Mongondou geweven zijn."

Men ziet hieruit, dat het bestaan van de geïkatte kaiwoe's uit Bèntenan toen nog onbekend was. Ook in het Bataviaasch Museum bevinden zich twee niet geïkatte doeken, die als afkomstig van Bwool, en als een poesaka van de familie Manopo (zijnde afkomstig van den sultan van Bolaäng Mongondou, omstreeks 1880) kortelijk in den catalogus der ethnografische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen vermeld staan.

Het Dresdener Museum bezit een collectie kains Bèntenan: 4 niet geïkatte weefsels.

Het Museum te Berlijn bezit slechts 1 Bèntenanschen doek (niet geïkat), welke onder den naam van kain Bèntenan vrij duidelijk in het werk van J. A. Loeber Jr. „Het weven in Nederlandsch-Indië," is afgebeeld. Laatstgenoemde schrijver vermeldt er het volgende van: „De eerste (kain Bèntenan), die den naam aan het eiland Bèntenan schijnt te ontleenen, is een typisch weefsel met flottanten inslag, waarmee versierde banen zijn geweven, meer aardig, dan mooi. Zeldzaam als zij aanvankelijk heeten, zijn ze toch niet. Bij de antieke stukken in Dresden is vermeld, dat zij afkomstig zijn uit Bolaäng Mongondou of Bèntenan, en in gebruik bij de Bantiks in Minahassa, waar zij onder den naam van kahibu bij de betoovering van ziekten op den grond werden uitgespreid".

In de Ethnographische Miszellen No. II, behoorende tot de „Abhandlungen und Berichte des königlichen, ethnographischen, zoölogischen Museums zu Dresden" en geschreven door de ethnografen, de heeren A. B. Meijer en O. Richter, wordt aan de kain Bèntenan een afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

Een gekleurde plaat van een pinatikan (¹), door den heer Sarasin in de Minahassa gekocht, is er bijgevoegd. Abusievelijk wordt ook in deze beschrijving de pinatikan een kahibu genoemd.

„Ferner hat Herr Dr. Riedel nach einem Briefe des Herrn G. P. Rouffaer vom 24 September 1901 diesem letztern kurz vorher versichert, dasz der „kain Bèntenan" der Ausstellung in Haag vom Bolaäng Mongondou stamme".

In Graafland's werk over de Minahassa komt voor: „Wij zouden de kleedjes, daarvan vervaardigd (Bèntenansche weefsels) kunnen bezigen tot vloerkleeden, en als zoodanig zouden zij goed staan; in de Minahassa werden zij echter gebruikt, om de zetels van grooten en priesters mee te bedekken. Een stoel, van zulk een kleed voorzien, was een teeken van rijkdom van den bezitter. Men gebruikte ze ook wel tot saroeng. De aardigste figuren treft men daarop aan, dikwijls een nabootsing van de figuren op de huid van de patolaslang".

De heeren Meyer en Richter hebben zich ter zake om inlichtingen gewend tot den heer A. C. Veenhuizen, die toen te Kotabaroe in Bolaäng Mongondou controleur was. Deze kon slechts

---

(¹) Zie de rubriek over katoenweefsels in dit hoofdstuk.

meedeelen, dat de kains Bèntenan destijds in de Minahassa werden gemaakt. Dichter bij de waarheid, wat de herkomst dezer doeken betreft, is de heer J. Nerdon, die in het Koloniaal Weekblad van 26 November 1903 o.m. schrijft: „In vroegere tijden waren alle vrouwen van het district Ratahan (Pasan-Ratahan-Ponosakan) gewoon kains te weven, die kain Bèntenan" genoemd worden."

Maar ook de heer Nerdon rept niet over het Bèntenansche ikat-procédé.

„Was nun wahr ist", schrijven de heeren Meyer en Richter „ob dies, dasz die kains Bèntenan in dem Bèntenan des Festlandes gewebt werden oder gewebt worden sind, wie eine Quelle behauptet, oder dasz sie in Bolaäng Mongondau, oder auf der Insel Bèntenan hergestellt werden, und ob auch in „Bèntenan" die seidnen „Kains Patola" aus Vorder-Indien in Kattun, d. h. in grobem Kattun nachgemacht worden sind, also geikattet worden ist, das bedarf einer grundlichen Untersuchung an Ort und Stelle".

De ikatweefsels van de Ambonsche eilandengroep hebben in bijna alle opzichten een treffende overeenkomst met de geïkatte kains Bèntenan, zoodat naar aanleiding daarvan als vrij zeker te beschouwen is, dat het ikatten te Bèntenan via de Ternataansche eilanden uit den Ambonschen archipel ingevoerd is.

Fig. 271.
Spoelmotief.

De patronen, welke typisch zijn voor de weefsels der Ambonsche eilanden, en ook voorkomen op de Bèntenansche ikats, zelfs op de doeken van een deel van de Timor-eilandengroep te zien zijn, bestaan meestal uit variaties van vierkantsverdeeling, ruitfiguren, sleutel- of haakmotieven, en mensch- en dier-afbeeldingen, welke laatsten meer het kenmerkende van Timoreesche weefselversiering aangeven.

De gewone, vierkante, wit geïkatte stippels, welke men aantreft op heel smalle randjes, komen ook wel systematisch gerangschikt tot een ruitmotief voor.

Zigzag-randlijnen treft men afzonderlijk, gestyleerd of met sleutel- en haakfiguren aan. Merkwaardig is het spoelmotief, dat heel gewild is, en de teekening vormt van smalle banen; het wordt in het Oostelijke gedeelte van den Archipel vaak gebruikt. (fig. 271).

De met sleutel- of haakmotieven gecombineerde ruitpatronen, — aangevende de meest stereotiepe proeven van Indonesische versieringskunst —, komen op breedere banden voor, welke dan aan weerszijden van het patronen-vlak afgesloten worden door gestyleerde toempals.

De namen der meest voorkomende patronen zijn: aoedippi, eti, eti soensoenoe, orro owolida, orreto, orro owol wroo, woiali lalape, woiali tatane, ri manoe, woenoekoe klin wekoe wekoer; enz.

Op de Tenimber-eilanden zijn bekend kiloenilaä (groote bloemen), woelanlihir (halve maan), iangloerin (vischbeen), kiloeneët (duizendpoot), sairdekoet (vele vlaggen).

Rimanoe is een patroon, dat alleen door vorsten en voorname personen gedragen mag worden. Zij, die dit voor hen verboden patroon toch dragen, mogen volgens de oude adat gedood worden door degenen, die volgens hun geboorte of rang recht hebben op de ri manoe. Dit heeft al dikwijls aanleiding gegeven tot bloedige oorlogen en zoo verhaalt men, dat de bevolking van Wetter juist daarom zoo verminderd is, en een eed heeft afgelegd, voortaan slechts van weefsels, die van elders ingevoerd zijn, gebruik te zullen maken.

De Kissersche ikatweefsels zijn: senikirs (uit twee stukken bestaande kokerdoeken, die als slimoets voor mannen dienen en elk 1 el breed en ongeveer 4 ellen lang zijn); slèndangs (welke niet de breede patroonbanen aan beide einden bevatten, als de senikirs en door mannen als buikgordels of draagbanden voor zware vrachten gebruikt worden); tjawats

(schaamgordels, welke door mannen volgens een bijzondere wijze [1]) gedragen worden). Een soort schaamgordel is de warpitare, maar hieraan wordt veel meer werk besteed, dan aan de gewone dagelijksche tjawat. De warpitare is een soort luxe kleed, dat alleen als gordel gebruikt mag worden door voorname hoofden en bij bijzondere, feestelijke gelegenheden.

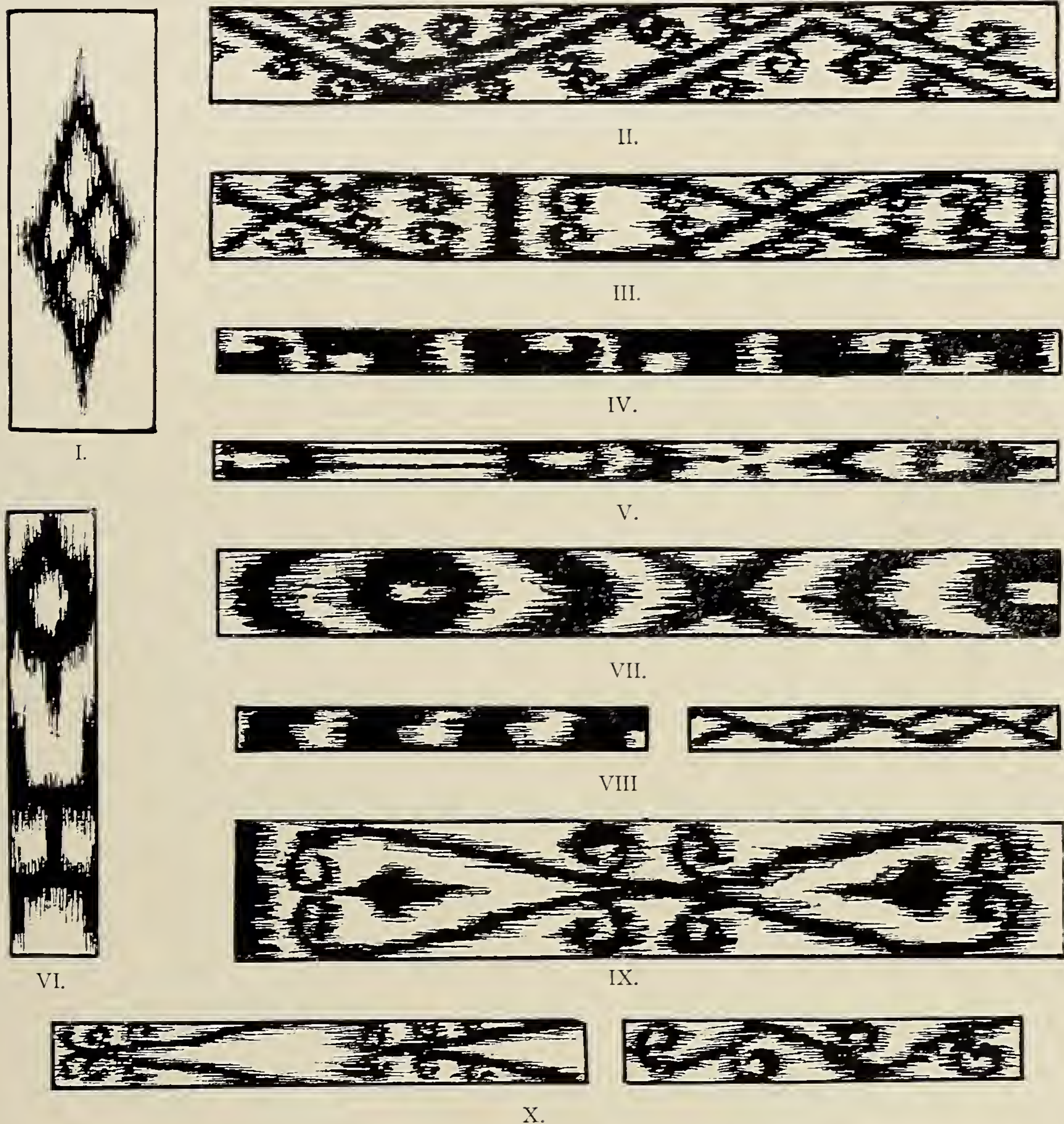

Fig. 272. Geïkatte motieven van Ceramsche lontarblad-weefsels.

Zij bevat een rijk geïkatte schering en aan beide einden breede banen (ongeveer ½ el breed) van gecompliceerde lijnpatronen, welke door een doorgaanden inslag (hiwi) en een niet-doorgaanden inslag (laär) gevormd worden.

Wie ooit de warpitare gedragen heeft, staat bij de bevolking in aanzien. Men draagt dit

---

(1) Door Javanen kantjoettan genoemd.

leed los over den rechterschouder en wel zoo, dat het in het midden van het lichaam vóór het schaamdeel komt te hangen.

De hierboven genoemde ikat-doeken zijn gewoonlijk van franje voorzien.

De vrouwensaroeng bestaat eveneens uit twee gedeelten en is vrij kort en smal.

De uitvoer van Kissersche weefsels is van eenige beteekenis; deze artikelen worden voornamelijk naar Alor, Wetter, Timor, Moa, Babber, de Tenimber- en de Aroe-eilanden gebracht. Met recht kan gezegd worden, dat de slimoets der Ambonsche eilandengroep, èn om de ikat-motieven èn om de kleuren, zeer fraaie doeken zijn.

Vooral die van de Zuidwester- en Tenimber-eilanden vertoonen veelal een gelukkige combinatie van tinten. Vuurroode strooken in de schering wisselen de wit-op-blauw-, of wit-op-roodbruin geïkatte banen af, terwijl de gecompliceerde ikat-motieven op breedere banen voorkomen, die door nog breedere, donkerblauwe of groene eindstrooken worden afgesloten.

Dezelfde motieven treffen we ook aan op Ceramsche lontarblad-weefsels, waarvan het fond veelal eenvoudig-zwart is. De combinaties der hierboven aangegeven standaardmotieven worden door vorenstaande schetsen van fig. 272 verduidelijkt; op de bedoelde, geïkatte lontarblad-weefsels (zie bij agĕl weefsels) treft men ze aldus aan.

De geïkatte ruitfiguren hebben eenige overeenkomst met die van de Bataksche weefsels (zie hierboven in deze zelfde rubriek).

Uit J. A. Loeber's „Het weven in Nederlandsch-Indië" (Bulletin van het Koloniaal Museum te Haarlem) citeer ik in het navolgende verband: „Trouwens, er schijnt in de Banda-eilanden veel met vezels gewerkt te worden." Jacobsen zegt van Loeang, een der Sermata-eilanden: „Luang besitzt nämlich eine hoch entwickelte Weberei und Färberei und verzorgt mit seinen geschmackvollen Erzeugnissen den Markt der östlicheren Inseln, wo Baumwolle nicht verarbeitet wird", enz.

En verder: Baron van Hoevell zegt van de Tenimber-eilanden: „Zoowel de saroeng als de schaamgordel der mannen worden door de vrouwen geweven van garen, dat zij zelve twijnen van de kapas, die op deze eilanden voorkomt. Nog menigvuldiger echter worden voor dit weven de vezels van de bladeren van den lontarpalm gebruikt", enz.

Al deze patronen treffen we ook aan op de geïkatte weefsels van de Timor-eilandengroep, waar eveneens de schering plaatselijk omwonden en gekleurd wordt, en deze kunst haar grootste hoogte van ontwikkeling bereikt heeft.

Komen de ikatfiguren op de Ambonsche weefsels in enkele scheringbanen voor, die van de Timoreesche doeken zijn heel dikwijls symmetrisch over het geheele scheringveld verspreid (zoodat ten opzichte hiervan overeenkomst valt op te merken met de ikatpatronen der Bataksche weefsels). Vooral met de gecompliceerde patronen, b.v. van mensch- en dierfiguren is dit het geval. Men kan daaraan de symmetrie duidelijk waarnemen, welke er op wijst, dat de schering voor het ikatten overlangs in twee helften is verdeeld (zie het hoofdstuk over het ikatten).

De weefsels, welke in de onderafdeelingen Solor en Larantoeka gemaakt worden, zijn: vrouwensaroengs, welke te Larantoeka saroeng, op Solor en in de bergdistricten van Larantoeka kawata genoemd worden; mannensaroengs (Larantoekasch: senai; Soloreesch: nowieng); broeken voor mannen, in de onderafdeeling Solor in gebruik en deko genaamd; vrouwenslèndangs, in de afdeeling Solor tanapi geheeten en niet in gebruik bij het strand- en bergvolk van Larantoeka; slèndangs voor mannen, (Larantoekasch: slèndang; Soloreesch: senai); buikbanden (voor vrouwen en mannen), te Larantoeka ikat pinggang, en bij het bergvolk van Larantoeka en op Solor (alleen bij de mannen in gebruik) meë genoemd.

Uitvoer van deze weefsels heeft weinig plaats.

A. Patroon: aœdippi.

B. Patroon: orro owolida.

C. Patroon: orretoe

D. Patroon: eti.

E. Patroon: eti soensoenoe.

F. Patroon: rimanoe.

Plaat 26. IKATPATRONEN UIT DE AMBONSCHE EILANDENGROEP.

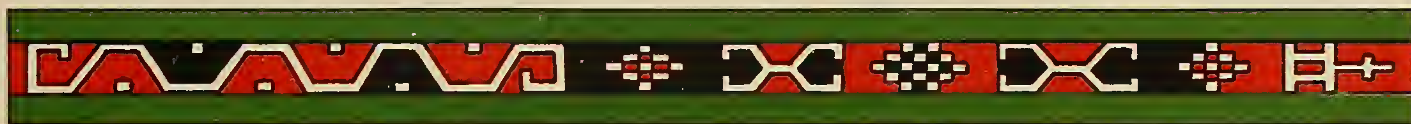
(Zie blz. 274.)

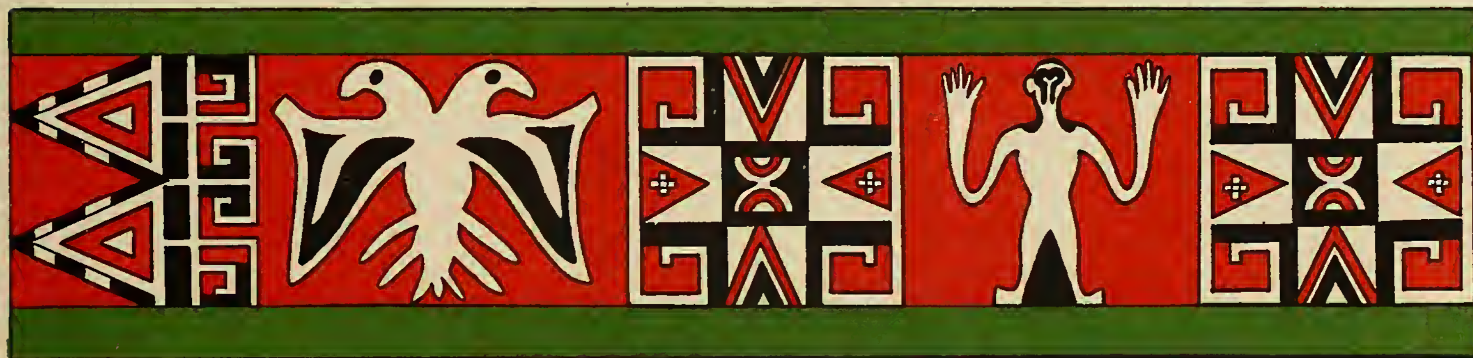
A. Patroon: orro owol wroö.

B. Patroon: woiali lalape.

C. Patroon: woiali tatane.

D. Patroon: rimanoe.

E. Patroon: woenoekoe klin wekoe wekoer.

Plaat 27. IKATPATRONEN UIT DE AMBONSCHE EILANDENGROEP.

(Zie blz. 274.)

Als namen voor de Timoreesche, gewone doeken en kokerdoeken geeft Dr. S. Muller in zijn „Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel" respectievelijk op: tainoesa en tais bifeel. „De bedoelde doeken (tainoesa) zijn van het eene tot het andere einde, in het midden wit, en deze breede, witte baan heeft aan weerskanten een rooden zoom van mindere of meerdere breedte (gewoonlijk tusschen de 15 en 25 of hoogstens 30 centimeter). Zulk een doek of deken is somwijlen slechts uit twee, meermalen echter uit drie, en somtijds ook uit vier overlangs aan elkander genaaide strooken te zamen gesteld. De roode zoom aan weerszijden bestaat meestal uit een afzonderlijk stuk. Deze zoom is doorgaans met verschillende, evenwijdig loopende strepen en bloemvormige figuren van blauwe, zwarte, witte, groen- en geelachtige kleuren versierd. De verdeeling en gedaante dier strepen en bloemwerken zijn wel in elk landschap verschillend, doch vertoonen toch overal een vast aangenomen beginsel, van hetwelk niet licht zal worden afgeweken." Op het eiland Soemba kent men de sienggi's of sienggikomboe's (slèndangs) en laokomboe's (slimoets), die zeker wel de mooiste ikatdoeken genoemd kunnen worden, welke men in den Indischen Archipel aantreft. De sienggi, ongeveer 2.20 of 2.30 M. lang en 1.20 M. breed, is meestal van eigen gesponnen katoen, soms ook van ingevoerde, Europeesche garens vervaardigd. (fig. 273 e.v.).

Fig. 273. Geïkatte katoenen sienggikomboe uit Soemba.

Hoe de kleeding der Soembaneezen is, wordt beschreven door den heer S. Roos, die in zijn Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk op het eiland Soemba (Verhandelingen van het Batav. Genootschap, deel 36) schrijft: „De sienggi is een slèndang van zeer grof en zwaar katoen met een gebloemden rand en franjes aan de uiteinden. De roesoe banggi is gelijk aan de sienggi, een weinig smaller, doch 4 en soms 5 vadem lang. De sienggi wordt losweg om het middel geslagen, met eene der slippen voor, afhangende gedragen. De roesoe banggi wordt over de sienggi heen om het lijf gebonden zoodanig, dat het middel, de buik en de dijen van den man zijn bedekt; de beenen, knieën en het bovenlijf blijven bloot. Het zich stijf en net

omwinden met de roesoe banggi vereischt meer tijd, dan de Europeaan noodig heeft voor zijn geheel toilet.

De likoe roesoe banggi is een streng dun en net gedraaid touw, dat over het zooeven genoemde lijnwaad heengaat en op den buik wordt bevestigd."

(Soembaneezen in nationale kleederdracht zijn afgebeeld in het Verslag der tweede jaarmarkttentoonstelling te Soerabaja van J. E. Jasper).

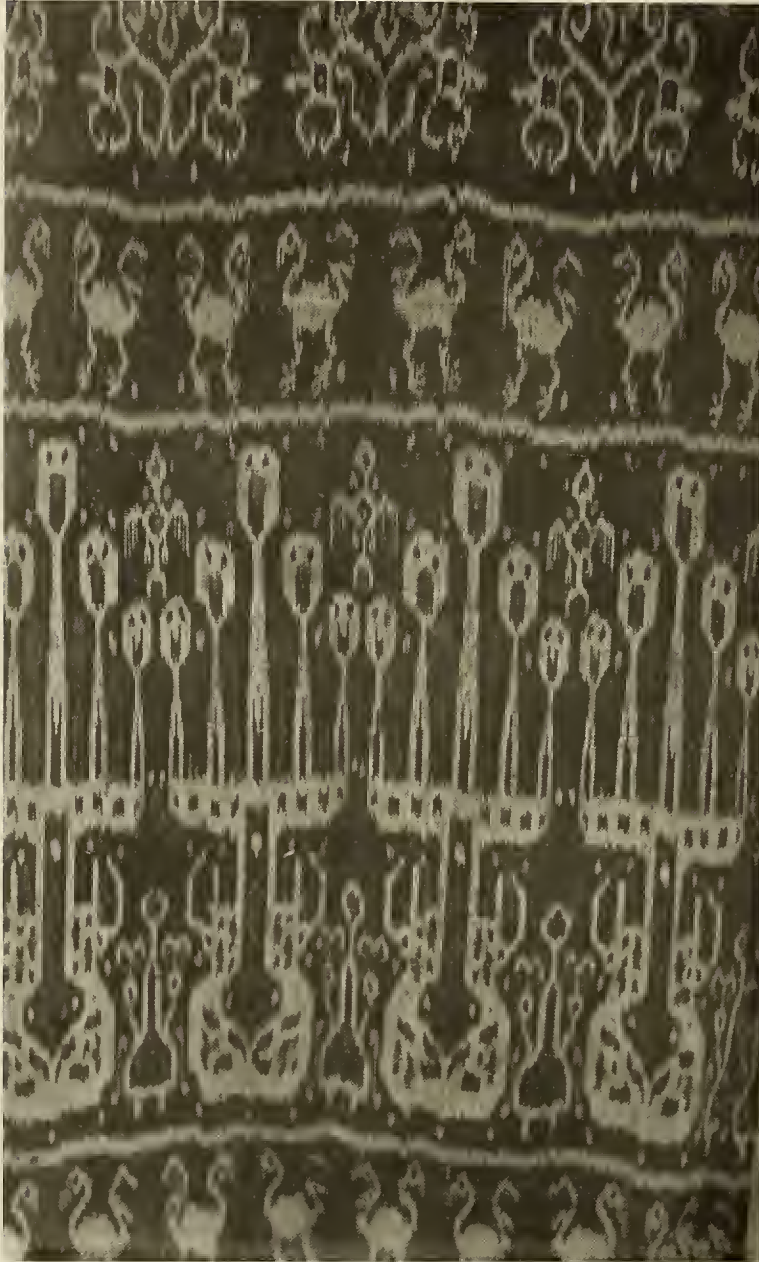

Fig. 274. Geïkatte katoenen sienggikomboe uit Soemba.

Men vindt op de sienggi's en laokomboes geïkatte figuren van menschen met opgeheven handen, boomen met menschenkoppen, paarden, honden, reigers, zwanen, hanen, schorpioenen, kreeften, slangen, sterren, enz. (fig. 275). De achtergrond is meestal donkerviolet (ontstaan door die plekken eerst donkerblauw en daarna rood te kleuren).

Er komen ook banen voor, die een rood fond vertoonen.

De uitgespaarde figuren zijn wit, hier en daar rood-geïkat en uit de vrije hand met geel en blauw bijgewerkt. Waar men witte plekken op een rooden achtergrond geel heeft gekleurd, wijst een vlek duidelijk aan, hoe de weefster bij dat uit de hand kleuren de grenzen van de figuren overschreden heeft.

Blauw en geel komen dus het minst voor.

Er schijnt tusschen de figuren van kandelabers (of boomen) en menschen, voorkomende op de Soemba'sche doeken zeker verband te bestaan en het is niet onmogelijk, dat de Soemba'sche weefster den mensch, wat de duur van zijn leven betreft, vergelijkt met een boom.

Dit verband wordt nog duidelijker door de teekening op sommige doeken. Immers, de basementen, waarop de boomfiguren staan, zijn soms precies dezelfde, als die, waarop wel eens menschen figuren worden aangebracht, terwijl dikwijls de punten van de boomtakken met menschenkopfiguren geornamenteerd zijn (1).

De eigenaardigheid van de opgeheven menschenarmen bij de geïkatte menschfiguren op de

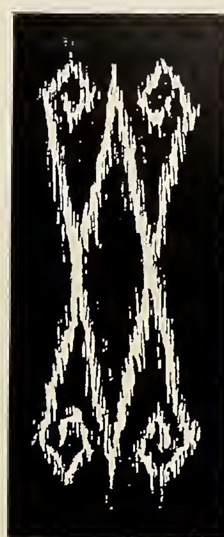
(1) Geïkatte boomfiguren treft men ook aan op weefsels uit den Timor Archipel.

I.

IV.

V.

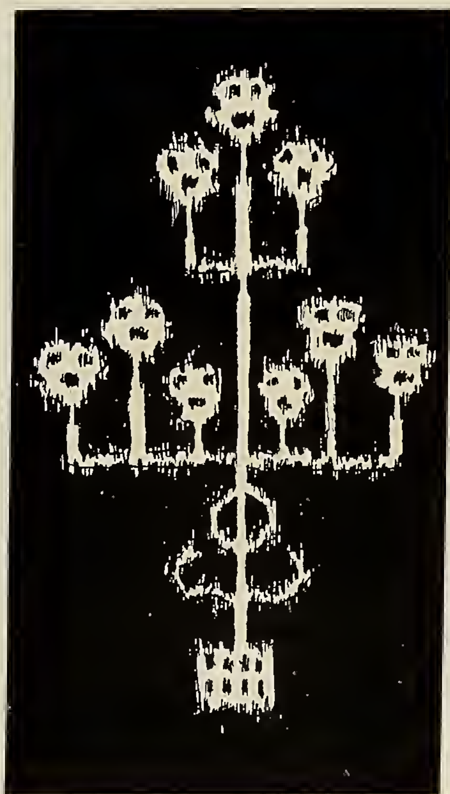
II.

VI.

III.

VIII.

VII.

Fig. 275. Motieven van geïkatte weefsels uit Soemba.

weefsels van de Timorsche en Ambonsche eilandengroepen te verklaren, is al heel moeilijk. Vraagt men de weefster van Soemba naar de beteekenis van de door haar middels het i k a t-procédé verkregen motieven, dan zal zij antwoorden, dat ze die motieven gebruikt, enkel omdat zij ze mooi vindt.

De weefster, naar voorbeelden zoekend, vond ze in haar onmiddellijke omgeving en beeldde mensch, dier en plant op haar weefsels uit.

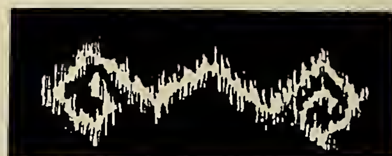
De figuren van kruizen b.v. zijn door de een of andere r a d j a ontleend aan de ridderorden, bij

IX.

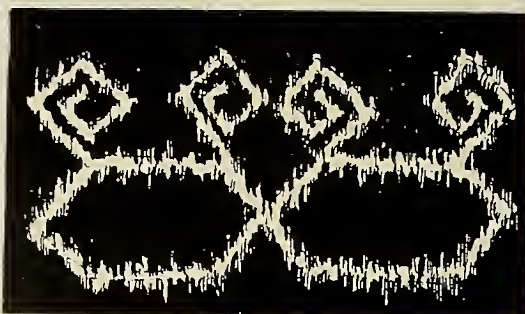
X.

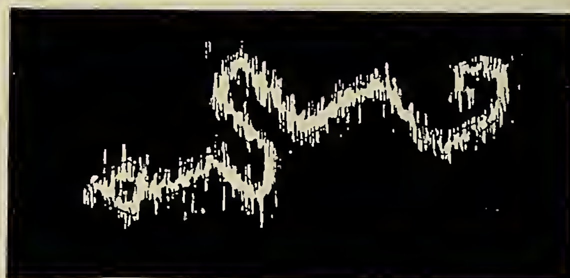
XI.

XII.

XIII.

XIV.

Fig. 275. Motieven van geïkatte weefsels uit Soemba.

het zien waarvan hij zich kinderlijk verheugd gevoelde. De vele figuren van paardjes kunnen in verband gebracht worden met de liefde van den Soembanees voor zijn paard. Zooals later blijken zal, zijn sommige ornamenten gedeeltelijk uit religieuse gedachten ontstaan.

Maar het over zoo'n groot gebied als het Oostelijke gedeelte van den Indischen Archipel voorkomen van een bepaald motief in een bepaald genre en nooit afwijkend van een overal gelijken vorm, duidt op een vaste, oorspronkelijke bedoeling.

M.i. moet niet de menschfiguur, maar de houding, waarin deze afgebeeld wordt door natuur-

Plaat 28. GEÏKATTE, KATOENEN SIENGGIKOMBOE VAN SOEMBA.

(Zie blz. 185, 277 t/m 286.)

volken, in nauw verband worden gebracht òf met de combinatie van ruiten en haakfiguren, òf met het spoelmotief, dat juist in het omschreven gebied veel toegepast wordt en hiervoren (fig. 271) reeds in schets is weergegeven ([1]). Het eene motief moet uit het andere ontstaan, gegroeid zijn (zie n°. I t/m V van fig. 275).

De geometrische lijnfiguur van de meest primitieve volken uit den Oostelijken Archipel was de basis, waarop de teekening naar de fantaisie van de weefster vervolledigd werd. Die figuur bleef dus het standaardmotief, ook waar de weergave van het vlakornament zich begon te wijzigen.

Uit het opstel van de heeren A. B. Meyer en O. Richter „Webgerät aus dem Ost-indischen Archipele u.s. w.", voorkomende in de Ethnographische Miszellen n°. 6 van de Abhandlungen und Berichte des königlichen, zoölogischen und anthropologisch-ethnographischen Museums zu Dresden, Bd X haal ik hier het volgende aan.

Fig. 276. Geïkatte katoenen laokomboe uit Soemba.

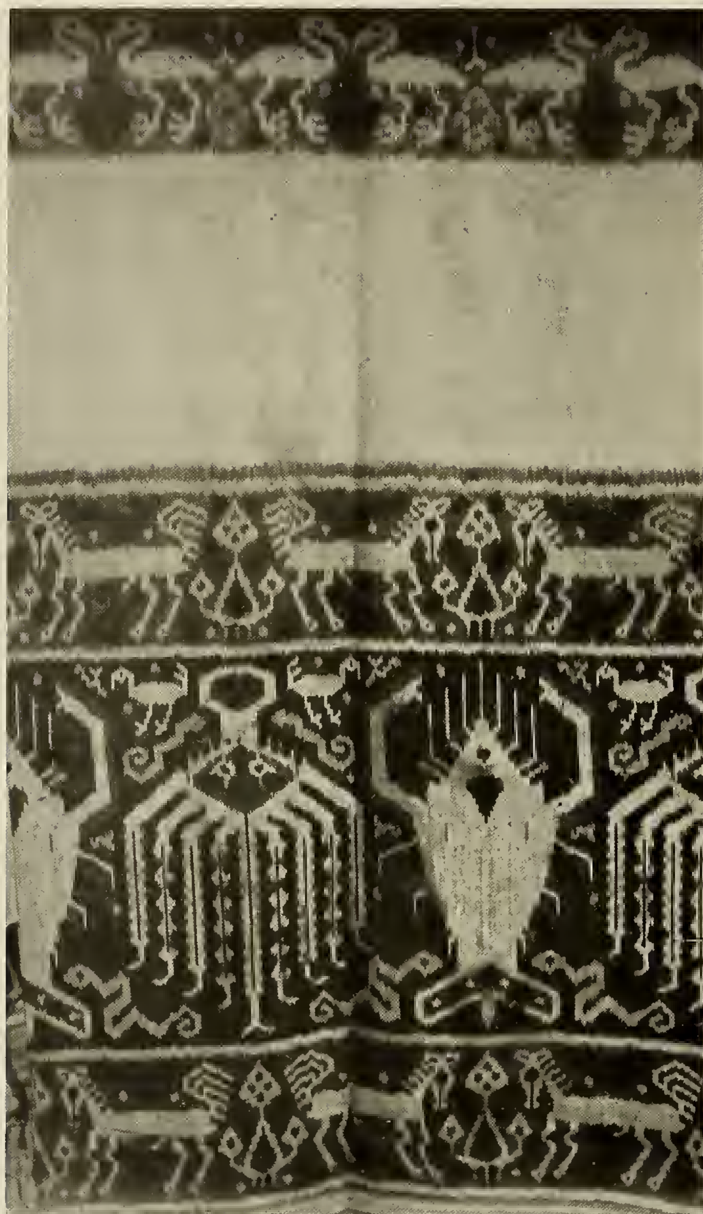
„Die Asiatische Herkunft des Menschenfigurenmusters, das Rouffaer für Türkestan nachweist, ist doch noch recht zweifelhaft. Rouffaer macht auf ähnlich gemustertes Borneo Flechtwerk aufmerksam. Man erinnere sich auch an die Matten mit Menschen- und Vogelmuster aus Langowan in der Minahassa.

Im Dresdner Museum befinden sich zwei Tücher aus Mindanao, die aus Faser gewebt und in der Kette geïkattet sind, und ein Muster mit verschiednen, mehr oder weniger stilisierten Menschenfiguren besitzen. Bei A. Jacobson, Reise in die Inselwelt des Banda Meeres ist ein Männerschamgurt von Kisser mit Menschenfigurenmuster abgebildet. Nach Herrn H. Kühn gibt es ausser auf Kisser auch auf Letti Tücher mit Solchem. Zwei Tücher mit Menschen- und Tierfiguren aus den Lampongs sind oben erwähnt."

Niet alleen figuren van menschen, maar ook die van dieren toonen een bepaalden, meetkundigen grondslag. De op de Soembasche doeken voorkomende kreeftfiguren b.v. toonen ongeveer

([1]) Een hoogst enkele maal treft men op Soembasche doeken figuren aan van menschen, niet met opgeheven handen.

dezelfde versieringsidée, welke zoo duidelijk door den stand der figuren wordt aangeduid. Hierboven is reeds het een en ander gezegd, over de haak- of sleutelfiguur, welke vooral in het Oostelijke gedeelte van den Archipel als standaardmotief gebruikt wordt.
Vooral op de Sangireesche patroonweefsels (zie de betrekkelijke rubriek in dit hoofdstuk) dient dat motief herhaaldelijk tot grondslag.
Op de ikat-doeken van den Ambonschen Archipel komt het voor, meestal onvervormd en als zuiver lijnenmotief bedoeld. Op de ikat-weefsels van de Timorsche eilandengroep vinden wij het terug in vele afbeeldingen. Zoo bevatten Soembasche sienggi's wel eens teekeningen van zwanen, slangen, enz., welker afbeeldingen niet anders dan uit het lijnenornament van haak- of sleutel-figuren moeten zijn afgeleid.
En wat nu de boom-figuren met menschenkoppen betreft, de meening is geuit, dat zij de aangepunte lontarstammen voorstellen, waarop vroeger de koppen van onthoofde paardenroovers werden gestoken, en die voor de woningen van radja's in den grond werden geplant.
Onmogelijk is dat niet, doch zeer waarschijnlijk is te achten, dat zelfs die gecompliceerde teekening aan de in den Archipel veel voorkomende versiering van lijnen en uitspringende haakmotieven haar ontstaan te danken heeft. Door deze wijze van ornamenteeren wordt de boomfiguur gevormd, die van klassieke beteekenis is, en een typisch Oostersch motief genoemd kan worden.

Fig. 277. Geïkatte katoenen sienggikomboe uit Soemba.

Uit het opstel: Altorientalische Thierteppiche van Dr. Wilhelm Bode (in het werk: Teppich-Erzeugung im Orient; herausgegeben vom k. k. österreichischen Handelsmuseum) haal ik hier aan: „Der stilisierte Baum legt den Gedanken an den heiligen Baum der Assyrer nahe, der in ihren Bildwerken eine so hervorragende Rolle spielt. Wie weit das vorliegende Teppichmuster auf diesen zurück geht, ob es einen der heiligen Bäume der Persen darstellen soll, und ob diese in ihrer künstlerischen Wiedergabe von dem assyrischen Baume abgeleitet wurden, sind Fragen, deren Beantwortung wir hier nicht nachgehen können".
De heer J. de Roo van Aldewerelt schrijft in zijn: „Eenige mededeelingen over Soemba" (Tijdschrift voor Ind. T. L. en Vk. deel 33): „Een dergelijk verbod (van iets te bezitten) geldt voor het

dragen van Soembaneesche plaids en vrouwensaroengs met ingeweven figuren, vogels, menschen of apen voorstellende, terwijl ook zwarte vrouwensaroengs met in kralen er op gewerkte garnalen, hagedissen en schorpioenen alleen door vrouwen van maramba's (menschen van den hoogsten stand) mogen gedragen worden.

Ziet men op Soemba door andere personen dan maramba's verboden kleedingstukken dragen, dan zijn het atangandi (slavinnen, door de vrouw ten huwelijk gebracht of slaven, door

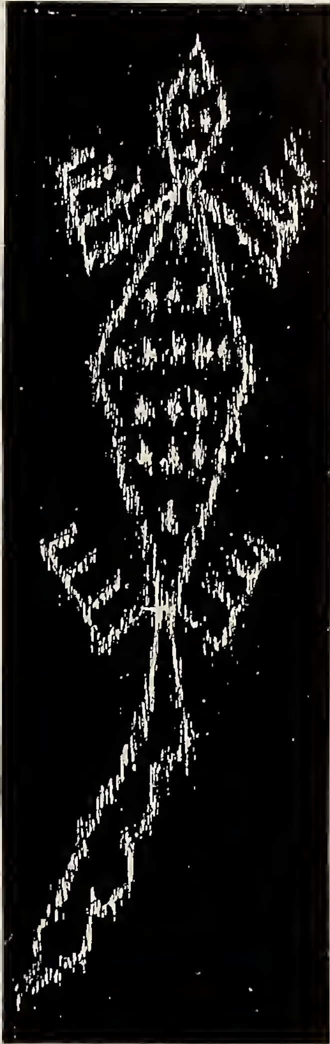

Fig. 278. Hagedisfiguur op Timoreesch weefsel.

Fig. 279. Ruit- en haakfiguren.

Fig. 280. Hagedisfiguur op Timoreesch weefsel.

Fig. 281. Hondenfiguur op Timoreesch weefsel.

den man als huwelijksgift gegeven). Sommige landschappen hebben afzonderlijke teekeningen in de plaids, zooals b.v. de plaids vun Melolo steeds een roode, dwarsloopende streep boven en beneden hebben." Ook de dierfiguren, welke voorkomen op andere Timoreesche ikatdoeken, toonen aan, voortgekomen te zijn uit de variatie van het haak- of sleutel-ornament.

Zoo treft men op weefsels van Amanoebang hagedisfiguren aan, gelijk ze in fig. 280 weergegeven zijn. Hoe de teekening opgebouwd is uit de vereeniging van haken of sleutels met het ruitmotief, wordt door die schets voldoende duidelijk aangegeven. (¹)

(¹) De hondenfiguren op Timoreesche weefsels hebben zeer veel overeenkomst met die, welke op Pekalongansche kains kasang in de schering geïkat zijn. Ook op deze kains kasang komen b.v. paardenfiguren voor.

Eigenaardig is, dat de hagedisfiguur, zooals die voorkomt op het houtwerk van Bataksche huizen, op dezelfde wijze uit ruit- en sleutelfiguren is afgeleid. De Karo's noemen deze hagedisfiguur osar; de Toba's onderscheiden de boraspati ni tano (de aardhagedis) van de boraspati ni agas (de huishagedis). In den boraspati ni tano vereeren zij, gelijk de heer Meerwaldt meedeelt, de voortbrengende levenskracht der aarde, door welke zij hun rijst ontvangen (boras = bĕras = rijst; pati = voleindigd, rijp).

Fig. 282. Met kralen bewerkte en met figuren doorweven laokomboe uit Soemba.

Een eenigszins gewijzigde opvatting hieromtrent geeft Dr. G. A. Wilken weer in zijn „De hagedis in het volksgeloof der Malayo-Polynesiers. Hij schrijft aldus: „De hagedis is bij enkele volken o.a. bij de Nieuw-Zeelanders en bij de bewoners van het nabij gelegen eiland Si Maloer een belichaming van de godheid, die geacht wordt de heerschappij te hebben over het weder, die de macht dus heeft, regen of droogte te schenken."

Verder toont de heer Wilken met voorbeelden aan, hoe algemeen de hagedis in Polynesië, Melanesie en Mikronesie als heilig dier vereerd en dikwijls in mythologische verhalen genoemd wordt.

Uit Riedel's „die Landschaft Dawan oder West Timor" (Deutsche geographische Blätter, deel X) wordt aangehaald, hoe de Timoreezen de hagedissen beschouwen als afgezanten van de nitoe's, de zielen der afgestorvenen.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende, hoe aan het ornament ook religieuse gedachten worden verbonden.

Veel meer dan in den Ambonschen archipel wordt op de Timor-eilanden het principe betracht, om de lijnornamenten uit te werken, te vervormen tot afbeeldingen van dieren.

Intusschen zien we het lijnornament op Timorsche doeken volstrekt niet op den achtergrond geschoven, en dat er de ruit- en haakmotieven eveneens worden gebruikt, blijkt uit de aanwezigheid van geïkatte ruit- en haakfiguren op sienggikomboe's en uit de

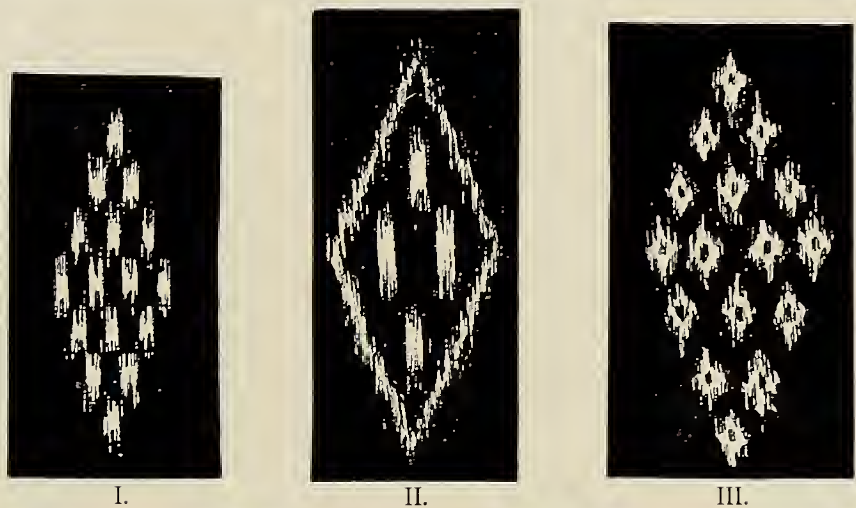
met een doorgaanden inslag verkregen patronen op laokomboe's (slimoets). [1] De sienggikomboe of slèndang van Soemba is, wat de versiering betreft, symmetrisch verdeeld in verschillende smalle en breede dwarsbanen, die van het midden naar de breedteranden van den doek in precies dezelfde volgorde terugkeeren. Veelal hebben de breede banen een donkerviolet, en de smalle een rood fond; zij wisselen elkaar af.

In het midden van den doek treft men een breede dwarsbaan aan, die veelal slechts ruitfiguren of andere geïkatte lijnornamenten bevat. (fig. 283). Soms is die middenbaan geheel wit.

Boven en beneden deze middenbaan bevinden zich de smalle banen, die van geïkatte figuren van dieren voorzien zijn; dan weer breede banen met grootere afbeeldingen (van menschen of dieren) en eindelijk smalle banen aan de randen.

Evenals de Bataksche doeken bevatten de Soembasche sienggikomboe's aan de uiterste randen vlak boven de ineengedraaide franjes, strooken weefsels van gele en roode en blauwe of groene inslagdraden, die er met de hand in gevlochten zijn, nadat de voor franje overgebleven scheringdraden tot bundeltjes in elkaar gedraaid zijn.

Èn door het ornament, èn door de tinten kunnen de sienggikomboe's van Soemba zeer artistieke ikatdoeken genoemd worden, welke een mooie proeve geven van de kunst van het plaatselijk omwinden en kleuren der schering.

I. II. III.
Fig. 283. Geïkatte ruitmotieven.

De laokomboe's behooren tot de vrouwendracht; ze zijn smalle en lange kokerdoeken, worden los gedragen, zonder band, met een slip over den schouder. De laokomboe is eerst een lange lap geweest van b.v. 0.75 M. breed en 1.60 M. lang. Daarna is die in twee stukken geknipt, elk van 0.35 M. breed en 0.80 M. lang.

De teekeningen I, II en III van fig. 285 toonen aan, hoe men een laokomboe maakt. Teekening I stelt het weefsel voor, zooals het zich nog in het weefgetouw bevindt. Men ziet, dat er verscheidene scheringbanen zijn. Zoo zijn b.v. *c* en *e* geïkatte banen, *d* is een patroonbaan, waarvan de lijnpatronen gevormd zijn door een doorloopenden inslag. Men kan opmerken, hoe juist in die baan *d* de patronen van de benedenste helft van den doek anders zijn dan die van de bovenste helft. Zoodra dus de bovenste helft afgeweven is, brengt men voor de benedenhelft nieuwe patroonvormers aan, die dus andere patronen doen ontstaan. Precies in het midden bij *xx* knipt men den doek door en voegt het stuk *B* bij het stuk *A* langs de lijn *ij ij*, gelijk teekening II aangeeft. Hier worden dus twee zelfranden aan elkaar gevoegd. Om den naad niet al te zichtbaar te maken, hetgeen midden in het weefsel leelijk zou zijn, heeft het aaneennaaien dier randen plaats op de wijze als in fig. 286 afgebeeld is.

Wat in teekening I van fig. 285 bij B de voorkant was, wordt in II bij B de achterkant; men heeft dus de doekhelft B eerst omgedraaid en daarna aan A gevoegd, hetgeen natuurlijk noodig is voor de symmetrie der ikatfiguren in de banen *c* en *e*.

Eigenaardig is, dat, waar de symmetrie betracht wordt voor de ikatpatronen, zij geheel, en

[1] Vide de rubriek katoenweefsels in dit hoofdstuk.

zelfs blijkbaar opzettelijk uit het oog wordt verloren voor de lijnpatronen. Men ziet in teekening II op het gedeelte *A* een andere patroonbaan *d* dan op het gedeelte *B*.
Dat geschiedt met voordacht. Symmetrie in het lijnpatroon op de helften *A* en *B* is niet te krijgen, om de eenvoudige reden, dat bij het weven geen kam gebruikt wordt en dus het patroon, hetwelk eigenlijk door de scheringdraden aangegeven wordt aan de achterzijde juist het negatief is van dat aan de voorzijde van dien doek. In dit geval zou dit dus voor de beide helften van de laokomboe leelijk zijn, vandaar, dat men voor de eene helft een patroon kiest, dat geheel van het patroon op de andere helft verschilt.

Fig. 284. Ruit- en haakmotieven van een Soembasche laokomboe.

De lijn *ij ij* vormt nu het midden van het weefsel, dat langs *z z* tot een kokerdoek genaaid wordt.
Als men dus zoo'n kokerdoek ziet dragen (zie III en IV van fig. 285), lijkt het, alsof de geïkatte banen inslagbanen zijn. Zelfs de figuren ervan zijn in de richting van den inslag geplaatst. Maar dit is bij het omwinden van de schering vooraf berekend.
Iets dergelijks treft men bij Minahassasche kains Bèntenan aan met dit onderscheid echter, dat die berekening wel eens niet plaats heeft, zoodat b. v. in de schering geïkatte staande menschenfiguren, na het op bovenomschreven wijze naaien van den kokerdoek, in horizontale houding komen.
Bij de Soemba'sche laokomboe's worden b. v. de menschenfiguren met opgeheven handen horizontaal in de schering geweven; die figuren bevinden zich dan na het gereedkomen van den kokerdoek, en als men dezen draagt, in den juisten stand (vertikaal). Behalve de breede banen van ikatfiguren en lijnpatronen bevat de laokomboe smallere scheringbaantjes, welke spatjes of

vlekjes als ikat-teekening vertoonen en dan ook nog streepjes van egaal geel of rood. De slimoets van Savoe en Rotti hebben meestal een donker fond, waarop in rood en wit ingewikkelde sterfiguren geïkat zijn. Juist daarom en om de sierlijke uitranden van gestyleerde toempals (Rottineesch: langa tek = lansscheede) doen enkele van deze weefsels sterk denken aan oude Britsch-Indische tjindé's. [1]

„Wie man es zu erklären hat", aldus de heeren A. B. Meijer en O. Richter in hun Ethnographische Miszellen II (Abhandlungen und Berichte des königlichen, zoölogischen und anthropologisch-Ethnographischen Museums zu Dresden Bd. X) „das z. B. gerade die Leute von Roti oder Limbotto die vorderindischen Muster in so treffender Weise nachikatten können und dass man überhaupt (ausser der Technik) auf die Dauer auch fremde Muster entlehnt (nicht bloss gelegentlich einmal nachzuahmen versucht) hat, das ist noch ein Rätsel. Es müsste denn sein, dass in jenen glänzenden Zeiten des Archipels vor dem Eindringen des Islams, von denen wir uns heute wohl nicht mehr das rechte Bild zu machen gewohnt sind, die Hindus selber mehr oder weniger die Lehrmeister der Insulaner gewesen sind".

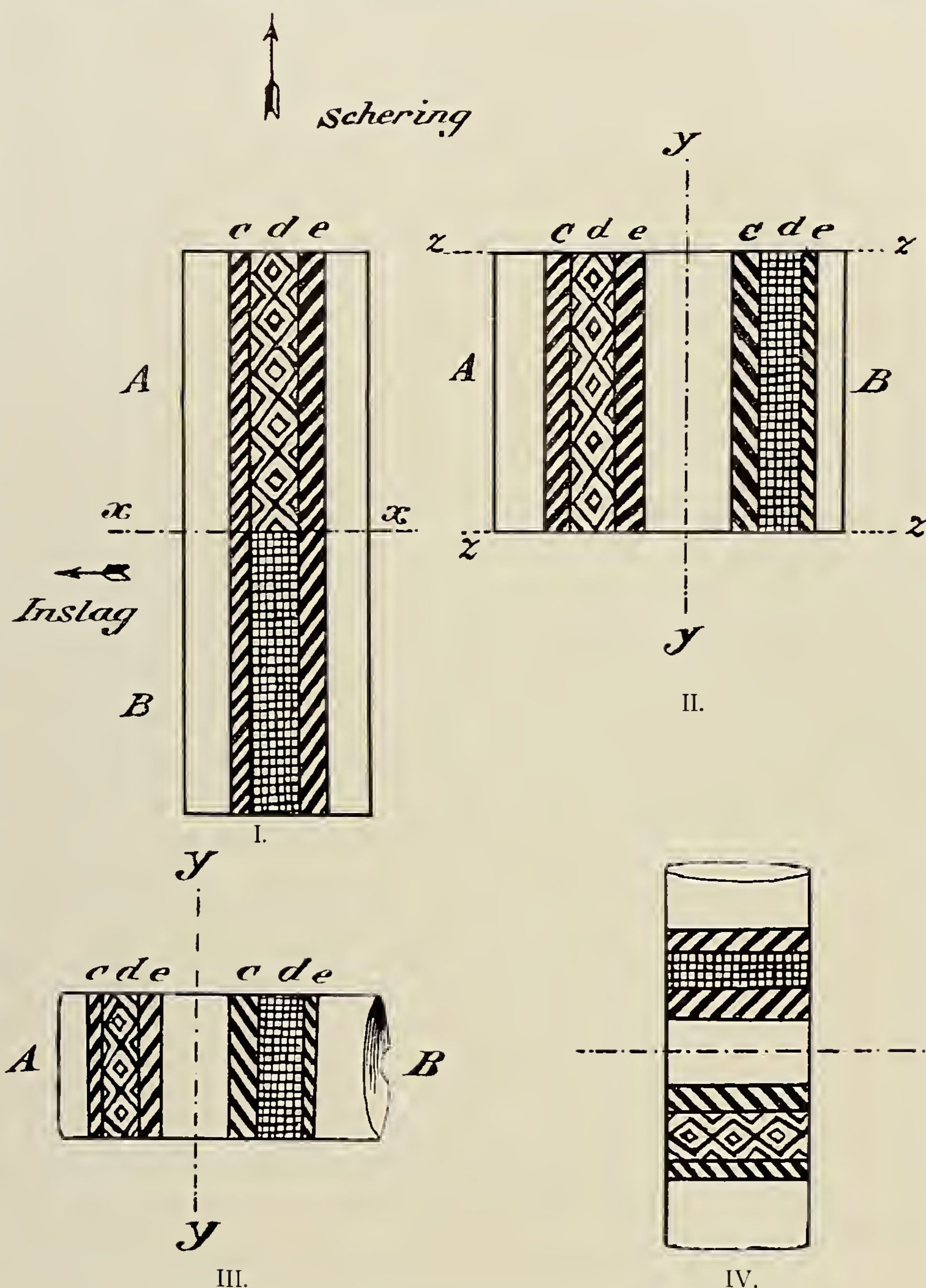

Fig. 285. Wijze, waarop een kokerdoek wordt samengesteld.

De Savoeneesche ikats onderscheiden zich van de mooiere Rottineesche, door de aanwezigheid van effen roode lengtebanen. Dr. S. Muller schrijft in zijn: Reizen en onderzoekingen in

[1] Vergelijk de spitsmotieven van het Rottineesche weefsel met die van de Palembangsche en Britsch-Indische tjindé. De overeenkomst is frappant.

den Indischen Archipel, 2de deel: „Bij de Savoeneezen hebben deze grove katoenen dekens een donkeren, zwart- of blauwachtigen grond, waarover in de lengte van het doek vele breede, roode strepen loopen, tusschen welke verschillende figuren van lichtere kleuren aan het geheel een niet onbevallig bont aanzien geven".

Van de meest bekende patronen komen die van de toempals, en variaties van de kĕmbang manggis nog al voor. (Zie fig. 287 en 288).

Van de Rottineesche patronen noem ik hier:

1. de lafa songè, een slèndang met franje, in het midden een zwart vierkant en er om heen gebloemte (te onderscheiden van de lafa ina, of slimoet zonder franje, welke vroeger gebruikt werd voor het omwikkelen van lijken);

2. de lafa 'nggèok, een slèndang met franje, voorzien van een zwarte scheringbaan over de geheele lengte van den doek. Rechts en links gebloemte. Deze soort slimoets werd vroeger veel door jongelieden gedragen;

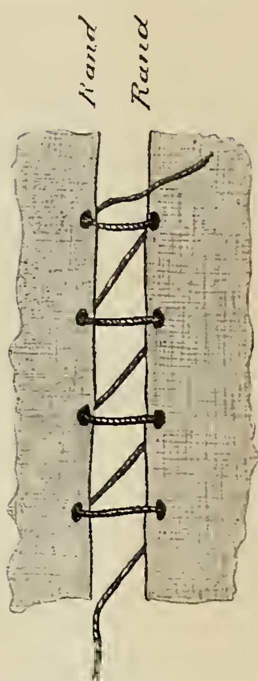
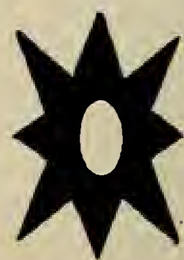

Fig. 286.
Wijze van aaneennaaiing.

Fig. 287.
Geïkatte figuur in een slimoet van Amarassi.

3. de lafa ketemak, een slèndang met franje; het geheele veld van patronen voorzien;

4. de lafa kekeak, een slèndang met franje, de patronen voorkomend in scheringbanen.

Tegenwoordig ikat men vooral op Rotti ook Europeesch gebloemte op slimoets (vandaar de naam: slimoet boenga roos), en zelfs worden letters, cijfers, enz. geïkat. De mooie, echte Rottineesche slimoets worden het best vervaardigd in de landschappen Oenale en Dehla.

Ook de Savoesche patronen zijn inheemsch; enkele zijn, naar men zegt, van Rotti ingevoerd door de echtgenoote van wijlen de radja van Seba (Savoe) Anna Amalo, een prinses van het landschap Termanoe (Rotti).

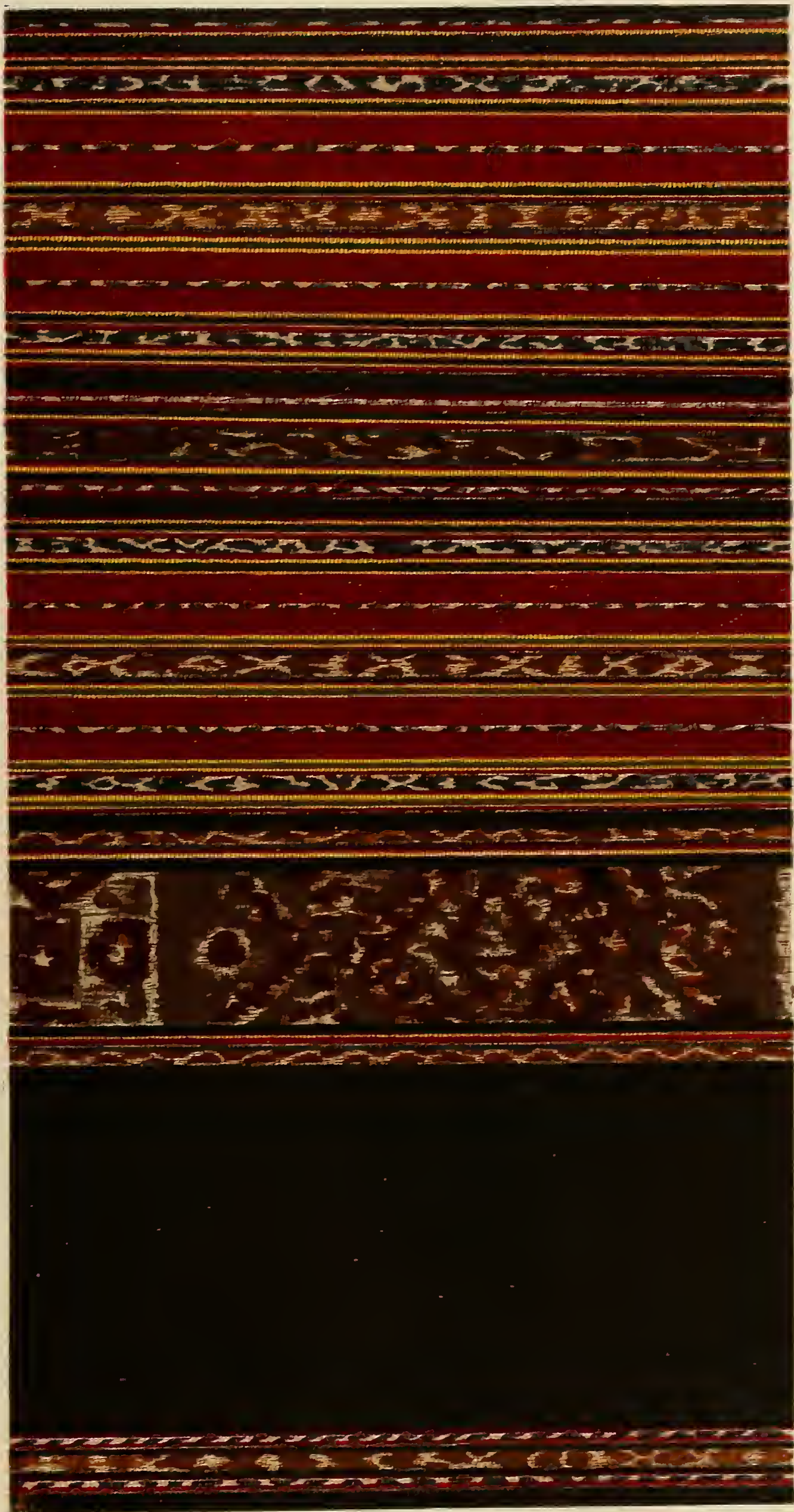

Fig. 288.
Kĕmbang manggis figuur.

De namen der Savoesche patronen zijn: van de saroengs met rooden grond: ei radja, ei hebe koehoge, hebe pe ekki, ana dolila, patola, gadja wake, lai ara, nake dekke; van de saroengs met lichtblauwen grond: ei ledo, hebe ina boi, hebe poe dila; met blauwen grond: ei klere; met witten grond: ei poedi; met zwarten grond: ei worapi, ei worapi klere, ei worapi poedi.

Ingevoerde patronen van Rotti voor saroengs: ei hebe pot; maha, boenga roos, boenga tandjo, radja wali, teke komada wele, doee djara en boenga lehoe.

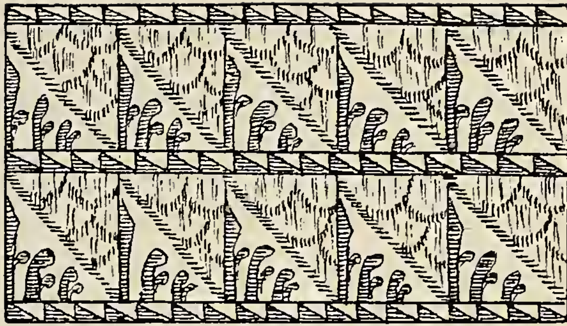
De patronen der Savoesche slimoets zijn: higi hoeri, higi hoeri doela, higi hoeri kekama haba, higi hoeri boda, higi hoeri wohappi en higi hoeri womaddi, alle met zwarten grond en donkerbruine, roode en blauwe figuren.

Van de Balische ikat weefsels, welke ĕndĕk's worden genoemd, is altijd de inslag geïkat en wel tot patronen, die dikwijls door de fantaisie der weefsters ontstaan zijn. Het fond dezer doeken is veelal rood, en de overige kleuren, ook die der ikat-figuren, zijn door onderdompeling der garens in aniline verfstoffen verkregen. Alleen voor het geel gebruikt men een plantaardige verfstof (sap van curcuma). Zoowel in de tinten, als in de ikat-teekening, welke dikwijls de huid van een slang weergeeft, hebben de Balische ĕndĕk's groote overeenkomst met de ikats van Grĕsik. Vermoedelijk is dan ook op deze laatstgenoemde plaats de kunst van het ikatten der inslaggarens uit Bali overgebracht.

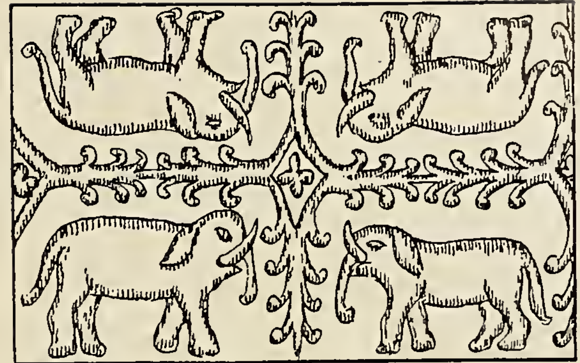

Plaat 29. GEÏKATTE, KATOENEN SLIMOET UIT DE ZUIDWESTER- EN TENIMBEREILANDEN.

(Zie blz. 276.)

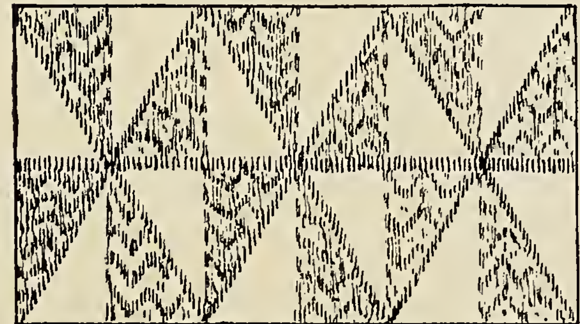
I. Tambalan.

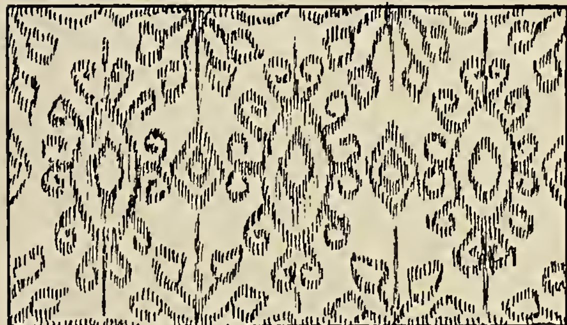
II. Gadjah-gadjahan.

III. Tjĕrari.

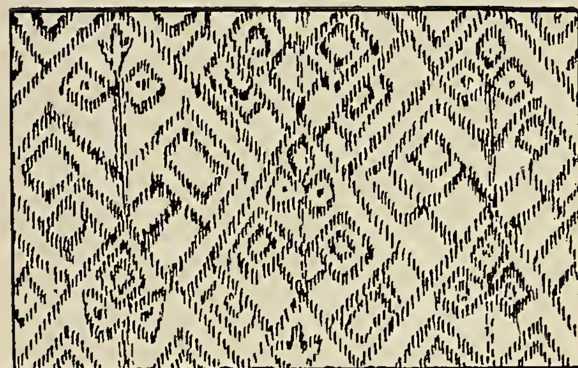
IV. Bĕlah kĕtipat.

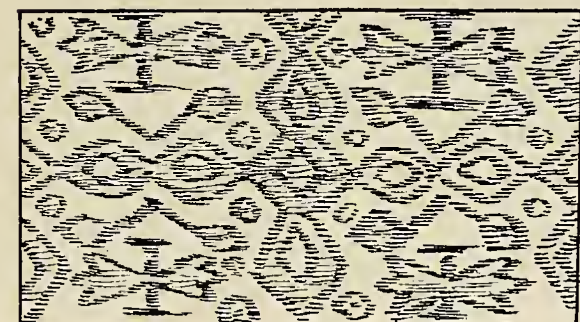
V. Kĕmbang kĕrang.

VI. Wajang wajangan.

VII. Kĕmbang anggrèk.

VIII. Tampak béla.

Fig. 289. Motieven van Balische zijden ikats.

Limarpatronen (aaneengeschakelde ruiten) treft men zoowel op de Grĕsiksche, als op de Balische ikatweefsels aan. Dezen onderscheiden zich door hun vroolijke, veelal lichte kleuren van geel, groen, blauw, wit, rood en violet, en ook door de ingewikkelde gefantaiseerde motieven.

De meest bekende of gewilde ikat-teekeningen worden hierbij in schets weergegeven; zij heeten: tjerari, bĕbintangan, tambalan, bĕlah kĕtipat (= het Javaansche bĕlah kĕtoepat), tampak béla, kĕmbang kĕrang, kĕmbang anggrèk, wajang-wajangan, gadjah-gadjahan, enz.

Over de wijze, waarop de Balische weefsels als kleeding gedragen worden, zie men de rubriek zijden weefsels in dit hoofdstuk.

De geïkatte ĕndĕk's worden dikwijls nog met zilver- of gouddraad doorweven.

De geïkatte, katoenen weefsels, waarop schering en inslag beiden geïkat zijn, worden op Bali nog maar in één dessa gemaakt: Tenganan. Zij zijn van een ander genre en kleur dan de ĕndĕk's, bevatten een minder gecompliceerd, gemakkelijker zich repeteerend patroon en toonen behalve het uitgespaarde wit slechts 2 kleuren, donkerviolet, op zwart af (ontstaan door de kleuring met indigo eerst en met mĕngkoedoe daarna), en mĕngkoedoe-rood.

In zijn werk „Bali en Lombok" schrijft de heer W. O. J. Nieuwenkamp over deze weefsels: „Volgens overlevering werden deze doeken vroeger in Modjopahit gemaakt, ook gelooft men, dat ze geneeskracht bezitten en worden daarom kleine stukjes ervan aan zieke koeien en paarden gegeven."

E. BANDEN, BUIKBANDEN.

Een Javaansche buikband, door mannen te dragen, heet stagèn of saboek.

Meestal wordt over den stagèn of buikband, welke men eenige malen om het middel slaat, ten einde de saroeng of bĕbĕd op te houden, een smallere ceintuur (èpèk) gedragen, aan den voorkant van een gesp (timang) voorzien.

De soorten stagèns, welke men in Kedamèan (residentie Soerabaja) weeft, zijn: 1e. geheel wit; 2e. gestreept (bersèrèt) met gele of roode scheringbaantjes nabij de randen; 3e. geheel rood of geheel geel; 4e. rood met gele scheringstrepen.

De patronen, welke in de residentie Kediri op stagèns worden toegepast, zijn:

1. oentoe walang (tanden van een sprinkhaan), met roode en witte scheringbaantjes en witten inslag;

2. oeni mĕntah (onrijpe oeni of woeni-vruchten), voor de eene helft rood, voor de andere helft wit;

3. kĕmbang blimbing (blimbing-bloem) met witte en blauwe scheringbaantjes en witten inslag.

In Jogja onderscheidt men 3 soorten stagèns, n.l.: 1. stagèn bjoer, (d. i. een stagèn die geheel wit is); 2. stagèn walĕr, (d.i. een stagèn met smalle, gekleurde scheringrandjes); 3. stagèn loerik (d. i. een stagèn met gekleurde scheringbanen).

In Tjilatjap worden buikbanden van agĕl geweven; zij worden niet gekleurd.

De beste stagèns worden in Pekalongan gemaakt.

Behalve de effen gekleurde stagèns (wit, rood, geel, groen of paars), komen op deze buikbanden aldaar de navolgende patronen voor:

1. båtå loemoet (groen aangeslagen baksteen). Groene schering, rooden inslag;
2. loerik irĕng (zwart-wit). Zwart veld met witte scheringlijntjes. Zwarte inslag;
3. loerik poetih (wit-zwart). Bijna als het voorgaande;
4. kĕmbang tĕki (grasbloemen). Blauwe schering met oranje schering-lijntjes. Blauwe inslag;

5. Pĕndjirit idjo. Roode en groene scheringlijntjes. Roode inslag;
6. Djoempoetan idjo (djoempoetan = een klein beetje, zooveel als men met de toppen van twee vingers kan opnemen). Roode en groene scheringlijntjes. Roode inslag;
7. kĕmbang asĕm (tamarindebloem). Groene schering met witte, gele, en roode scheringlijntjes. Roode inslag. Roode rand;
8. pĕndjirit koening. Roode en gele scheringstreepjes. Roode inslag;
9. Slobok (= ergens in vastgestoken). Veld van roode en witte scheringlijntjes en daarover zwarte scheringbanen. Roode inslag;
10. Tjindé (als de zijden stof tjindé). Scheringbanen van wit, zwart, oranje en groen.

Als bandenweefsel zou men ook het passement van Sumatra kunnen aanmerken.

Het passementwerk van de Padangsche Bovenlanden wordt minsir genoemd; het bestaat uit een schering van gele zijde, waartusschen in bloempatronen goud- of zilverdraad geweven is. Het vormt een versiering voor de badjoe's der Menangkabausche vrouwen.

De banden, welke in Zuid-Celebes volgens het procédé van het kaartweven vervaardigd worden, zijn: de tâli bânnang, de band of gordel, waarmee de kris om het lichaam wordt vastgemaakt, en de papôeroe of broekband.

Zij vertoonen meestal aniline kleuren en eenvoudige lijnpatronen. Een papôeroe en een tâli bânnang bestaan uit twee soorten kaartweefsel, een plat weefsel en een rond weefsel (rond als b.v. een leidsel of een touw).

Het platte weefsel vindt men aan de gordelslippen, welke dan van patronen zijn voorzien.

Buikbanden (roehoe bangi) worden ook in den Timor-Archipel gemaakt; zij zijn versierd met een doorloopenden, gekleurden inslag. De patronen zijn gebaseerd op meetkundigen grondslag en opgebouwd uit de standaardmotieven van ruit en haak.

Meestal is het fond wit of zwart; de patroonvormende inslag geel, oranje, rood en blauw.

In plaats van tot franje worden de overgebleven scheringdraden ook wel eens tot lange linten geweven, terwijl sommige buikbanden ook wel met kraaltjes versierd zijn. Als eindstrooken worden evenals bij de Soemba'sche doeken ook wel de typische randjes van helgeel of vuurrood vlak boven de franje ingeweven. (Zie hierover bij de Soemba'sche ikats).

F. AGĔL WEEFSELS.

De agĕlweefsels (zie hoofdstuk over materialen), welke op Java gemaakt worden, zijn veelal grof. Zij hebben de natuurlijke, lichtbruingele kleur van het materiaal en worden gewoonlijk voor zakken, netten en zeilen gebezigd. Voor het naaien der weefsels tot zakken dienen op Madoera een grove naald (ladjar) en wat agĕldraad. De einden van het agĕlweefsel worden op elkaar gelegd, gezamenlijk eenige malen opgerold en daarna vastgenaaid.

Gewoonlijk is het Madoereesche agĕlweefsel niet heel dicht, omdat het aanslaan van den inslagdraad haastig plaats heeft, deels uit onverschilligheid, deels, om tijd uit te sparen.

Ook het toenaaien tot zakken geschiedt niet correct, daar een veel te breede draad gebruikt wordt, terwijl bovendien de omslagen te wijd uit elkander zijn.

De Soemenepsche agĕlweefsels worden in vier soorten vervaardigd:
1. een vrij dicht geweven soort, lang 90 c.M., breed 35 c.M., welke in den regel, enkel gevouwen, voor geldzakken wordt gebruikt. Deze agĕlweefsels zijn van de beste kwaliteit;
2. een middelsoort weefsel, lang 175 c.M., breed 60 c.M., niet zoo dicht en correct geweven, als de sub 1 genoemde soort en gewoonlijk enkel gevouwen in gebruik als halve-pikoel-zakken voor rijst en djagoeng;
3. een grove soort, lang 395 c.M. en breed 75 c.M., welke, dubbelgevouwen, als één-pikoelzakken gebruikt en uitgevoerd worden;

4. de grofste soort, lang 375 c.M. en breed 75 c.M., met vrij breede reepen, die vrij los in elkaar geweven zijn. Deze weefsels dienen gewoonlijk voor verpakking van meubels en worden naar Soerabaja uitgevoerd.

De sub 2 genoemde agĕlweefsels dienen te Soemenep voor plaatselijk gebruik (transport van rijst, djagoeng, enz.).

Weefsels van de beste kwaliteit, als sub 1 bedoeld, en van een lengte en breedte, voldoende voor één-pikoel-zakken, worden niet te koop aangeboden; ook worden ze weinig of niet op bestelling vervaardigd.

Juist omdat als inslagdraad bij het agĕlweven het inferieure sobak-materiaal (zie hoofdstuk over materialen) gebruikt wordt, zijn de agĕlweefsels niet sterk en kunnen zij daarom moeilijk tegen de bij groote hoeveelheden in den Indischen Archipel ingevoerde goeniweefsels concurreeren [1].

In de residentie Madoera, Pasoeroean, Tjilatjap, Pekalongan, dienen de agĕlweefsels wel eens voor vischnetten, in de residentie Kediri maakt men er dekens (kadjang) en ook kleine zakken (kebå of karoeng) van.

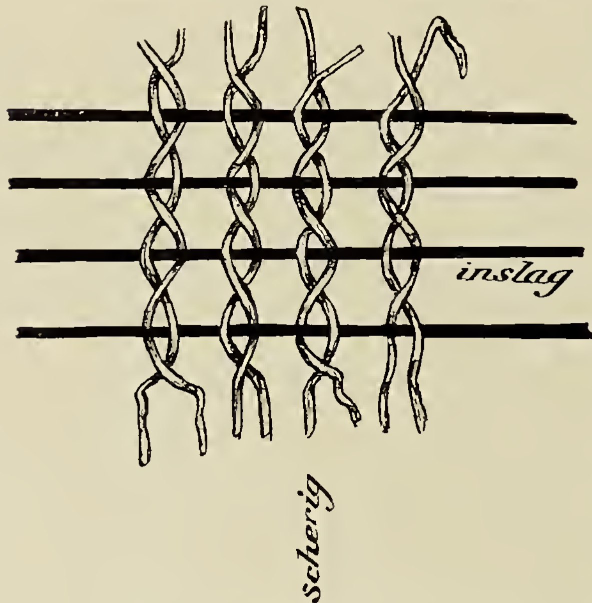

Fig. 290. Agĕlweefsel van netten.

In Tjilatjap maakt men er niet alleen netten, maar ook saroengs en bakal badjoe, stof voor buizen, van [2].

Hoe het agĕlweefsel voor netten vervaardigd wordt, kan men vinden in het hoofdstuk over het weven en het weeftoestel. Van het netten-weefsel kan gezegd worden, dat het zeer yl is en dat elke scheringdraad in poentirans (draaiingen) elken inslagdraad omklemd houdt, gelijk nevenstaande figuur 290 aangeeft.

Zulk nettenweefsel heet over het algemeen djalèn [3]. Men maakt er diverse netten van, zoo b.v. kleine schepnetten (sèsèr, sènèr) en groote treknetten, als b.v. de waring en de bondèt.

Het van agĕl of agil (Makassaarsch of Boegineesch) of pamàntoe (Boetonneesch) vervaardigde weefsel heet in Zuid-Celebes karoro [4]. Bij zeer groote hoeveelheden wordt het karoro van Boeton en Mandar naar elders uitgevoerd. In Mandar wordt het rondgaande karoroweefsel niet afgeknipt, doch als een kokerdoek in den handel gebracht.

De Boetonsche karoroweefsels zijn in den regel smaller dan de Mandarsche, die weer niet zoo breed zijn, als die van overig Celebes.

Karoro laat zich volgens de handelaren naar haar bewerking onderscheiden in fijn, middelsoort en grof.

De fijne soort van Boeton is hoogstens 10 M. lang en ongeveer 85 c.M. breed.

---

(1) Zie over de gebreken van de agĕlweefsels de rapporten, gepubliceerd in het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw (1908).

(2) Een saroeng telt 500—800 scheringdraden; voor bakal badjoe kan men met 400 scheringdraden volstaan. Gewoonlijk worden voor de randen van de agĕlsaroengs 4 katoenen scheringdraden gebruikt, om het weefsel te versterken.

(3) In tegenstelling hiervan noemt men het gewone, dichte agĕlweefsel boedĕg, kadoet of kortweg agĕl.

(4) De gegevens betreffende karoroweefsels zijn voor het grootste gedeelte ontleend aan een nota van den assistent-resident C. A. van Affelen van Saemsfoort.

De middelsoort, die het meest geweven wordt, bereikt soms een lengte van 14 Meter bij een breedte van 85 c.M.
De grofste soort heeft een lengte van 6 tot 9 M.
De allerbeste soort is van Mandar en ongeveer 10 M. lang en 1 M. breed.
De karoro wordt door de bevolking van Zuid-Celebes gebruikt voor het maken van zeilen en transportzakken, hier en daar ook als plafond van een woonhuis, en als netten (dari).
De netten vertoonen hetzelfde eigenaardige verband, als hiervoren reeds door een schets aangegeven is; ze hebben een lengte van 4 M. en een breedte van 0.75 M., en worden in rollen in den handel gebracht.
Weefsels van lontarbladreepen worden vervaardigd op sommige eilanden (Ceram, Tenimber eilanden) van den Ambonschen Archipel.
Gewoonlijk worden zij als kleedingstukken door de bevolking gebruikt en zijn ze met ikat-motieven versierd. (Zie de rubriek over ikatweefsels).
Het zijn korte saroengs (bakan), welke om de heupen worden vastgemaakt en slechts tot de knieën reiken. Om de bakan wordt om het middel een breede buikband (ngesa) vastgemaakt. (Zie: „Tenimbar en Timoerlaoet eilanden" van G. W. W. C. Baron van Hoëvell in Tijdschr. voor Ind. Taal, Land- en Volkenkunde, deel XXXIII).
J C. F. Riedel vermeldt in zijn werk „De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua" over de bevolking der Tenimbar en Timoerlaoet eilanden: „De vrouwen dragen een nauwe, grove van de bladvezelen der koli, de Borassus flabelliformis, vervaardigde saroeng, tavit of bakanaloan, reikende van de heup tot boven de knieën en om de heup vastgemaakt met de ngesa, een band van kolibast, of de ibur, een band van koperdraad." Voorts noemt hij voor de Watoebela-eilanden: sabolo, een grove saroeng, reikende van de lendenen tot de knieën, en de woeli oeti oeti, een saroeng van gelijke lengte; voor den Aroe Archipel: de kira, een saroeng van nipah- of pandanblad; voor het eiland Serang of Nusaina: de anoene, een saroeng van jong sagoeblad of van pandan, enz.
Ook op Nieuw-Guinea, waar op sommige plaatsen aan de kust het weven van uit de Westelijk gelegen eilanden moet zijn ingevoerd, vervaardigt men weefsel van het hierboven genoemde materiaal.
Uit het verslag over het jaar 1908 van het museum voor land- en volkenkunde en maritiem museum „Prins Hendrik" citeer ik het navolgende:
„De vrouwenschortjes, tarfo, van de Noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea zijn reeds lang bekend; misschien is het beter, van een rokje te spreken, want het kleedingstuk bestaat uit twee schortjes aan één band, één voor den voorkant en één voor den achterkant der vrouw."
En verder:
„Op het geheele eiland Nieuw-Guinea wordt alleen geweven in het Nederlandsche gedeelte op de noordkust en in een zeer beperkt gebied, beoosten Kaap d'Urville, in het landschap Sobé en de daartegenover gelegen Koemamba-eilanden."

G. OVERIGE WEEFSELS (KOFFO, ENZ.).

In sommige afdeelingen der Preanger Regentschappen, zoo b.v. in Soekapoera, worden nog weefsels gemaakt van babakowan (bidoeri of widoeri), wilde pisangvezels, danas sabrang-vezels. Deze weefsels zijn er echter nog schaarsch.
Veelal bestaat de schering uit gekleurde, katoenen garens en de inslag uit ongekleurde draden, van een dezer vezelsoorten gemaakt. De garens, die van danas sabrang worden bereid, worden nog wel eens gekleurd.
In Zuid-Celebes en voornamelijk in Sindjai weeft men het z.g. bânda, d.i. een weefsel met

gekleurde of ongekleurde, katoenen schering en een immer ongekleurden inslag van uit aloë-vezels verkregen garens.
Daar in Zuid-Celebes de inslag van het bânda-goed altijd ongekleurd is, kan men geen geruite patronen in het weefsel aanbrengen; wel maakt men in de schering soms gekleurde banen.
Zulk een weefsel, van danas sabrang of van aloë-vezels vervaardigd, is glanzend en dun, heeft wel wat van Chineesche zijde, zou als japon-goed of kleedingstof gebruikt kunnen worden en is daarom nog al gewild.
In de Minahassa werden vroeger weefsels gemaakt van waoe of gekauwde bamboereepen (zie hoofdstuk: Materialen). Van zulk een weefsel werd gewoonlijk een karai gemaakt, een kleed in den vorm van een hemd, dat met tot verschillende figuren uitgeknipte stukken katoen in diverse kleuren beplakt werd. Enkele exemplaren van een dergelijke karai heb ik door leden van de kabĕsaran te Kakas zien dragen tijdens hun dansen. Maar noch hier, noch in Sonder, waar de dorpen Soeloean en Pinapalangkow vroeger bekend stonden om de mooie, sterke waoe, die er vervaardigd werd, heb ik het weven van deze bijzondere stof nog kunnen aantreffen; het is dus geheel verdwenen.

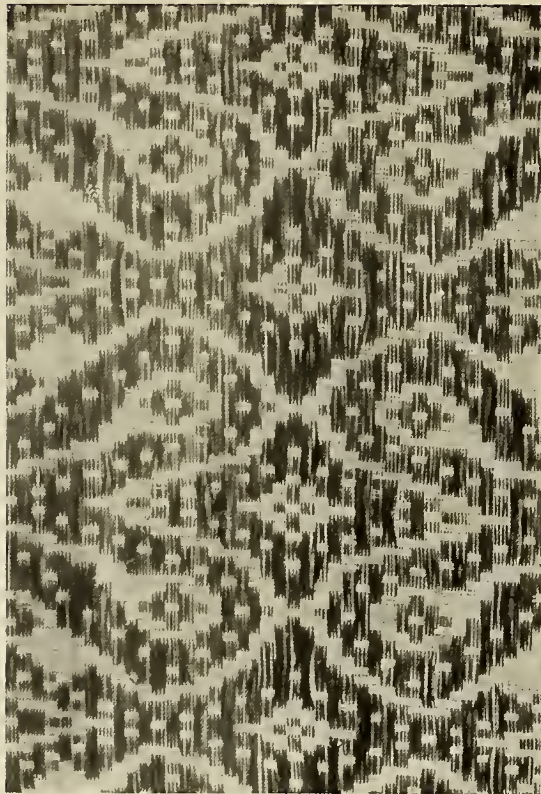

Fig. 291. Sangireesch koffoweefsel.

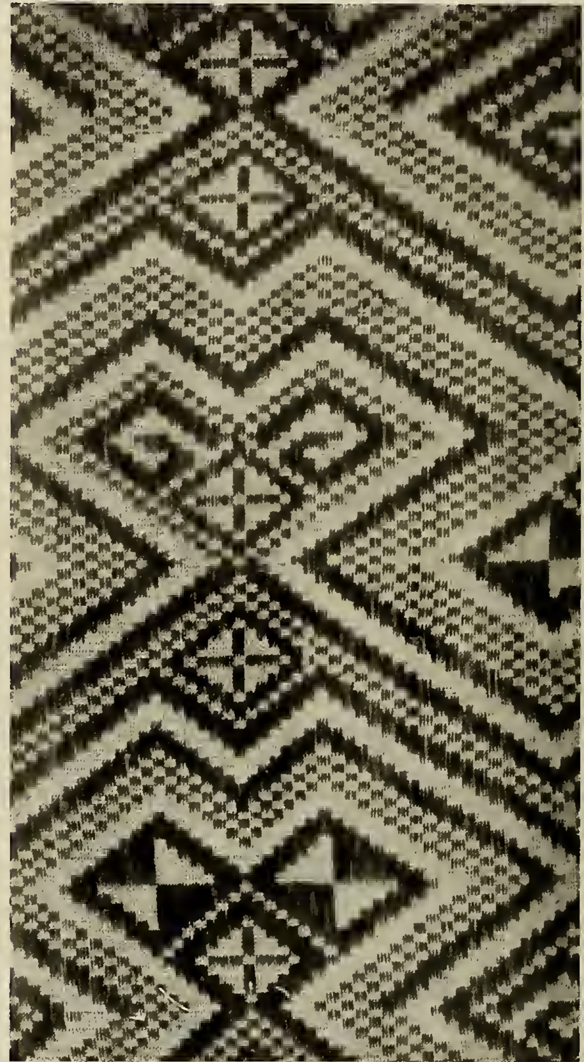

Fig. 292. Sangireesch koffoweefsel.

Geweven waoe ziet er uit als agĕl (hierboven reeds genoemd) en diende indertijd als zakkengoed of kado (= kadoet).
Men kan als waarschijnlijk aannemen, dat de waoe in de plaats van het foeja is getreden, de boomschors, waarvan de oudste Alfoeren zich een tjidako of schaamgordel maakten. Over de patronen van het Sangireesche koffo-weefsel (fig. 291 t/m. 298) dient het volgende te worden

opgemerkt. Zooals reeds in het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven is opgemerkt, wordt het patroon van een Sangireesch koffo-weefsel gevormd naar een gevlochten voorbeeld. Het Sangireesche weefpatroon imiteert een vlechtmotief, terwijl het Javaansche of Sumatraansche inderdaad als weefpatroon berekend is.

Het Javaansche of Sumatraansche, al sedert langen tijd toegepast voor rijk met goud- of zilverdraad doorweven songkèts, geeft, — indien ik het zoo noemen mag —, een in verband met het geheele weefprocédé berekend songkèt-motief, d. w. z. elke inslagdraad zal in zijn zichtbare stukjes nooit meer dan b.v. 4, 5 of 6 scheringdraden passeeren; men verkrijgt daarmee wel een eenvoudig motief, maar een sterk verband tusschen de ineengeweven schering en inslag.

Fig. 293. Sangireesch koffoweefsel.

Bij het Sangireesche weefpatroon passeeren de zichtbare stukjes inslagdraad dikwijls wel 20, 30 scheringdraden; men kan daarmee wel gecompliceerde figuren vormen, maar het verband tusschen schering en inslag is losser.

Dikwijls komt 't op Sangireesche koffo-weefsels voor, dat breede vlakken van een figuur eenvoudig gevormd worden door zeer-veel-schering-tegelijk passeerende inslagdraden, die met de vingers te bewegen zijn, door hun losheid dus geen rechtomlijnde teekening aangeven en vaak nog van elkaar schuiven of breken. Deze lange, patroonvormende dradenslierten duidt men in het Sangireesch aan met den naam van lamaties (bloedzuigers).

Technisch staat dus het songkèt-motief van Java en Sumatra veel hooger dan het Sangireesche sansahè (voorbeeld)-motief, dat het echter in artisticiteit van het eerstgenoemde wint.

De kleuren, waarin de patronen der Sangireesche en Talaureesche weefsels kunnen worden geweven, zijn: donkerblauw (waroe), blauw (biroe), roodbruin (mahamoe), geel (maririhe), lichtgeel (boeanbahoe), oranje (tiwello), karmijn (boean kalongang), paars (kamoenoe), vermiljoen (laka), rose (boean dalèrè), zwart (maitoeng), groen (ido), bruin (meka). Maar de meest voorkomende kleuren zijn eenvoudig wit, roodbruin en zwart, zoodat de Sangireesche weefsels, ondanks het hierboven gegeven, uitgebreide lijstje over het algemeen nog al sober van kleur genoemd kunnen worden. Over de patronen dient nog het navolgende vermeld te worden.

Bij het gewone goud- of zilverweefsel vormt het patroon zich aan de onderzijde van den doek (zooals deze zich nog op het weeftoestel bevindt); bij het Sangireesche koffo-weefsel kan het patroon (pilè) ook aan de bovenzijde van den doek gevormd worden.

Zoo onderscheidt men de pilè bowonĕ, wanneer het patroon zich aan den bovenkant van den op het weeftoestel gespannen doek vertoont (met de negatieve teekening dus aan de onderzijde), en de pilè daloengĕ, wanneer het patroon zich aan den onderkant van den doek vertoont.
De hierboven reeds genoemde lamaties of bloedzuigers komen alleen voor op pilè daloengĕ.
Niet altijd wordt het patroon gevormd door een doorgaanden inslag; voor kleine bloempjes op een egaal gekleurd veld benut men een afgebroken inslag, waarvoor een spoel gebruik wordt en waarvan de eindjes eenvoudig met de vingers op de plaatsen, waar de kleine patronen moeten ontstaan, tusschen de spalking der scheringdraden worden ingebracht. Zulk een patroon, door een niet doorgaanden inslag gevormd, heet tentonga. Men onderscheidt: de pilè bowonĕ d.i. het patroon met doorgaanden inslag, van de pilè tentonga, d. i. het patroon met niet-doorgaanden inslag.

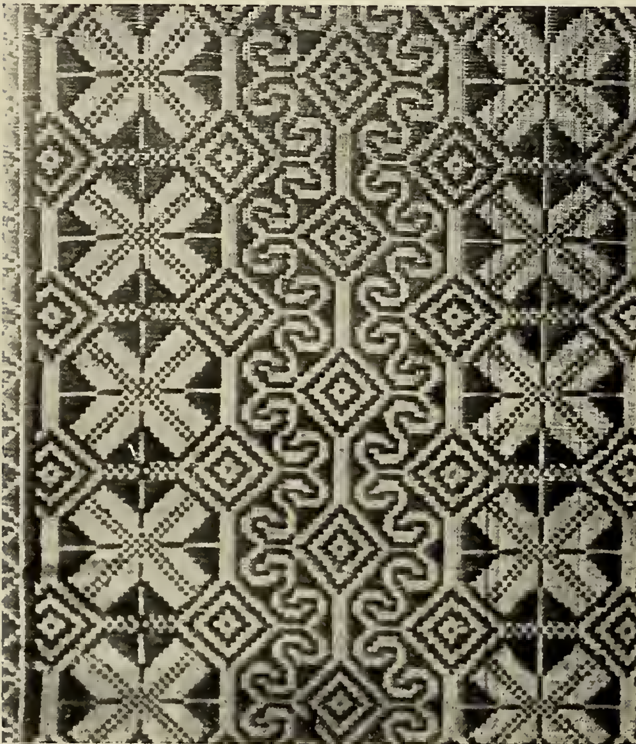

Fig. 294. Sangireesch koffoweefeel.

Op Tagoelandang schijnt men aan dit woord tentonga (of tintonga) een andere beteekenis te hechten.
Tintonga is bij de Tagoelandangsche weefsters een moeilijk patroon, een patroon, waarvoor b. v. 50 bebèh oe pilè (patroonophalers) noodig zijn.
Zelfs op gewone, effen gekleurde doeken brengt men vooral op de Talaud-eilanden pilè bowonĕ-patronen (patronen met een doorgaanden inslag) aan, waardoor de doeken wel iets krijgen van damast. In de schering en den inslag van dergelijke doeken wordt ook wel eens een klein verschil in tint gebracht, zoo b.v. de schering grijsblauw en de inslag wit, of omgekeerd, tengevolge waarvan het damastachtige beter te zien is.
De meest ingewikkelde en artistieke patronen kan men aantreffen op de weefsels van Kandhar en Manganitoe, zij doen zien, dat de weefsters aldaar niet alleen routine bezitten, om dergelijke patronen te kunnen maken, maar tevens zeker talent, om ze te bedenken en ze op de sansahè (het voorbeeld) samen te stellen. Want de patronen toch worden door de weefsters bedacht naar de teekeningen, die op de bloemen, de dieren, in het kort, in de natuur door hen worden opgemerkt.
Het is wel eens voorgekomen, dat de Sangireesche meisjes tuk waren op de huid van een gedoode slang, opdat zij de vlekken ervan op haar sansahè konden vastleggen.
Een van de sasambo's (liederen), in Dr. Adriani's „Sangireesche teksten" vermeld en verduidelijkt, zegt: „Miang su tumben aha, megengguru haghin pile", d.w.z. zittende op den rand van den horizont, om verscheidenheid van patronen af te kijken (uit de door de eilanden, de wolken, enz. gevormde figuren).
Zoo verhaalt een legende, dat zekere Beki Langi, een helderziende Sangireesche, de twee eerste weefpatronen, sape(n) noenoe en dokon tondighe heeft uitgevonden, het eerstgenoemde naar een waringinboom, welke zij gezien zou hebben in de maan, het laatstgenoemde naar een teekening, voorkomend op een krokodillenborst. (1)

(1) sape(n) = een tak afbreken; noenoe = waringin; dokon = borst; tondighe = krokodil.

Beki Langi zou deze twee patronen hebben geweven in een kleed voor een praalbed, waarop het lijk van een vorst was gelegd.
Met het lijk werd naar oud-Sangireesch gebruik ook dat kleed begraven, zoodat de patronen sape(n) noenoe en dokon tondighe nu niet meer bekend zijn.
De Sangireesche weefpatronen berusten op meetkundigen grondslag. Te oordeelen naar de meeste motieven zijn deze uit het Oostelijk deel van den Archipel, vooral uit Ternate daarheen overgebracht.
Bijna altijd ziet men op die weefsels de sleutelfiguur (Sangireesch: kakoensi; vergelijk hiermee het Javaansche woord koentji voor sleutel), welke ook op de Oostelijke eilanden van den Archipel tot Nieuw-Guinea toe eveneens voorkomt.
Men treft de kakoensi op de Sangireesche weefsels in velerlei variaties aan, maar het eigenlijke standaard-motief is daarin toch altijd duidelijk te herkennen. Die variaties zijn: kakoensi tiwatoe (enkelvoudig), koei oe kakandong (¹) (dubbel in S-vorm), salikoekoe (als een spiraal), sohi (een stam met aan weerszijden kakoensi-figuren; vergelijk hiermede de boomfiguren van Soemba), malihoege, een soort Griekschen rand, welke dan wel eens gevariëerd wordt tot de taloeke malihoege oe Ghinontalong, den uit Ghinontalong (Gorontalo) ingevoerden rand. Het salikoekoe-patroon en ook het sohi mochten vroeger alleen door personen van hoogen adel gedragen worden. (zie fig. 297).
Al deze variaties van de kakoensi toonen maar al te duidelijk aan, dat de figuur een oud ornament is, bij de Polynesische volken in gebruik. Men zou geneigd zijn, te denken, dat er zeker ook een bepaalde beteekenis aan verbonden moet zijn, maar naar alle waarschijnlijkheid moet de kakoensi (een soort maeander-motief) opgevat worden als de primitiefste uiting van de teekenkunst der oudste volken in den Archipel. (²)

Fig. 295. Sangireesche weefster (zittend) en Sangireesche vrouw (staand) met sansahè's in de handen.

„Wij hebben de kakoensi op onze weefsels afgebeeld, omdat wij die figuur nu eenmaal mooi vinden", beweerde eens een Manganitoesche weefster, toen haar naar de beteekenis van de teekening gevraagd werd.
Merkwaardig is zeker, dat de kakoensi niet alleen in randen, maar ook in andere vele variaties en zelfs als afzonderlijk ornament is blijven bestaan.
Over het spiraalornament citeer ik uit A. B. Meyer en O. Richter's werk: Die Bogen-, Strich-, Punkt- und Spiralornamentik von Celebes (Publikationen des königlichen, zoölogischen, anthropologisch ethnographischen Museums zu Dresden Band XIV. 1903) het volgende: „Ebenso ist

(¹) Aldus genoemd naar de kakandong, een houten toestelletje, waarmee men idjoek-touw draait. Het bestaat uit twee kruisgewijs aaneengebonden stokjes, elk van een haak voorzien.
(²) Overigens verwijs ik naar hetgeen te voren in dit hoofdstuk ter zake uit Prof. A. R. Hein's: Die bildende Künste bei den Dayaks is aangehaald.

es dem Ethnographen nicht wahrscheinlich, dass das Spiralornament, wie Much glaubt, der Freude an bestimmten Naturgegenständen (eingerollter Farrenblätter, Ranken an Schlinggewächsen, Schnäcken; wir könnten noch geringelte Schlangen hierzu fügen) und der Geschmeidigkeit und Zähigkeit des Kupfers verdankt, die die verschiedensten Biegungen und Windungen gestatteten und bald „spielend" zur Spirale führen mussten. Denn die Freude an den in Naturgegenständen entgegentretenden Linienzügen und regelmässigen Figuren setzt eine Abstraktion der geometrischen Form von dem Naturobjekt an dem sie haftet, voraus, die wir dem Menschen der Urgeschichte, der zum ersten Male seine materiellen Erzeignisse bildlich verzierte und der sicher in seinem Denken naiv und konkret war, nicht zutrauen können".

Fig. 296. Sangireesch koffoweefsel.

En uit prof. A. R. Hein's werk: Die bildende Künste bei den Dayaks: „Eine Eigenthümlickkeit, welche man an fast allen auf Schneckenwindungen basirenden Ornamenten der Dayaks beobachten kann, die aber auch bei den Battas, auf Neu-Guinea, auf verschiedenen Punkten des Ostindischen Archipels, in China und besonders auf Neu Seeland, angetroffen wird, ist die eingehängte Spirale, bei welcher die Zeichnung der eingerollten Curven aus zwei Theilen besteht, was zur Folge hat, dass die gezeichnete Spiralenlinie keine Continuität aufweist".

Hierboven is reeds met een kort woord gewaagd over de nabootsingen van slangenvel-figuren. De huid van een slang weer te geven op een doek, is bij de Sangireesche weefster nog al gewild. Zoo'n patroon wordt endoe oe katoang d.i. „hoopje slangenvel" genoemd, en ook daarvan bestaan eenige variaties. Maar altijd wordt de endoe oe katoang even-

Kakoensi tiwatoe.

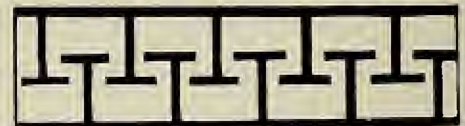
Koeï oe kakandong.

Sali koekoe.

Sohi.

Malihoege.

Taloeke malihoege oe Ghinontalong.

Fig. 297. Standaardmotieven op Sângireesche koffoweefsels.

als alle andere motieven met lijnen en stipjes op het weefsel weergegeven.

Behalve deze figuren zijn er ook andere, die telkens en telkens op Sangireesche weefsels voorkomen en dus als standaardmotieven aangemerkt kunnen worden, t.w. nalangwangi (speelgoed van den wind, molenwieken), isin komboleng (haaientand), loewoe (mazen), nihiabe (sterrennaam), balasai (sterfiguren), papoahiang (wieg) [1], matampoenè (oog van een

[1] Dit patroon, dat bijna overal in den Indischen Archipel voorkomt, — op Sumatra onder den naam van tampoek manggis, — en op de vierkantsverdeeling berust, is ook hiervoren in dit hoofdstuk in gewijzigden vorm afgebeeld (Vide bij de goud- en zilverweefsels van Sumatra).

p o e n è), l o m b a n g (algemeene naam van een omtrekfiguur, waarin een andere besloten ligt), d a l o m b o (mazen van het werpnet), enz. (zie fig. 298).

Ook op de Talaud-eilanden komen zij voor, maar hier maakt men meer t a p a s a, (d.i. weefsel met gekleurde scheringbanen) en n i o n t a s a n a (d. i. geruit weefsel) dan p i n i l è (patroon weefsel; p i l è = patroon), terwijl er een effen gekleurd weefsel l e d o wordt genoemd.

Vroeger was het weven op de Sangir-eilanden het werk van prinsessen, die, „s a r a n g s e n m a k a k a h i w o e" waren, d. i. volleerd in het weven.

Zij maakten b.v. de mooie, groote d a l e n d o e n g s of gordijnen, welke, langs den wand opgehangen, sieraden waren voor de woning.

Zoo'n gordijn wordt altijd in stukken vervaardigd, het middengedeelte, de t i k a l o e n è (de stam), en de aangevoegde banen aan weerszijden of d a l o e m b è n è.

Elk dezer stukken, (zoowel de t i k a l o e n è als de twee d a l o e m b è n è), heeft zijn eigen motieven.

Die motieven bestaan uit een breed en groot hoofdmotief (p a p e p a l è = plank) midden op den doek, en smalle randjes (s a s a h e m a n g, = vlerken).

De p a p e p a l è van de t i k a l o e n è (of het middengordijnstuk) moeten altijd aansluiten bij de s a s a h e m a n g van de d a l o e m b è n è (of gordijnbanen) en omgekeerd. (1)

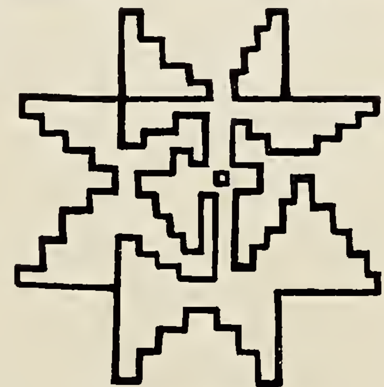
De randmotieven van de s a s a h e m a n g zijn voor den leek eigenaardige figuren, maar bij een aandachtige beschouwing blijkt al gauw, dat zij precies dezelfde zijn als het hoofdmotief, doch afgebroken. De weefster, te lui, of te onverschillig, om afzonderlijke randfiguren te scheppen, maakt eenvoudig gebruik van enkele harer patroonvormers-ophalers (b e b è h o e p i l è), welke zij voor het hoofdmotief van het veld aangebracht heeft.

Heeft zij een voldoende breed randje verkregen, dan houdt zij met het patroonweven op en maakt iets verder opnieuw het hoofdmotief.

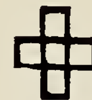
De onverschilligheid der weefster leidt wel eens tot andere dingen, welke, oppervlakkig beschouwd, als mysterieus aangemerkt worden, maar inderdaad enkel voortspruiten uit den genoemden aard van het volk.

Bij het m a n o h è p i l è toch, d. i. het oplichten, opbeuren van het patroon (zie het hoofdstuk over het weeftoestel en het weven) spant de weefster gemakshalve, en om wat tijd uit te sparen, een patroonvormer of b e b è h o e p i l è niet uit over de geheele breedte van den doek, maar laat zij de scheringdraden aan de kanten onuitgezocht, onopgebeurd liggen, waarvan het gevolg natuurlijk is, dat het patroon over de breedte niet tot aan de zelfkanten van den doek reikt, een bijzonderheid, welke enkel en alleen als een bedekking van nonchalance aangemerkt zou moeten worden.

De Sangireesche kleeding van mannen en vrouwen bestond vroeger uit een éénkleurig, damastachtig-gebloemd k o f f o -weefsel.

Papoahiang.

Nalang wangi.

Isin komboleng.

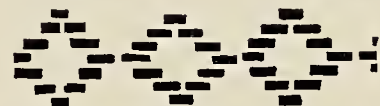
Loewoe.

Nihiabe, met in het midden nalang wangi.

Lombang.

Dalombo.

Fig. 298. Standaardmotieven op Sangireesche koffoweefsels.

---

(1) Ongeveer iets dergelijks vindt men bij de Bataksche r a g i d o e p; zie de rubriek katoenen weefsels in dit hoofdstuk.

Over de salana bari voor mannen, een broek, waarvan de pijpen tot aan de hielen reikten, droegen de mannen een lang hemd, een lange soort toro, de lakoe manandoe genoemd. Hoe meer die over den grond sleepte, te deftiger was de dracht.

Het hoofd was gedekt door een paporong, of koffo-doek, waarin een smal sierbaantje geweven was. Aan het op een mooie, sierlijke wijze opmaken van den hoofddoek werd nog al zorg besteed. De vorst alleen mocht de tingkoeloe [1] dragen, op bijzondere wijze samengesteld.

Fig. 299. Oud-Sangireesche kleederdrachten.

Men droeg een roode koffo-ceintuur en een rooden koffo-zakdoek, vooral als men naar de kerk of uit wandelen ging.

De zakdoek werd om den hals gedragen; alleen de hoogen in rang en aanzien mochten den zakdoek los op den schouder hangen.

Voorts kende men kapèpè of kussensloopen, tepikè of matjes, langi-langi of hemels van gekleurd koffo-weefsel.

Al die zaken zijn nu verdwenen; men maakt enkel nog gekleurde weefsels in den vorm van loopers en tagaho's of netten. De Engelsche reiziger Sydney Hickson schrijft in zijn: A naturalist in North Celebes: „The whole house (of the radja of Manganitoe) was hung with an amazing quantity of the native koffo curtains, giving it the appearance of a small ethnological museum. These curtains are made from the fibre of the wild banana, which is found in considerable abundance in the Sangirese forests."

Een weefsel, dat geheel van koffo-garens gemaakt is, noemt men op de Talaud-eilanden lologa; is de schering gedeeltelijk van katoenen garens, dan heet er het koffo-weefsel lamansodane en bestaat de inslag uit katoenen garens, dan wordt de doek lilama genoemd.

---

[1] Vergelijk tingkoeloe met het Menangkabausche tikoeloe, een hoofdtooisel voor vrouwen en reeds hiervoren in de rubriek goud- en zilverweefsels van dit hoofdstuk genoemd.

HOOFDSTUK XI.

ANDERE, AANVERWANTE TECHNIEKEN VAN INLANDSCHE WEEFKUNST.

A. HET BORDUURWERK.

ET borduren wordt op Java met den algemeenen naam van njoelam (van soelam) (1) aangeduid. Men past het veel toe op het bovenvlak van kopjahs of koeploeks, mutsen, welke in Oost-Java veel door mannen, voornamelijk ĕntjiks en hadjis en kinderen worden gedragen; voorts op het bovenvlak van troempahs (Inlandsch schoeisel) en bij de vervaardiging van sloffen of muiltjes, oto's of borstdoeken voor kinderen, kussenversieringen, buikbanden, enz.

De arbeid van het borduren wordt uitgevoerd door mannen, vrouwen of kinderen; als materiaal bezigt men echt of imitatie- goud- en zilverdraad (giem), kraaltjes (moté of moeté), loovertjes (bertji of boertji of manik-manik) en imitatie goud- en zilverlint (klèngkam, naar 't Fransche woord clinquant), alles in den handel verkrijgbaar.

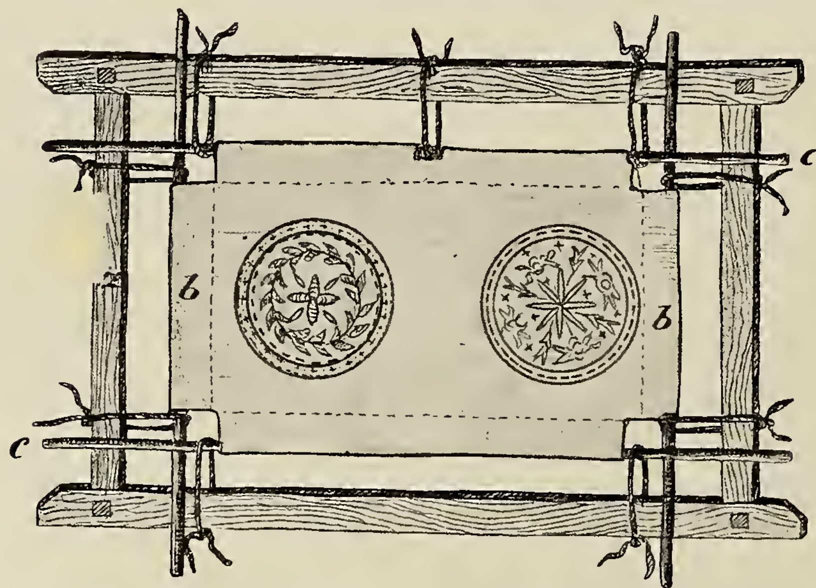
Een vierkant stuk wit katoen (moeslin), groot genoeg, om er het bovenvlak van een kopjah van te kunnen maken, wordt eerst aan de vier randen voorzien van oude lappen dik katoen, welke er in overal even breede strooken (koepingan, ook wel lobang kolor of pĕlipit genoemd) aan vast worden genaaid. (zie fig. 300). Aan de randen van deze katoenen lijst of koepingan steekt men gligèns of bamboezen stokken door, (deze worden in Meester Cornelis kisi-kisi of anak pĕmidangan genoemd), waarom men het te bewerken stuk katoen en de daaromheen aangebrachte lijst door aanrijging met touwen tusschen een vierkant raam (sidangan of pĕmidangan) strak spannen kan. (2)

Nu wordt met potlood de omtrek van het kopjah-bovenvlak en het borduurmotief aangegeven. Voor het borduren gebruikt men twee naalden, een kleine naald voor de moté of kraaltjes en een grootere voor de giem, waarvan de stukjes één voor één uit elkaar gerekt worden (di odot). Wil men de figuren meer in relief krijgen (timboel), dan borduurt men

(1) Soelam beteekent eigenlijk: er tusschen in of doorheen gewerkt.

(2) Het raam kan ook wel eens op een voetstuk staan en heet dan pĕmidangan bĕrkaki.

eerst met gewoon garen en daarna met g i e m. Na het borduren wordt het katoen weer van het raam losgemaakt, aan de achterzijde met rijstpap gesteven en op een stuk papier geplakt, ten einde het geheel stijf en hard te maken.
Op dezelfde wijze worden voorstukken van o t o 's (borstdoeken voor kinderen) sloffen, rolkussen-versieringen, enz. gemaakt.
In de Vorstenlanden wordt het borduren toegepast op buikbanden (èpèk) van fluweel (b l o e d r o e) of laken (l a k ĕ n).
Na de stof op een raam strak gespannen te hebben, plakt of bevestigt men er een stuk fijn papier, (welke de potloodteekening (s o e n g g i n g a n) van het gebloemte bevat), of een stuk stramien op, waarna het borduren met wol (s a j è t of s i j è t) plaats heeft. Na afloop van dit werk, wordt het stuk papier of stramien weggeknipt en naait men het bewerkte fluweel of laken volgens de verlangde lengte en breedte op een voering van katoen.

a = Sidangan of pemidangan. b = Koepingan of lobang kolor of pelipit.
c = Gligèn of kisi of anak pemidangan.
Fig. 300. Bovenaanzicht van een sidangan.

Ook in de residentie Pekalongan wordt op stramien geborduurd, speciaal voor het maken van buikbanden.
Op stukken stramien ter lengte van ± 90 c.M. en ter breedte van 5 of 6 c.M. worden met behulp van een naald met woldraad (in diverse kleuren) verschillende figuren aangebracht, meest naar bloemen genoemd, als k ĕ m b a n g s r ĕ n g é n g é, k ĕ m b a n g m a n g g i s, k ĕ m b a n g m a w a r, k ĕ m b a n g b o l e d, k ĕ m b a n g t a n d j o e n g a n, b a n d j i g o e m b ĕ n g, enz.
Om de figuren worden smalle randen in verschillende kleuren, z.g. t è m b o k k a n, aangebracht. De geborduurde s a b o e k van stramien wordt op een lederen of laken gordel genaaid en dient ter bedekking van den onder-buikband of s t a g è n.
Ook in de Preanger Regentschappen wordt op de hierboven omschreven wijzen geborduurd met loovertjes, gouddraad, goudlint, zijde, kraaltjes, en wol; het borduurraam wordt er p a m i d a n g a n en de spanstokjes worden p ĕ n t a n g a n genoemd.
Het borduren komt veel voor te Batavia en te Tangerang, en vooral te Meester Cornelis, waar de meeste borduursters, zoowel vrouwen als meisjes in de kampong Poelau, Hadji Kaimoen, Legok en Bidara tjina wonen. Het door haar beoefende bedrijf draagt het karakter van typische, vrouwelijke, industrieele huisvlijt, d.w.z. zij werken op bestelling van een enkele afnemer-in-het-groot, allen gescheiden van elkaar in eigen huis. Wat de opkooper, meestal een Chinees, van haar noodig heeft, komen de nijveren 's morgens vernemen, en met hem treden ze verder niet in connectie, dan enkel om het product van haar handenarbeid, wanneer dat klaar is, te brengen en er de verkooppenningen voor te ontvangen.
Hier is de borduurkunst het meest ontwikkeld.
Wat de techniek betreft, onderscheidt men het gewone n j o e l a m (borduren) van het m ĕ n g o e r a t i of m ĕ n a n g k a i i d.w.z. het borduren van de o e r a t s (nerven) en t a n g k a i s (stelen) van

bloem- en bladfiguren, hetgeen geschiedt door den draad in de verlangde richting op groote afstanden van elkaar in te steken.

Ook voor de verschillende soorten materiaal, welke in diverse kleuren voorkomen, heeft men verschillende technische termen; zoo spreekt de borduurster van giem kilau kilauan (dikke soort), giem mat, (dunnere soort, meer op goud- of zilverdraad lijkend), giem kĕmbang (gekartelde soort).

Wat hiermee en met het hierbovengenoemde boertji (loovertjes), klèngkam (goud- of zilverlint), bĕnang sirat (koord) en met zijde of soetra verkregen kan worden, behoef ik hier zeker niet nader te omschrijven, daar de borduurkunst in den Indischen Archipel, wat de patronen betreft, overeenkomst heeft met die van Britsch-Indiërs, Chineezen en Europeanen.

Enkel zij ten slotte nog gewezen op de van Meester Cornelis afkomstige, geborduurde sloffen, welke als sĕlòp songkèt bekend staan en over het algemeen te Batavia en elders op Java zeer gewild zijn. Songkèt toch is een goud- of zilverweefsel (zie het hoofdstuk hierover); een sĕlop songkèt bezit dus een voorstuk, dat een goud- of zilverweefsel imiteert.

Men naait de gouden draden (giem), welke dus den omslag van het weefsel moeten voorstellen, in één richting op, en verbindt ze door het innaaien van zijdedraad, waarmee men het geraamte van den weefslag imiteert.

Dit eenvoudige werk, maarmee men dus het effect van het weven met goud- en zilverdraad nabootst, heet mĕnjongkèt en de patronen die men er mee verkrijgt, staan bekend onder den naam van bandji, loebang loei, sĕrikaja, semangkok, moeaté, mata bakoel, bidai, angin-angin, ombak-ombak, hoedjan mas intĕn, enz.

In Tangĕrang duidt men de verschillende borduur-technieken met de navolgende benamingen aan:

1. soelam tĕkĕt (relief-borduren),
2. soelam songkèt (hierboven reeds omschreven),
3. soelam sari (vlak-borduren met zijdedraad),
4. soelam kawat (vlak-borduren met echt of imitatie goud- of zilverdraad),
5. soelam moeté (borduren met moeté of manik-manik, kraaltjes of loovertjes).

Het borduren komt ook in de Lampongsche districten en in Benkoelen voor en heet oelam of mĕnĕkat.

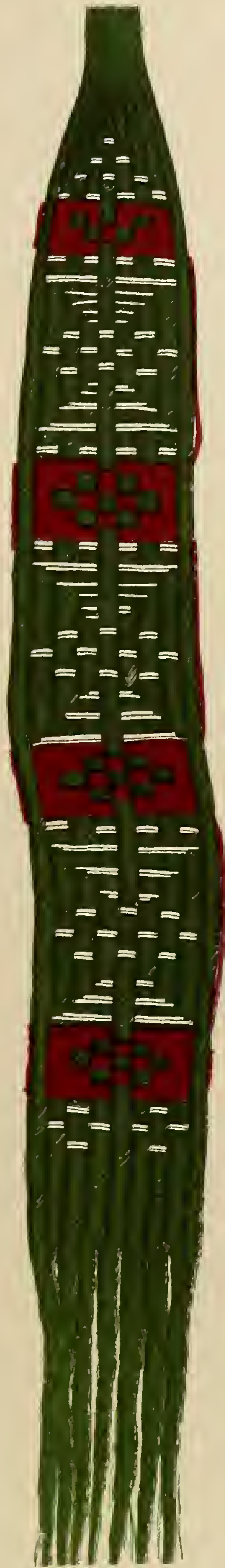
Zoo zijn de Benkoeleesche tapis (vrouwensaroengs) van de soorten laoet liau, laoet silang, en sĕmaka, — oorspronkelijk eenvoudig gestreepte doeken met rood als overheerschende kleur, — overvloedig met gouddraad doorstikt.

Jongelieden, gewoonlijk minnaars der wevende moeli's (maagden), fantaiseeren met potlood teekeningetjes op papier, welke zij daarna uitknippen en aan hun geliefden zenden. Deze figuurtjes worden naar den smaak van de weefster door haar op de tapis gerangschikt en bevestigd, en eindelijk met gouddraad beborduurd. Ook wordt de tapis aan den rand met katoen- of zijde-garen doorstikt, of met kralen, dubbeltjes, kleine bollen of spiegeltjes (tjĕrmoek) behangen. Dergelijke vrouwensaroengs, waaraan men dikwijls een arbeid van eenige jaren besteedt, zijn natuurlijk staatsie-doeken en dus niet voor dagelijksch gebruik bestemd.

„Het tjĕrmoek", schrijft de heer J. W. van Hille in zijn: Het vervaardigen der kain tjĕrmoek in de afdeeling Kauer (residentie Benkoelen), „wordt in groote platen ingevoerd en bestaat uit bladtin, dat, aan den eenen kant er als verguld uitziende, een spiegelend oppervlak heeft. Men snijdt het in vierkante stukjes van ¼ c.M². oppervlak. Deze stukjes worden mede met zijden draad in horizontale rijen op de kain genaaid op gelijke afstanden, en zoo, dat de 3e rij tegenover de 1e komt. De hoeken der tjĕrmoeks zijn door den draad onzichtbaar, zoodat het schijnt, alsof de stukjes rond waren".

Het garen-borduursel wordt in Redjang en Lebong onderscheiden in *tĕkat tanam* (gewoon borduursel) en *tĕkat timboel* (relief-borduursel).
In Palembang komt het borduren (*njoelam*) met garen veel voor. Een stuk goed, waarop het patroon met potlood geteekend is, wordt op een raam (*pamidangan*) gespannen. Het verdere werk bestaat slechts uit het op- en neerhalen van den draad langs de aangegeven lijnen en door het opgespannen goed heen.
De in gebruik zijnde *njoelam*-naald is een kromgebogen haakpen, waarvan de weerhaak naar buiten is gekeerd.
Kabaja's, tafelloopers en kleedjes, zakdoeken, kragen, enz. worden er op deze wijze bewerkt.
Het borduren met gouddraad, zilverdraad, loovertjes, kraaltjes, enz. wordt ook gedaan op Banka en Billiton en in de Padangsche Bovenlanden, waar als borduurwerk *tampoek bantal* (kussen-sluit-stukken), *soengkoek* (mutsen), *oetoeh* = het Javaansche *oto*, (kinderborstlappen), tabakskokers, lappen voor schoteldeksels, kussenkleeden, ledikantversieringen, slofjes, enz. voorkomen. De motieven, welke gebruikt worden, toonen soms Chineeschen oorsprong.
In de Maleische landen van Sumatra's Oostkust en in den Riouw Archipel wordt het borduren met goud- of zilverdraad uitgevoerd bij de vervaardiging van kostbare matten, waarvan de bovenste, met katoen, fluweel, laken, enz. gevoerde laag rijkelijk van borduurwerk wordt voorzien. Ook de *sahabs* of kleeden, waarmee schoteldeksels worden overtrokken, bevatten goudborduursel in verschillende patronen.
Ook in Atjeh komt de kunst van borduren met goud- of zilverdraad voor; men past die b. v. toe op het wijde kruis van vrouwenbroeken.
In Prof. Dr. Snouck Hurgronje's werk: „het Gajoland en zijn bewoners" treffen we hieromtrent het navolgende aan: „In de borduurkunst, die nooit anders dan door vrouwen beoefend wordt, hebben sommigen het ver gebracht. De fraaie, zelden geheel symmetrische figuren worden eerst met kalk, in sap van suikerriet of lombokbladeren opgelost, op het doek geteekend (*nloekés*) en over die lijnen heen met den gewonen of ook met den kettingsteek gewerkt".
En verder:
„Het eenige, specifiek-Gajosche, dat de mannendracht vertoont, zijn de opgelegde borduursels (*boengo*) van wit garen of *kasap*, die sommige zwarte *badjoe's* versieren".
Het borduren met wit garen past ook de Karo-Batak toe op zijn blauw geverfd buis.
Nagenoeg in alle Maleische kustlanden van Borneo wordt de borduurkunst (*mĕnjoelam*) beoefend bij het vervaardigen van hoofddeksel-, kussen- en andere versieringen.
De materialen, welke men er voor gebruikt, zijn ongeveer dezelfde als van Java en Sumatra, n.l. *giem* (onecht goud- of zilverdraad), *bertji* (loovertjes), *klèngkam* (goud- of zilverlint), zijdedraad en spiegelglas. Zij worden op dezelfde wijze middels een naald op een stuk zijde of laken bevestigd, dat op een vierkant, op voetstukken staand raam (*kĕntjangan*) (¹) stijf gespannen wordt.
Hetgeen op Java met den naam van *songkèttan* wordt aangeduid en b.v. te Meester Cornelis voorkomt, wordt ook op Borneo vervaardigd.
Het daarmee nagebootste goud- of zilverweefsel-motief komt er niet alleen in smalle streepjes, maar zelfs in breede lijnen voor, welke b.v. op een kussenversiering de teekening aangeven.
Gewoonlijk wordt er gewerkt naar uitgeknipte, papieren patronen, die op de te borduren lap vastgenaaid worden.
Deze patronen worden uitgeknipt en men maakt daarvan zooveel copieën als noodig is, om er later met het materiaal over heen te kunnen werken en dus een hoog relief in het borduurwerk te verkrijgen. Het meest komen er borduursels van *klèngkam* of *klingkam* voor (goud of

(¹) De onderdeelen van het borduurraam (*kentjangan*) zijn: de *oeloeh-oeloeh*, of katoenen hulzen, en de *gelegèn* of stokjes, welke door die hulzen gestoken worden.

Plaat 30*A*. PAPOÊROE VAN ZUID-CELEBES.
(Zie blz. 201 t/m 205 en 291.)

Plaat 30*B*. BAND UIT AMANOEBANG.
(Timor en Onderhoorigheden.)
(Zie blz. 206 en 291.)

zilverlint), waarmee men in dwarse richting de strooken, welke het gebloemte aangeven, opvult. De meest bekende patronen zijn: boenga air mawar, boenga boeloe ajam, boenga tjangkèh, boenga papare, boenga awan sekoentoeng, awan akar, soedoet, boenga awan larat, awan setangkei, enz.

Zeer mooie patronen van draadnaaisel komen voor op Dajaksche buizen van boombast. Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis schrijft hierover in zijn werk: Quer durch Borneo: „Auf die Herstellung dieser Kleidungstücke verwandten besonders die Frauen viel Sorgfalt und Kunstfertigkeit. Sie webten sowohl prächtige Stoffe als auch einfachere, die dann, wie auch der Baumbast, durch schöne, farbige Stickereien verziert wurden. Die Stickereien wurden in hübschen, farbigen Mustern, hauptsächlich im Kettenstich ausgeführt und legen noch heute von dem Geschmack und Fleiss der damaligen Frauen ein gutes Zeugnis ab."

B. HET KANTSLAAN.

Het kantslaan komt op Java slechts sporadisch voor en wordt met den naam van mĕrèndå (naar het Maleische mĕrènda; rèndå of rènda = kant) aangeduid.

Ter hoofdplaats Soerabaja, in de residentie Pasoeroean en Besoeki, te Jogja, enz. zijn enkele nijveren, die zich met dezen arbeid bezig houden.

Het kantkussen, gewoonlijk gĕmboeng genoemd, is een op vier pooten staand bankje met een hellend oppervlak, hetwelk met een kussentje bekleed is.

Naar een met gaatjes doorboorde patroon-plaat (tjitak) van papier, soms van zink gemaakt, welke plaat op het kussen wordt vastgehecht, voert de kantwerkster, — gewoonlijk zijn 't vrouwen en meisjes, die dezen arbeid als huisvlijt verrichten — de dooreenvlechting van de verschillende, aan klosjes (klanting of grandèl) opgerolde draden tot het yle patroon uit.

Hiervoor worden de klosjes van de eene zijde naar de andere geworpen, over of onder elkaar, al naar gelang het patroon zulks vordert.

Fig. 301. Soerabajasche zilverkantwerkster.

Voornamelijk komt op Java slechts het kantwerk met goud- of zilverdraad voor, terwijl dikwijls ook het z.g. klèngkam d. i. goud- of zilverlint daarvoor gebruikt wordt.

Het kantwerken met goud- of zilverdraad wordt meer speciaal ngatilli genoemd, terwijl dezelfde arbeid met goud- of zilverlint ngĕrangi heet.

Zij, die vlug weten te werken, kunnen in één dag een eind kant van 3 Meters lang en 1 cM. breed vervaardigen.

In Jogja wordt kant van gouddraad balĕnggi genoemd; hier houden zich mannen met het kantslaan bezig; zij werken uitsluitend voor het hof van den sultan. (fig. 302).

In Zuid-Sumatra zien we voor het eerst kantwerk van goud- en zilverdraad maken in Benkoelen. Het materiaal koopen de kantwerksters in kleine houten klosjes, welke in bamboe kokertjes worden bewaard.

Een reep roembaia-palmblad of schil, waarin gemakkelijk een speld kan worden gestoken, wordt met een stuk katoen (lapik rènda) omwikkeld en op een kussentje geplaatst.
De figuren van het goud- of zilverkant ontstaan bij het ineenslaan der draden volgens het gaatjes-patroon van de lapik rènda.
Het kantslaan wordt zeer veel in Palembang beoefend en het bedrijf is er zoo algemeen, dat men de vraag zou kunnen stellen, of het Palembangsche kantwerk (rènda) door Europeanen ingevoerd of dat het een inheemsche industrie is.
Dat deze tak van kunstnijverheid al heel lang geleden ontstaan moet zijn, leid ik af uit de omstandigheid, dat het niet alleen ter hoofdplaats Palembang en in het binnenland hiervan, maar ook in Zuid-Sumatra, in de Padangsche Bovenlanden, ja zelfs in Noord-Sumatra beoefend wordt.

Fig. 302. Jogjasche goud- en zilverkant-werker.

Men kan veilig aannemen, dat Palembang de bakermat is van de kunst der Inlandsche kantwerksters, het centrum, vanwaar de techniek over Sumatra verbreid en zelfs naar Java overgebracht is.
Nu dient rènda van goud- en zilverdraad hoofdzakelijk als zoom van luxe weefsels. Daarin, dus in de oorspronkelijk Inlandsche wijze van het vervaardigen van zoomen voor weefsels en kleedjes, moet het ontstaan van de nu zoo uitgebreîde rènda-industrie worden gezocht. Vermoedelijk heeft deze bezigheid vroeger plaats gehad met gebruikmaking van geen andere toestellen dan naaldjes, welke volgens een bepaalde teekening op een plank gestoken waren en waaromheen de draadjes uit de hand „gevlochten" werden.
Is dus het bedrijf m.i. oorspronkelijk Inlandsch, het is op Europeesche wijze verbeterd — en vermoedelijk al zeer lang geleden —, door invoering van Europeesche toestellen, kantkussens met klosjes, waardoor het mogelijk werd het „vlechten" van het stijve goud- en zilverdraad tot zoomen ook toe te passen met gewoon katoengaren. De in gebruik zijnde siermotieven hebben zich van zelf gevormd; velen daarvan zijn afgezien van Europeesche kantmonsters, maar in sommige zit toch zeer duidelijk een Inlandsch idee.
Nadat de benoodigde kantklosjes met garen gevuld zijn, wordt het papieren prikpatroon (pisil) op het kantkussen bevestigd.
Het Palembangsche kantkussen heeft als bodem een trapeziumvormige plank, waarvan de kortste der evenwijdige zijden naar de kantwerkster gekeerd is.
Vertikaal op dit trapeziumvlak staat een half cirkelvormige plank van 15 c.M. hoogte. Langs den rand van dien halven cirkel wordt een stuk goed gespannen en aan den bodem bevestigd en wel zoo, dat er tusschen het goed en de met elkaar verbonden planken een open ruimte ontstaat, die zoodanig wordt opgevuld met zaagsel, dat het geheel den vorm krijgt van een halven, afgeknotten kegel, met het kleinste vlak naar de werkster gekeerd. Gewoonlijk wordt

Fig. 303. Palèmbangsche kantwerkster.

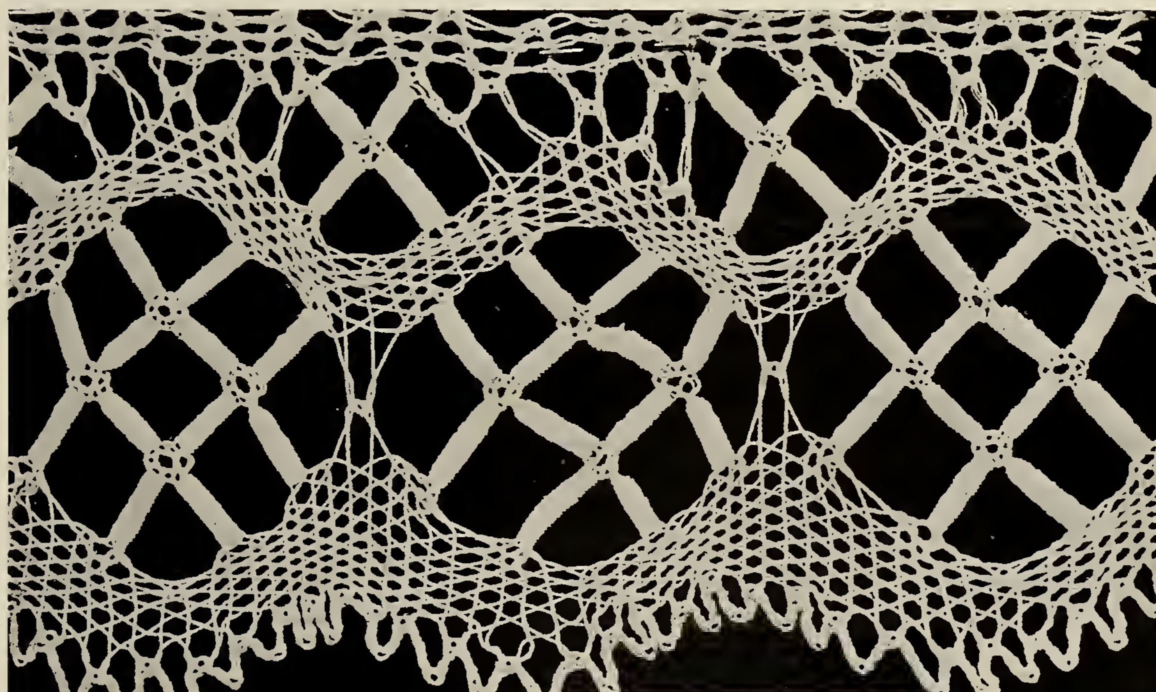

Fig. 304. Palèmbangsche kant. Patroon: Rènda pakis.

in het halfcirkelvormige vlak een vakje opengesneden en daarin een laadje aangebracht, waarin de afgewerkte kant kan worden opgeborgen. Het kussen rust op vier lage pooten. Dit is noodig, daar anders de werkster, als ze met gekruiste of achterwaarts verbogen beenen voor het kussen op den grond zit, zich te veel voorover zou moeten buigen. De einden van het om de klosjes gewonden garen worden paarsgewijs aan elkaar geknoopt en aan spelden gehangen. Om elke speld worden op zijn minst twee klosjes, soms ook 4, 6 enz. klosjes gehangen. Over de eigenlijke techniek van het kantslaan behoeft hier niet te worden uitgeweid; enkel wil ik hier de meest

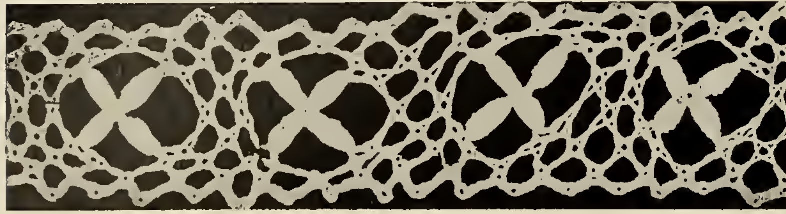

Fig. 305. Palèmbangsche kant. Patroon: Rènda kĕmbang tjĕngkèh.

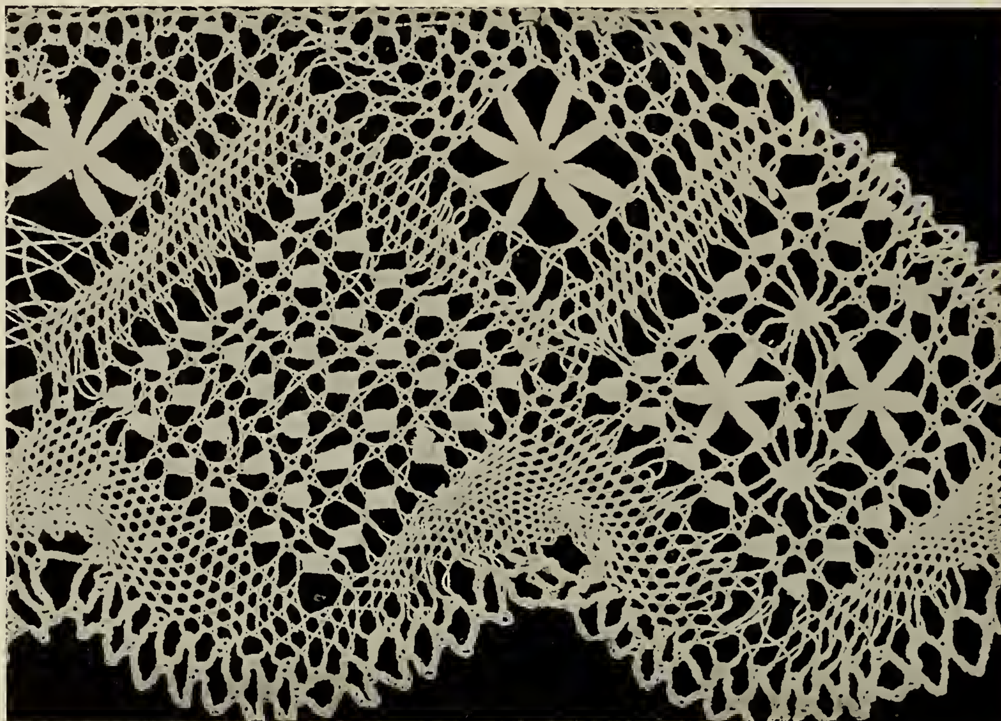

Fig. 306. Palèmbangsche kant. Patroon: Rènda poesaran.

voorkomende slagen en figuren noemen, t.w. de mata poenai of dubbelslag, de sasak of linnenslag, de djarit of netslag, het bĕlit of het kruisen der klosjes, verder de rantai of vlechtslag, en de loekis of de bladfiguur.

De namen der Palembangsche rĕnda patronen zijn:

1. boelan (= maan), aldus genoemd naar de groote ronde figuren; 2. kĕrang bĕrtangkoep (verspreide zeebloemen); 3. bangsawan (edelman). Deze kantsoort werd vroeger door voornamen en grooten gedragen; 4. pakis (= de naam van een varensoort); 5. poe-

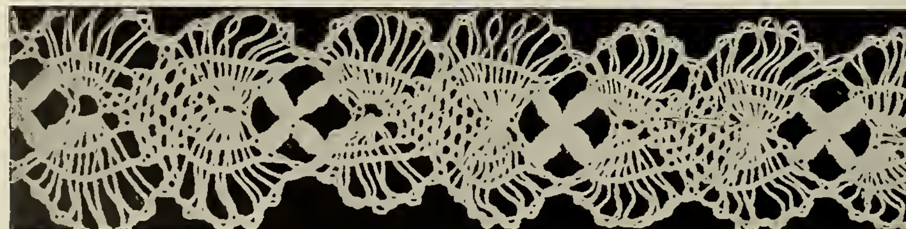

Fig. 307. Palèmbangsche kant. Patroon: Rènda karang bertangkoep.

saran (= gelijk navels); 6. bĕsawoeng (vechtende slangen); 7. kipas (als waaiers); 8. sĕloeang moedik (als stroomopwaarts zwemmende sĕloeangs, kleine vischjes); 9. roesak hati (= gebroken hart). De legende verhaalt, dat de eerste maakster van deze kantsoort van verdriet gestorven is; 10. kĕmbang tandjoeng (tandjoengbloem); 11. koepoe-koepoe (als vlinders); 12. tjantik manis (buitengewoon lief en mooi); 13. djamoer gĕrigit (een champignon-soort); 14. kembang tjĕngkè (tjengkè-bloem); 15. poekang ajam (dijbeen van een kip); 16. lokan (= een mosselsoort).

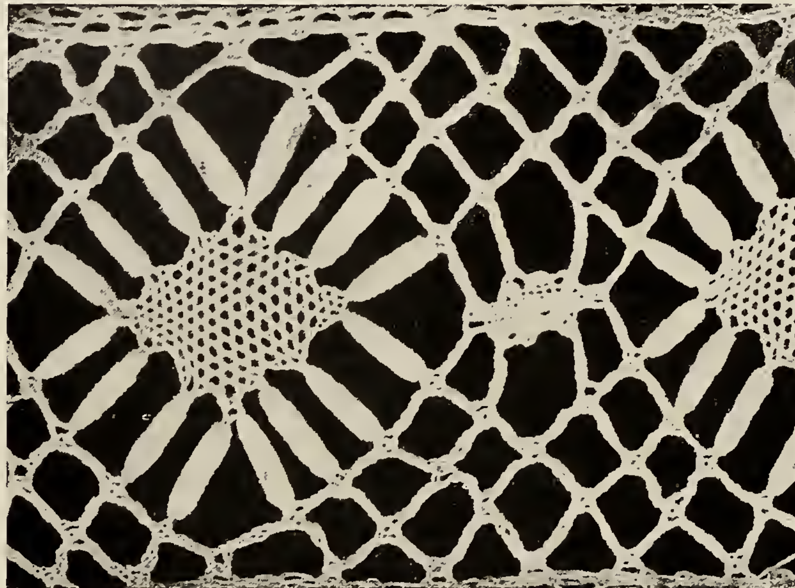

Fig. 308 Palèmbangsche kant. Patroon: Rènda boelan.

Kant van goud- of zilverdraad wordt ook vervaardigd in de Padangsche Bovenlanden, waar men het rèndo djangè noemt, omdat het patroon aangegeven is door gaatjes, welke in een djangè of reepje huid geprikt zijn.

De rèndo djangè, dienend voor zoomen der baadjes van Menangkabausche vrouwen, wordt met groene of roode zijden draadjes gesierd, welke mede in het kantwerk worden opgenomen. Het kantkussen noemt men in de Menangkabaulanden palanta rèndo.

Het heeft, wanneer men een dunnere kantsoort wil maken, ook wel een anderen, speciaal uitgedachten vorm, zooals b. v. in Siloengkang. Het kan een plank zijn op twee voetstukken. (fig. 312).

Aan het eene einde der plank ligt in een vork de ronde, korte pasoh (of borstboom). Er zijn

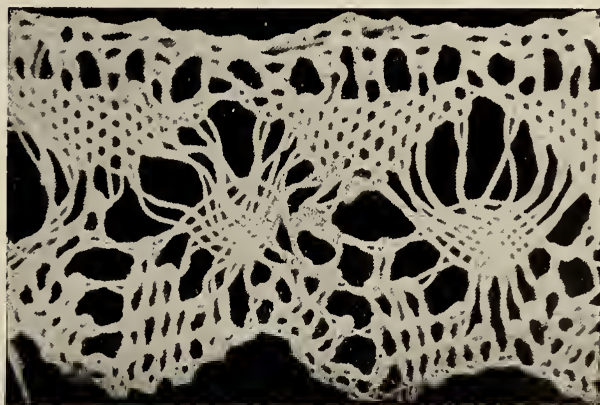

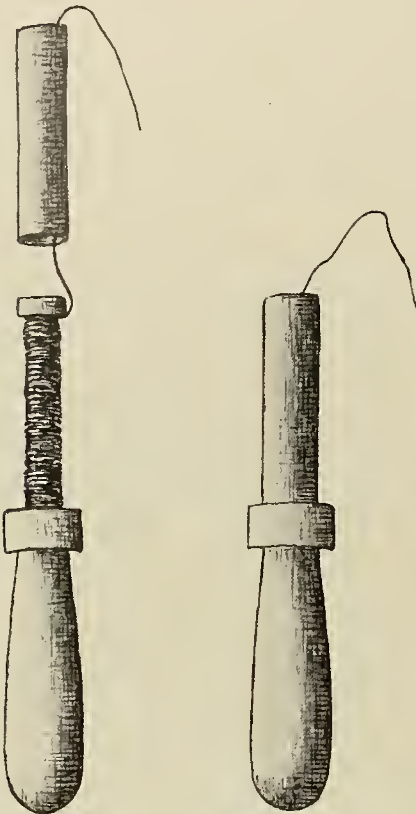
Fig. 309. Palèmbangsche kant.
Patroon: Rènda poekang ajam.

Fig 310. Palèmbangsche kant.
Patroon: Rènda lokan.

maar twee zilveren of gouden scheringdraden, welke aan het eene einde aan de pasoh verbonden zijn. De kettingboom, die ze aan het andere einde vasthoudt, bestaat in twee houten pinnen (tagak), welke aan weerszijden in gaatjes in de plank gestoken kunnen worden. De inslag hangt aan zes klosjes of tinau's van een bijzonder maaksel, (fig. 311) welke bij drieën

aan weerszijden van de plank gehouden worden. Op de plank wordt een kleed (alèh) of kussen geplaatst, opdat het goud- of zilverdraad niet vuil kan worden. Op dat kussen staat een bamboezen toepang of steunsel, dat de schering een weinig in spanning houdt. Elke klos of tinau bestaat uit een rol, waarop het goud- of zilverdraad gewonden wordt en een handvatje, terwijl een kokertje als een soort deksel dient, tevens ook om den draad vast te zetten.

Open tinau of kantklos. Gesloten tinau of kantklos.
Fig. 311. Kantklossen.

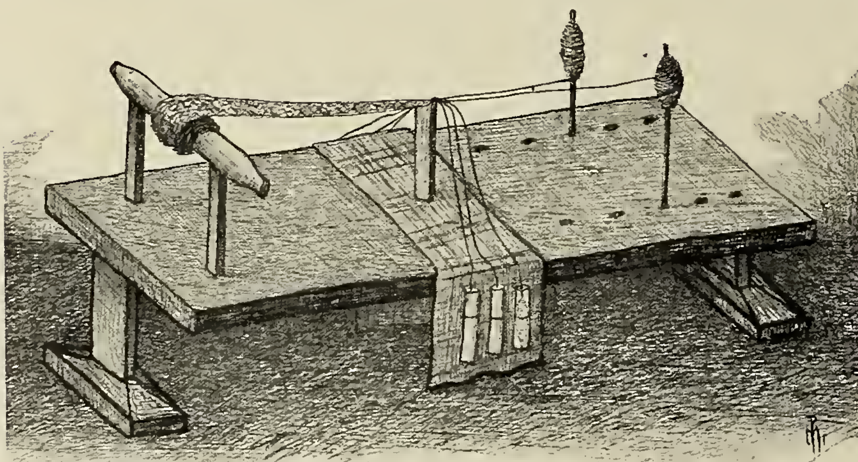
Slaat men nu de klosjes met hun garens systematisch van boven naar beneden tusschen de spalking der beide scheringdraden, dan verkrijgt men de z. g. rèndo songsang; doet men dit inslaan van onder naar boven tusschen de beide scheringdraden, dan ontstaat het z. g. rèndo boelè. Telkens, wanneer men al werkend meer en meer de pinnen of tagaks nadert, kunnen deze, nadat men de scheringdraden weer een eindje heeft afgewikkeld, naar verdere gaten verplaatst worden.

De plank bevat nog een derde rij gaatjes; men kan dus drie scheringdraden gebruiken; in dit geval zijn er gewoonlijk 7 klosjes voor den inslag; men verkrijgt dan een iets breedere soort kant, welke rèndo lawè genoemd wordt.

Vooral dèta's (hoofddoeken) worden met deze soorten rèndo versierd.

In de Maleische kustlanden van Borneo maakt men eveneens kant van goud- en zilverdraad. Zulk kant noemt men rènda koelat kĕrikit. Men gebruikt hiervoor ook wel klèngkam (goud- of zilverlint).

De werktuigen, waarvan men zich bedient, zijn het reeds beschreven kantkussen (bantalan), de meestal van ijzerhout vervaardigde kantklosjes (pĕlantingan) (fig. 314) en de garenklosjes (klos), voorts de patroonreep, (lapian), in de gaatjes waarvan verschillende spelden op het kussen worden vastgestoken.

Fig. 312. Palanta rèndo uit Siloengkang.

In Martapoera, waar men deze soort kunst van Java ingevoerd heeft, gebruikt men reepen goud- of zilverkant als strooken (tĕpi) van slèndangs en vrouwenbaadjes.

Dergelijk kantwerk wordt van Martapoera enkel naar Pengaron, Pleihari, Karang Intan, Bati Bati en Asam uitgevoerd, en wel tot een totale waarde van ± *f* 200 per jaar. Men onderscheidt twee soorten goud- of zilverkant, t.w.

1. rènda koelat kĕrikit, tadjam boenganja (met spitse bloemen) en 2. rènda koelat kĕrikit, boendar boenganja (met ronde bloemen) (fig. 315 en 316).

C. HET A-JOUR-WERK OF HET Z.G. FIL TIRÉ.

Algemeen staat het fil tiré in Indië bekend als trawangan. Hier en daar op Java wordt deze kunst beoefend, maar het meest wordt trawangwerk gemaakt op Sumatra, vooral in de residenties Palembang, Benkoelen, Banka en Billiton en de Padangsche Bovenlanden.

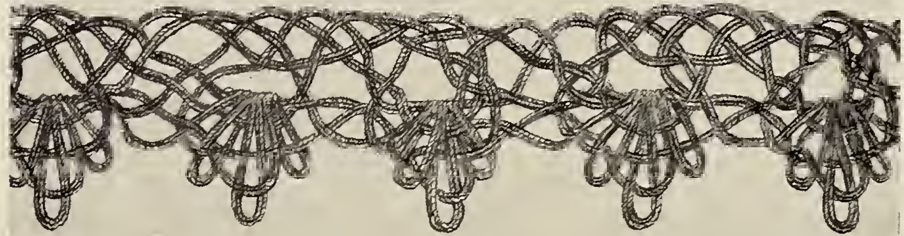

Fig. 313. Kantwerk uit Pajakoemboeh.

Het vervaardigen van trawang of trawangan komt in het kort hierop neer, dat van een op een raam uitgespannen stuk linnen systematisch enkele schering- of inslagdraden worden uitgetrokken, waarna op de aldus ijl gemaakte plekken de overgebleven, losse draden hier en daar bijeengevoegd worden, totdat een à-jour-teekening ontstaat. Het vordert, zooals begrijpelijk is, veel geduld en is uit den aard der zaak een arbeid, welke slechts door vrouwen en meisjes wordt uitgevoerd.

In de Padangsche Bovenlanden kent men:

1. Trawang Arab. (fig. 317). Men noemt dit à-jourwerk aldus, omdat het veel voorkomt als versiering aan de witte kleeden, welke door degenen gedragen worden, die in Mekka (Arabië) geweest zijn.

Fig. 314. Pelantingan.

Het trawang Arab wordt verkregen, door het inslaggaren regelmatig bij tweeën of drieën uit te tornen. Men verkrijgt dus een veld van baantjes.

Op dit veld nu borduurt men door aaneennaaiing van draadjes de open figuur; het veld fungeert dus ongeveer als fijn stramien. Op deze wijze kunnen met de borduurnaald verschillende à-jourmotieven worden gemaakt, zoo b.v. aka tjino, kaloea pakoe boenga setangkei, tampoek manggis, enz. Veelal wordt een baan met dergelijke motieven aan den boven- en benedenkant afgezet met randen, welker à-jourteekening verkregen is na uittrekking van meer inslagdraadjes dan voor het trawang Arab. De randen zijn dus meer open, zij worden terali genoemd en in terali biasa en terali sasak (open als bamboe-vlechtwerk) onderscheiden. 2. Trawang tjaboet. (fig. 318). Hiervoor worden op het veld niet enkele baantjes losgetornd, maar alle inslagdraden, zoodat

Fig. 315. Rènda koelat kĕrikit, tadjam boenganja.

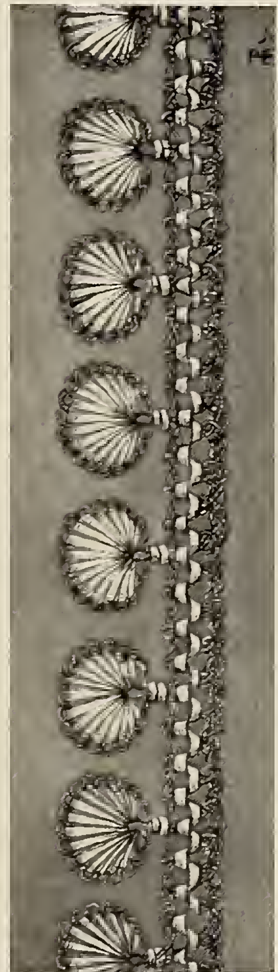

Fig. 316. Rènda koelat kĕrikit, boendar boenganja.

slechts de scheringdraden van het linnen overblijven, welke dan tot de een of andere figuur aaneengenaaid worden. 3. Trawang pahat. (fig. 319). Op het veld worden banen, zoowel van de inslag- als van de scheringdraden losgetornd. Men verkrijgt dus een heel ijl weefsel, met vierkante openingen; de overgebleven schering- en inslagdraadjes worden dan aanéén-genaaid tot een à-jour-motief. 4. Trawang bĕnang. (fig. 320). Dient als verbindingszoom tusschen twee stukken linnen. Lostorning heeft hiervoor niet plaats. Tusschen de beide strooken linnen werkt men de verbindingsgarens à jour uit. Het trawang-werk van de Padangsche Bovenlanden komt voor op vrouwenbaadjes (bij hals en mouwen), mannenbroeken, zakdoeken, enz.

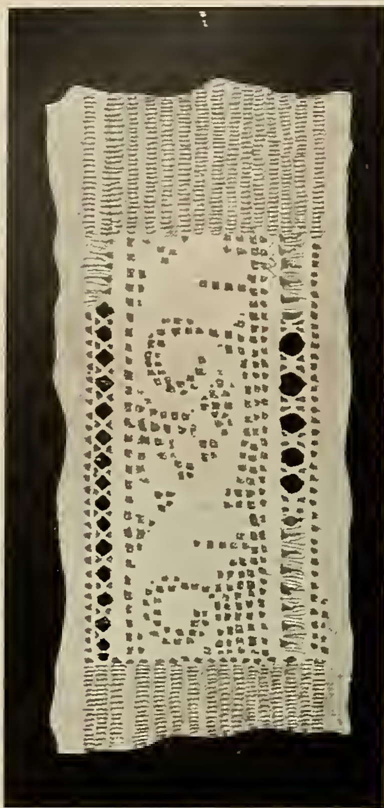

Fig. 317. Trawang-Arab.

Fig. 318. Trawang tjaboet.

In Benkoelen onderscheidt men:
1. trawang Arab, 2. trawang terali, 3. trawang pahat, 4. trawang tjina en 5. trawang sangkoet.

De eerste vier soorten worden gevormd door het uittornen van draden, de laatste is, wat de trawang bĕnang is voor de Padangsche Bovenlanden.

Ook in de Maleische landen van Borneo wordt voor kabaja-zakken en zakdoeken trawang of krawang-werk vervaardigd.

Men kent in Martapoera b.v. de patronen: kĕmbang taligapoe, kĕmbang bandji, kembang kotak, kĕmbang sikoe kaloeang.

Uit enkelen dezer namen is reeds af te leiden, dat de trawang-kunst in de bedoelde landen van Sumatra is overgebracht.

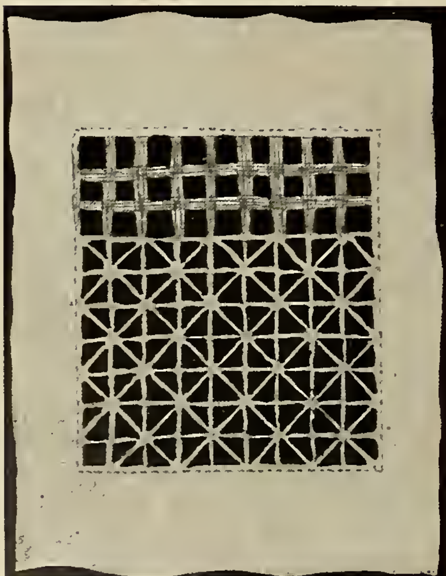

Fig. 319. Trawang pahat.

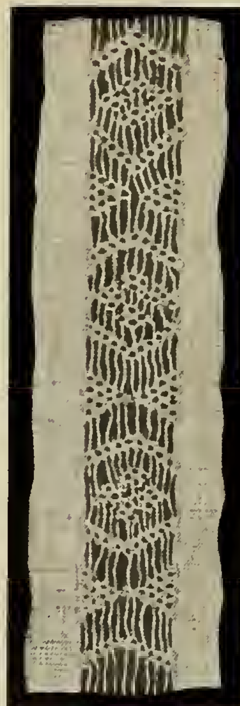

Fig. 320. Trawang bĕnang.

D. HET KRALENWERK.

Vooral in Timor- en onderhoorigheden en in de Dajaklanden hebben eenige kralensoorten een bijzonder hooge waarde. Uit G. P. Rouftaer's verhandeling: „Waar kwamen de raadselachtige moeti salahs (aggri-kralen) in de Timor-groep oorspronkelijk vandaan?" citeer ik hier het navol-

Plaat 31 *A.* GEBORDUURDE VERSIERING VAN EEN KUSSEN UIT SAMPIT.
(Zie blz. 304.)

Plaat 31 *B.* SANGIREESCH KRALENWERK.
(Zie blz. 315 t/m 317.)

gende: „Op de verschillende eilanden, die om en bij Timor liggen, en door veelvuldige handelsbetrekkingen en tijdelijke emigraties over en weer kunnen gerekend worden een afzonderlijke groep, de Timorgroep, uit te maken, dus in de eerste plaats op Timor zelf, op Roti, op Savoe, op Soemba of Tjendana (het Sandelhouteiland), op Flores, op Alor, maar ook Oostelijker naar de Zuidwester- en Zuidoostereilanden, op Wetter b.v., tot in de Timoerlaoet eilanden toe, worden in hooge eere gehouden als sieraad voor zoowel mannen als vrouwen zekere kralen, van verschillende kleuren, doch meest en liefst geel of oranje, van een gaatje voorzien, waardoor zij tot snoeren aaneengeregen kunnen worden, evenals bij ons de bloedkoralen, en dan ook inderdaad aldus tot snoeren geregen tot de zeldzaamheden en schatten behooren van rijken en aanzienlijken op deze eilanden."

De controleur E. F. van Walcheren schrijft in zijn: Eene reis naar de bovenstreken van Boeloen-

Fig. 321. Palembangsche borduursters.

gan (Tijdschrift v. h. Koninkl. Nederl. Aard. Genootsch. deel 24. jaar 1907): „De vrouwen schikken zich vooral gaarne op met kettingen van fraaie kralen.

Bij de Oema Tau dragen de meeste vrouwen ook gordels van groote kralen; bij de overige Kenja-stammen en bij de Kajans zag ik deze zelden. Deze kralen vertegenwoordigen dikwijls een groote waarde, maar de duurste worden steeds aan halskettingen gedragen. Kleine, oude kralen vindt men meer bij de Kajan Oema Lĕkan; de Oema Tau vroegen mij steeds om groote kralen (inoe boerak) voor hun gordels.

Al deze kralen dragen verschillende namen en er is veel studie voor noodig, om ze allen uit elkaar te kennen. De duurste is voorzeker de bloemboeng; deze kralen zijn zooveel waard, „dat men met één alle bezittingen van een geheelen stam kan koopen." Andere soorten zijn de lĕkoet sĕkĕlah, die zooveel waard zijn als een slaaf; handelaars in Serawak betalen er tot f 300.— per stuk voor. Verder heeft men de lĕkoet koemba, lĕkoet bela, labang póón, para póón, matandau, mana birang, enz. Deze kralen worden alle nagemaakt (waarschijnlijk in Oostenrijk, waar ze vervaardigd worden van afval van de Boheemsche glasfabrieken) [1], maar de Kenja's kunnen het verschil altijd dadelijk zien. De nagemaakte noemt men inoe mading, de oude inoe póón."

[1] Ook uit de fabrieken van Murano bij Venetië worden groote hoeveelheden kralen naar het Oosten uitgevoerd.

In den catalogus der verzamelingen van het Bataviaasch Genootschap vind ik nog de navolgende namen voor oude kralen der Mendalam-Kajans: belawir koho, getoeboeng apa pasei, getoeboeng soesat, tobè lama, poeroeng matoeh batang, boa wang, pioek boenan, loekat sekala.
En dan haal ik hier uit Prof. Dr. Nieuwenhuis' werk: „In Centraal Borneo" het navolgende aan: „Bij de geschenken, die bruid en bruidegom elkaar geven en bij de geschenken der familieleden spelen kralen een belangrijke rol. Van den bruidegom krijgt de bruid voor het eerst een takoa hawa, een huwelijksgordel van vier oude kralen aan een snoer; bij het huwelijksmaal, dat zij zamen houden, liggen er in de rijst twee kralen. Bovendien krijgt de bruid nog van haar aanstaande een fraaie kraal, de koho goeman. De familieleden en kennissen geven een snoer kralen, djĕ, die zoolang moet wezen als de jonge vrouw en al naarmate de welgesteldheid van meer of minder waarde is."
Voorts uit Dr. S. Muller's „Reizen en Onderzoekingen in den Indischen Archipel", 2e deel: „Zij (oude kralen) worden naar hare grootte, gelijkvormigheid, gladheid en zuiverheid van kleur, in vier soorten verdeeld, bij de Timoreezen bekend onder de benaming van 1. Inoe sala (kost 15—18 gulden het snoer, 2. Inoe kei lolo (12—14 gulden), 3. Inoe foea boeboe (8—10 gulden), en 4. Inoe tipas of inoe kote manoe (5—6 gulden). De twee eerste soorten zijn schier alleen in het bezit der vorsten en maken een deel der rijksschatten uit." Enz.
De invoer van dergelijke kralen dateert uit de allervroegste geschiedenis van Indië.
Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis schrijft in zijn werk Quer durch Borneo: „Da alle diese so sehr ähnlichen Perlenarten seit der Zeit, wo die Aegypter mit ihrer Herstellung begannen, von zahlreichen hochentwickelten Völkern wie den Phöniziern, den Etruskern, den Römern, den Bewohnern von Vorder Indien und den Venetianern verfertigt wurden und gegenwartig ebenso in Birmingham und Glablonz hergestellt werden, ist es unmöglich zu konstatieren, von wo und wann die alten Perlen bei niedrig entwickelten Völkern, wie den Dajak eingeführt worden sind."
Uit geen enkel voorbeeld is bekend, dat men dergelijke kralen bijeenwerkte tot garnituur; daarvoor waren zij over het algemeen te groot. Men reeg ze eenvoudig tot snoeren.
Met den heel veel lateren invoer van glaskraaltjes is ook de kunst van het rijgen tot garnituur ontstaan, welke zich nog het meest ontwikkeld heeft in de Timorgroep, op Noord-Celebes, de Sangir- en Talaud-eilanden en bij de Dajaks.
Gekleurde glaskralen worden nog in kleine hoeveelheden uit Europa in den Indischen Archipel ingevoerd.
Op Java heeft het rijgen met deze kraaltjes geen hoogere vlucht kunnen nemen, dan het met naald en garen opnaaien van dit materiaal op de voorstukken van slofjes of muiltjes, waarvan echter het gebruik hoe langer, zoo minder is geworden.
Het rijgen tot garnituur heeft zich vrijelijk ontwikkeld in de hierboven reeds aangegeven gebieden en wel zoo, dat de toegepaste motieven nog tot heden ten dage oorspronkelijk gebleven zijn. Door de draden, welke men voor het rijgsel gebruikt op verschillende wijzen in bepaalde kralen bijeen te vatten (de z.g. toeren), verkrijgt men de verschillende patronen. En deze zijn het juist, welke door hun typisch dessin aan het Indische kralenwerk zekere bekoorlijkheid geven.
Zeer terecht schrijft Margaretha Verweij in haar boek: „Het kralenrijgen," dat het welslagen van zulk werk grootendeels afhangt van de juiste keuze der kleuren. (1)
Zij verdeelt het werk met kralen in twee groepen: het rijgen en het opnaaien van kralen. Ten opzichte van Nederlandsch-Indie is daaraan nog een derde groep te voegen: het weven met

(1) Ook de heer J. A. Loebèr schrijft in zijn opstel: Muschel- und Glasperlenarbeiten in het tijdschrift Textile Kunst und Industrie, Jahrgang III, Heft 5: „Die farbige Zusammenstellung ist bei Glasperlenarbeiten die Quintessenz, die hervorragendste Eigenschaft. Die Technich ist so einfach, dasz sie nur an zweiter Stelle Beobachtung verdient. Die Farbe ist alles, beherrscht die ganze Arbeit."

Plaat 32 *A*. GEVLOCHTEN DOOSJE UIT ROTTI, MET KRALENWERK OVERTROKKEN.
(Zie blz. 315 t/m 317.)

Plaat 32 *B*. SANGIREESCH KRALENWERK.
(Zie blz. 315 t/m 317.)

kralen; dit gebeurt b v. in Angkola, en in het Toba-gebied, waar men in een bijzonder soort weefsel, meestal zwart, inslagdraden aantreft, welke met witte kraaltjes doorregen zijn. Elke inslagdraad wordt niet aangeslagen, dan nadat men de kraaltjes in het veld der scheringdraden gerangschikt heeft ter construeering, opbouwing van het bedachte patroon.

Wat nu het kralenrijgsel der Sangireezen, Dajaks en Timoreezen betreft, de wijze van de samenvatting der draden, het maken dus van een toer, biedt eigenlijk weinig variatie aan, en de eenige methode, welke toegepast wordt, is het maken van kleine ruitvormige oogjes, welke aan elke zijde twee, drie, vier, vijf, zes of zeven kraaltjes bevatten.

Dat het op deze wijze dooreenrijgen van kralen in diverse kleuren tot een soms vrij gecompliceerde figuur, wel eenig talent en in ieder geval een voorzichtige berekening vereischt, behoeft geen nader betoog.

De gekleurde figuren in het Sangireesche kralenwerk doen sterk denken aan de ornamenten der koffoweefsels; sommige motieven, zooals b.v. het asang oe pahi (de kieuwen van een rog), dat gelijk is aan het bandji (svastika) van Java, moeten zijn ingevoerd.

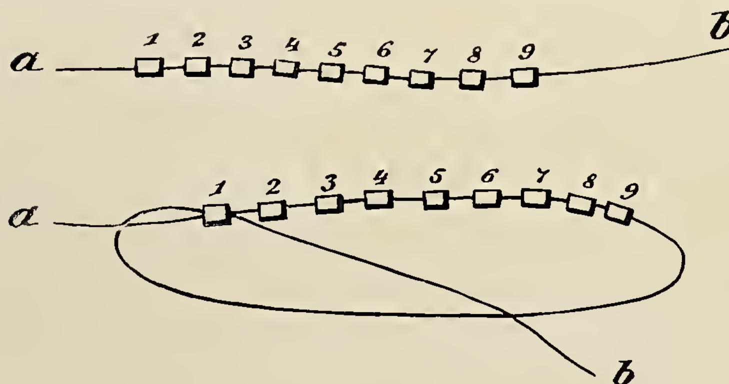

Fig. 322. Wijze van kralenrijgen.

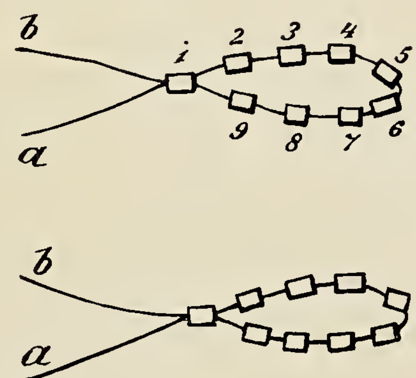

Fig. 323. Wijze van kralenrijgen.

Het kralenwerk wordt op Sangir pona genoemd (pona; mamona beteekent eigenlijk: netten mazen).

Gewoonlijk past men hierbij de doea lèlang-methode toe, d.w.z men begint met twee draden, die telkens weer bij elkaar komen, en daardoor kleine mazen doen ontstaan.

Elke zijde van zoo'n opening kan 3 of 5 kraaltjes bevatten; al naar gelang daarvan noemt men het kralenwerk pona tetaè tateloe of pona tetaè lima.

Men rijgt eenvoudig met de hand de kraaltjes door, totdat een lapje garnituur verkregen is, voldoende voor de bekleeding van een kawila of doos.

Want meestal benut men hier het rijgsel tot doozenbekleeding, zoo b.v. van kawila's (sirihdoozen), kaboeboe's (vierkante tabaksdoosjes), takapimping's (platte sigarenkokers) en kampie's (ronde sigaren- of tabakskokers). Een enkele maal maakt men er ook een tafelloopér van.

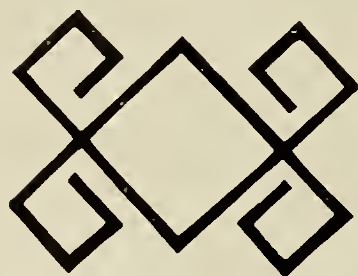
Gesteld nu, dat men pona tetaè lima moet maken, dan is de werkwijze als volgt (fig. 322 en 323):

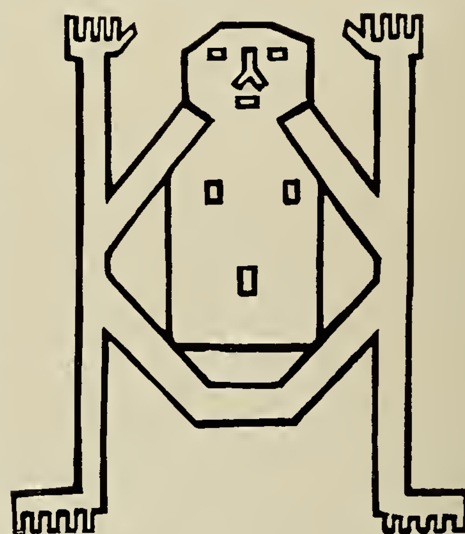
Aan een draad worden 9 kralen aaneengeregen, het uiteinde *b* haalt men naar links over en steekt het van links naar rechts door het kraaltje n°. 1. Bij aantrekking van den draad verkrijgt men dan een opening, waarvan elke zijde 5 kraaltjes telt, terwijl een der kraaltjes, — dat, waardoor 2 draden gaan —, als het hoekpunt of het hoekkraaltje kan worden beschouwd.

Men rijgt nu 4 kraaltjes door het eind *b* en 5 kraaltjes door het eind *a*, haalt het eind van draad *b* op dezelfde manier als boven weer door het uiterste kraaltje van *a* en trekt den draad aan.

Zoo gaat men voort, totdat men 1 rantai of ketting gekregen heeft met zooveel mazen of

m a t a's als men wenscht. Zoo werkt men ook terug, altijd zorgend, dat elke zijde van een opening 5 kraaltjes bevat, hieronder begrepen het hoekkraaltje, dat 2 draden in zijn holte bevat. Wenscht men p o n a t e t a é t a t e l o e te maken, dan worden bij den opzet niet 9 maar 5 kraaltjes doorgeregen. Een eenkleurig kralenrijgsel heet l e d o en een veelkleurig of patroon-rijgsel p i n i l è. De kleuren, waarin de kralen voorkomen, en op de Sangir eilanden gebruikt worden, zijn: lichtblauw (g i p o e); donkerblauw (k a m o e n t o e), rood (b o e a n k a l o n g a n g), rose (b o e a n d a l è r è, d.w.z. gekleurd als de d a l è r è-knol, een soort b a t a t e), goudgeel of barnsteenkleur (l a m b r e), glashelder (i n o e a k e), wit of troebel (m a w i r a m a l e b a h e), groen (k i n a l è a).
Ook op Noord-Celebes (in het Bolaängsche en in Donggala) komt kunstig kralenwerk voor, waarmee men soms doozen (van g a b a-g a b a gemaakt) belegt.
Volgens dezelfde werkwijze vervaardigt men op Soemba uit kralen het garnituur, waarmee men de weefsels, voornamelijk l a o k o m b o e's, versiert.
Deze, meestal effen zwart, of met een geweven figuurrand versierd, mogen alleen door de z.g. m a r a m b a's (menschen van den hoogsten stand) gedragen worden.
Op Timor, Rotti, Savoe overtrekt men er doozen of kokers mee.
Op Sumatra wordt kralenwerk voornamelijk in de Menangkabau streken vervaardigd en in het Batak-gebied, dat er aan grenst. Met dit kralenwerk overtrekt men gevlochten kokers, of versiert men weefsels. In Batang Natal maakt men van dit kralenrijgsel smalle strooken, welke men aan de randen van zwarte weefsels vastnaait. Dergelijke weefsels noemt men a b i t n a n i r a n g g a h a n; ze worden alleen door voorname personen gedragen. Zeer kunstig kralenwerk, zoo b.v. voor versiering van mutsen, m a n d a u's, h a w a t s (kinderdraagplanken) enz. wordt door Dajaksche vrouwen vervaardigd, die de kralen tot geometrische patronen aan uit ananasvezels bereid garen rijgen. Dit doen zij naar voorbeelden of patronen, welke door mannen in houten plankjes uitgesneden worden.

Fig. 324. Ruit en haakmotief, waaruit de vorm van het menschen-motief kan worden afgeleid.

Fig. 325. Menschen-motief.

Volgens Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis neemt de vervaardiging van kralengarnituur in het kunsthandwerk der Bahau- en Kenja-stammen een voorname plaats in. Uit het betrekkelijke hoofdstuk dat genoemde schrijver in zijn werk: „Quer durch Borneo" aan deze soort nijverheid wijdt, ontleen ik hier het navolgende. Vooral dienen de kinderdraagplankjes (h a w a t) genoemd te worden, welke men op bijzondere wijze met een vrij groot garnituur (t a p) versiert.
Ook de mandendeksels worden met kralengarnituur overtrokken. Bij de Long Glat-vrouwen bestaat het gebruik, om de vier hoeken van haar rokje met uit fijne kraaltjes vervaardigd garnituur te tooien.

De Kapoeas-stammen stellen er prijs op, de scheden der m a n d a u-mesjes met kralenrijgsel te versieren.
Mensch- en dierfiguren worden als kralenrijg-motieven geometrisch uitgewerkt.
Door het gebrek, dat men heeft aan kraaltjes in de benoodigde kleuren, kan niet altijd in tinten de symmetrie worden betracht, welke men eigenlijk wenscht.
„Die Stickerinnen" — aldus heet het in bovengenoemd werk — „reichen z.B. oft mit

einer bestimmten Perlenart nicht aus und müssen sich dann mit einer anderen begnügen". „An weitaus den meisten Mustern merkt man denn auch, dass der Stickerin eine Farbe oder ein Ton ausgegangen war und sie dann gegen die Symmetrie hatte sündigen mussen, indem sie Z.B. rechts und links verschiedene Farben anbrachte."

Tot zoover Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis over het Dajaksche kralenrijgsel.

Het meetkunstige ornament hiervan, doet evenals dat van het Sangireesche kralenrijgsel denken aan weefmotieven en zijn gelijk alle echte, oud-Indonesische patronen van primitieve volken gebaseerd op een variatie van de ruit en sleutel als standaardfiguren. Zelfs de zittende menschfiguren met opgeheven handen en gebogen knieën kunnen uit een combinatie van ruit- en sleutelfiguren worden afgeleid (fig. 324 en 325).

BIJLAGE I*a*.

INLANDSCHE NAMEN DER ONDERDEELEN VAN HET WEEFTOESTEL, ENZ.

Hollandsch.	Javaansch.	Madoereesch.	Soendaneesch.	Zuid-Sumatra'sch.
katoen	kapas	kapas	kapas	kapas
rolpers ontkorrelingspers	gilingan	pĕnggilingan	hindeusan	lélĕssan (Lampongsch) pipisan (Palembangsch)
ontkorrelen	'nggiling	giling	ngahindeusan	ngélélĕs (Lampongsch) mamipis (Palembangsch)
kloppen bekloppen	'nggĕblèggi	—	ngagĕblèggan	mĕgas (Lampongsch) népoek (Benkoeleesch)
kaarden	mindi of mĕpĕs	—	mindi	minggi (Lampongsch)
uitpluizingsboog	woesoe of: poesoe, ook: gĕndèwâ	kebbhak	peténg	—
koord van de uitpluizingsboog	boesoer of: sĕndĕng	boesoer	pondoh	
tokkelaar	djĕdoel, bĕdoel, of: bĕtoet	tjĕttèk	tjĕtik	—
rollen van de kapas	'ngglintir	lĕlĕs	ngagéléng	ngĕloeli (Lampongsch)
rol kapas	poesoeh	lĕlĕs	asiwoeng	loeli (Palemb. en Benkoeleesch) keloeloeng (Lampongsch)
uitpluizen	moesoni (van woesoe of poesoe)	ngĕbbhak	mĕténg	ngĕbĕbik (Lampongsch)
spinnen	ngantih	ngantih	ngantèh	mĕnggantih (Benkoeleesch en Palembangsch)
spinnewiel	djontrâ	kantihan	kintjir	tĕkĕw (Lampongsch) kintjir (Lampongsch en Benkoeleesch)
spinstokje	kisi	djĕddjhĕr	kisi	langan (Lampongsch) mata kintjir (Benkoeleesch) kisi (Palembangsch en Banka'sch)
rondgaand touw van het spinnewiel	klindĕn of: klindjĕn	klĕndhĕn	klindĕn	bĕnang kintjir
haspel	likassan	tokĕllan, ook: bai labaj	lawajan	labajan (Lampongsch) lawajan (Benkoeleesch) irak (Banka'sch)
een streng garen	toekĕl of oekĕl, ook: oewĕt	tokĕl	kriwil	toekal (Lampongsch) (Benkoeleesch) (Banka'sch)

Midden-Sumatra'sch.	Bataksch.	Atjehsch.	Borneo'sch (Z. en O.afd.)	Borneo'sch (Westerafd.).
kapeh (Menangkab.) kapas (Oost-Sum.)	hapas (Toba'sch) boenga (Karo'sch) afasinoecha (Niasch)	gapeuëh (Atjehsch) kapas (Gajo'sch)	kapas	De bereiding van katoen tot garens komt in de Westerafd. bijna niet meer voor.
—	pipisan (Toba'sch) baling (Timoersch) djintera (Karo'sch)	—	gilingan	—
andjoedjoet (Menangkab.)	mipis (Toba'sch) indjintera (Karo'sch) mĕmbaling (Timoersch)	—	mĕnggiling	—
mĕgas (Menangkab.)	—	peumoepò (Gajo'sch)	mĕhambat mĕmĕgas	—
—	—	—	—	—
—	boesoer (Toba'sch) toptop (Timoersch) tĕptĕp (Karo'sch)	teubèd (Atjehsch) oewingan (Gajo'sch)	Het uitpluizen wordt met een ander werktuig gedaan.	—
—	Heeft geen bepaalden naam en bestaat in rotantouw.	taloè teubèd (Atjehsch)	—	—
—	Bestaat niet. Het koord wordt met de vingers bewogen.	—	—	—
ngaloeli (Menangkab.)	mamalé (Toba'sch) pinaleken (Karo'sch) memalei (Timoersch)	poeta (Atjehsch) meugoelong (Gajo'sch)	mĕloeli	—
loeli (Menangkab.)	loeli (Toba'sch) pinale (Karo'sch) pinalei (Timoersch)	loeli (Gajo'sch)	loeli	—
—	mamoesoer (Toba'sch) i tĕptĕp (Karo'sch) mĕnoptop (Timoersch)	teumeubèd (Atjehsch) meunoewing (Gajo'sch)	mĕmboesoer of: mĕhambat	-
manggantieh (Menangkab.)	mangganti (Toba'sch) i sĕrka (Karo'sch) mĕnorha (Timoersch)	nganteh (Gajo'sch)	mĕnggantih	—
kintjie (Menangkab.)	sorha (Toba'sch en Timoersch) sĕrka (Karo'sch)	djeureukha (Atjehsch) tjĕrka (Gajo'sch)	djintĕra	—
mato kintjie (Menangkab.)	porbatoe ihot ihot (Toba'sch) besi sĕrka (Karo'sch) parbatoe (Timoersch)	soedjoè (Atjehsch) loeli kouot (Gajo'sch)	kisi	—
bĕnang tali kintjie (Menangkab.)	ihot ihot (Toba'sch) ikĕtĕkĕt (Karo'sch) ihot ihot (Timoersch)	taloè tjeureukha, ook: meui (Atjehsch) tali ni tjerka (Gajo'sch)	tali djintĕra	—
ilaq (Menangkab.) pangilaq (Menangkab.) hoendar (Oost-Sumatr.)	iran (Toba'sch) tjapéan (Timoersch) sampéan (Karo'sch)	ireun (Atjehsch) labaian of: seunoe olòh (Gajo'sch)	adjoenang of: lawajan	likassan
toeka (Menangkab.) toekal (Oost-Sumatr.)	sapean (Toba'sch) sangkilen (Karo'sch) sasakilan (Timoersch)	toe of: ikat (Atjehsch) saratoeken (Gajo'sch)	ikat	ikat, ook: toekal

Hollandsch.	Javaansch.	Madoereesch.	Soendaneesch.	Zuid-Sumatra'sch.
stijven, borstelen	njĕkoelli of: kandji	tasèh	ngarasi	mai (Benkoeleesch) saoet (Palembangsch)
stijvingsraam	oedå oedå of: tĕngkĕr	oda	galodoggan of: glodoggan	tangga majan (Benkoeleesch) tangga saoetan (Palembangsch)
garenafwinder	oendar of: ingan (Javaansch) rowèng (Banjoewangisch)	olakkan of: ondar	hoewingan	oewingan (Benkoeleesch) boeroeng boeroeng, ook: oendar, of: daoen oendar (Palembangsch) lajang roewing (Banka'sch)
schering	loengsèn	dirihan	loesian	tĕgian (Lampongsch) anèh (Banka'sch)
inslag	pakan	pakan	pakan	pakan
scheringtoestel	anian	anéan	pihanéan	anian of: anèh, of: pĕnjangsangan (Palembangsch) panjĕsangan of: sĕsangan (Lampongsch) tĕtaän of: pĕtaän, of: pĕnjamban (Benkoeleesch)
op schering spannen	ngani	ngani	ngihané	njĕsang (Lampongsch) njamban (Benkoeleesch) nganèh (Banka'sch)
ophalers	tali goen; ophalers v/d weefstoel karap; ophalersstaaf = intjing, of: tjintjingan (Banjoewangisch)	pangéntjéngan	goeöen; ophalersstaaf: djindjingan	karap
scheringboom	pĕndalan, ook: patĕk, glĕbĕg, babah	papan	panggoeloeng of: totogan, of: tĕgĕl (Cheribonsch)	pandoean (Benkoeleesch) tandaian (Palemb.)
stokje v/d scheringboom	gligèn of: pĕtjakil	pangénténgan	galégér	lidi (Benkoel.) gligèn (Palemb.)
liniaal, kruisingstaaf	bobot, tĕmbobot, pĕnitih	slĕrra	lilihan, titihan	—
roller	oesĕk, gondong, of: walolo, boemboengan (Banjoewang.)	ghoeloengan	limboehan	boemboeng (Benkoel.) goeloengan (Palemb.)
kam	soeri, sisir (Banjoew.)	sĕrat	soeri	soeri of: sisir, ook: gioe, of gigi Dajo (Benkoel.)

Midden-Sumatra'sch.	Bataksch.	Atjehsch.	Borneo'sch (Z. en O.afd.)	Borneo'sch (Westerafd.).
saoet (Menangkab.)	kantji (Karo'sch) mangoenggas (Toba'sch) i sisĕr (Karo'sch) mangoenggas (Timoersch)	meugeulamè (Gajo'sch)	njikat of: menasi	njikat
antalan of: antaran (Menangkab.)	oenggas of: antaran, ook: pangoenggasan	—	panjikatan	pĕrkakas tĕngkar
oelang aliëng of: oendandiëh (Menangkab.), ook: boelang pantiëng (Siloengkangsch) roewing (Oost-Sumatr.)	panghoelhoelan (Toba'sch) hoelhoelan (Timoersch) kioengĕn (Karo'sch)	ilang (Atjehsch) èlangan (Gajo'sch)	boeroeng boeroeng of: aroewing	roein of: roeing, of: loeing.
taga (Menangkab.) lonsan (Oost-Sumatr.)	torna (Toba'sch) toron (Timoersch) tĕran (Karo'sch) loezo (Niasch)	neudong (Atjehsch) dérén (Gajo'sch)	loengsèn	loengsèn
pakan	ipahan (Toba'sch) (Timoersch) pakan (Karo'sch) naho (Niasch)	teuneun (Atjehsch) pakan (Gajo'sch)	pakan	pakan
anian (Menangkab.)	anian (Toba'sch) pĕmapan (Karo'sch)	seuniweut (Atjehsch) ireuntang beunang (Gajo'sch)	hanian	aniq of: anikan
mangani (Menangkab.) (Oost-Sumatr.)	mangani (Toba'sch) nawĕn (Karo'sch) mĕnroemang (Timoersch)	goemoeloeng (Atjehsch)	mĕhani	manganiq
karap	si ana hanak (Toba'sch) porgioenan (Toba'sch) panggioenan (Timoersch) pĕnggioenĕn (Karo'sch)	tjakoh (Atjehsch) kajoe'nkarap (Gajo'sch)	karap (Maleisch) boejoen (Dajaksch)	karap (Maleisch) (Dajaksch)
tandaian (Menangkab.), ook: kapalo tanoen	pamapan (Toba'sch) (Karo'sch) (Timoersch) owaha (Niasch)	lhoh (Atjehsch) anden (Gajo'sch)	tandaian (Maleisch) doëan (Dajaksch)	tĕndai of: tindai; Dajaksch: tĕndai. Maleisch ook wel: tandaian of: dajan.
lidi (Menangkab.)	—	aneu idong of: aneu kajeë (Atjehsch) krèkèl (Gajo'sch)	pĕnganak	anak tĕndai of: anak dajan.
sĕmalang (Batang-Harisch)	hapoelotan (Toba'sch) kĕpoeloetĕn (Karo'sch) balobas (Timoersch)	aneu seukeue (Atjehsch) goelilan (Gajo'sch)	belabas (Maleisch) perasai (Dajaksch)	sĕlara, sĕrira, sĕlira, ook: bĕlĕbas (Maleisch)
ambangan (Batang-Harisch)	hatoeloengan (Toba'sch) (Timoersch) kĕtoeloengĕn (Karo'sch)	seureuso (Atjehsch) goerilan (Gajo'sch)	goeloengan (Maleisch) tĕlon (Dajaksch)	moeloeng, ngoeloeng, boeloh wirĕng of: wirang (Maleisch) gĕloengan (Dajaksch)
soeri	—	soeri	soeroei, Dajaksch: gigi	soeri, sisir

Hollandsch.	Javaansch.	Madoereesch.	Soendaneesch.	Zuid-Sumatra'sch.
sabel	walirâ	blila	balèra	balida (Lampongsch) blira (Palemb.) pĕmantak (Benkoel.)
weven	nĕnoen	nĕnon	ninoen, ngeujeuk	mĕttah (Lampongsch) bĕrtĕnoen (Maleisch)
garen	lawé (Ngoko) bĕnang (Krâmâ)	labaj	kantèh	bĕnang, ook: lawi (Palemb.)
spoel	plĕting, klĕting, lĕting, klètèk, of: ikallan.	lèrèngan	palĕd	plĕting (Palemb.) sĕkĕli (Lampongsch) poedoeng (Benkoel.) triang (Redjangsch)
spoelkoker	tropong, torak. Banjoewangisch: torok	torak, of: opak (voor agĕlweven)	tropong	tropong, ook: toerak.
borstboom	apit	apèk	hapit	apit, of: hatik
stokje v d. borstboom	gligèn	pangĕmngĕm	galégér	lidi
lendenjuk	ĕpor, of: por Banjoewangisch: taloetan	paot	tjaor	amban, of: por
touwen v/h. lendenjuk	rampĕt	rampĕt	tali tjaor	tali amban
steunbankje v/d. sabel	loroggan	longsorran	loroggan of: roroggan	soeloeran (Palemb.)
tempel	soembi	sombi	soembi of: seungkeur	sĕngkar (Benkoel.)
aanslaan	njĕntèg, njĕndal	tatok	ngĕtèg of: njĕntrèg	memantaq
patroon	loerik	polèng	polèng	tjoerak of: ragi (Benkoel.) polèng (Palemb.)
klossenstandaard	lèrèkkan of: andan andan	pangka	andir	kèntjèr (Bankasch)
klos	klètèk; Banjoewangisch: glendrong	klèttèk	oelakan of: kèrèkan	oelakan (Palemb.) oelak, of: glondong (Bankasch)

Midden-Sumatra'sch.	Bataksch.	Atjehsch.	Borneo'sch (Z. en O. afd.)	Borneo'sch (Westerafd.).
balèro	baliga (Toba'sch) (Timoersch) balida (Karo'sch) soso (Niasch)	peuno (Atjehsch) blidö (Gajo'sch)	walira, of: pĕngĕntak Dajaksch: balira	bĕriraq, of: pĕlantaq Dajaksch: bĕliaq
mananoen (Menangkab.) bĕrtĕnoen (Oost-Sum.)	mortonoen (Toba'sch) (Timoersch) ĕrtĕnoen (Karo'sch)	pòteupeun (Atjehsch) bĕrtĕnoen (Gajo'sch)	bĕrtĕnoen; Dajaksch: oelap, manantang.	bĕrtĕnoen.
banang (Menangkab.)	hoeroetan, of: bonang (Toba'sch) bĕnang (Karo'sch) bonang (Timoersch)	beuneung (Atjehsch) bĕnang (Gajo'sch)	lawai	bĕnang
boeloe taroejang (Menangkab.) boeloe toejoeng (Batang Harisch) pĕlating (Oost-Sumatr.)	hasoli (Toba'sch) simbok (Timoersch) simbek (Karo'sch) sioea (Niasch)	toereuë oenoerieëng (Atjehsch) sĕkli (Gajo'sch)	liringan; Dajaksch: tikoean.	pĕlèting, of: paseli. Dajaksch: inas
toerak (Menangkab.) torak (Oost-Sumatr.)	torak (Toba'sch) toelak (Timoersch) toeldak (Karo'sch)	toereuë (Atjehsch) ana ni tĕnoen (Gajo'sch)	toerak	torak, of: patorak, of: patoerak.
apit	hapit (Toba'sch) pakapit (Timoersch) apit (Karo'sch) faso (Niasch)	peusa (Atjehsch) ampon (Gajo'sch)	apit. Dajaksch: apè	pĕngapit. Dajaksch: apit
lidi	—	aneu tjip (Atjehsch) ana tjĕdoe (Gajo'sch)	galégèn	anak apit
pĕmoengoen	pamoenggoeng, toendalan (Toba'sch) toendalĕn (Timoersch) (Karo'sch) taloei (Niasch)	boh tjeudoh (Atjehsch) tjedoh (Gajo'sch)	pampaoet. Dajaksch: pĕngampan	ĕmpaoet. Dajaksch: kain apit, ook: bokor bokor
tali pĕmoengoen	tali papaoet of: tali toendalĕn ook wel: tali pĕsa	taloë tjeudoh of: taloë seupeun	tali pampaoet ook: tali tampar	tali ĕmpaoet, of tali oelang, of: tali tampar
—	andĕn (Karo'sch) hadoeroekan (Timoersch)	neucheut	rorogan	rorogan
songka (Menangkab.) soembi (Oost-Sumatr.)	sokar (Toba'sch) (Timoersch) (Karo'sch)	tĕpang (Gajosch)	soembi	soembi
mĕmantaq (Menangkab.) mĕlantaq (Oost-Sum.)	manipak (Toba'sch) noektoek (Karo'sch) manompoek (Timoersch)	ta, of: po (Atjehsch)	mĕngĕntaq	mĕmantaq, mĕlantaq
tjoekie, of: pantjoekie (Menangkab.) ragi (Pajakoemboehsch) tjorak, of: ragi (Oost-Sumatr.)	ragi	ragoë (Atjehsch) ragi (Gajo'sch)	kĕmbangan	kĕmbangan ook: tjoera
tanggo tanggo (Oost-Sumatr.)	—	tjatjah	tjarang tjarang	tangga-tangga of: parakolong
gantang koempalan, taboeng koempalan (Menangkab.) galĕndong (Oost-Sumatr.)	hoelhoelan (Toba'sch) (Timoersch) koelkoel (Karo'sch)	boeloh	galèndrong ook: boeloe boeloe	gĕlèndong ook: kolong kolong

Hollandsch.	Javaansch.	Madoereesch.	Soendaneesch.	Zuid-Sumatra'sch.
zijde	soetrå	sotra	soetra	soetra
omwinden (ikatten)	ngapoes	—	ngĕbĕngkĕttan ook: tjoewĕl.	mentjoeli of: mentjoewal
				ONDERDEELEN VAN
scheringboom	pĕndalan	—	—	rasoek (Bankasch)
borstboom	pĕsah	—	—	pĕsah
ophalers	karap	—	—	karap
balans v/d ophalers	tradjoe	—	—	pakau, of: tjanang (Bankasch)
pedaal v/d ophalers	pantjaddan of: pidjakkan	—	—	pidjakan
kamlade	gĕroet	—	—	papan sisir
linialen, kruisingstaven	balabah	—	—	balabah
patroonvormers	lidi	—	—	lidi

Midden-Sumatra'sch.	Bataksch.	Atjehsch.	Borneo'sch (Z. en O.afd.)	Borneo'sch (Westerafd.)
soetro	–	soetra	soetra	soetra
bakĕbat, bapaloet, bakabèh (Menangkab.) (Oost-Sumatr.)	mangaliliti (Toba'sch) rahoet (Karo'sch) manggatip (Timoersch)	ikat plang (Atjehsch) mĕnikot (Gajo'sch)	mĕngikat (Maleisch) mĕngĕbat (Dajaksch)	mĕngĕbat (Dajaksch)
DEN WEEFSTOEL.				
lalatan (Menangkab.) panggoeloeëng (Menangkab.) papan panggoeloeng (Oost-Sumatr.)	—	—	—	tandaian
pasoh (Menangkab.) posoh (Oost-Sumatr.)	—	—	—	pĕngapit
karo (Menangkab.) karap (Oost-Sumatr.)	—	—	—	karap.
koedo koedo of: oenggi oenggi (Menangkab.) koedo koedo (Oost-Sumatr.)	—		—	koeda koeda
tidjaq tidjakan (Menangkab.) indjak indjakan (Oost-Sumatrasch)	—	—	—	idjakan
papan sikè (Menangkab.) goroep (Oost-Sumatr.)		—	—	pantak soeri
balabèh (Menangkab.) balobas (Oost-Sumatr.)	—	—	—	sĕlara
lidi (Menangkab.) (Oost-Sumatra.)	lili (voor het gewone Bataksche weefgetouw)	—	—	lidi

BIJLAGE I*b*.

INLANDSCHE NAMEN DER ONDERDEELEN VAN HET WEEFTOESTEL, ENZ.

Hollandsch.	Taal van Zuid-Celebes en v/h eiland Soembawa.	Taal van Noord-Celebes.	Taal van Amboina en Onderhoorigheden.	Taal van Timor en Onderhoorigheden.	Taal van Bali en Lombok.
katoen	kâpasa (Makassaarsch) (Boegineesch) kapa (Toradja'sch) kapas (Soembawa'sch) woenta (Bimaneesch)	kapôto (Bwoolsch)	kapas	léloe (Larantoeka'sch) (Soloreesch)	boengé (Sasaksch)
rolpers, ontkorrelingspers	lolîsang (Makass.) leloesang (Boegin.)	lilihita (Gorontaleesch) laligisan (Ratahansch). De rolpers bestaat hier in een eenvoudig plankje. aädoeta (Talaureesch). Idem als boven.	nijarmoe (Lettisch) nadle (Kissersch)	mènalo (Larantoekasch) béha (Soloreesch) lèlëo (Rotineesch)	pamipisan (Balineesch) goeloeng (Sasaksch)
ontkorrelen	alolîsi (Makass.)	mangadoeta (Talaur.)	nijarmoe (Lettisch)	—	mipis (Balin.)
kloppen, bekloppen	papêpé (Makass)	—	—	—	—
kaarden	—	—	—	—	—
uitpluizingsboog	bîssôrô (Makass. en Boegineesch) benti (Bimaneesch)	boesoer (Gorontaleesch) papitik (Ratahansch) lalintia (Talaureesch)	poenroe (Lettisch) boesar (Kissersch)	pana (Larantoekasch) boehoe (Soloreesch) boeboesoe (Rotineesch)	panjètètan (Balineesch) bĕtoeg (Sasaksch)
koord van den uitpluizingsboog	ôtéré bîssôrô (Makassaarsch)	—	—	—	—
tokkelaar	kôbi (Makass.)	—	—	—	sĕték (Sasaksch)
rollen	alôli (Makassaarsch)	maloeli (Talaureesch)	—	—	—
rol kapas	lôli (Makassaarsch) loeroe (Bimaneesch)	pojoe (Ratahansch) loeli (Talaureesch)	sikroe (Lettisch) (eigenlijk een mandje) ahwioere (Kissersch)	golo (Larantoekasch) (Soloreesch)	boedjoel (Sasaksch)
uitpluizen	abîssoro (Makassaarsch)	mamitik (Ratahansch)	poenroe (Lettisch) maboesar (Kissersch)	menoehoe (Soloreesch) memana (Larantoekasch)	mĕnjètèt
spinnen	angânni (Makassaarsch)	—	—	tarek leloe (Larantoekasch) poetè leloe (Soloreesch)	mèngantih (Balin.)
spinnewiel, spinwerktuig	tingkéré (Makassaarsch) gânra (Boegineesch) oenoesan (Toradja'sch) djanta (Bimaneesch)	kakandjongan (Tolitolisch) pongandoni (Bareesch) kokanoengan (Bwoolsch) titinggola (Gorontaleesch) wawilingen (Minahass.) tingkarana (Talaureesch)	djĕtĕra (Makeansch) samoenoemamde (Lettisch) pokraoewe (Kissersch) niornaoe (Babbersch)	djantra (Larantoekasch) moetè (Soloreesch) edan (Timoreesch)	djantèrè (Balin.)

Hollandsch.	Taal van Zuid-Celebes en v/h eiland Soembawa.	Taal van Noord-Celebes.	Taal van Amboina en Onderhoorigheden.	Taal van Timor en Onderhoorigheden.	Taal van Bali en Lombok.
spinstokje van het spinnewiel	ànatingkéré (Makassaarsch) saradjoe (Bimaneesch)	—	—	kisi (Larantoekasch) pisi (Soloreesch)	gantjan (Balin.) kisi, anak kisi (Sasaksch)
rondgaand touw van het spinnewiel	òtéré bàntang (Makassaarsch)	—	—	—	klindang (Sas.)
haspel.	lawèjang(Makassaarsch) angoènjang (Toerateysch) adjoenang(Boegineesch) alè (Bimaneesch)	salikan (Tolitolisch) adjoenangi (Bareesch) talikan (Bwoolsch) saikan (Ratahansch)	oeloe alie (Kissersch) oeloe gali (Dammersch)	bĕlawa (Larantoekasch) (Soloreesch)	pĕnglikasan (Balin.) adjoen (Sasaksch)
een streng garen	toèngkala (Makass.) pòntè (Bimaneesch)	—	—	—	déling, toekĕl (Balineesch)
stijven, borstelen.	nipakànre (Makass.) atássi (Toerateysch)	—	kanaäre (Kissersch)	—	sikat (Balineesch) (Sasaksch)
stijvingsraam	—	—	kanaäre (Kissersch)	ékeeng, of: bléang. (Larantoekasch) (Soloreesch)	tĕngkĕr (Balin.)
garenafwinder	pangoenoèkkang, of: ròing (Makassaarsch) pangoeloèkkang (Toerateysch) roèng (Boegin.) roè (Bimaneesch)	boeloenang (Tolitolisch) polele (Parigisch) pomboele lengani (Bareesch) boeboenan (Bwoolsch) hoehoeloela (Gorontal.)	oendal (Makeansch) oeinwenne (Lettisch) dodomore (Kissersch) oeingeni (Babbersch)	manoewé (Larantoek.) (Soloreesch)	oendar (Balin.) andir (Sasaksch)
schering	àné (Makassaarsch) doerianna (Toradjasch) moena (Bimaneesch) tanè (Soembawasch)	tilihoe (Gorontaleesch) winiling (Ratahansch) tatikaloe (Sangireesch)	marohe (Makeansch)	breeë (Larantoek.)	dihi (Balineesch) pianè (Sasaksch)
inslag	pàkkang (Makass.) pokanna (Toradjasch)	poä (Gorontaleesch) sala (Ratahansch) sala (Sangireesch)	mabaka (Makeansch)	baloeë (Larantoek.) pemaä (Savoesch)	pakan (Balineesch) pakan (Sasaksch)
scheringtoestel	panganèang (Makass.) saoeran (Toradjasch) hadjoe nganè (Bimaneesch)	pototadenga (Gorontal.) tatanoemĕn (Ratahansch) sasahoerang (Sangireesch) sâssårana (Talaureesch)	doffo (Makeansch) aoenahore (Kissersch) hiwiretna (Babbersch) siwiretne (Lettisch) snara (Tenimbersch)	noeda (Larantoek.) (Soloreesch)	pĕnganjinan (Bal.) pènganei (Sasaksch)
op schering spannen	angâné (Makass.) ngane (Bimaneesch) paranè (Soembawasch)	moetanoem (Ratahansch) mesahoede (Sangireesch) massoda (Talaureesch)	—	manè (Larantoek.) (Soloreesch) lolo (Rotineesch)	nganjinin (Balin.) nganè (Sasaksch)

Hollandsch.	Taal van Zuid-Celebes en v/h eiland Soembawa.	Taal van Noord-Celebes.	Taal van Ambonia en Onderhoorigheden.	Taal van Timor en Onderhoorigheden.	Taal van Bali en Lombok.
ophalers	kâra (Makass.) De ophalersstaaf is: pakarâkkang. pando pando (Boetonsch) koeöe (Bimaneesch) salanggoerin (Soembawasch)	bigoto (Bwoolsch) diwita (Gorontaleesch) wiwi (Ratahansch) biwi (Sangireesch)	goen (Makeansch) konai (Lettisch) joön (Kissersch) kone (Babbersch) koene (Tenimbersch)	goeroeng (Larantoek.) gannoe (Savoesch)	goehoen (Balin.) (ophalersstaaf is djĕriring) goen (Sasaksch)
scheringboom	pamâloe (Makassaarsch) voor rondgaande schering: tonrôlo tandaian (Toradjasch) tetera (Boetonsch) tandi (Bimaneesch) totok (Soembawasch)	papan (Bwoolsch) hoeloede of: popalo (Gorontaleesch) antaèn (Ratahansch) sesarongka (Sangireesch)	padala (Makeansch) oera (Lettisch) oro (Kissersch) oeroe (Babbersch) tatadiase (Tenimbersch) of: ngonit.	pola (Larantoekasch) opa (Solorsch) (Alorsch) oera (Savoesch)	pandalan (Balin.) toetoeg (Sasaksch)
stokje van den scheringboom	sĕnganak (Bimaneesch)	—	—	—	—
liniaal, kruisingstaven	palâpa (Makass.) (Boegin.) karotoi (Biman.) senèpat (Soembaw.)	tajogoe golo (Bwoolsch) papadoe (Gorontal.)	kine kini (Lettisch) pepehe (Kissersch) kini kini (Babbersch) waroli (Tenimbersch)	baleba (Larantoek.) miloe, of: biniti (Solorsch) (Alorsch)	sĕlĕran (Balin.) widé (Sasaksch)
roller	goeloêngang (Makass.) arêwang (Boegineesch) liwo (Boetonsch) karo naë (Bimaneesch) gòlòh (Soembawasch)	lijolo (Gorontaleesch) soelang (Ratahansch) selang (Sangireesch) salanga (Talaureesch)	lelete (Lettisch) leleken (Kissersch) loknaoe (Babbersch) lililing (Tenimbersch)	boeloe lolong (Larantoek.) woelo lolong (Solorsch) (Alorsch) meroe (Savoesch)	pĕboengboengan (Balin.) pĕnggolong (Sasaksch)
kam.	djâka (Makkass.) (Boegin.) tjaoe (Biman.) sisir (Soembawasch)	djongga sapitan (Tolitolisch) djangga (Parigisch) djangka (Bareesch) totaigoe (Bwoolsch) hoehejidoe (Goront.) sasoeahe (Sangireesch)	soeroe (Makeansch)	—	sĕrat (Balin.) soeri (Sasaksch)
sabel	balîra (Makassaarsch) walîda (Boegineesch) balida (Toradjasch) lirâ (Bimaneesch) balida (Soembawasch)	bolila (Tolitolisch) balida (Parigisch) boelilo (Bwoolsch) boelilo (Gorontaleesch) walira (Ratahansch) walira, of balira (Sangireesch)	walirang (Makeansch) wliare (Lettisch) wilië (Kissersch) walira (Babbersch) pete (Tenimbersch) of: sedsedoe	pedang (Larantoek.) balian (Solorsch) (Alorsch) pehaddoe (Savoesch)	bĕlida (Balin.) brirĕ (Sasaksch)

Hollandsch.	Taal van Zuid-Celebes en v/h eiland Soembawa.	Taal van Noord-Celebes.	Taal van Ambonia en Onderhoorigheden.	Taal van Timor en Onderhoorigheden.	Taal van Bali en Lombok.
weven	atânnoeng (Makass.) matênoeng (Boegineesch) tanoen (Toradjasch) moena (Bimaneesch) ngèsèk (Soembawasch)	mohéwo (Gorontaleesch) mangahiboe, of: mangahiwoe (Sangireesch) (Ratahansch) (Tombatoesch) mandadoea (Talaureesch)	tenoen (Lettisch) kennoe (Kissersch) petalising, of: redoe (Tenimbersch)	tenoen (Larantoek.) tané (Soloreesch) (Alorsch) menannoe (Savoesch)	mĕnoenoen (Balin.) ngèsèk (Sasaksch)
garen	bânnang (Makassaarsch) bĕnang (Soembawasch) kafa (Bimaneesch)	—	—	bĕnang (Larantoek.) kapak (Solorsch) aba (Rotineesch)	lawé (Balin.) bĕnang (Sasaksch)
spoel	pasôloro (Makass.) asêlie (Boegineesch) koesoli (Boetonsch) taliri (Bimaneesch) peleting (Soembawasch)	kosaliang (Tolitolisch) palati (Parigisch) palaté (Bareesch) kasiliang (Ratahansch) oetolian (Bwoolsch) oetolia (Gorontaleesch) papalaraeng (Sangireesch) paralawanna (Talaureesch)	pelting (Makeansch) ati (Lettisch) howone (Kissersch) ati (Babbersch) soeani (Tenimbersch)	wanie (Larantoekasch) kaha barane (Solorsch) (Alorsch) hoeë (Savoesch)	pĕngèrèk, of: plĕting (Balin.) ook: kĕtèkoeng (Balin.) pĕniring (Sasaksch)
spoelkoker	tarôpong (Makass.) (Boegineesch) balone koesoli (Boetonsch) taropo (Bimaneesch) kèlok (Soembawasch)	talapoong (Tolitolisch) tora (Parigisch) taropo (Bareesch) boeboeloetan (Bwoolsch) hoehoeloeta (Gorontal.)	troppo (Makeansch)	—	toendak (Balin.) tropong (Sasaksch.)
borstboom	pâssa (Makassaarsch) wĕkangang (Boegineesch) limoelan, of: api (Toradjasch) kakoeti (Boetonsch) dapoe (Bimaneesch) apit (Soembawasch)	atiep (Tolitolisch) pangépé (Parigisch) wakanga (Bareesch) totang gomono (Bwoolsch) doepa (Gorontaleesch) hahèpes (Ratahansch) kawoele (Sangireesch) piata (Talaureesch)	ngongati (Makeansch) kniatme (Lettisch) akam (Kissersch) niatamma (Babbersch) skoeatan (Tĕnimbersch) of: katkattan.	hapie (Larantoekasch) heawang (Solorsch) (Alorsch) ngapie (Savoesch)	apit (Balineesch) (Sasaksch)
stokje v/d borstboom	sĕnganak (Bimaneesch)	anak doepa (Gorontaleesch) tatahoeëng (Sangireesch) akkita (Talaureesch)	—	—	anak apit

Hollandsch.	Taal van Zuid-Celebes en v/h. eiland Soembawa.	Taal van Noord-Celebes.	Taal van Amboina en Onderhoorigheden.	Taal van Timor en Onderhoorigheden.	Taal van Bali en Lombok.
lendenjuk	bôkô bôkô (Makassaarsch) (Boegineesch) pembokoran (Toradjasch) talikoendo (Boetonsch) lihoe (Bimaneesch) lekat (Soembawasch)	tetenggè (Tolitolisch) boko boko (Parigisch) (Bareesch) totenggé (Bwoolsch) tonggoeloenga (Gorontal.) toembalikoeren (Ratahansch) poehaneng (Sangireesch) poeranana (Talaureesch)	patona (Lettisch) alpoekei (Kissersch) patona (Babbersch) fteoe (Tenimbersch)	saligo (Larantoekasch) panirang aleng (Solorsch) (Alorsch) ligoe wakke (Savoesch)	por (Balin.) likoet (Sasaksch
touwen v/h lendenjuk	oêlang (Makass. en Boeg.) kaliki (Toradjasch) taloe sambi (Boetonsch) ai lihoe (Bimaneesch) tali alis (Soembawasch)	gikoeto (Bwoolsch) hioeto (Gorontal.) hinggoesang (Sangireesch) ringgoesana (Talaur.)	kali oknelhe (Kissersch)	—	tali tampar
steunbankje v/d sabel	papasôlorang (Makkass.) padjelôrang (Boegineesch)	landanang (Tolitolisch) pomboloeso (Parigisch) pasoro balida (Bareesch) woewoenolano(Bwoolsch)	—	—	proroggan (Balin.)
tempel	panjângkarah (Makass.) toêmpa (Toerateysch) sanka (Toradjasch) tĕkar (Bimaneesch)	toekojo (Bwoolsch) tanggalo (Gorontaleesch) soengkah (Ratahansch)	hiniare (Kissersch) bilat (Tenimbersch)	—	soempil (Balin.) tĕkah (Sasaksch)
aanslaan	atété (Makassaarsch) tété (Bimaneesch) senèntèg (Soembawasch)	kaè (Sangireesch)	—	—	nĕtègang (Balin.)
patroon	tjoerâ (Makass.) (Boegin.) tjorak (Bimaneesch) (Soembawasch)	pilè (Sangireesch)	—	—	ragi (Sasaksch)
klossenstandaard	djârang djârang of: agatoêngang boelo (Makassaarsch) tjaoe (Bimaneesch)	djarang tjarang (Tolitolisch) djarang djarang (Bwoolsch)	djaroro (Makeansch)	—	dĕrèrèk (Balin.)
klos	poêsoe of: gâti (Makass.)	galento (Bwoolsch) soemboeën (Ratahansch)	—	—	oelakan (Balin.) ompoe ompoek (Sas.)
zijde	soetra (Makass. en Boeg.)	sabè (Bwoolsch)	—	—	—
omwinden (ikatten)	—	pilitota (Gorontaleesch) mamikis (Ratahansch	woetoe (Lettisch) woenoekoe (Kissersch)	mowa (Floresch) pahing (Soembasch) tali hoeri higi (Savoesch)	ngĕndĕk (Balin.)

Ph. = photo.
T. = teekening of schets.

OPGAVE DER IN DEN TEKST VOORKOMENDE AFBEELDINGEN.

OPGAVE DER TUSSCHEN DEN TEKST VOORKOMENDE PLATEN.

ALPHABETISCHE WOORDENLIJST.

B.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

W.

Z.

INHOUD.

